

**MANİHEİST TÜRKÇE METİNLERİN**

**SÖZ VARLIĞI**

**Aziz Tolga KOÇ**

**(Doktora Tezi)**

**Eskişehir, 2020**

**MANİHEİST TÜRKÇE METİNLERİN  
SÖZ VARLIĞI**

**Aziz Tolga KOÇ**

**T.C.**

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı**

**Türk Dili Ana Bilim Dalı**

**DOKTORA TEZİ**

**Eskişehir, 2020**

**T.C.**  
**ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

**Aziz Tolga KOÇ** tarafından hazırlanan “**Maniheizt Türkçe Metinlerin Söz Varlığı**” başlıklı bu çalışma 28/12/2020 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

**Başkan .....**

**Prof. Dr. Hatice ŞİRİN**

**Üye .....**

**Prof. Dr. Ferruh AĞCA**

**(Danışman)**

**Üye .....**

**Prof. Dr. Bülent GÜL**

**Üye .....**

**Prof. Dr. Can ÖZGÜR**

**Üye .....**

**Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT**

**ONAY**

**Prof. Dr. Mesut ERŞAN**

**Enstitü Müdürü**

## **ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ**

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

**Aziz Tolga KOÇ**

## ÖZET

### MANİHEİST TÜRKÇE METİNLERİN SÖZ VARLIĞI

**KOÇ, Aziz Tolga**

**Doktora-2020**

**Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı**

**Danışman:** Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Bu çalışmada, Maniheist Uygurca metinlerin söz varlığının tematik bir tasnifle ortaya konması amaçlanmıştır. Kullanım sıklıkları verilen sözcükler, Maniheist metinlerde yer alan cümlelerden hareketle anlamlandırılmıştır. Tanıklanan sözcüklerin Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerdeki varlığı sorgulanmış ve o sözcüklerin ne gibi farklı anlamlara geldikleri, Maniheist metinlerdeki anlamları karşılaştırılarak belirtilmiştir. Bunun sonucunda; bazı sözcüklerin Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamadığı veya farklı biçimde olduğu görülmüştür. Yine; diğer metinlerde temel anlamıyla tanıklanan bazı sözcüklerin Maniheist metinlerde dinî terminolojide, metaforik bir kullanımda veya başka bir disipline ait terim olduğu tespit edilmiştir.

Eski Uygurcanın en eski tarihli metinleri olan Maniheist Uygurca metinler, Budist Uygurca metinlere göre oldukça kısadır. Ayrıca, bazı fragmanlar yırtık ve yıpranmış olduğundan ötürü tam okunamamıştır. Maniheist Uygurca metinler, kısa ve eksik okumalar içermesine karşın temel sözcüklerin tanıklandığı ve söz varlığı açısından zengin metinlerdir. Tanıklanan sözcüklerin çok anlamlılığı, metaforik kullanımları ve metinlerde sık sık benzetmelerden yararlanılması bu metinlerin söz varlığının zenginliğini gösteren unsurlardan bazılarıdır. Metinlerde birçok soyut kavram ve bu kavramların somutlaştırıldığı örnekler de tespit edilmiş ve bunlar maddelerde belirtilmiştir. Soyut kavramların yanı sıra, Maniheist Türklerin günlük yaşamlarını nasıl geçirdiklerine dair ipuçları da metinlerden saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Maniheizm, Maniheist Türkler, söz varlığı

## **ABSTRACT**

### **THE VOCABULARY OF MANICHAEAN TURKIC TEXTS**

**KOÇ, Aziz Tolga**

**Phd-2020**

**Department of Turkish Language and Literature**

**Advisor:** Prof. Dr. Ferruh AĞCA

In this study, it is aimed to reveal the vocabulary of Manichaean Uighur texts with a thematic classification. Words were made meaningful from sentences in Manichaean texts and the frequency of usage of these words are given. The existence of the words witnessed in historical Turkic languages has been questioned and the different meanings of those words have been determined by comparing their meanings in the Manichaean texts. As a result, it has been observed that some words could not be witnessed in historical Turkic language texts. In addition, it has been determined that some words witnessed in historical Turkic languages in their basic meanings are terms belonging to a discipline and religious terminology or metaphorical usage in Manichaean texts.

The Manichaean Uighur texts, which are the oldest texts of Old Uyghur, are considerably shorter than the Buddhist Uighur texts. Also, some fragments were not fully read due to torn and worn fragments. Manichaean Uighur texts, although short and incomplete, are rich texts in which basic words are witnessed and in terms of vocabulary. Some of the elements that show the richness of the vocabulary of these texts are the polyphony of the words witnessed, their metaphorical use and the frequent use of analogies in the texts. In the texts, many abstract concepts and examples in which these concepts were concretized were also identified and these were specified in the items. In addition to abstract concepts, clues about how Manichaean Uighurs spent their daily lives were identified from the texts.

**Keywords:** Old Turkic, Old Uyghur Turkic, Manichaeism, Manichaean Uighurs, Vocabulary.

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ .....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Alanı .....	1
2. Araştırmanın Amacı .....	2
3. Uygulanan Yöntemler .....	2
3.1.Söz Varlığının Tasnifi .....	4
4. Konu Külliyatı .....	10
4.1.Maniheist Türkçe Metinlerin Künyesi .....	13
4.1.1. Öğretiyle İlgili Kaynaklar .....	15
4.1.1.1.Kutsal Kitaplar, Dinî Öğütler ve Vaaz Verme Sanatı.....	15
4.1.1.2.Kozmogoni ve Eskatolojiyle İlgili Metinler .....	26
4.1.2. Dinî Törenlerle İlgili Kaynaklar .....	33
4.1.2.1.Dinî Tören İlahileri .....	33
4.1.2.2.Günah Çıkarma Metinleri .....	48
4.1.3. Kiliseyle İlgili Kaynaklar.....	50
4.1.3.1.Erken Kilise Tarihi ve Azizlerin Yaşam Öyküsü .....	50
4.1.3.2.Doğu Kilisesinden Belgeler .....	52
4.1.3.3.Manastırla İlgili Belgeler .....	65
4.1.3.4.Edebiyat .....	69
4.1.4. Tasnif Edilmemiş Parçalar .....	74
4.2.İncelenen Eserler ve Kısaltmaları .....	77

### 1. BÖLÜM

#### SÖZ VARLIĞI

1.1. METEOROLOJİ .....	84
1.1.1. Gök Cisimleri ve Gökyüzü .....	84
1.1.2. Atmosfer Olayları .....	89

1.1.2.1.	Hava .....	89
1.1.2.2.	Bulut / Sis .....	89
1.1.2.3.	Rüzgâr.....	90
1.1.2.4.	Yağışlar .....	91
1.1.2.5.	Isı .....	92
1.1.2.6.	Işık .....	94
1.1.2.7.	Şimşek .....	99
1.1.3.	Zaman .....	99
1.1.3.1.	Genel Adlar .....	99
1.1.3.2.	Zaman Dilimleri .....	100
1.1.3.3.	Mevsimler .....	106
1.1.3.4.	Diğer Adlar .....	107
1.2.	BİTKİ BİLİMİ .....	118
1.2.1.	Tohum .....	118
1.2.2.	Ağaç .....	119
1.2.3.	Ot .....	122
1.2.4.	Hububat .....	124
1.2.5.	Yemiş .....	125
1.3.	COĞRAFYA.....	126
1.3.1.	Yeryüzü .....	126
1.3.2.	Yer Şekilleri .....	129
1.3.3.	Su Kaynakları .....	134
1.3.4.	Yön Adları .....	136
1.3.4.1.	Coğrafi Yönler .....	136
1.3.4.2.	Yan / Taraf .....	139
1.3.4.3.	Köşe .....	141
1.3.4.4.	Mevki / Kat .....	142
1.3.4.5.	İç / Dış .....	144
1.3.4.6.	Orta .....	146
1.3.4.7.	Yukarı / Aşağı .....	146
1.3.4.8.	Ön / Arka .....	148
1.3.4.9.	Karşı .....	150
1.4.	HAYVANLAR.....	150



1.4.1.	Dört Ayaklılar .....	151
1.4.2.	Kanatlılar .....	165
1.4.3.	Balıklar .....	169
1.4.4.	Sürüngenler .....	169
1.5.	VÜCUT.....	170
1.5.1.	Genel Adlar .....	170
1.5.2.	Vücut Salgıları .....	178
1.5.3.	Vücudun Bölümleri ve Organ Adları .....	180
1.5.4.	Hastalık / Tedavi.....	197
1.5.5.	Engeller ve Sakatlıklar .....	201
1.5.6.	Duyu .....	204
1.5.6.1.	Genel Adlar .....	204
1.5.6.2.	Tatma .....	204
1.5.6.3.	İşitme .....	205
1.5.6.4.	Koku .....	206
1.5.7.	Bedensel Gereksinim.....	208
1.6.	İNSAN ve TOPLUM .....	208
1.6.1.	Genel Adlar .....	208
1.6.2.	Akrabalık Adları .....	212
1.6.3.	Toplum .....	218
1.6.3.1.	Genel Adlar .....	218
1.6.3.2.	Unvanlar .....	222
1.6.3.3.	Meslek Adları .....	233
1.6.3.4.	İnsan İlişkileri .....	237
1.6.4.	Duygu, Düşünce ve Ruhsal Durum .....	242
1.6.4.1.	Genel Adlar .....	242
1.6.4.2.	Ruhsal Bozukluklar .....	248
1.6.4.3.	Üzüntü / Kaygı / Korku .....	250
1.6.4.4.	Sevinç / Mutluluk .....	254
1.6.4.5.	Öfke / Hırs .....	256
1.6.4.6.	Özlem / Arzu .....	258
1.6.4.7.	Diğer Duygular .....	260
1.6.5.	İletişim .....	263

1.7. GÜNLÜK HAYATA DAİR UNSURLAR .....	269
1.7.1. Hayatın Evreleri .....	269
1.7.2. Devlet İdaresi .....	274
1.7.3. Ordu / Savaş .....	276
1.7.4. Ceza / İşkence .....	277
1.7.5. Yasa / Öğreti / Esas .....	279
1.7.6. Ticaret .....	282
1.7.7. Madenler ve Mücevherat .....	282
1.7.7.1. Madenler ve Değerli Taşlar .....	282
1.7.7.2. Demircilik .....	285
1.7.8. Avcılık .....	288
1.7.9. Mal Mülk .....	290
1.7.9.1. Genel Adlar .....	290
1.7.9.2. Eşya Adları .....	292
1.7.9.2.1. Mutfak Eşyaları .....	292
1.7.9.2.2. Silahlar .....	295
1.7.9.2.3. Tarım Aletleri .....	297
1.7.9.2.4. Diğer Eşyalar .....	297
1.7.10. Bayrak .....	299
1.7.11. Yiyecek / İçecek Adları .....	299
1.7.12. Dokumacılık ve Giyim .....	302
1.7.13. Damga / İşaret .....	305
1.7.14. Barınma ve Yerleşim Yerleri .....	306
1.7.14.1. Yerleşim Yerleri .....	306
1.7.14.2. Barınma .....	308
1.7.14.3. Evin Bölümleri .....	312
1.7.15. Yol / Geçit .....	313
1.7.16. İktidar .....	316
1.7.17. Zenginlik / Yoksulluk .....	321
1.7.18. İş / Davranış .....	322
1.7.18.1. Genel Adlar .....	322
1.7.18.2. Davranış / Huy Biçimleri .....	325
1.7.19. Şöhret ve Saygınlık.....	337

1.7.20. Ölçü / Hacim .....	338
1.7.21. Değer Yargıları .....	350
1.7.21.1. Doğru / Yanlış .....	351
1.7.21.2. İyi / Kötü .....	352
1.7.21.3. Güzel / Çirkin .....	356
1.7.21.4. Erdem .....	358
1.7.22. Temizlik / Saflık .....	359
1.7.23. Etkileşim .....	361
1.7.24. Varlıkların Olma ve Bulunmaları .....	375
1.7.25. Sanat .....	376
1.7.25.1. Süsleme .....	376
1.7.25.2. Müzik .....	378
1.7.25.3. Edebiyat .....	379
1.7.26. Bölüm / Sıra .....	381
1.7.27. Ayrım / Tür .....	383
1.7.28. Açık / Boş .....	386
1.7.29. Kıymet / Değer .....	388
1.8. DİN ve İNANÇ .....	392
1.8.1. İnanç .....	392
1.8.2. Fal / Büyü .....	393
1.8.3. Tanrı / Peygamber .....	394
1.8.4. Din Adamları / Büyücüler / Mütedeyyinler .....	400
1.8.5. İbadet .....	402
1.8.6. Din Yargıları .....	404
1.8.7. Şeytan .....	408
1.8.8. Tapınak .....	409
1.8.9. Kut / Talih .....	409
1.9. SAYILAR .....	413
1.9.1. Genel Adlar .....	413
1.9.2. Düz Sayılar .....	413
1.9.3. Sıra Sayıları .....	422
1.9.4. Belirsiz Sayı Sözleri .....	425
1.9.5. Üleştirme Sayı Sözleri .....	435

1.10. RENKLER / AT DONLARI .....	436
1.10.1. Genel Adlar .....	436
1.10.2. Renkler / At Donları .....	437
1.11. FİİLLER .....	443
1.12. ZAMİRLER.....	656
1.12.1. Kişi Zamirleri .....	656
1.12.2. Dönüşlülük Zamirleri .....	659
1.12.3. İşaret Zamirleri .....	660
1.12.4. Soru - Belirsizlik Zamirleri .....	667
1.13. BAĞLAÇLAR .....	671
1.14. EDATLAR .....	676
1.15. ÜNLEMLER .....	686
1.16. ALINTI SÖZCÜKLER .....	686
SONUÇ .....	695
KAYNAKÇA .....	699

## KISALTMALAR LİSTESİ

<b>Alm.</b>	: Almanca
<b>bkz.</b>	: Bakınız
<b>bs.</b>	: Basım
<b>BuddhUyg</b>	: Budist çevreye ait Türkçe metinler
<b>C</b>	: Cilt
<b>Çev.</b>	: Çeviren
<b>Çin.</b>	: Çince
<b>Ed.</b>	: Editör
<b>Far.</b>	: Farsça
<b>Haz.</b>	: Hazırlayan
<b>İlkİslami</b>	: İlk İslami Türkçe metinler
<b>KM</b>	: Kâşgarlı Mahmut
<b>ManTürk</b>	: Maniheizt çevreye ait Türkçe Metinler
<b>Moğ.</b>	: Moğolca
<b>nu.</b>	: Numara
<b>OFar.</b>	: Orta Farsça
<b>OHin.</b>	: Orta Hintçe
<b>Par.</b>	: Partça
<b>s.</b>	: Sayfa
<b>ss.</b>	: Sayfa sayısı (sayfalar arası)
<b>S.</b>	: Sayı
<b>Skr.</b>	: Sanskritçe
<b>Soğ.</b>	: Soğdça
<b>Sür.</b>	: Süryanice

<b>Toh.</b>	: Toharca
<b>Tuv.</b>	: Tuvaca
<b>TürkRunik</b>	: Türk-Runik harfli Türkçe metinler
<b>vb.</b>	: Ve benzeri

#### **Yazı Çeviri Sistemi ve Simgeler:**

ŋ	: Nazal n (ng).
ń	: Palatal n (ny).
[]	: Yazılmayan kısımları gösterir.
*	: Tanımlanmamış, tahmine dayalı şekil
>	: Bu şekle gider.
<	: Bu şekilden gelir.
~	: Değişken şekil
+	: İsim kökünü gösterir.
-	: Fiil kökünü gösterir.
...	: Metinde eksik sözcükleri gösterir.
///	: Sözcükte eksik harfleri gösterir.
X	: Gramerde ı/i/u/ü ünlülerini gösterir.

## ÖN SÖZ

Eldeki çalışmanın konusunu Maniheist çevreye ait Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerin konusal olarak söz varlığı incelemesi oluşturmaktadır.

Maniheist Türkler, 762'de Maniheizm'in de resmî din olarak ilan edilmesiyle 8. asırdan itibaren bu çevrede eserler vermeye başlamıştır. Bu eserler, azalmasına rağmen 12. asra kadar devam etmiştir. Bu çalışmada, Maniheist çevreye ait olan Uygurca metinler taranmış ve elde edilen sözcükler konusal olarak tasnif edilmiştir. Maniheist Uygurca metinlerde geçen cümlelerden hareketle anlamlandırılan sözcüklerin konusal olarak tasnif edilmesiyle, Maniheist Türkleri daha iyi anlamak amaçlanmıştır. Çünkü, Maniheizm inanç sistemini benimseyen Türkler o dinin etkisinde kalmışlardır. Tasnif edilen sözcüklerin Maniheist Türklere has kullanımı olup olmadığını anlamak için Köktürkçe, Budist Uygurca İlk İslami Türkçe metinlerdeki anlamlarına da göz atılmıştır.

Eski Uygurcanın en eski tarihli metinleri olan Maniheist Uygurca metinler, Budist Uygurca metinlere nazaran çok kısa metinlerdir. Ayrıca, bazı fragmanlar yırtık ve yıpranmış olduğu için eksik okumalar içermektedir. *Irk Bitig*, *Huastuanift* ve bazı dinî içerikli şiirler hariç konusal olarak derli toplu olmayan bu kısa metinlerin çoğunun Türkiye Türkçesine aktarımı ilk kez tarafımca yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sürecinde önemli fikirleriyle, yönlendirmeleriyle beni aydınlatan; sabrından ve desteklerinden dolayı minnet duyduğum yüksek lisans ve doktora tezi danışmanım sayın hocam Prof. Dr. FERRUH AĞCA başta olmak üzere; tez sürecinde hem kaynak sağlanması hem de önemli fikirleriyle tezin gidişine yön veren; lisanstan beri hocam olan, benim Eski Türkçe alanına yönelmemi sağlayan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. BÜLENT GÜL'e; tez sürecinde önemli fikirleriyle bana destek olan sayın hocam Prof. Dr. CAN ÖZGÜR'e; tez sürecinde maddi ve manevi desteklerini her zaman gördüğüm, meslektaşlarım Okt. UĞUR ŞAHİN'e ve Dr. KENAN AZILI'ya; ve son olarak maddi/manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme çok teşekkür ederim.

**Aziz Tolga KOÇ**

# GİRİŞ

## 1. Araştırmanın Konusu ve Alanı

Araştırmamızın konusunu, Maniheist çevreye ait Uygur Türkçesiyle yazılan metinlerin tematik söz varlığı incelemesi oluşturmaktadır.

Tarihte geniş bir coğrafyada hüküm süren Türkler, bununla birlikte birçok toplulukla siyasi, askerî, sosyal, ekonomik ilişkilerde bulunmuşlardır. Nitekim, tarihte birçok inanç sistemini tanımış ve o inançlardan bazılarını benimsemişlerdir. Türkler bu inanç sistemini eski dinlerine olan benzerlikler, siyasi sebepler veya başka sebeplerle hayatlarına almışlardır. Tarihte Eski Türkler Şamanizm, Maniheizm, Budizm gibi inanç sistemlerine dahil olmuşlar ve bu inançlarla yüzyıllar boyu yaşamışlardır. Tarihin her döneminde bir toplumun kullandığı dil o topluma ayna tutmuştur. Bir inanç sistemini benimseyen topluluk o dinin tesiri altındadır. Dolayısıyla Maniheizm, Türklerin dilinde de birtakım değişikliklere yol açmıştır. 762’de Maniheizm’in resmî din olarak ilan edilmesiyle, Maniheist Türkler bu çevrede eserler vermeye başlamış ve bu eserler azalmasına rağmen 12. asra dek devam etmiştir.

Söz varlığı araştırmamızın alanını Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerle sınırlamaktayız. Çünkü; Türkler Maniheizm’le birlikte kullanılan kavramlarda, dünyaya bakış açılarında ve dünyayı algılayış biçimlerinde, maddi ve manevi kültür öğelerinde, duygu düşünce davranış biçimleri gibi birçok hususta dinin etkisinde kalmıştır. Ele alınan söz varlığı maddelerinde Maniheist Türkleri daha iyi anlamak için çalışmamızın odak noktasını Maniheist çevreye ait Türkçe oluşturmaktadır. İncelenen sözcükler, Maniheist Türkçe merkezli ele alınmıştır. Bu sözcüklerin Maniheist Türklere has bir kullanımının olup olmadığını anlamak için de sözcüklerin Köktürkler, Budist Türkler ve Müslüman Türklerdeki kullanımına göz atılmıştır. Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde yer alan bir sözcüğün Köktürklerde, Budist Türklerde ve Müslümanlığı benimseyen Türklerde de olup olmadığı sorgulanmıştır. Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde tanıklanan sözcükler konusal bir tasnifle sıralandırılmış ve bu sözcükler Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde varsa o



sözcüklerin ne gibi farklı anlamlara geldikleri, Maniheist metinlerdeki anlamlarıyla karşılaştırmalı bir şekilde belirtilmiştir.

## 2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerin söz varlığını tematik bir tasnifle tespit etmektir.

Bir dilin söz varlığında; sözcüklerin çok anlamlılığı, soyut kavramlar, bu soyut kavramları somutlaştırma ve metaforlar o dilin gelişmişliğine işaret eden unsurlardan bazılarıdır. Sözcükler tarihî yolculuklarında birçok etken sebebiyle çok anlamlı ve metaforik kullanım alanları kazanmıştır. Bu etkenlerden biri de hiç şüphesiz dindir. Köktürklerde, Budist Türklerde veya Müslüman Türklerde somut bir kavramı ifade eden sıradan bir sözcük, Maniheist Türkler için soyut bir kavram, Tanrı adı, bir bilim dalına ait terim veya kutsal bir sözcük hüviyetini kazanmıştır. Bu araştırmada, yukarıda değinilen farklılıkların ortaya koyulması amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle, çalışmanın amacı Maniheist Türkçe metinlerde tespit edilen bir sözcüğün, tarihî yolculuğunda Maniheist Türkler tarafından hangi anlamlarla kullanıldığını ortaya koymaktır.

## 3. Uygulanan Yöntemler

Çalışmamızın amacı doğrultusunda, Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde geçen tüm sözcükler belirlenmiştir. Sözcükler belirlenirken, metnin transkripsiyonlu veya transliterasyonlu hâli ele alınmıştır. Yani sözcüklerin okuma önerileri, metni neşreden araştırmacılara aittir. Yalnızca, aynı sözcük hakkında farklı yayınlarda bulunan farklı okuma önerileri için -tutarsızlık teşkil etmemesi amacıyla- sözcüğün genel kabul gören, güncel literatürdeki durumu esas alınmıştır. Metinler taranırken, Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerin -varsa- Türkiye Türkçesine aktarılmış hâlde olan yayınları ele alınmıştır. (*Irk Bitig, Huastuanift, ETŞ'den 4 şiir*). Diğer yayınların aktarımı ise (*M I-II-III, BT V, TT II, Pothi-Book, Windgott, Yosipas* gibi) tarafımızca yapılmaya çalışılmıştır.

Maniheist Türkçe metinlerde sözcüğün tanıklanan örneği, Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli ve o örneğin yer numarası ile verilmiştir. Tespit edilen sözcüklerle ilgili örnekler, içerdikleri anlam farklılıkları göz önünde tutularak dengeli bir biçimde dağıtılmıştır. Çalışmanın örnekler içinde boğulmaması için örnekler gerekli görüldüğü sıklıkta verilmeye çalışılmıştır. Örnekler verilirken okunan metnin cümle yapısı da göz ardı edilmemiştir. Örneğin uzun cümle yapısı olan *Huastuanift* adlı eserdeki örnekler, sözcüğü daha iyi anlamak için kısa tutulmamıştır. *Manichaica* serisi, *Pothi*, Ezop Masalları gibi konusal olarak derli toplu olmayan veya yırtık ve deformeler sonucu mükemmel bir okumaya sahip olmayan metinlerde ise tespit edilen sözcükler için maalesef örnekler kısa tutulmuştur. Ayrıca, sözcüğün metinde tanıklandığı yer numaralarının hepsi verilmiştir. Bunu yaparken, o sözcüğün Maniheist Türkçede kullanım sıklığını göstermek amaçlanmıştır.

Metinlerde tanıklanan sözcüklerin verilen anlam(lar)ı yalnızca Maniheist Türkçe metinler dahilindedir. Yani, sözcüklerin anlamları yalnızca tanıklandığı örneklerden hareketle verilmiştir. Fragmanın yırtık veya yıpranmış olması sebebiyle eksik okunan cümlelerdeki tanıklanan bazı sözcüklerin önündeki veya arkasındaki sözcük okunamamıştır. Hatta, bazen üç dört satırda yalnızca bir sözcük okunmuştur. Böyle durumlarda ise izlenen yol başka olmuştur. Ele alınan sözcüğün Köktürkçe, Budist Uyğurca ve Karahanlı Türkçesindeki anlamları göz önüne alınmıştır. Eğer tanıklanan sözcük Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde yoksa, etimolojik sözlüklerden ve metni neşreden yayıncılardan da istifade edilmiştir.

Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde tanıklanan sözcükler, temel anlamının ait olduğu konu başlığında incelenmiştir. Sözcüğün yan anlamları, terim anlamları veya bir sözcükle birleşerek kazandığı metaforik anlamları ait olduğu konu başlığı altında (o maddenin başlık numarasına gönderme yapılarak) değerlendirilmiştir. Örneğin; “rüzgâr” kavramı temel anlamıyla tanıklanıyorsa “Atmosfer Olayları” konu başlığı altında; Tanrı adı olarak dinî bir terminolojide kullanılıyorsa “Din ve İnanç” başlığı altında veya hayvan adı zaman dilimini ifade ediyorsa “Zaman” başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca, bir sözcüğe gelen yapım eki o sözcüğün anlamını değiştirmiyorsa veya o sözcüğü terimleştirmiyorsa yine uygulanan yöntem aynıdır. Yalnızca temel anlamı tanıklanamayan sözcükler, bağlı bulunduğu terminolojiye ait konu başlığında incelenmiştir. Örneğin, metinlerde “şimşek” sadece Tanrı adı olarak

geçmektedir veya “yaprak” anlamına gelen sözcük tanıklandığı tek örnekte “varak, kitap yaprağı” anlamına gelmektedir.

İlk anlamları tanıklanan ve sonradan sıfat, zarf gibi görevlerde kullanılan sözcükler veya metinlerde yalnızca sıfat, zarf görevlerinde kullanılan sözcükler yine anlamlarına göre ele alınmıştır. Örneğin; zaman zarfları “Zaman” konu başlığı altında ele alınmıştır. Çünkü, çalışmamızın amacı sözcüklerin cümledeki görevlerini tespit etmekten ziyade o sözcüklerin hangi konuya ait olduklarını saptamaktır. Nitekim, bir sözcük bir cümlede sıfatken diğer bir cümlede zarf olarak görülebilmektedir. Bunun dışında, metinlerde geçen Uygur Kağanlarının unvan niteleyicileri ve Tanrı adları-eğer Türkçeyse- çalışmaya dahil edilmiştir. Fakat; Kağanların adları, özel yer adları ve metinlerde geçen çeşitli Türk devlet ve boylarının adları çalışmaya dahil edilmemiştir.

Maniheist kültür çevresinde yaşayan Türkler, yüzyıllarca o dinin ve kültürün etkisi altında kalmıştır. Bu yüzden, incelenen metinler de kısa bir dönemi ele almamaktadır. Ağca’ya göre (2006a: 555); Maniheist çevrede yazılan metinler, Uygur Türkçesinin en eski tarihli metinleridir. 8. yüzyılda yazılmaya başlanan bu metinler, azalmasına rağmen 12. yüzyıla dek sürmüştür. Yaklaşık dört asrı kapsayan bu metinlerde, aynı sözcüklerin ses değişimleri sebebiyle bazen ayrı biçimlerine rastlamak da gayet doğaldır. Çalışmamızda, metinlerin tarihinden dolayı ses değişimi olan sözcüklerin tanıklanan tüm örnekleri, aynı maddede kronolojik olarak verilmiştir. (Örneğin; *sub* ~ *suv*, *yalabaç* ~ *yalavaç*). Yine metatez, lehçesel farklılıklar, /A/ ünlüsünün yazımı gibi birtakım sebeplerle aynı sözcüğün farklı biçimlerine rastlanmıştır. (Örneğin; *kamış* ~ *kamuş*, *balık* ~ *balak*, *erdem* ~ *edrem*). Bu hususta da uygulanan yöntem aynıdır.

Çalışmamız Maniheist Türkçe metinlerin söz varlığını tematik olarak ele alan ilk çalışmadır. Buna rağmen Maniheist Türkçe metinlerin söz varlığı daha önce Özertural tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Okunamayan, etimolojik sözlüklerde bulunamayan ve tarihî Türk dilleri içinde tespit edilemeyen bazı -bilhassa alıntı- sözcüklerde, Zekine Özertural’ın “Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı” (1996) adlı çalışmasından da istifade edilmiştir.

### 3.1.Söz Varlığının Tasnifi

Maniheist Türkçe metinlerin söz varlığında, tarama sonucu elde edilen söz varlığı maddelerinin tasnifi ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışmamızda, söz varlığı maddeleri alfabetik bir düzen yerine konusal bir tasnifle sıralanmıştır. Dolayısıyla sözcüklerin tematik tasnifi için, daha önceki söz varlığı tasniflerinin de yardımına başvurulmuştur. Bu çalışmaların başını ise, Edhem Rahimoğlu Tenişev'in "Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-Leksika" (1997) adlı eser çekmektedir. Tenişev'in söz varlığı tasnifinin ana hatlarıyla Türkçeye çevrilmiş hâli şu şekildedir:

## 1. DOĞA OLAYLARI VE NESNELER

### 1.1. Meteoroloji

#### 1.1.1. Atmosfer Olayları

#### 1.1.2. Atmosfer Yağışları

#### 1.1.3. Rüzgâr Çeşitleri

### 1.2. Gök Cisimleri ve Gök Küresi

### 1.3. Zaman, Zaman Dilimleri, Mevsimler

### 1.4. Manzara

### 1.5. Bitkiler

#### 1.5.1. Genel Adlar

#### 1.5.2. Ağaçlar, Çalılar, Otlar

#### 1.5.3. Kültür Bitkileri; Meyve ve Sebze Yetiştirme, Meyveler, Sebzeler, Çiçekler.

## 2. HAYVANLAR

### 2.1. Genel Adlar

### 2.2. Yabani Hayvanlar

### 2.3. Memeli Hayvanlar

### 2.4. Kuşlar

### 2.5. Balıklar

### 2.6. Hem Karada Hem Suda Yaşayanlar ve Sürüngenler

2.7. Böcekler

2.8. Evcil Hayvanlar

### 3. İNSAN

3.1. Vücutun Bölümleri

3.2. Akrabalık İlişkileri

3.3. Toplumsal İlişkiler

3.4. Ticaret, Mülkiyet, Maliye

### 4. MADDİ KÜLTÜR ÖGELERİ

4.1. Ateş, Ateşin Bulunması

4.2. Çömlek İşi

4.3. Deri İşi

4.4. Keçe Yapımı

4.5. Örgü, Dokumacılık

4.6. Odunun İşlenmesi

4.7. Madenler, Madenlerin İşlenmesi

4.8. Demircilik

4.9. Avcılık, Balıkçılık, Koleksiyonculuk

4.10. Hayvancılık

4.10.1. Hayvansal Besinler

4.11. Çiftçilik

4.12. Giysi, Ayakkabı, Başlıklar

4.13. Ev, Yerleşim Yeri

4.14. Yurt, Yapılış Detayları ve Eşyalar

4.15. Evde veya Çiftlikte Kullanılan Eşya Yapımı

4.16. Yol ve Ulaştırma

4.17. Savaş ve Silah

## 5.MANEVİ KÜLTÜR ÖGELERİ

5.1.Sayı Simgesi

5.2. Renk Belirtme

5.3. Mitolojik ve Şiirsel-Törenselle Metinlerden Parçalar

5.3.1.Metin Parçalarının Yeniden Düzenlenmesi

5.3.2.Şiirsel Dil Anlatımları

5.3.3. Şiirsel Metinlerin Ses Yapısı

## 6. DİL BİLGİSİ

6.1. Adlar

6.2.Sıfatlar

6.3.Sayılar

6.4. Fiiller

Tenişev'in tasnifi, çalışmamızın ana taslağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Hatice Şirin'in "Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi" (2016) adlı eseri de tezimizde başvuru kaynağı olmuştur. Bu eserin söz varlığı tasnifi, Eski Türk Yazıtları'na mahsus bir tasniftir. Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde bazı sözcüklere -Tenişev'in tasnifinde yer bulunamadığı için- Şirin'in kullandığı alt başlıklar önerilmiştir.

Söz varlığı çalışmalarında, Doğan Aksan'ın "Türkçenin Sözvarlığı" (2004) adlı eseri, hem söz varlığının teorik bilgisi hem de tasnifi için değerli bir eserdir. Türk dili araştırmalarında, Alm. *wortbestand* yerine söz varlığı terimini ilk kez kullanan Aksan'a göre (2004: 7) söz varlığı; yalnızca o dilin sözcüklerinin değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütündür. Aksan'ın eserinde Köktürkçeye ait küçük bir söz varlığı tasnifine ulaşmaktayız. Aksan (2004: 92-93), Köktürkçedeki somut kavramları; vucutla, organlarla ilgili sözcükler, doğayla ilgili kavramlar, renklerle ilgili sözcükler, hayvan adları ve sayılar başlıkları altında değerlendirmiştir.

Eski Türkçenin bir diğer söz varlığı tasnifi de Ahmet Bican Ercilasun'a aittir. Ercilasun, "Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi" (2008) adlı eserinde,

Köktürk bengu taşlardaki söz varlığını incelemiştir. Ercilasun da incelemesinde tematik bir tasnif yapmıştır. Ayrıca bu tasnif istatistiksel bilgiler de içermektedir. Gerekli görülen sözcüklerde bu tasniften de istifade edilmiştir. Ercilasun'un (2008: 188-193) tematik söz varlığı tasnifi şu şekildedir:

1. Fiiller;
  - 1.1. İnsanın Temel Hareket ve Oluşlarını Gösteren Fiiller;
  - 1.2. İnsanın Duygu, Düşünce ve İsteklerini Gösteren Fiiller;
  - 1.3. Varlıkların Oluş ve Hareketlerini Gösteren Fiiller.
2. Zaman Kavramıyla İlgili Kelimeler
3. Yer ve Yön Kavramıyla İlgili Kelimeler
4. Tabiatla İlgili Kelimeler
5. Hayvanlarla İlgili Kelimeler
6. Renkler
7. Akrabalıkla İlgili Kelimeler
8. Sayılar
9. Zamirler
10. İnsan Ömrü, Karakteri ve Nitelikleriyle İlgili Kelimeler
11. Ev, Giyim ve Yaşamayla İlgili Kelimeler
12. Savaş, Askerlik ve Devlet Yönetimiyle İlgili Kelimeler
13. Unvanlar
14. Yazı ve Sanatla İlgili Kelimeler
15. Manevî Hayat ve Ölümle İlgili Kelimeler
16. Sıfatlar
17. Zarflar
18. Bağlaçlar
19. Edatlar

Yukarıda adı geçen çalışmaların söz varlığı tasniflerinden bütüncül olarak istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra özel istifade edilen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, “Sayılar” bölümünün tasnifi için, Tekin'in (2002: 92-93) Eski Türkçe gramerinden istifade edilmiştir. Yine gramer öğeleri de tasnif edilirken, adı zikredilen çalışmaya başvurulmuştur. Ayrıca, gramer öğelerinin tasnifi hususunda bir diğer başvuru kaynağı ise Marcel Erdal'ın “A Grammar of Old Turkic” (2004) adlı eseridir.

Zamirler, Edatlar, Bağlaçlar bölümlerinde, Tekin'in çalışmasının yanı sıra Erdal'ın eseri de başvuru kaynağı olmuştur.

Gramer öğelerinin tasnifinde zamirler, zarflar, bağlaçlar, edatlar diğer sözcüklere göre konusal olarak daha muğlak bir yapıdadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi sıfatları ve zarfları yapılarından çok konularına göre tasnif edilmesi kararına varmıştık. Buna rağmen, gramer öğelerinin tasnifi hususunda bazen mantıksal işlevler göz önünde tutulmuştur. Örneğin, “Zamirler” klasik bir sıralama ile *ben, sen ...* sıralanmıştır. Söz gelimi “Sayılar” için de geçerlidir. Çalışmamızda, sayma sayılarını konusal bir tasnife sığdıramayacağımız için, onları *1,2,3 ...* gibi sayma sırasıyla vermek daha doğru görülmüştür. Yine, zamir kökenli olan *ança, ançula, ançulayu, nelük, kaltı* gibi öğeler “Zamirler” başlığı altında incelenmiştir. Bu sözcüklerin bağlaç gibi çeşitli kullanım sergilediği örnekler varsa, “Bağlaçlar” başlığından o örneklerin işlendiği maddeye bkz. ile gönderme yapılmıştır.

Çalışmamızda, sözcükler konularına göre ana başlık ve onu izleyen alt başlıklar hâlinde, en alt başlıkta ise alfabetik olarak sıralanmaktadır. Bu tasnife yalnızca Türkçe sözcükler ve alıntı sözcüklere yapım eki alarak Türkçeleşen sözcükler dahil edilmiştir. Bunun amacı, Maniheist Türkçe metinlerin Türkçe söz varlığını ortaya koymak isteğidir. Alıntı sözcükler tasnifin en sonunda değerlendirilmiştir. Örneğin, Aksan da söz varlığının içerdiği öğeleri tasnif ederken, alıntı sözcüklerin “Yabancı Sözcükler” başlığı altında vermiştir. (2004: 29). Alıntı sözcükler verilirken; kullanım sıklığı çok olan *nom, taluy* gibi sözcüklere yer verilmiş; metinlerde sık rastlanmayan, okunuşu veya anlamı muğlak sözcükler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Söz varlığı tasnifine yön veren bir diğer ölçüt ise Maniheist Türkçe metinlerin kendisidir. Söz gelimi, hayvan türleri tasnif edilirken Maniheist çevreye ait hacimli bir eser olan *Huastuanifti*'ten yararlanılmıştır. Bu eserde canlılar beş türe ayrılmış, insan için *eki adaklıg kişi* kullanılmıştır. Hayvanlar ise dört kısma ayrılmıştır. Dört ayaklı hayvanlar için *tört butlug tınlıg*; kanatlı hayvanlar, kuşlar için *uçugma tınlıg*; suda yaşayan canlılar, balıklar için *suv içreki tınlıg*; sürüngenler için ise *bagırın yorigma tınlıg* ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıda adı zikredilen çalışmalar, söz varlığı tasnifimizin yol göstericisi olmuştur. Buna rağmen, çalışmamızda dahil edilen söz varlığı maddeleri yalnızca Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerdeki sözcükleri kapsadığı için, bazı durumlarda



tarafımızca başlıklar eklenmiştir. Çünkü yukarıdaki bahsedilen söz varlığı tasniflerinin hiçbiri Maniheist Türkçeye mahsus tasnifler değildir.

#### 4. Konu Külliyatı

Ulaşılabilen ve Maniheist kültür çevresine dahil olduğunu düşündüğümüz Türkçe metinlerin hepsi konu külliyatına dahil edilmiştir. Buna rağmen, Maniheist Türkçe metinlerle ilgili yapılan eski tarihli bazı yabancı yayınlara erişim zorluğu çekilmiştir. Diğer yandan da Maniheist Uygur Türkçesi metinleri; yırtık, deforme fragmanlardan dolayı eksik okumalar içermektedir. Bu da o metnin içeriğini saptamak hususunda zorluk çıkarmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından Maniheist kültür çevresine dahil edilen *Pançatantra* ve Hamilton'un 1986'daki "Manuscrit ouigours du IX-X siecle de Touen-houang" adlı çalışmasındaki bazı metinler söz varlığının dışında tutulmuştur. Bunların dışında Eski Türkçe atasözlerini içeren bazı fragmanlar, tasnif edilemeyen veya Hristiyanlıkla ilgili öğeler içeren bazı Uygurca fragmanlar da konu külliyatı dışında tutulmuştur.

Maniheist Türkçe konu külliyatında diğer metinlere göre daha derli toplu görünen, konu bütünlüğü olan metinler *Irk Bitig*, *Huastuanift*, *Pothi-Book* metinleridir. Bu metinler gerek hacimleri gerekse bütüncül yapıları nedeniyle en çok yayın yapılan Maniheist metinlerdir. Fakat, bütünsellik açısından diğer metinler için bunu söylemek oldukça güçtür. Mezkur metinlerdeki gibi konu bütünlüğü olmasa da, *Manichaica I-II-III*, *Türkische Turfan-Texte II-III-IX*, *Berliner Turfan-Texte V* yayınlarında da Maniheist fragmanlar işlenmiştir. Bunların dışında, *ETS*'de 7 adet Maniheist çevreye ait şiir mevcuttur.

Maniheist Türkçe fragmanlar müstakil makalelerde de işlenmiştir. 20. Asrın ilk yıllarında, Le Coq'un *Manichaica*'dan önce de makaleleri mevcuttur. W. Bang'ın 1923-1931 arasında *Le Museon* dergisinin 36., 38. ve 44. sayılarında yayımlanan yazıları yine Maniheist metinlerle ilgilidir. (Beichtspiegel, ManHym, ManErz). Ayrıca, Bang-Gabain 1928'te Maniheizm'deki Rüzgâr Tanrısı ile ilgili bir çalışma yapmıştır. (Windgott). Maniheist şiirlerin 8.'si 1968'te Zieme tarafından yayımlanmıştır (ManTürkGed). Aynı yazarın, Ezop Masalları ile ilgili de 1968 ve 1971'de müstakil yazıları mevcuttur (Yosipas, Äsop). Yine, Zieme'nin 1995'te

Maniheizm'deki ışık anlayışı ile ilgili fragmanları işlediği bir yazısı mevcuttur (Licht). Bunların dışında, Henning 1959'da Maniheizm'de ilahi döngüsü ile ilgili yayın yapmıştır. (Hymn). Diğer yayınlar için bkz.: Clark, 1997.

2000'li yıllarda Maniheist Türkçe metinler düzeltmelerle, eklemelerle veya farklı nüsha örnekleriyle Zieme, Clark, Wilkens, Özertural gibi araştırmacılar tarafından yeniden ele alınmaktadır. Söz gelimi, Clark 2013'te "Uygur Manichaeian Texts II: Liturgical Texts" ve 2017'de "Uygur Manichaeian Texts, Volume III: Ecclesiastical Texts" adı çalışmaları ile Maniheist Türkçe metinleri İng. çeviri ve değerlendirmeler ile yeniden yayımlamıştır. Wilkens 2000'de "Manichäisch-Türkische Texte der Berliner Turfansammlung" adlı çalışmasında Maniheist fragmanlarla ilgili ayrıntılı bir katalog çalışması yapmıştır. Özertural 2005'te, *Manichaica* I ve III'teki metinlerden hareketle "Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi" adlı doktora tez çalışmasını tamamlamıştır. Yine aynı araştırmacı, 2008'de "Der uigurische Manichäismus Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq" adlı çalışmasında *Manichaica* I ve III'ü Alm. çeviri ve Türkçe notlarla yeniden yayımlamıştır.

Maniheist Türkçe metinlerle ilgili en çok yayını bulunan araştırmacılardan biri olan Zieme, yine 2000'li yıllarda çalışmalarına devam etmiştir. Zieme, 2003'te "Fabeln des Aesop in Alttürkischer Version" adlı Ezop Masalları'yla ilgili makale yayımlamıştır. Yine, aynı yazar 2010'da "The Manichaeian Turkish Texts of the Stein Collection at the British Library" ve 2017'de "Manichaeian Turkic Texts in the Ötani Collection of the Library of Ryukoku University" adlı çalışmalarını okuyuculara sunmuştur. Bu çalışmalarda, Maniheist Türkçe metinlerin transliterasyonlu / transkripsiyonlu hâlleri ve çevirileri mevcuttur.

Son yıllarda, yukarıda bahsedilen Maniheist Türkçe metin yayınlarının yanı sıra; Maniheist Türkçe metinlerden hareketle Türklerde Maniheizm inanç sisteminin nasıl tezahür ettiğine dair çalışmalar da yapılmıştır. Harun Güngör "Türk Din Etnolojisi" (2012) adlı eserinde *Manichaica I, TT II, Huastuanift* gibi metinlerden de istifade ederek Maniheist Türkleri anlatmıştır. Yine son yıllarda Maniheist Türkçe metinlerden istifade edilerek çalışılan bazı doktora tezleri şunlardır: Münevver Ebru Zeren, "Maniheizm ve Budizm'in Uygur'ların Kültür Hayatına Etkileri" (2015), Hacer Tokyürek "Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri" (2011), Selim Karakaş "Türk Tarihinde Maniheizm (VIII-XIII. Yüzyıllar)" (2010).

Maniheist Türk edebiyatı, Türk dili tarihi veya Türk edebiyatı araştırmalarında bugüne dek detaylı olarak ele alınmamıştır. Bunun sebepleri eldeki materyallerin azlığı, bazı fragmanların tasnifinin yapılamaması, hangi metinlerin Maniheist çevreye dahil edildiği sorunu veya metinlerin içeriğinin tam saptanamaması gibi hususlardır. Bilindiği gibi, Eski Uygurcada Maniheist metinler, Budist metinler kadar uzun değildir. Yine İslami çevreye ait ilk Türkçe eserlerde de hem konu bütünlüğü vardır hem de eserler hacimlidir. Zieme'nin (1969a: 1) görüşlerini aktaran Ağca'ya göre; Uygurlardan kalan metinlerin %10'u Maniheist çevreye % 70'si ise Budist çevreye aittir (2006a: 26).

Uygulanan yöntemden önce, Maniheist Türk edebiyatı hakkında yapılan bazı çalışmalara kısaca göz atmakta fayda vardır. Tezcan (2001: 301-305) Maniheist Türk edebiyatını "Maniheist Uygur Yazını" bölümünde beş ana başlıkta incelemiştir: *Öyküler, Dua ve İlahiler, Klasik Metinler ve Dinbilgisi Metinleri, Tövbe Duaları, Başka Metinler*. Ayrıca, bu başlıklar altında Maniheist metinlerle ilgili yapılan yayınlar da mevcuttur. Barutçu (1991: 70-72), Maniheist çevreye ait Türk şiirlerini metinlerden örneklerle incelemiştir. Ayrıca bu çalışmada, bu şiirlerin hangi yayınlarda bulduklarını da bulabilmekteyiz. Maniheist şiirleri inceleyen bir diğer araştırmacı ise Talât Tekin'dir. Tekin de (1986: 7-18) Maniheist Türk şiirini yine örneklerin ışığında, *Mani İçin Büyük İlahi, Aprın Çor Tigin'in Şiirleri, Hükümdar Övgüsü, Ölüm ve Cehennem Tasvirleri* başlıkları altında incelemiştir. Maniheist metinlerle ilgili diğer çalışmalar ve bu çalışmaların detayları için Ferruh Ağca'nın "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme" (2006) adlı çalışmasına bakılabilir.

Dağınık hâlde olan fragmanların künyesi için, Larry Clark'ın "The Turkic Manichaeian Literature" (1997) adlı makalesinden istifade edilmiştir. Aşağıda verilen Maniheist Uygurca metinlerin künyesi ve Maniheist Uygur edebiyatının tasnifi yine bu çalışmaya dayanmaktadır. Künyenin verilme maksadı ise; bir fragmanın koleksiyonu, yazıldığı alfabe, bulunduğu yer ve içeriğinin verilmesinin yanında, o fragman hakkında yapılan yayınların bir arada verilmesidir. Clark'ın verdiği künyeye benzer bir çalışma da Sertkaya'ya aittir. Osman Fikri Sertkaya "Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış" (1986) adlı çalışmasında; Maniheist Türkçe şiirlere ait fragmanların nerede bulunduğu, bu fragmanların boyutları, hangi alfabe ve kaç mısra ile yazıldığı, bu fragmanlarla yapılan yayınlar hususunda bilgiler vermiştir.

Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerin büyük bir kısmı, araştırmacılar tarafından farklı okuma önerileri ve yorumlamalarla yayımlanmıştır. Bundan ötürü, bazı sözcüklerin okuma önerilerinde ve anlamlarında tutarsızlık oluşmuştur. Örneğin; metinlerde *ötrü* “ötürü” sözcüğüyle *utru* “karşı” sözcüğünün karıştırılması gibi... Nitekim, Maniheist metinlerden en çok yayını yapılan *Irk Bitig* ve *Huastuanift* hakkında yazılan yazılar onlarcadır ve araştırmacılar bu metinlerdeki sözcüklerin hepsinde hemfikir değillerdir. Bu tutarsızlığı önlemek maksadıyla o fragman hakkında yapılan yayınlardan yalnızca biri esas alınmıştır. Diğer yapılan yayınlar ise yine künyede belirtilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, esas alınan metinlerdeki sözcüklerin okuma önerileri için genel kabul gören ve güncel literatürdeki durumlar göz ardı edilmemiştir.

Yukarıdaki bahsedilen durum diğer fragmanlar için de geçerlidir. Çünkü *Irk Bitig* ve *Huastuanift* gibi metinler dışında diğer tüm metinlerin işlendiği tek kaynak yok denecek kadar azdır. Örneğin; *Manichaica* II’de bulunan fragman aynı zamanda ManHym ve ETŞ içinde, Maniheizm’in kabulüyle ilgili bir metin hem TT II’de hem de Tekin (1962: 6-8) tarafından (Türkiye Türkçesi verilerek) işlenmiştir. M III, TT IX, ETŞ’de işlenen parçalar aynı zamanda *Pothi-Book*’ta da işlenmiştir. M I ve III’teki fragmanlar ManErz’de yine Ezop Masalları’na ait bir fragman hem *Manichaica* III’te hem de müstakil bir makalede yeniden ele alınmıştır.

Clark’ın çalışması 1997 yılına ait olduğu için, künyelerdeki yayın tarihleri o yıla dek yapılan çalışmaları içermektedir. Metin taraması yapılırken 1997 yılı sonraki çalışmalardan da faydalanılmıştır ama bu çalışmaların bilgisi künye çalışmasına eklenmemiştir. Çalışmamızda istifade ettiğimiz *Irk Bitig* ve *Huastuanift* metinlerinin yayınları 1997 yılından sonra yapıldığı için araştırmacıların çalışmaları künye çalışmasında verilmemiştir. Bunu yaparken de Clark’ın çalışmasının özgünlüğünün kaybolmaması amaçlanmıştır. Yalnızca, Clark’ın çalışmasına ait bazı metin kısaltmaları değiştirilmiştir. (Örneğin; TMC yerine M, BTT yerine BT gibi). Ayrıca, künyeler tarafımızca İng.’den çevrilmiştir.

#### **4.1. Maniheist Türkçe Metinlerin Künyesi**

Çalışmamızda, Maniheizt Uygur edebiyatı ele alınırken farklı bir yol izlenmektedir. Klasik olarak, Türkoloji'deki gibi birkaç paragraf bilgi vermek yerine burada fragmanlar tek tek ele alınmıştır. O fragmanın koleksiyonu, bulunduğu yer, alfabeti, içeriği ve o fragman hakkında yapılan yayınlar bütüncül bir biçimde ele alınmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunu yaparken esinlendiğimiz çalışma Larry Clark'a aittir. Larry Clark'ın bu detaylı ve değerli çalışmasına göre Maniheizt Uygur edebiyatını dört ana başlıkta inceleyebiliriz.

Maniheizt Uygur edebiyatında; kutsal kitaplar, dinî öğütler ve vaaz verme sanatını içeren fragmanlar “öğretiyle ilgili kaynaklar” başlığı altında tasnif edilmiştir. Bu bölümde, “Devler Kitabı'ndan bir bölüm”, “ışık anlayışı”, “Rüzgâr Tanrısı”, “açgözlülük ve kızgınlık”, “ruhun gezintisi”, “ruhun yabancılaşması”, “Ezrua'nın dört zihniyeti”, “doğru ve yanlış davranış”, “Bilge kişinin belirtisi”, “bilgisiz kişi üzerine dinî öğüt”, “Seçkinler”, “Ahriman ve Seçkin üzerine dinî öğüt”, “Dinleyiciler”, “besin ve beden”, “tutkular ve beden” gibi içeriklere ait fragmanlar bulunmaktadır. Yine, “Işık Âlemi”, “Maitreya”, “göğün yaradılışı”, “Hormuzta ve Şimnu”, “yeryüzünün yaradılışı” “Güneş ve Ay'ın dönüşü” gibi kozmogoni ve eskatolojiyle ilgili metinler de bu başlık altında ele alınmıştır.

Dinî tören ilahileri ve günah çıkarma metinleri “dinî törenlerle ilgili kaynaklar” başlığı altında ele alınmıştır. “ilahi döngüsü”, “Cehennem tasviri”, “Yemek ilahileri”, “Ay Tanrısı'na ilahi”, “Mani'ye Büyük İlahi”, “Güçlü Işık Tanrısı'na ilahi”, “Üç İlahi”, “Mani'ye iki dilli ilahi”, “Huastuanift”, “Küçük oruç günü” gibi içerikler bu başlığa dahil edilmektedir.

Erken kilise tarihi, azizlerin yaşam öyküleri, doğu kilisesi ve manastırla ilgili belgeler “kiliseyle ilgili kaynaklar” başlığı altındadır. Bu kaynakların içeriklerini; “Mar Ammo ve Papazlar”, “Urum Kağan ve Bar Kağan”, “Büğü Kağan'ın Maniheizm'i ilanı”, “Piskoposa mektup”, “On Uygurlar”, “Tahta çıkma ilahisi”, “Şapuragan'a kolofon”, “Atasözleri”, “Meditasyon”, “Manistanla ilgili belgeler”, “Hükümdar ve Seçkin için yeni yıl kutsaması” gibi metinler oluşturmaktadır. Yine; Ezop Masalları, Irk Bitig gibi metinler de bu başlık altında ele alınmıştır. Bunlara ilave olarak, “Buda'nın yaşamı: Anvam”, “Ölü sevici”, “Tüccar Arazan”, “Kötü ruhla mücadele”, “Yıldız falcılığı” ile ilgili fragmanlar da “kiliseyle ilgili kaynaklar” başlığı altındadır.

Dördüncü ve son başlıkta ise içeriği belirlenememiş, tasnif edilmeyen bazı fragmanlar yer almaktadır.

Yukarıda kısaca içeriklerinden bahsettiğimiz fragmanların detaylı künyeleri aşağıda şu şekilde verilmiştir:

#### **4.1.1. Öğretiyle İlgili Kaynaklar**

##### **4.1.1.1. Kutsal Kitaplar, Dinî Öğütler ve Vaaz Verme Sanatı**

**Koleksiyon:** Mainz 317.

**Bulunduğu yer:** T III TM 423d [M 813 ile bağlantılı?].

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kawan veya "Devler Kitabı"ndan bir bölüm (Mahawais'in Henoch'a Uçuşu).

**Yayın:** M III: 23-24 (Nu.: 8viii). ManErz: 13-17 (II).

**Koleksiyon:** U 45.

**Bulunduğu yer:** T II D 119.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 16-17 (Nu.: 8i-viii); Licht.

**Koleksiyon:** U 128a.

**Bulunduğu yer:** TM 151.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 16-17 (Nu.: 8i); BT V: 58, n574; Licht: 258-260.

**Koleksiyon:** U 44.

**Bulunduğu yer:** TM 423c.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 18-19 (Nu.: 8iii).

**Koleksiyon:** U 43.

**Bulunduğu yer:** TM 423b.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 19-20 (Nu.: 8iv).

**Koleksiyon:** U 42.

**Bulunduğu yer:** TM 423e.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 20-21 (Nu.:8v).

**Koleksiyon:** U 40.

**Bulunduğu yer:** TM 423a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 22 (Nu.:8vii).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 300.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 17-18 (Nu.:8ii).

**Koleksiyon:** U281 + U41.

**Bulunduğu yer:** T I D x 3 + T I a 2.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** M III: 21, (Nu.:8vi) [U41]; BT V: 45-46 (Nu.:17), 69, n737-738; Licht: 263-266.

**Koleksiyon:** Ryukoku Üniversitesi Kütüphanesi.

**Bulunduğu yer:** Ot Ry 2266.

**Yazı:** Uygur Yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** Licht: 255-258.

**Koleksiyon:** U 199.

**Bulunduğu yer:** T I D.

**Yazı:** Uygur Yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine dinî öğüt (kitapçık).

**Yayın:** Licht: 260-263.

**Koleksiyon:** Ch/U 6814.

**Bulunduğu yer:** T II T 509.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık anlayışı üzerine vaaz (kitapçık).

**Yayın:** BT V: 34-36 (Nu:12); Licht: 252-255.

**Koleksiyon:** M 748.



**Bulunduğu yer:** M748, TM 152, TM 152a, TM 158, TM 181a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Ruh üzerine dinî öğüt: Rüzgâr Tanrısı'nın Zarifliği.

**Yayın:** Windgott: 248-255; Sundermann 1991: 11-12.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II D 178b.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Açgözlülük ve kırgınlık üzerine dinî öğüt.

**Yayın:** TT II: 422-429.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II K 2a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezrua'nın dört zihniyeti.

**Yayın:** M I: 21-22 (Nu.: 7iii).

**Koleksiyon:** MIK III 201.

**Bulunduğu yer:** T II D 176, II.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Yaşayan benlik.

**Yayın:** M III: 15 (Nu.: 7iii).

**Koleksiyon:** U 63.

**Bulunduğu yer:** TM 170.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Zerdüşt ve Hz. İsa.

**Yayın:** M III: 39 (Nu.:22).

**Koleksiyon:** U 61.

**Bulunduğu yer:** T II D 75.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'nin tutkusu(?).

**Yayın:** M III: 36-37 (Nu.:18).

**Koleksiyon:** U 168.

**Bulunduğu yer:** T II D 173a, I.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ruhun yabancılaşması.

**Yayın:** M I: 7-10.

**Koleksiyon:** M 813.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Ruhun gezintisi.

**Yayın:** BT V: 56-58 (Nu.:25).

**Koleksiyon:** U 276.

**Bulunduğu yer:** T II 996.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ruh üzerine parça.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 39, n266.

**Koleksiyon:** MIK III?.

**Bulunduğu yer:** [IB 426].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Doğru ve yanlış davranış.

**Yayın:** BT V: 26 (Nu.:6).

**Koleksiyon:** K 40v.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Doğru ve yanlış davranış.

**Yayın:** BT V: 27, n104.

**Koleksiyon:** Mainz 126.

**Bulunduğu yer:** T II D 173c, II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilge kişinin belirtisi (Ročvarmah).

**Yayın:** M III: 13 (Nu.:6iii).

**Koleksiyon:** M 865.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Bilge kişi üzerine dinî öğüt parçası.

**Yayın:** BT V: 46, n380.

**Koleksiyon:** U 232.

**Bulunduğu yer:** T II D 115.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilgisiz kişi üzerine dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış, bkz. BT V: 42, n300.

**Koleksiyon:** MIK III 198.

**Bulunduğu yer:** T II D 171.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Seçkinlerde kutsallığın beş belirtisi.

**Yayın:** M I: 23-25.

**Koleksiyon:** U 62.

**Bulunduğu yer:** T I TM 169 [1034 camda].

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Seçkinler için emirler.

**Yayın:** M III: 38-39 (nu. 21).

**Koleksiyon:** U 190.

**Bulunduğu yer:** T II D 93.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Seçkin üzerine dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 38, n241.

**Koleksiyon:** U 133c.

**Bulunduğu yer:** T? ve T I x [M 803a ile camlanmış].

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Ahriman ve Seçkin üzerine dinî öğüt parçası.

**Yayın:** BT V: 26-27 (nu.7), 26, n97.

**Koleksiyon:** U 60.

**Bulunduğu yer:** TM 148, TM 165, TM 177, TM 183, T I a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hizmet eden Seçkin.

**Yayın:** M III: 38 (nu. 20 [bölüm]), Zieme, 1969c: 11-13 (tümü) .

**Koleksiyon:** U ?.

**Bulunduğu yer:** T II D 173b, II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Seçkin için amaçlar.

**Yayın:** M III: 11-12 (nu.: 6i).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T I D 4.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinleyicilerin kefareti.

**Yayın:** M III: 13 (nu.: 6a).

**Koleksiyon:** M 657 [II].

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinleyiciler üzerine dinî öğüt parçası (?).

**Yayın:** BT V: 55, n521.

**Koleksiyon:** U 123 [a] / U 123 [b].

**Bulunduğu yer:** T II D 138 ve TM? [birlikte camlı].

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinleyiciler üzerine dinî öğüt parçaları (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 67, n721.

**Koleksiyon:** Mainz 126.

**Bulunduğu yer:** T II D 173c, 1.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Besin ve beden.

**Yayın:** M III: 12 (Nu.: 6iii), Beichtspiegel: 187-189.

**Koleksiyon:** U 47.

**Bulunduğu yer.:** TM 298.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Tutkular ve beden.

**Yayın:** M III: 9-10 (Nu.:4).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II D 173d.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Doğurma.

**Yayın:** M I: 15-17.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 282.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası (24'e benzer).

**Yayın:** M I: 17-18.

**Koleksiyon:** U300.

**Bulunduğu yer:** TM 294.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası (mektuplardan alıntılar?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 63, n 665, 71, n756.

**Koleksiyon:** U 206.

**Bulunduğu yer:** T I D x 6.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası (Kutsal yazıdan alıntılar?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 71, n756.

**Koleksiyon:** M 157.

**Bulunduğu yer:** TM 515.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası (Ölüm ve krallardan bahseder).

**Yayın:** M III: 10-11 (Nu.:5).

**Koleksiyon:** M 365.

**Bulunduğu yer:** TM 155.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** BT V: 52, n458.

**Koleksiyon:** U 185.

**Bulunduğu yer:** T II D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** BT V: 48-49 (nu.:19).

**Koleksiyon:** U 220 a.

**Bulunduğu yer:** T I a x 20.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** BT V: 55-56 (Nu.:24).

**Koleksiyon:** U 66.

**Bulunduğu yer:** TM 144.

**Yazı:** Manî yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** M III: 43 (Nu.:30).

**Koleksiyon:** U 270.

**Bulunduğu yer:** T II D 173.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. M III: 12 (Nu.:6ii, iii).



**Koleksiyon:** U 350.

**Bulunduğu yer:** T II D 173.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. M III: 12 (Nu.:6ii, iii).

**Koleksiyon:** U 132c.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 42, n.289.

**Koleksiyon:** Mainz 372.

**Bulunduğu yer:** T I D 28.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 58, n.559.

**Koleksiyon:** U 221.

**Bulunduğu yer:** T I a x 15.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Dinî öğüt parçası.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 42-43, n335.

#### **4.1.1.2. Kozmogoni ve Eskatolojiyle İlgili Metinler**

**Koleksiyon:** (Çoğunlukla kayıp)

**Bulunduğu yer:** T III M 200 [i-xxxii]

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** Evrendoğumu (Kozmogoni) üzerine bir bölüm (*Şapuragan*'dan?)

**Yayın:** Yayımlanmamış; Zieme'nin 1995'teki yazısında not edilmiştir.

**Koleksiyon:** U294

**Bulunduğu yer:** TIV Üsüp [= xix]

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** Evrendoğumu (Kozmogoni) üzerine bir bölüm (*Şapuragan*'dan?)

**Yayın:** Yayımlanmamış; Zieme'nin 1995'teki yazısında not edilmiştir.

**Koleksiyon:** U 274

**Bulunduğu yer:** T III M 249 [=xx]

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** Evrendoğumu (Kozmogoni) üzerine bir bölüm (*Şapuragan*'dan?)

**Yayın:** Yayımlanmamış; Zieme'nin 1995'teki yazısında not edilmiştir.

**Koleksiyon:** U 258

**Bulunduğu yer:** T II T 25 [=xxi]

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** Evrendoğumu (Kozmogoni) üzerine bir bölüm (*Şapuragan*'dan?)

**Yayın:** Yayımlanmamış; Zieme'nin 1995'teki yazısında not edilmiştir.

**Koleksiyon:** U 169.

**Bulunduğu yer:** T IID 173b, I.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Göğün Yaradılışı (*Şapuragan*‘dan?).

**Yayın:** M I: 12-15.

**Koleksiyon:** U 267.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhların yaradılışı (*Şapuragan* ‘dan?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 35, n214, 56, n532.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Hormuzta ve Şimnu.

**Yayın:** M I: 19-20.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T III D 267.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Yeryüzünün yaradılışı.

**Yayın:** M III: 41 (Nu.:26).

**Koleksiyon:** U 30.

**Bulunduğu yer:** T II D 75.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Güneş ve Ay’ın dönüşü: Âdem ve Havva’nın yaradılışı.

**Yayın:** M II: 6-7.

**Koleksiyon:** U 59.

**Bulunduğu yer:** TM 173.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Canlıların yaradılışı.

**Yayın:** M III: 37 (Nu.:19), Zieme 1969c: 8-10.

**Koleksiyon:** U 50.

**Bulunduğu yer:** TM 175.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kozmogoni: Ezrua.

**Yayın:** M III: 7 (Nu.:1v).

**Koleksiyon:** U 70.

**Bulunduğu yer:** TM 139+TM 140+147.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kozmogoni: Ezrua.

**Yayın:** M III: 5-6 (Nu.:1i, iii); ManHym: 41.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 141.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kozmogoni: Ezrua.

**Yayın:** M III: 5 (Nu.:1ii).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T III T V 49.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kozmogoni: Ezrua.

**Yayın:** M III: 6-7 (Nu:1iv).

**Koleksiyon:** U 49.

**Bulunduğu yer:** TM 291.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık Âlemi.

**Yayın:** M III: 7-8 (Nu.2).

**Koleksiyon:** U 262.

**Bulunduğu yer:** T I D 20.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık Âlemi.

**Yayın:** BT V: 31-33 (Nu.10).

**Koleksiyon:** U 219 a, b.

**Bulunduğu yer:** T I D x 17.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık Âlemi.

**Yayın:** BT V: 46-48 (Nu.:18).

**Koleksiyon:** Mainz 150.

**Bulunduğu yer:** T II D 213.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Işık Âlemi (?) (53'e benzer).

**Yayın:** Yayınlanmamış; Zieme tarafından tanımlanmış.

**Koleksiyon:** M 126 + M 502m + M 201.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kozmogoniyle ilgili parça.

**Yayın:** BT V: 35-36, n217.

**Koleksiyon:** U 6193.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kozmogoniyle ilgili parça

**Yayın:** BT V: 35-36, n217.

**Koleksiyon:** M 541.

**Bulunduğu yer:** TM 167.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kozmogoniyle ilgili parça.

**Yayın:** BT V: 35-36, n217.

**Koleksiyon:** U 133 a.

**Bulunduğu yer:** TM 178.

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** Kozmogoniyle ilgili parça.

**Yayın:** BT V: 32, n175, Zieme 1969c: 10, n38.

**Koleksiyon:** U 222.

**Bulunduğu yer:** T I D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kozmogoniyle ilgili parça (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 21, n1.

**Koleksiyon:** U 297.

**Bulunduğu yer:** T I D TM 161.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Maitreya Buda'nın gelişi (?).

**Yayın:** BT V: 39-43 (Nu. 15).

**Koleksiyon:** U241a.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Maitreya Buda'nın gelişi (?).

**Yayın:** BT V: 39-43 (Nu. 15).

**Koleksiyon:** U 241b.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Maitreya Buda'nın gelişi (?).

**Yayın:** BT V: 39-43 (Nu.15).

**Koleksiyon:** U 241c.

**Bulunduğu yer:** T II D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Maitreya Buda'nın gelişi (?).

**Yayın:** BT V: 39-43 (Nu.1).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 180.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Sahte Mithra (Maitreya?).

**Yayın:** M III: 8-9 (Nu.:3).

**Koleksiyon:** U 48.

**Bulunduğu yer:** T II D 121.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ölümden sonraki yaşamla ilgili parça.

**Yayın:** M III: 8-9 (Nu.:3).

#### **4.1.2. Dinî Törenlerle İlgili Kaynaklar**

##### **4.1.2.1. Dinî Tören İlahileri**

**Koleksiyon:** U 71.

**Bulunduğu yer:** T I TM 278.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** *Huyadagmān*, ilahi döngüsü.

**Yayın:** M III: 45 (Nu.32); Hymn: 122-124.



**Koleksiyon:** U 34.

**Bulunduğu yer:** T II D 178(i).

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Cehennem tasviri (63 ve 72 ile benzerler [III]).

**Yayın:** M II: 12-13; ETŞ: 26-29 (Nu.:6).

**Koleksiyon:** U 54.

**Bulunduğu yer:** T II D 178ii.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Dinleyicilerin seçtiği tapınmayı teşvik eden yemek ilahisi.

**Yayın:** M III: 29-30 (Nu.:12).

**Koleksiyon:** Ch/U 6818 [v].

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlk Tanrılar'ın 22 özelliklerine yemek ilahisi (İlkel ses).

**Yayın:** BT V: 33, (Nu.:11 [= Nu.:5, II: 27-32 dizeler]).

**Koleksiyon:** Mainz 360.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlk Tanrılar'ın 22 özelliklerine yemek ilahisi (İlkel ses).

**Yayın:** Yayınlanmamış parçalar a-d; Nu. 5 ile Zieme tarafından *a* olarak tanımlanmış parçanın sağ bölümü, II: 45-46 dizeler].

**Koleksiyon:** U 178.

**Bulunduğu yer:** TM 328.

**Yazı:** Runik yazı.

**İçerik:** İlk Tanrılar'ın 22 özelliklerine yemek ilahisi (İlkel ses).

**Yayın:** Yayımlanmamış (Zieme: Nu.:5, II: 36-39).

**Koleksiyon:** U 55.

**Bulunduğu yer:** TM 512.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Seçkin için amaçlar üzerine ilahi.

**Yayın:** M III: 28-29 (Nu.:11).

**Koleksiyon:** U 39 I.

**Bulunduğu yer:** T II D 78a, I, II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 24 (Nu.:9i).

**Koleksiyon:** Mainz 104 I.

**Bulunduğu yer:** T II D 78b, I-II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 24-25 (Nu.:9ii).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II D 78c, I-II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 25-26 (Nu.:9iii).

**Koleksiyon:** U 38.

**Bulunduğu yer:** T II D 78d, I-II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı (71 ile benzerler).

**Yayın:** M III: 26 (Nu.: 9iv).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II D 78e, I-II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı (70'e paralel).

**Yayın:** M III: 26-27 (Nu.:9v).

**Koleksiyon:** Mainz 394.

**Bulunduğu yer:** T II D 78f.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 27 (Nu.:9vi).

**Koleksiyon:** Mainz 374.

**Bulunduğu yer:** T II D 78g.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 27 (Nu.: 9vii).

**Koleksiyon:** U 37.

**Bulunduğu yer:** T II D 78h.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 27 (Nu.:9viii).

**Koleksiyon:** U 51.

**Bulunduğu yer:** T II D 78 i.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M III: 27 (Nu.:9ix).

**Koleksiyon:** U 52.

**Bulunduğu yer:** T II D 78j.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı (66'ya paralel).

**Yayın:** M III: 27 (Nu.:9x).

**Koleksiyon:** U 53.

**Bulunduğu yer:** TIID 78k.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi kitabı.

**Yayın:** M: III 28 (Nu.:9xi).

**Koleksiyon:** M 13.

**Bulunduğu yer:** TM 166.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Güçlü Işık Tanrısı'na İlahi (T II D 69'un 78d'sine benzer).

**Yayın:** M III: 28 (Nu.:10).

**Koleksiyon:** MIK III 200.

**Bulunduğu yer:** T II D 169.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Üç İlahi: 1. Tan Tanrı, 2. Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı, 3. Ölüm Tasviri (3., 64 ile benzer).

**Yayın:** M II: 9-12; ManHym: 2-3 (III, 4-7), 4-22 (I), 22-39 (II); ETŞ: 5-9 (Nu. 1 (I)), 10-13 (Nu.2(II)), 22-25, (Nu.5 (III)).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 419.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** I: Övgü (Methiye); II: Şiir (Lirik).

**Yayın:** M II: 7-9; 3-18); ManHym: 49-52 (II, 3-18); ETŞ: 14-17 (Nu.:3 (I)), 18-21 (Nu.:4 (II)); Tekin, 1976: 61-63.

**Koleksiyon:** U 196.

**Bulunduğu yer:** T I D 25.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 36-38 (Nu.13).

**Koleksiyon:** U 197.

**Bulunduğu yer:** T I D 31.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 36-38 (Nu.13).

**Koleksiyon:** U 198.

**Bulunduğu yer:** T I H I x I.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 36-38 (Nu.13).

**Koleksiyon:** U 230.

**Bulunduğu yer:** T II D x3.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 39 (Nu.:14).

**Koleksiyon:** U 252.

**Bulunduğu yer:** T I a x 12.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 39, n266.

**Koleksiyon:** M 4754.

**Bulunduğu yer:** T II D 52.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 39, n266.

**Koleksiyon:** M 6842.

**Bulunduğu yer:** T II K.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 39, n266.

**Koleksiyon:** M 6863.

**Bulunduğu yer:** T II K.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 39, n266.

**Koleksiyon:** U 139.

**Bulunduğu yer:** TM 163.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** BT V: 32, n175.

**Koleksiyon:** Mainz 149.

**Bulunduğu yer:** T I a x 33.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 51, n444.

**Koleksiyon:** Ch/U 7179.

**Bulunduğu yer:** T II T 1612.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 24, n48.

**Koleksiyon:** U 82.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 15.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 86.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 23.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 83.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 3.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.



**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 81.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 22+260,32.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 87.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 6.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151,168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** MIK III 189.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 2.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 88.

**Bulunduğu yer:** T III D 250, 11.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 89.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 11.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 90.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 9.

**Yazı:** Mani yazısı

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M: III 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 91.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 15 +260, 20.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 92.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 8.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 80.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 33.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 93.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 7.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 94.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 5.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 95.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 4.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 96.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 20b.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 97.

**Bulunduğu yer:** T III D 258f.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 98.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 25 + 260, 28.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 99.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 13, v4.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye büyük ilahi.

**Yayın:** M III: 46-48 (Nu. 39 [T III D 260,1,2,3,6,7]); TT III: 183-211 (1-178 dizeler); TT IX: 9,15 (1-9 dizeler, 46-48); ETŞ: 30-59 (Nu.7); Pothi: 150-151, 168-174, 180-187, 191-203 (1-244 dizeler).

**Koleksiyon:** U 99.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 13, v5.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye iki dilli ilahi (Toharca B ve Türkçe).

**Yayın:** TT IX: 10-15 (10-45 dizeler); Pothi: 151-152, 174-175, 188, 203-205 (245-280 dizeler).

**Koleksiyon:** U 100.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 34 + 259, 17.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye iki dilli ilahi (Toharca B ve Türkçe).

**Yayın:** TT IX: 10-15 (10-45 dizeler); Pothi: 151-152, 174-175, 188, 203-205 (245-280 dizeler).

**Koleksiyon:** U 101.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 14 + 260, 10.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye iki dilli ilahi (Toharca B ve Türkçe).

**Yayın:** TT IX: 10-15 (10-45 dizeler); Pothi: 151-152, 174-175, 188, 203-205 (245-280 dizeler).

**Koleksiyon:** U 102.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 23 + 259, 26.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye iki dilli ilahi (Toharca B ve Türkçe).

**Yayın:** TT IX: 10-15 (10-45 dizeler); Pothi: 151-152, 174-175, 188, 203-205 (245-280 dizeler).

**Koleksiyon:** U 103.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 19 + 260, 30 (r).

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mani'ye iki dilli ilahi (Toharca B ve Türkçe).

**Yayın:** TT IX: 10-15 (10-45 dizeler); Pothi: 151-152, 174-175, 188, 203-205 (245-280 dizeler).

#### 4.1.2.2. Günah Çıkarma Metinleri (Huastuanift Hariç)

**Koleksiyon:** U 85.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 26.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Pothi-book'taki günah çıkarma parçası.

**Yayın:** Pothi: 153-154, 175-177, 189, 205-206 (286-355 dizeler).

**Koleksiyon:** U 5464.

**Bulunduğu yer:** T I D 615.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Küçük oruç gününde günahların bağışlanması için dua: 12 Tanrı.

**Yayın:** BT V: 23-25 (nu.4).

**Koleksiyon:** U 5501.

**Bulunduğu yer:** T II 895.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Küçük oruç gününde günahların bağışlanması için dua: 12 Tanrı.

**Yayın:** BT V: 23-25 (nu.4).

**Koleksiyon:** Mainz 474.

**Bulunduğu yer:** T II 894.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Küçük oruç gününde günahların bağışlanması için dua: 12 Tanrı.

**Yayın:** BT V: 23-25 (nu.4).

**Koleksiyon:** U 189.

**Bulunduğu yer:** T II D 93b.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Günah çıkarma parçası (Hz. İsa'dan söz eder).

**Yayın:** BT V: 25 (Nu.5).

**Koleksiyon:** M 803a.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Günah çıkarma parçası.

**Yayın:** BT V: 26-27 (Nu.:7).

**Koleksiyon:** U 216.

**Bulunduğu yer:** T I a x 4.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Günah çıkarma parçası(?).

**Yayın:** BT V: 27-28 (Nu.:8).

**Koleksiyon:** U 149b.

**Bulunduğu yer:** T I D x1, I.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Günah çıkarma parçası(?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; fotoğrafı Zieme'de, BT V.

**Koleksiyon:** U 149b.

**Bulunduğu yer:** T II D (?).



**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Günah çıkarma parçası(?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; fotoğrafı Zieme'de, BT V.

#### **4.1.3. Kiliseyle İlgili Kaynaklar**

##### **4.1.3.1. Erken Kilise Tarihi ve Azizlerin Yaşam Öyküsü**

**Koleksiyon:** U 237.

**Bulunduğu yer:** T II K x9.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Havza, Waruchan'ın Kralı.

**Yayın:** BT V: 50-52, 72 (Nu.:21).

**Koleksiyon:** U 296.

**Bulunduğu yer:** T II D [parçadaki yalnızca D].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Havza, Waruchan'ın Kralı.

**Yayın:** BT V: 50-52, 72 (Nu.:21).

**Koleksiyon:** U 36.

**Bulunduğu yer:** T II D 177 [=T II K].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Mar Ammo ve papazlar.

**Yayın:** M I: 32-37; ManErz: 17-24 (III = 1-3 kenarı), Beichtspiegel: 189-190 (4).

**Koleksiyon:** M 364.

**Bulunduğu yer:** TM 154.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Mar Ammo ve Bagard.

**Yayın:** BT V: 62-63 (Nu:28).

**Koleksiyon:** U 255a.

**Bulunduğu yer:** T II K [U257 olarak camlı].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Urum Kağan ve Bar Kağan.

**Yayın:** BT V: 60-62, 72 (Nu.:27) [U 255a, U 257: doğru bir biçimde damgalı].

**Koleksiyon:** U 255b.

**Bulunduğu yer:** T I D [U 255b olarak camlı].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Urum Kağan ve Bar Kağan.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 60-62, 72 (Nu.27).

**Koleksiyon:** U 257.

**Bulunduğu yer:** T II K + A 1a [U255a olarak camlı].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Urum Kağan ve Bar Kağan.

**Yayın:** BT V: 60-62, 72 (Nu.:27) [U255a, U 257: doğru bir biçimde damgalı].

**Koleksiyon:** Mainz 389.

**Bulunduğu yer:** T II K.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Urum Kağan ve Bar Kağan.

**Yayın:** Yayımlanmamış; BT V: 60-62, 72 (Nu.:27).

#### **4.1.3.2. Doğu Kilisesinden Belgeler**

**Koleksiyon:** U 72.

**Bulunduğu yer:** T II D 276a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bügü Kağan'ın inancı kabul etmesi.

**Yayın:** TT II :411-422.

**Koleksiyon:** U 111 a,b.

**Bulunduğu yer:** T II D 180.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Bügü Kağan'ın Maniheizm'i İlanı.

**Yayın:** Yayımlanmamış; bkz. TT II: 425-426.

**Koleksiyon:** U 5281.

**Bulunduğu yer:** TM 107.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Koştir'e mektup.

**Yayın:** BT V: 65-66 (Nu.:30).

**Koleksiyon:** U 5503.

**Bulunduğu yer:** T II 897.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kek Sini Inal'a mektup.

**Yayın:** BT V: 66-68 (Nu.:31).

**Koleksiyon:** Ch/U 6854.

**Bulunduğu yer:** T II 122.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Piskoposa mektup.

**Yayın:** BT V: 68-69 (Nu.:32).

**Koleksiyon:** U 5928.

**Bulunduğu yer:** T IV x 505.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Koštiranč'a mektup.

**Yayın:** BT V: 69-70 (Nu.:33).

**Koleksiyon:** U 6069.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir piskoposa ve bir Koštiranč'a mektup.

**Yayın:** BT V: 70-71 (Nu.:34).

**Koleksiyon:** U 5974.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir piskoposa ve bir Koštiranč'a mektup(?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 70, n739.

**Koleksiyon:** Ch/U 6890.

**Bulunduğu yer:** T III T 338.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** BT V: 71 (Nu.:35).

**Koleksiyon:** Ch/U 7196.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** Yayınlanmamış.

**Koleksiyon:** Ch/U 7247.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** Yayınlanmamış.

**Koleksiyon:** U 6198.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** BT V: 66, n702.

**Koleksiyon:** U 5933.

**Bulunduğu yer:** TM 84.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 66, n701.

**Koleksiyon:** U 5929

**Bulunduğu yer:** T IV Xusup.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bilinmeyene mektup.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 66, n704.

**Koleksiyon:** M 919.

**Bulunduğu yer:** TM 417 [TM 47 camlı değil].

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Tahta çıkma ilahisi (808-832?).

**Yayın:** M III: 33-35 (Nu.:15); IdukKut: 23-33.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 296.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (Nogdar Magistak'tan söz eder.)

**Yayın:** M III: 35-36 (Nu.:16).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T II D 62.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (?) (Mani'nin Uygurlara gelmesinden söz eder).

**Yayın:** M III, 40-41 (Nu.:25).

**Koleksiyon:** So 18.057.

**Bulunduğu yer:** TM 281 + 286.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (?).

**Yayın:** M III 46 (Nu.:35).

**Koleksiyon:** U 78.

**Bulunduğu yer:** TM 288.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (?) (Kül Tarkan'dan söz eder).

**Yayın:** M III: 45 (Nu.: 33).

**Koleksiyon:** Mainz 345.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 62, n618, 68-69, n726.

**Koleksiyon:** M 111 II.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İlahi düzenleme (?).

**Yayın:** BT V: 58-60 (Nu.:26).

**Koleksiyon:** U 31.

**Bulunduğu yer:** TM 159.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Bũgũ Kağan için yeni yıl kutsaması.

**Yayın:** M III: 36 (Nu.:17), M I: 31.

**Koleksiyon:** U 121.

**Bulunduğu yer:** T II D 16.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hũkũmdar ve Seçkin için yeni yıl kutsaması.

**Yayın:** BT V: 28-31 (Nu.:9).

**Koleksiyon:** U 131.

**Bulunduğu yer:** T II D 66.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hũkũmdar ve Seçkin için yeni yıl kutsaması.

**Yayın:** BT V: 28-31 (Nu.:9).

**Koleksiyon:** U 65.

**Bulunduğu yer:** TM 164+174.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hanedan ve Dinleyiciler için kutsama.

**Yayın:** M III: 41-42 (Nu.:27); BT V: 29-30, n140.

**Koleksiyon:** U 138.

**Bulunduğu yer:** TM 181.



**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hanedan ve Dinleyiciler için kutsama.

**Yayın:** M III: 41-42 (Nu.:27); BT V: 29-30.

**Koleksiyon:** M 908a.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Hanedan üyeleri ve Dinleyiciler için kutsama.

**Yayın:** M III: 41-42 (Nu.:27); BT V: 29-30.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T I D 3.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İmparatorluk ve Hoca için kutsama.

**Yayın:** M III: 43 (Nu.:29 [T I D 3]); BT V: 54-55 (Nu.:23 [T I D 3 + T II 1398]).

**Koleksiyon:** Ch/U 6618.

**Bulunduğu yer:** T II 1398.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İmparatorluk ve Hoca için kutsama.

**Yayın:** M III: 43 (Nu.:29 [T I D 3]); BT V: 54-55 (Nu.:23 [T I D 3 + T II 1398]).

**Koleksiyon:** Ch/U 6874.

**Bulunduğu yer:** T II 1457.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Yeni Gün'de Hanedan üyeleri için kutsama.

**Yayın:** BT V: 49-50 (Nu.:20).

**Koleksiyon:** U 164a.

**Bulunduğu yer:** T II K x 4 a+b.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kutsama (?).

**Yayın:** BT V: 71-72.

**Koleksiyon:** U 164b.

**Bulunduğu yer:** T II K x 4 a+b.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kutsama (?)

**Yayın:** BT V: 71-72.

**Koleksiyon:** M 525.

**Bulunduğu yer:** TM 162.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İmparatorluk için kutsama.

**Yayın:** BT V: 52-54 (Nu.:22).

**Koleksiyon:** U 5362.

**Bulunduğu yer:** T 1.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** On Uygurlar için kutsama.

**Yayın:** BT V: 64-65, n665.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T III D 259, 18.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İmparatorluk için kutsama.

**Yayın:** TT IX: 15-16 (51-60 dizeler); Pothi: 155, 177-178, 190, 208.

**Koleksiyon:** U 68.

**Bulunduğu yer:** TM 511.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kağan için kutsama (?).

**Yayın:** M III: 45 (Nu.:34).

**Koleksiyon:** U 217.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kağan için kutsama (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; BT V: 38, n241.

**Koleksiyon:** M 132 II.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kağan için övgü şiiri (Kurt ile karşılaştırma).

**Yayın:** ManTürkGed: 45-49.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 176.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü (Bügü Bilge Kağan'dan söz eder).

**Yayın:** M III: 40 (Nu.:23); Zieme, 1992: 326-327.

**Koleksiyon:** U 251 a-c.

**Bulunduğu yer:** T I D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü (Bügü Bilge Kağan'dan söz eder (?)).

**Yayın:** BT V: 63-65 (Nu.:29).

**Koleksiyon:** U 64.

**Bulunduğu yer:** TM 284 + 295.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü.

**Yayın:** M III: 40 (Nu:24).

**Koleksiyon:** Ch/U 6860.

**Bulunduğu yer:** T II 1344.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü? (Bügü Bilge Kağan'dan söz eder).

**Yayın:** BT V: 45, n364, 66, n701.

**Koleksiyon:** Mainz 435.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü?

**Yayın:** BT V: 59-60, n604.

**Koleksiyon:** U 184.

**Bulunduğu yer:** T II T 563.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir Uygur Kağan'ının ölümü için övgü?

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 64-65, n665.

**Koleksiyon:** U 168.

**Bulunduğu yer:** T II D 173a II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** *Şapuragan*'a kolofon (?).

**Yayın:** M I: 10-12.

**Koleksiyon:** MIK III 198.

**Bulunduğu yer:** T II D 171.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** "Argu" kolofonu.

**Yayın:** M I: 25-30.

**Koleksiyon:** U 67.

**Bulunduğu yer:** TM 301.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Bir kolofonda Kül Bilge Kağan'ın adı.

**Yayın:** M: III 43 (Nu.:28), Zieme, 1992: 325-326.

**Koleksiyon:** U 109.

**Bulunduğu yer:** T III D 259, I.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Merit transferi ile ilgili kolofon.

**Yayın:** TT IX: 18-19 (88-117 dizeler); Pothi: 156-157, 179-180, 190-191, 209-210.

**Koleksiyon:** U 110.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 29.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Merit transferi ile ilgili kolofon.

**Yayın:** TT IX: 18-19 (88-117 dizeler); Pothi: 156-157, 179-180, 190-191, 209-210.

**Koleksiyon:** Mainz 358.

**Bulunduğu yer:** T I D I.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Unvanlar ile ilgili kolofon?

**Yayın:** M III: 46 (Nu.:36).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 137.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Unvanlar ile ilgili kolofon?

**Yayın:** M III: 46 (Nu.:37).

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 153.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Unvanlar ile ilgili kolofon?

**Yayın:** M III: 46 (Nu.:38).

**Koleksiyon:** U 159.

**Bulunduğu yer:** T II D 137.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Unvanlar ile ilgili kolofon?

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 28, n116.

**Koleksiyon:** British Library.

**Bulunduğu yer:** Or 8212 (78) [Ch 0014].

**Yazı:** Runik yazı.

**İçerik:** Atasözleri.

**Yayın:** ETY II: 94-95.

**Koleksiyon:** British Library.

**Bulunduğu yer:** Or 8212 (79) [Ch 0053].

**Yazı:** Runik yazı.

**İçerik:** Atasözleri.

**Yayın:** ETY II: 94-95.

**Koleksiyon:** U 40.

**Bulunduğu yer:** TM 423a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Okuma-yazma öğrenme.

**Yayın:** M III: 22 (Nu.:8vii), sayfa kenarındaki boşluk.

#### **4.1.3.3. Manastırla ilgili Belgeler**

**Koleksiyon:** U 303.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 11 [=I].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 47-48, n414, 62, n618.

**Koleksiyon:** U 304.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 10 [= II].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 47-48, n414, 62, n618.

**Koleksiyon:** U 305.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 14 [=III].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 69, n726 (U 305).

**Koleksiyon:** U 306.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 12 [=IV].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).



**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 69, n726 (U 305).

**Koleksiyon:** U 307.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 13[=V].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 48, n414 (U 307).

**Koleksiyon:** U 308.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 9 [= VI].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 69, n726, 71, n756 (U308).

**Koleksiyon:** U 309.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 8 [=VII].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 48, n414.

**Koleksiyon:** U 310.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 6 [=VIII].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 48, n414.

**Koleksiyon:** U 311.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 4 [=IX-XI].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 48, n414.

**Koleksiyon:** U 312 a-c.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a [=XII-XIV].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 44, n360 (U 312c).

**Koleksiyon:** U 313.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 2 [=XV-XVII].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 44, n360 (U 312c).

**Koleksiyon:** U 314.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 16 [=XVIII-XX].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 44, n360 (U 312c).

**Koleksiyon:** U 315.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 15 [=XXI-XXIII].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 44, n360 (U 312c).

**Koleksiyon:** U 316a-c.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, 3 [=XXIV-XXVI].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 46, n382, 62, n618 (U316a, b).

**Koleksiyon:** U 317.

**Bulunduğu yer:** T II D 406a, [=XXVII].

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Manistan'la ilgili belge (?).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 46, n382, 62, n618 (U316 a, b).

**Koleksiyon:** Ch/U 7081.

**Bulunduğu yer:** T II D 125.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Parça (Manistan'dan söz eder).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 47-48, n414.

**Koleksiyon:** Ch/U 7183.

**Bulunduğu yer:** T I D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Parça (Manistan'dan söz eder).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 47-48, n414.

**Koleksiyon:** U 5525.

**Bulunduğu yer:** T II 1071.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Parça (Öğretmen ve okul yapımı için verilen topraktan söz eder).

**Yayın:** BT V: 69, n726.

**Koleksiyon:** U 57[b].

**Bulunduğu yer:** T II D 175, 2, II.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Meditasyon kılavuzu (?).

**Yayın:** M III: 31-32 (Nu.:13ii, II); Zieme, 1988: 224-228.

#### **4.1.3.4. Edebiyat (Irk Bitig Hariç)**

**Koleksiyon:** U 319.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları I.

**Yayın:** Yosipas: 49-50.

**Koleksiyon:** U 193.

**Bulunduğu yer:** T I D 30.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları II.

**Yayın:** Yosipas: 50.

**Koleksiyon:** U 195.

**Bulunduğu yer:** T I D 30.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları III.

**Yayın:** Yosipas: 50-51.

**Koleksiyon:** U 192.

**Bulunduğu yer:** T I D 30.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları IV.

**Yayın:** Yosipas: 51-52.

**Koleksiyon:** U 194.

**Bulunduğu yer:** T I D 30.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları V.

**Yayın:** Yosipas: 52.

**Koleksiyon:** Mainz 349.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları VI.

**Yayın:** Yosipas: 52-53.

**Koleksiyon:** Mainz.

**Bulunduğu yer:** T I D 170.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları VII.

**Yayın:** Yosipas: 53.

**Koleksiyon:** U 318.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları VIII.

**Yayın:** Yosipas: 53-54.

**Koleksiyon:** U 29.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Ezop Masalları IX.

**Yayın:** M III: 33 (Nu.:14); Āsop: 40-42.

**Koleksiyon:** MIK III 201.

**Bulunduğu yer:** T II D 176, I.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Buda'nın Yaşamı: Ölü seveci. (The Necrophiliac).

**Yayın:** M I: 5-7.

**Koleksiyon:** U 46a-b.

**Bulunduğu yer:** T II D 172, I-II.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Buda'nın Yaşamı: Anvam.

**Yayın:** M III: 14 (Nu.: 7i-ii).

**Koleksiyon:** U 69

**Bulunduğu yer:** TM 279

**Yazı:** Uygur yazısı

**İçerik:** Buda ve Keşiş (Ananda the Monk)

**Yayın:** M III: 44 (Nu.:31).

**Koleksiyon:** U 56

**Bulunduğu yer:** T II D 175, I

**Yazı:** Uygur yazısı

**İçerik:** Kral ve yıldız falcısı.

**Yayın:** M III: 30 (Nu.:13i).

**Koleksiyon:** U 57[a].

**Bulunduğu yer:** T II D 175, 2, 1.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kral ve yıldız falcısı.

**Yayın:** M III: 31 (Nu.:13ii, I).

**Koleksiyon:** U 58.

**Bulunduğu yer:** T II D 181.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** Kraliçe ve Cin(?)

**Yayın:** M III: 32 (Nu.:13iii).

**Koleksiyon:** U 266a,b

**Bulunduğu yer:** T I a x 32

**Yazı:** Uygur yazısı

**İçerik:** Öykü parçaları (yedi tehlikeden söz eder)

**Yayın:** BT V: 43-45 (Nu.:16).

**Koleksiyon:** U 77.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 21, 24.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Tüccar Arazan.

**Yayın:** Pothi: 154-155, 177, 189-190, 206-208.

**Koleksiyon:** U 106.

**Bulunduğu yer:** T III D 258d.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhla mücadele.

**Yayın:** TT IX: 16-17 (61-87 dizeler); Pothi: 156, 178-179, 190.

**Koleksiyon:** U 107.

**Bulunduğu yer:** T III D 260, 13.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhla mücadele.

**Yayın:** TT IX: 16-17 (61-87 dizeler); Pothi: 156, 178-179, 190.



**Koleksiyon:** U 108.

**Bulunduğu yer:** T III D 258b.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhla mücadele.

**Yayın:** TT IX: 16-17 (61-87 dizeler); Pothi: 156, 178-179, 190.

**Koleksiyon:** U 79.

**Bulunduğu yer:** T III D 258e.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhla mücadele.

**Yayın:** TT IX: 16-17 (61-87 dizeler); Pothi: 156, 178-179, 190.

**Koleksiyon:** U 105.

**Bulunduğu yer:** T III M 246.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** Kötü ruhla mücadele.

**Yayın:** TT: IX 16-17 (61-87 dizeler); Pothi: 156, 178-179, 190.

#### **4.1.4. Tasnif Edilmemiş Parçalar**

**Koleksiyon:** M 886b.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** BT V: 30, n140, 67, n721.

**Koleksiyon:** M 594c.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 63, fn21.

**Koleksiyon:** M 5356.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 21, n5.

**Koleksiyon:** U 150b.

**Bulunduğu yer:** T I a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** bkz. Zieme, BT V: 31, n156.

**Koleksiyon:** U 153a-e.

**Bulunduğu yer:** T II D 163a.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 71, n748.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** TM 510.

**Yazı:** Mani yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 42, n294.

**Koleksiyon:** U 5910.

**Bulunduğu yer:** T III T 514.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; BT V: 38, n264.

**Koleksiyon:** U 6056.

**Bulunduğu yer:** Bilinmiyor.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İçerik yok (hocadan söz eder).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 69, n726.

**Koleksiyon:** U 5436.

**Bulunduğu yer:** T I D.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İçerik yok (Piskopostan söz eder).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 69, n726.

**Koleksiyon:** U 5721.

**Bulunduğu yer:** T II x 554.

**Yazı:** Uygur yazısı.

**İçerik:** İçerik yok (Bir Koštiranč'dan söz eder).

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 70, n739.

**Koleksiyon:** U 268.

**Bulunduğu yer:** T II D.

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 34, fn8.

**Koleksiyon:** U 322.

**Bulunduğu yer:** T II B 65.

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 38, n241.

**Koleksiyon:** (kayıp).

**Bulunduğu yer:** T III M 56-2

**Yazı:** Bilinmiyor.

**İçerik:** İçerik yok.

**Yayın:** Yayınlanmamış; bkz. BT V: 63, n657.

#### **4.2. İncelenen Eserler ve Kısaltmaları**

Maniheist Uygur Türkçesinin tarihî Türk dili alanlarındaki yerini daha iyi anlamak, sözcüklere farklı bakış açısıyla bakmak gibi sebeplerden ötürü; Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami çevreye ait Türkçe eserler de konu külliyatına dahil edilmiştir.

Maniheist çevreye ait Türkçe metinlerde tanıklanan sözcüklerin Köktürkçedeki varlığını sorgulamak, sözcüğün tarihî ve anlamsal gelişimi için önemlidir. Aynı sözcük, farklı kültür çevrelerinde farklı anlamlara gelebilmektedir veya o sözcüğün Köktürkler tarafından kullanılmayıp Maniheist Türkler tarafından kullanılması dikkate değer noktalardan biridir. Bundan dolayı, bengü taşların söz varlığını derli toplu olarak elde edeceğimiz, Hatice Şirin'in "Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi" (2016) konu külliyatına dahil edilmiştir. Bu külliyata dahil edilen diğer bir çalışma ise H. N. Orkun'un "Eski Türk Yazıtları" (1938) eseridir. Örneğin; *Irk Bitig*, Maniheist kültür çevresine ait bir eser olsa da Türk-Runik harfleriyle yazılmıştır. Orkun'un eserinde de Maniheist kültür çevresine ait, fakat Köktürk Türkçesiyle yazılmış kısa bir atasözü derlemesi bulunmaktadır.

Maniheist Türkçe metinlerden daha hacimli olan Budist Türkçe metinler de konu külliyatına dahil edilmiştir. Yine, burada Maniheist Türkçe metinlerde yer alan sözcüklerin Budist Türkçe metinlerde olup olmadığı veya hangi anlamlarda tanıklandığı amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, bir sözcüğün Maniheist ve Budist Türkler tarafından aynı kavramı mı karşıladığı yoksa bu sözcüklerin başka kavram alanlarına mı ait olup olmadıkları gibi hususlar sorgulanmıştır. Budist metinler, Maniheist metinler gibi kısa olmadıkları için, Budist söz varlığına ulaşmak için çeşitli sözlükler ve metinler taranmıştır. Taranan sözlüklerin ve müstakil Budist Uygur metinlerinin kısaltmaları aşağıda verilmiştir.

İlk İslami döneme ait Türkçe metinlerden Kutadgu Bilig (KB) ve Divânu Lugâti't-Türk (DLT) de konu külliyatına dahil edilmiştir. 11. yüzyılda, Müslüman Türk çevresinde bu eserler kaleme alınırken, aynı zamanda Maniheist çevrede de başka eserler yazılmaktaydı. Ele alınan sözcüklerin Maniheist Türkler ve Müslüman Türkler tarafından hangi anlamlarda, nasıl kullanıldıklarını görmek için bu yola başvurulmuştur. Dolayısıyla, sözcüğün KB ve DLT'deki biçimlerini görerek Maniheist Türkçe metinlerdeki anlam farklılıkları hakkında çıkarım yapmak daha kolay olacaktır.

Tanıklanan sözcükler hakkında tarafımızca etimolojik bir değerlendirme yapılmamıştır. Yine de tanıklanan sözcükler hakkında gerekliyse etimolojik görüşlere yer verilmiştir. Bunun için, Clouston'un "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish" (1972) adlı etimolojik sözlüğü, Marcel Erdal'ın "Old Turkic Word Formation I, II" (1991) çalışması; eğer sözcüğün Moğ. ile bir bağlantısı

varsa Doerfer'in "Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV" (1963-75) adlı eseri ve taranan metinlerdeki etimolojik görüşler çalışmaya dahil edilmiştir. Buna karşılık, bir sözcüğe ait etimoloji içeren makaleler çalışma dışında tutulmuştur.

Aşağıdaki eserlerin kısaltmaları; çoğunlukla Klaus Röhrborn'un "Uigurisches Wörterbuch" (2010: XLVII-LVIII) adlı eserine aittir. Diğer eserlerin kısaltmaları ise tarafımızca önerilmiştir. Taranan eserler ve kısaltmaları şunlardır:

- Aesop** Zieme, P.: "Fabeln des Aesop in Alttürkischer Version" Turcica et Islamica, Studi in memoria di Aldo Gallotta, ss.:1033-1045. 2003.
- Beichtspiegel** Bang, W. "Manichaische Laien-Beichtspiegel", Le Museon 36, ss.: 137-242. 1923.
- BT III** Tezcan, S.: Das uigurische Insadi-Sutra, Berlin, 1974. (Berliner Turfan-Texte III).
- BT V** Zieme, P.: Manichaisch-türkische Texte, Berlin, 1975. (Berliner Turfan-Texte V).
- BT VII** Kara, G. ve Zieme, P.: Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung, Akademie Verlag Berlin, Berlin. 1976. (Berliner Turfan-Texte VII)
- BT XIII** Zieme, P.: Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Berlin, 1985. (Berliner Turfan-Texte XIII).
- BT XXIII** Zieme, P.: Magische Texte des uigurischen Buddhismus, Berlin. 2005. (Berliner Turfan-Texte XXIII).
- BT XXV** Wilkens, J.: Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II, Berlin. 2007. (Berliner Turfan-Texte XXV).
- Chuast** Özbay, B.: Huastuanift (Manihaist Uygurların Tövbe Duası), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 2014.

- DLT** Ercilasun, A.B., Akkoyunlu Z.: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin) (3. bs), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 2018.
- ED** Clauson, G.: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press: Oxford. 1972.
- Erdal, 1977** Erdal, M. "İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, ss.: 87-119. 1977.
- ETŞ** Arat, R.R.: Eski Türk Şiiri (4. bs.), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara. 2007.
- ETY II** Orkun, H.N.: Eski Türk Yazıtları II, İstanbul Devlet Basımevi: İstanbul. 1938.
- EUTS** Caferoğlu, A. (1986). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları: İstanbul.
- HT X** Tezcan, S. Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm. Ankara. (1975).
- Hymn** Henning, W.B.: "A Fragmante of the Manichaeen Hymn-Cycles in Old Turkish", Asia Major, 7, ss: 122-124. 1959.
- IdukKut** Arat, R. R.: "Iduk-Kut Unvanı Hakkında", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.24-25. Ss.: 23-33. 1986.
- İrkB** Tekin, T.: İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 2013.
- KB** Arat, R.R.: Kutadgu Bilig III İndeks C.:3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: İstanbul. 1979.
- KP** Tulum, M.M. ve Azılı, K.: Edgü Ögü Tigin Anyıg Ögü Tigin (İyi Niyetli Şehzade – Kötü Niyetli Şehzade), Doğu Kütüphanesi: İstanbul. 2015.
- Kuan** Tekin, Ş.: Uygurca Metinler I Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 1993.

- Licht** Zieme, P.: “Neue Fragmente des alttürkischen Sermons vom Licht-Nous”, Iran und Turfan. ss.: 251-276. Wiesbaden: Harrassowitz. 1995.
- M I** Le Coq, A. von.: Türkische Manichaica aus Chotscho I, 1911. Berlin.
- M II** Le Coq, A. von.: Türkische Manichaica aus Chotscho II, 1919. Berlin.
- M III** Le Coq, A. von.: Türkische Manichaica aus Chotscho III, 1922. Berlin.
- Maitr** Tekin, Ş. Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram, (Burkancılığın Vaibhaşika tarikatına ait bir eserin Uygurcası), Sevinç Matbaası: Ankara. 1976.
- ManErz** Bang, W. “Manichaische Erzähler”, Le Museon 44, ss.: 1-36. 1931.
- ManHym** Bang, W. “Manichaeische Hymnen”, Le Museon 38, ss.: 1-55. 1925.
- ManTürkGed** Zieme, P.: Türkçe Bir Mani Şiiri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, ss.: 39-51. 1969.
- OTWF** Erdal, M. Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, I-II. Wiesbaden, 1991.
- PañcFrag** Ölmez, M.: “Ein weiteres alttürkisches Pañcatantra-Fragmente”, Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge:12, ss.:179-191. 1993.
- Pothi** Clark, L: The Manichean Turkic Pothi-Book, Altorientalische Forschungen 9, ss.: 145-218. 1982.
- Suv** Kaya, C.: Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.1994.
- Şirin, 2016** Şirin, H.: Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 2016.



- Tekin, 1976** Tekin, Ş.: “Bir Uygur Şiiri Hakkında Not” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1975-1976, ss.:61-63.
- TMEN** Doerfer, G.: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV, Wiesbaden. 1963-1975.
- TT II** Bang, W. ve Gabain, A. von: Türkische Turfan-Texte, II Manichaica, ss.: 411-430. Berlin. 1929.
- TT III** Bang, W. Ve Gabain, A. von: Türkische Turfan-Texte, III, Der grosse Hymnus auf Mani, Berlin. 1930.
- TT VI** Bang, W. ve Gabain, A. von. ve Rahmati G. R.: Türkische Turfan-Texte, VI, Das Buddhistische Sutra Sekiz Yükmek, Berlin. 1934.
- TT VII** Arat, R.R.: Türkische Turfan Texte VII, Von Dr. G R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard. Berlin. 1937.
- TT VIII** Gabain, A. Von.: Türkische Turfan-Texte VIII, Texte in Brahmischrift. Berlin. 1954.
- TT IX** Gabain, A. von ve Winter, W: Türkische Turfan-Texte, IX, Ein Hymnus an den Vater Mani auf “Tocharisch” B mit alttürkischer Übersetzung, Berlin. 1958.
- U I** Müller, F. W. Karl.: Uigurica I. Berlin. 1908.
- U II** Müller, F. W. Karl.: Uigurica II. Berlin. 1911.
- U III** Müller, F. W. Karl.: Uigurica III- Uigurische Avadana-Bruchstücke (I-VIII). Berlin. 1922.
- U IV A** Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von.: Çaştani Bey Hikâyesi – Uigurica IV- A, (Çev. S. Himran). Bürhaneddin Erenler Basımevi: İstanbul. 1945.
- U IV B, C, D** Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von.: Uygurca Üç Hikâye – Uigurica IV- B, C, D. (Çev.: S. Himran). İbrahim Horoz Basımevi: İstanbul. 1946.

- Üçitig** Barutçu Özönder, F.S.: Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, XXX Levha, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 1998.
- Windgott** Bang W. ve Gabain, A. von.: “Ein uigurisches Fragment über den manichaischen Windgott”, Ungarische Jahrbücher 8, ss. 248-256. 1928.
- Yosipas** Zieme, P.: “Die türkischen Yosipas-Fragmente”, Mitteilungen des Instituts der Orientforschung 14, ss.: 45-67. 1968.
- Yüan** Barutçu, F. S. “Sadaprarudita ve Dhar Modgata Bodhisattva Hikâyesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. (1987).
- Zieme, 1969c** Zieme, P. “Zwei Textergänzungen zu A. Von Le Coq’s Türkische Manichaica aus Chotscho III” Rocznik Orientalistyczny 32, ss.: 7-18. 1969.
- Zieme, 1988** Zieme, P. “Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichaer”, Manichaean Studies. Proceedings of the First International Conference on Manichaeism, 5-9 Ağustos 1987, ss.:221-228. Lund: Plus Ultra. 1988.
- Zieme, 1992** Zieme, P.: “Manichaische Kolophone und Könige”, Studia Manichaica, Internationaler Kongress zum Manichaismus, ss. 319-327. Wiesbaden: Harrassowitz. 1992.
- Äsop** Zieme, P.: “Äsop in Zentralasien”, Das Altertum 17/1. ss.: 40-42. 1971.

# 1. BÖLÜM

## SÖZ VARLIĞI

### 1.1. METEOROLOJİ

#### 1.1.1. Gök Cisimleri ve Gökyüzü

**1.1.1.1. Ay** “1. Ay (gök cismi). 2. ay (zaman dilimi). 3. Ay Tanrısı” (ED: 265).

TürkRunik: ay “ay, kamer; bir aylık zaman dilimi” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: ay “ay; (gökteki) ay” (Maitr: 356); İlkİslami: ay “ay; ay” (KB: 38-39), ay “ay, dünya çevresinde dönen uydu; ay, yılın on iki bölümünden biri; ay yüzlü cariye (KM: hizmetçi)” (DLT: 565).

**ManTürk:** IrkB: 59, 67. Chuast: 39, 46, 52, 61, 65, 152, 167, 212, 218, 245, 299, 312, 320, 372, 376. Pothi: 246. ETŞ: 1, 2. M I: 21, 24, 26. M III: 6, 7, 8, 12, 15, 26, 35, 36, 40. BT V: 28, 33, 34, 40, 45, 49. Licht: 253. Windgott: 15, 18, 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde üç ayrı anlama gelen *ay* sözcüğü, temel anlamıyla Dünya'nın uydusu olan gök cismi “Ay” anlamındadır. Sözcüğün diğer anlamları, zaman dilimi olarak yılın on ikide biri olan “ay” ve Maniheizm inanç sisteminde dinî terim olarak “Ay Tanrısı” anlamlarıdır. Maniheist Uygurca metinlerde *ay* sözcüğü, genelde bir diğer gök cismi olan *kün* “güneş” ile kullanılmıştır. Örneklerden birinde ise bu cisimler *öl-* “ölmek” fiili kullanılarak adeta yaşayan ölen birer varlıklar olarak değerlendirilmiştir: *Kün ay ölür tedimiz erser erksizin tugar batar “Güneş ve Ay ölür dediysek de kendiliğinden doğar ve batar.”* (Chuast 61-62), Bu sözcüğünün gök cismi olan “Ay” anlamı tanımlanan diğer örnekleri ise şunlardır: *Künte ayda öni “Güneş'ten ve Ay'dan başka ...”* (Chuast 65), *Aynın yarukı “Ay'ın ışığı...”* (BT V 40), *Igaçığ kamşatıglı bedüklentürüglı ... ay tip okıyurlar “Ağacı yerinden oynatan ve büyüten Ay diye çağırırlar.”* (Windgott 16-17).

➡ **1.1.3.2.1. Ay** “ay (zaman dilimi)”, **1.8.3.2. Ay** “Ay Tanrısı”

**1.1.1.2. Kalık** “gökyüzü” (<*kalı-k*: ED: 620; OTWF: 234).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kalık “kat” (Üçitig: 151), kalık “kule; gökyüzü” (Maitr: 400), kalık “kat; saray, köşk” (Yüan: 347), kalık “yukarı kat; kule; sema” (U IV-A: 57); İlkİslami: kalık “gökyüzü” (KB: 218), kalık “hava, gök” (DLT: 679).

**ManTürk:** Pothi: 35, 169. M III: 23.

Eski Türkçede “yüksek kat, yüksek kattaki balkon; kule; atmosfer, hava, gökyüzü” (OTWF: 234) gibi anlamları ihtiva eden *kalık* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerdeki tanıklanan örneklerinde “gökyüzü” anlamındadır. Sözcük, tanıklanan örneklerin ikisinde *kalıktın kodı / kalıktan kodu* ibareleriyle “gökyüzünden aşağı” inmek için kullanılmıştır: *Kaçan ıduk kaşımız **kalıktın** kodu intiniz “Kutsal babamız, **gökyüzünden** aşağı ne zaman indiniz?”* (Pothi 34-35), *Kanatımın silkinip yme terkleyü **kalıktan** kodu intim “Kanatlarımı çırpıp hızlı bir biçimde **gökyüzünden** aşağı indim.”* (M III 23). Bir diğer örnekte ise gökyüzünden ses gelmesi ifade edilmiştir: *Üstüntün **kalıgdan** ün kelti “Yukarıdan, **gökyüzünden** ses geldi.”* (M III 23). Sözcük Budist Uygur metinlerinde olduğu gibi anlamdaşı olan *kök* sözcüğüyle ikileme oluşturmaktadır: *Kök **kalık** yüzinte “**Gökyüzünde.**”* (Pothi 169).

**1.1.1.3. Kök** “1. gök. 2. boz, mavi” (ED: 709).

TürkRunik: kök “mavi, yeşil, boz, gri lacivert gökyüzünün herhangi bir rengi” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kök “gök, sema; mavi” (Maitr: 416), kök “gök rengi, mavi, yeşil” (Yüan: 366); İlkİslami: kök “gök, gökyüzü; mavi, yeşil” (KB: 275), kök “gök, gökyüzü, hava; koyu gri, gri, gök renginden olan her renk” (DLT: 734).

**ManTürk:** IrkB: 64. Chuast: 81. Pothi: 169. ManTürkGed: 6. M II: 7. M III: 8, 34, 46.

Eski Türkçede “gökyüzü” temel anlamına ve bu anlamdan hareketle “mavi, mavi-gri, yeşil vb. gökyüzü rengi” (ED: 709) anlamlarına gelen *kök* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde de “gök; boz, mavi” anlamlarına gelmektedir. Sözcük, metinlerde *kalık* sözcüğüyle ikileme de oluşturmuştur. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, sözcüğün “gök” temel anlamlı tanıkları şunlardır: *Üze on kat **kök** asra sekiz kat yir beş teñri üçün turur “Üstte on kat **gök**, aşağıda sekiz kat yer Beş Tanrı için vardır.”* (Chuast 80-82), *Ol kamag yekler oğlanları kim **köklerden** ... yirgerü tüşmüşler erti “O şeytanın tüm çocukları, **göklerden** ... yere inmişlerdi.”* (M II 7), ***Kök** kalık yüzinte “**Gökyüzünde.**”* (Pothi 169).

## ➡ 1.10.2.11. Kök “boz, mavi”

**1.1.1.4. Kün** “1. Güneş. 2. gün; gündüz. 3. Güneş Tanrısı” (ED: 725).

TürkRunik: kün “güneş; gün; gündüz” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: kün “gün, güneş” (Maitr: 425), kün “güneş; güney, cenup; Güneş Tanrı” (U IV-A: 60), kün “Güneş; gün, gündüz; Güneş Tanrı” (BT XIII: 217); İlkİslami: kün “güneş; gün, gündüz” (KB: 301), kün “güneş; gün, güneş” (DLT: 756).

**ManTürk:** IrkB: 24, 26, 52. Chuast: 39, 46, 52, 61, 65, 152, 211, 218, 244, 245, 283, 300, 331, 338, 371. Pothi: 49, 172, 173, 245, 379. ETŞ: 1, 2, 3. M I: 6, 21, 24, 31. M III: 6, 7, 8, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 48. BT V: 23, 24, 28, 33, 41, 49. BT V: 33, 34, 40, 41, 48, 49, 56, 57, 60. TT II: 414. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *kün* sözcüğü, temel anlamıyla gök cismi olan “Güneş” anlamındadır. Sözcük, temel anlamından hareketle zaman dilimi olan “gün, gündüz” ve Maniheizm inanç sisteminde dinî terim olan “Güneş Tanrısı” anlamlarına da gelmektedir. *Kün* sözcüğünün temel anlamı “Güneş” olmasına rağmen; metinlerde sözcüğün bu anlamda tanıklanan örnekleri oldukça azdır. Sözcük yaygın olarak zaman dilimi olan “gün” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün, *Irk Bitig*'de “güneş” anlamıyla tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bulit ara kün tugmiş “Bulutların arasından Güneş doğdu.”* (IrkB 52), *Kün tugdı “Güneş doğdu.”* (IrkB 26).

## ➡ 1.1.3.2.4. Kün “gün; gündüz”, 1.8.3.5. Kün “Güneş Tanrısı”

**1.1.1.5. Küneş** “Güneş” (ED: 734).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 57.

Türk-Runik harfli, Budist ve İlk İslami çevreye ait Türkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist metinlerde bir örnekte tanıklanmaktadır. Güneş anlamı Runik harfli metinlerde *yaruk*, Budist metinlerde *kün*, İslami Türkçe metinlerde ise *yaşık* gibi sözcüklerle karşılanmıştır. Buna ek olarak, Harezmi-Kıpçak metinlerinde mevcut olan *küneş* sözcüğüne Çağdaş Oğuz dillerinde de rastlamak mümkündür. (ED: 734). Erdal, metindeki *küneş* sözcüğünün, aynı anlamları alabilen *kün* ve *kuyaş*

sözcüklerinin bulaşmasından doğduğuna ve metnin dilinin Oğuz lehçelerine yakın olabileceğini belirtmektedir. (1977: 112). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “güneş” anlamı genelde *kün* sözcüğü ile karşılandığı için *küneş* sözcüğüne pek rastlanmamaktadır. Maniheist Uygurca metinlerden *Irk Bitig*’de, *küneş* sözcüğünün “Güneş” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Küneşke*** *olurur ol “Güneş’e karşı duruyor.”* (IrkB 57). Örnekte, *küneşke olur-* yapısı “Güneş’e karşı durmak” anlamını ifade etmektedir.

**1.1.1.6. Teñri** “1. gök. 2. Tanrı, Tanrıça. 3. hükümdar unvanı; efendi, majeste” (ED: 523).

TürkRunik: teñri “gökyüzü; tanrı; kagan / kan unvanının niteleyicisi” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: teñri “gökyüzü; Tanrı, ilahi” (BT XIII: 235), teñri “Tanrı; majeste, Güneş, Ay ve gezegen için niteleyici” (BT III: 100), teñri “tanrı, ilâh” (Maitr: 472), teñri “Allah, tanrı, ruh, put; gök; şevketli, haşmetli” (EUTS: 242); İlkİslami: teñri “tanrı” (KB: 437), teñri “yüce ve aziz Allah, Tanrı; kâfirlerin dilinde gök; kâfirlerin dilinde, gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeyler” (DLT: 868-869).

**ManTürk:** IrkB: 2, 12, 15, 17, 20, 38, 44, 47, 52, 54. Chuast: 1, 2, 6, 7, 15, 16, 17, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 39, 41, 44, 46, 47, 50, 52, 54, 57, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 82, 86, 87, 88, 94, 99, 102, 107, 110, 114, 123, 131, 134, 152, 159, 168, 169, 170, 183, 189, 191, 194, 198, 200, 202, 205, 207, 211, 212, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 227, 233, 241, 245, 246, 253, 254, 257, 261, 263, 264, 272, 273, 278, 279, 286, 297, 300, 307, 315, 318, 328, 339, 343, 345, 346, 354, 361, 364, 366, 373. Pothi: 49, 59, 72, 92, 170, 173, 184, 231, 235, 245, 246, 247, 248, 280, 281, 352, 382, 462, 499, 500, 506, 508, 510. ETŞ: 1, 2, 3, 4, 5. M I: 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 33. M II: 5, 6. M III: 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49. BT V: 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 67, 68. TT II: 414, 416, 418. Windgott: 5, 7, 15, 25, 38, 45, 50. Licht: 253, 256.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, kullanım sıklığı bakımından en yaygın sözcüklerden olan *teñri* sözcüğü “gök” temel anlamındadır. Sözcük, bazı örneklerde *teñri yiri* yapısı ile “cennet” anlamına gelmektedir. Bunun yanında, (*ay teñri* “Ay Tanrısı”, *kün teñri* “Güneş Tanrısı”, *aş içgü teñri* “Yiyecek İçecek Tanrısı”

vb. ve Tanrıça (ög *teŋri*) için de kullanılan bu sözcük “ilahi, mukaddes” anlamlarıyla kutsallık ifade etmeye yaramakta ve *teŋrim* formuyla “efendim, majeste” gibi hükümdarın unvan niteleyicisi görünümündedir. Bu sözcüğün “gök” temel anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır:

Üze ***teŋrike*** *teŋir asra yirke kirür* “Yukarıda ***göklere*** erişir, aşağıda yerin dibine girer.” (IrkB 20), *Togan kuş ***teŋriden*** kodı* “Doğan ***gökten*** aşağı inmiş.” (IrkB 44), ***Teŋri*** *bulutlıg boltı* “***Gök*** bulutlarla kaplandı.” (IrkB 52), *Ot teŋriñ ***teŋri*** yirinteki* “Ateş Tanrı’sının ***gökyüzündeki...***” (M III 36), *On kat ***kök*** teŋri* “On kat mavi ***gökyüzü.***” (M I 14), *Yme yirig ***teŋrig*** yaratgalı itgeli anuntılar* “Dahası, yeri ve ***göğü*** yaratmak, inşa etmek için hazırlandılar.” (M I 14), *Turug yaruk büğü teŋrimiz ***teŋri*** yirinten inti* “Duru, ışıklı, bilge Tanrı’mız, ***gökyüzünden*** indi.” (M III 35), *Antada ötrü vadzivanta teŋri on kat kök ***teŋride*** öz ton türdi* “Ondan ötürü, *Vadzivanta Tanrı on kat ***gökyüzünde*** kendi giysisini dürdü.” (M III 8-9), *Kamag burkanların arıg nomnuñ yaruknuñ tözi yiltızı ternegüsi ***teŋri*** yiriñerü barsar* “Bütün peygamberin, temiz öğretinin, iyi amelli ruhların, (yeryüzündeki) aydınlığın kaynağı, toplandığı yer olan ***gökyüzüne*** doğru vardığında ...” (Chuast 41-45).*

Maniheist Uygurcada, *teŋri yiri*’nin aslında “gökyüzü” olarak tanıklandığı - yukarıda da gösterildiği üzere- birçok örneği mevcuttur. Ancak bu anlamın tüm örneklerde olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Biz, *teŋri yiri*’nin bazı örneklerde “cennet” olarak tanıklandığı kanaatindeyiz. Bilhassa aşağıda verdiğimiz örnek bu hususta mühimdir. Örnekte, kişinin iyi davranışlarının mükâfatı olarak cennetle müjdelendiğine tanıklık etmekteyiz: *Kim üzütin üçün edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü ölmez öz ***teŋri yirinte*** bulır* “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini ***cennette*** bulacaktır.” (M III 11).

➡ **1.8.3.11. Teŋri** “Tanrı, Tanrıça”, **1.6.3.2.15. Teŋri** “hükümdar unvanı; efendi, majeste”

**1.1.1.7. Yultuz** “yıldız” (ED: 922).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yultuz “yıldız; burç; planet, gezegen” (EUTS: 305), yultuz “yıldız” (BT XXIII: 236); İlkİslami: yulduz “yıldız” (KB: 557), yulduz “yıldız” (DLT: 986).

**ManTürk:** M III: 30.

Türk-Runik harfli metinlerde tanıklanamayan ve Budist metinlerde “yıldız” anlamının yanı sıra astrolojiyle ilgili “burç” anlamını da ihtiva eden *yultuz* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde gök cismi olan “yıldız” anlamındadır. Sözcük yalnızca tek örnekte tanıklanmıştır ve sözcüğün kullanımı yaygın değildir. Maniheist metinlerde, sözcüğün “yıldız” anlamı tanıklanan tek örneği şudur: *Teñrim men sizin yultuzug körüp kolulap “Efendim, ben sizin yıldızınızı körüp ve düşünüp ...”* (M III 30).

## 1.1.2. Atmosfer Olayları

### 1.1.2.1. Hava

#### 1.1.2.1.1. Tıntura “hava”

#### ➡ 1.8.3.12. Tıntura “Hava Tanrısı”

### 1.1.2.2. Bulut / Sis

#### 1.1.2.2.1. Bulıt “bulut” (ED: 333).

TürkRunik: bulıt “bulut” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: bulıt “bulut” (BT XIII: 208); İlkİslami: bulıt “bulut (KB: 115), bulıt ~ bulut “bulut” (DLT: 601).

**ManTürk:** IrkB: 52, 53. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bulıt* sözcüğü atmosfer olayı olan “bulut” anlamındadır. Maniheist Uygurca metinlerde, sözcüğün “bulut” anlamı tanıkları şunlardır: ***Bulıt*** *ara kün tugmiş “Bulutların arasından güneş doğdu.”* (IrkB 52), *Boz bulıt yorıdı bodun üze yagdı “Boz bulut hareket etti, halkın üstüne yağmur bıraktı.”* (IrkB 53), *Kara bulıt yorıdı “Kara bulut hareket etti.”* (IrkB 53), *Burnınta boz bulıt ünür “Burnundan boz bulut yükselir.”* (ETŞ 5), *Tolılıg bulıt teg tonkı kaşlıg “Dolu bulutu gibi kara kaşlı.”* (ETŞ 5).

Yine, bir örnekte *bulıt* sözcüğünün +IXg ekiyle birleşerek ve aynı zamanda bol-yardımcı eylemiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örnekte *bulıtlıg bol-* ibaresi



“gökyüzünün bulutlarla kaplanması” anlamında yine gök bilimiyle ilgili bir birleşik yapı meydana getirmiştir. *Tejri bulutlıg boltı “Gökyüzü bulutlarla kaplandı.”* (IrkB 52).

#### 1.1.2.2.2. Tuman “sis, duman” (ED: 507).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tuman “duman, sis” (Suv: 737); İlkİslami: tuman “duman, sis” (KB: 466), tuman “sis” (DLT: 899).

**ManTürk:** IrkB: 15. M III: 45. ETŞ: 5.

*Tuman* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde atmosfer olayı olan “sis, duman” anlamındadır. Bu sözcük üç örnekte tanıklanmıştır. Örneklerin birinde bulunan *tuman tur-* ibaresi ise sisin çökmesi, sisin bastırması anlamında kullanılmıştır. Maniheist metinlerde, sözcüğün “sis” anlamlı tanıkları şunlardır: *Üze tuman turdı asra toz turdı “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.”* (IrkB 15), *Kamag tünerigde tumanta “Tüm karanlıkta, siste.”* (M III 45). Sözcük, tanıklanan bir diğer örneğinde ise şeytanı tasvir etmektedir: *Tumanlıg yekler “Dumanlı şeytanlar...”* (ETŞ 5).

#### 1.1.2.2.3. Tütün “duman” (<tüte-: ED: 457; <tüt-ün: OTWF: 302).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tütün “duman” (KP: 217); İlkİslami: tütün “duman” (KB: 483; DLT: 913).

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tütün* sözcüğünün “duman” anlamına gelen tek örneği şudur: *Tamgakınta kara tütün taşıkar “Boğazından kara duman çıkar.”* (ETŞ 5). Maniheist metinlerde, “duman çıkmak” anlamı *tütün taşıka-* ibaresi ile ifade edilmiştir.

#### 1.1.2.3. Rüzgâr

##### 1.1.2.3.1. Yil “1. rüzgâr, yel. 2. Rüzgâr Tanrısı” (ED: 916).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yil “yel, rüzgâr” (Maitr: 509; Kuan: 53); İlkİslami: yil “yel” (KB: 544), yil ~ yel “yel, rüzgâr; karındaki yel, gaz” (DLT: 974).

**ManTürk:** Chuast: 73. M I: 21. M III: 6, 10, 15, 16, 45. BT V: 24. Windgott: 5, 7, 14, 23, 25, 45, 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yil* sözcüğü atmosfer olayı olan “rüzgâr, yel” anlamındadır. İlk İslami Türkçe metinlerde tıp terimi olarak karındaki gazı da ifade eden bu sözcük, Maniheist metinlerde temel anlamının yanında yalnızca dinî terim olarak kullanılmıştır. *Yil sözcüğü* Maniheizm inanç sisteminde “Rüzgâr Tanrısı” anlamındadır. Ayrıca *yil* sözcüğü iktidarı ifade etmekte de kullanılmıştır. *Yil küçlüg teñri* ibaresi “Muktedir Tanrı” mis kokulu rüzgâra benzetilmiştir: *Tirig esen yıdlig yıparlıg yil küçlüg ... teñri “Diri, mükemmel, mis kokulu **rüzgâr** gibi güçlü ... Tanrı.”* (BT V 24).

Sözcüğün temel anlamının tanıklandığı diğer örnekleri ise şunlardır: *Könürügli isig yil yiltirmez “Kızgın, sıcak **rüzgâr** esmez.”* (M III 45), *Yme kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltriser “Ayrıca, batı taraftan nasıl **rüzgâr** esiyorsa ...”* (M III 10). Örneklerde *yil yiltir-* ibaresi rüzgârın esmesini ifade etmektedir. *Yme kaltı kün ortuda sıñar yil tursar ötrü ol bulgaklarag irdin sıñar elitir tegürer “Ayrıca, **rüzgâr** güney taraftan çıktığında sonra o dalgalanmaları kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?”* (M III 10), *Yirde sıñarki yil tursar “Kuzeydeki **rüzgâr** hüküm sürdüğünde ....”* (M III 10). Bu örneklerdeki *yil tur-* ibaresi ise rüzgârın hüküm sürmesini anlatmaktadır.

### ➡ 1.8.3.16. Yil “Rüzgâr Tanrısı”

#### 1.1.2.4. Yağışlar

##### 1.1.2.4.1. Tolı “dolu” (ED: 491).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tolı “dolu” (U III: 14); İlkİslami: tolı “dolu” (KB: 458), tolı “dolu” (DLT: 891).

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Yağış türü olan *tolı* “dolu” sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır. Sözcük, örnekte +IXg eki alarak *tolılıg bulıt* ibaresi ile dolu bulutu anlamındadır ve bu dolu bulutu kaşa benzetilmiştir: ***Tolılıg** bulıt teg tonkı kaşlıg “Dolu bulutu gibi kara kaşlı.”* (ETŞ 5).

### 1.1.2.5. Isı

#### 1.1.2.5.1. Çog “alev parlaklığı” (ED: 405).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: çog “kor, köz, ateş, ziya, alev, parlaklık” (EUTS: 64), çog “nur, şa’şaa” (U IV-A 54) çog “parlama; sıcaklık” (BT XIII: 210); İlkİslami: çög “güneşin sarılığı ve saçakları; odun köz olduktan sonra ateşin alevi” (DLT: 626).

**ManTürk:** Pothi: 254.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte, *çog* sözcüğü “alev parlaklığı” anlamına gelmektedir. *Çog* sözcüğü hem “alev” hem de o alevin parlamasını ifade ettiği için “parlaklık” anlamıyla da kullanılmıştır. Sözcük, tanıklandığı tek örnekte mecaz bir kulanımda görülmektedir. Örnekte, kutsal dinî öğretiler ve buyruklar alev parlaklığıyla ifade edilmiştir: *Ançulayu yalrıyur sen çahşapatlıg ıduk çog yalın üze “Öğretilerin kutsal alevi ve parlaklığı ile (tıpkı alev gibi) parlıyorsun.”* (Pothi 253-254).

#### 1.1.2.5.2. İsig “1. ısı, sıcak, sıcaklık, ateş; sevimli, sevgili” (<isi-g: ED: 246; OTWF: 189).

TürkRunik: isig “sıcak; bir boy adı” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: ısıg “harâret” (Maitr: 392); İlkİslami: isig “sıcak, sıcaklık; iltifat” (KB: 201), isig “sıcak” (DLT: 668).

**ManTürk:** IrkB: 67. Pothi: 371. M III: 23, 45. BT V: 40, 43. Windgott: 40, 46, 48. Yosipas: 81.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *isig* sözcüğü yaygın olarak atmosfer olayı olan “ısı, sıcak, sıcaklık” anlamlarındadır. Sözcük, metinlerde mecazi olarak “tatlı, hoş, sevgili, samimi” anlamlarına da gelmektedir. Aynı zamanda *isig* öz ibaresiyle de “hayat” anlamındadır. (ED: 246, Yüan: 345). Sözcük, tamamı okunamayan bir cümlede “ağrı, hastalık” anlamına gelen *agrıg* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu örnekte kastedilen insanın ateşi, hastalığıdır. Nitekim Budist metinlerde de bu sözcüğün “hararet” anlamı görülmektedir: */// agrıgag isıgıg tumlıgag kop tıdgay “Ağrının, hastalığın, sıcaklığın ve soğğun hepsini engelleyecek.”* (BT V 40).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, sözcüğün “ısı, sıcak, sıcaklık” temel anlamlı tanıklanan bazı örnekleri ise şunlardır: *Kün Teñri yarukı isıgı ingey “Güneş*

*Tanrısı'nın ışığı, ısıyı inecek.*” (M III 23). Örnekte Güneş Tanrısı'nın ısı, sıcaklığı yani Güneş'in sıcaklığı ifade edilmiştir. Bir diğer örnek ise *isig yil* “sıcak yel” anlamında kullanılmıştır: *Könürügli isig yil yiltirmez “Kızgın, sıcak rüzgâr esmez.”* (M III 45), *İsigeg* *ergürür “Sıcağı getirir.”* (Windgott 46), *İsig* *suvug kim tumlig suvka katsar ötrü içiglik ... bolur “Sıcak suyu soğuk suya kattığı zaman, (o su) içimlik olur.”* (Windgott 40- 42), *Üçünç tumlig törtünç isig* “Üçüncü (husus) soğuk, dördüncü (husus) sıcak...” (BT V 43). Son örneklerde ise *isig/tumlig* “sıcak” ve “soğuk” karşıt kavramları temsil edilmektedir.

Sözcük, *isig* öz ibaresiyle “hayat” anlamındadır. (ED: 246, Yüan: 345). *Edlig tavarlig isig özüg* (Pohti 370-371). *İsig* sözcüğü bunun yanı sıra, aşağıdaki örneklerde mecaz bir kullanımda görülmektedir. *İsig* sözcüğü buradaki örneklerde, “tatlı, hoş, sevgili, sevimli” anlamlarında kullanılmıştır: *İçimiz isig Sangun İtaçuk için bitidim “Ağabeyimiz sevgili Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.”* (IrkB 67), *Seviglig yaltraglı isig yüzünzen körükseyür biz “Sevimli ve parlak yüzünüzü görmek istiyoruz.”* (M I 10).

#### 1.1.2.5.3. Ot “1. ateş. 2. Ateş Tanrısı” (ED: 34).

TürkRunik: ot “ateş” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ot “ateş” (Maitr: 440; Kuan: 46); İlkİslami: ot “ateş, duman” (KB: 346), ot “ateş, alev” (DLT: 779).

**ManTürk:** Chuast: 75. ETŞ: 6. M I: 7, 17, 18, 20, 21. M III: 6, 7, 12, 16, 23, 29, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, tarihî Türk dillerinde olduğu gibi *ot* sözcüğü “ateş” anlamındadır. Sözcük +IXg ekli hâliyle “ateşli, sıcak” anlamına gelmektedir ve sözcüğün mecaz kullanımlı örnekleri de mevcuttur. Ayrıca, *ot teñri* Maniheizm’de “Ateş Tanrısı” anlamıyla dinî terim olarak da kullanılmıştır. Bu sözcüğün “ateş” temel anlamlı örnekleri şunlardır: *Ot sub kutı ıglayur “Ateş ve su saadeti ağlar.”* (ETŞ 6), *Ot ünner erti “Ateş çıktı.”* (M III 23). Örnekte *ot ün-* ibaresi ateşin çıkmasını ifade etmektedir. *Kaltı ot kurug otuñug küyügürçe “Nasıl ki, ateş kuru odunu yakıyorsa...”* (M I 17).

Sözcük, *otlug* biçimiyle ise “ateşli, sıcak” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Otlug tamu içinte “Ateşli cehennem içinde...”* (M III 6), *Ot* sözcüğü, aşağıdaki

cümlede de görüldüğü gibi, Maniheist Uyğurca metinlerde bazen mecaz bir kullanımda görülmektedir: *Suk otin* öçürür “*Hırs ateşini söndürür.*” (M III 29).

### ➡ 1.8.3.6. Ot “Ateş Tanrısı”

#### 1.1.2.5.4. Tumlıg “soğuk” (<tumlı-g: ED: 506; OTWF: 209).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tumlıg “soğuk (hava)” (Yüan: 435), tumlug “soğuk” (Maitr: 484); tumlıg ~ tumlug “soğuk” (BT XXV: 423); İlkİslami: tumlıg “soğuk” (KB: 466), tumlug ~ tumlıg “soğuk olan, soğuk” (DLT: 899).

**ManTürk:** BT V: 40, 43. Windgott: 39, 41, 48.

Maniheist çevreye ait Uyğurca metinlerde, *tumlıg* “soğuk” sözcüğü genelde *isig* “sıcak” sözcüğüyle karşıtlık ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca, *isig* sözcüğünün insanın ateşini temsil etmesi gibi *tumlıg* sözcüğü de insanın soğuk algınlığı içinde olmasını temsil etmektedir: /// *agrigag isigig tumlıgag kop tıdgay* “*Ağrının, hastalığın, sıcağın ve soğuşun hepsini engelleyecek.*” (BT V 40), *Üçünç tumlıg törtünç isig* “*Üçüncü (husus) soğuk, dördüncü (husus) sıcak...*” (BT V 43), *İsig suvug kim tumlıg suvka katsar ötrü içiglik ... bolur* “*Sıcak suyu soğuk suya kattığı zaman, (o su) içimlik olur.*” (Windgott 40- 42).

#### 1.1.2.5.5. Yalın “alev, parlaklık” (<yal-ın: ED: 929; OTWF: 301).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yalın “alev, parıltı” (Maitr: 500), yalın “parlama” (BT XIII: 243); İlkİslami: yalın “alev” (KB: 517); yalın “ateşin alevi, alev” (DLT: 945).

**ManTürk:** Pothi: 254, 458. M III: 41.

Maniheist çevreye ait Uyğurca metinlerde, *yalın* sözcüğü “alev” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük de *çog* sözcüğündeki gibi “alev” ve o alevden ötürü çıkan “parlaklığı” ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sözcüğün “alev” temel anlamlı örneği şudur: *Agızlarınta yalın ünti* “*Ağızlarından alev saçtı.*” (Pothi 458).

Sözcük “alev” anlamının yanında, “parlaklık, ihtişam, görkem” gibi mecaz anlamlarla da tanıklanmaktadır. Bu anlamlara ait tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: *Ançulayu yalrıyur sen çahşapatlıg iduk cog yalın üze* “*Öğretilerin kutsal alevi ve parlaklığı ile (tıpkı alev gibi) parlıyorsun.*” (Pothi 253-254), *Yalın suv tenri* “*Görkemli Su Tanrısı.*” (M III 41).

#### 1.1.2.6. Işık

### 1.1.2.6.1. Karangu “karanlık” (ED: 662; OTWF: 190).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karaŋku “karanlık” (Suv: 524; HT X: 144), karaŋgu “karanlık” (BT XXV: 370); İlkİslami: karaŋku “karanlık” (KB: 223), karaŋgu ~ karaŋku “karanlık” (DLT: 685).

**ManTürk:** BT V: 37.

Clauson *karaŋgu* / *karaŋguy* biçimleriyle Moğ. da da mevcut olan bu sözcüğün *kara* “siyah, karanlık” sözcüğünden geldiğini fakat etimolojik olarak belirsiz bir durumda olduğunu belirtmektedir. (ED: 662). Doerfer ise *karaŋgu* sözcüğünün “karanlık” anlamıyla Türkçeden Moğ.’ya geçtiğini belirtmektedir. (TMEN: 1448). Bu yüzden, sözcük “alıntı sözcükler” başlığında ele alınmamıştır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “karanlık” kavramı *karaŋgu*, *kararıg*, *tünerig* gibi sözcüklerle karşılanmıştır. Maniheist metinlerde, *karangu* sözcüğünün “karanlık” anlamlı tanımlanan tek örneği şudur: *Tünerig karanguca “Karanlık gibi ...”* (BT V 37).

### 1.1.2.6.2. Kararıg “1.karanlık. 2. belirsiz” (<*kara+r-ig*: ED: 663; OTWF: 190).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kararıg “karanlık, kara” (Kuan: 41; BT XXV: 370); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 114. M III: 9, 17, 18, 19. BT V: 27, 57. Licht: 259, 261.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kararıg* sözcüğü “karanlık; belirsiz” anlamlarında kullanılmıştır. *Kararıg*, Maniheist metinlerde genel olarak “belirsiz” anlamında mecaz olarak kullanılmıştır. Bu durumla ilgili farklı bir kullanım Budist metinlerde de geçerlidir. Budist metinlerde, erkek “aydınlık, ışık”; kadın ise “karanlık” kavramını temsil etmektedir. (ED: 663). Maniheist Uygurca metinlerde, *kararıg* sözcüğünün temel anlamıyla “karanlık” anlamında tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kararıg tünüg alıadturdı “Karanlık geceyi güçsüzleştirdi.”* (M III 19), *Kararıg tünerig “Karanlık...”* (BT V 27),

### ➡ 1.7.28.3. Kararıg “belirsiz”

### 1.1.2.6.3. Köznek “yansıma” (ED: 762).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 55.

Türk-Runik harfli, Budist ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist metinlerde “yansıma” anlamındadır. Clauson, bu sözcüğün *közün-* “görünmek” fiilinden geldiğini ve (Maniheist metinlerde de farklı bir sözcük olan) *közünüük* “pencere” sözcüğüyle morfolojik ve anlamsal olarak farklı olduklarını belirtmiştir. (ED: 762). Ayrıca, metnin yayıncılarından Gabain, sonraki çalışmalarında da bu sözcüğü “akis” olarak anlamlandırmıştır. (Gabain, 1988: 283). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, sözcüğün “yansıma” anlamlı tek tanığı şudur: *Küvençlig suv köznekinē suklunmuşlarka “Mağrur suyun yansımasına dalmış olanlara.”* (Pothi 55).

**1.1.2.6.4. Togıl** “parlama” (ED: 469).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 249, 255.

Türk-Runik harfli, Budist ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “parlama” anlamında tanıklanmaktadır. Clauson, sözcüğün -aşağıda da verilen cümledeki- anlamının “parlama” olduğunu fakat bu anlamın sözcüğün etimolojisi için temel oluşturmadığı belirtmektedir. (ED: 469). Tezcan ise *tokulug* sözcüğüyle karıştırılan *togılg* “yakışıklı, güzel” sözcüğünün <*togıl+lg* sözcüğünden gelmesi ihtimali üzerinde durmuş olmasına rağmen *togıl* sözcüğünün henüz açıklanamadığını dile getirmektedir. (HT X: 110). Bu sözcüğün yalnızca *Pothi-Book*’ta tanıklanan örnekleri şunlardır: ... *körgeli togıl ... kañım Mani burkan “... parlamayı görmek için, ... babam, Mani peygamber.”* (Pothi 249), *Togıl ... arasın̄ta* (Pothi 255).

**1.1.2.6.5. Tünerig** “karanlık” (<*tün+er-ig*: ED: 525; OTWF: 211).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tünerig “karanlık” (Maitr: 487); İlkİslami: tünerig “karanlık” (KB: 479), tünerik “karanlık olan yer; mezar” (DLT: 909).

**ManTürk:** Chuast: 199. Pothi: 67. ETŞ: 5, 6. M III: 5, 6, 7, 9, 18, 19, 25, 45. BT V: 37, 57, 68. Licht: 259, 261.

DLT’de temel anlamının yanında “mezar” anlamına da gelen *tünerig* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, yalnızca “karanlık” temel anlamındadır. Ayrıca, metinlerde *tamu* “cehennem”, *yek* “şeytan” gibi unsurlar da *tünerig* “karanlık” kavramıyla ifade edilmiştir. Nitekim, Maniheizm inanç sistemine göre “aydınlık” kavramı bilgeliği, bilgi, Tanrı’yı; “karanlık” kavramı da cehaleti, kötülüğü, şeytanı, cehennemi temsil etmektedir. (Koç, 2020: 79). Metinlerde, *tünerig* sözcüğünün “karanlık” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Tünerig*** *tamuka tartar* “**Karanlık** cehenneme sürükler.” (ETŞ 6), ***Tünerig*** *yeklerle tapunugmalar* “**Karanlık** şeytanlara tapınanlar.” (ETŞ 5), *Kamag tünerigde tumanta* “Tüm **karanlıkta**, siste.” (M III 45), ***Tünerig*** *sürüj* “**Karanlığı** kovun.” (M III 5). Örnekte *tünerig sür-* ibaresi “karanlığı kovmak” anlamına gelmektedir. *Yaruk künler tünerig tünlerke utrunğalı öçeşgeli turdılar* “Aydınlık günlere, **karanlık** gecelere karşı durmak, onlarla savaşmak için durdular.” (M III 19).

#### 1.1.2.6.6. **Yaltrık** “parıltı” (<*yaltrı-k*: OTWF: 254).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaltrık “aydın, parlak” (Üçİtig: 200), yaltrak ~ yaltrık “ışık, parlaklık” (Maitr: 501); İlkİslami: yıldrık “yıldırık yıldızı” (KB: 539).

**ManTürk:** Pothi: 453.

*Yaltrık* “parıltı” (ED: 923) sözcüğünün, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneğindeki cümle eksik olduğu için, bu cümleden anlam çıkarmak mümkün değildir. *Yaltrık* sözcüğünün tanıklanan tek örneği şudur: *////t//up i/... yaltrıkları t/.../kuların*. (Pothi 453).

#### 1.1.2.6.7. **Yaruk** “1. ışık, aydınlık, ışıltılı. 2. Işık Tanrısı” (<*yaruk-k*: OTWF: 255; ED: 963).

TürkRunik: yaruk “ışık; güneş” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yaruk “ışık, parıltı” (BT XIII: 247; Yüan: 459); İlkİslami: yaruk “aydınlık, parlak” (KB: 527), yaruk “aydınlık, ışıklı, parlak; ışık (DLT: 956).

**ManTürk:** IrkB: 26. Chuast: 6, 16, 21, 22, 24, 40, 43, 47, 53, 73, 85, 198, 204, 208, 215, 262, 265, 273, 278, 339, 354, 361, 373. Pothi: 173, 245. ETŞ: 1, 2, 3, 4. M I: 10,



19, 21, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 33. M III: 6, 7, 8, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 28, 29, 34, 35, 39, 40, 45, 49. BT V: 24, 26, 28, 29, 31, 35, 36, 37, 40, 45, 46, 52, 53, 54, 56, 58, 64, 68. TT II: 416. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaruk* sözcüğü yaygın olarak “ışık, aydınlık” temel anlamındadır. Sözcük, +IXg ekli *yaruklug* biçimiyle de “parıltılı, ışıltılı” anlamlarında tanıklanmaktadır: ***Yaruklug*** *yaşuklug* “*Parıltılı, ışıltılı.*” (ETŞ 1). Ayrıca, sözcük *yaruk teñri* ibaresiyle Maniheizm inanç sisteminde “Işık Tanrısı” anlamına gelmektedir. “Metinlerde anlatımı güçlendirmek için ve Maniheizm’deki dualizmin de tesiriyle *yaruk* sözcüğü, karşıtı olan *kara* sözcüğüyle de sıkça kullanılmıştır. Metinlerde, *yaruk* “aydınlık, ışık” aynı zamanda güçlü ve bilge olan Tanrı’yı temsil etmektedir. Türkçede olduğu gibi “aydın, münevver” kişiler, Maniheist Türkçe metinlerde de “bilgili, bilge, aydın” kişilerdir.” (Koç, 2020: 77).

*Kamag üze **yaruk** boltı “Her şeyin üzeri aydınlık oldu.”* (IrkB 26), *Teñrili yekli **yaruklu** karalı ol ödün katıldı “O zaman Tanrı ve şeytan, ışıık ve karanlık (birbirine) karıştı.”* (Chuast 6-7), *Ekinti yme kün ay teñrike iki **yaruk** ordu içre olurugma teñrilerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara...”* (Chuast 39-41), ***Yaruk*** *küçlüg bilgeke yalvarar biz “Aydınlık, güçlü bilgeye yalvarırız.”* (ETŞ 2), *Vajırda ötvi biligligim tüzünüm **yarukum** “Elmasthan daha keskin benim bilgim, asilim, ışığım.”* (ETŞ 3), *Kün teñri **yarukın** teg kögüzlüğüm bilgem “Benim, Güneş Tanrı ışığı gibi göğüslüm, bilgem.”* (ETŞ 3), *Arıg tützük **yaruk** yula anta ulatı “Temiz tütsü, ışıık, mum, meşale ve benzeri.”* (M III 49), ***Yaruk*** *ay teñri* (M III 6), *Turug **yaruk** bögü teñrimiz teñri yirinten inti “Duru, ışıltılı, bilge Tanrı’mız, gökyüzünden indi.”* (M III 35).

#### ➡ 1.8.3.14. Yaruk “Işık Tanrısı”

**1.1.2.6.8. Yaşuk** “ışıltı, parlaklık, aydınlık” (<*yaşu-k*: OTWF: 255; ED: 977).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaşuk “ışık, parıltı” (Maitr: 505), yaşuk “parlak, parıltılı” (Yüan: 459); İlkİslami: yaşık “güneş” (KB: 530).

**ManTürk:** ETŞ: 1. M III: 17. BT V: 31.

Köktürkçede tanıklanamayan, KB’de “güneş” anlamına gelen *yaşuk* sözcüğü Maniheist metinlerde, “ışıltı, parlaklık, aydınlık” temel anlamlarına gelmektedir. Bu

sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yarukun yasukun “Parlaklığını ve ışıltını... (M III 17), Yaruk yasuk vajır önlüg alkatmış yir “Aydınlık, ışıltılı elmas renkli mukaddes yer.” (BT V 31). Yaşuklug sözcüğü de yaruklug sözcüğü gibi Maniheist Uygurcada “parıltılı, ışıltılı” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Yaruklug yasuklug “Parıltılı, ışıltılı.” (ETŞ 1).**

### 1.1.2.7. Şimşek

#### 1.1.2.7.1. Yaşın “şimşek”

#### ➡ 1.8.3.15. Yaşın “Şimşek Tanrısı”

### 1.1.3. Zaman

#### 1.1.3.1. Genel Adlar

##### 1.1.1.1.1. Öd “zaman” (ED: 35).

TürkRunik: öd “çağ” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: öd “zaman, devre” (Maitr: 442), üd “zaman” (Yüan: 448); İlkİslami: öd “zaman, vakit” (KB: 351), öd “zaman” (DLT: 784).

**ManTürk:** Chuast: 7, 197. Pothi: 276. M I: 8, 11, 13, 16, 17, 20, 26. M III: 6, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 30, 32, 40, 42. BT V: 30, 34, 35, 36, 40, 41, 60, 62, 64. TT II: 414, 416, 418. Aesop: 1040. Licht: 253, 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öd* sözcüğü “zaman” anlamındadır ve metinlerde genel “zaman” kavramı bu sözcükle ifade edilmiştir: *Sekizinç kirtü teyrig arıg nomug biltükümüzde berü eki yiltızıg üç ödki nomug biltimiz “Sekizinci olarak gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, üç zaman öğretisini öğrendik.” (Chuast 194-197), Eki yigirmi edgü öd “On iki iyi zaman.” (M III 6), *Ol ödke kamag beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.” (BT V 40).**

Sözcük, *ödlüg* formuyla “zamanlı, geçici”; *ödsüz* formuyla da “zamansız” anlamlarıyla tanıklanmaktadır. Sözcük, *ödün / ödin* biçimleriyle de yine “zaman, devir” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Amtı ödsüz ölme terkin muntadan yanıp bar “Şimdi zamansız ölme; hemen buradan geri dön.”* (M III 23), *Bu yirgerü ödlüg yirig suvug itilmiş “Bu yeryüzüne geçici yeryüzü inşa edilmiş.”* (BT V 34), *Teñrili yekli yaruklı karalı ol ödün katıldı “O zaman Tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı.”* (Chuast 6-7), *Ödün ödün inmiş burkanlar kutı* (M III 42) *Eki yigirmi edgü ödin birle “On iki iyi zaman ile.”* (M III 16), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki bodun ertinü ögrünçülüg boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.”* (TT II 416), *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, sığırı, koyunu yok olur.”* (M I 8).

#### 1.1.1.1.2. Kolu “zaman” (ED: 617).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kolu “zaman dilimi” (TT VII: 61), kolu “zaman ölçümü olarak, on saniye gibi” (EUTS:181); İlkİslami: Ø.

ManTürk: M I: 26. M III: 12, 13.

Türk-Runik harfli metinlerde ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcüğe Budist metinlerde rastlamaktayız. Clauson, kolu sözcüğünün “bir zaman dilimi”, özellikle astronomiyle ilgili “on dakika”lık zaman dilimini ifade ettiğini belirtmektedir. (ED: 617). Fakat, sözcük Maniheist metinlerdeki örnekleriyle bir zaman dilimini ifade etmekten ziyade genel bir “zaman” kavramını ifade etmektedir. *Kolu*, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *Manichaica I ve III*'te mevcuttur: *Edgü ödke koluka* (M I 26). *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin sünük bu kolusınça tire yıga “Hepsini dökülüp saçılıp, sıra sıra kemikleri ve organları zamanında toplaya toplaya ...”* (M III 13), *Ol titir yme meniñ etözüm keñlig işlig küçlüg ed ol aşın suvsuşın kolusınça tutmak kergek “Odur ki, benim bedenim önemlidir. Onun için onun aşını suyunu zamanında vermek gerektir.”* (M III 12).

#### 1.1.3.2. Zaman Dilimleri

#### 1.1.3.2.1. Ay “ay (zaman dilimi)”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *ay* sözcüğü, temel anlamıyla gök cismi olan “Ay” anlamındadır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.1.1. Ay. Sözcük, bu anlamının doğrultusunda, aynı zamanda yılın on ikide biri olan zaman dilimi “ay” anlamına da gelmektedir. Maniheist metinlerde, *ay* sözcüğünün zaman dilimi “ay” anlamıyla ifade edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

*Ekinti ay “İkinci ay.”* (IrkB 67), *Bir yigirmiç ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüketdi niğışaklarını suyun yazukın öküngü huastuanıft “On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan dinleyicilerin günahattan arınması için tövbe duasını bitirdi.”* (Chuast 376-378), *Bugünkü küne alkatmış ayka ... yıl başına “Bügüne, methedilmiş aya, ... yıl başına.”* (M III 36), *Yañı kün yañı ay “Yeni gün, yeni ay.”* (M III 26).

#### 1.1.3.2.2. Bars “Kaplana yılı”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *bars* sözcüğü, temel anlamıyla hayvan adı olan “kaplan” anlamındadır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.4.1.6. Bars. Sözcük, “kaplan” anlamını yanı sıra zaman dilimi de ifade etmektedir. Bu yıl, Türklerin 12 hayvan adıyla edindikleri 12 yıldan birini göstermektedir *bars yılı “pars yılı”* (DLT: 149). *Bars yılı*’ın Maniheist metinlerde “Kaplana Yılı” olarak kullanıldığı örnek şudur: **Bars** *yıl ekinti ay bir yigirmike “Kaplana yılı, ikinci ayın on birinde ...”* (IrkB 67).

#### 1.1.3.2.3. Kiçe “akşam” (<*kiç-e*: ED: 694; \**ke+çe*: Erdal, 1977: 88).

TürkRunik: *kiçe* “akşam” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: *kiçe* “gece, geceleyin” (TT VII: 44); İlkİslami: *kiçe* “gece” (KB: 255), *keçe* ~ *kiçe* “gece” (DLT: 697).

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 22. M I: 31. M III: 36.

Eski Türkçede “akşam”, “gece” anlamlarında görülen *kiçe* sözcüğü, Maniheist metinlerde de “akşam” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır. Erdal bu sözcüğün \**ke* adının eşitlik durumu olduğunu belirtmektedir. (1977: 88; 2004: 179). Clauson’a göre ise ilk zamanlarda zarf olarak

kullanıldığı fakat sonradan “akşam” ve “gece” anlamlarını kazanan *kiçe* sözcüğü *kiç-* fiilinden gelmektedir. (ED: 694).

Bu sözcük, tüm tanıklarda “sabah” anlamlı olan *yarın* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. *Yarın kiçe* ikilemesi “sabah akşam” anlamını ihtiva etmektedir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kiçe* sözcüğünün “akşam” anlamlı tanıkları şunlardır: *Yarın kiçe eşür men “Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum.”* (IrkB 2), *Yarın yanrayur kiçe keşrenür “Sabahları söyleniyor, akşamları sızlanıyor.”* (IrkB 22), *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan menşileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “Tüm tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.”* (M III 36).

#### 1.1.3.2.4. Kün “gün; gündüz”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *kün* sözcüğü, temel anlamıyla gök cismi olan “Güneş” anlamındadır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.1.4. Kün. Kullanım sıklığı yaygın olan sözcük, temel anlamından hareketle “gün; gündüz” gibi zaman dilimi ifade eden anlamlar da kazanmıştır. Ayrıca, metinlerdeki *bukün* “bugün”; *kün ortu* “öğle vakti” gibi ibareler yine zaman dilimini ifade etmektedir.

*Kün* “gün” sözcüğünün, bugünkü Türkçedeki kullanımına benzer bir başka yön de özel günler, bayramlar, şölenler için de kullanılmasıdır. Söz gelimi günümüzdeki “Bağımsızlık Günü” örneğinde olduğu gibi Maniheist Türkler de *kutlug kün* “kutlu gün”, *baçak kün* “oruç günü” gibi birçok gün kutlamışlardır. Yine *kün künişe* “günü gününe” anlamına gelmektedir.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde sözcüğün “gün” anlamlı tanıkları şunlardır: *Onunç künke tört alkış ezrua teşrike kün ay teşrike küçlüg teşrike burkanlarka “Onuncu olarak günde dört defa ibadetle Ezrua tanrıya, Güneş ve ay tanrılara, güçlü tanrılara, peygamberlere...”* (Chuast 244-246), *Ol tınlıg tuga edgü kılınç kılur ölüm künke tegi suy anıg kılınç “O canlı, iyi ameller işler, ölüm gününe kadar kötü amel ...”* (M III 44), *Bukünki kutlug künke teşri arıg manistangaru tiriltiñizler “Bugünkü kutlu günde, Tanrı (sizi) temiz manistana doğru toplansın.”* (M

III 42), *Azu ulug baçak **kün** azu kiçig baçak **künke** kılsar “Ya büyük oruç **gününde** ya da küçük oruç **gününde** oruç tutsalar.”* (M III 38), *Alkınçu ölüm **künin** öyü tutar “Nihai ölüm **gününi** aklında tutar.”* (M III 22), ***Kün küñine** olarnıñ amıl yavaş köñüli “**Günü gününe** onların yumuşak gönlü ...”* (M III 20), *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig baçak **künte** yazukumın boşuyu birıñ teñrim, manastar hirza “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç **gününde** günahlarımızı bağışla!”* (BT V 23).

*Kün* sözcüğünün “gündüz” anlamlı örneklerine de rastlamak mümkündür: *Altı **kün** altı tün “Altı **gündüz** altı gece.”* (M III 39), *Yaruk **künler** tünlerig tünlerke utrunğalı öçeşgeli turdılar “Aydınlık **gündüzlere**, karanlık gecelere karşı durmak, onlarla savaştık için durdular.”* (M III 19).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bu + kün* sözcüğünün birleşmesiyle oluşan *bükün* sözcüğü “içinde bulunulan gün, devir” anlamlarıdır. Bu sözcüğün, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “bugün” anlamlı tanıkları şunlardır: ***Bukünge** küñeteki “**Bugüne** kadar.”* (Pohti 379), ***Bukünki** kutlug künke teñri arıg manistangaru tiriltiñizler “Bugünki kutlu günde, Tanrı (sizi) temiz manistana doğru toplansın.”* (M III 42), ***Bukünki** küñe alkatmış ayka ... yıl başına “**Bugüne**, methedilmiş aya, ... yıl başına.”* (M III 36).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kün ortu* “öğle vakti” anlamındadır. Maniheist Uygurcada, *kün ortu*’nun “öğle vakti” anlamında olduğu örnek şudur: ***Kün ortu** yütürüp, tün ortu kanta “Gün ortası (**öğle vakti**) kaybedip, gece yarısı nerede?”* (IrkB 24).

#### 1.1.3.2.5. **Küntemek** “günlük, her gün” (<\*kunte-: ED: 731).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küntemek “hergün” (Maitr: 425; BT XXIII: 212); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 96. M III: 22.

Türk-Runik harfli metinlerde ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *küntemek* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde “günlük, her gün” anlamındadır. Budist Türkler de günlük, her gün yaptıkları bir işi ifade ederken aynı sözcüğü kullanmışlardır. Buna karşın Müslüman Türkler bu kavramlar için *künlük* “günlük”

sözcüğünü kullanmışlardır. (KB: 302; DLT: 756). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Küntemek*** *tı sizni körgü üçün “Sizi **her gün** görmek için...”* (Pothi 96), Üzüksüz ***küntemek*** *anıñ köñüli süzükün yarukun yaşıpan erür “Aralıksız, **her gün** onun gönlü, saflıkla ve ışıqla parlamaktadır.”* (M III 22).

**1.1.3.2.6. Tañ** “1. tan, şafak. 2. Tan Tanrısı” (ED: 510).

TürkRunik: tañ “tan vakti” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tañ “sabah” (Maitr: 467); İlkİslami: tañ “tan, sabah vakti” (KB: 421), tañ “şafak vakti, sabah” (DLT: 852).

**ManTürk:** IrkB: 26. ETŞ: 1. M III: 23, 46. TT II: 416.

Maniheist çevreye Eski Uygurca metinlerde, *tañ* sözcüğü “tan, şafak” temel anlamındadır. Bu anlamının yanı sıra, bu sözcük “Tan Tanrısı” dinî terimi olarak da kullanılmıştır. Maniheist metinlerde; şafak sökmesi, tan ağarması anlamları, *tañ tañlar-* yapısı ile gösterilmiştir: ***Tañ*** *tañlardı “Şafak söktü.”* (IrkB 26). Yine *tañ belgür-* “tanın belirmesi, görünmesi” ***Tañ*** *belgürmiş erti “Tan, belirmişti.”* (M III 23); *tañ at-* ibaresi ise “şafak sökmesi” için kullanılmıştır: ***Tañ*** *attu “Şafak söktü.”* (TT II 416).

➡ **1.8.3.10. Tañ** “Tan Tanrısı”

**1.1.3.2.7. Tün** “gece” (ED: 513).

TürkRunik: tün “gece” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tün “gece” (Suv: 748); İlkİslami: tün “gece” (KB: 478), tün “gece” (DLT: 909).

**ManTürk:** IrkB: 24. M III: 13, 18, 19, 39. TT II: 414. ETŞ: 5. Yosipas: 106.

Maniheist metinlerde, *tün* sözcüğü “gece” anlamında görülmektedir. *Tün* sözcüğü, genelde *kün* “gündüz” sözcüğüyle birlikte kullanılarak, metinlerde tezat anlam ifade etmektedir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tün* sözcüğünün “gece” anlamlı örnekleri şunlardır: *Altı kün altı **tün** “Altı gündüz altı gece.”* (M III 39), *Yaruk künler tünlerig **tünlerke** utrunğalı öçeşgeli turdılar “Aydınlık günlere, karanlık **gecelere** karşı durmak, onlarla savaşmak için durdular.”* (M III 19).

Ayrıca *kün ortu* yapısının “öğle vakti”ni anlatması gibi *tün ortu* da “gece yarısı” anlamına gelmektedir: *Kün ortu yütürüp, **tün ortu** kanta “Gün ortası (öğle vakti) kaybedip, **gece yarısı** nerede?”* (IrkB 24).

#### 1.1.3.2.8. Yarın “sabah” (<*yarun*-n: ED: 970; OTWF: 300).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yarun* “şafak, (gün) ağarması” (Maitr: 505); *yarun* “sabah” (BT III: 106); İlkİslami: *yarın* “yarın” (KB: 526), *yarın* “yarın” (DLT: 954).

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 22. M I: 6, 31. M III: 36. TT II: 416.

Türk-Runik harfli metinlerde tanıklanamayan, İlk İslami Türkçe metinlerde “yarın” anlamına gelen *yarın* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “sabah” anlamındadır. Sözcük, Budist metinlerde de *yarun* formuyla “sabah” anlamına gelmektedir. Clauson sözcüğün asıl anlamının “sabah” olduğunu, daha sonra “yarın sabah” “yarın” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. (ED: 970).

*Yarın* sözcüğü metinlerdeki tüm örneklerde *kiçe* sözcüğüyle birlikte kullanılarak “sabah akşam” anlamını taşımaktadır. Ayrıca *yarın yaru-* ibaresiyle “sabah gün ağarması” yani Güneş’in doğuşu anlatılmıştır: Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarın* sözcüğünün “sabah” anlamlı tanıkları şunlardır:

**Yarın** *kiçe eşür men “Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum.”* (IrkB 2), **Yarın** *yanrayur kiçe kenrenür “Sabahları söyleniyor, akşamları sızlanıyor.”* (IrkB 22), **Yarın** *kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “Tüm tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.”* (M III 36), **Yarın** *yarudı “Sabah gün ağardı.”* (M I 6). Son örnekteki *yarın yaru-* ibaresi sabah vakti gün ağarmasını anlatmaktadır.

#### 1.1.3.2.9. Yaş “yaş, ömür”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *yaş* sözcüğü, “taze” temel anlamından hareketle “(taze) ot” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.2.3.4. Yaş. Sözcük aynı zamanda zaman dilimi olarak kullanılmış ve “yaş, ömür” anlamlarına da gelmektedir: **Yaska** *adasızın tudasızın ögrünçün meñin ermekeñizler bolzun “Ömrünüz tehlikesiz ve mutlulukla geçsin.”* (M III 42), *Otuz yaşında “Otuz yaşında.”* (BT V 43).

#### 1.1.3.2.10. Yıl “yıl” (ED: 917).



TürkRunik: yıl “yıl” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yıl “yıl” (Yüan: 460; BT III: 107); İlkİslami: yıl “yıl” (KB: 539), yıl “sene, yıl” (DLT: 971).

**ManTürk:** IrkB: 15, 21, 59, 67. Chuast: 282, 310, 316, 325. M I: 10, 12, 26. M III: 36. BT V: 28, 30, 41, 43, 51.

Maniheist metinlerde, *yıl* sözcüğü on iki aylık zaman dilimi olan “yıl” anlamındadır. Sözcük, *yıl başı* ibaresiyle de yine bir zaman dilimini ifade etmektedir: *Bugünkü küne alkatmış ayka ... yıl başına “Bügüne, methedilmiş aya, ... yıl başına.”* (M III 36), ... *erür yıl başlarıntan* (BT V 43).

Sözcüğün, diğer tanıklanan örneklerinden bazıları ise şunlardır: *Üçünç yilta* “Üçüncü yilda.” (IrkB 15). *Bars yıl* “Kaplan yılı.” (IrkB 67), *Bir yulku yazukumuznu boşunu ötünmek kergek erti* “Bir yıllık günahımız için affedilmeyi dilememiz gerekirdi.” (Chuast 316-318), *Min yıl* “Bin yıl.” (BT V 41), *Sansız tümen yıl boltı* “Sayısız yıl oldu.” (M I 10), *Beş yüz artukı eki otuzunç lagzın yulka* “Beş yüz yirmi ikinci Domuz ylında...” (M I 12), *Kutlug yıl* (M I 26).

Sözcük, bu örnekte ise *yıl yaru-* ibaresiyle farklı bir kullanımda karşımıza çıkmaktadır: *Karı üpgük yıl yarumazken etdi* “Yaşlı çavuş kuşu sabah henüz gün ağarmamışken öttü.” (IrkB 21).

### 1.1.3.3. Mevsimler

#### 1.1.3.3.1. Kış “kış” (ED: 670).

TürkRunik: kış “kış” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kış “kış” (Maitr: 410); İlkİslami: kış “kış” (KB: 252), kış “kış” (DLT: 716).

**ManTürk:** M III: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, mevsim adı olan *kış* sözcüğünün tanıklanan tek örneği şudur: *Kamag küz kış* “Tüm güz, kış ...” (M III 13).

#### 1.1.3.3.2. Küz “güz” (ED: 757).

TürkRunik: küz “güz” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: küz “sonbahar” (BT VII: 91); İlkİslami: küz “güz” (KB: 305), küz “güz” (DLT: 759).

**ManTürk:** M III: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, *küz* sözcüğünün mevsim adı olan “güz” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kamağ küz kış “Tüm güz, kış ...”* (M III 13).

**1.1.3.3.3. Yaz** “ilkbahar” (ED: 982).

TürkRunik: yaz “ilkbahar” (Şirin, 2016: 302); BuddhUyg: yaz “yaz, ilkbahar” (EUTS: 291); İlkİslami: yaz “ilkbahar, yaz” (KB: 533), yaz “ilkbahar, yaz” (DLT: 962).

**ManTürk:** M III: 13, 14.

Maniheist Uygurca metinlerde, mevsim adı olan bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yazkı körtle yaş ... ıgaç tükel türlüğ yıldığ yıparlıg ... “İlkbahar mevsimindeki güzel taze otlar, ağaçlar (ve) sonsuz türlü mis kokulu ...”* (M III 14), *Kamağ yaz yme kadar ... kamağ küz kış ... “Tüm ilkbahar ve çetin ... tüm güz, kış ...”* (M III 13).

**1.1.3.4. Diğer Adlar**

**1.1.3.4.1. Alkınçu** “nihai” (<*alk-ınçu*: OTWF: 286).

TürkRunik: Ø ama alkın- (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: alkınçu “son” (BT III: 81), alkınçu “eksilme, azalma” (Maitr: 347); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 21, 22, 30.

Maniheist Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *alkınçu* sözcüğü “nihai” anlamına gelmektedir: *Alkınçu ölüm künin öyü tutar “Nihai ölüm gününü aklında tutar.”* (M III 22), *Alkınçu üd “Nihai zaman...”* (M III 30).

**1.1.3.4.2. Amtı** “şimdi” (<\**am+tı*: ED: 156; <*am+tı*: Erdal, 2004: 223).

TürkRunik: amtı “şimdi, şimdiki, bu zamanki” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: amtı “şimdi, imdi” (Maitr: 349); İlkİslami: emdi “şimdi” (KB: 146), emdi ~ imdi “şimdi; Oğuzcada şimdi” (DLT: 637, 665).

**ManTürk:** IrkB: 66. Chuast: 36, 99, 114, 131, 160, 191, 227, 241, 256, 279, 297, 307, 329. Pothi: 3, 281, 353. M I: 8, 10, 11, 24, 25, 33, 37. M II: 6. M III: 9, 23, 24, 25, 26, 28, 43, 46. BT V: 22. TT II: 416, 423.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *amtı* sözcüğünün “şimdi” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Amtı** *amrak oğlanım “Şimdi sevgili çocuğum...”* (IrkB 66), *Tejrim amtı men raymast ferzind ökünür men yazukda boşunu ötünür men “Tanrım şimdi günahtan arınmayı diliyorum.”* (Chuast 36-38), *Alıj amtı umug inag “Şimdi, güven ve umudu kabul edin.”* (Pothi 3-4), **Amtı** *tüzünler bilgeler artuk yıglamañ “Şimdi, asiller bilgeler artık ağlamayın.”* (M III 43), **Amtı** *siz kızargar “Siz, şimdi hararetlisiniz.”* (M III 9), **Amtı** *meni amrayu yarlıkañ tejrim “Efendim! Şimdi beni sevgi ile bağışlayın.”* (M III 25), *Amtı korkınçig siz tarkarıñ “Şimdi, korkuyu siz yok edin.”* (M III 24).

Örneklerin birinde *amtıkategi* “şimdiye kadar” anlamına gelmektedir: **Amtıkategi** *yirtinçü alkınmaz mu erti tınlıglar “Şimdiye kadar yeryüzü ve canlılar yok olmaz mıydı?”* (Pothi 65).

#### 1.1.3.4.3. Arkun “(bir yıl) sonra” (ED: 216).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: arkun “gelecek yıl” bkz.: ED: 216; İlkİslami: arkun “gelecek yıl” (DLT: 556).

**ManTürk:** Chuast: 19, 207.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *arkun* sözcüğü “(bir yıl) sonra” anlamına gelmektedir. Sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Antadata berü tejrim yek kılınçına anıg kılınçlıg şimnu ögümüzni sakınçımıznu azgurdukın arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için “O zamandan beri Tanrı’ m, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan **bir yıl sonra** düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...”* (Chuast 16-20).

#### 1.1.3.4.4. Aşnu “önce” (<aş-un-u: ED: 263).

TürkRunik: aşnu “önce, ilk olarak, evvela” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: aşnu “evvel, ön” (Maitr: 355), aşnu “evvel, önce, eski” (Yüan: 301); İlkİslami: aşnu “önce, evvel” (KB: 31).

**ManTürk:** M III: 6, 20, 22. BT V: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aşun-* fiilinden türemiş *aşnu* sözcüğünün “önce” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Aşnuku*** *ög teñri “Önceki Tanrıça”* (BT V 33), *Esürügli aşnuku Vadzivanta Teñri “Mest olmuş, önceki Vadzivanta Tanrı...”* (BT V 33), *Aşnusi ilen//// kanyu kişi ...* (M III 20), *Aşnu tugmış nom kutı kamag ... birle* (M III 6), *Aşnu uvutsuz bilig* (M II 22).

#### 1.1.3.4.5. Başlayu “önce” bkz. 1.11.67. Başla-

1.1.3.4.6. **Ertimlig** “geçici, fanilik” (<\*ert-im+lig: ED: 212; <ertimlig: OTWF: 375).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ertimlig “fânilik” (Maitr: 387), ertimlig “geçici, fani” (BT XIII: 203); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 50, 177.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *ertimlig* sözcüğü “geçici, fanilik” anlamlarına gelmektedir. Sözcük, *Pothi*’de iki örnekte tanıklanmıştır: ***Ertimlig*** *meñi “Geçici sevinç ...”* (Pothi 50), *Etöz ertimligin sakınıp evtin barktın üntiler “Fanilikleriyle kaygılanıp, evi barkı terk ettiler.”* (Pothi 177-178).

#### 1.1.3.4.7. Inaru “sonra” bkz. 1.14.5. Inaru “-den sonra”

1.1.3.4.8. **İlki** “önce, baş, başlangıç” (ED: 140).

TürkRunik: ilk ilk “birinci” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: ilki “ilk; başlangıç” (Maitr: 395), ilki “ilk olan, başlangıç” (EUTS: 93); İlkİslami: ilk “ilk, her şeyin evveli” (DLT: 665).

**ManTürk:** Chuast: 154. Pothi: 23, 44, 156. M I: 14. M III: 14, 35, 39, 41, 49.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ilki* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***İlkiteberü*** *atkanıp “Başından beri bağlanıp...”* (Pothi 23), ***İlkiteberü*** (Pothi 156). Örneklerde *ilkiteberü* “başından beri” anlamına gelmektedir. *İlki yok erti “Başlangıcı yoktu.”* (M III 41), *Eñ ilki* (M III 39), *Bitigeçi oğlan eñ ilki üküş emgek körür “Yazıcı*

*çocuk önceleri çok acı çekmiştir.*” (M III 14). Sözcük, son iki örnekte görüldüğü gibi *eñ* pekiştirme edatıyla kullanılarak, zamana “çok önce” gibi bir anlam katmaktadır.

#### 1.1.3.4.9. **Kata** “defa, kez” (ED: 596).

TürkRunik: kata “defa, kere, kez” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kata “defa” (Maitr: 404); İlkİslami: kata “defa” (KB: 227), kata “kere, kez, defa” (DLT: 692).

**ManTürk:** M I: 29. M III: 6, 7.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kata* sözcüğünün “defa, kez” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tünerigig yayduk üçün anıg kılınçlıklar barça kaç kata bulgantı “Karanlık kaybolduğu için kötü amellilerin çoğu defa kafası karıştı.”* (M III 6), *Bu emig iki kata okıyu tegintim... “Bu devayı (büyüyü) iki kez okumaya çalıştım... (M I 29).*

#### 1.1.3.4.10. **Kiç** “(uzun) zaman” (ED: 692).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kiç “geç, zaman, uzun süre” (EUTS: 108); İlkİslami: kiç “geç, uzun” (KB:255), kiç “bir işi uzun zamanda yapma” (DLT: 719).

**ManTürk:** M III: 42.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kiç* sözcüğü “(uzun) zaman” anlamındadır. Bu sözcük, anlamdaşı olan *ür* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Maniheist Uygurcada, bu sözcüğün “uzun zaman” anlamlı tek örneği şudur: *Yaruk ilig teñrilerden terk kelip ür kiç tüz tüz kamagurtı üze kelzün “Hâkim Tanrılardan hızlıca gelen aydınlık, uzun zaman boyunca temiz ve doğru olarak hepsinin üzerine gelsin.”* (M III 42).

#### 1.1.3.4.11. **Kin** “sonra; -den sonra” (<\*ki+n: ED: 724; <ke+n: Erdal, 2004: 179).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kin “son” (Maitr: 412), kin “sonra” (Yüan: 362); İlkİslami: kin “arka, geri, sonra” (KB: 257).

**ManTürk:** IrkB: 57. Pothi: 66, 189, 516. M I: 12, 29. M II: 7. M III: 12, 13, 14, 19, 39. BT V: 36, 40, 48, 57. TT II: 414. Licht: 259. Yosipas: 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kin* sözcüğü “sonra” anlamına gelmektedir: ***Kininte*** üç yavlak yolta “***Sonrasında*** üç kötü yolda ...” (Pohti 189), ***Kinki*** künke “***Sonraki*** güne...” (BT V 57), *Bu ırk başında az emgeki bar kin yana edgü bolur* “*Bu falın başında biraz acı var; sonra yine iyi olur.*” (IrkB 57).

Sözcük, bazı örneklerde ise “-den sonra” anlamına gelmektedir: *Burkanlarta kin intijiz* “*Peygamberlerden sonra indiniz.*” (Pohti 66), *Antada kin* “*Ondan sonra.*” (M II 7), *Anta kin* *erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre* “*Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerine hâkim olurlar.*” (M III 19), *Antada kin yme firışteler ingey* “*Ondan sonra da melekler inecek.*” (BT V 40). *Anta kin* (Licht 259).

#### 1.1.3.4.12. **Meñü ~ Meñigü** “sonsuz; ölümsüz” (ED: 350).

TürkRunik: beñgü “sonsuz, edebi; yazıt taşı” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: meñü “sonsuz, ebedi” (Yüan: 381); İlkİslami: meñü “sonsuz, edebi” (KB: 313), meñgü “ebedi, sonsuza dek” (DLT: 763).

**ManTürk:** Chuast: 15, 29. ManTürkGed: 31. M I: 11, 12, 29, 30. M III: 5, 7, 15, 27, 28, 30, 40, 41, 45, 46. BT V: 28, 39. Hymn: 65.

Maniheist Uygurcada, *meñü ~ meñigü* biçimlerinde görülen sözcüğün “sonsuz; ölümsüz” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Meñigü*** *bolzun* “***Sonsuz*** olsun.” (ManTürkGed 31), *Ürüñermeki meñigü inçe bolzun* “*Beyazlaşması böyle sonsuz olsun.*” (M III 46), *Bu yir neñ meñü ermez* “*Bu yeryüzü asla sonsuz değildir.*” (M III 41), *Kim üzütin için edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü ölmez öz teñri yirinte bulur* “*Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini cennette bulacaktır.*” (M III 11), *Ol meñigü tükellig münsüz özünüzün körelim* “*O sonsuz, muktedir, günahsız özünüzü görelim.*” (M I 11), ***Meñigü*** *teñrilerig yaratıglı ol tedimiz erser* “***Ölümsüz*** Tanrıları yaratan o dediysek...” (Chuast 29-30).

#### 1.1.3.4.13. **Ozakı** “önceki” (<oz-a+ki: ED: 284).

TürkRunik: Ø oz- “geçmek, aşmak, öne geçmek; kurtulmak” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: oza “evvel” (ED: 394); İlkİslami: oza “önce, evvel” (KB: 349), ozakı “geçmiş zamana ait, eski” (DLT: 782).

**ManTürk:** M I: 9. M III: 15.

Maniheist Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *ozaki* sözcüğünün “önceki” anlamında tanıklanan iki örneği şudur: *Anta ötrü üzüti ozaki özke emgentükin iglemekin ölmekin “Ondan ötrü, ruhu **önceki** bedenine acı çekmesini, hastalanmasını ve ölmesini ... (M I 9), Ol ozaki sav yürüglerin kim men sizlerke ayu birtim.” “Ben, **önceki** söz ve açıklamalarını sizlere söyledim.” (M III 15).*

**1.1.3.4.14. Öñre** “önce” (<öñ+re: ED: 189).

TürkRunik: öñre “önce” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: öñre “vaktiyle, önce” (Maitr: 446), “evvelce, önce” (Yüan: 398); İlkİslami: öñre “ense (sırt) üstü” (DLT: 788).

**ManTürk:** Chuast: 201. M III: 14, 19. BT V: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *öñre* sözcüğü “önce” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yir teñri yok erken öñre ne bar ermiş tipen biltimiz “Yer ve gök yokken **önceden** neyin var olduğunu öğrendik.” (Chuast 200-202), **Öñreki** ertmiş ödün “**Önceki** geçmiş zaman...” (M III 14), **Öñreki** hormuzta teñri süñüşüñe “**Önceki** Hormuzta Tanrı savaşına...” (M III 19), *Eñ öñre biş/... (BT V 43).**

**1.1.3.4.15. Sö** “zaman; uzun zaman (önce); ezel” (ED: 781).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: söki “eskiden” (Maitr: 460); İlkİslami: söki “eski” (KB: 402).

**ManTürk:** Chuast: 9, 32, 51, 75, 87, 102, 123, 134, 163, 169. Pothi 260. BT V: 45, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *sö* sözcüğü, yaygın olarak “zaman” anlamındadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sö* sözcüğünün “zaman” anlamlı tanıkları şunlardır: *Hormuzta teñri oğlanı beş teñri bizniñ üzütümüz sön yeklüğün süñüşüp balıg başlıg boltı “Hormuzta Tanrı ’nın çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, **zamanında** şeytanlarla savaşıp yaralandı.” (Chuast 7-9), **Sön** yeklüğün süñüşüp balıkdukin karaka katıltukın için “**Zamanında** şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa karıştığı için ...” (Chuast 75-78).*

Sözcük, *söki* biçimiyle “uzun zaman önce, önceki” anlamı taşımaktadır: *Törtünç **söki** teñri yalavaçı burkanlarka buyançı bügteği arıg dendarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser “Dördüncü olarak, **önceki** Tanrı habercisi olan peygamberlere, sevap sahibi olan temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediysek...”* (Chuast 102-106), ***Söki** burkanların **“Önceki** peygamberlerin.”* (Pothi 260).

*Söde berü* ise “ezelden beri” anlamındadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *söde berü*’nün “ezelden beri” anlamlı tanıkları şunlardır: *Teñrim **söde** berü bilmetin teñrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser “Tanrım **ezelden** beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...”* (Chuast 32-34), *Teñrim **söde** berü bilmetin kün ay teñrike iki yaruk ordu içre olurugma teñrilerke neçe yazıntımız erser “Tanrım **ezelden beri** farkında olmayarak Güneş ve Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara karşı ne kadar günah işlediysek...”* (Chuast 50-55).

#### 1.1.3.4.16. **Terk** “hemen, hızlı(ca)” (ED: 542).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: terk “hızlı, çabuk, derhal, hemen” (Yüan: 427); İlkİslami: terk “tez, çabuk” (KB: 438), terk “çabuk, acele, hemen; hız” (DLT: 871).

**ManTürk:** M I: 6. M III: 23, 24, 42. Poti: 94, 160. BT V: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *terk* sözcüğünün “hemen, hızlıca” anlamında tanıklanan iki örneği şudur: *Yaruk ilig teñrilerden **terk** kelip ürkiç tüz tüz kamagurtnı üze kelzün “Hâkim Tanrılardan **hızlıca** gelen aydınlık, uzun zaman boyunca temiz ve doğru olarak hepsinin üzerine gelsin.”* (M III 42), ... *ayı **terkkiye** tıyunup... “Çok **hızlı** duyumsayıp...”* (Pothi 160).

*Terk* zarfı *terkin* biçimiyle de yine aynı anlamda tanıklanmaktadır. Zarf, tanıklanan örneklerin ikisinde *amtı* zaman zarfıyla kullanılmıştır: *Amtı **terkin** ...* (M III 24), *Amtı üdsüz ölme **terkin** muntadan yanıp bar “Şimdi zamansız ölme; **hemen** buradan geri dön.”* (M III 23), *Kamag yaruk uguşnuñ **terkin** tavrınu tutzun “Tüm ışık kabilen **hızlı** davransın.”* (BT V 36), ***Terkin** tarıkur erti “**Hızlıca** bastırırdı.”* (Pothi 94).

#### 1.1.3.4.17. **Tı** “sürekli” (ED: 433).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tı “devamlı; tam” (Yüan: 427); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 96, 110.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerden yalnızca Pothi’de tanıklanan *ti* sözcüğünün örnekleri şunlardır: *Küntemek ti sizni körgü üçün “Sizi her gün görmek için...”* (Pothi 96), *Ti turkaru meñiligin ... emkekin körüp “**Sürekli** sevincini ... acını görüp...”* (Pothi 110).

**1.1.3.4.18. Timin** “hemen” (ED: 507).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: timin “hemen, derhal” (Maitr: 477), timin “demin” (KP: 216); İlkİslami: timin “demin, biraz önce” (DLT: 882).

**ManTürk:** BT V: 48. M I: 14.

Maniheist Uygurca metinlerde, zaman ifade eden *timin* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: ... *timin ölür “... **hemen** ölür.”* (BT V 48), ***Timin** örtürürçe* (M I 14).

**1.1.3.4.19. Turkaru** “sürekli, her zaman” (<\*turk+garu: ED: 542).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: turkaru “daima, hep” (Maitr: 484); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 27, 110. M I: 29. M III: 12, 45. BT V: 48, 54. TT II: 418. Licht: 265.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcüğün, Maniheist Uygurca metinlerde “sürekli, her zaman” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Toz toprakka batılıp, turkaru munkul ertiler “Toz toprağa bulanıp, **sürekli** çilgin hâldelerdi.”* (Pothi 27), *Turkaru ögrünçün ... amraşu körtrek erürler “Karşılıklı aşta mutluluk, **her zaman** daha güzeldir.”* (M III 45), *Turkaru aş içgü inçe kolusinça aşanmak kergek “**Zaman içinde** sürekli yiyip içmek gereklidir.”* (M III 12).

**1.1.3.4.20. Tutçı** “istikrarlı” (<tut-uş-ı: ED: 461).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tutçı “devamlı, her vakit” (Yüan: 437); İlkİslami: tutaşı ~ tutşu ~ tutçı ~ tuçı “devamlı, her zaman, daima, durmadan” (KB: 465, 475), tutaşı ~ tutçı “bitişik ve komşu olan şey; sık sık, devamlı” (DLT: 904).

**ManTürk:** Pothi: 21, 26.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tutçı* sözcüğünün “istikrarlı” anlamına gelen örneklerinden biri şudur: ***Tutçı*** *üzüksüz muniteg* “*Bunun gibi istikrarlı.*” (Pothi 26). *Yintem* ***tutçı*** *yintsigü* “*Sürekli araştırıyor.*” (Pothi 21). Sözcük, örneklerde anlamdaşı olan *üzüksüz* ve *yintem* sözcükleriyle ikileme olarak kullanılmıştır.

**1.1.3.4.21. Udu** “sonra” (<*ud-u*: ED: 38; Erdal, 2004: 339).

TürkRunik: udu “ve” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: udu “maiyet” (Maitr: 490); İlkİslami: udu “arkasından, izleyerek, takiben” (DLT: 937).

**ManTürk:** IrkB: 26. M III: 29. TT II: 416.

Eski Türkçede *ud-* “takip etmek” fiilinden türeyen ve zaman ifade eden sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “sonra” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Taŋ taŋlardı **udu** yir yarudı **udu** kün tugdı* “*Şafak söktü, sonra yer aydınlandı, sonra güneş doğdu.*” (IrkB 26), *Kamaŋ dindarlar **udu** atlantılar* “*Tüm dindarlar sonra ata bindiler.*” (TT II 416), *Kentü bargay tamuka **udu** ...* “*Cehenneme kendi gidecek, sonra ...*” (M III 29).

**1.1.3.4.22. Uzadı** “uzun süre” (<*uza-t-i*: ED: 282; <*uzadı*: OTWF: 798).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: uzadı “dâimâ; uzun” (Maitr: 494), uzadı “her zaman” (HT X: 189); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 104. M III: 20.

Türk-Runik harfli ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *uzadı* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde zaman ifade ederek “uzun süre” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan iki örneği şudur: ***Uzadı*** *üzüksüz muniteg ulug asıg tusu kılınız* “*Uzun süre bunun gibi büyük yararlar sağladınız.*” (Pothi 104-105). Örnekte, sözcük “uzun süre, istikrarlı, aralıksız” anlamlarına gelen

*üzüksüz* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır. *Bir balıkta uzatı ermez turmaz “Bir şehirde **uzun süre** kalmaz.”* (M III 20).

**1.1.3.4.23. Ür** “uzun zaman” (ED: 193).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ür “zaman, müddet” (Maitr: 496); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 353. M III: 9, 25, 42. BT V: 39.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *ür* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “uzun zaman” anlamındadır. Sözcük, yaygın olarak *ürke* biçiminde kullanılmıştır. Bu sözcüğün, Maniheist Uygurcada “uzun zaman” anlamlı tanıkları şunlardır: *Közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz.* (Chuast 350-353) “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile işiterek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek **uzun süre** bize ızdırıp verir.” *Tejrim ürke üzüksüz öglentürün ukitturu yarlıkan “Tanrı’ım! Sonsuza dek, **uzun süre** benim aklımı başıma toplat, bana anlat, bildir.”* (M III 25), *Yaruk ilig tejrilardan terk kelip ür kiç tüz tüz kamagurtıni üze kelzün “Hâkim Tanrılardan hızlıca gelen aydınlık, **uzun zaman** boyunca temiz ve doğru olarak hepsinin üzerine gelsin.”* (M III 42).

**1.1.3.4.24. Ürlük** “ebediyet, sonsuzluk” (<*ür+lük*: ED: 231).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ürlük “daimî, sonsuz” (Üçİtig: 198); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 54, 182.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *ürlük* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ebediyet, sonsuzluk” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: **Ürlük** *bulturtuñuz “Ebediyet bulmalarını sağladınız.”* (Pothi 54-55).

Sözcük, *ürlüksüz* biçimiyle ise “geçici” anlamında tanıklanmaktadır. *Ürlüksüz*, Uygurcada “devamsız, fani” anlamlarına gelmektedir. (Arat, 1942: 69). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: **Ürlüksüz** *nomlarıg böğünüp “Geçici öğretileri fark edip...”* (Pothi 182-183).

**1.1.3.4.25. Üzüksüz** “uzun süre, istikrarlı, aralıksız” (<*üz-ük+süz*: ED: 286).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üzüksüz “durmadan, dâima, fâsılasız” (Maitr: 497); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** 353. Pothi: 26, 104. M III: 12, 21, 22, 25. BT V: 41. TT II: 418.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *üzüksüz* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde “uzun süre, istikrarlı, aralıksız” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile işitirek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.”* (Chuast 350-353), *Uzatı üzüksüz muniteg ulug asıg tusu kılınız “Uzun süre bunun gibi büyük yararlar sağladınız.”* (Pothi 104-105), *Tutçı üzüksüz muniteg “Bunun gibi istikrarlı.”* (Pothi 26), *Üzüksüz küntemek anıñ köñülü süzükün yarukun yaşupan erür “Aralıksız, her gün onun gönlü, saflıkla ve ışıkla parlamaktadır.”* (M III 22).

**1.1.3.4.26. Yañı** “yeni” (ED: 943).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yañı “yeni” (Maitr: 501); İlkİslami: yañı “yeni” (KB: 521; DLT: 949).

**ManTürk:** M I: 14. M III: 17, 18, 26, 28. BT V: 28, 49, 54, 58. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yañı* sözcüğünün “yeni” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yañı yaruk “Yeni ışık.”* (M III 28), *Yañı kün yañı ay “Yeni gün, yeni ay.”* (M III 26), *Yekler ünüp yañı kişi birle sünüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşırlar.”* (M III 18), *Yañı asıg tuzu “Yeni fayda.”* (BT V 28), *Yañı yimişlik ev bark yaratırça “Yeni bir meyve bahçesi, ev bark yaratır gibi...”* (M I 14).

**1.1.3.4.27. Yintem** “sürekli” (ED: 947).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yintem “sürekli, yalnız” (Yüan: 463); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 21, 74, 231.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yintem* sözcüğü “sürekli” anlamına gelmektedir: *Yintem ayıgta yaratınțaçları tıttınız “Kendilerini sürekli kötülükle*

*donatanları engellediniz.*” (Pohti 74-75). Sözcük, anlamdaşı olan *tutçı* ile ikileme oluşturmuştur: ***Yintem*** *tutçı yintsigü* “***Sürekli*** *araştırıyor.*” (Pohti 21).

## 1.2. BİTKİ BİLİMİ

### 1.2.1. Tohum

**1.2.1.1.Evin** “1. tohum. 2. yemiş, meyve.” (ED: 12).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: evin “tane” (Maitr: 390), evin “sayı adedi, aded” (U IV-A: 55); İlkİslami: evin “tahıl tanesi” (DLT: 650).

**ManTürk:** M I: 17. BT V: 40. Windgott: 11.

Eski Türkçede “tane; hububat tanesi, habbe” (Gül, 2004: 274) gibi anlamlara gelen bu sözcüğün Maniheist metinlerde kullanım sıklığı azdır. Tanıklandığı örneklerde *evin* sözcüğü “tohum; meyve” anlamlarına gelmektedir. Maniheist Uygurcada, bu sözcüğün “tohum” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Kaltı urug **evin** yöpüg yirde örürçe “Nasıl ki **tohumun** uygun yerde yetiştiği gibi...”* (M I 17).

➡ **1.2.5.1. Evin** “yemiş, meyve”

**1.2.1.2.Urug** “1. tohum. 2. soy.” (ED: 214).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: urug “tohum” (Maitr: 493), urug “nesil, kuşak, soy, torunlar” (EUTS: 266); İlkİslami: urug “tohum, nesil, soy, sop” (KB: 497), urug “her şeyin tanesi; tohum” (DLT: 923).

**ManTürk:** M I: 17. M II: 7. M III: 11, 13, 14, 32.

Eski Türkçede “tohum; ekin [nesil; soy]” (Gül, 2004: 268) anlamlarında görülen bu sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde de “tohum; soy” anlamlarına gelmektedir. Sözcük bitki bilimindeki temel anlamından “soy” anlamıyla da sosyolojiyle ilgili bir kavrama dönüşmüştür. Bu sözcüğün “tohum” anlamında tanıklanan örnekleri şudur: *Kalaglı **urugin** taragın üze sakınmış “Kalan **tohum** ve ekini üzerine düşünmüş.”* (M III 13). *Urug* sözcüğü *saç-* “saçmak” fiili ile birleşerek “tohum saçmak” anlamını ifade etmektedir: *Tepizlig yirde **urug** saçıp örmezçe “Tuzlu (çorak) yerde **tohum** saçıp (tohumun) yetişmemesi gibi...”* (M III 14). Sözcük, bu

örnekte metaforik bir kullanımda görülmektedir: *Kim üzütün için edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü ölmez öz teñri yirinte bulır “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini cennette bulacaktır.”* (M III 11). *Kaltı urug evin yöpüg yirde örürçe “Nasıl ki tohumun uygun yerde yetiştiği gibi...”* (M I 17).

### ➡ 1.6.3.1.9. Urug “soy”

#### 1.2.2. Ağaç

**1.2.2.1. Butık** “dal, budak” (<*but+ı-k*: OTWF: 44).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: butık ~ budık “budak” (Maitr: 376); İlkİslami: butık “budak, dal” (KB: 118); butık ~ butak “dal, budak” (DLT: 605).

**ManTürk:** BT V: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *butık* sözcüğünün “dal, budak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Inuñ ıgaçnıñ butıkı ///dd/ar “Ağaçların dalları, budakları ...”* (BT V 52). Sözcük, İdikut’ta *batak* biçimiyle “budak, ağaç dalı” anlamıyla verilmiştir. (Yunusoğlu, 2012: 154).

**1.2.2.2. I** “ağaç” (ED: 1).

TürkRunik: ı “ağaç; orman, ağaçlık arazi; kereste, tomruk” (Şirin, 2016: 728);

BuddhUyg: ı “ağaç, ekin, bitki, nebat, orman” (EUTS: 84); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 8, 9, 14. M III: 13. BT V: 52, 55. Licht: 254. Windgott: 6, 16, 21.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ı* sözcüğünün “ağaç” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Inuñ ıgaçnıñ butıkı ///dd/ar “Ağaçların dalları, budakları ...”* (BT V 52), *ıda otda* (BT V 55), *Biş türlü ıda ıgaçta “Beş türlü ağaçta...”* (M I 8), *Kop ///rlüg ı tarag orgaklı ///çı* (M III 13), *I Igaçlar sişer ürülür inçe kaltı er kim yil küçiñe tolkukug ürerçe “Kişinin rüzgâr sayesinde tulumu üflediği gibi ağaçlar sişer.”* (Windgott 21-24). Örneklerde görüldüğü gibi, sözcük çoğu zaman *ıgaç* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır.

**1.2.2.3. Igaç** “ağaç” (ED: 79).

TürkRunik: ıgaç “ağaç” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: ıgaç “ağaç” (Suv: 493; Yüan: 341; BT XXIII: 203); İlkİslami: yıgaç “ağaç” (KB: 538), yıgaç “ağaç; odun, tahta, kereste; fersah (uzunluk birimi); adamın penisi” (DLT: 969).

**ManTürk:** IrkB: 4, 14, 56. Chuast: 98, 356. ETŞ: 6. M I: 7, 8, 9. M III: 8, 14, 31. BT V: 34, 40, 52, 55, 58. Licht: 254. Windgott: 6, 16, 21.

DLT’de “ağaç” anlamının yanı sıra “uzunluk birimi” ve “penis” gibi anlamların da ihtiva eden *ıgaç* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde yalnızca “ağaç” anlamında tanıklanmaktadır: *Çıntan ıgaç üze olurupan menjileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 4), *Yagak ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım “Ceviz ağacı yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.”* (IrkB 56), *ıgaç kutı ulıyur “Ağaç saadeti inler.”* (ETŞ 6), *ıgaç kadızı “ağaç kabuğu”* (M III 31), *Yazkı körtle yaş ... ıgaç tükel türlü yıdlig yıparlıg “İlkbahar mevsiminde, güzel taze otlar, ağaçlar (ve) sonsuz türlü mis kokulu ...”* (M III 14), *Ol ödke kamağ beş türlü tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40).

#### 1.2.2.4.Kadız “ağaç kabuğu” (<\*ka:d-ız: ED: 608).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kadız “tarçın” (EUTS: 161); İlkİslami: kadız “ağaç kabuğu” (DLT: 676).

**ManTürk:** M III: 31.

*Kadız* sözcüğü, İdikut’ta ve EUTS’de “tarçın” (Yunusoğlu, 2012: 161; EUTS: 161) anlamında verilmesine rağmen; Clauson bu sözcüğün ilk zamanlarda “ağaç kabuğu” anlamında kullanıldığına işaret etmektedir. (ED: 608). Nitekim KM’de sözcüğe “ağaç kabuğu” anlamında vermiştir. (DLT: 676). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kadız* sözcüğü “ağaç kabuğu” anlamlı tek tanığı şudur: *ıgaç kadızı “Ağaç kabuğu.”* (M III 31).

#### 1.2.2.5.Otuñ “odun” (<ot: ED: 60; OTWF: 156).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: otuñ “odun” (Maitr: 440); İlkİslami: otuñ “odun” (DLT: 780).

**ManTürk:** M I: 17, 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *otuŋ* sözcüğü “odun” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Kaltı ot kurug otunug küyügürçe “Nasıl ki, ateş kuru odunu yakıyorsa...”* (M I 17).

**1.2.2.6.Tabılku** “ergüvani söğüt” (ED: 440).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tavılku “ergüvani söğüt (Salix purpurea)” (DLT: 863).

**ManTürk:** IrkB: 32.

Köktürkçe ve Budist Türkçe metinlerde tanıklanamayan *tavılku* ağacının ED’de *Spiraea* türü olarak verilmesine karşın, KM bu ağaç türünün “ergüvani söğüt” olduğunu ve *tavılguç*’un başka bir şekli olduğunu belirtmektedir. KM tavılku sözcüğünü verirken *avılku* ağacının ise “sarıçalı, kadıntuzluğu” kırmızı meyvelerinin olduğunu; bu meyvelerin suyunun tutmacı renklendirmek için kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca Müslüman Türkler bu ağacın kabuğunu göz ağrısının tedavisinde de kullanmışlardır. (DLT: 214). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tabılku* sözcüğünün bir ağaç türü olan “ergüvani söğüt” anlamında tanıklanmış cümle şudur: *Bir tabılku yüz boltı yüz tabılku miŋ boltı miŋ tabılku tümen boltı “Bir ergüvani söğüt yüz (ağaç) oldu. Yüz ergüvani söğüt bin oldu. Bin ergüvani söğüt on bin oldu.”* (IrkB 32).

**1.2.2.7.Tograk** “kavak” (ED: 472).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tograk “karakavak (Populus nigra)” (DLT: 887).

**ManTürk:** IrkB: 64.

Köktürkçe ve Budist metinlerde bulunmayan *tograk* sözcüğü, KM tarafından “karakavak” türü olarak verilmiştir ve bunun çürümüş bir ağaç olduğu belirtilmektedir. (DLT: 204). Maniheist Uygurca metinlerde, *tograk* sözcüğünün “kavak” anlamında tanıklanan tek örneği ise şudur: *Yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men “Cevizli kavak üzerine inip yazı geçiririm.”* (IrkB 64).



### 1.2.2.8.Yalprgak “varak” bkz 1.7.24.3.3. Yalprgak

### 1.2.3. Ot

#### 1.2.3.1.Kamış ~ Kamuş “kamış” (ED: 628).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kamış “kamış” (Maitr: 401; U III: 20; HT X: 144), kamış “şış” (KP: 127); İlkİslami: kamış “kamış (Phragmites australis); kamışlık” (DLT: 681).

**ManTürk:** IrkB: 10, 38.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “kamış” anlamındaki sözcük *kamış* ve *kamuş* biçimlerinde görülmektedir. Erdal, bu ilgi çekici şeklin *Irk Bitig*’in eldeki kopyasının Orta Asya Türkçesinin son dönemlerine ait olmasına bağlamaktadır. (1977: 92). Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: **Kamış** *ara kalmış* “**Kamışlar** arasında kalmış.” (IrkB 38), **Kamuş** *ara başım* “Başım **kamışların** arasında.” (IrkB 10).

#### 1.2.3.2.Ot “1. ot, bitki. 2. şifalı ot, ilaç” (ED: 34).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ot “çimen, (şifalı) bitki, ilaç” (ED: 34-35); İlkİslami: ot “ot; ilaç, çare; zehir” (KB: 347), ot “ot, bitki; yulaf; hayvan yemi; ilaç; zehir” (DLT: 779).

**ManTürk:** IrkB: 17, 45, 53. Pothi: 29. Chuast: 98, 356. BT V: 52, 55, 58. Windgott: 7. TT II: 425. Yosipas: 124.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ot* sözcüğü yaygın olarak “ot, bitki” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün, nadir de olsa “şifalı ot, ilaç” anlamında kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Yine, *otsuz* sözcüğü de “otsuz, yemeksiz” anlamlarına gelmektedir. İslami metinlerde karşılaşılan “zehir” anlamına ise Maniheist metinlerde rastlanmamıştır. Maniheist Uygurcada, bu sözcüğün “ot, bitki” anlamlı örnekleri şunlardır:

*Yiş üze yaş ot “Dağ çayırında taze ot ...”* (IrkB 17), *Yaş ot ündi “Taze otlar çıktı.”* (IrkB 53). Örnekte *ot ün-* otların çıkmasını, yeşermesini ifade etmektedir. *Kurug öl yerke beş türlüğ tınlıgka beş türlüğ otka ıgaçka neçe yazıntımız erser “Kuru*

ve nemli yere, beş türlü canlıya, beş türlü **bitkiye**, ağaca karşı nice günahlar işlediysek...” (Chuast 96-99), **Ot** türtüp ///g ök yana yaşarur “**Otlara** dokunur ... onlar tekrar yeşerir.” (BT V 52). Sözcüğün “otsuz” biçimiyle de tanıklandığı örneklerden biri şudur: **Otsuz** subsuz kaltı uyın “**Otsuz** ve susuz nasıl yapabilirim?” (IrkB 45).

Ot sözcüğünün “şifalı ot, ilaç” anlamında tanıklanan örnekleri de mevcuttur: Neçe otaçı **otun** birle kelser anı otau umagay “Nice hekim, **ilaçları** ile gelse onu iyileştiremez.” (M I 15). Uzun sansar içindeki **otca** öpülür opuça kinlenürler tegzinürler “Uzun samsara içindeki **ilaç gibi** içilirler, üstübeç gibi dönerler.” (TT II 425), Otaçı **ot** ... öjedmişin için “Hekim, **ilaç** ... iyileştirdiği için...” (Yosipas 124-125), Anvardışnılg **ot** üye anga yörünteg kılınız “Topladığınız **ilaçlarla** onu tedavi ettiniz.” (Pothi 28-29).

**1.2.3.3.Yaş** “1. (taze) ot. 2. gözyaşı. 3. yaş, ömür” (ED: 975).

TürkRunik: yaş “gözyaşı; yaş, doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yaş “yaş, ömür, hayat” (Maitr: 505); yaş “(taze) ot, yeşillik, bitki” (Yüan: 459), yaş “taze” (BT VII: 101); İlkİslami: yaş “göz yaşı; yaş, ömür” (KB: 529), yaş “gözyaşı; insanın yaşı; taze; sebze; bakliyat, baklagiller” (DLT: 957).

**ManTürk:** IrkB: 17, 53. M III: 14, 42. BT V: 29, 43. Pothi: 373.

Maniheist Uygurca metinlerde, çok anlamlı bir kullanımı gözlenen yaş sözcüğü “(taze) ot; gözyaşı; yaş, ömür” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük temel anlamıyla “taze” (ED: 975) anlamına gelmektedir. Fakat, Maniheist metinlerde yaş sözcüğü, yalnızca “taze” anlamından ziyade otun, bitkinin tazeliğini nitelediği için bitki bilimi başlığı altında değerlendirilmiştir. Sözcüğün “(taze) ot” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Sub içipen **yaş** yipen ölümde ozmiş “Su içip **taze (ot)** yiyerek ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Yiş üye **yaş** ot körüpen “Dağ çayırında (da) **taze ot** görerek...”* (IrkB 17), ***Yaş** ot ündi “**Taze** otlar çıktı.”* (IrkB 53), *Yazkı körtle **yaş** ... ıgaç tükel türlüg ydılg yıparlıg ... “İlkbahar mevsiminde, güzel **taze otlar**, ağaçlar (ve) sonsuz türlü mis kokulu ...”* (M III 14).

➡ **1.5.2.5. Yaş** “gözyaşı”, **1.1.3.2.8. Yaş** “yaş, ömür”

#### 1.2.3.4.Yış “dağ çayırı” (ED: 976).

TürkRunik: yış “orman, ormanla kaplı dağ” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yış ~ yuş “Oğuzcada sıkışma, izdiham” (DLT: 973).

**ManTürk:** IrkB: 17.

Köktürkçede “orman” anlamına gelen *yış* sözcüğü, Budist ve İslami metinlerde bu anlamda kullanılmamıştır. KM’de *yış* ~ *yuş* sözcüğünün Oğuzca “sıkışma, izdiham” anlamlarına geldiğini belirtmektedir: *Bodun yış ~ yuş\** boldı “*Kavim sıkıştı, kalabalıklaştı.*” (DLT: 350). Sözcük, Maniheist metinlerde ise “dağ çayırı” anlamında tek örnekte tanıklanmaktadır: *Yış üze yaş ot “Dağ çayırında taze ot ...”* (IrkB 17).

#### 1.2.4.Hububat

##### 1.2.4.1.Arpa “arpa” (ED: 198).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: arpa “arpa” (Maitr: 352); İlkİslami: arpa “arpa” (KB: 24), arpa “arpa (Hordeum vulgare)” (DLT: 557).

**ManTürk:** M III: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arpa* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Arpaça saçılmış “Arpa gibi saçılmış.”* (M III 40). Şahin (2017: 26); Klasik ve Modern Moğ.’da da yaşayan bu sözcüğün King’s Dictionary’nin Moğolca söz varlığında Türkçe formda verilmesinin dikkat çekici olduğunu belirtmiştir.

##### 1.2.4.2.Tarığ ~ Tarag “ekin” (<*tarı-g*: ED: 537; OTWF: 206).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tarığ ~ tarag “hububat” (Maitr: 468); İlkİslami: tarığ “ekin, tohum” (KB: 426), tarığ “Türklerin çoğunda buğday (*Triticum*); bilhassa Oğuzlarda ise akdarı (*Panicum sp*); tahıl; tohum; (genellikle *tarı-* veya türevlerinden önce kullanılınca) ekin” (DLT: 856).

**ManTürk:** IrkB: 53. M III: 13, 40.

Eski Türkçede “ekin ekilmiş arazi” ve “darı, hububat” (Gül, 2004: 249) anlamlarında geçen *tarığ* sözcüğünün, Maniheist metinlerde hem *tarığ* (IrkB) hem de *tarag* (M III) biçimleri tanıklanmıştır. Sözcüğün etimolojisi hakkında çeşitli görüşler için bkz: Gül, 2004: 249. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tarığ* ~ *tarag*

sözcüğünün “ekin” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Tarıg** bışdı “**Ekin** pişti.” (IrkB 53). *Kalaglı uruğın taragın üze sakınmış “Kalan tohum ve ekini üzerine düşünmüş.”* (M III 13), *Kop ///rlüg ı tarag orgaklı ///çı* (M III 13).

### 1.2.5. Yemiş

#### 1.2.5.1. Evin “yemiş, meyve”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *evin* sözcüğü temel anlamıyla “tohum” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.2.1.1. **Evin**. Sözcük iki örnekte ise “yemiş, meyve” anlamına gelmektedir: *Ol ödke kamag beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yemiş taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40), *Evin tüş birür* (Windgott 11).

#### 1.2.5.2. Tüş “1.yemiş, meyve. 2. sonuç, karşılık.” (ED: 558).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tüş “meyve, mahsul, netice” (Üçlitig: 191); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 43. BT V: 62. Pothi: 11, 103, 105, 107, 234, 346, 376. Windgott: 11. TT II: 424.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tüş* sözcüğü temel anlamıyla “yemiş, meyve” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sözcüğün Maniheist metinlerde “sonuç, karşılık” anlamlarında tanıklandığı örnekler de mevcuttur. Kullanım sıklığına bakıldığında, sözcük üç örnekte (M III, BT V, Windgott) temel anlamında, sekiz örnekte ise (Pothi’de 7, TT II’de 1) “sonuç, karşılık” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcük aynı anlamlarla Budist metinlerde olmasına karşın; Türk-Runik harfli ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamamaktadır. *Tüş* sözcüğünün “yemiş, meyve” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Tüşin** tokıyur “**Meyvesini** eziyor.” (M III 43). Örnekte, *tüş tokı-* ibaresi “meyve ezmek” anlamına gelmektedir. *Ol ... tüş bulgay ... “O ... meyve bulacak.”* (BT V 62), *Evin tüş birür* (Windgott 11).

#### ➡ 1.7.23.20. Tüş “sonuç, karşılık”

### 1.2.5.3.Yagak “ceviz” (ED: 900).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yağak “ceviz” (ED: 900); İlkİslami: yagak “ceviz (Juglans regia)” (DLT: 940).

**ManTürk:** IrkB: 56, 64. M I: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yagak* sözcüğü “ceviz” anlamındadır. Ayrıca, sözcük +IXg ekli *yagaklıg* biçimiyle “cevizli” anlamına gelmektedir. ***Yagak*** ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım “**Ceviz ağacı yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.**” (IrkB 56), ***Yagaklıg*** tograk üze tüşüpen yaylayur men “**Cevizli kavak üzerine inip yazı geçiririm.**” (IrkB 64).

### 1.2.5.4.Yimiş “yemiş, meyve” (ED: 938).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yimiş “yemiş” (U IV B, C, D: 116); İlkİslami: yimiş “yemiş, meyva” (KB: 545), yemiş ~ yimiş “meyve” (DLT: 966).

**ManTürk:** BT V: 27, 40. M I: 14. M III: 25.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yimiş* sözcüğü “yemiş, meyve” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımın bir örnekte geçerlidir: *Ol ödke kamağ beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin **yimiş** taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, **mevveler**, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40).

Sözcük, metinlerde genelde +IXk ekli *yimişlik* biçimiyle “meyve bahçesi” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımı Budist metinlerde de görebiliriz: *yimişlik* “koruluk, ağaçlık” (Maitr: 510). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yimişlik* sözcüğünün “meyve bahçesi” anlamında kullanılan örnekleri ise şunlardır: *Ad/... ki **yimişlik** ...* (BT V 27), *Yañı **yimişlik** ev bark yaratırça “Yeni bir meyve bahçesi, ev bark yaratır gibi...”* (M I 14), *Mini seniñ idlıg yıparlıg **yimişlikiñize** kigürünj “Beni mis kokulu meyve bahçenize sokun.”* (M III 25).

## 1.3. COĞRAFYA

### 1.3.1. Yeryüzü

#### 1.3.1.1.Toprak “toprak” (<topra-k: ED: 443).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: toprak “toprak” (EUTS: 247); İlkİslami: toprak “toprak” (KB: 460), toprak “toprak, kum; toz” (DLT: 892).

**ManTürk:** Pothi: 27. ManTürkGed: 4, 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “toprak” sözcüğünün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Toz toprakka batılıp “Toz toprağa bulanıp...”* (Pothi 27). Örnekte *toprakka batıl-* yapısı “toprağa bulanmak” anlamına gelmektedir. *Kara kuzgun teg toprak üze kalayın “Kara kuzgun gibi toprağın üzerinde kalayım.”* (ManTürkGed 7-8).

**1.3.1.2.Yir** “yer, alan, toprak; yeryüzü” (ED: 954).

TürkRunik: yer ~ yir “yer, toprak, arazi, yeryüzü; ülke, memleket; Yer Tanrısı” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yir “yer; memleket; şimal, kuzey” (EUTS: 298); yir “yer, ülke” (Maitr: 511), yir “yer, yeryüzü, mevki, mahal” (Yüan: 463); İlkİslami: yir ~ yir “yer, toprak, yeryüzü” (KB: 546), yir “yer; yeryüzü; toprak; mekân; arazi; ülke” (DLT: 977).

**ManTürk:** IrkB: 16, 17, 26, 49, 55. Chuast: 44, 78, 79, 83, 96, 122, 198, 199, 200, 205, 207, 255, 278, 342, 355. Pothi: 59, 72, 382, 510. ETŞ: 6. M I: 9, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 25, 29, 34. M II: 5, 6, 7. M III: 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17, 26, 28, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 45. BT V: 23, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 45, 46, 49, 57, 64. TT II: 414, 416, 423. Aesop: 1036. Licht: 253. Windgott: 28. Yosipas: 43, 44, 61, 94.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yir* sözcüğü “yer, alan, toprak; yeryüzü” gibi anlamlara gelmektedir: *Ortu yirde amgaka sokuşmış “Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış.”* (IrkB 49), *Bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez “Çalkantılı, acı çektiren, kötü sürü yerde duyulmaz.”* (M III 45), *Başımın yirke tegürüp yinçürü yükünür men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27), *Kurug öl yirke ... “Kuru ve ıslak yere (toprağa) ...”* (BT V 45).

*Yir* sözcüğü önüne ve arkasına aldığı sözcüklerle özgün anlamlar ifade etmektedir. Söz gelimi, *teñri yiri* “gökyüzü” anlamında tanıklanmaktadır: *Kamag burkanlarnıñ arıg nomnuñ yaruknuñ tōzi yiltızı ternegüsi teñri yirinerü barsar “Bütün peygamberin, temiz öğretinin, iyi amelli ruhların, (yeryüzündeki) aydınlığın kaynağı,*

toplandığı yer olan **gökyüzüne doğru** vardığında ...” (Chuast 41-45), Yaruk yiltızın teñri **yirin** tünerig yiltızın tamu **yirin** biltimiz “Aydınlık özünü, **gökyüzünü**, karanlık özünü, cehennem ülkesini, tanıdık.” (Chuast 198-200), Ot teñriniñ teñri **yirinteki** “Ateş Tanrısı’nın **gökyüzündeki**.” (M III 36), Turug yaruk büğü teñrimiz teñri **yirinten** inti “Duru, ışılıtlı, bilge Tanrı’mız, **gökyüzünden** indi.” (M III 35).

Teñri yiri sözcüğü bazı kullanımlarda da “cennet” ifade etmede kullanılmaktadır. Bunu tanıklayan örneklerden biri şudur: *Kim üzütün için edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü ölmez öz teñri **yirinte** bulır* “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini **cennette** bulacaktır.” (M III 11).

Sözcük, bazı örneklerde ise “yeryüzü” anlamına gelmektedir: *Ol kamağ yekler oğlanları kim köklerden **yirgerü** tüşmüşler erti* “O şeytanın tüm çocukları, göklerden **yeryüzüne** inmişlerdi.” (M II 7), *Men **yirde** bolmuş kamağ türlüg ayıg kılınçımın* “Benim, **yeryüzündeki** bütün günahlarımı.” (BT V 23). Öñ yir “çorak” toprakları ifade etmekte kullanılmıştır: *Öñ **yir** “Çorak yer (toprak).*” (IrkB 17). *Sü yiri* “savaş alanı” anlamındadır: *Sü **yirinte** erklig sabçı törütmiş* “Savaş **alanında** (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş.” (IrkB 55), *Tepizlig **yirde** urug saçıp örmezçe* “Tuzlu (çorak) toprakta tohum saçıp (tohumun) yetişmemesi gibi...” (M III 14).

*Yir* sözcüğü, *sub* sözcüğü ile kullanıldığı örneklerde yine “yeryüzü” anlamını karşılamaktadır: ***Yir** sub kutı irinür* “**Yeryüzünün** saadeti bozultur.” (ETŞ 6), ***Yir** suvda tugmış erür biz* “**Yeryüzünde** doğmuşuz.” (M III 41), ***Yirde** suvda uluşta balıkta siziñ töziñiz yiltızıñız ol **yirde** yok erser ol uluş balık **yir** suv öñsüz meñizsiz ... küsünsüz ... öñ küsün ... okıtmuş ...* “**Yeryüzünde**, ülkede, şehirde sizin esaslarınız yoksa, o **yerlerde** renksiz, biçimsiz, soluk... güçsüz ... renk, güç ... okutmuş...” (M III 37), *İki yaranın başının birdinki yirdinki **yir** suv basa tutar* “İki omzuyla ve başıyla güneydeki ve kuzeydeki **yerleri** baskı altında tutar.” (M III 8), *Bu **yir suvka** inti abamu burkança b....* (M I 19).

### 1.3.1.3.Yirtinç ~ Yirtinçü “yeryüzü” (ED: 961).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yirtinçü “yeryüzü” (Kuan: 53), yirtinçü “dünya” (Maitr: 512; BT VII: 102), yirtinçü “dünya, yeryüzü, âlem” (Yüan: 464); İikİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 21, 65, 73, 231, 232. BT V: 35. TT II: 416.

Köktürkçe ve İslami metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde *yirtinç* ve *yirtinçü* şekilleriyle “yeryüzü” anlamında görülmektedir. Clauson bu sözcüğün *yirtinçü*, *yirtinçü* gibi şekillerle “dünya”ya; özellikle cennet/cehennem gibi kavramlara karşılık “bu dünya”ya karşılık geldiğini belirtmektedir. (ED: 961). Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanmış bazı örnekleri şunlardır: ***Yirtinçke*** *umug inag törütünüz “Yeryüzü için umut ve güven yarattınız.”* (Pothi 73), *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz mu erti tınlıglar “Bundan önce yeryüzü ve canlılar yok olmaz mıydı?”* (Pothi 65), ***Yirtinçüteki*** *tınlıglar “Yeryüzündeki canlılar.”* (Pothi 231). ***Yirtinçü*** *yir suvgaru .../d/ltm* (BT V 35).

### 1.3.2. Yer Şekilleri

#### 1.3.2.1. Arku “vadi” (ED: 215).

TürkRunik: arkuy “müstahkem mevki” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: arku “dere, nehir” (EUTS: 20), arku “bölge” (BT XXV: 329); İlkİslami: argu “iki dağın arasında bulunan şey; bir Türk boyu; Taraz ile Balasagun arasındaki ülke” (DLT: 554).

**ManTürk:** Pothi: 463, 470.

Maniheist metinlerde “vadi” anlamına gelen sözcük *arku* olarak geçmektedir. Sözcük, Köktürkçede *arkuy* şekliyle “mevki”, Budist metinlerde de “dere, nehir” olarak coğrafyayla ilgili bir sözcük ve BT XXV’de bir “bölge” adı olarak görülmektedir. Bu sözcük aynı zamanda bir Türk boyu ve ülke adıdır: “Taraz ile Balasagun arasındaki ülkeye Argu adı verilir. Çünkü orası iki dağın arasında bulunmaktadır.” (DLT: 64). Bu sözcüğün -Maniheist metinlerde tanıklanan iki örneğinde de- KM’nin işaret ettiği gibi *tag* “dağ” sözcüğüyle ilgisi vardır. Örneklerin birinde +lXg eki alan *arku* sözcüğü *arkulug tag* ibaresiyle “vadilerle çevrili dağ” anlamına gelmektedir: ***Arku*** *taglarıg yañkurtu “Vadi ve dağlarda yankılanarak...”* (Pothi 470), ***Arkulug*** *tagıg kötürüp “Vadili dağı (vadilerle çevrili dağı) yükselterek...”* (Pothi 463).

#### 1.3.2.2. Kaya “kaya” (ED: 674).



TürkRunik: kaya “kaya” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kaya “kaya” (ED: 674); İlkİslami: kaya “kaya” (KB: 229), kaya “dağın kayası” (DLT: 695).

**ManTürk:** IrkB: 40, 49, 51, 64. M III: 8, 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *kaya* sözcüğünün *Irk Bitig* ve *Manichaica III*'te tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Talim urı yarın açā yasıçin yalım kayag yara urupan yalhusun yoriyur “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalınız yürüyor.”* (IrkB 40), *Yaşıl kaya yaylagım kızıl kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım.”* (IrkB 51), *Esri amga yalım kayaka ünüp barmış “Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış.”* (IrkB 49), *Körüklüg kaya “Manzaralı kaya.”* (IrkB 64). Yukarıdaki örneklerin ikisinde *yalım kaya* “yalçın kaya” anlamına gelmektedir.

**1.3.2.3.Kıdıg** “deniz kıyısı” (<*kıd-ıg*: ED: 598; <*kıdı-g*: OTWF: 192).

TürkRunik: Ø; kıdıg “kıyı, kenar” (Maitr: 407); İlkİslami: kıdıg “deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı: bir şeyin kenarı” (DLT: 709).

**ManTürk:** Yosipas: 134.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kıdıg* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “deniz kıyısı” anlamına gelmektedir: *Taluy kıdıgıntaki “Deniz kıyısındaki...”* (Yosipas 134).

**1.3.2.4.Kürtük** “el değmemiş doğa” (ED: 739).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kürtük “ıssız yer, el değmemiş doğa” (BT XXIII: 172); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 57.

Türk-Runik harfli ve İlk İslami Türkçe metinlerde de tanıklanamayan sözcük, Budist metinlerde mevcuttur: *////// sansarlıg uzun öñ kürtüküg yok //////i* (U III 29), *öñ kürtüküg* (BT XXIII: 172). Clauson, bu sözcüğün yağış biçimi olan “kar” ile bağlantısı olduğu belirtmekte ve “kar yığını, derin kar olan yer” olarak anlamlandırmaktadır. (ED: 739). Fakat, sözcük hem Budist metinlerde hem de Maniheist metinlerde “çöl” anlamına gelen *öñ* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu ikilemede “ıssız yer, bakir doğa” gibi

bir ifade vardır. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği ise şudur: *Öñ kürtük yirde ///rar “Çöl ve ıssız olan yerde...”* (BT V 57).

### 1.3.2.5.Kum “kum” (ED: 625).

TürkRunik: kum “kum, çöl” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kum “kum” (Maitr: 420); İlkİslami: kum “kum” (KB: 291), kum “kum; bir şehir adı” (DLT: 746).

**ManTürk:** M III: 8, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kum* sözcüğünün *M III*'te tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ulug kumka tursar “Ulu kuma çıksa...”* (M III 37), *Kurug kum “Kuru kum.”* (M III 37).

### 1.3.2.6.Öñ “çöl” (ED: 168).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öñ “çöl” (Maitr: 446); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 17. BT V: 57.

Budist metinlerde de tanıklanan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde de tanıklandığı iki örnekte “çöl, ıssız yer” anlamına gelmektedir: *Özlük at öñ yirde arıp oñup turu kalmış “(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış.”* (IrkB 17), *Öñ kürtük yirde ///rar “Çöl ve ıssız olan yerde...”* (BT V 57).

### 1.3.2.7.Tag “dağ” (ED: 463).

TürkRunik: tag “dağ” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tag “dağ” (Yüan: 417); İlkİslami: tag “dağ” (KB: 418), tag “dağ” (DLT: 847).

**ManTürk:** IrkB: 12, 17, 51, 62. Pothi: 54, 451, 463, 466, 470. M III: 8, 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tag* “dağ” sözcüğünün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: *Yaylag taguma agıpan yaylayur turur men “Yazlık dağuma çıkarak yazı geçiriyorum.”* (IrkB 62), *Tag üze yol sub körüpen “Dağ üstünde yol (ve) su görerek ...”* (IrkB 17), *Tagda turupan meñileyür men “Dağlarda kaldığım için mutluym.”* (IrkB 51). Örnekte, *tagda tur-* dağda kalmayı, dağda konaklamayı ifade

etmektedir. *Arkulug **tagıg** kötürüp “Vadilerle **dağ** yükselerek...”* (Pohti 463), *Arku **taglarıg** yanıkurtu “Vadi ve **dağlarda** yankılanarak...”* (Pohti 470), *Buyanlıg Sumir **tagıg** turgurtuñuz “Erdemli Sumir **dağını** yükselttiniz.”* (Pohti 54), *İkidin ingüsin ol sekiz **taglar** basa tutar “İkiden inmesiyle o sekiz **dağı** baskı altında tutar.”* (M III 8).

#### 1.3.2.8. Taş “taş” (ED: 557).

TürkRunik: taş “taş; yazıt taşı” (Şirin, 2016; 740); BuddhUyg: taş “taş” (Mair: 468); İlkİslami: taş “taş, kaya” (KB: 427), taş “taş, kaya” (DLT: 860).

**ManTürk:** BT V: 40. Yosipas: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *taş* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Ol ödke kamağ beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş **taş** tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, **taş** ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40).

#### 1.3.2.9. Tepiz “1. çorak yer. 2. kıskanç” (ED: 448)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tebiz “kurak yer, otlakıye, çimenlik” (EUTS: 230), tepiz “kıskanç” (BT XXIII: 223); İlkİslami: tebiz “çekememe, hased, kıskançlık” (KB: 437), tepiz “çorak yer, çorak sazlık; kıskanç adam” (DLT: 869).

**ManTürk:** M III: 14. Yosipas: 100.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tebiz* sözcüğü temel anlamıyla “çorak yer” anlamına gelmektedir. Budist Uygurcada da yer adı olan bu sözcük, Budist ve İlk İslami Türkçe metinlerde “kıskanç” anlamlı metaforik kullanımıyla da dikkat çekmektedir. Yine *tebiz kişi* “kıskanç adam” anlamındadır. Bu ifade, Maniheist metinlerde de *tebiz kul* “kıskanç köle” (Yosipas 100) olarak geçmektedir. Ayrıca, DLT’de +A- ekli *tepze-* biçimiyle “kıskanmak” anlamına gelmektedir. (DLT: 7, 156). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “çorak” anlamında tanıklanan tek örneği ise şudur: ***Tepizlig** yirde urug saçıp örmezçe “**Tuzlu (çorak) yerde tohum saçıp (tohumun) yetişmemesi gibi...**”* (M III 14).

#### 1.3.2.10. Titig “bataklık” (ED: 455).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: titig “balçık, çamur” (EUTS: 241); İlkİslami: titig “çamur, balçık” (KB: 454), titig “çamur” (DLT: 884).

**ManTürk:** IrkB: 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *titig* sözcüğünün “çamur, bataklık” anlamlarında tanıklandığı tek örnek şudur: *Tebe titigke tüşmiş “Deve bataklığa düşmüş.”* (IrkB 46). Örnekte, *titigke tüş-* “bataklığa düşmek, bataklığa batmak” anlamına gelmektedir.

### 1.3.2.11. **Tuyagu** “çakıl” (ED: 568).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tuyagu “çakıl” (U III: 17); İlkİslami: tayagu “iri taş ve kerpiç” (DLT: 420).

**ManTürk:** BT V: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tuyagu* sözcüğünün “çakıl” anlamında kullanıldığı tek örnek şudur: *Ol ödke kamağ beş türlüğ tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop til bulğay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40).

### 1.3.2.12. **Toz** “toz” (ED: 570).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: toz “toz; Kayın ağacı” (EUTS: 248); İlkİslami: toz “toz” (KB: 461), toz “toz” (DLT: 894).

**ManTürk:** IrkB: 15. Pothi: 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *toz* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Üze tuman turdı asra toz turdı “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.”* (IrkB 15). *Toz toprakka batılıp turkaru munkul ertiler “Toz toprağa bulanıp, sürekli çılgın hâldelerdi.”* (Pothi 27). Örnekte *toz tur-* toz kalkmak, tozlamak” anlamına; *toz toprakka batıl-* ise “toza toprağa bulanmak” anlamına gelmektedir.

### 1.3.2.13. **Üñür** “mağara” (<üñ-ür: ED: 188).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üñür “mağara” (TT VII: 46; PañcFrag: 189); İlkİslami: üñür “mağara” (KB: 506), üñür “mağara” (DLT: 933).

**ManTürk:** Pothi: 91.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üñür* sözcüğü “mağara” anlamındadır. Clauson, bu sözcüğün *üñ-* “oymak” fiilinden geldiğini belirtmektedir. (ED: 188). *Üñür* “mağara” sözcüğünün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: **Üñürinteki** *yek ongzinler “Mağarasındaki şeytanlar...”* (Pothi 91).

### 1.3.3. Su Kaynakları

#### 1.3.3.1.Köl “göl” (ED: 715).

TürkRunik: köl “göl” (Şirin, 2016: 734); köl “göl” (Suv: 558; BT XXV: 378); İlkİslami: köl “göl, gölcük, havuz, deniz, içinde su birikmiş çukur” (DLT: 736).

**ManTürk:** IrkB: 22. BT V: 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köl* sözcüğünün “göl” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Uzun tonlug közüñüsin **kölke** içginmiş “(Bir) kadın aynasını **göle** düşürmüş.”* (IrkB 22), *Ulug köl* (BT V 49).

#### 1.3.3.2.Köpik “deniz köpüğü” bkz. 1.5.2.2. Köpük ~ Köpik

#### 1.3.3.3.Sub ~ Suv “1.su, deniz, ırmak, göl. 2. Su Tanrısı” (ED: 783).

TürkRunik: sub “su; ırmak” (Şirin, 2016: 739); suv “su” (Maitr: 462); İlkİslami: suv “su” (KB: 410), suv “su” (DLT: 836).

**ManTürk:** IrkB: 17, 33, 45. ETY II: 95. Chuast: 74, 121. Pothi: 55. ETŞ: 6. M I: 14, 17, 19, 21, 35. M II: 6. M III: 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 29, 37, 38, 41. BT V: 30, 34, 35, 36, 40, 49, 51. TT II: 416. Licht: 253. Windgott: 28, 41, 48, 49. Yosipas: 43, 44, 56, 81, 82.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sub* ~ *suv* biçiminde görülen sözcük temel anlamıyla “su, deniz, ırmak” anlamındadır. Sözcük aynı zamanda Maniheizm

inanç sisteminde dinî terim olarak da kullanılmıştır: *Suv teñri* “Su Tanrısı”. Sözcüğün *sub* şekline ait örneklerden bazıları şunlardır: **Sub** *içipen yaş yipen ölümde ozmış “Su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Teñri küçiñe tag üze yol **sub** körüpen “Tanrı’nın inayeti ile dağ üstünde yol (ve) su görerek...”* (IrkB 17), *Kidizig **subka** sukmiş “Keçeyi **suya** sokmuş.”* (IrkB 33), *Ot **sub** kutı ıglayur “Ateş ve **su** saadeti ağlar.”* (ETS 6).

Sözcük, “deniz, ırmak” gibi yeryüzü şekillerini ifade etme de kullanılmıştır: *Yirde sıñarki yil tursar ol **suv** bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o **suyun** bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10).

Sözcük, “deniz, nehir, göl” gibi yeryüzü şekillerini ifade ederken aynı zamanda “içecek” olan suyu da ifade etmektedir: *Bir ötmekiñ bir sagar **suyun** utlısı neñ yıraya barmaz anuk erür “Bir ekmekle bir kap **suyun** mükâfatı, asla boşa gitmez, hazırdır.”* (M III 12), *İsig **suvug** kim tumlıg **suvka** katsar ötrü içiglik ... bolur “Sıcak **suyu** soğuk **suya** kattığı zaman, (o su) içimlik olur.”* (Windgott 40- 42), *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol **suvug** içser ... iginte öñedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o **suyu** içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51), **Sub** *içip* (IrkB 17).

Sözcük, bazen de *subsuz* ~ *suvsuz* biçimleriyle “susuz, içeceksiz” anlamında tanıklanmaktadır: *Otsuz **subsuz** kaltı uyın “Otsuz ve **susuz** nasıl yapabilirim?”* (IrkB 45), *Aç **suvsuz** dintarkah aş kılıp birmeser “Aç ve **susuz** kalmış dindarlara yemek hazırlayıp vermez.”* (M III 29).

*Suv* sözcüğü, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, bazı cümlelerde mecaz anlamda kullanılmaktadır: *Küvençlig **suv** köznekiñe suklunmuşlarka “Mağrur **suyun** yansımısına dalmış olanlara.”* (Pohti 55).

*Sub* ~ *suv* sözcüğü, *yir* sözcüğüyle birlikte kullanıldığında ise “yeryüzü, dünya” anlamına gelmektedir: *Yir **suvda** tugmuş erür biz “Yeryüzünde doğmuşuz.”* (M III 41), *Yirde **suvda** uluşta balıkta siziñ töziñiz yiltızıñız ol yirde yok erser ol uluş balık yir **suv** öñsüz meñsizsiz ... küsünsüz ... öñ küsün ... okıtmış ... “Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin esaslarınız yoksa, o yerlerde renksiz, biçimsiz, soluk... güçsüz ... renk, güç ... okutmuş...”* (M III 37).

### ➡ 1.8.3.9. Suv “Su Tanrısı”

#### 1.3.3.4.Ügüz “ırmak” (ED: 119).

TürkRunik: ögüz “ırmak” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ögüz “nehir” (Maitr: 444; BT VII: 93); İlkİslami: ögüz “ırmak, derya” (KB: 356), ögüz “ırmak, nehir” (DLT: 785).

**ManTürk:** Pothi: 90, 228, 271, 451. M III: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ügüz* sözcüğü “ırmak” anlamındadır. *Ügüz ortusınta “Irmak ortasında.”* (M III 40). Bu sözcüğün de “su”, “deniz” anlamlı sözcükler gibi mecaz kullanıldığı örnekler vardır. *Buyanlık taluy ügüzüg akıtıp “Erdemin ırmak ve denizini akıtıp...”* (Pothi 228). Burada soyut bir kavram olan *buyanlık* “erdemli” sözcüğü “ırmak” ile kullanılmıştır. *Ügüz teg ... bayagut “Irmak gibi ... zengin”* (Pothi 271). Bu örnekte de *ügüz* “ırmak” zengin bir nesne olarak ifade edilmiştir.

#### 1.3.4. Yön Adları

##### 1.3.4.1. Coğrafi Yönler

###### 1.3.4.1.1. Bir “güney” (ED: 359).

TürkRunik: biri “güney” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: biri “sağ; cenup” (Maitr: 366), birdin “güney” (Yüan: 315), bir “cenup, güney” (EUTS: 43); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 8, 10, 23. BT V: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bir* sözcüğü coğrafi yön olan “güney” anlamındadır. Güney yönü, Türk-Runik harfli metinlerde *biri / biridin*; Budist Uygurca metinlerde ise *bir / biri / birdin* gibi şekillerle ifade edilmiştir. Sözcüğün “güney” anlamı İlk İslami metinlerde bulunmamaktadır. Maniheist metinlerde ise sözcük, yaygın olarak *birdin* şekliyle tanıklanmaktadır: *Eki yaranın başının birdinki yirdinki yir suv basa tutar “İki omzuyla ve başıyla güneydeki ve kuzeydeki yerleri baskı altında tutar.”* (M III 8), *Muntadan öñi birdin sınar korug burkan ünin eşidtim “Bundan başka, güney taraftan Korug Burkan’ın sesini duydum.* (M III 23).

Örneklerinden birinde ise *birgaru* kullanımı dikkat çekmektedir: *Ançula kaltı ol taluy kim **birgarudun** sıñar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek anta içre belgülig bolurlar “Tıpkı o denizdeki gibi, **güney** rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma orada ortaya çıkar.”* (M III 10), *Kut sını kamag teñri yiriniñ ortusın içre ög sını **birdin** sıñar köñül sını kün tugsugdan sıñar sakıñ sını kün batsıgdın sıñar tuymak sını **birdin** sıñar “Kut ögesi tüm gökyüzünün içine, akıl ögesi **güneyden**, gönül ögesi doğudan, düşünce ögesi batıdan, his ögesi ise **güney** taraftan ...”* (BT V 32).

#### 1.3.4.1.2. **Kidin** “batı” (<\*ki+*din*: ED: 704; <ke+*din*: Erdal, 2004: 179).

TürkRunik: *kidin* “batı” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: *kidin* “batıda, arkaya” (Yüan: 361); İlkİslami: *kidin* “arka, sonra” (KB: 256), *kidin* “sonra; geride, arkada olan” (DLT: 719).

**ManTürk:** M I: 21. M III: 48.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kidin* sözcüğünün “batı” anlamında tanıklandığı örnek şudur: *Öñtün kün tugsug **kidin** kün batsıgına tegi meni atasar men anta tegeyin “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan **batıya** kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.”* (M III 48).

#### 1.3.4.1.3. **Kün batsıg** “batı” (ED: 725).

TürkRunik: *kün batsık / batsık* “batı” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: *kün batsıg* “batı” (DLT: 756).

**ManTürk:** M III: 8, 9, 48. BT V: 32, 53.

Maniheist Uygurcada *kün batsıg*, “batı” anlamındadır. *Kün batsıg*’ın “batı” anlamlı örnekleri şunlardır: *Öñtün kün tugsug **kidin** **kün batsıgına** tegi meni atasar men anta tegeyin “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan **batıya** kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.”* (M III 48), *Kodı içiñe **kün batsıgtaki** yir suv. “Aşağıdaki, **batıdaki** yer.”* (M III 8), *Yme kaltı **kün batsıgdın** sıñar yil yiltrisler ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir yanturur “Ayrıca, **batı** taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.”* (M III 10), *Kut sını kamag teñri yiriniñ ortusın içre ög sını **birdin** sıñar köñül sını kün*



*tugsugdan sınar sakınç sını **kün batsıgdın** sınar tuymak sını birdin sınar “Kut ögesi tüm gökyüzünün içine, akıl ögesi güneyden, gönül ögesi doğudan, düşünce ögesi batudan, his ögesi ise güney taraftan ...” (BT V 32).*

#### 1.3.4.1.4. Kün ortu “güney” (ED: 725).

TürkRunik: kün ortusu “güney” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: kün ortu “güney” bkz. ED: 725; İlkİslami: kün ortu “Çiğil lehçesinde ögle” (DLT: 756).

**ManTürk:** M III: 10.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kün ortu* “güney” anlamına gelmektedir. *Kün ortu*’nun “güney” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yme kaltı **kün ortuda** sınar yil tursar ötrü ol bulgaklarag irdin sınar elitir tegürer “Ayrıca, rüzgâr **güney** taraftan çıktığında sonra o dalgalanmaları kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?” (M III 10), Yirde sınarki yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki **kün ortudan** sınar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını **güney** tarafa taşır oradan geri döndürür.” (M III 10).*

#### 1.3.4.1.5. Kün tugsug “doğu” (ED: 725).

TürkRunik: kün togsık “doğu” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: kün togsık (Maitr: 425); İlkİslami: kün togsug /togsıg “doğu” (DLT: 756).

**ManTürk:** M III: 10, 48. BT V: 32, 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kün tugsug* “doğu” anlamındadır. *Kün tugsug*’un “doğu” anlamlı örnekleri şunlardır: *Öntün **kün tugsug** kidin kün batsıgıña tegi meni atasar men anta tegeyin “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (**doğudan** batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.” (M III 48), Yme kaltı kün batsıgdın sınar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg **kün tugsugdan** sınar elitir yanturur “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı **doğu** taraftan iletir, döndürür.” (M III 10), Kut sını kamag teñri yiriniñ ortusun içre ög sını birdin sınar köñül sını **kün tugsugdan** sınar sakınç sını kün batsıgdın sınar tuymak sını birdin sınar “Kut ögesi tüm gökyüzünün içine, akıl*

ögesi güneyden, gönül ögesi **doğudan**, düşünce ögesi batıdan, his ögesi ise güney taraftan ...” (BT V 32).

#### 1.3.4.1.6. Öñtün “doğu” (ED: 178).

TürkRunik: öñdün ~ öñtin “doğu” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: öñdün “önden, doğuda” (Yüan: 397); İlkİslami: öñdün “önden, önceden” (KB: 362), öñdün “ön, önden; önceden” (DLT: 787).

**ManTürk:** M III: 48. BT V: 41, 53.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öñtün* sözcüğü “doğu” anlamındadır. Bu sözcüğün “doğu” anlamlı örneklerinden biri şudur: **Öñtün** *kün tugsug kidin kün batsıgıña tegi meni atasar men anta tegeyin* “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (**doğudan** batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.” (M III 48).

#### 1.3.4.1.7. Yir ~ İr “kuzey” (ED: 954).

TürkRunik: yir ~ ir “kuzey” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yir “kuzey” (TT VI: 38); İlkİslami: ir “yerin güney yanı, güneşli yanı” (KB: 199).

**ManTürk:** M III: 8, 10.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yir ~ ir* sözcüğü “kuzey” anlamındadır. Bu sözcüğün “kuzey” anlamlı örnekleri şunlardır: *İki yaranın başının birdinki **yirdinki** yir suv basa tutar* “İki omzuyla ve başıyla güneydeki ve **kuzeydeki** yerleri baskı altında tutar.” (M III 8), *Yme kaltı kün ortuda sıñar yil tursar ötrü ol bulgaklarag **irdin** sıñar elitir tegürer* “Ayrıca, rüzgâr güney taraftan çıktığında sonra o dalgalanmaları **kuzey** tarafa nasıl taşır, ulaştırır?” (M III 10), **Yirde** *sıňarki yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur* “**Kuzeydeki** rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.” (M III 10).

#### 1.3.4.2. Yan/Taraf

#### 1.3.4.2.1. Buluñ “yan, taraf” (ED: 343).

TürkRunik: buluñ “köşe, bucaq, taraf” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: buluñ “köşe, civar, etraf” (Yüan: 322), buluñ “bucak, ara yön” (HT X: 131); İlkİslami: buluñ “köşe” (DLT: 602).

**ManTürk:** IrkB: 28. Chuast: 50.

Maniheist Uyurca metinlerde, *buluñ* sözcüğü “yan, taraf” anlamındadır. Bu sözcüğün “yan, taraf” anlamlı tanıkları şunlardır: *Tört **buluñtaki** edgüsi uyurı tirilipen meñileyür bedizleyür “Dört bir **taraf**taki has ve muktedir adamları toplanıp seviniyor ve süslüyorlar.”* (IrkB 28), *Tört **buluñug** yarutır “Dört bir **yanı** aydınlatır.”* (Chuast 49-50). Sözcük, tanıklandığı iki örnekte de *tört* “dört” ile kullanılmıştır.

#### 1.3.4.2.2. Sıñar “taraf; -den taraf” (ED: 840).

TürkRunik: sıñar “(savaş düzeninde) ordunun iki kanadından biri; -den yana, -den tarafa; yüzde elli, yarı, yarım” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sıñar “istikamet, yön, taraf” (Yüan: 411); İlkİslami: sıñar “yan, taraf” (KB: 397), sıñar “bir şeyin kenarı” (DLT: 820).

**ManTürk:** Pothi: 60, 498. M III: 10, 23, 32, 34, 40, 43. BT V: 30, 31, 32, 53, 55.

Maniheist çevreye ait Uyurca metinlerde, *sıñar* sözcüğü “taraf; -den taraf” anlamındadır. Bu sözcüğün “taraf” anlamlı örnekleri şunlardır: *Koptın **sıñar** il uluşlarıg keztinüz “Her **taraf**tan ülkeleri gezdiniz.”* (Pothi 60-61), *Taşın **sıñar** alkatmış iduk on uygur İlinte “Dış **taraf**tan; övülmeye değer, mukaddes On Uyur ülkesinde...”* (Pothi 498), *İçtin **sıñar** nomın üçün taşın **sıñar** tolpl ilin üçün rednilig tüzün etözün emgetip il işine “Manevi **taraf**tan öğreti için, dünyevi **taraf**tan tüm devlet için cevherli, asil bedenine ızdırıp çektirip, devletin işine ...”* (M III 40), *Muntadan öñi birdin **sıñar** korug burkan ünün eşidtim “Bundan başka, güney **taraf**tan Korug burkanın sesini duydum.”* (M III 23), *Yme kaltı kün batsıgdın **sıñar** yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdın **sıñar** elitir yanturur “Ayrıca, batı **taraf**tan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu **taraf**tan iletir, döndürür.”* (M III 10), *Yirde **sıñar**ki yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan **sıñar** tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun*

*bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney **tarafa** taşır oradan geri döndürür.” (M III 10), Kut sini kamag teñri yiriniñ ortusin içre ög sini birdin **sınar** köñül sini kün tugsugdan sınar sakınç sini kün batsıgdın sınar tuymak sini birdin **sınar** “Kut ögesi tüm gökyüzünün içine, akıl ögesi güneyden, gönül ögesi doğudan, düşünce ögesi batıdan, his ögesi ise güney **taraftan** ...” (BT V 32).*

#### **1.3.4.2.3. Tegr** “etraf” (<\*tegir-e: ED: 485; OTWF: 537).

TürkRunik: tegr “çevre, etraf” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tegr “daire, çevre, civar, dört taraf” (EUTS: 231); İlkİslami: tegr “etraf, çevre” (KB: 433, tegr “bir şeyin çevresi, etrafı” (DLT: 866).

**ManTürk:** Chuast: 48. BT V: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegre* sözcüğü “etraf” anlamındadır. Bu sözcüğün “etraf” anlamlı örneği şudur: *Beş teñrig boşugalı yarukug karag adırgalı **tegre** tolı tegzinür “Beş tanrıyı serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırmak için **etrafında** döner.” (Chuast 46-49). Örnekte *tegre tolı tegzin-* “tümüyle etrafında dönmek” anlamına gelmektedir.*

#### **1.3.4.3.Köşe**

##### **1.3.4.3.1. Bük** “köşe, bucağ” (ED: 324).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bük “köşe bucağ” (KB: 120), İlkİslami: bük “kıvrım, büküm; Argu lehçesinde köşe” (DLT: 606).

**ManTürk:** IrkB: 9.

Köktürkçe ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “köşe” anlamındadır. Sözcüğe, KM tarafından Argu lehçesinde de “köşe” anlamında not düşülmüştür. Bu sözcüğün “köşe” anlamlı tek örneği şudur: ***Bükine** tegi kodm[ad]uk “**Köşe** bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış.” (IrkB 9).*

#### 1.3.4.4.Mevki / Kat

##### 1.3.4.4.1. Kat “kat” (ED: 593).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kat “kat” (Maitr: 403); İlkİslami: kat “kat, huzur” (KB: 226), kat “bir şeyin kat yeri, kıvrımı; Oğuzca yan, huzur, ind; kat, tabaka” (DLT: 692).

**ManTürk:** IrkB: 9, 50. Chuast: 80, 81. Pothi: 59. M I: 14. M III: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “kat” anlamlı bu sözcüğün örnekleri şunlardır: **Katıña** *tegi kalmaduk “**Katına** kadar (sağlam yeri) kalmamış.”* (IrkB 9), *Tokuz **kat** üçürgün topulgınça teritzün “Dokuz **kat** teğeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler.”* (IrkB 50), *Üze on **kat** kök asra sekiz **kat** yer beş teñri üçün turur “Üstte on **kat** gök, aşağıda sekiz **kat** yer beş tanrı için vardır.”* (Chuast 80-82), *Beş **kat** teñri yirinte “Beş **kat** cennette.”* (Pothi 59), *Antada ötrü vadvivanta teñri on **kat** kök teñride öz ton türdi “Ondan ötürü, Vadvivanta Tanrı on **kat** gökyüzünde kendi giysisini dürdü.”* (M III 8-9).

##### 1.3.4.4.2. Kur “mevki, makam” (ED: 642).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kur “aşama, mertebe” (HT X: 148), kur “kemer; hat, dizi, sıra” (BT XXIII: 210); İlkİslami: kur “rütbe, derece; toy; maya” (KB: 291), kur “mertebe, rütbe” (DLT: 747).

**ManTürk:** M III: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kur* sözcüğü “mevki” anlamındadır. Bu sözcüğün “mevki” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ol nigoşaklarını orınıña **kurıña** “O dinleyicilerin makamına, **mevkisine**.”* (M III 22).

##### 1.3.4.4.3. Or “yer, mevki”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 75.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *or* sözcüğü “yer” anlamındadır. Sözcük, ED’de mevcut değildir. Caferoğlu, sözcüğün bu cümlede “taht” anlamına

geldiğini; doğrusunun ise “kale” anlamına geldiğini belirtmiştir. (EUTS: 142). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Yig üstünki orlar turkurtuñuz “Daha yukarıdaki yerlere yükselttiniz.”* (Pohti 75).

#### 1.3.4.4.4. **Ornag** “yer, mevki” (<orun+a-g: ED: 234; OTWF: 197).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ornag “taht, ikametgâh” (EUTS: 142); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 18, 21. BT V: 32.

Köktürkçe ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan sözcük, Budist metinlerde mevcuttur. Maniheist çevreye ait Uygurcada, *ornag* sözcüğü “yer, mevki” anlamında kullanılmaktadır. Sözcük tanıklandığı iki örnekte de *orun* sözcüğüyle kullanılmıştır ve sözcüğün mecaz kullanımı da mevcuttur. Bu sözcüğün “yer, mevki” anlamlı örnekleri şunlardır: *Kirtgünç bilig ornagu orunı erür “İnanç bilgisinin mevkisidir.”* (M III 18), *Teñrilerniñ bek katıg tepremez kamşamaz ornagları orunları “Tanrıların katı, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.”* (BT V 32). Sözcüğe M III 21’de de *ornagsız* biçimiyle rastlanmaktadır.

#### 1.3.4.4.5. **Orun** “yer, mevki, makam” (ED: 233).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: orun “yer, mekân, sedir” (Maitr: 439); İlkİslami: orun “yer, mekân, mevki” (KB: 346), orun “yer” (DLT: 778).

**ManTürk:** Chuast: 225. Pohti: 12, 104, 110, 179, 184, 509. M III: 18, 22, 34, 35. BT V: 31, 32, 45, 63, 64. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *orun* sözcüğü “yer, mevki, makam” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “yer, mevki, makam” anlamlarına gelen örnekleri şunlardır: *Men keltim ornuma olurдум “Geldim, yerime oturdum.”* (TT II 416), *Ornunta kamşattımız erser teñri tamgası buzultu erser “Yerlerinden oynattıysak ve (bu yüzden) tanrıların nişanını bozduysak...”* (Chuast 225-227), *Adalıg orunlartın “Tehlikeli yerlerden...”* (Pohti 179), *Ermez yaramaz orunlarta tugmış erseler bu ozup kutrulup teñri yirinte burkanlar uluşinta tugmakları bolzun “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa oralardan kurtulup, peygamberin ülkesi, cennette, yeniden doğsunlar.”* (Pohti 509-511), *İnçküliüg orunka “Huzurlu bir yere...”* (Pohti 12), *Kısıg oruntakılar barça üntiler “Kapalı yerdekilerin hepsi çıktı.”* (Pohti 103-

104), *Tınkulug orunta örügin “Sessiz bir dinlenme yerinde.”* (Pothi 110), *Kirtgünç bilig ornagu oruni erür “İnanç bilgisinin mevkisidir.”* (M III 18), *Ol nigoşakların ornuna kuruña “O dinleyicilerin makamına, mevkisine.”* (M III 22), *Teñrilerniñ bek katıg tepremez kamşamaz ornağları orunları “Tanrıların katı, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.”* (BT V 32).

**1.3.4.4.6. Üsk** “kat, makam, huzur” (ED: 246).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üsk “ön” (Maitr: 496), üsk “huzur, yan” (HT X: 191); İlkİslami: üsk “huzur, nezd, kat” (KB: 507).

**ManTürk:** Pothi: 352, 366.

Maniheist Uygurca metinlerde, *üsk* sözcüğü “kat, makam, huzur” anlamlarına gelmektedir. Sözcük tanıklandığı örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir. Bu sözcüğün tanıkları şunlardır: *Nomkutıh teñri üskinte “Vahman Tanrı’nın huzurunda.”* (Pothi 351-352), *Üskünüzlerke t//rça körüñ* (Pothi 366).

### 1.3.4.5.İç / Dış

**1.3.4.5.1. İç** “1. iç; insanın manevi yönü. 2. devletin idare merkezi, taht. 3. iç organ, bağırsak” (ED: 17).

TürkRunik: iç “iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: iç “iç” (Maitr: 392); İlkİslami: iç “iç” (KB: 185), iç “iç” (DLT: 660).

**ManTürk:** IrkB: 18, 29, 63. Chuast: 40, 53, 121. Pothi: 84, 115. ETŞ: 6. M I: 5, 17, 35, 36. M III: 6, 7, 8, 10, 12, 16, 19, 20, 21, 22, 28, 29, 33, 34, 40, 43, 45. BT V: 26, 28, 31, 32, 34, 35, 44, 45, 51, 53, 55, 64. TT II: 416, 424, 425. Licht: 254. Yosipas: 89.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iç* sözcüğü yaygın olarak “iç” anlamındadır: *Kerekü içi ne teg ol “Çadırın içi nasıl?”* (IrkB 18), *Sagır içre elik keyik kirmiş “Av alanının içine bir erkek ceylan girmiş.”* (IrkB 63), *Kaş içinte törümiş “Yeşim taşı içinde ortaya çıkmış.”* (Pothi 115), *Tarazuk içinte olgurtur “Terazi içine*

oturtur.” (ETS 6), suv **icreki** tınlıgka “suyun **içinde** yaşayan canlıya...” (Chuast 121), /I/I... **ickerü**. (Pothi 84). Otlug tamu **icinte** “Ateşli cehennem **içinde**...” (M III 7).

Sözcük, bazı örneklerde ise siyasi bir anlam içermektedir. İç sözcüğünün “devletin idare merkezi, taht” anlamlarını da ihtiva ettiğini aşağıdaki örneklerden tanımlayabiliriz: *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin **icre** “Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerinin **merkezine** hâkim olurlar.” (M III 19), Ekinti yme kün ay teñrike iki yaruk ordu **icre** olurugma teñrilerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık sarayın **tahtında** oturan tanrılara...” (Chuast 39-41).*

Maniheist Uygurcada iç sözcüğü, insanın manevi yönünü betimlerken de kullanılmıştır. Bu kullanımlarda dikkat çeken bir unsur da insanın iç dünyası için **ic̣tin** **sınar** ifadesidir: **İc̣tin** **sınar** nomın üçün taştın **sınar** tolp ilin üçün rednilig tüzün etözün emgetip il işiñe “**Manevi** taraftan öğreti için, dünyevi taraftan tüm devlet için; cevherli, asil bedenine ızdırıp çektirip, devletin işine ...” (M III 40), **İc̣tin** **sınar** kutlug ülüglüg “**Manevi** taraftan kutlu, bahtlı.” (M III 43).

Sözcüğün bir diğer kullanım yeri ise iç organlardır. Aşağıda da görüldüğü gibi, hayvanın karın ve bağırsakları için iç sözcüğü kullanılmaktadır: *Oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş **ic̣** oygalı barmış “Bir sakatatçı çocuklarını ve karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) **iç organ ve bağırsaklarını** oymaya gitmiş.” (IrkB 29).*

#### 1.3.4.5.2. Taş “dış; dünyevi, maddi” (ED: 557).

TürkRunik: taş “dış; bedenın dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı” (Şirin, 2016: 740); BuddUyg: taş “dış” (Yüan: 421); İlkİslami: taş “dış” (KB: 427), taş “dışarı, dış (elbise vb.)” (DLT: 860).

**ManTürk:** Pothi: 498, M III: 19, 34, 40, 42, 43. BT V: 28, 46, 55. Yosipas: 6, 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, taş sözcüğü “dış” anlamındadır. Bu sözcük, metinlerde yaygın olarak *taştın* formunda kullanılmaktadır. Ayrıca iç maddesinde de belirtildiği gibi, iç sözcüğü insanın manevi yönünü betimlerken, taş sözcüğü ise insanın dünyevi meselelerinde kullanılmaktadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, taş sözcüğünün “dış; dünyevi” anlamlı tanımları şunlardır: **Taştın** **sınar** alkatmış iduk on uygur İlinte “**Dış** taraftan; övülmeye değer, mukaddes On



*Uygur ülkesinde...*” (Pothi 498), *İçtin sıñar nomın üçün tastın sıñar tolp ilin üçün rednilig tüzün etözün emgetip il işiğe “Manevi taraftan öğreti için, dünyevi taraftan tüm devlet için cevherli, asil bedenine ızdırıp çektirip, devletin işine ...”* (M III 40), *Tastın il kinin alkıgın turzun “Dış (taraftan) ülke geniş kalsın.”* (M III 42). Metinlerde, bir örnekte de “dışarıda” *taştırtı* sözcüğü görülmektedir. *Taştırtı belgürtiler “Dışarıda belirdiler.”* (M III 19).

### 1.3.4.6.Orta

#### 1.3.4.6.1. Ortu “orta, ortası” (ED: 203).

TürkRunik: kün ortusu (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: ortu “orta” (Maitr: 439); İlkİslami: ortu “orta; orta hâlli” (KB: 345), ortu “orta, bir şeyin ortası” (DLT: 778).

**ManTürk:** IrkB: 24, 49. M III: 40. BT V: 31, 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ortu* sözcüğü “orta, ortası” anlamındadır. Bu sözcüğün “orta, ortası” anlamlı örnekleri şunlardır: *Ortu yirde amgaka sokuşmış “Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış.”* (IrkB 49), *Kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Gün ortası kaybedip, gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.”* (IrkB 24), *Ügüz ortusınta “Irmak ortasında.”* (M III 40).

### 1.3.4.7.Yukarı / Aşağı

#### 1.3.4.7.1. Altınkı “aşağıdaki” (<altın+kı: ED: 134).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: altınkı “aşağıdaki” (Maitr: 348); İlkİslami: altın “alt” (DLT: 549).

**ManTürk:** Pothi: 234.

Maniheist Uygurca metinlerde, *altınkı* sözcüğü “aşağıdaki” anlamındadır. Bu sözcüğün “aşağıdaki” anlamlı örneği şudur: *Üstünki altınkı teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün teñridem küçleri “Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırulsın.”* (Pothi 234-235).

#### 1.3.4.7.2. **Asra** “aşağıda, altta; alçak (gönül)” (ED: 250).

TürkRunik: asra “aşağı, alt, aşağıda, altta” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: asra “alt” (Maitr: 354); İlkİslami: asrakı “alttaki, aşağıdaki, aşağıki” (KB: 29), asra “alt” (DLT: 559).

**ManTürk:** IrkB: 15, 20, 54, 60. Chuast: 81. Pothi: 3. M III: 7, 26. TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *asra* sözcüğü yaygın olarak “aşağıda” anlamındadır. Maniheist Uygurca metinlerde, *asra* sözcüğünün “aşağıda” anlamlı tanıkları şunlardır: *Üze tuman turdı asra toz turdı “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.”* (IrkB 15), *Üze teñrike tegir asra yirke kirür “Yukarıda göklere erişir, aşağıda yerin dibine girer.”* (IrkB 20), *Üze Teñri eşidti asra kişi bilti “Üstte Tanrı işitti, altta insan bildi.”* (IrkB 54), *Üze on kat kök asra sekiz kat yer beş teñri için turur “Üstte on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş tanrı için vardır.”* (Chuast 80-82).

Sözcük, aşağıdaki örnekte diğer kullanımlarından farklı bir anlamda mecaz olarak tanıklanmaktadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *asra* sözcüğünün “alçak (gönül)” anlamlı olduğu örnekler şunlardır: *Asra köñül “Alçak gönül.”* (Pothi 3), *Asra mansız sakınçlarig “Alçakgönüllü düşünceleri...”* (TT II 425).

#### 1.3.4.7.3. **Kodı** “aşağı” bkz. 1.14.11. **Kodı**

#### 1.3.4.7.4. **Üstün** “üst, yukarı, üstte, yukarıda(n)” (<\*üst+tün: ED: 242).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üstün “üst; üstte; üstün, faik” (U IV B, C, D: 114), üstün “yukarıda, üstün” (Maitr: 497); İlkİslami: üstün “üst, üzerinde” (DLT: 935).

**ManTürk:** M III: 23. Pothi: 75, 183, 231, 234, 284.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üstün* sözcüğü “üst, yukarı, üstte, yukarıda(n)” anlamlarını içermektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarını aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür: *Üstünki altınki teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün teñridem küçleri “Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırılsın.”* (Pothi 234-235), *Yig üstünki orlar turkurtuñuz “Daha yukarıdaki yerlere yükselttiniz.”* (Pothi 75), *Üstünki yig orunta tugkalı “Yukarıdaki daha iyi*

yerde doğmak için.” (Pothi 183-184), Ordu üstün asılmatın tegzinür erti “Sarayın üstüne çıkmadan çevresini dolaştı.” (M III 23), Üstünten kalıgdan ün kelti “Yukarıdan, gökyüzünden ses geldi.” (M III 23).

#### 1.3.4.7.5. Üstürti “yukarıdan” (<üst: ED: 244).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üstürti “yukarıdan” (U I: 26); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üstürti* sözcüğü “yukarıdan” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “yukarıdan” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: Üstürti kodı inmeser “Yukarıdan aşağı inmezse.” (Pothi 40).

#### 1.3.4.7.6. Yokaru “yukarı” (<\*yok+garu: ED: 906).

TürkRunik: yokaru “yukarı” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yokaru “yukarı” (Maitr: 513); İlkİslami: yokaru “yukarı” (KB: 550), yokaru “yukarı; ayağa (kalkmak)” (DLT: 980).

**ManTürk:** M I: 6, 13, 26. Licht: 259, 261.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yokaru* sözcüğü “yukarı” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “yukarı” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: Başın yokaru kötürüp “Başını yukarı kaldırıp...” (M I 6). Örnekte, *yokaru* kötür- “yukarı kaldırmak” anlamını ifade etmektedir. Yokaru kodı ilgerü kirü atı iştilmiş “Yukarıda aşağıda ileride geride adı duyulmuş.” (M I 26). *Hormuzta teñriğ tamudan yokaru* agturdı üntürti “*Hormuzta Tanrı’yı cehennemden yukarı çıkardı.*” (M I 13), Yokaru tartar “Yukarı çıkarır.” (Licht 261). Yine, son iki örnekte görüldüğü üzere *yokaru* agtur- ve *yokaru tart-* “yukarı çıkarmak” anlamına gelmektedir.

#### 1.3.4.8.Ön / Arka

##### 1.3.4.8.1. Arka “arka” (ED: 215).

TürkRunik: arka “sırt” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: arka “arka, bir şeyin arka tarafı” (EUTS: 20); İlkİslami: arka “arka, arka taraf, art; arka, yardımcı; arka, sırt” (KB: 23-24), arka “sırt; zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek” (DLT: 556).

**ManTürk:** M I: 28. BT V: 57.

Maniheist Uygurca metinlerde, *arka* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Alkış tüzü nom arkasıña* (M I 28), *Burunı yi//i tva/ arkası “Önü ... arkası ... ”* (BT V 57).

#### 1.3.4.8.2. Burun “ön” bkz. 1.5.3.9. Burun

#### 1.3.4.8.3. İlgerü “ileri” (<\*ilk+gerü: ED: 144).

TürkRunik: ilgerü ~ iligerü “doğu” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 26.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ilgerü* sözcüğünün “ileri” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yokaru kodı ilgerü kirü atı iştilmiş “Yukarıda aşağıda ileride geride adı duyulmuş.”* (M I 26).

#### 1.3.4.8.4. Kirü “geri” (<\*ki+rü: ED: 736).

TürkRunik: kirü ~ kerü “batı” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kirü “geri” (EUTS: 107); İlkİslami: kerü “geri” (DLT: 705).

**ManTürk:** M I: 26.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kirü* sözcüğünün “geri” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yokaru kodı ilgerü kirü atı iştilmiş “Yukarıda aşağıda ileride geride adı duyulmuş.”* (M I 26).

#### 1.3.4.8.5. Öñ “ön, ilk” (ED: 167).

TürkRunik: öñ “ön; doğu; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: öñ “ilk, ön” (Maitr: 446); İlkİslami: öñ “ön” (KB: 362), öñ “Oğuzlarda ön” (DLT: 787).

**ManTürk:** M I: 20. M III: 24. Chuast: 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öñ* sözcüğü “ön, ilk” anlamlarında görülmektedir. Bu sözcüğün her iki anlamının tanıklanan örnekleri şunlardır: *Siziñ öñünüzde yalınar men “Sizin öñünüzde ışık saçıyorum.”* (M III 24), *Öñü (?) kapıyı kün ay teñri ol “İlk kapısı Güneş ve Ay tanrıdır.”* (Chuast 45-46), ... *öñine tüşti “... önüne düştü.”* (M I 20).

### 1.3.4.9. Karşı

**1.3.4.9.1. Utru** “karşı; -e karşı, karşı” (<\**utur-u*: ED: 64; <*utru*: OTWF: 741).

TürkRunik: *utru* “karşı” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: *utru* “karşı, mükabil” (Maitr: 494), *utru* “karşı” (Yüan: 446); İlkİslami: *utru* “karşı” (KB: 500), *utru* “bir şeyin karşı, karşı, karşı karşıya (DLT: 925).

**ManTürk:** IrkB: 2, 16, 43, Chuast: 111. Pothi: 472. TT II: 414. M III: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *utru* sözcüğü yaygın olarak “karşı” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “karşı” anlamlı örnekleri şunlardır: *Utru yirde ogrı sokuşup tutupan minmiş “Yolda karşısına hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.”* (IrkB 16), *Utru eki yalıg kişi oglın sokuşmış “İki güler yüzlü insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2), *Utru talım kara kuş kopupan barmış “Yırtıcı bir kartal, yerinden uçup karşısına çıkmış.”* (IrkB 43), *Teñri nomın sözleser biligsizin utru öznedimiz erser “Tanrının öğretilerini söylediklerinde akılsızca karşı çıktıysak ...”* (Chuast 110-112). Son örnekte, *utru* özne- “karşı çıkmak, itiraz etmek” anlamına gelmektedir.

*Utru*, bazı örneklerde “-e karşı” anlamına gelmektedir: *Yüzün utru tururça sakınur “Yüzüne karşı durur gibi düşünür.”* (M III 22), *Yüzümüz utru ulug tıyınç basınç alp emgekler “Yüzümüze karşı büyük baskılar, tehlikeler ve acılar ...”* (TT II 414). Sözcük, nadir de olsa “karşın” anlamında da görülmektedir: *Küçenip utru keltiler “Zorlanmalarına karşın geldiler.”* (Pothi 472).

## 1.4. HAYVANLAR

### 1.4.1. Dört Ayaklılar

#### 1.4.1.1. Adgır “aygır” (ED: 47).

TürkRunik: adgır “aygır” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adgar “aygır” (Maitr: 344); İlkİslami: adgır “aygır; Siriüs yıldızı” (KB: 5), adgır “atın erkeği, aygır” (DLT: 540).

**ManTürk:** IrkB: 5, 56.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adgır* sözcüğünün tanıklandığı iki örnek *Irk Bitig*'de mevcuttur. Sözcük, Budist metinlerde *adgar* biçimiyle de görülmektedir. *Ügriçe kutlug adgır men “Sürüsü ile mutlu bir aygırım.”* (IrkB 56). *Altun tuyuglug adgırlık yarağay “Altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır.”* (IrkB 5). Örnekte *adgırlık yara-* ibaresi, aygır olmanın yaraşacağı/yakışacağı anlamına gelmektedir.

#### 1.4.1.2. Adıg “ayı” (ED: 45).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: adıg “ayı” (KB: 6), adıg “ayı” (DLT: 541).

**ManTürk:** IrkB: 6.

Köktürkçe ve Budist metinlerde tanıklanamayan *adıg* sözcüğü, Maniheist metinlerde yalnızca *Irk Bitig*'de tanıklanmıştır: *Adıgın karnı yarılmış “Ayının karnı yarılmış.”* (IrkB 6), *Adıgılı tonuzlı art üze sokuşmış ermiş “Bir ayı ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar.”* (IrkB 6).

#### 1.4.1.3. Amga “yaban keçisi” (ED: 158).

TürkRunik: amga ~ amgı “dağ keçisi” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: imga “dağ keçisi” (Maitr: 392); İlkİslami: imga “dağ keçisi” (KB: 182).

**ManTürk:** IrkB: 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *amga* sözcüğü “yaban keçisi” anlamına gelmektedir. Sözcük, Budist ve İlk İslami çevre metinlerinde *imga* şeklinde görülmektedir. Sözcük, *Irk Bitig*'de tanıklandığı tek örnekte *amgaka sokuş-* ibaresi ile yaban keçisine rastlamak, keçiyle karşılaşmak anlamını ifade etmektedir: *Ortu yirde amgaka sokuşmış “Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış.”* (IrkB 49).

#### 1.4.1.4. Arslan “aslan” (ED: 238).

TürkRunik: arslan “arslan” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: “aslan” (BT XIII: 199), arslan “aslan” (BT XXV: 329), arslan ~ aslan “aslan” (PañcFrag: 189); İlkİslami: arslan “arslan; Arslan burcu” (KB: 24-25), arslan “aslan; hükümdarlara verilen ad, unvan” (DLT: 557).

**ManTürk:** M I: 8, 18, 27.

Eski Türkçede hayvan adının yanı sıra astrolojiyle ilgili bir terim ve aynı zamanda hükümdar unvanı olarak kullanım sıklığı olan *arslan* sözcüğü, Çağdaş Türk lehçelerinde de yaygın bir sözcüktür. *Arslan* ayrıca Klasik, Orta ve Modern Moğolcada da yaşamaktadır. (Gül, 2016: 75). Maniheist metinlerde ise genel olarak hayvan adı olarak kullanılan sözcüğün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ançulayu kaltı kuzı buzağu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8). Örnekte *arslan oğlu* ibaresi “yavru aslan”ı ifade etmektedir. Maniheist metinlerde *böri oğlu*, *kuş oğlu* gibi kullanımlarda yine bu ifadeye rastlamak mümkündür. *Buzagu kim arslanka kedilip ...ug titretir butarlayur “Buzağı ki, aslanın bedenine girip ... titretir, parçalar.”* (M I 18). Bu örnekte de bir reenkarnasyon, beden değiştirme vardır. *Buzagunun arslanın* bedenine girerek (aslan gibi) titretmesi, parçalaması tasvir edilmiştir.

#### 1.4.1.5. At “at” (ED: 33).

TürkRunik: at “at” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: at “at” (BT VII: 84); İlkİslami: at “at” (KB: 32), at “at, kısırak” (DLT: 561).

**ManTürk:** IrkB: 2, 11, 16, 17, 19, 35, 36, 50, 55, 65. Pothi: 456. M I: 16.

Maniheist Uygurca metinlerde hem genel anlamda hem de at türlerini veya donlarını ifade ederken “at” sözcüğü kullanılmıştır. *Ak at, tıg at, yazıg at ...* Metinlerde, *at* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Toruk at semritti “Zayıf at şişmanladı.”* (IrkB16), *Özlük at “Binek atı.”* (IrkB 17). Örnekten de anlıyoruz ki kişisel at/binek atı için *özlük at* ifadesi kullanılmıştır. *Ak at “Kır at.”* (IrkB 19), *Yolta atı armış “Yolda atı yorulmuş.”* (IrkB 35), *Atı yitiğlig kelir tir “Atı yetkin olarak geliyor, der.”* (IrkB 55), *Semiz at agzu katıg boltı “Semiz atın ağzı sertleşti.”*

(IrkB 65), At kulkakları “**At kulakları.**” (Pohti 456), Tığ at kudrukın “**Doru atın kuyruğunu...**” (IrkB 50), Atnan eşgekeñ müyüzi örmez “**Atın, eşeğin boynuzu çıkmaz.**” (M I 16).

Sözcük, ayrıca +IXg ekli atlıg biçimiyle de “atı olan” anlamında tanıklanmaktadır. *Ala atlıg yol teñri men “Alaca **atlı** yol tanrısıyım.”* (IrkB 2), *Sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı **atlı** haberci yağız **atlı** elçi iyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 11), *Üküş atlıg ögrünçünğ yok kobı atlıg korkınçınğ yok “(Sende) **çok atı olan** (bir kişinin) sevinci yok, (öte yandan, sende) az **atı olan** bir kişinin korkusu (da) yok.”* (IrkB 36).

**1.4.1.6.Bars** “1.kaplan. 2.Kaplan yılı.” (ED: 368).

TürkRunik: bars “kaplan; kaplan yılı” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bars “kaplan” (U III: 63), bars “pars, kaplan” (Maitr: 360), bars “kaplan; Kaplan yılı” (BT VII: 86); İlkİslami: bars “pars” (DLT: 575).

**ManTürk:** IrkB: 10, 31, 49, 67.

Maniheist metinlerde “kaplan” anlamının yanı sıra zaman dilimi de ifade eden *bars* sözcüğü Clauson’a göre erken dönemde Far.’dan alıntılanan bir sözcüktür. (ED: 368). Türk-Runik harfli metinlerden Çağdaş Türk lehçelerine dek yaygın bir kullanım alanı olan bu sözcük, Doerfer’e göre Türkçeden Far.’ya geçmiştir. (TMEN: 685). Moğ.’ya da ödünçlenen sözcük, aynı zamanda Klasik, Orta ve Çağdaş Moğ.’da da yaşamaktadır. (Gül, 2016: 80). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bars* sözcüğü “kaplan” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “kaplan” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır: *Esnegen bars men “Esneyen **kaplanım.**”* (IrkB 10), *Bars keyik aňka meňke barmış “Bir **kaplan** avlanmaya gitmiş.”* (IrkB 31), *Bars keyik aňlayu meňleyü barmış “Bir **kaplan** avlanmaya gitmiş.”* (IrkB 49).

➡ **1.1.3.2.2. Bars** “Kaplan Yılı”

**1.4.1.7.Bi** “kısırak” (ED: 291).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bi “kısırak” (DLT: 437).

**ManTürk:** IrkB: 5.



Köktürkçe ve Budist çevre Uygur metinlerinde tanıklanamayan *bi* sözcüğü Maniheizt metinlerde “kısırak” anlamına gelmektedir. KM *bi* sözcüğünün Oğuzlar hariç Türklerde “kısırak” anlamına geldiğini belirtmektedir. (DLT: 437). Bu sözcüğün “kısırak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ak bisi kulunlamış “Ak kısrağı yavrulamış.”* (IrkB 5).

#### 1.4.1.8.Böri “kurt” (ED: 356).

TürkRunik: böri “kurt” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: böri “kurt” (EUTS: 50); İlkİslami: böri “kurt” (KB: 105), böri “kurt, börü” (DLT: 598).

**ManTürk:** IrkB: 27. ManTürkGed: 6. M I: 8, 18.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *böri* sözcüğü “kurt” anlamında kullanılmıştır. *Kök böri* “bozkurt”; *böri oğlu* “kurt yavrusu” anlamlarına gelmektedir: ***Börike*** *sokuşmış ... Böri agzı emsimiş “Kurda rastlamış ... kurdun ağzı zehirlenmiş.”* (IrkB 27), *Kök böri teg “Bozkurt gibi.”* (ManTürkGed 6), *Ançulayu kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve **kurt** yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8).

#### 1.4.1.9.Bugra “buğra, erkek deve” (ED: 317).

TürkRunik: bugra “buğra, erkek deve” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bugra “her hayvanın aygırı, boğa, deve aygırı, erkek deve” (KB: 113), bugra “erkek deve” (DLT: 599).

**ManTürk:** IrkB: 5, 20.

Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “erkek deve” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün kullanıldığı örnekler şunlardır: *Titir bugra men “Dişi develi (bir) erkek deveyim.”* (IrkB 20). *Altun budl(a)lug bugralık yarağay “Altın burunsalıklı **buğra** olmak yaraşır.”* (IrkB 5).

#### 1.4.1.10.Buzagu “buzağı” (ED: 391).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: buzagu “buzağı” (PañcFrag: 189); İlkİslami: buzagu “buzağı” (DLT: 605).

**ManTürk:** M I: 8, 18. IrkB: 41.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *buzagu* “buzağı” sözcüğünün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ürüñ esri irkek buzagu kelürmiş “Ak benekli bir buzağı dünyaya getirmiş.”* (IrkB 41). Bu örnekte *buzagu kelür-* ibaresi “buzağı doğurmak, buzağı dünyaya getirmek” anlamına gelmektedir. *Ançulayu kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8). Bu örnekte de “arslan” maddesinde de değindiğimiz gibi beden değiştirme durumu vardır.

**1.4.1.11. Elik** “erkek ceylan” (ED: 142).

**ManTürk:** IrkB: 63.

TürkRunik: elik “karaca” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: elik “geyik (metinde kişi adı olarak kullanılmıştır)” (BT XXIII: 193); İlkİslami: elik “dağ keçisi, yaban keçisi” (KB: 146).

Köktürkçe ve Budist metinlerde “karaca, geyik” gibi anlamlara gelen sözcük İslami metinlerde “dağ keçisi, yaban keçisi” anlamlarında kullanılmıştır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *elik* sözcüğü “erkek ceylan” anlamında tek örnekte tanıklanmıştır: *Sagır içre elik keyik kirmiş “Av alanının içine bir erkek ceylan girmiş.”* (IrkB 63).

**1.4.1.12. Eşgek** “eşek” (<*eş-gek*: ED: 260; OTWF: 393).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: eşgek “eşek” (U III: 26); İlkİslami: eşgek ~ eşyek “eşek” (DLT: 54, 56).

**ManTürk:** M I: 16.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eşgek* sözcüğü tek örnekte tanıklanmıştır. KM, bu sözcüğün *eşgek* ve *eşyek* varyantlarının olduğunu fakay *eşyek* biçiminin daha doğru olduğunu belirtmiştir. (DLT: 56). Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: *Atnañ esgekneñ müyüzi örmez “Atın, eşeğin boynuzu çıkmaz.”* (M I 16).

#### 1.4.1.13. İngek “inek” (<\*in+gek: ED: 184).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ingek “inek” (Suv: 508); İlkİslami: ingek “inek” (KB: 199), ingek “inek” (DLT: 666).

**ManTürk:** IrkB: 41.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *ingek* “inek” sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Ürüñ esri **ingek** buzagulaçı bolmiş “Ak benekli bir **inek** doğurmak üzere imiş.”* (IrkB 41). Örnekteki *buzagula-* fiili “(buzağı) doğurmak” anlamına gelmektedir. Aynı kullanımı DLT’de de görmek mümkündür: *İngek buzaguladı “İnek, buzağı doğurdu.”* (DLT: 386).

#### 1.4.1.14. İngen “dişi deve” (<\*in+gen: ED: 184).

TürkRunik: ingen “dişi deve” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ingen “dişi deve” (DLT: 59).

**ManTürk:** IrkB: 5.

“dişi deve” anlamına gelen *ingen* sözcüğü, yukarıdaki *ingek* sözcüğü gibi *\*in* kökünden gelmektedir. (ED: 184). Budist metinlerde tanıklanamayan bu hayvan adının Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “dişi deve” anlamlı tek örneği şudur: *Ürüñ **ingeni** botulamiş “Beyaz **dişi devesi** yavrulamış.”* (IrkB 5). Örnekte, yukarıdaki *buzagula-* kullanımına benzer olan *botula-* “(deve) doğurmak” anlamına gelmektedir. Nitekim *botu* “deve yavrusu” demektir.

#### 1.4.1.15. İt “it, köpek” (ED: 34).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: it “köpek” (EUTS: 100); İlkİslami: it “köpek” (KB: 207).

**ManTürk:** M III: 45. Aesop: 1036.

Maniheist çevreye ait Uygurcada, *it* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *İt ürdüki kuş üni “**Köpek** havlaması, kuş sesi.”* (M III 45), *Yme ol it ...* (Aesop 1036). İlk örnekte, *it ür-* ibaresi köpeğin havlamasını ifade etmektedir.

#### 1.4.1.16. Keyik “1. yaban hayvanı. 2. geyik.” (ED: 755).

TürkRunik: keyik “av hayvanı, geyik” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: keyik “geyik” (Maitr: 407; PañcFrag: 34), keyik “vahşi hayvan; geyik” (EUTS: 108); İlkİslami: keyik “geyik” (KB: 242), keyik “yabani hayvan, av hayvanı, herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb... hayvanlar; geyik, ceylan” (DLT: 708).

**ManTürk:** IrkB: 15, 31, 45, 49, 60, 62. BT V: 57. Yosipas: 90.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *keyik* sözcüğü “yaban hayvanı” ve “geyik” olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bu sözcüğün “yaban hayvanı” anlamıyla *bars* “kaplan” ile kullanıldığı örnekler şunlardır: *Bars keyik aŋka meŋke barmış* “Bir *kaplan* ava gitmiş.” (IrkB 31), *Bars keyik aŋlayu meŋleyü barmış* “Bir *kaplan* ava gitmiş.” (IrkB 49). Örneklerde görüldüğü gibi *keyik* sözcüğü kaplanın vahşiliğini ifade etmektedir.

Sözcüğün “geyik” anlamında kullanıldığı örnekler ise şunlardır: *Yargun keyik men* “Yargun denen bir *geyiğim*.” (IrkB 62), *Tokuz aralı sıgun keyik men* “Dokuz çatallı boynuzu olan *erkek geyiğim*.” (IrkB 60). Geyik yavrusunu anlatmak isterken de *keyik oğlu* ifadesi kullanılmıştır: *Keyik oğlu yügürü aztı* “*Geyik* yavrusu koşup yolunu kaybetti.” (IrkB 15), *Keyik oğlu men* “*Geyik* yavrusuyum.” (IrkB 45).

**1.4.1.17. Koñ ~ Koyn ~ Koyan** “koyun” (ED: 631).

TürkRunik: koñ “koyun; koyun yılı” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: koyn “koyun” (Yüan: 365; BT XIII: 227, BT XXIII: 209), koyn ~ koyun “koyun” (Maitr: 415); İlkİslami: koy “koyun” (KB: 273), kon “Argu lehçesinde koyun” (DLT: 727), koy “koyun” (DLT: 732).

**ManTürk:** IrkB: 27, 29. M I: 8. M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *koñ ~ koyn ~ koyan* gibi farklı formlarda bulunan sözcük “koyun” anlamındadır. *Koyan* sözcüğü “koyun” anlamlı sözcüklerin Maniheist metinlerdeki biçimlerinden biridir (ED: 678). Sözcük, Maniheist metinlerde dört örnekte tanıklanmasına rağmen üç farklı biçimde görülmektedir. Bu sözcüğün lehçelerle ilgili bir durumudur. Çünkü, KM de “koyun”un farklı lehçelerdeki görünümüyle ilgili, Argu lehçesinde n’nin y’ye dönüşmesiyle ilgili olarak Türklerin “koyun”a *koy*, Argularınsa *kon* dediğini belirtmiştir. (DLT: 12). Bu sözcüğü tanıklanan örnekleri şunlardır:

Bay er **koñu** ürküpen barmış “Zengin (bir) adamın **koyunu** ürküp kaçmış.” (IrkB 27), Yana tokuz on boş **koñ** utmiş “Üstelik doksan serbest **koyun** kazanmış.” (IrkB 29). Örnekteki *koñ ut-* “koyun kazanmak” anlamını ifade etmektedir. Bu ifadenin bir yarışma veya kumar sonucu kullanıldığı muhtemeldir. **Koyn** anı için ündemez “**Koyun** onun için seslenmez.” (M III 33), Ol ödün yana kentü sürüg udug **koyanug** alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, sığırı, **koyunu** yok olur.” (M I 8).

#### 1.4.1.18. Kulun “tay” (ED: 622).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kulun “kulun, tay” (DLT: 386).

**ManTürk:** IrkB: 24.

Köktürk ve Budist Uygur metinlerinde tanıklanamayan *kulun* sözcüğü Maniheist metinlerde “tay” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Teglük **kulun** irkek yunt(t)a emig tileyür “Kör (bir) **tay** (emme için) erkek atta meme arıyor.”* (IrkB 24).

#### 1.4.1.19. Kumursga “karınca” (<\*kurmus+ga: OTWF: 83).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 37.

Köktürk, Budist Uygur ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist metinlerde “karınca” anlamına gelmektedir. Sözcük, Oğuzcadaki anlamdaşı olan *karınç+ga* “karınca” gibi +gA ekiyle teşekkül etmiştir. (OTWF: 84). Bu sözcüğün “karınca” anlamını tanıkladığımız tek örnek şudur: *Bir karı öküzüg bilin biçe **kumursga** yemiş “Yaşlı bir öküzü, bir **karınca**, (onun) belini biçerek yemiş.”* (IrkB 37).

#### 1.4.1.20. Kuzı “kuzu” (ED: 681).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kuzı “kuzu” (Maitr: 423); İlkİslami: kuzı “kuzu” (KB: 296), kozi “kuzu” (DLT: 733).

**ManTürk:** M I: 8, 18. M III: 5, 39. BT V: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *kuzı* “kuzu” sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Amrak kuzı “Tatlı kuzu”* (M III 5), *Münsüz kadagsuz amrak kuzunun etin yihler süñükin sımanlar tip “Masum, günahsız tatlı kuzunun etini yeyin, kemiklerini kırmayın diye...”* (M III 39), *Bir kuzıca “Bir kuzu gibi...”* (BT V 35), *Ançulayu kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8).

#### 1.4.1.21. Miñü “binek hayvanı” (<min-gü)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: miñü “binek hayvanı” (Maitr: 431); İlkİslami: mingü “binilecek, binek” (KB: 317).

**ManTürk:** M II: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *mingü* sözcüğünün “binilecek, binecek” anlamından ziyade bir hayvan adı olarak “binek hayvanı” anlamını ifade ettiği kanaatindeyiz. Nitekim *bin-* fiilinin Eski Türkçede “ata binmek” anlamı da vardır. (Şirin, 2016: 724). Muhtemelen *min-* “binmek” fiili ve -gI ekinin birleşimiyle teşekkül eden sözcüğün “binek hayvanı” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Oğulu belgüsi minüsi “Oğlu, işaret, binek hayvanı.”* (M II 5).

#### 1.4.1.22. Muvgak “dişi geyik” (ED: 772).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: muvgak “dişi geyik” (Maitr: 432); İlkİslami: muvgak “dağ keçisi, geyik” (KB: 322).

**ManTürk:** M I: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *muvgak* sözcüğü “dişi geyik” anlamına gelmektedir. Türk-Runik harfli metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, İlk İslami metinlerde “dağ keçisi” anlamına da gelmektedir. Maniheist metinlerde sözcüğünün tanıklanan tek örneği şudur: *Yme muvgak sıgunug uvutsuz bilig için iderür ermiş “Dahası, dişi geyik erkek geyiği ahlaksızlık için takip edermiş.”* (M I 35).

#### 1.4.1.23. Öküz “öküz” (ED: 120).

TürkRunik: öküz “öküz” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: öküz “öküz” (Maitr: 444; PañcFrag: 189); İlkİslami: öküz “öküz” (DLT: 786).

**ManTürk:** IrkB: 25, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde yalnızca *Irk Bitig*'de tanıklanan sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.”* (IrkB 25), *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.”* (IrkB 37).

**1.4.1.24.Sıgun** “erkek geyik” (ED: 811).

TürkRunik: sıgun “bir geyik cinsi” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sıgun “erkek geyik” (Maitr: 458); İlkİslami: sıgun “yaban sığırı, dağ keçisi” (KB: 396), sıgun “erkek geyik (Dama dama)” (DLT: 818).

**ManTürk:** IrkB: 60. M I: 35.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sıgun* sözcüğü “erkek geyik” anlamındadır. Sözcük Köktürkçe metinlerde “bir geyik cinsi”; İlk İslami metinlerden KB’de ise “yaban sığırı, dağ keçisi” anlamlarında verilmiştir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “erkek geyik” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır: *Tokuz aralı sıgun keyik men “Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim.”* (IrkB 60), *Yme muygak sıgunug uvutsuz bilig üçün iderür ermiş “Dahası, dişi geyik erkek geyiği ahlaksızlık için takip edermiş.”* (M I 35).

**1.4.1.25.Sürüg** “sürü” (<*sür-üg*: ED: 850; OTWF: 173).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sürüg “sürü” (KP: 214); İlkİslami: sürüg “sürü” (KB: 412), sürüg “eti yenen hayvanlar sürüsü” (DLT: 168).

**ManTürk:** M I: 8. Windgott: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sürüg* sözcüğünün “sürü” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, sığırı, koyunu yok olur.”* (M I 8). Hayvan bilimiyle ilgili bir terim olan bu sözcük, metindeki örnekte “boğa, koyun, at” gibi hayvanlarla kullanılmıştır. KM’nin de işaret ettiği gibi *sürüg* sözcüğü “eti yenen

hayvanlar” için özel kullanılan bir terimdir. Yine örneklerinde birinde ise *yunt sürügi* “*At sürüsü*” (Windgott 12) ifadesi de mevcuttur.

**1.4.1.26. Tabışgan** “tavşan” (<*tabış+gan*: OTWF: 88).

TürkRunik: tabışgan “tavşan; tavşan yılı” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tavişgan “tavşan” (BT XIII: 233; BT XXIII: 222); İlkİslami: tavişgan “tavşan; tavşan yılı” (*Lepus europeus*) (DLT: 863).

**ManTürk:** IrkB: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tabışgan* sözcüğünün “tavşan” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır: *Togan kuş tenriden kodı tabışgan tipen kapmış* “*Bir doğan (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.*” (IrkB 44), *Tabışgan terisi ünüşüpen yügürü barmış* “*Tavşan, derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş.*” (IrkB 44).

**1.4.1.27. Taygan** “tazi” (<*tay+gan*: OTWF: 88).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: taygan “tazi” (DLT: 421).

**ManTürk:** Aesop: 1036.

Türk-Runik harfli ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist metinlerde Ezop Masalları’nın birinde tanıklanmıştır. Sözcük için, KM “köpeklerden beli ince ve kulakları en sarkık olanı” ifadesini kullanmıştır. (DLT: 421). Sözcüğün, Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Bir taygan yıdırkanyu ...[miş]* (Aesop 1036).

**1.4.1.28. Tebe** “deve” (ED: 447).

TürkRunik: tebe “deve” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tebe “deve” (DLT: 873).

**ManTürk:** IrkB: 5, 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tebe* sözcüğü “deve” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “deve” anlamını tanıkladığımız örnekler şunlardır:



**Tebesinerü** barmış “**Develerine** doğru gitmiş.” (IrkB 5), **Tebe** titigke tüşmiş “**Deve** bataklığa düşmüş.” (IrkB 46).

**1.4.1.29. Tilkü** “tilki” (ED: 498).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tilkü “tilki” (PañcFrag: 189); İlkİslami: tilkü “tilki” (KB: 450), tilkü “tilki” (DLT: 882).

**ManTürk:** IrkB: 46. Aesop: 1040, 1041.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tilkü* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Özin **tilkü** yemiş “Kendisini bir **tilki** yemiş.”* (IrkB 46), *Ol ödün bir **tilkü** [...] “O zaman bir **tilki** ...”* (Aesop 1040).

**1.4.1.30. Titir** “dişi deve” (ED: 458).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: titir “dişi deve” (KB: 454), titir “dişi deve” (DLT: 884).

**ManTürk:** IrkB: 20.

Türk-Runik harfli ve Budist çevreye ait metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “dişi deve” anlamında kullanılmıştır: **Titir** bugra men “**Dişi deve(li)** (bir) erkek deveyim.” (IrkB 20).

**1.4.1.31. Toñuz** “domuz” (ED: 527).

TürkRunik: toñuz “domuz” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: toñuz “kurt (böcek)” (Maitr: 480), toñuz “domuz” (BT XXIII: 225); İlkİslami: toñuz “domuz” (KB: 460), toñuz “domuz (Susacrofa domestica); Domuz yılı” (DLT: 892).

**ManTürk:** IrkB: 6. M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *toñuz* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: **Toñuzun** azığı sınımış “**Domuzun** azı dişleri kırılmış.” (IrkB 6), *Adıgılı **toñuzlı** art üze sokuşmış ermiş “Bir ayı ile **domuz** dağ geçidinde çarpışmışlar.”* (IrkB 6), *İnçip **toñuzug** ///.* (M III 33).

#### 1.4.1.32. Ud “sığır” (ED: 34).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ud “sığır” (Maitr: 489); İlkİslami: ud “sığır” (KB: 488), ud “Çiğil lehçesinde sığır, öküz; öküz yılı” (DLT: 916-917).

**ManTürk:** M I: 8. M II: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ud* sözcüğü “boğa” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “boğa” anlamlı örnekleri şunlardır: *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, **sığırı**, koyunu yok olur.”* (M I 8), *Ud bolgay “**Sığır** olacak.”* (M II 5).

#### 1.4.1.33. Ügür “sürü” (ED: 112).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ügür “sürü” (KB: 504), ügür “at, koyun, geyik, cariyeye, bağirtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü” (DLT: 931).

**ManTürk:** IrkB: 56. M III: 45.

Köktürkçe ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “sürü” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: *Ügrine kutlug adgır men “**Sürüsü ile mutlu bir aygırım.**”* (IrkB 56), *İt ürdüki kuş üni bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez “Köpek havlaması, kuş sesi çalkantılı, acı çektiren, kötü **sürü** yerde duyulmaz.”* (M III 45).

#### 1.4.1.34. Yaņa “fil” (ED: 943).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaņa “fil” (Maitr: 501); İlkİslami: yağan “fil” (KB: 521), yagan ~ yağan “fil (Elephas)” (DLT: 940, 949).

**ManTürk:** ETŞ: 3. BT V: 31.

Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, İlk İslami metinlerde *yagan* ve *yağan* şekilleriyle görülmektedir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaņa* sözcüğünün “fil” anlamında kullanıldığı örneklerden biri şudur: *Vajırda ötvi biligligim bilgem yaņam “Elmastan daha keskin benim bilgilim, bilgem, **filim.**”* (ETŞ 3). Örnekte “fil” benzetme yoluyla ifade edilen bir sözcüktür. Sözcük BT V’de ise insan adı olarak kullanılmıştır.

#### 1.4.1.35. Yargun “bir geyik türü” (ED: 963).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 62.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheizt metinlerden *Irk Bitig*’de tanıklanmıştır: ***Yargun*** *keyik men “Yargun denen bir geyiğim.”* (IrkB 62).

#### 1.4.1.36. Yılkı “hayvan; at sürüsü” (ED: 925).

TürkRunik: yılkı “dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yılkı “hayvan” (Maitr: 507; BT XIII: 245; BT XXIII: 235; BT XXV:445); İlkİslami: yılkı “yılkı, hayvan sürüsü” (KB: 539), yılkı “büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar” (DLT: 972).

**ManTürk:** IrkB: 47, 53. Chuast: 237, 288. Pothi: 26. BT V: 57.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde *yılkı* sözcüğü temel anlamıyla “hayvan” anlamına gelmektedir: ***Yılkıka*** *kişike edgü boltu “Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu.”* (IrkB 53), *Munkul kal agulug yılkı* “Çılgın, vahşi ve zehirli hayvanlar...” (Pothi 26). Sözcüğün “at sürüsü” anlamında tanıklanan örneği de mevcuttur: ***Agılıhta yılkı*** *bolzun “Ağılında atların olsun.”* (IrkB 47).

*Yılkı* sözcüğü *barım* sözcüğüyle birlikte kullanıldığı ikilemelerde “mal, mülk” anlamına gelmektedir. Sözcüğün ikilemeyle birlikte “mal mülk” anlamına geldiği örnekler şunlardır: ***Yılkıka*** *barımka bolup azu muñumuz takımız tegip bu on çahşapatıg sıdımız erser “Mal mülk heveslisi olarak ya da sıkıntılarımız, işlerimizle (uğraşmaya) dalıp bu on emri yerine getirmediyse...”* (Chuast 237-240), *Yme ev bark tutduk için yılkıka* *barımka bolup azu muñumuz takımız tegip “Ayrıca ev bark, mal mülk sahibi olmak için ya da ihtiyaçlarımızı, sıkıntılarımızı bahane edip ...”* (Chuast 287-289).

#### 1.4.1.37. Yunt “at” (ED: 946).

TürkRunik: yunt “at” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yunt “at” (KP: 219); İlkİslami: yund “at; at yılı” (DLT: 989).

**ManTürk:** IrkB: 5, 24. M III: 14. Windgott: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yunt* sözcüğü “at” anlamındadır. Bu sözcüğün “at” anlamını tanıkladığımız örnekleri şunlardır: *Beg er yuntuñaru barmış* “*Bey atlarına doğru gitmiş.*” (IrkB 5), *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür* “*Kör (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.*” (IrkB 24), *İligke yaraguluk teg yuntug arıtırça kintiyürçe* “*Hana uygun atı temizleyip, kaşağılar gibi...*” (M III 14). *Yunt sürügi* “*At sürüsü.*” (Windgott 12).

## 1.4.2. Kanatlılar

### 1.4.2.1. Çekik “tarla kuşu” (ED: 415).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: çekik “kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş” (DLT: 618).

**ManTürk:** IrkB: 23.

Maniheist Uygurca metinlerde, *çekik* sözcüğü “tarla kuşu” anlamındadır. Sözcük, Köktürkçe ve Budist Uygurcada tanıklanamamış; DLT’de ise “serçeye benzer bir kuş” olarak tarif edilmiştir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “tarla kuşu” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: *Çekik etin kutlug bolzun* “*Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!*” (IrkB 23).

### 1.4.2.2. Kara kuş “kartal” (ED: 643).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karakuş (Maitr: 402); İlkİslami: kara kuş “kartal; Jüpiter gezegeni” (KB: 223), kara kuş “kara kuş (*Gypaetus barbatus*); tavşancıl; Oğuzcada deve tırnağının kenarları; Mizan Yıldızı (Terazi burcu); Müşteri (Jüpiter) Yıldızı” (DLT: 685).

**ManTürk:** IrkB: 3, 43, 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kara* “kara, siyah” ve *kuş* sözcüklerinin birleşimiyle teşekkül eden *kara kuş* “kartal” anlamına gelmektedir. Sözcük Orta Moğ.’da da “kartal” anlamındadır. (Gül, 2016: 196). *Altun kanatlıg talım*

**kara kuş** men “Altın kanatlı, yırtıcı (bir) **kartalım**.” (IrkB 3), Talım **kara kuş** kopupan barmış “Yırtıcı bir **kartal** yerinden uçup karşısına çıkmış.” (IrkB 43).

#### 1.4.2.3. Kekük “bir kartal türü” (ED: 710)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kekük “kartal veya guguk kuşu (?)” (BT III: 89); İlkİslami: kekük “kerkenez (Falco tinnunculus)” (DLT: 320).

**ManTürk:** IrkB: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kekük* “bir kartal türü” olarak tanıklanmıştır. Köktürkçede tanıklanamayan bu sözcüğün BT III’te de “kartal” veya “guguk kuşu” olabileceği notu düşülmüştür. KM ise, bu kuş türü için “kerkenez” olduğu notunu düşmüştür. Ayrıca bu kuşun kemiğinin büyüde kullanıldığı belirtilmiştir. (DLT: 320). Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Oğlan **kekük** tezekin bultı “(Bir) oğlan **kartal** tezeğini buldu.”* (IrkB 23).

#### 1.4.2.4. Kugu “kuğu” (ED: 609).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kugu “kuğu kuşu” (KB: 289), kugu “kuğu” (DLT: 745).

**ManTürk:** IrkB: 35.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır: *Er **kugu** kuşka sokuşmiş “Adam (bir) **kuğuya** rastlamış.”* (IrkB 35).

#### 1.4.2.5. Kuş “kuş” (ED: 670).

TürkRunik: Ø ama kuşçı, kuşla- (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kuş “kuş” (BT III: 97); İlkİslami: kuş “kuş” (KB: 293), kuş “kuş” (DLT: 750).

**ManTürk:** IrkB: 3, 4, 15, 35, 43, 44, 51, 56, 61, 64. M I: 7, 36, 37. M III: 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *kuş* sözcüğü, hem genel olarak “kuş” anlamında hem de kuş türleri ifade ederken kullanılmıştır. *togan kuş, kugu kuş... İt ürdüki **kuş** üni “Köpek havlaması, **kuş** sesi.”* (M III 45), *Altun kanatlıg talım kara **kuş***

men “Altın kanatlı, yırtıcı (bir) kartalım.” (IrkB 3), Talım kara **kuş** kopupan barmış “Yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış.” (IrkB 43), Kök boymul togan **kuş** men “Boz renkli, ak boyunlu bir doğanım.” (IrkB 64), Er kugu **kuşka** sokuşmış “Adam (bir) kuğuya rastlamış.” (IrkB 35), Ürüñ esri togan **kuş** men “Ak benekli doğanım.” (IrkB 4), Togan ügüz **kuşu** kuşlayu barmış “Doğan, su **kuşu** avlamaya gitmiş.” (IrkB 43). Togan **kuş** teñriden kodı tabışgan tipen kapmış “Bir doğan (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.” (IrkB 44), Turña **kuş** tüşnekiñe konmuş “Turna tüneğine konmuş.” (IrkB 61), Ol **kuş** idisiñe “O **kuş** sahibine...” (M I 36).

Sözcük, *kuşlug* formuyla da “kuşlu” anlamında tanıklanmaktadır: **Kuşlug** ıgaç kışlagım “**Kuşlu** ağaç kışlağım.” (IrkB 56). Metinlerde, “kuş yavrusu” için de *kuş oğlı* kullanılmıştır: **Kuş** oğlı uça aztı “**Kuş** yavrusu uçup yolunu kaybetti.” (IrkB 15). Maniheist Uygurcada, kuş avlamak için de “*kuş kuşla-*” kullanılmaktadır: Togan ügüz **kuşu** kuşlayu barmış “Doğan, su **kuşu** avlamaya gitmiş.” (IrkB 43).

#### 1.4.2.6. Kuzgun “kuzgun” (ED: 682).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kuzgun (KP: 210; HT X: 149); İlkİslami: kuzgun “kuzgun” (KB: 296), kuzgun “kuzgun (Corvus corone)” (DLT: 753).

**ManTürk:** IrkB: 14, 54. ManTürkGed: 7. M III: 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuzgun* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: **Kuzgunug** ıgaçka bamiş “**Kuzgunu** ağaca bağlamış.” (IrkB 14), **Kuzgun** sabı teñrigerü yalbarur “**Kuzgunun** sözü Tanrı’ya yakarıştır.” (IrkB 54), Kara **kuzgun** teg toprak üze kalayın “Kara **kuzgun** gibi toprağın üzerinde kalayım.” (ManTürkGed 7-8), **Kuzgun** teg öñlüg “**Kuzgun** renkli (veya biçimli).” (M III 46).

#### 1.4.2.7. Takıgu “tavuk” (ED: 468).

TürkRunik: takagu ~ takıgu “tavuk; tavuk yılı” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: takıgu “tavuk” (Suv: 678); İlkİslami: takagu “horoz ve tavuğun genel adı; Tavuk Yılı”, takagun “horoz” (DLT: 848).

**ManTürk:** M I: 36, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *takıgu* “tavuk” anlamındadır. Metinde ayrıca, horoz için de *irkek takıgu* (M I 36) ifadesi kullanılmıştır. *Takıgu kuş*’un tanıklandığı örnekler şunlardır: *Evimde yme öküş takıgu kuşlar bar erür* “*Dahası, evimde birçok tavuk vardır.*” (M I 37).

#### 1.4.2.8. Togan “doğan” (ED: 470).

TürkRunik: togan “doğan” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: togan “doğan” (KB: 456).

ManTürk: IrkB: 4, 43, 44, 64.

Budist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde mevcuttur: *Üriñ esri togan kuş men “Ak benekli doğanım.”* (IrkB 4), *Togan ügüz kuşı kuşlayı barmış “Doğan, su kuşu avlamaya gitmiş.”* (IrkB 43). *Boymul togan* ise “ak boyunlu doğan” anlamındadır: *Kök boymul togan kuş men “Boz renkli, ak boyunlu bir doğanım.”* (IrkB 64), *Togan kuş teñriden kodı tabışgan tipen kapmış “Bir doğan (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.”* (IrkB 44).

#### 1.4.2.9. Turña “turna” (ED: 551).

TürkRunik: turña “turna” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: turna “turna” (KB: 469), turna “turna” (DLT: 902).

ManTürk: IrkB: 61.

Budist Uygurcada tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır: *Turña kuş tüşnekiñe konmış “Turna tüneğine konmuş.”* (IrkB 61).

#### 1.4.2.10. Ügüz kuşı “su kuşu” (ED: 119).

ManTürk: IrkB: 43.

Maniheist Uygurca metinlerde, hayvan bilimindeki su üzerinde yaşayan kuşların genelini tanımlarken *ügüz kuşı* ifadesi kullanılmış olabilir. Maniheist

Uygurcada *ügüz kuşu*'nın “su kuşu” anlamı örneği şudur: *Togan ügüz kuşu kuşlayu barmış “Doğan, su kuşu avlamaya gitmiş.”* (IrkB 43).

#### 1.4.2.11. Üpgük “çavuş kuşu” (ED: 9).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *üpüp* “ibibik kuşu” (Yüan: 451); İlkİslami: *üpüp* ~ *üpgük* “Çiğil lehçesinde *hüdhüd*, çavuş kuşu (Upopa epops)” (DLT: 37, 54).

**ManTürk:** IrkB: 21.

Maniheist çevreye ait Uygurcada, *üpgük* sözcüğü “çavuş kuşu” anlamına gelmektedir. KM *üpüp* ve *üpgük* olarak iki farklı şekilde görünen sözcüğün *üpgük* biçiminin Çiğil lehçesine ait olduğunu ifade etmektedir. (DLT: 37). Nitekim, Köktürkçe metinlerde olmayan bu sözcük, Budist metinlerde *üpüp* şekliyle mevcuttur. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi “Yaşlı çavuş kuşu sabah henüz gün ağarmamışken öttü.”* (IrkB 21).

### 1.4.3. Balıklar

#### 1.4.3.1. Balık ~ Balak “balık” (ED: 335).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *balık* “balık” (KP: 203); İlkİslami: *balık* “balık” (KB: 55), *balık* “balık” (DLT: 572).

**ManTürk:** Pothi: 90. M I: 17, 35, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *balık* ve *balak* şekillerinde görülen “balık” anlamı sözcüğün örnekleri şunlardır: *Taluy ögüzdeki balıklar “Denizdeki ve ırmaktaki balıklar...”* (Pothi 90), *Balak suv içre yüzerce “Balığın su içinde yüzmesi gibi ...”* (M I 17), *Balak etin yemişler “Balık eti yemişler.”* (M I 35). Son örnekten anlaşıldığı gibi, Maniheist Türklerde balık avcılığı veya gıda olarak balığın tüketiminin olduğunu görmekteyiz.

### 1.4.4. Sürüngenler



#### 1.4.4.1.Koşuz “böcek” (ED: 641).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: koşuz “kurt, böcek” (Suv: 555), koşuz “kurt” (Maitr: 414), koşuz “sürüngen, böcek?” (BT XIII: 227), koşuz “solucan” (BT XXIII: 209); İlkİslami: koşuz “böcek” (KB: 270), koşuz “domuzlan, osurgan böceği (Brachynus crepitans)” (DLT: 495).

**ManTürk:** Pothi: 93.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *koşuz* sözcüğü “böcek” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, Eski Uygurcada “böcek” genel anlamı ve “kurt, kurtçuk, solucan, sürüngen” gibi anlamlarda kullanılırken, DLT’de “osurgan böceği” kullanımı ile özel bir anlamı da ifade etmiştir. Sözcük, Budist metinlerde “böcek” anlamının yanı sıra “solucan, kurtçuk” gibi anlamları da ifade ettiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “böcek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Olar yigü koşuztın “Onları yiyen böceklerden...”* (Pothi 93).

#### 1.4.4.2.Yılan “yılan” (ED: 930).

TürkRunik: yılan “yılan; yılan yılı” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yılan “yılan; yılan yılı” (EUTS: 294); İlkİslami: yılan “yılan” (KB: 539), yılan “yılan; Yılan yılı” (DLT: 971).

**ManTürk:** IrkB: 8. Chuast: 92. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yılan* sözcüğünün tanıkları şunlardır: *Altın başlıg yılan men “Altın başlı yılanım.”* (IrkB 8), *On yılan başlıg erneğin iki kırk tişin tirig özüg aş içğü teşrig neçe açtıttımız agrıttımız erser “Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki dişimizle herhangi bir şekilde yiyecek içecek tanrısına acı çektirdiysek ...”* (Chuast 91-95).

## 1.5. VÜCUT

### 1.5.1. Genel Adlar

#### 1.5.1.1.Et “et” (ED: 33).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: et “et” (Yüan: 337; Maitr: 388); İlkİslami: et “et” (KB: 162), et “et” (DLT: 648).

**ManTürk:** IrkB: 23. M I: 35. M III: 19, 39, 45. Aesop: 1036.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *et* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Münsüz kadagsuz amrak kuzınıj etin yinler süñükün sımañlar tip* “Masum, günahsız tatlı kuzunun *etini* yeyin, kemiklerini kırmayın diye...” (M III 39), *Beş közünür tavgird etöz sınıları süñük siñir tamar et teri* “Görünürdeki, vücudun beş bölümü: kemik, sinir, damar, *et*, deri.” (M III 18-19).

Sözcük, aşağıdaki iki örnekte “yiyecek” anlamında kullanılmıştır: *Çekik etin kutlug bolzun tir* “Tarla kuşu! *Etin* kutlu olsun, der.” (IrkB 23), *Balak etin yemişler* “Balık *eti* yemişler.” (M I 35).

**1.5.1.2.Etöz** “1. beden, vücut. 2. nefis” (<et+öz: BT III: 84).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: et’öz “vücut” (Yüan: 338; BT III: 84); İlkİslami: et öz “vücut, beden, ten” (KB: 163).

**ManTürk:** Chuast: 234. Pothi: 177, 382. ETŞ: 2, 5. M I: 5, 8, 9, 16, 17, 20, 28, 31. M III: 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 20, 22, 36, 40, 42, 45. BT V: 28, 29, 34, 39, 44, 56, 57, 60, 66, 67, 68. TT II: 416. Licht: 254, 256.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *etöz* sözcüğü, somut olarak “vücut” ve soyut olarak “nefis” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “vücut” anlamında kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *Kim etöz üçün emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol* “Kim *bedeni* için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.” (M III 11), *Etöz ertimligin sakınıp evtin barktın üntiler* “Fanilikleriyle kaygılanıp, evi barkı terk ettiler.” (Pothi 177-178), *Sasıg etöz* “Çürümüş *beden*.” (M III 36), *Ol aşanmış aş kim ol etözinte kirür ölür* “O yenmiş yiyecekler ki o *bedene* girerse ölür.” (M III 12), *Rednilig tüzün etözün emgetip* “Cevherli, asil *bedenine* ızdırap çektirip...” (M III 40), *Beş közünür tavgird etöz sınıları süñük siñir tamar et teri* “Görünürdeki, *vücudun* beş bölümü: kemik, sinir, damar, *et*, deri.” (M III 18-19), *Etözümüznü küzediñ üzütümüznü boşuñ* “*Bedenimizi* koruyun, ruhumuzu özgür bırakın.” (ETŞ 2), *Etözdeki ig agrıg ada tuda bıçılmakı kesilmekı bolzun* “*Vücuttaki* ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.” (BT V 29), *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar* “*Bedeni*, gönlü iyi mi, (yoksa) bedeni

değersiz mi, nasıl buyurur?” (BT V 66), Üzütlüg **etözlüg** “Canlı, ruhlu, **bedenli.**” (M III 36).

Sözcüğün “nefis” anlamında kullanıldığı örneklerden bazıları ise şunlardır: *Teñrim bilip bilmetin **etöz** sevinginçe yorıp “Tanrım, farkında olmadan **nefis** sevgisine uyup ...” (Chuast 233-235), Alıñları oğlanlarıñız birle eviñizlerke teğinler tiyü **etözün** kodtı “Çocuklarıyla evlerine ulaşsınlar diye **nefislerini** terk etti.” (Pothi 381-382), Kişi kentü **etözün** üze erklig bolup “Kişi, kendi **nefsi** üzerinde muktedir olup ...” (M III 20).*

#### 1.5.1.3.Kan “kan” (ED: 629).

TürkRunik: kan “kan” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kan “kan” (Maitr: 401); İlkİslami: kan “kan” (KB: 220), kan “kan” (DLT: 681).

**ManTürk:** M I: 5, 6, 8, 31. M III: 31, 39. BT V: 58. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kan* sözcüğünün örnekleri şunlardır: *Törtünç anı aydı kurug **kan** yimeñ tidi “Dördüncü olarak, kuru **kan** yemeyin, dedi. (M III 39), Kızıl **kan** (M III 31), Ol yarsınçig etözünteki **kan** iriñ arıgsız yablak taşıltı tökülti “O iğrenç vücudundan **kan**, irin ve pislikler dışarı çıkıp, döküldü.” (M I 5), Tomı baştan adaka tegi **kanka** iriñke ürgenip “Giysisi baştan ayağa kadar **kan** ve irine bulanıp ...” (M I 5).*

Sözcük, *kanlıg* biçimiyle de “kanlı” anlamına gelmektedir: **Kanlıg** bukaç teg karakı tiyür “Göz bebeği, **kanlı** çömlek gibi derler.” (ETŞ 5).

#### 1.5.1.4.Körk “çehre, görüntü, görünüş” (<kör-k: ED: 741; OTWF: 224).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: körk “güzel; vücut; heykel” (Maitr: 418); körk “güzel (yüz)” (Kuan: 43), körk “şekil, biçim, görünüş” (Yüan: 369); İlkİslami: körk “güzellik, süs” (KB: 284), körk “güzel, güzellik” (DLT: 740).

**ManTürk:** Pothi: 81, 95, 164, 165, 167. M I: 10, 24, 25. M III: 22, 28, 34, 45. BT V: 57, 60. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *körk* sözcüğü “çehre, görüntü, görünüş” anlamlarına gelmektedir. Sözcüğün bu başlık altında incelenme sebebi,

cümlelerdeki “görüntü, görünüş”ten kastın insan çehresi, insan görüntüsü olmasındandır. Nitekim -yukarıda da belirtildiği gibi- bu sözcüğün Budist metinlerden Maitr’de de “vücut” anlamına gelen örnekleri mevcuttur. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Körü kanınçsız körkle **körkünüzni** “Senin güzel görüntünü izlemeye asla doyamayız.”* (Pohti 81), *Yalñukların oğlanına yaraşı **körk** körkitip “İnsanoğluna uygun bir görüntü gösterip...”* (Pohti 166-167), *Atın **körkin** tegşürüp “Adını ve görüntüsünü değiştirip...”* (M III 34), *Yme tişi kişilerin **körkin** meñizin neñ yokça edligsizçe sakınur “Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla yokmuş gibi düşünür.”* (M III 22), *Bu **körkün** tegşilip yine irinçüsün kalın üçün “Günahları çok olduğu için bu görüntüsünü yine değiştirip ...”* (BT V 57), *Yme bişinç **körk** meñiz tegşürmek “Ve, beşincisi görünüş değiştirmek...”* (M I 25).

#### 1.5.1.5.Meñiz “çehre, yüz, görünüş” (ED: 352).

TürkRunik: beñiz “yüz, beniz” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: meñiz “çehre” (Maitr: 430); İlkİslami: meñiz “beniz, yüz” (KB: 313), meñiz “insanın rengi, beniz” (DLT: 764).

**ManTürk:** Chuast: 84. M I: 25. M III: 22, 37.

Maniheist Uygurca metinlerde, *meñiz* sözcüğü “çehre, yüz, görünüş” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün de bu başlık altında incelenme sebebi *körk* sözcüğüyle aynıdır: *Kamağ yer üzeginin kutı kırı öñi **meñizi** özi üzüti küçi yaruki tözi yiltızı beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, **görünüşi**, ruhu, gücü, aydınlığı, esası Beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *Yme bişinç körk **meñiz** tegşürmek “Ve, beşincisi **görünüş** değiştirmek...”* (M I 25). Örnekte *körk meñiz tegşür-* ibaresi “görünüş değiştirmek” anlamını ifade etmektedir. *Yme tişi kişilerin körkin **meñizin** neñ yokça edligsizçe sakınur “Dahası, kadınların görüntüsünü, **yüzünü** asla yokmuş gibi düşünür.”* (M III 22). Sözcük, yine burada da *körk* sözcüğüyle birlikte ikileme olarak kullanılmıştır.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *meñizsiz* sözcüğü ise “soluk” anlamına gelmektedir: *Yirde suvda uluşta balıkta sizin töziñiz yiltızınız ol yirde yok erser ol uluş balık yir suv öñsüz **meñizsiz** “Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin esaslarınız yoksa, o yerlerde renksiz, biçimsiz, **soluk**...”* (M III 37).

### 1.5.1.6.Saç “kıl” (ED: 794).

TürkRunik: saç “saç” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: saç “saç” (Maitr: 452); İlkİslami: saç “saç” (KB: 376), saç “saç” (DLT: 797).

**ManTürk:** ETŞ: 5, 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *saç* sözcüğü “kıl” anlamına gelmektedir. Sözcük +IXg ekli biçimiyle *saçlıg yek* ibaresinde “kıllı şeytan” anlamına gelmektedir: *Tetrü saçlıg kurtga yek kelipenin “Aksi, kıllı, yaşlı şeytan gelip...”* (ETŞ 5, 6).

### 1.5.1.7.Sın “1.vücutun bölümü, organ. 2. öge, unsur” (ED: 832).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sın “vücut; mezar” (BT VII: 95); sın “vücut (organ)” (BT XIII: 229); İlkİslami: sın “boy, bos, kılık” (KB: 396), sın “uzunluk ve boy; mezar” (DLT: 404).

**ManTürk:** M I: 21, 23. M III: 13, 16, 17, 18. BT V: 31, 32, 60. Licht: 262.

Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan *sın* sözcüğü Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, yaygın olarak “vücutun bölümü, organ” anlamlarında kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra sözcüğün “öge, unsur” anlamına gelen örnekler de rastlamak mümkündür. Sözcük, ayrıca Budist ve İlk İslami metinlerde “boy” anlamının bir yansıması olarak “mezar” anlamında da kullanılmıştır. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “vücutun bölümü, organ” anlamlarında tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Beş közüñür tavgird etöz sınları sünjük siñir tamar et teri “Görünürdeki, vücutun beş bölümü: kemik, sinir, damar, et, deri.”* (M III 18-19), *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sın sünjük bu kolusınça tire yıga “Hepsini döküp, saçıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13).

### ➡ 1.7.26.3. Sın “öge, unsur”

### 1.5.1.8.Siñir “sinir” (ED: 841).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: siñir “sinir” (U III: 35); İlkİslami: siñir “sinir” (DLT: 825).

**ManTürk:** M III: 19, 29.

Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan *siñir* sözcüğünün Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Siñirin ... süñükiñte adrıpan “Sinirini ... kemiğinden ayırıp...”*** (M III 29), *Beş közünür tavgird etöz sınıları süñük **siñir** tamar et teri “Görünürdeki, vücudun beş bölümü: kemik, **sinir**, damar, et, deri.”* (M III 18-19).

#### 1.5.1.9. Süñük “kemik” (<\*süñ-ük: ED: 838).

TürkRunik: süñük “kemik” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: süñük “kemik” (Maitr: 462); İlkİslami: süñük “kemik” (KB: 411), süñük “kemik” (DLT: 840).

**ManTürk:** M I: 23. M III: 13, 18, 29, 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *süñük* sözcüğü “kemik” anlamındadır. Bu sözcüğün “kemik” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Münsüz kadagsuz amrak kuzıñ etin yiñler **süñükin** sınañlar tip “Masum, günahsız tatlı kuzunun etini yeyin, **kemiklerini** kırmayın diye...”* (M III 39). Örnekte *süñük* sı- “kemik kırmak” anlamını ifade etmektedir. *Siñirin ... **süñükiñte** adrıpan “Sinirini ... **kemiğinden** ayırıp...”* (M III 29), *Beş közünür tavgird etöz sınıları: **süñük** siñir tamar et teri “Görünürdeki, vücudun beş bölümü: **kemik**, **sinir**, damar, et, deri.”* (M III 18-19), *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin **süñük** bu kolusınça tire yıga “Hepsini döküp, saçıp sıra sıra **kemikleri** ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13).

#### 1.5.1.10. Tamar “damar” (ED: 508).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tamır “damar” (Yüan: 418; U III: 35); İlkİslami: tamur “vücuttaki damar” (DLT: 155), tamur “damar”, tamar “Oğuzlarda damar” (DLT: 155).

**ManTürk:** M III: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tamar* sözcüğü “damar” anlamına gelmektedir. Köktürkçede tanıklanamayan bu sözcük, Budist metinlerde *tamır*; İlk İslami metinlerde *tamur* şeklinde görülmektedir. KM “damar” sözcüğünün *tamur* şeklinde olduğunu ancak Oğuzların buna kolayca kaçarak *tamar* dediğini belirtmektedir. (DLT: 155). Sözcüğün, Maniheist metinlerde de *tamar* şeklinde olması dikkate değer bir noktadır: *Beş közünür tavgird etöz sınıları süñük siñir **tamar** et teri “Görünürdeki, vücudun beş bölümü: kemik, **sinir**, **damar**, et, deri.”* (M III 18-19).

Sözcük, BT V 57’de eksik bir cümle içinde *tamr* olarak geçmektedir. Bu sözcüğün “damar” anlamı cümlenin bağlamından tam çıkarılamamaktadır.

#### 1.5.1.11. Tan “vücut” (ED: 510).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tan “vücut” (BT XIII: 232); İlkİslami: ten “ten, vücut” (KB: 435), ten “vücut” (DLT: 868).

**ManTürk:** IrkB: 3.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tan* sözcüğü “vücut” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, Köktürkçe metinlerde tanıklanamamıştır. İslami metinlerde ise *ten* şekliyle görülmektedir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “vücut” anlamlı tek örneği örneği şudur: ***Tanum** tüsi takı tükemezken “**Vücadumun** tüyleri henüz tam büyümemişken ...”* (IrkB 3).

#### 1.5.1.12. Teri “deri” (ED: 531).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: teri “deri” (U III: 52; KP: 215); İlkİslami: teri “deri” (DLT: 871).

**ManTürk:** IrkB: 44. M I: 8. M III: 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teri* sözcüğünün “deri” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Tabışgan **terisi** ünüşüpen yügürü barmış “Tavşan, derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş.”* (IrkB 44), *Beş közünür tavgird etöz sınıları sünjük sinir tamar et **teri** “Görünürdeki vücudun beş bölümü: kemik, sinir, damar, et, deri.”* (M III 18-19), *Kişiniñ **terisinte** ünüp yana kişiniñ kanın kentü sorar “Kişinin derisinden çıkıp yine kişinin kanını kendi emer.”* (M I 8).

#### 1.5.1.13. Tü “tüy” (ED: 433).

TürkRunik: tü “tüy, saç, kıl” (Şirin, 2016: 744); BuddyUyg: tü “tüy, kıl (yalnız vücutta)” (Maitr: 486); İlkİslami: tü “tüy, kıl, saç” (KB: 476), tü “vücuttaki kıl, tüy” (DLT: 907).

**ManTürk:** IrkB: 3. M III: 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tü* sözcüğü “tüy” anlamındadır: *Tanın tüsi takı tükemezken “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemişken ...”* (IrkB 3).

Sözcük +IXg ekli *tülüg* biçimiyle de “tüylü” anlamına gelmektedir: *İl ögesi ilçi bilgeler kamağ atlıg ... tülüg eki butlug itçe ... kuşça etigli bodunu bukunu aalınnu karası “Danışmanlar, elçi bilgeler ve tüm meşhur ... tüylü iki ayaklı köpek gibi ... kuş gibi öten halkı ...”* (M III 34).

#### 1.5.1.14. Yag “yağ” (ED: 895).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yag “yağ” (Maitr: 499); İlkİslami: yag “yağ” (KB: 512), yag “yağ; Oğuzlarda iç yağ” (DLT: 940).

**ManTürk:** IrkB: 13. Windgott: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *yag* sözcüğü, *yaglıg* biçiminde “yağlı” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, örneklerin birinde vücuttaki yağı; diğerinde ise yemekteki yağı ifade etmektedir: Bu sözcüğün “yağlı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Semiz öñlüg yaglıg küçlüg kop bedük bolurlar “Semiz görünüşlü, yağlı, güçlü ve hep büyük olurlar.”* (Windgott 19-21), *Yaglıg kamuç bulupan yalgayu tirilmiş “**Yağlı** bir kepçe bulup yalamış, hayatta kalmış.”* (IrkB 13).

#### 1.5.1.15. Yalıñ “çıplak” (<\*yal-ıñ: ED: 929)

TürkRunik: yalıñ “çıplak, yoksul” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yalıñ “yalın (ayak)” (Maitr: 501), yalıñ “çıplak” (BT XIII: 243); İlkİslami: yalıñ “çıplak” (KB: 518), yalıñ “çıplak” (DLT: 946).

**ManTürk:** M III: 36. BT V: 51.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yalıñ* sözcüğünün “çıplak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yalıñ kerilip “**Çıplak** (hâlde) gerilip.”* (M III 36), *Takı ol tejrilik içinte bir yalıñ er olurmiş ermiş “Dahası, o tapınak içinde bir **çıplak** erkek otururmuş.”* (BT V 51).

#### 1.5.1.16. Yin “beden” (ED: 941).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yin “deri” (Maitr: 510; U III: 24); İlkİslami: yin “beden, insan vücudu; deri” (DLT: 976).

**ManTürk:** BT V: 66, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yin* sözcüğü “beden” anlamında tanıklanmıştır: *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar “Bedeni, gönlü iyi mi, (yoksa) **bedeni** değersiz mi, nasıl buyurur?”* (BT V 66).

#### 1.5.1.17. Yuñ “yün” (ED: 941).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yün “yün” (KP: 219); İlkİslami: yuñ “yün; deve tüyü; Argu, Yağma ve Karluk lehçesinde pamuk” (DLT: 494).

**ManTürk:** M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yuñ* sözcüğünün “yün” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Birer birer adakın bap kemişip yuñun kırkarlar “Birer birer ayaklarını bağlayıp, seni terk edip **yününü** kırkarlar.”* (M III 33).

### 1.5.2. Vücut Salgıları

#### 1.5.2.1. İriñ “irin” (<iri-ñ: ED: 233).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: iriñ “irin” (U III: 61), yiriñ “irin” (Maitr: 512); İlkİslami: iriñ “cerahat, irin” (DLT: 667).

**ManTürk:** M I: 5, 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iriñ* sözcüğü “irin” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük tanıklandığı iki örnekte de *kan* “kan” ile kullanılmıştır: *Ol yarsınçig etözünteki kan iriñ arıgsız yablak taşılı tökülti “O iğrenç vücudundan kan, **irin** ve pislikler dışarı çıkıp, döküldü.”* (M I 5), *Toni baştan adaka tegi kanka irinke ürgerip “Giysisi baştan ayağa kadar kan ve **irine** bulanıp ...”* (M I 5).

#### 1.5.2.2. Köpük ~ Köpik “1. salya, köpük. 2. deniz köpüğü” (<köp-ük: ED: 689; <\*köp-ük veya <\*köpi-k: OTWF: 537).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: köpük ~ köpik “su köpüğü, kaynayan tencerenin köpüğü” (DLT: 168).

**ManTürk:** IrkB: 20. M III: 10.

Köktürkçe ve Budist Uygurcada tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde *köpük* ve *köpik* şekillerinde görülmektedir. Ürüñ ***köpükimin*** saçar men “Ak ***köpüklerimi*** (ağzımdan) saçarım.” (IrkB 20). Sözcük bu örnekte vücut salgısı olan “salya” anlamına gelmektedir.

Sözcük, aşağıdaki örnekte ise “suyun çalkalanmasıyla oluşan kabarcık, deniz köpüğü” anlamını ihtiva ederek başka bir disipline ait terim olarak görünmektedir: *Yirde sıñarki yil tursar ol suv bulgaki ***köpikleri*** bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, ***köpükleri***, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.” (M III 10).*

**1.5.2.3. Tezek** “tezek, kuş pisliği” (ED: 574).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: teşek “tezek” (BT VII: 97); İlkİslami: tezek “at pisliği” (DLT: 874).

**ManTürk:** IrkB: 23.

Türk-Runik harfli metinlerde tanıklanamayan sözcük; Budist metinlerde *teşek* şeklinde; İslami metinlerde de “at pisliği” anlamıyla hayvan dışkısı anlamına gelmektedir. Sözcük, Maniheist metinlerde ise “kuş pisliği, dışkısı” anlamına gelmektedir: Sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Oglan kekük ***tezekin*** bultı “(Bir) oğlan kartal ***tezeğini*** buldu.” (IrkB 23).*

**1.5.2.4. Yar** “tükürük” (ED: 953).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yar “tükürük” (Maitr: 502); İlkİslami: yar “tükürük” (DLT: 952).

**ManTürk:** Pothi: 112. ManTürkGed: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yar* sözcüğü “tükürük” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “tükürük” anlamlı örnekleri şunlardır: *Sudmiş ***yarça*** “***Tükürük*** tükürmüş gibi...” (Pothi 112). Örnekte *yar sud-* “tükürmek” anlamına gelmektedir. *Bilegüke ***yarı*** teg bolayın “Bileğiye ***tükürük*** gibi olayım.” (ManTürkGed 9-10).**

### 1.5.2.5.Yaş “gözyaşı”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *yaş* sözcüğü, “taze” temel anlamından hareketle “(taze) ot” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda “zaman dilimi” de ifade eden sözcük, burada da “gözyaşı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.2.3.4. Yaş**. Maniheist Uygurca metinlerde sözcüğün “gözyaşı” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Yazukların ökünü yaşların akıtu “Günahları için tövbe edip, **gözyaşları** dökerek ...”* (Pohti 373).

### 1.5.3. Vücudun Bölümleri ve Organ Adları

#### 1.5.3.1. Adak “ayak” (ED: 45).

TürkRunik: adak “ayak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adak “ayak” (Maitr: 344); İlkİslami: adak “ayak” (KB: 4), adak “ayak” (DLT: 540).

**ManTürk:** Chuast: 118, 352. Pohti: 97. M I: 5, 17, 22. M III: 33, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adak* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakin yorıp ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile işiterek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, **ayakları ile** yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.”* (Chuast 350-353), *Adakin yorıp sizni atayu “Onlar **ayaklarıyla** yürüyüp sizi adınızla çağırdı.”* (Pohti 97), *Birer birer adakin bap kemişip yuñın kırkarlar “Birer birer **ayaklarını** bağlayıp, seni terk edip yününü kırkarlar.”* (M III 33), *Tonı baştan adaka tegi kanka irinke ürgenip “Giysisi baştan **ayağa** kadar kan ve irine bulanıp ...”* (M I 5), *Töpüden adaknuñ tırañak uçña “Baştan **ayağının** turnak ucuna...”* (M I 17).

Sözcük, +IXg ekli *adaklıg* hâliyle de “ayaklı” anlamında tanıklanmaktadır: *Beşinç beş türlüg tınlıgka bir yme eki adaklıg kişike ekinti dört butlug tınlıgka üçünç uçugma tınlıgka törtünç suv içreki tınlıgka beşinç yerdeki bagırın yorıgma tınlıgka “Beşinci olarak da beş türlü canlıya; birincisi iki **ayaklı** insana, ikincisi dört bacaklı canlıya, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere...”* (Chuast 117-122).

### 1.5.3.2. Agız ~ Agaz “ağız” (ED: 98).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: agız “ağız” (Maitr: 345; BT III: 81); İlkİslami: agız “ağız” (KB: 10), agız “insanın ve bütün hayvanların ağızı; ırmağın, testinin, küpün ve kuyunun ağızı” (DLT: 543).

**ManTürk:** IrkB: 27, 65. Chuast: 231. Pothi: 97, 180, 436, 445, 458. M I: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *agız ~ agaz* sözcüğünün “ağız” anlamlı örnekleri şunlardır: *Böri agzu emsimiş “Kurdun agzu zehirlenmiş.”* (IrkB 27), *Semiz at agzu katıg boltı “Semiz atın agzu sertleşti.”* (IrkB 65), *Tokuzunç, on çahşapat tutdukumuzda berü üç agzin üç köñlün üç elgin bir kamağ özüin tüketi tutmak kergek erti “Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç agız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte bu on emre uymak gerekiydi.”* (Chuast 229-233), *Agızinta sizni öge alkayu “Agızlarıyla sizi överek...”* (Pothi 97), *Elig agazka ...* (M I 23).

### 1.5.3.3. Aralı “çatal boynuz” (ED: 230).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 60.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *aralı* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “çatal boynuz” anlamına gelmektedir. Clauson, sözcüğün bozulmuş veya alıntı olduğunu belirtmektedir. (ED: 230). Bu sözcüğün *Irk Bitig*’de tanıklanan örneği şudur: *Tokuz aralı sıgun keyik men “Dokuz çatal boynuzlu bir erkek geyiğim.”* (IrkB 60). Clauson *tokuz aralı* ibaresi için de “dokuz aylık” veya “dokuz puanlı boynuz” anlamını vermiştir. (ED: 230).

### 1.5.3.4. Azıg “azı dişi” (ED: 283).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: azıg “azı dişi” (BT XXV: 334); İlkİslami: azıg “her hayvanın azı dişi” (DLT: 30).

**ManTürk:** IrkB: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *azıg* sözcüğünün “azı dişi” anlamlı tek örneği şudur: *Adıgıñ karnı yarılmış toñuzıñ azıgı sınmış “Ayının karnı yarılmış, domuzun **azı dişleri** kırılmış.”* (IrKB 6).

#### 1.5.3.5.Bağır “bağır” (ED: 317).

TürkRunik: bağır “ciğer; vah, heyhat” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: bağır “ciğer” (U III: 79); İlkİslami: bağır “bağır, karaciğer” (KB: 52), bağır “karaciğer” (DLT: 569).

**ManTürk:** Chuast: 122. M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “bağır” anlamlı sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *bagırın yorigma tınlıgka “sürüngenlere...”* (Chuast 122). Cümledeki *bagırın yorigma tınlıg* ibaresi “sürüngen” hayvanları ifade etmektedir. *//// özi **bagrı** a* (M III 36).

#### 1.5.3.6.Bakanak “çatal tırnak” (ED: 316).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bakanak ~ bakayak “toynaklıların toynak arası çatalı ve çatalın bir parçası” (DLT: 422).

**ManTürk:** Pothi: 468.

Köktürkçe ve Budist metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde mevcuttur. KM, *bakanak* ~ *bakayak* için “toynaklıların toynak arası çatalı ve çatalın bir parçası” açıklamasını yapmıştır. (DLT: 422). Sözcük, Kıpçak Türkçesinde de *baganak* biçimiyle “(at) tırnak” anlamıyla yaşamaktadır. (Özgür, 2009: 895). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Bakanak turgurup “Çatal tırnağını yukarı kaldırıp.”* (Pothi 468).

#### 1.5.3.7.Baş “baş, kafa; başlangıç” (ED: 375).

TürkRunik: baş “baş, kafa; bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri; tepe, zirve, doruk, ırmak başı; zaman, sıra, yer, önem vb. bakımlarından önce gelen, başlangıç, ilk” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: baş “baş, kafa” (Maitr: 360) baş “baş, uç” (Yüan: 308); İlkİslami: baş “baş, ön, uç” (KB: 62-63), baş “insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.); başta gelen, temel, esas” (DLT: 576).

**ManTürk:** IrkB: 8, 10, 57. Chuast: 92, 164. Pothi: 261. M I: 5, 6, 20, 22, 30, 32. M III: 7, 8, 24, 25, 27, 29, 34, 36, 49. BT V: 27, 28, 43. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *baş* sözcüğü temel anlamıyla “baş, kafa” anlamına gelmektedir: *Kamuş ara **başım** “Başım kamuşların arasında.”* (IrkB 10), ***Bas** tüz töpülerinte alkugunun eltgeli siz tegimlig “Siz, herkesin başının üstünde taşıyacağı kadar değerlisiniz.”* (Pothi 261), *Meniñ **başımın** “Benim başımı.”* (M III 24), *Ol karı yek **başın** basa tutar “O yaşlı şeytan, başını baskı altında tutar.”* (M III 8), ***Başımın** yirke tegürüp yinçürü yükünür men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27), *Toni **baştan** adaka tegi kanka iriñke ürgenip “Giysisi baştan ayağa kadar kan ve irine bulanıp ...”* (M I 5), *Ol ödün teñri ilig toyka kirip didmin **başına** urdı “O zaman, Tanrı hükümdar karargâha girip tacını başına taktı.”* (TT II 416).

Sözcük, *başlıg* hâliyle de “başlı, kafalı” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “başlı” anlamlı tanıkları şunlardır: *Altun **başlıg** yılan men “Altın başlı yılanım.”* (IrkB 8), *On yılan **başlıg** erñekin iki kırk tişin tirig özüg aş içgü teñrig neçe açtıttımız agrıttımız erser “Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki dişimizle herhangi bir şekilde yiyecek içecek tanrısına acı çektirdiysek ...”* (Chuast 91-95).

Sözcük, bazen de “başlangıç” anlamında kullanılmıştır. Maniheist Uygurcada, sözcüğün “başlangıç” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır: *Bu ırk **başında** az emgeki bar “Bu falın başında biraz acı var.”* (IrkB 57), *Bugünkü küñe alkatmış ayka yıl **başına** “Bügüne, methedilmiş aya, ... yıl başına.”* (M III 36), *Eki agulug yol **başına** “İki zehirli yolun başına.”* (Chuast 163-164), ***Başın** baru “Başından beri ...”* (M I 30).

### 1.5.3.8.Bil “bel” (ED: 330).

TürkRunik: bel “bel; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bil “bel” (KP: 203); İlkİslami: bil “bel” (KB: 77), bil “bel” (DLT: 586).

**ManTürk:** IrkB: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bil* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Bir karı öküzüg **bilin** biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.”* (IrkB 37).

### 1.5.3.9. **Burun** “burun; ön” (ED: 366).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: burun “burun” (Maitr: 376); burun “önce” (BT III: 87); İlkİslami: burun “burun, burç; önce, ileri” (KB: 116-117), burun “burun; dağın ucu; bir şeyin ilki, önce” (DLT: 603).

**ManTürk:** ETŞ: 5. BT V: 57.

Maniheist Uygurca metinlerde, *burun* sözcüğü tanıklandığı örneklerin birinde organ adını; diğer örnekte ise “ön” anlamını ifade etmektedir: ***Burnunta*** *boz bulut ünür* “***Burnundan*** *boz bulut yükselir.*” (ETŞ 5), ***Burunu*** *yi/i tva/ arkası* “***Önü*** ... *arkası* ...” (BT V 57).

### 1.5.3.10. **But** “bacak; kalça” (ED: 297).

TürkRunik: but “but” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: but “but” (Maitr: 376); İlkİslami: but “but, bacak” (KB: 118); but “but, ayak” (DLT: 604).

**ManTürk:** Chuast: 119. Pothi: 471. M III: 34, 38. BT V: 51. Aesop: 1040.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *but* sözcüğü “bacak; kalça” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Ol er kentü* ***butun*** *kolin yiti temir бага bekrü bamiş erti* “*O adam, kendi kollarını ve bacaklarını keskin demir prangalara sıkıca bağlamıştı.*” (BT V 51).

*But* sözcüğü, metinlerde daha çok *butlug* formuyla tanıklanmaktadır. Bu sözcük “bacaklı, butlu” anlamlarını ihtiva etmektedir. Maniheist Uygurcada, *butlug* sözcüğünün “bacaklı” anlamlı tanıkları şunlardır: *Beşinç beş türlüğ tınlıgka bir yme eki adaklıg kişike ekinti tört* ***butlug*** *tınlıgka üçünç uçugma tınlıgka törtünç suv içreki tınlıgka beşinç yerdeki bagırın yorıgma tınlıgka* “*Beşinci olarak da beş türlü canlıya; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı canlıya, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere...*” (Chuast 117-122), *Köplüg agu teg* ***butluglar*** “*Gerilmiş davul gibi kalçalar.*” (Pothi 471). Sözcük bu örnekte ise “davul” a benzetilen “kalça” anlamına gelmektedir. *İl ögesi ilçi bilgeler kamağ atlıg ... tülüğ eki* ***butlug*** *itçe ... kuşça etigli bodunu bukunu aalınını karası* “*Danışmanlar, elçi bilgeler ve tüm meşhur ... tüylü iki bacaklı köpek gibi ... kuş gibi öten halkı ...*” (M III 34).

### 1.5.3.11. Elig “el; mülkiyet” (ED: 140).

TürkRunik: elig “el” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: elig “el” (Maitr: 382); İlkİslami: elig “el” (KB: 145), elig “el” (DLT: 637).

**ManTürk:** IrkB: 63. Chuast: 231, 352. Pothi: 70. M I: 23. M III: 21. Yosipas: 111.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *elig* sözcüğü yaygın olarak “el” anlamındadır. Bu sözcüğün “el” anlamlı örnekleri şunlardır: ***Eligin*** *tutmuş* “**Elleri ile tutmuşlar.**” (IrkB 63), *Tokuzunç, on çahşapat tutdukumuzda berü üç agzın üç köñlün üç **elgin** bir kamag özün tüketi tutmak kergek erti* “*Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte bu on emre uymak gerekliydi.*” (Chuast 229-233), ***Közün*** *körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz* “*(Şeytanın) **gözü ile** bakarak, kulağı ile işitirek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.*” (Chuast 350-353), *Bu küñ **elgin** köyüreyin* “*Bu köle kızın **elini** yakayım.*” (Yosipas 111).

Sözcük, bazen de “sahiplik, mülkiyet” anlamlarında kullanılmıştır: *Ayığ kılınçlıg şimnu **eligintin** ozgurtuñuz* “*Kötü işler yapan şeytanın **elinden** kurtardınız.*” (Pothi 70), *Türlüg agı barım **elgiñerü** kelser esirgerü kızganu tutmaz kizlemez.* (M III 21) “*Türlü türlü mal mülk **eline** geçse; esirmegez, kıskanmaz, gizlemez.*” Yukarıdaki örnekte görülen *elgiñerü kel-* ifadesi, “eline geçirmek, sahip olmak” anlamlarında kullanılmıştır.

### 1.5.3.12. Emig “meme” (<em-ig: ED: 158; OTWF: 186).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: emig “meme” (Maitr: 383; PañcFrag: 189); İlkİslami: emig “meme” (DLT: 638).

**ManTürk:** IrkB: 24. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *emig* sözcüğünün “meme” anlamında tanıklanan iki örneğinden biri şudur: *Teglük kulun irkek yunt(t)a **emig** tileyür* “*Kör (bir) tay (emmek için) erkek **atta meme** arıyor.*” (IrkB 24). Cümlede geçen *emig tile-* ibaresi “meme aramak, meme istemek” anlamını ifade etmektedir. Diğer örnek ise şu şekildedir: *Kazguk teg kara boy **emgi** tiyür* “*Kazık gibi kara **memeli** derler.*” (ETŞ 5).



### 1.5.3.13.Eņek “çene” (<eņ+ek: ED: 183).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: eņek “ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge; baş örtüsünü başa bağlayan ip” (DLT: 640).

**ManTürk:** TT II: 424.

Clauson, *eņek* sözcüğünün *eņ* “yanak” sözcüğüyle bir bağlantısı olabileceğini belki de \**eņgek* sözcüğünden geldiği ihtimali üzerinde durmaktadır. (ED: 183). Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tek örnekte “çene” anlamında kullanılmıştır: *İrni yirüp eņeki tamgaki aprap /// a ölüp bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek ölüp gitti.”* (TT II 424).

### 1.5.3.14.Erņek “parmak” (<er+en+gek: OTWF: 75).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: erņek “parmak” (BT VII: 85); İlkİslami: ernek “parmak” (KB: 158), ernek ~ erņek “parmak” (DLT: 51).

**ManTürk:** Chuast: 92. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *erņek* sözcüğü “parmak” anlamında tanıklanmaktadır: *On yılan başlıg erņekin iki kırk tişin tirig özüg aş içgü tenrig neçe açtıttımız agrıttımız erser “Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki dişimizle herhangi bir şekilde Yiyecek İçecek t-Tanrısı’na acı çektirdiysek ...”* (Chuast 91-95). **Erņeki** (ETŞ 5).

### 1.5.3.15.İç “iç organ, bağırsak” bkz. 1.3.4.5.1. İç

### 1.5.3.16.İrin “dudak” (ED: 232).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: irin “dudak” (U IV B, C, D: 99); İlkİslami: irin “dudak” (DLT: 36).

**ManTürk:** TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irin* sözcüğü “dudak” anlamında tanıklanmaktadır: ***İrni*** *yiriip eñeki tamgaki aprap /// a öliip bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek öliip gitti.”* (TT II 424).

#### **1.5.3.17.Kanat** “kanat” (ED: 635).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kanat “kanat” (BT III: 95); İlkİslami: kanat “kanat” (KB: 220), kanat “kanat” (DLT: 682).

**ManTürk:** IrkB: 3, 35. M III: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kanat* sözcüğünün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kugu kuş **kanatına** urup anın kalıyu barıpan ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu **kanatlarına** vurup onunla uçmuş ve (onu) anasına babasına eriştirmiş.”* (IrkB 35), *Seniñ **kanatınun** köyürgey örtengey sen ölgey “Senin **kanadını** yakacak, sen öleceksin.”* (M III 23).

Sözcük, *kanatlıg* biçimiyle de “kanatlı” anlamına gelmektedir: *Altun **kanatlıg** talım kara kuş men “Altın **kanatlı** yırtıcı (bir) kartalım.”* (IrkB 3).

#### **1.5.3.18.Karak** “göz bebeği” (<*kara+ak*: ED: 652).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karak “göz bebeği” (Suv: 524; BT XIII: 225); İlkİslami: karak “göz, göz bebeği” (KB: 223), karak “göz, gözbebeği, gözün karası” (DLT: 164).

**ManTürk:** Pothi: 80. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karak* sözcüğünün “göz bebeği” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Köz **karak** “Göz bebeği.”* (Pothi 80), *Kanlıg bukaç teg **karakı** tiyür “Göz bebeği, kanlı çömlek gibi derler.”* (ETŞ 5).

#### **1.5.3.19.Karın** “karın” (ED: 661).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karın “karın, anarahmi” (Maitr: 403); İlkİslami: karın “karın” (KB: 225), karın “karın; mide” (DLT: 687).

**ManTürk:** IrkB: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karın* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Adıgıñ **karı** yarılmış toñuzıñ azığı sınmış “Ayının **karı** yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış.”* (IrkB 6).

#### 1.5.3.20. Kaş “kaş” (ED: 669).

TürkRunik: kaş “kaş” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kaş “kaş” (Maitr: 403; BT VII: 94); İlkİslami: kaş “kaş” (KB: 226), kaş “kaş; herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı” (DLT: 691).

**ManTürk:** ETŞ: 4, 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kaş* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şudur: *Kadgurdukça **kaşı** körtlem kavışığısayur men “**Kaşı** güzelimi özledikçe, kavuşmak istiyorum.”* (ETŞ 4).

*Kaşlıg* sözcüğü ise “kaşlı” anlamında tanıklanmaktadır: *Tolılıg bulıt teg tonkı **kaşlıg** “Dolu bulutu gibi kara **kaşlı**.”* (ETŞ 5).

#### 1.5.3.21. Kol “kol” (ED: 614).

TürkRunik: kol “kol” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kol “kol” (Maitr: 414; BT XXIII: 209); İlkİslami: kol “kol; vadi” (KB: 268), kol “kol; dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti; kılıç ve bıçağın çizgisi” (DLT: 402-403).

**ManTürk:** M III: 26, 46. BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kol* sözcüğünün tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Kolumın** kavşurup sizıñerü alkangalı turur men “**Kollarımı** kavuşturun size dua etmek için duruyorum.”* (M III 26). Örnekte *kol* kavşur- “kollarını kavuşturmak” anlamına gelmektedir. *Ol er kentü butın **kolın** yiti temir бага bekrü bamiş erti “O adam, kendi **kollarını** ve bacaklarını keskin demir prangalara sıkıca bağlamıştı.”* (BT V 51).

#### 1.5.3.22. Koy “kucak” (ED: 631).

TürkRunik: koy “koyun, kucak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: koy “koyun (insanda)” (Maitr: 415); İlkİslami: kon “koyun, bağır” (KB: 269), koy “kaftanın koyun kısmı; koyun” (DLT: 733).

**ManTürk:** M I: 6. ManTürkGed: 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *koy* sözcüğünün “kucak” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Kiñ koyunuzda “Geniş kucağınızda...”* (ManTürkGed 23-24).

### 1.5.3.23. Köğüz “göğüs; düşünce” (ED: 714).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: köğüz “düşünce, anlama, kavrama” (Kuan: 43), köğüz “göğüs, kalp; düşünce” (Maitr: 416); İlkİslami: köğüz “göğüs” (KB: 274), köğüz “göğüs” (DLT: 157).

**ManTürk:** ETŞ: 3. M I: 18, 26, 28. Yosipas: 142.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kөгüz* sözcüğü “göğüs; düşünce” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kün teñri yarukın teg kөгüzlügüm bilgem “Benim, Güneş Tanrı ışığı gibi gөгüslüm, bilgem.”* (ETŞ 3), *Kөñülümüz kөгüzümüz “Gönlümüz, düşüncemiz ...”* (M I 28).

### 1.5.3.24. Köz “göz” (ED: 756).

TürkRunik: köz “göz” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: köz “göz” (Maitr: 419); İlkİslami: köz “göz” (KB: 287), köz “göz” (DLT: 743).

**ManTürk:** Chuast: 350. Pothi: 71, 80, 197, 349, 446, 471. ETŞ: 4. M I: 15, 22. M III: 9, 22. TT II: 414, 416. BT V: 56.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köz* “göz” sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Közün körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gөzü ile bakarak, kulağı ile işitirek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırıp verir.”* (Chuast 350-353), *Tegilmiş közler “Kör olmuş gözler...”* (Pothi 71), *Közi karam birle külüşügin oluralım “Kara gözlüm ile güle güle oturalım.”* (ETŞ 4), *Köz karak “Göz bebeği.”* (Pothi 80), *Közümte idi ucuz yinik boltı “Gözümde kesinlikle ucuz ve değersiz oldu.”* (TT II 416).

**Közüg** yumup açgınca közüntünüz “**Gözünü** yumup açtığı gibi, siz göründünüz.” (Pohti 197). Örnekte köz yum- “göz yummak” anlamına gelmektedir.

**Közlüg** sözcüğü ise “gözlü” anlamına gelmektedir: *Bakırlıg **közlügler** “Bakır gözlüler...”* (Pohti 446). Sözcük, aşağıdaki örnekte ise mecaz olarak kullanılmıştır: *Bilge biliglig **közüg** açtaçı bolalım “Bilgelik **gözünü** açalım.”* (Pohti 349-350).

#### **1.5.3.25. Kudruk** “kuyruk” (<\*kudur-uk: ED: 604).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kudruk “kuyruk” (Yüan: 371), kudruk “kuyruk” (BT XXIII: 210); İlkİslami: kudruk “kuyruk” (KB: 289), kudruk “bütün hayvanların kuyruğu; kıç” (DLT: 206).

**ManTürk:** IrkB: 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kudruk* sözcüğünün “kuyruk” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tig at **kudrukın** “Doru atın **kuyruğunu** ...”* (IrkB 50).

#### **1.5.3.26. Kudursug** “kuyruk sokumu”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 16.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *kudursug* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kuyruk sokumu” anlamındadır. Erdal *kudursug* sözcüğünün *kudruk* “kuyruk”, *kuduçak* “kuyruk kemiği” ve *kudurgun* “eğerin kuskunu” sözcükleriyle herhangi bir ilişkisinin bulunduğunu belirtmektedir. (1977: 91). Bu sözcüğün Maniheist Uygurcada, “kuyruk sokumu” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: *Yilişe, **kudursuğuna** tegi yagrıpan kamşayu umatın turur “Yelesine ve **kuyruğuna** kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor.”* (IrkB 16).

#### **1.5.3.27. Kulkak** “kulak” (<kul+gak: OTWF: 75).

TürkRunik: kulkak “kulak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kulgak “kulak” (Maitr: 420; Yüan: 372; BT VII: 95), kulkak “kulak” (BT XXV: 382); İlkİslami: kulgak ~ kulak “kulak” (KB: 290), kulak ~ kulkak ~ kulxak “kulak” (DLT: 165).

**ManTürk:** Chuast: 351. Pothi: 456. M III: 26. Aesop: 1041.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kulkak* sözcüğü “kulak” anlamındadır: *Közin körüp **kulkakin** eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gözü ile bakarak, **kulağı ile** işiterek, dili ile söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.”* (Chuast 350-353), *At **kulkakları** “At kulakları.”* (Pothi 456),

*Biziñ **kulagımız** //uz “Bizim **kulağımız**.”* (M III 26). Bir örnekte ise *kulag* olarak okunan sözcüğün “kulak” ile ilgisi olup olmadığı cümle tam okunamadığı için anlaşılabilir değildir. İslami Türkçe metinlerde *kulkak* sözcüğünün *kulak* şeklinin bulunmasına rağmen Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde bu şekilde rastlanmamıştır. Erdal, bu sözcüğün *kul+ak* “küçük köle” (OTWF: 75) olabileceğini belirtmiştir.

### 1.5.3.28. Kurugsak “kursak” (<*kurugsı*-: ED: 657).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kurugsak “gönül” (KB: 293), kurugsak “mide; kuşun midesi” (DLT: 220).

**ManTürk:** IrkB: 8.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *kurugsak* sözcüğü Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kursak” anlamına gelmektedir. Sözcük İslami metinlerde “mide” anlamının yanı sıra “gönül” anlamına da gelmektedir. Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Altun **kurugsakımın** kılıçın kesipen “Altın **kursağımı** kılıç ile keserek ...”* (IrkB 8).

### 1.5.3.29. Müyüz “boynuz” (ED: 352).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: müyüz “boynuz” (U II: 35), münüz “boyuz” (BT VII: 91); İlkİslami: münüz “bütün hayvanların boynuzu, boynuz” (DLT: 495).

**ManTürk:** M I: 16.

Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “boynuz” anlamına gelmektedir. Sözcük, Budist Uygurca metinlerde hem *müyüz* hem de *müñüz* şeklinde, İslami metinlerde ise *müñüz* şeklindedir. Eski Türklerde ayrıca *müñüz müñüz* “boynuz boynuz” adında bir de çocuk oyunu mevcuttur. (DLT: 495). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “boynuz” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Atnañ eşgekneñ müyüzi örmez “Atın, eşeğin boynuzu çıkmaz.”* (M I 16).

### 1.5.3.30. Oş “karın, bağırsaklar”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *oş* sözcüğü “karın, bağırsak” anlamında kullanılmıştır. *Oş* sözcüğüne tarihî Türk dili alanlarında bu anlamında rastlanmamaktadır. Buna istinaden, Erdal *oş* olarak okunan bu sözcüğün aslen *eşiç* “çömlek” sözcüğü olduğunu belirtmektedir: (1977: 100). *Oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış “Sakatatçı, çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarıшта, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”* (IrkB 29).

### 1.5.3.31. Öpke ~ Övke bkz. 1.6.4.5.1. Öpke ~ Övke “öfke”

### 1.5.3.32. Tamgak “boğaz” (<*tam*+*gak*: OTWF: 392).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tamgak “boğaz” (BT VII: 96); İlkİslami: tamgak “boğaz ve hançere” (DLT: 205), tamgak “boğaz”, tamak “Oğuzlarda ve Kıpçaklarda boğaz” (DLT: 13).

**ManTürk:** TT II: 424. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tamgak* sözcüğü “boğaz” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *İrni yirüp eñeki tamgaki aprap /// a ölüp bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek*

ölüp gitti.” (TT II 424), **Tamgakınta** kara tütün taşıkır “**Boğazından** kara duman çıkar.” (ETŞ 5).

### 1.5.3.33. Tırnak ~ Tıraşak “tırnak; pençe” (ED: 551).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tırnak “tırnak” (Maitr: 476); İlkİslami: tırnak “tırnak” (KB: 443), tırnak “tırnak” (DLT: 504).

**ManTürk:** IrkB: 44. M I: 17.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tırnak* ~ *tıraşak* biçimlerinde görülen sözcük “tırnak; pençe” anlamlarına gelmektedir: *Togan kuş **tırnakı** suçulunmuş “Doğanın **pençeleri** yolunmuş.”* (IrkB 44), *Töpüden adaknuş **tıraşak** uçıña “Baştan ayağının **tırnak** ucuna...”* (M I 17).

### 1.5.3.34. Til “1. dil 2. lisan” (ED: 489).

TürkRunik: tıl “muhibir, casus, ajan” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tıl “dil; lisan” (Maitr: 477); İlkİslami: til “dil, söz, lûgat” (KB: 446), tıl “genel olarak dil (lisan); konuşma organı; dil, lehçe; konuşma, söz; düşmandan ele geçirilen adam, casus” (DLT: 876-877).

**ManTürk:** M I: 19. Chuast: 351. Pothi: 108, 487. BT V: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *til* sözcüğü organ olan “dil” ve “lisan” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Közin körüp kulkakın eşidip **tilin** sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile işiterek, **dili ile** söyleyerek, elleri ile sunarak, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.”* (Chuast 350-353), *Eşsiz iduk **tiliniz** “Benzersiz, kutsal **lisanınız.**”* (Pothi 108)

*Ol ödke kamag beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop **til** bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) **dillenecek.**”* (BT V 40). Son örneğe ait bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır. *Til* sözcüğü *bul-* eylemiyle birleşerek, yani *til bul-* yapısını oluşturarak “dillenmek, konuşmak” anlamını taşımıştır.



### 1.5.3.35. Tiş “diş” (ED: 557).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tış “diş” (ED: 557); İlkİslami: tiş “diş” (KB: 453), tış “diş; saban demiri” (DLT: 399).

**ManTürk:** Chuast: 93. Pothi: 448.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tiş* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *On yılan başlıg ernekin iki kırk **tişin** tirig özüg aş içgü teyrig neçe açtıttımız agrıttımız erser “Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki **dişimizle** herhangi bir şekilde yiyecek içecek tanrısına acı çektirdiysek...”* (Chuast 91-95). *.../niñ teg **tiş*** (Pothi 448).

### 1.5.3.36. Tiz “diz” (ED: 570).

TürkRunik: Ø ama tizlig “dizli” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tiz “diz” (BT III: 101); İlkİslami: tiz “diz” (KB: 454), tiz “diz” (DLT: 398).

**ManTürk:** IrkB: 60.

Maniheist çevreye ait Uygurcada, *tiz* sözcüğünün “diz” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bed[ük] **tiz** üze ünüpen möñreyür men “Yüksek **dizlerimin** üstüne çıkarak böğürürüm.”* (IrkB 60).

### 1.5.3.37. Töpü “baş; baş üstü” (ED: 436).

TürkRunik: töpü “en üst, tepe” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg töpü “tepe” (Maitr: 481; Yüan: 433); İlkİslami: töpü “tepe” (KB: 462), töpü “dağın tepesi, tepe; insanın tepesi, başın üstü” (DLT: 896).

**ManTürk:** Pothi: 230, 251, 261, 279, 282. ETŞ: 6. M I: 17. M III: 29. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *töpü* sözcüğü “baş; baş üstü” anlamlarına gelmektedir. Sözcük, Eski Türkçe metinlerde temel anlamıyla “tepe” anlamını karşılamaktadır. Buna karşın; bu sözcük Maniheist metinlerde yalnızca insanın başını, baş üstünü ifade ettiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir: *Ayaguluk ağırılaguluk süzük köñülin ağırılayu yinçürü **töpün** yükünü teginür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, **başımı** eğer ve sana secde ederim.”* (Pothi 282), *Baş tüz **töpülerinte** alkugunuñ eltgeli siz tegimlig “Siz, herkesin **başının***

*üstünde taşıyacağı kadar değerlisiniz.” (Pothi 261), Sişlerin bulupan **töpüsinte** taşıkipan “Şişlerini bulup **başından** çıkıp...” (M III 29), **Töpüsin** tonțaru tıkar “Onları **baş aşağı** çevirerek oraya tıkar.” (ETŞ 6), **Töpüden** adaknuñ tırañak uçıña “**Baştan** ayağının tırnak ucuna...” (M I 17), Başıña tegdi **töpün** tüşti “Başına değdi, **baş üstü** düştü.” (M I 20).*

### 1.5.3.38. Töş “göğüs” (ED: 558).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: töş “döş, göğsün başı, göğüs” (DLT: 897).

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Köktürkçe ve Budist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanamayan *töş* sözcüğü, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “göğüs” anlamındadır. Bu sözcüğün “tanıklanan örneği şudur: **Töş** üze olurup tültürür “**Göğsüne** oturup delik deşik eder.” (ETŞ 5).

### 1.5.3.39. Tuyug “toynak” (ED: 519).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tuyag “toynak” (DLT: 416).

**ManTürk:** IrkB: 5.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, DLT’de *tuyag* olarak geçmektedir. Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *tuyug* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “toynak” anlamında tanıklanmaktadır: *Altun **tuyuglug** adgırlık yaragay “Altın **toynaklı** bir aygır olmak yaraşır.”* (IrkB 5).

### 1.5.3.40. Yarın ~ Yaran “omuz” (ED: 970).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yarın “omuz, sırt” (KB: 526), yarın “kürek kemiği” (DLT: 356).

**ManTürk:** IrkB: 40. M III: 8.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarın ~ yaran* formlarında tanıklanan sözcük “omuz” anlamındadır. Sözcük, Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamamıştır. Sözcük, İslami metinlerde ise “omuz”, “sırt”, “kürek

kemiği” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “omuz” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalhusun yoriyur “Cesur bir genç, **omuzları** açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.”* (IrkB 40), *İki yanarın başının birdinki yirdinki yir suv basa tutar “İki **omzuyla** ve başıyla güneydeki ve kuzeydeki yerleri baskı altında tutar.”* (M III 8).

#### 1.5.3.41.Yil “yele” (ED: 916).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yal “at yelesi; ense” (KB: 516), yil ~ yal ~ yalıg “atın yelesi” (DLT: 353, 414).

**ManTürk:** IrkB: 16.

Köktürkçe ve Budist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, İslami metinlerde *yil ~ yal ~ yalıg* gibi biçimleriyle “at yelesi” ve “ense” anlamlarında görülmektedir. KM, bu üç biçimin en doğrusunun *yil* olduğunu belirtmektedir. (DLT: 353). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde ise yalnızca tek örnekte tanıklanan *yil* sözcüğü “yele” anlamındadır: *Yiline kudursugıña tegi yagrıpan kamşayu umatın turur “**Yelesine** ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor.”* (IrkB 16).

#### 1.5.3.42.Yüz “yüz; yüzey” (ED: 983).

TürkRunik: yüz “yüz, surat” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: yüz “çehre; satıh” (Maitr: 516), yüz “yüz, satıh, genişlik” (Yüan: 470); İlkİslami: yüz “yüz, çehre” (KB: 562), yüz “yüz, çehre; yüzey; ön” (DLT: 994).

**ManTürk:** Pothi: 169. M I: 10. M III: 7, 22, 41, 42. ETY II: 94. TT II: 414. BT V: 30, 47, 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yüz* sözcüğünün temel anlamıyla tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Seviglig yaltraglı isig yüzünüzün körügseyür biz “Sevimli ve parlak **yüzünüzü** görmek istiyoruz.”* (M I 10), *Yüzün utru tururça sakınur “**Yüzüne** karşı durur gibi düşünür.”* (M III 22), *Yüzümüz utru ulug iynç basınç alp emgekler “**Yüzümüze** karşı büyük baskılar, tehlikeler ve acılar ...”*

(TT II 414) *Siziñ adınçığ körtle yüzünüzgerü “Sizin emsalsiz, güzel yüzünüze...”* (BT V 47).

Sözcük bazı örneklerde de “yüzey” anlamına gelmektedir: *Kök kalık yüzinte* (Pohti 169). Bu örnekte *kök kalık yüzü* “gökyüzü” anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, *yüzlüg* sözcüğü ise “yüzlü; (tanıdık) simalı, çehrelî, meşhur” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Atlıg yüzlüg “Meşhur ve tanıdık simalı”* (M III 42), *Atlıg yüzlüg üzüt* (M III 41), *Yaruk ... yüzlüg “Aydınlık ... yüzlü.”* (M III 7).

#### 1.5.4. Hastalık / Tedavi

##### 1.5.4.1. Agrıg “ağrı, hastalık” (<agrı-g: ED: 90; OTWF: 179).

TürkRunik: Ø ama agrı- (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: agrıg ~ agrag “ağrı, sızı” (Maitr: 345), agrıg “acı, ağrı” (BT XXIII: 188; BT XXV: 323); İlkİslami: agrıg “ağrı, zahmet, huzursuzluk, hastalık” (KB: 11), agrıg “ağrı (her organın ağrısı kendi adıyla adlandırılır)” (DLT: 48).

**ManTürk:** BT V: 29, 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *agrıg* sözcüğünün “ağrı, hastalık” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Etözdeki ig agrıg ada tuda bıçılmakı kesilmeki bolzun “Vücuttaki ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.”* (BT V 29). // *agrıgag isigig tumligag kop tıdgay “Ağrının, hastalığın, sıcakın ve soğğun hepsini engelleyecek.”* (BT V 40).

##### 1.5.4.2. Balıg “yaralı” (<\*ba+lıg: ED: 335).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: balıg “yaralı” (Maitr: 359); İlkİslami: balıg “yaralı” (KB: 55), balıg “yaralı” (DLT: 175).

**ManTürk:** Chuast: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *balıg* sözcüğü “yaralı” anlamına gelmektedir. Cümlede geçen *balıg başlıg bol-* ibaresi ise “yaralı olmak, yaralanmak” anlamını ifade etmektedir: *Hormuzta teñri oğlanı beş teñri, bizniñ üzütümüz sön*

yeklögün süñüşüp **balıg** başlıg boltı “Hormuzta Tanrı’nın çocukları Beş Tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.” (Chuast 7-9).

**1.5.4.3.Baş** “yara” (ED: 376).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: başlıg “yaralı” (Maitr: 361); İlkİslami: baş “yara” (KB: 64), baş “yara” (DLT: 577).

**ManTürk:** Chuast: 9, 91.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *baş* sözcüğü “yara” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, *kıl-* fiiliyle birleştiğinde “yaralamak” anlamını vermektedir: *Tört yigirmi türlüg baş kiltımız erser “On dört türlü yaraladıysak ...”* (Chuast 90-91).

*Başlıg* sözcüğü ise “yaralı”; *başlıg bol-* ise “yaralı olmak, yaralanmak” anlamında tanıklanmaktadır: *Hormuzta teñri oğlanı beş teñri, bizniñ üzütümüz sön yeklögün süñüşüp balıg başlıg boltı “Hormuzta Tanrı’nın çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.”* (Chuast 7-9).

**1.5.4.4.Bertük** “yaralı” (<*bert-ük*: OTWF: 230).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bertük “sakat (?)” (Maitr: 363); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 51, 57.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *bertük* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yaralı” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, Budist Uygurca metinlerde de “sakat” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte öñedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51).

**1.5.4.5.Em** bkz. **1.8.2.2. Em** “büyü, dua”

**1.5.4.6.Esengü** “sağlık, huzur” (<*esen+gü*: ED: 249).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: esengü “sağlık, sıhhat, kâmilen” (EUTS: 76), esengülüg (BT XXV: 341); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 12, 27. M III: 26, 43. BT V: 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *esengü* sözcüğü “sağlık, huzur” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kut kıv kutadmak kıvadmak esengü ögrünçü “Mutluluk vermek, **sağlık**, neşe ...”* (BT V 53), *esengü ögrünçü//////////* (M III 43).

**1.5.4.7.İg** “hastalık” (ED: 98).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ig “hastalık” (Maitr: 393); İlkİslami: ig “hastalık, hasta” (KB :188), ig “hastalık” (DLT: 661).

**ManTürk:** Pothi: 85, 349. ManTürkGed: 8. M I: 28. M III: 49. BT V: 29, 39, 51, 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ig* sözcüğü “hastalık” anlamına gelmektedir: *Uzun öyedmez nizvanilig igig emleteçi bolalım “Tutkunun kronik hastalığını iyileştirelim.”* (Pothi 348-349). Örnekte *igig emle-* hastalığı iyileştirmek anlamına gelmektedir. Söz konusu örnekte “hastalık” mecazi bir kullanımda görülmektedir.

*Etözdeki ig agrıg ada tuda bıçılmakı kesilmeki bolzun “Vücuttaki ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.”* (BT V 29), *igde adırt tutuñ “Hastalıktan ayrı tut.”* (BT V 39), *Kamag aqsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte öyedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51). Son örnekte, *ig öyed-* “tedavi etmek, iyileştirmek, hastalıktan kurtarmak” gibi anlamlara gelmektedir.

Maniheist Uygurcada, *iglig* sözcüğü “hasta, hastalıklı”; *igsiz* ise “hastaliksız” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig togalıg bolmazun ne için tiser? “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, deli ve **hastalıklı** olmasın.”* (M III 49), *///iş ağır igliglerig öneddtürdi “Ağır **hastaları** iyileştirdi.”* (BT V 52). Örnekte *iglig* önedtür-ibaresi “hastayı tedavi etmek” anlamına gelmektedir. *İgsizin adasızın “Hastaliksız, tehlikesiz...”* (M I 28).

#### 1.5.4.8.Ot “şifalı ot, ilaç” bkz. 1.2.3.2. Ot

#### 1.5.4.9. Örmən “deri hastalığı” (<ör-men: OTWF: 389).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örmən “bir çeşit hastalık” (EUTS: 273); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örmen* sözcüğü “deri hastalığı” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, Köktürkçe ve İslami Türkçe metinlerde tanıklanamamıştır. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Kamag agsak teglük bertük beçelig **örmen** uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte öjedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, **deri hastalığı** olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51).

#### 1.5.4.10.Toga “hastalık” (ED: 466).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: toga “kör” (KP: 216; Maitr: 479), toga “hastalık” (BT XXIII: 225); İlkİslami: toga “hastalık” (KB: 456), tuga “hastalık ve iç ağırlığı” (DLT: 445).

**ManTürk:** M III: 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *toga* sözcüğü “hastalık” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “hastalık” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig **togalıg** bolmazun “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, deli ve **hastalıklı** olmasın.”* (M III 49).

#### 1.5.4.11.Uduz “uyuz” (ED: 74).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: uduz “uyuz” (EUTS: 263); İlkİslami: uduz “uyuz” (DLT: 917).

**ManTürk:** BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uduz* sözcüğünün “uyuz” hastalığı anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen **uduz** kişiler kelip ol suvug içser ... iginte öjedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar,*

*topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.” (BT V 51).*

#### **1.5.4.12.Yörünteg** “tedavi, ilaç” (ED: 971).

TürkRunik: Ø; örünteg “ilaç” (Maitr: 447), yöründek (Suv: 823); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 29. M III: 47.

Köktürkçe ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan, Budist metinlerde *örünteg* / *yöründek* gibi biçimlerde görülen sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “tedavi” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Anvardışnlig ot üze anga yörünteg kiltınız “Topladığınız ilaçlarla onu tedavi ettiniz.”* (Pothi 28-29).

### **1.5.5. Engeller ve Sakatlıklar**

#### **1.5.5.1.Agın** “dilsiz” (ED: 87).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: agın “dilsiz, konuşamayan” (KB: 9), agan “genizden konuşan (hım hım) adam” (DLT: 36).

**ManTürk:** IrkB: 19. M III: 49.

Köktürkçe ve Budist metinlerde tanıklanamayan *agın* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “dilsiz” anlamında kullanılmıştır: *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsize duaya yollamış.”* (IrkB 19), *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig togalig bolmazun “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, deli ve hastalıklı olmasın.”* (M III 49).

#### **1.5.5.2.Aksak** “aksak” (<*ahsa-k*: ED: 95; OTWF: 227).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aksak “aksak” (Suv: 367); İlkİslami: aksak “aksak, topal” (KB: 14), ahsak “aksak” (DLT: 58).

**ManTürk:** M III: 49.



Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aksak* sözcüğünün tanıklanan tek örneği şudur: *Ol kişi evinte teglük yüz agın **aksak** çoluk kal iglig togalig bolmazun “O kişinin evinde kör, dilsiz, **aksak**, çolak, deli ve hastalıklı olmasın.”* (M III 49).

### 1.5.5.3.Beçelig “topal” (<\*beçel+lig).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: beçel “sakat (?)” (Maitr: 362); İlkİslami: beçel “bızırı geniş kadın; hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar” (DLT: 169).

**ManTürk:** BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *beçelig* sözcüğü “topal” anlamına gelmektedir. Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, Budist ve İslami metinlerde *beçel* olarak tanıklanmaktadır. Sözcük Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnekte ise *beçelig* olarak geçmektedir. Belki de *beçelig*, bu sözcüğün +IXg ekli biçimidir: *Kamag agsak teglük bertük **beçelig** örmen uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte önedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, **topallar**, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51).

### 1.5.5.4.Çoluk “çolak” (<\*çol-uk: ED: 419).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: çoluk “çolak” (DLT: 164).

**ManTürk:** M III: 49.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *çoluk* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “çolak” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak **çoluk** kal iglig togalig bolmazun “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, **çolak**, deli ve hastalıklı olmasın.”* (M III 49).

### 1.5.5.5.Közsüz “kör” (<köz+süz: ED: 762)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: közsüz “gözsüz” (Maitr: 419); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 18.

Türk-Runik harfli ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *közsüz* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kör” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı tek örnek şudur: ***Közsüz*** *teglük* “**Kör...**” (M I 18).

#### 1.5.5.6.Sınuk “(vücuttaki) kırık” (<*sı-n-uk*: ED: 837; OTWF: 170)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sınuk “kırık (parça)” (KP: 213); İlkİslami: sınuk “kırılmış, kırık” (KB: 397), sıjuk “kırık”, sınuk “Oğuzlarda kırık” (DLT: 496).

**ManTürk:** IrkB: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sınuk* sözcüğü “vücuttaki kırık” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, Eski Türkçede genel itibarıyla “kırık” anlamına gelse de Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnekte tıp terimi olarak kullanılmıştır: ***Sınukının*** *sapar men* “*Senin kırıklarını onarırım.*” (IrkB 48).

#### 1.5.5.7.Teglük “kör” (<*tegil-ük*: ED: 480; OTWF: 246).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: teglük “kör” (Maitr: 471); İlkİslami: teglük “kör” (DLT: 208).

**ManTürk:** IrkB: 24. Pothi: 89. M I: 18. M III: 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teglük* sözcüğü “kör” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Teglük*** *kulun irkek yunt(t)a emig tileyür* “**Kör** (bir) *tay (emmek için) erkek ata meme arıyor.*” (IrkB 24), *Ol kişi evinte **teglük** yüz agın aksak çoluk kal iglig togalıg bolmazun* “*O kişinin evinde **kör**, dilsiz, aksak, çolak, deli ve hastalıklı olmasın.*” (M III 49), *Közsüz **teglük** “Kör...”* (M I 18).

#### 1.5.5.8.Üzük “(vücuttaki) çıkık” (<*üz-ük*: ED: 285; OTWF: 224).

TürkRunik: Ø ama üz- (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: Ø ama üzüksüz; İlkİslami: üzük “kesik, tamamlanmamış, yarım kalmış” (KB: 508).

**ManTürk:** IrkB: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üzük* sözcüğü “vücuttaki çıkık” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, *sınuk* sözcüğü gibi tıpla ilgili bir anlamı ifade ettiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir. Sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: **Üzükinin** *ulayur men “Çıkıklarını yerine oturturum.”* (IrkB 48).

## 1.5.6. Duyu

### 1.5.6.1.Genel Adlar

#### 1.5.6.1.1. Kaçığ “duyu” (<*kaç-ıg*: ED: 590; OTWF: 189)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kaçığ “duyu organı” (Maitr: 399), kaçığ “kaçma (?); duyu organı” (BT XIII: 224); İlkİslami: kaçığ “kaçış” (DLT: 166).

**ManTürk:** Pohti: 57.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kaçığ* sözcüğü “duyu” anlamında tanıklanmaktadır. Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan bu sözcük, İslami metinlerde ise temel anlamıyla görülmektedir. Sözcük, Maniheist ve Budist metinlerde ise genellikle “duyu organı” anlamıyla geçmektedir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde “duyu” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Altı kaçığ üze azmışlarka agmak inmek azunlarıg körkittiniz “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.”* (Pohti 57-58).

### 1.5.6.2.Tatma

#### 1.5.6.2.1. Tatıg ~ Tatag “tat” (<*tat-ıg*: ED: 452; OTWF: 207).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tatıg “tat, iksir, panzehir” (Kuan: 48), tatıg “tat” (Maitr: 469); İlkİslami: tatıg “tat, lezzet, zevk” (KB: 428), tatıg “lezzet” (DLT: 861).

**ManTürk:** M I: 27. M III: 12. BT V: 45. Windgott: 36.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tatıg ~ tatag* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Nizvanıların etözke tey tey tatıg tatıg için inçe küçlög bolurlar.* (M III 12).

Sözcük, *tatıglıg* ~ *tataglag* biçimleriyle de “tatlı, lezzetli” gibi anlamları ifade etmektedir: *Tatıglıg nom* (BT V 45), *Tatıglıg edgü yıd* (Windgott 36), *Noşda tataglagrak teñridem bilge bilig* (M I 26), *Tataglag atlag teñri* (M I 27).

### 1.5.6.3.İşitme

#### 1.5.6.3.1. Eşidig “işitme” (<\*eşid-ig).

TürkRunik: Ø ama eşid- “işitmek” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 6.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “işitme” anlamına gelmektedir. Eski Uygurcada aynı anlama gelen *eşidüt* sözcüğü mevcuttur. (ED: 258). Örnekte *eşidig bol-* yapısı “duyulmak” anlamını ifade etmektedir: *İrinçü kılmuş kılınçı eşidig bolur “Yaptığı kötülükleri duyulur.”* (ETŞ 6).

#### 1.5.6.3.2. Örüğ “sessiz” (ED: 222).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örüg (Suv: 637); İlkİslami: örüg “sâkin, sabırlı” (KB: 364), örüg “bir yerde bir süre kalma” (DLT: 791).

**ManTürk:** Pothi: 110. BT V: 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örüg* sözcüğünün “sessiz” anlamına gelen örnekleri şunlardır: *Tınkulug orunta örügin “Sessiz bir dinlenme yerinde.”* (Pothi 110), *Örügün amlin kiñin alkıgın yadılmakı bolzun “Sessiz, sakin, geniş ve uzak olsun.”* (BT V 53).

#### 1.5.6.3.3. Ün “ses” (ED: 167).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ün “ses” (Maitr: 496); İlkİslami: ün “ses, ün, san” (KB: 506), ün “ses” (DLT: 932).

**ManTürk:** M I: 6. M III: 9, 23, 45. BT V: 27, 46. Yosipas: 112.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ün* sözcüğünün “ses” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *İt ürdüki kuş ünü* “Köpek havlaması, kuş sesi.” (M III 45), *Ulug ünün üntedi manradı* “Ulu sesiyle bağırıp çağırıldı.” (M III 9), *Muntadan öñi birdin sınar korug burkan ünün eşidtim* “Bundan başka, güney taraftan Korug burkanın sesini duydum. (M III 23), *Oyunta sansız tümen türlü ün egzig üner* “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.” (BT V 46).

Sözcük, bir örnekte de *ünsüz* biçimiyle geçmektedir: *Ünsüz savlar* (Yosipas 112).

#### 1.5.6.3.4. Yaŋku “yankı” (ED: 949).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaŋku “yankı” (Suv: 790); İlkİslami: yaŋku “yankı” (KB: 521), yaŋku “yankı” (DLT: 502).

**ManTürk:** M III: 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaŋku* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *//// yaŋku yrI////* (M III 27).

#### 1.5.6.4.Koku

##### 1.5.6.4.1. Yıd “(mis) koku” (ED: 883).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yıd “koku” (Maitr: 507), yıd “güzel koku” (Yüan: 460); İlkİslami: yıd “koku” (DLT: 369).

**ManTürk:** ETŞ: 1, 4. M III: 14, 25. BT V: 24, 45. Windgott: 29, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıd* sözcüğü “(mis) koku” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük, tanıklanan örneklerinde bir örnek dışında *yıdlig yıparlig* “(güzel) kokulu” şeklindedir: *Tatıghı edgü yıd* (Windgott 36), *Yıdlig yıparlig* “Güzel **kokulu**, mis kokulu.” (ETŞ 1), *Kin yıpar yıdligum* “Mis kokulum.” (ETŞ 4), *Yazkı körtle yaş ... ıgaç tükel türlü yıdlig yıparlig ...* “İlkbahar mevsiminde, güzel taze otlar, ağaçlar (ve) sonsuz türlü **mis kokulu** ...” (M III 14), *Tirig esen yıdlig yıparlig yil küçlüg ... teñri* “Diri, mükemmel, mis kokulu rüzgâr gibi güçlü ... Tanrı.”

(BT V 24), *Mini seniñ yıdılıg yıparlıg yimişlikiñize kigürüñ “Beni **mis kokulu** meyve bahçenize sokun.”* (M III 25).

#### 1.5.6.4.2. **Kin** “(mis) koku” (ED: 725).

TürkRunik: kinlig “kokulu” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kin “misk kokusu, iyi bir koku” (EUTS: 110); İlkİslami: kin “güzel koku, misk” (KB: 257), kin “misk” (DLT: 720).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist Uygurca metinlerde *kin* sözcüğünün “(mis) koku” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: ***Kin*** *yıpar yıdılıgım “Mis kokulum.”* (ETŞ 4).

#### 1.5.6.4.3. **Sasıg** “pis kokulu” (<*sası-g*: ED: 856; OTWF: 201).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sasıg ~ sasag “pis (koku)” (Maitr: 455), sasıg “pis kokulu, bozulmuş” (BT XXV: 403); İlkİslami: sasıg barıg “kokmuş şey” (DLT: 808).

**ManTürk:** M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sası-* filinden türemiş *sasıg* sözcüğü “pis kokulu” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: ***Sasıg*** *etöz “Pis kokulu beden.”* (M III 36).

#### 1.5.6.4.4. **Yıpar** “(mis) koku” (ED: 878).

TürkRunik: yıpar “(cenaze ritüellerinde kullanılan) kokulu mum, tütsü” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yıpar “güzel koku, misk” (Yüan: 461); İlkİslami: yıpar “misk” (KB: 540), yıpar “misk” (DLT: 972).

**ManTürk:** ETŞ: 1, 4. M III: 14, 25. BT V: 24, 45. Windgott: 30.

Maniheist metinlerde, *yıpar* sözcüğü “mis koku” anlamına gelmektedir: ***Kin yıpar*** *yıdılıgım “Mis kokulum.”* (ETŞ 4).

Sözcük, metinlerde yaygın olarak +IXg ekli biçimiyle “mis kokulu” anlamıyla görülmektedir. Ayrıca, *yıparlıg* sözcüğü örneklerde *yıdılıg* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır: *Yıdılıg yıparlıg “Güzel kokulu, mis kokulu.”* (ETŞ 1), *Yazkı körtle yaş*

... ıgaç tükel türlü yıdlig **yıparlıg** “İlkbahar mevsiminde, güzel taze otlar, ağaçlar (ve) sonsuz türlü mis **kokulu** ...” (M III 14), Tirig esen yıdlig **yıparlıg** yıl küçlüg ... teñri “Diri, mükemmel, mis **kokulu** rüzgâr gibi güçlü ... Tanrı.” (BT V 24), Mini seniñ yıdlig **yıparlıg** yimişlikiñize kigürüñ “Beni **mis kokulu** meyve bahçenize sokun.” (M III 25).

## 1.5.7. Bedensel Gereksinim

### 1.5.7.1. Aç “aç” (ED: 17).

TürkRunik: aç “aç” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: aç “aç” (BT XIII: 195); İlkİslami: aç “aç, doymamış, aç gözlü” (KB: 1), aç “aç” (DLT: 538).

**ManTürk:** M III: 29. Yosipas: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, aç sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: **Aç** *suvsuz dintarkah aş kılıp birmeser “Aç ve susuz kalmış dindarlara yemek hazırlayıp vermez.”* (M III 29).

### 1.5.7.2. U “uyku” (ED: 2).

TürkRunik: u “uyku” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uv “uyku” (Maitr: 494), u “uyku” (BT III: 103); İlkİslami: u “uyku” (KB: 486), u “uyku” (DLT: 915).

**ManTürk:** M I: 6. Pothi: 205.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, u sözcüğü “uyku” anlamına gelmektedir: *Esrüki adıntı **usınta** oduntı “Sarhoşluğu geçti, ayıldı ve **uykusundan** uyandı.”* (M I 5), Sözcük bu örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir. Ayrıca, *usınta odun-* “uykusundan uyanmak” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklandığı diğer örnek ise şudur: *U üze udiyu* (Pothi 205). Bu örnekte ise *u udi-* “uyku uyumak” gibi bir anlamını ifade etmektedir.

## 1.6. İNSAN ve TOPLUM

### 1.6.1. Genel Adlar

#### 1.6.1.1. Er “adam” (ED: 192).

TürkRunik: er “adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: er “kimse; erkek” (Mair: 383) er “erkek adam” (Yüan: 331); İlkİslami: er “er, erkek adam” (KB: 150), er “adam” (DLT: 640).

**ManTürk:** IrkB: 5, 7, 12, 27, 29, 30, 35, 47, 52, 55. M I: 5, 6, 15, 16, 33, 34, 36. M III: 30, 44. BT V: 51, 64. TT II: 418, 424. Windgott: 23. Yosipas: 2, 102.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *er* sözcüğünün “adam” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Beg er yuntuñaru barmış “Bey atlarına doğru gitmiş.”* (IrkB 5), *Oyma er “Sakatatçı adam.”* (IrkB 29), *Alp er oğlu süke barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.”* (IrkB 55), *Çıgañ er oğlu kazança barmış “Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş.”* (IrkB 30), *Alp bilge er* (M III 44), *Taki ol teñrilik içinte bir yalıñ er olurmuş ermiş “Dahası, o tapınak içinde bir çıplak adam oturmuş.”* (BT V 51), *Ögek sav sözleyü umagay kim ol ernen köñlin yarutsar “Anlaşılır söz söyleyemezler ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15), *Bir bay er bar ermiş “Zengin bir adam varmış.”* (Yosipas 2).

Sözcük, +(A)n çokluk eki almış biçimiyle (<er+en: OTWF: 91) iki örnekte tanıklanmıştır. *Alp eren* (Yosipas 102), *Ayığ tüşke tegmiş üç erenler “Kötü sonuca ulaşmış üç adam...”* (TT II 424),

**1.6.1.2.İrkek** “erkek; erkek hayvan” (<irk+ek: OTWF: 41).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: irkek ~ erkek “erkek” (Suv: 481); İlkİslami: erkek “erkek” (KB: 158), erkek “erkek; hayvanların erkeği” (DLT: 642).

**ManTürk:** IrkB: 24, 41. M I: 17, 36, 37. M II: 7. M III: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irkek* sözcüğü “erkek” anlamında tanıklanmaktadır: *Ol irkeklerin ... uruğı yme ol tişilerniñ “O erkeklerin ve kadınların soyu.”* (M II 7).

Ayrıca bu sözcüğün, hayvanlarda cinsiyet olarak “erkek” cinsini belirlemede de kullanıldığına tanıklık edilmektedir: *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür “Kör (bir) tay (emmek için) erkek attı meme arıyor.”* (IrkB 24), *Ürün esri irkek buzağı kelürmiş “Ak benekli bir buzağı dünyaya getirmiş.”* (IrkB 41), *İrkeki onar tişisi neñ onmaz “Erkeği gelişir, dişisi asla gelişmez.”* (M I 37).



### 1.6.1.3.Kırkın “kız” (ED: 654).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kırkın “cariye” (KP: 208), kırkın “bâkire” (Maitr: 410); İlkİslami: kırkın “kız, cariye” (DLT: 714).

**ManTürk:** M III: 16, 18. BT V: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kırkın* sözcüğü “kız” anlamında tanımlanmaktadır. Sözcük, Maniheist metinlerde genelde *teñri kırkın* “Tanrı’nın kızı”nı ifade etmede kullanılmıştır: *Biş yüz miñ tümen teñri kırkınların “Beş yüz binden fazla Tanrı kızlarını ...”* (BT V 31), *Eki yigirmi teñri kırkının birle “On iki Tanrı kızı ile ...”* (M III 16).

### 1.6.1.4.Kız “kız” (ED: 679).

TürkRunik: kız “kız, evlenmemiş kadın; kız çocuk” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kız “kız” (Maitr: 410), kız “kız, kız evlât” (Yüan: 361); İlkİslami: kız “kız, kız çocuk” (KB: 254), kız “kız; cariye; gelin, bakire gelin; kadın” (DLT: 717).

**ManTürk:** M I: 15, 16, 25. M III: 14, 15. Yosipas: 133.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kız* sözcüğünün tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yaruk kızı ... yıl kañımız “Işık kızı ... yel babamız”* (M III 15), *Taplasar bu kız adın kişike yaraguluk ermez “Ondan hoşlanıyorsanız, bu kız başka kişi için uygun olmaz.”* (M III 14), *Anta ötrü oğul kız tugar “Ondan ötürü oğul ve kız doğar.”* (M I 16).

### 1.6.1.5.Kişi “kişi, insan, insanoğlu” (ED: 752).

TürkRunik: kişi “insan, kişi” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kişi “adam, kişi, insan, insanoğlu” (ED: 752-753); İlkİslami: kişi “kişi, insan, adam, kimse” (KB: 261), kişi “insan, kişi, insanlar; Yağmalarda zevce” (DLT: 723).

**ManTürk:** IrkB: 2, 15, 53, 54, 60. ETY II: 94. Chuast: 141, 143, 275. Pothi: 87. ETŞ: 5. M I: 8, 9, 17, 18, 23, 34. M III: 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 26, 29, 38, 41, 46, 48, 49. BT V: 26, 45, 46, 51, 55. TT II: 424, 425. Windgott: 33. Aesop: 1040. Licht: 259, 265. Yosipas: 61, 87, 88.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kişi* sözcüğü “kişi, insan, insanoğlu” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Üze Tejri eşidti asra **kişi** bilti “Üstte Tanrı işitti, altta insan bildi.”* (IrkB 54), *Yılıkaka **kişike** edgü boltu “Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu.”* (IrkB 53). Örnekte, *kişike* edgü bol- “kişi için iyi/faydalı olmak” anlamına gelmektedir. *Yazuksuz **kişig** neçe kovladımız erser “Günahsız birine ne kadar iftira ettiyse...”* (Chuast 141-142), *Küçsüz toruk **kişiler** “Güçsüz, zayıf insanlar.”* (Pohti 87), *Tüzün bilge **kişiler** tirilelim “Asil, bilge insanlar toplanalım.”* (ETS 5), *Ol **kişiniñ** alku türlüğ muñınta tagınta kutgarayın “O kişiyi tüm sıkıntılardan kurtarayım.”* (M III 48), *Miñ miñ tümen tümen **kişiler** bar erti “On binlerce kişi vardı.”* (M III 41), *Kańu **kişiler** “Hangi kişiler?”* (M III 38), *Bekrü kizle yaşurgıl adın **kişi** körmezün “İyi gizle, başkası görmesin.”* (M III 29), *Yekler ünüp yañı **kişi** birle süñüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni **kişiyle** savaşırlar.”* (M III 18), *Amıl yabaş **kişilerig** “Sakin, yumuşak huylu kişileri...”* (TT II 425), ***Kişinin** terisinte ünüp yana **kişinin** kanın kentü sorar “**Kişinin** derisinden çıkıp yine **kişinin** kanını kendi emer.”* (M I 8).

Sözcük, ayrıca *kişi oğlu* ibaresiyle “insanoğlu” anlamında tanıklanmaktadır: *Eki yalıg **kişi** oğlın sokuşmış “Güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2).

**1.6.1.6. Tişi** “kadın; dişi (hayvan)” (ED: 560).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tişi “kadın” (BT XXV: 419); İlkİslami: tişi “dişi, kadın” (KB: 453), tışı “dişi, her şeyin dişisi” (DLT: 878).

**ManTürk:** M I: 17, 36, 37. M II: 7. M III: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tişi* sözcüğü “kadın” anlamına gelmektedir: *Ol irkeklerinñ ... uruğı yme ol **tişilerinñ** “O erkeklerin ve kadınların soyu.”* (M II 7), *Yme **tişi** kişilerinñ körkin meñizin neñ yokça edligsizçe sakınur “Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla yokmuş gibi düşünür.”* (M III 22). Ayrıca bu sözcük, hayvanların “dişi” cinsiyetini belirtmede de kullanılmıştır: *İrkeki onar **tişisi** neñ onmaz “Erkeği gelişir, dişisi asla gelişmez.”* (M I 37).

**1.6.1.7. Urı** “erkek” (ED: 197).

TürkRunik: urı “erkek; oğul, erkek çocuk” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: urı “oğul” (Maitr: 493), urı “erkek çocuk” (Yüan: 445); İlkİslami: urı “erkek (evlat)” (KB: 497), urı “erkek evlat” (DLT: 923).

**ManTürk:** IrkB: 40. Chuast: 155.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *urı* sözcüğünün “erkek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Talıṃ urı yarın açā yasıçin yalıṃ kayag yara urupan yalıṃsusun yoriyur “Cesur bir **erkek**, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalınız yürüyor.”* (IrkB 40), *uzun tonlug urılar “Kadın (ve) **erkekler**.”* (Chuast 155).

### 1.6.1.8. Yalṃuk “insanoğlu” <yalıṃ+guk: OTWF: 159

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yalṃuk “insan” (Yüan: 455); İlkİslami: yalṃuk “insan” (KB: 518), yalṃuk ~ yalıṃuk “Âdem (sav.)’in adı; insan, insanoğlu” (DLT: 946).

**ManTürk:** Pothi: 42, 157, 166, 169. M III: 44, 46, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalṃuk* sözcüğü “insanoğlu” anlamına gelmektedir: *İkirçgü köñüllüg yalṃuklarka “Kararsız **insanoğluna**...”* (Pothi 157), *Uvşak kılınçlıg ikirçgü köñüllüg yalṃuklar (M III 48), Yalṃuklarnıñ oğlanıña yaraşı körk körkitip “**İnsanoğluna** uygun bir görüntü gösterip...”* (Pothi 166- 167), *Yalṃuklar ara “**İnsanoğlunun** arasında.”* (Pothi 42).

## 1.6.2. Akrabalık Adları

### 1.6.2.1. Ana “anne” (ED: 169).

TürkRunik: ana “anne” (Şirin, 2016: 347); BuddhUyg: ana “anne” (Maitr: 349; Yüan: 296); İlkİslami: ana “ana, anne” (KB: 19), ana “anne” (DLT: 550).

**ManTürk:** Pothi: 98.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ana* sözcüğünün “anne” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Anasın babasın oğlanı severçe “**Annesini** babasını ve çocuğunu sever gibi.”* (Pothi 98-99).

#### 1.6.2.2.Apa “baba” (ED: 5).

TürkRunik: apa “ata, ecdat; baba, amca, ağabey, dede, abla, anne, nine; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: apa “Âdem; insan” (KB: 21), aba “Tibet dilinde baba” (DLT: 538).

**ManTürk:** M I: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *apa* sözcüğü “baba” anlamındadır. Budist metinlerde tanıklanamayan bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Teñrilerniñ içisi apası “Tanrı’ların babası ...”* (M I 22).

#### 1.6.2.3.Ata “baba” (ED: 40).

TürkRunik: ata “baba” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: ata “baba” (BT III: 83); İlkİslami: ata “baba” (KB: 35), ata “baba” (DLT: 563).

**ManTürk:** Pothi: 506.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ata* sözcüğünün “baba” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Atam Buzagu “Benim babam Buzagu ...”* (Pothi 506).

#### 1.6.2.4.Avurta “sütanne” (ED: 15).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: avırda “süt nine” (TT VIII: 15); İlkİslami: avurta “süt nine, dadı” (KB: 38), avurta “sütanne” (DLT: 274).

**ManTürk:** M III: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *avurta* sözcüğünün “sütanne” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *İlig oğlu tiginig avurtalar eliginte igidürçe “Hükümdarın oğlu şehzadeyi sütannelerin elinde besler gibi ...”* (M III 14).

#### 1.6.2.5.Baba “baba”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: baba “baba” (BT XIII: 204); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 98.

Sözcüğe Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde rastlanmamaktadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “baba” anlamlı bu sözcüğün tanıklanan tek

örneği şudur: *Anasın **babasın** oğlanı severçe “Annesini **babasını** ve çocuğunu sever gibi.”* (Pothi 98-99).

#### 1.6.2.6.Beg “koca” bkz. 1.6.3.2.4. Beg

#### 1.6.2.7.İçi “ağabey” (ED: 20).

TürkRunik: eçi “ağabey, amca” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: içi “ağabey” (BT XXIII: 204), içi ~ eçi “ağabey” (Maitr: 381, 393); İlkİslami: içi “erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi” (DLT: 660).

**ManTürk:** IrkB: 67. Chuast: 31. M I: 22. M III: 6, 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iči* sözcüğü “büyük erkek kardeş, ağabey” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük yaygın olarak *ini içi* şeklinde ikileme olarak görülmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *İçimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim “Ağabeyimiz sevgili Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.”* (IrkB 67), *Hormuzta teyrili şimnulu inili **ičili** ol tedimiz erser “Hormuzta tanrı ve Şimnu **kardeştir** dediysek...”* (Chuast 30-32), *Tört ini **iči*** (M III 6), *İN **ičilerin** münlüg kadaglıg kılmağ* “*Küçük ve **büyük erkek kardeşlerin** günah işlemez.”* (M III 22).

#### 1.6.2.8.İni “küçük erkek kardeş” (ED: 170).

TürkRunik: ini “erkek kardeş” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: ini “küçük erkek kardeş” (U II: 26) ini “küçük kardeş” (KP: 207); İlkİslami: ini “(yaşça) küçük kardeş” (KB: 199); ini “erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi” (DLT: 666).

**ManTürk:** Chuast: 31. M III: 6, 9, 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ini* sözcüğü “küçük erkek kardeş” anlamında tanıklanmaktadır: *Hormuzta teyrili şimnulu **inili** içili ol tedimiz erser “Hormuzta ve Şimnu **kardeştir** dediysek...”* (Chuast 30-32), *Tört **ini** içi* (M III 6), *Sevig oğulanım **inilerim** “Sevgili oğlum ve **erkek kardeşlerim**.”* (M III 9). Sözcük bir örnekte ise *in* şeklinde görülmektedir: *İN **ičilerin** münlüg kadaglıg kılmağ* “*Küçük ve **büyük erkek kardeşlerin** günah işlemez.”* (M III 22).

### 1.6.2.9. Kañ “baba” (ED: 630).

TürkRunik: kañ “baba” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kañ “baba” (U II: 31); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 35, 58. Pothi: 2, 35, 38, 40, 249, 256. M I: 10, 15, 35. M III: 15, 24, 35. BT V: 30, 35, 67.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kañ* sözcüğü “baba” anlamına gelmektedir: *Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögiñe **kañına** tegürmiş “Kuğu kuşu kanatlarına vurup onunla uçmuş ve (onu) annesine ve **babasına** eriştirmiş.” (IrkB 35), Ögüm ötin alayın **kañım** sabın tıñlayın “Anamın öğüdünü alayım, **babamın** sözlerini dinleyeyim.” (IrkB 58), Adınçığ ıduk **kañımız** “Seçilmiş kutsal **babamız**.” (Pothi 38), Kaçan ıduk **kañımız** kalıktın kodı intıñız “Kutsal **babamız**, gökyüzünden aşağı ne zaman indiniz?” (Pothi 34-35), Körgeli togıl ... **kañım** Mani burkan “Parlamayı görmek için, ... **babam**, Mani peygamber.” (Pothi 249), Ayaglıg atlıg **kañım** Mani burkanım “Benim saygın ve ünlü **babam**, benim peygamberim Mani.” (Pothi 2), Meniñ köñülümün yarutughı **kañım** “Benim gönlümü aydınlatan **babam**.” (M III 24), Yaruk kızı ... yıl **kañımız** “Işık kızı ... yıl **babamız**.” (M III 15), teñridem tüziün ... teñri **kañımız** “İlahi, asil ... Tanrı **babamız**.” (BT V 67).*

### 1.6.2.10. Kisi “karı” (ED: 749).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kisi “eş, karı” (U III: 81); İlkİslami: kisi “kadın, karı” (KB: 260), kisi “zevce, karı” (DLT: 723).

**ManTürk:** IrkB: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kisi* sözcüğünün “karı” anlamlarında tanıklanan tek örneği şudur: *Oyma er oğlanın **kisisin** tutug urupan oş iç oygalı barmış “Sakatatçı çocuklarını (ve) **karısını** rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” (IrkB 29).*

### 1.6.2.11. Ogul “oğul, evlat; yavru” (ED: 83).

TürkRunik: ogul “evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: ogul “oğul, çocuk” (Maitr: 436; BT XXV: 393), ogul “oğul, evlat” (Yüan: 387);

İlkİslami: ogul “oğul, oğlan, çocuk, genç” (KB: 334), ogul ~ ogıl “oğul, çocuk; (kedi, köpek vb.. için) yavru” (DLT: 771).

**ManTürk:** IrkB: 2, 15, 23, 29, 30, 45, 55, 58, 66. Chuast: 8, 71. Pothi: 39, 99, 166, 279, 381, 514. M I: 8, 9, 14, 15, 16. M II: 5, 6. M III: 9, 14, 15, 20, 23, 24, 25, 29, 43. BT V: 23, 29, 31, 48, 50, 55, 67.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ogul* sözcüğü temel anlamıyla “oğul, evlat” anlamlarına gelmektedir: *Eki yalığ kişi oglin sokuşmış “Güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2), *Oglu öğinte kañınta öbkelepen tezipeñ barmış “(Evin) oğlu annesine ve babasına öfkelenerek kaçıp gitmiş.”* (IrkB 58), *Oglin kisisin utuzmaduk “Evlatlarını ve karısını kaybetmemiş.”* (IrkB 29), *Çıgañ er oglu kazgança barmış “Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş.”* (IrkB 30), *Alp er oglu süke barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.”* (IrkB 55), *Oglum Kutadmış Bars “Oğlum Kutadmış Bars.”* (Pothi 514), *Ogulu belgüsi miñüsi “Oğlu, işareti, atı.”* (M II 5), *Mitri burkan teñri oglu kelgey “Tanrı’nın oğlu Mitri peygamber gelecek.”* (M II 5), *Ötrü ol yek ogulu igid Mitri “Bunun üzerine, o şeytanın oğlu sahte Mitri.”* (M II 5), *İlig oglu tiginig avurtalar eliginte igidürçe “Hükümdarın oğlu şehzadeyi sütannelerin elinde besler gibi ...”* (M III 14).

Sözcük, aynı zamanda hayvanların yavrusu için de kullanılmaktadır: *Kuş oglu uça aztı keyik oglu yügürü aztı kişi oglu yoriyu aztı “Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insan oğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti.”* (IrkB 15), *Ançulayu kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oglu böri oglu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8).

Sözcük +(A)n çoğul eki almış *oğlan ~ ogulan* biçimleriyle de “oğlan, erkek çocuklar” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Oglan kekük tezekin bultı “Oğlan kartal tezeğini buldu.”* (IrkB 23), *Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış “Sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”* (IrkB 29), *Amtı amrak oglanım “Şimdi sevgili çocuğum...”* (IrkB 66), *Hormuzta teñri oglanı beş teñri bizniñ üzüümüz sön yeklügün sünüşüp balıg başlıg boltı “Hormuzta Tanrı’nın çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.”* (Chuast 7-9), *Üçünç yme beş teñrike hormuzta teñri oglanına “Üçüncü olarak beş tanrıya yani Hormuzta*

tanrının **çocuklarına** ...” (Chuast 70-71), *Yalñuklarnıñ oglanına yaraşı körk körkitip* “**İnsanoğluna** uygun bir görüntü gösterip...” (Pohti 166- 167), *Anasın babasın oglanı severçe* “*Annesini babasını ve **çocuğunu** sever gibi.*” (Pohti 98-99), *Seviğ ogulanım inilerim* “*Sevgili **oğlum** ve erkek kardeşlerim.*” (M III 9), *Bitigeçi oglan eñ ilki üküş emgek körür* “*Yazıcı **çocuk** önceleri çok acı çekmiştir.*” (M III 14), *Altı ogulanı bu alkatmış kiçig baçak künte yazukumın boşuyu biriñ teñrim manastar hirza* “*Altı **oğlan**; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!*” (BT V 23), *Biş yüz miñ tümen teñri kargınların teñri ogulanların* “*Beş yüz binden fazla Tanrı kızlarını ve **oğlanlarını**...*” (BT V 31).

**1.6.2.12.Ög** “1. anne. 2. Tanrıça” (ED: 99).

TürkRunik: ög “anne; üvey anne” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ög “anne” (BT XXV: 397); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 35, 58. M I: 13, 14, 15. M I: 22. M III: 7, 8. BT V: 30, 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, ög sözcüğü “anne” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, bunun yanı sıra Maniheizm inanç sisteminde “Tanrıça” anlamında dinî terim olarak da kullanılmıştır. Bu sözcüğün “anne” temel anlamlı tanıkları şunlardır: *Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögine kañıña tegürmiş* “*Kuşu kuşu kanatlarına vurup onunla uçmuş ve (onu) **annesine** ve babasına eriştirmiş.*” (IrkB 35), **Ögüm** *ötin alayın kañım sabın tıñlayın* “*Annemin öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim...*” (IrkB 58).

➡ **1.8.3.7.Ög** “Tanrıça”

**1.6.2.13.Yutuz** “eş, kadın” (ED: 894).

TürkRunik: yutuz “eş, karı, zevce” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yutuz “eş, karı” (U II: 76); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 29. M I: 5. M III: 14. BT V: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, yutuz sözcüğü “eş, kadın” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Ogli yutuzu kop ögirer* “*Çocukları ve **eşi** hep seviyor.*” (IrkB 29), *Anvam yutuzunuz bolzun* “*Anvam, **eşin** olsun.*” (M III 14).



Sözcük aşağıdaki örnekte ise *yutuzluk* biçimiyle tanıklanmaktadır: *Yutuzluk* *alınıñ kamagun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz neşeyle ve mutlulukla otursanız, kötülükler iyi olacaktır.”* (M III 14). Örnekten anladığımız kadarıyla, Maniheist Türkler evleneceği kadın, eş adayı için *yutuzluk* ifadesini kullanmıştır.

### 1.6.3. Toplum

#### 1.6.3.1. Genel Adlar

**1.6.3.1.1. Anvardışnılg** “toplanma” [*<anvardışn (<Par. ‘mwryšn “toplama”* (Clark, 1982: 211) +*lıg*]

**ManTürk:** Pothi: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde, aldığı ekle Türkçeleşmiş alıntılardan biri olan *anvardışnılg* sözcüğünün “toplanma” anlamında tanıklanan örneği şudur. *Anvardışnılg* *ot üze anga yörünteg kılınız “Topladığınız ilaçlarla onu tedavi ettiniz.”* (Pothi 28-29). Ayrıca, *anvardışn* sözcüğü *kıl-* yardımcı fiiliyle birleşerek “toplanmak” anlamına gelmektedir: *Adın tümke köñüller arıg yollarta yorıp anvardışn kılınlar “Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, toplandılar.”* (Pothi 229-230).

**1.6.3.1.2. Bag** “boy, kabile”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bag* sözcüğü yaygın olarak “pranga” anlamına gelmektedir. Sözcüğün Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları, hangi Maniheist metinlerde tanıklandığı ve kullanım sıklığı için bkz. **1.7.4.2. Bag**. Sözcük, aynı zamanda “boy, kabile” anlamına da gelmektedir: *Biş bag bodun “Beş boyun halkları.”* (BT V 52).

**1.6.3.1.3. Bodun** “halk” (*<bod+un*: ED: 306; OTWF: 92).

TürkRunik: bodun “boyar, kabile, halk, maiyet” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: bodun “halk” (Yüan: 318; BT III: 86); İlkİslami: budun “halk, ulus, kavim” (KB: 112), bodun

“kavim, halk, insan topluluğu (insanlar); Çiğil lehçesinde raiyyet, avam tabakası” (DLT: 591).

**ManTürk:** IrkB: 53. ManTürkGed: 23. M I: 32. M II: 5, 6. M III: 24, 29, 34, 35, 40. TT II: 414, 416, 418. BT V: 49, 52, 57.

Eski Türkçe *bod* “boy, kabile” sözcüğünün çoğul eki almış şekli olan *bodun* “boylar, kavim, halk” gibi anlamlara gelmektedir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde de sıkça rastlanan bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Boz bulut yorıdı **bodun** üze yagdı “Boz bulut hareket etti, **halkın** üstüne yağmur bıraktı.”* (IrkB 53). Örneklerde *kara bodun* ibaresi “avam” anlamına gelmektedir: *Kalın kara **bodun** “Kalabalık **halk**.”* (ManTürkGed 22-23), *Kamag **bodunka** nomçıka “Bütün **halka**, vaizlere.”* (M II 5), ***Bodun** arvanı “**Halkın** ruhu.”* (M III 40).

Sözcük bazı örneklerde *bukun* sözcüğüyle ikileme oluşturmaktadır: *Kamag yok çıgay kap kara **bodun** bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti “Tüm yoksul, fakir **halk** kederli ve kaygılı olduk.”* (M III 35), *Biş bag **bodun** “Beş boyun **halkları**.”* (BT V 52), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki **bodun** ertiñü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm **halk** olağanüstü sevinçli olduk.”* (TT II 416), ***Bodun** köñülte sevincin ...i “**Halkın** gönlünde sevinçle ...* (M I 32).

#### 1.6.3.1.4. Bukun “halk” (ED: 316).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bukun “halk” (Maitr: 373); İlkİslami: bukun “kavim, kabile” (DLT: 239).

**ManTürk:** M III: 34, 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bukun* sözcüğü “halk” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük, tanıklanan iki örnekte de *bodun* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, İslami metinlerde de yine *bodunlug bukunlug kişi* “kavim kabile sahibi kişi” (DLT: 219) olarak ikileme şeklinde görülmektedir. Maniheist Uygurcada *bukun* sözcüğünün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamag yok çıgay kap kara bodun **bukun** busuşlug kadgulug boltumuz erti “Tüm yoksul, fakir **halk** kederli ve kaygılı olduk.”* (M III 35), *İl ögesi ilçi bilgeler kamag atlıg ... tülüg eki butlug itçe ... kuşça etigli bodunı **bukunı** aahınnı karası*

“Danışmanlar, elçi bilgeler ve tüm meşhur ... tüylü iki ayaklı köpek gibi ... kuş gibi öten **halkı** ...” (M III 34).

#### 1.6.3.1.5. İnek “soy?”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: inek “husye, taşak” (Maitr: 396); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 24.

Köktürkçe ve İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır. *İnek* sözcüğünün anlamı biraz muğlaktır. ED’de “inek” hayvanına gönderme yapılan ve başka anlamıyla bulunmayan bu sözcük için, İdikut’ta da “inek” anlamı verilmiştir. (Yunusoğlu, 2012: 160).

Caferoğlu’nun “husye, taşak” (EUTS: 95) anlamını verdiği sözcük Maitr’de de aynı anlamda görülmektedir. Fakat, Maniheist metinlerdeki cümlede *inek* sözcüğünün “husye, taşak” anlamında ziyade mecazi bir anlamda kullanıldığı söylenebilir. Bağlama baktığımız zaman, bu sözcüğün aynı *urug* sözcüğü gibi somut anlamının yanında “soy, kuşak” anlamı düşünülebilir. Nitekim, bugün de “çocuk” için *döl, tohum* sözcüğünün kullanıldığı biliyoruz. *İnek* sözcüğünün, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Özümün inekim meniñ üzütümün “Kendimi, soyumu, ruhumu ...”* (M III 24).

#### 1.6.3.1.6. Kara “sıradan insan, avam, alt tabaka”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kara* sözcüğü renk ve karanlık ifade etmede kullanılmıştır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.10.2.9 Kara.** *Kara* sözcüğü renk ve karanlık ifade etmenin yanı sıra, Maniheist Uygurcada “sıradan insan, avam, alt tabaka” anlamlarında da tanıklanmaktadır. Buna istinaden *kara bodun* “halk” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün yukarıda verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Kara*** *kamag süsi ögirer “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor.”* (IrkB 63), ***Kalın kara*** *bodun “Kalabalık halk.”* (ManTürkGed 22-23), ***Kara bodun*** (TT II 418), ***Kamag yok çıgay kap kara bodun bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti “Tüm yoksul, fakir halk kederli ve kaygılı olduk.”*** (M III 35).

**1.6.3.1.7. Kuvrag** “topluluk, cemaat” (<kuvra-g: ED: 585; OTWF: 196).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kuvrag “cemaat, râhipler cemaati” (Maitr: 423), kuvrag “topluluk, cemaat” (Yüan: 374); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 277, 496, 503, 505. M III: 21, 43. TT II: 414, 416, 418. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuvrag* sözcüğü “topluluk, cemaat” anlamına gelmektedir. Budist terminoloji de mevcut olan bu sözcüğe Köktürkçe ve İlk İslami metinlerde rastlanmamaktadır. Bu sözcüğün Maniheist Uygurca metinlerde “topluluk, cemaat” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teñridem küçleri küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip “Mukaddes güçleri ve toplulukları (cemaatleri) yükselip ...”* (Pothi: 504-505), *Frişteler kuvragına ağıncsız süzük köñüllüg “Melekler topluluğuna sağlam ve saf düşünceli.”* (Pothi 503), *Bu ançan kuvraglıg iduk rednike “Bu topluluğun kutsal mücevheri.”* (Pothi 277-278), *Kuvrag tirin* (Licht 259), *Kalın kuvrag //// “Kalabalık topluluk.”* (M III 43), *Minlig tümenlig kuvrag ///d/n/// tirilti “On binlerce kişi toplandı.”* (TT II 416). Son örnekte, *kuvrag tiril-* ibaresi “cemaatin toplanması” anlamına gelmektedir.

**1.6.3.1.8. Tirin ~ Terin** “topluluk, cemaat” (<tir-in: ED: 551; <ter-in: OTWF: 304).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tirin “cemaat” (Maitr: 478), tirin “cemaat, topluluk” (Yüan: 431); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 505. Licht: 259. Chuast: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tirin ~ terin* sözcüğü “topluluk, cemaat” anlamına gelmektedir. Budist metinlerde de tanıklanan bu sözcüğe *kuvrag* sözcüğü gibi Köktürkçe ve İslami metinlerde rastlanmamıştır. Sözcük, Maniheist metinlerde tanıklandığı iki örnekte de anlamdaşı olan *kuvrag* sözcüğü ile kullanılmıştır: *Teñridem küçleri küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip* (Pothi 504-505) *“Mukaddes güçleri ve toplulukları yükselip ...” Kuvrag tirin* (Licht 259).

Sözcük, bir örnekte *terin* olarak yazılmıştır. Sözcüğün kolektif hâli +(A)gU (OTWF: 95) ekli biçimiyle tanıklanan diğer örneği ise şu şekildedir: *Kamag burkanların arıg nomnuñ yaruknuñ tözi yiltızı ternegüsi teñri yiriñerü barsar “Bütün peygamberin, temiz öğretinin, iyi amelli ruhların, (yeryüzündeki) aydınlığın kaynağı, toplandıgı yer olan gökyüzüne doğru vardığında ...”* (Chuast 41-45).

#### 1.6.3.1.9. Uguş “aile, kabile” (ED: 96).

TürkRunik: oguş “boy, kabile” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: oguş “soy, nesil” (Maitr: 437), uguş “nesil, alan” (Üçİtig: 193), uguş “kabile, klan” (BT VII: 100; BT XIII: 239); İlkİslami: oguş ~ ogış “aşiret” (DLT: 772).

**ManTürk:** Pothi: 35, 114. BT V: 36, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uguş* sözcüğü “aile, kabile” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Kamag tınlıg ugusı “Tüm insanlık ailesi.”* (Pothi 114), *Kamag yaruk uguşnuı terkin tavrınu tutzun “Tüm ıılık kabilen hızlı davransın.”* (BT V 36), *Altun ugusın birle “Altın kabilen ile ...”* (BT V 49).

#### 1.6.3.1.10. Urug “soy”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *urug* sözcüğü temel anlamıyla “tohum” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.2.1.2. **Urug**. Sözcük, aynı zamanda “soy” anlamında sosyolojik bir terim olarak da tanıklanmaktadır. Maniheist Uygurcada, *urug* sözcüğünün “soy” anlamlı tanıklanan örneği şudur: *Ol irkeklernıı ... urugı yme ol tişilernıı “O erkeklerin ve kadınların soyu.”* (M II 7).

#### 1.6.3.1.11. Yıgılık “toplantı” (\*<yıg-ıl-ık).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ManTürkGed: 3.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan bu sözcük, *yıgıl-* “toplanmak” fiilinden gelmektedir. Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneğinde cümle tam okunamadığı için, sözcüğün anlamını tam çıkarmak mümkün olmasa da sözcük bu başlık altında değerlendirilmiştir: *yıgılık* /... (ManTürkGed 3).

#### 1.6.3.2. Unvanlar

#### 1.6.3.2.1. Abınçu “köle (kız)” (ED: 13; OTWF: 287).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: avınçu “avunulan, avutan, alışılan” (KB: 38), avınçu “avunulan ve alışılan (şey); cariyeye” (DLT: 68).

**ManTürk:** IrkB: 38.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “köle kız” anlamında tanıklanmaktadır: **Abınçu** *katun bolzun tir “Köle kız, Hatun olsun, der.”* (IrkB 38).

Sözcüğün İslami metinlere bakıldığı zaman temel anlamının “avunulan şey” anlamı olduğu aşikârdır. Buna rağmen sözcük Maniheist metinlerde sosyolojiye ait bir terim olarak görülmektedir. Clauson, sözcük için *avın-çu* (ED: 13) tahlilinde bulunmuştur. Erdal ise, sözcük hakkında *-(X)nçU* (OTWF: 287) ekinin ait olduğu başlıkta değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna rağmen sözcüğün etimolojisi hakkında kesin bir yargıya ulaşmak zor gibi görünmektedir.

#### 1.6.3.2.2. Alp “alp, yiğit”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *alp* sözcüğü, temel olarak “tehlike” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz.

**1.7.23.2. Alp.** *Alp* sözcüğü aynı zamanda “alp, yiğit” anlamlarına da gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Antag alp men “Öyle yiğidim.”* (IrkB 10), *Antag alp ermiş “(Bu genç) öyle yiğit imiş.”* (IrkB 40), *Alp er oğlu süke barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.”* (IrkB 55), *Rednide yig meniñ edgü teñrim alpım begrekim “Benim iyi, alp ve güçlü Tanrı’ım mücevherden daha üstündür.”* (ETŞ 3), *Alp bilge er* (M III 44), *Alp eren* (Yosipas 102).

#### 1.6.3.2.3. Başlaguçı “yönetici” bkz. 1.11.66.Başla-

#### 1.6.3.2.4. Beg “bey; koca” (ED: 322).

TürkRunik: beg “bir boyun veya kavmin başkanı” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: beg “bey, prens” (Maitr: 362), bey “prens” (BT III: 85), beg “bey” (BT VII: 86); İlkİslami: beg “bey” (KB: 69), beg “bey, (emir); kadının kocası” (DLT: 580).

**ManTürk:** IrkB: 5, 54, 57. ETŞ: 1. ManTürkGed: 21. M I: 24. M III: 14, 24, 41, 43. BT V: 25. TT II: 416. Windgott: 31. Yosipas: 128.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *beg* sözcüğü “bey; koca” anlamlarına gelmektedir: **Beg** er yuntuñaru barmış “**Bey** atlarına doğru gitmiş.” (IrkB 5), *Meñilig beg* ermiş “Mutlu (bir) **beymiş**.” (IrkB 5). Sözcüğün bu örnekte toplumsal tabakalaşmadan ötürü bir unvan olarak kullanıldığı ortadadır: *Kul sabı **beginerü** ötünür* “Kölenin sözü **beyine** ricadır.” (IrkB 54), *Turuñlar kamağ **begler** kadaşlar* “Kalkın, bütün **beyler** kardeşler.” (ETŞ 1), *Kutlug bilge **begümüz*** “Kutlu, bilge **beyimiz**.” (ManTürkGed 21), *Tözlüg **Beg*** (M III 43), *Tüzün Tarkan kunçuy ... **beg** tutuk çigşi* “Asil Tarkan prensesler ... *bey, vali, çigşi.*” (M III 41).

Sözcük *beglik* şekliyle de “beylik” anlamında tanıklanmaktadır: **Beglik** yaragay tir “(Buna da) **beylik** yaraşır, der.” (IrkB 5). Sözcük bu örnekte de +IXg ekli biçimiyle “beyli, kocalı” anlamına gelmektedir: *Kangı nelük ölgey ol **beglig** ol* “Gözde sevgilisi niçin ölsün? **Beylidir** (kocalıdır) o.” (IrkB 57).

**1.6.3.2.5. Begrek** “beyden daha üstün bir unvan” (<*beg+rek*: ED: 328; OTWF: 63).

TürkRunik: begrek “askerî yetkileri *begden* daha üstün olan bey” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: begrek “yiğit” (KP: 203); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 3.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *begrek* sözcüğü “beyden daha üstün bir unvan” olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte ise *begrek* sözcüğü, Tanrı’nın üstünlüğü ve güçlülüğünü ifade ederken kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Rednide yig meniñ edgü teñrim alpım **begrekim*** “Benim iyi, alp ve **beyden üstün, güçlü Tanrı**’m mücevherden daha üstündür.” (ETŞ 3).

**1.6.3.2.6. Bilge** “bilge” (<*bil-ge*: ED: 340; OTWF: 376).

TürkRunik: bilge ~ bilige “bilge; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bilge “hikmet; hakîm” (Maitr: 364), bilge “hakîm, bilge” (Yüan: 311); İlkİslami: bilge “bilgin, hakîm, âlim” (KB: 82), bilge “akıllı; âlim; bilge, hakîm” (DLT: 587).

**ManTürk:** ETY II: 94, 95. Chuast: 221. Pothi: 32, 46, 349. ETŞ: 2, 3, 5. ManTürkGed: 21. M I: 23, 31, 33. M III: 7, 13, 16, 17, 18, 20, 25, 31, 32, 33, 34, 43, 44, 46. BT V: 33, 39, 45, 46, 47, 58, 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “bilge” anlamıyla tanıklanan bu sözcüğün ait olduğu örneklerden bazıları şunlardır: *Teñri yaruk küçlüg **bilgeke** yalvarar biz “Tanrı; aydınlık, güçlü **bilgeye** yalvarırız.”* (ETŞ 2), *Vajırda ötvi biligligim **bilgem** yañam “Elmasthan daha keskin benim bilgilim, **bilgem**, filim.”* (ETŞ 3). Sözcük yukarıdaki örneklerde Tanrı’nın bilgeliği, üstünlüğünü nitelemek için kullanılmıştır. *Tüzün **bilge** kişiler tirilelim “Asil, **bilge** insanlar toplanalım.”* (ETŞ 5), *Kün teñri yarukın teg kögüzlügüm **bilgem** “Benim, Güneş Tanrı ışığı gibi göğüslüm, **bilgem**.”* (ETŞ 3), *Kutlug **bilge** begümüz “Kutlu, **bilge** beyimiz.”* (ManTürkGed 21), *Alp **bilge** er* (M III 44), *Amtı tüzünler **bilgeler** artuk yıglamañ “Şimdi, asiller **bilgeler** artık ağlamayın.”* (M III 43).

Sözcük, ayrıca *bilge bilig* birleşik yapısıyla “bilgelik, erdem, hikmet” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Törtünç **bilge** bilig burkanlar tamgası “Dördüncüsü **hikmet**, peygamberlerin nişanıdır.”* (Chuast 220-222), ***Bilge** biliglig şatu tiktiniz “**Bilgelik** merdivenini diktiniz.”* (Pothi 46-47), *Egsüksüz amraglı tükel **bilge** bilig siz “Mükemmel sevgi dolu ve **bilge** sizsiniz.”* (M III 25).

#### 1.6.3.2.7. Bügü “bilge” (ED: 324).

TürkRunik: böğü “büyücü, kâhin; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: böğü “hikmet” (Maitr: 377), böğü “büyü, tabiat üstü güç” (Yüan: 325), böğü “bilge, büyü” (BT XIII: 210); İlkİslami: böğü “bilgin, akıllı, hakîm, bilge” (KB: 119), böğü “âlim, bilge ve akıllı” (DLT: 606).

**ManTürk:** Pothi: 244. M III: 26, 28, 34, 35, 40. BT V: 45, 53, 56.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bügü* sözcüğü “bilge” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “bilge” anlamlı tanıkları şunlardır: *Ayakantr **bügü** “Ayakantr, **bilge**...”* (Pothi 244). Sözcük, *bilge* sözcüğünde olduğu gibi Tanrı’nın



bilgeliğine işaret etmek için de kullanılmıştır: *Turug yaruk **bügü** teñrimiz teñri yirinten inti “Duru, ışıltılı, **bilge** Tanrı’ımız, gökyüzünden indi.”* (M III 35), ***Bügü** burkanlar* (M III 34), *Yaruk **bügü** bilge “Parlak, **bilge**.”* (BT V 45).

#### 1.6.3.2.8. İdi “sahip, efendi” (ED: 41).

TürkRunik: idi “sahip” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: idi “efendi, sahip” (EUTS: 89); İlkİslami: idi “sâhip; Rab, Tanrı” (KB: 187), idi “sahip, efendi; Allahu Taâlâ” (DLT: 661).

**ManTürk:** M I: 21, 36. IrkB: 65.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *idi* sözcüğü “sahip, efendi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: ***İdisi** umaz tir “**Sahibi** (efendisi) yapamıyor, der.”* (IrkB 65), *Bu bitig **idisi** “Bu kitabın **sahibi**...”* (M I 21), *Ol kuş **idisine** “O kuş **sahibine**...”* (M I 36).

#### 1.6.3.2.9. İlçi “elçi” (<il+çi: ED: 129).

TürkRunik: elçi “diplomatik elçi” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: ilçi “elçi” (Kuan: 41); İlkİslami: ilçi “devlet adamaı, bey, hükümdar; elçi” (KB: 193).

**ManTürk:** M I: 31. M III: 34, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ilçi* sözcüğünün “elçi” anlamında tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Dindarlar, teñriken kunçuy tarkan tigitler **ilçi** bilgeler ... teñrikenim “Dindarlar, hükümdarımız, sahibimiz prenses ve Tarkan, şehzadeler, **elçi** bilgeler ... hükümdarım.”* (M III 36), *İl ögesi **ilçi** bilgeler kamag atlıg ... tüliüg eki butlug itçe ... kuşça etigli bodunı bukunı aalınını karası “Danışmanlar, **elçi** bilgeler ve tüm meşhur ... tüylü iki ayaklı köpek gibi ... kuş gibi öten halkı ...”* (M III 34).

#### 1.6.3.2.10. İlig “hükümdar; hâkim” (<il+lig: ED: 141)

TürkRunik: illig ~ ellig “devlet sahibi, devletli, bağımsız (boy, bodun)” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: ilig “hükümdar” (Maitr: 394); İlkİslami: ilig “hükümdar” (KB: 194).

**ManTürk:** ETŞ: 5. ManTürkGed: 18. M I: 10, 11, 25. M III: 6, 12, 14, 15, 19, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 42. BT V: 28, 31, 32, 44, 49, 51, 53, 63, 64. TT II: 414, 416, 418. Windgott: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ilig* sözcüğü “hükümdar; hâkim” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Erklig ulug iligimiz erür siz “Güçlü, yüce, hâkim sizsiniz.”* (ManTürkGed 18-19), *Tört ilig teñrilerke tapınalım “Dört **hâkim** Tanrı’ya tapınalım.”* (ETŞ 5), *Tört ilig teñrilerte tanıgmalar “Dört **hâkim** Tanrı’yı inkâr edenler.”* (ETŞ 5), *İlig kanımız üze uzun kutı* (M III 42), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuyular barça “**Hükümdarlar**, hanlar, kahramanlar, hatunlar, prensesler, hepsi ...”* (M III 41), *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre “Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerine **hâkim** olurlar.”* (M III 19), *İlig oğlu tiginig avurtalar eliginte igidürçe “**Hükümdarın** oğlu şehzadeyi sütannelerin elinde besler gibi ...”* (M III 14), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamağ ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı **hükümdar** Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.”* (TT II 416), *Ol ödün teñri ilig toyka kirip didmin başına urdı “O zaman, Tanrı **hükümdar** karargâha girip tacını başına taktı.”* (TT II 416).

#### 1.6.3.2.11. Kan “han, hükümdar” (ED: 630).

TürkRunik: kan “kağan” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kan “hükümdar” (Maitr: 401); İklİslami: han “han, hükümdar” (KB: 174), han “Hakan” (DLT: 654).

**ManTürk:** IrkB: 28, 34, 63. M I: 25. M III: 12, 15, 19, 20, 22, 30, 31, 34, 36, 41, 42, 45. BT V: 31, 35, 39, 49, 60, 61, 63, 64. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kan* sözcüğü “han, hükümdar” anlamına gelmektedir. Sözcük, bazı örneklerde anlamdaşı *ilig* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kan oluruopan ordu yapmış “**Han** tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış.”* (IrkB 28), *Kan süke barmış “**Han** sefere çıkmış.”* (IrkB 34), *Kanım yarlıkattı* (M III 45), *İlig kanımız üze uzun kutı* (M III 42), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuyular barça “**Hükümdarlar**, **hanlar**, kahramanlar, hatunlar, prensesler, hepsi ...”* (M III 41), *Nomkutı kedilmiş kentü kanımız “Öğreti mutluluğu giyinmiş kendi **hanımız**...”* (M III 36), *Kök teñride kodı yir teñri kanına tegi* (M III 34), *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü*

öz ilin içre “Ondan sonra **hükümdarlar** kendi devletlerine hâkim olurlar.” (M III 19),  
Ol ödün kaltı teñri ilig büğü **kan** inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki bodun  
ertinü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Büğü **Han** böyle  
buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.”  
(TT II 416).

Metinlerde, *kanlık* (<han+lık: ED: 638) sözcüğü ise tek örnekte tanıklanmıştır:  
**Kanlık** süsi abka ünmiş “**Hanlık** ordusu ava çıkmış.” (IrkB 63).

**1.6.3.2.12. Katun** “Hatun, hükümdarın eşi” (ED: 602).

TürkRunik: katun “kadın; Kağan eşlerinin unvanı” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg:  
katun “kraliçe, hanım” (Maitr: 404); İlkİslami: katun “hatun; Afrasiyab soyundan  
gelen bütün kadınların unvanı” (DLT: 693).

**ManTürk:** IrkB: 38. Pothi: 507, 515. M III: 32, 41, 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *katun* sözcüğü “Hatun, hükümdarın  
eşi” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün Maniheist Uygurcada tanıklanan  
örneklerinden bazıları şunlardır: *Abınçu katun bolzun tir* “Köle kız **Hatun** olsun, der.”  
(IrkB 38), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuylar barça* “Hükümdarlar, hanlar,  
kahramanlar, **hatunlar**, prensesler, hepsi ...” (M III 41), *İkileyü ol Perikan Katun* (M  
III 32).

**1.6.3.2.13. Kul** “köle” (ED: 615).

TürkRunik: kul “tutsak (erkek)” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg kul “köle” (Maitr:  
419); İlkİslami: kul “kul, köle” (KB: 288), kul “kul, köle” (DLT: 745).

**ManTürk:** IrkB: 54. BT V: 65, 66, 67, 68. Yosipas: 5, 10, 79, 100, 137.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kul* sözcüğü “köle” anlamında  
tanıklanmaktadır: **Kul** sabı begiñerü ötüñür “**Kölenin** sözü beyine ricadır.” (IrkB 54),  
*Tepiz kul* “Kıskanç köle” (Yosipas: 100).

Sözcüğün çoğul ekli biçimi *kulut* da yine tanıklanan örnekler arasındadır:  
*Tömeninç kiçig yavız kulutu* “Ufak, küçük, kötü **kulları** ...” (BT V 65), ... **kulutu** üküş  
... “...**kulları** çok ...” (BT V 67).

#### 1.6.3.2.14. Künj “köle kız” (ED: 726).

TürkRunik: künj “tutsak (kadın)” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: künj “karavaş, cariyeye” (EUTS: 122); İlkİslami: künj “cariye” (KB: 302), künj “cariye” (DLT: 756).

**ManTürk:** Yosipas: 111.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *künj* sözcüğünün “köle kız” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bu künj elgin köyüreyin “Bu köle kızın elini yakayım.”* (Yosipas 111).

#### 1.6.3.2.15. Öge “danışman” (<ö-ge: ED: 101).

TürkRunik: öge “bir unvan” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: öge “bir unvan” (Maitr: 443); İlkİslami: öge “çok akıllı, müşâvir” (KB: 355), öge “aklı ve iz’anı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanları unvanı; akılca üstün olana verilen lakap” (DLT: 784).

**ManTürk:** M III: 34, 43, 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öge* sözcüğü “danışman” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük tanıklandığı tüm örneklerde *il öge* şeklinde geçmektedir: *İl ögesi ilçi bilgeler kamağ atlıg ... tülüg eki butlug itçe ... kuşça etigli bodunu bukunu aalınni karası “Danışmanlar, elçi bilgeler ve tüm meşhur ... tüylü iki ayaklı köpek gibi ... kuş gibi öten halkı ...”* (M III 34), *k//////// il ögesi bars //////////* (M III 43), *İl öge b////////* (M III 46).

#### 1.6.3.2.16. Şad “Şad” (ED: 866).

TürkRunik: şad ~ çad “*yabgu* ile birlikte *kagandan* sonraki en yüksek rütbe olan ve kağanın erkek kardeşine veya oğluna bizzat ihsan ettiği bir unvan” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 51, 59.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *şad* unvanının tanıklandığı örnekler şunlardır: *Üzütü/... bizni mar şad ‘iş/... (BT V 59), İlig şad balıkta erti “Hükümdar Şad şehirdeydi.”* (BT V 51).

**1.6.3.2.17. Tarkan** “Eski Türklerde yüksek bir unvan” (ED: 539).

TürkRunik: tarkan “yüksek bir unvan” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: bkz. (ED: 539); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 31. M III: 34, 36, 41. TT II: 414. Chuast: 377.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tarkan* sözcüğü “Eski Türklerde yüksek bir unvan” adı olarak tanıklanmaktadır: *Tüzün **Tarkan** kunçuy ... beg tutug çigşi “Asil **Tarkan**, prensesler ... bey, vali, çigşi.” (M III 41), Dindarlar teñriken kunçuy **tarkan**, tigitler elçi bilgeler ... teñrikenim “Dindarlar, hükümdarımız, sahibimiz prenses ve **Tarkan**, şehzadeler, ilçi bilgeler ... hükümdarım.” (M III 36), Yme /// **tarkan** kelginçe “Ve dahası, **Tarkan** gelince...” (TT II 414).*

**1.6.3.2.18. Teñri** “hükümdar unvanı; efendi, majeste”

*Teñri* sözcüğü, Maniheist metinlerde temel olarak “gök” anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, sözcüğün “Tanrı, Tanrıça”, “kutsal, ilahi” gibi anlamları da mevcuttur. Sözcüğün, kullanım sıklığını ve tarihi Türk dili alanlarındaki kullanımı için bkz. **1.1.1.6. Teñri**. Sözcük, aynı zamanda bazı örneklerde hükümdarın unvanı, efendi, majeste gibi anlamlara karşılık olarak kullanılmıştır. Bu unvanın tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ol ödün kaltı **teñri** ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamağ ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, **Tanrı** hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.” (TT II 416), Ol ödün **teñri** ilig toyka kirip didmin başına urdı “O zaman, **Tanrı** hükümdar karargâha girip tacını başına taktı.” (TT II 416).*

*Teñri* sözcüğü, *teñrim* formuyla da “efendi, majeste” anlamında tanıklanmaktadır. *Teñrim* sözcüğünün “efendi, majeste” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Amtı meni amrayu yarlıkañ **teñrim** “Efendim! Şimdi beni sevgi ile bağışlayın.” (M III 25), Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig baçak künte yazukumın boşuyu biriñ **teñrim** manastar hirza “Hormuzta Tanrı; **Efendim!** bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!” (BT V 23).*

**1.6.3.2.19. Teñriken** “Hükümdarın bir unvanı, sahip” (<*teñri*+*ken*: ED: 525; OTWF: 77).

TürkRunik: teŋriken “bir unvan” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: bkz. ED: 525; İlkİslami: teŋriken “kâfirlerin dillerinde âlim ve mütedeyyin, bilgin” (DLT: 869).

**ManTürk:** M I: 31. M III: 34, 36, 40, 46. TT II: 414, 418. BT V: 49, 53, 54, 55.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teŋriken* sözcüğü “Hükümdarın bir unvanı, sahip” anlamlarına gelmektedir. Tekin (2002: 80) *teŋri* sözcüğüne unvan bildiren +KAn ekinin gelmesiyle, bu sözcüğün “efendi; haşmetmeap” anlamlarında olduğunu belirtmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teŋrikenimiz ulug* (M III 40), *Anı için koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançığ teŋrikenimiz ulug kutın ertiñü* “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif *sahibimizin* yüce kutu, olağanüstü ...” (M III 40), *Dindarlar teŋriken kunçuy tarkan, tigitler ilçi bilgeler teŋrikenim* “Dindarlar, *hükümdarımız, sahibimiz* prenses ve Tarkan, şehzadeler, ilçi bilgeler ... *hükümdarım.*” (M III 36).

#### **1.6.3.2.20. Terken** “Eski Türklerde kadınlara ait bir unvan” (ED: 544).

TürkRunik: terken “kadınların ve erkeklerin ortaklaşa taşıyabildiği yüksek bir unvan” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: bkz. ED: 544; İlkİslami: terken “kadınlara ait bir unvan” (KB: 438).

**ManTürk:** BT V: 49, 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *terken* sözcüğü “kadınlara ait bir unvan” olarak kullanılmıştır. Sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Terken kunçuyular* (BT V 49), *Tüzün terken* .... (BT V 53).

#### **1.6.3.2.21. Tigin** “şehzade” (ED: 483).

TürkRunik: tigin / tegin “kaganın erkek kardeşlerine ve oğullarına verilen unvan, prens” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tigin “Şehzade” (KP: 215); İlkİslami: tigin “tigin, prens” (KB: 445), tigin “Karahanlı sülalesine mensup olanların unvanı, tigin” (DLT: 879).

**ManTürk:** M I: 31. M III: 14, 27, 34, 46. BT V: 49, 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tigin* sözcüğü “şehzade” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “şehzade” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *İlig oğlu tiginig avurtalar eliginte igidürçe “Hükümdarın oğlu şehzadeyi sütannelerin elinde besler gibi ...”* (M III 14), *Ol tigin ... kut///* (M III 27), ... *tiginler* ... (BT V 62).

Sözük, aynı *kul* örneğinde olduğu gibi çoğul ekli *tigit* şekliyle de “şehzade(ler)” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün kendisinin çoğul bir yapıda olmasına rağmen, tanıklanan tüm örneklerde *tigitler* kullanımına rastlanmaktadır: *Dindarlar, teyriken kunçuy, tarkan, tigitler ilçi bilgeler ... teyrikenim. “Dindarlar, hükümdarımız, sahibimiz prenses ve Tarkan, şehzadeler, elçi bilgeler ... hükümdarım.”* (M III 36), *tüzün tigitler “Asil şehzadeler.”* (BT V 49).

#### 1.6.3.2.22. Toña “kahraman” (ED: 515).

TürkRunik: toña “kaplan; unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: toña “kahraman” (U II: 24), toña “yiğit; kudret” (Maitr: 480), toña “yiğit, kahraman; özel ad” (BT XXIII: 225); İlkİslami: toña “yiğit, kahraman” (KB: 459), toña “filleri öldüren bir tür pars (bebr); hükümdarın unvanı” (DLT: 892).

**ManTürk:** M III: 41, 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *toña* sözcüğünün kahramanlık ifade eden bir unvan olarak kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün temel anlamı “kaplan” olsa da Maniheist metinlerde hayvan adı olarak kullanıldığına rastlanmamıştır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Toña Kül Tarkan* (M III 45), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuyar barça “Hükümdarlar, hanlar, kahramanlar, hatunlar, prensesler, hepsi ...”* (M III 41).

#### 1.6.3.2.23. Tüzün “asil” (<tüz+ün: OTWF: 306).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tüzün “yumuşak huylu” (U III: 34), tözün “asil, soylu” (Maitr: 483); İlkİslami: tüzün “yumuşak huylu, asil” (KB: 484), tüzün “yumuşak huylu” (DLT: 914).

**ManTürk:** ETŞ: 3, 5. M I: 5, 6. M III: 40, 43, 46. BT V: 49, 67, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüzün* sözcüğü “asil” anlamına gelmektedir. Sözcük, Eski Türkçede “yumuşak huylu” anlamına sahip olsa da Maniheist metinlerde yaygın biçimde “asil” anlamıyla unvan adı olarak kullanılmıştır: *Amtı tüzünler* bilgeler artuk yıglamañ “Şimdi, *asiller* bilgeler artık ağlamayın.” (M III 43), *Tüzün* bilge kişiler tirilelim “*Asil*, bilge insanlar toplanalım.” (ETŞ 5), *Teñridem tüzün* ... *teñri kañımız* “İlahi, *asil* ... Tanrı babamız.” (BT V 67), *Vajırda ötvi biligligim tüzünüm* yarukum “Elmastañ daha keskin benim bilgilim, *asilim*, ışığım.” (ETŞ 3), *Körtle tüzün* teñrim külügüm küzünçüm. “Güzel, *asil* Tanrı’m, ünlüm, koruyucum.” (ETŞ 3), *Körtle tüzün* teñrim burkanım bulunçuzum “Güzel, *asil* Tanrım, burkanım, bulunmazım.” (ETŞ 3), *İlin üçün rednilig tüzün* etözün emgetip il işiñe “İçten taraf öğreti için, dıştan taraf tüm devlet için cevherli, *asil* bedenine ızdırıp çektirip, devletin işiñe ... (M III 40).

### 1.6.3.3. Meslek Adları

#### 1.6.3.3.1. Bitgeçi ~ Bitigeçi “yazıcı” (ED: 304).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bitgeçi “yazıcı, kâtip” (EUTS: 45); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 21, 28. M III: 14, 43. ETY II: 95. Yosipas: 130.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bitgeçi* ve *bitigeçi* şekillerinde görülen sözcük “yazıcı” anlamına gelmektedir. Clauson, sözcüğün *biti-* fiiliyle bir bağlantısının olmadığını, alıntı bir sözcük olan *batga* kökünden geldiğini belirtmektedir. (ED: 304). Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bitigeçi* oğlan eñ ilki üküş emgek körür “*Yazıcı* çocuk önceleri çok acı çekmiştir.” (M III 14), *Men Ayduk, bitigeçi* (M III 43), *Karı bitigeçi* “Yaşlı yazıcı...” (M I 28). ... *bitgeçi* (M I 21).

#### 1.6.3.3.2. Kemiçi “gemici”

#### ➡ 1.8.3.4. Kemiçi “gemici”

#### 1.6.3.3.3. Otaçı “hekim” (ED: 44).



TürkRunik: otaçı “hekim” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: otaçı “hekim” (BT XIII: 221); İlkİslami: otaçı “hekim” (KB: 347), otaçı “tabip” (DLT: 779).

**ManTürk:** M I: 15, 27. M III: 24. Yosipas: 124.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *otaçı* sözcüğü “hekim” anlamında tanıklanmaktadır. Clauson, sözcüğün kökünün Tuv. *oduçu* olabileceğini belirtmiştir. (ED: 44). Sözcük, Klasik ve Orta Moğ.’da *otaçı*, Modern Moğ.’da da *otoç* şeklinde görülmektedir. (Gül, 2016: 183). Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Neçe otaçı otın birle kelser anı otayu umağay “Nice **hekim**, ilaçları ile gelse onu iyileştiremez.”* (M I 15), *Uz otaçı siz “Mahir bir **hekimsiniz.**”* (M III 24), *Otaçı ot ... öjedmişin üçün “**Hekim**, ilaç ... iyileştirdiği için...”* (Yosipas 124-125).

*Otaçı* mesleği bir örnekte de *otaçılık* biçimiyle “hekimlik” anlamına gelmektedir. Örnekte, hekimlik maharetini gösteren insanlar yerine Tanrılarıdır: ... *teñrilerniñ otaçılıkı* (M I 27).

#### 1.6.3.3.4. **Oyma** “sakatatçı” (<*oy-ma*: ED: 273).

**ManTürk:** IrkB: 29.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde meslek adı olarak tanıklanamayan ve *oy-* “oymak” fiilinden gelen *oyma* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde meslek adı olarak “oyucu, sakatatçı” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı tek örnek şudur: *Oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış “Bir **sakatatçı** çocuklarını ve karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”* (IrkB 29).

#### 1.6.3.3.5. **Oyunçı** “oyuncu” (<*oyun+çı*: OTWF: 111)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oyunçı “mızıkacı” (Maitr: 441), oyunçı “oyuncu” (BT XXIII: 216); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 46. Yosipas: 125.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *oyunçı* sözcüğünün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “oyuncu” anlamında tanıklanan örnekleri

şunlardır: *Tümen türlüğ **oyuncunuz** “Çok sayıda, türlü türlü oyuncunuz.”* (BT V 46), *Oyunçılar oyun oynamış* (Yosipas 125-126).

**1.6.3.3.6. Sabçı** “sözcü, haberci” (< *sab+çı*: ED: 785; OTWF: 113).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: savçı “haberci, geveze, zevzek, boşu boşuna konuşan” (EUTS: 199); İlkİslami: savçı “elçi, peygamber” (KB: 384), savçı “peygamber; Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi” (DLT: 810).

**ManTürk:** IrkB: 11, 55.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *sabçı* sözcüğünün “sözcü, haberci” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Sarıg atlıg **sabçı** yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı atlı **haberci** yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 11), *Sü yirinte erklig **sabçı** törütmiş “Savaş alanında (kendine) güçlü bir **sözcü** türetmiş.”* (IrkB 55).

**1.6.3.3.7. Satıgçı** “tüccar” (< *sat-ıg+çı*: ED: 801).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: satıgçı “satıcı” (Kuan: 47); İlkİslami: satıgçı “satıcı, tacir” (KB: 383).

**ManTürk:** Pothi: 369, 372, 383.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *satıgçı* sözcüğü “tüccar” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “tüccar” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol arazan atlıg **satıgçı** başlap “Arazan adlı **saticının** önderliği ile başlayıp...”* (Pothi 383), *Arazan atlıg **satıgçının** ötin erigin eşitip bir erser ölümke korktular “Arazan adlı **tüccarın** öğütlerini dinleyip, ölümden korktular.”* (Pothi 369-370), *Arazan atlıg **satıgçının** öti erigi üze evrilip yazukların ökünü yaşların akıtu ... manastar hirz kiltular “Arazan adlı **tüccarın** nasihatleri üzerine yollarından dönüp pişman olarak ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.”* (Pothi 372-373).

**1.6.3.3.8. Tarıgçı** “tarımcı, ekinci” (< *tarı-g+çı*: ED: 541).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tarıgçı “çiftçi” (BT III: 100); İlkİslami: tarıgçı “çiftçi” (KB: 426), tarıgçı “çiftçi (fella), ekinci (hariş)” (DLT: 956).

**ManTürk:** Pothi: 274.

Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan *tarıgçı* sözcüğü, Eski Türkçede “tarımcı, ikinci” (Gül, 2004: 170) anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: ...*lüg tarıgçı* (Pothi 274).

**1.6.3.3.9. Yalabaç ~ Yalavaç** “1. elçi. 2. Maniheizm’de peygamber” (ED: 921).

TürkRunik: yalabaç “elçi” (Şirin, 2016: 747), BuddhUyg: yalavaç “elçi” (Maitr: 500; U II: 21), yalavaç “peygamber” (BT III: 106); İlkİslami: yalavaç “elçi, peygamber” (KB: 517), yalavaç “elçi, elçi olarak gönderilen kimse; peygamber, yüce Allah’ın elçisi” (DLT: 944-945), yalavar “Uygur lehçesinde hükümdarın elçisi” (DLT: 945).

**ManTürk:** IrkB: 5. Chuast: 103, 107. M III: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalabaç* sözcüğü meslek adı olarak “elçi” anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, *yalavaç* sözcüğü ise Maniheizm inanç sisteminde “peygamber” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün “elçi” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı atlı haberci yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 5).

➡ **1.8.3.13. Yalavaç** “Maniheizm’de peygamber”

**1.6.3.3.10. Yırçı ~ Yirtçi** “kılavuz” (<yir+çi: ED: 958; OTWF: 113).

TürkRunik: yırçı “kılavuz, rehber” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yırçı “rehber” (BT XIII: 246); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 69. M III: 7. ETY II: 95.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yırçı* sözcüğü “kılavuz” anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Edgü yolçı edgü yırçı “İyi kılavuz.”* (M III 7).

Sözcük, bir örnekte ise *yirtçi* şeklinde görülmektedir: *Azmişlarka yolçı yirtçi boltuñuz “Azmişlere kılavuz oldunuz, yol gösterdiniz.”* (Pothi 69-70).

**1.6.3.3.11. Yolçı** “kılavuz” (<yol+çı: ED: 921; OTWF: 113).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yolçı “kılavuz” (Kuan: 53); İlkİslami: yolçı “yolcu” (KB: 552).

**ManTürk:** Pothi: 69. M III: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yolçı* sözcüğü “kılavuz” anlamına gelmektedir. Köktürkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, İlk İslami metinlerde ise “yolcu” anlamına gelmektedir. Sözcük, Maniheist metinlerde tanıklandığı iki örnekte de *yirçi* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu sözcüğün “kılavuz” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır: *Edgü yolçı edgü yirçi “İyi kılavuz.”* (M III 7), *Azmışlarka yolçı yirtçi boltuğuz “Azmışlara kılavuz oldunuz, yol gösterdiniz.”* (Pothi 69-70).

**1.6.3.3.12. Yultuzçı** “müneccim” (<yultuz+çı: ED: 924; OTWF: 112).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yultuzçı “astrolog” (TT VI: 133); İlkİslami: yulduzçı “müneccim” (KB: 557).

**ManTürk:** M III: 30, 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yultuzçı* sözcüğü “müneccim” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Tüketi bu yultuzçı “Bu müneccim tamamladı.”* (M III 31).

### 1.6.3.4. İnsan İlişkileri

**1.6.3.4.1. Adaş** “eş, dost” (<at+daş: ED: 72; <\*at+daş: OTWF: 119).

TürkRunik: adaş “kan kardeşi, dost” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adaş “arkadaş, samimî dost” (U IV B, C, D: 91); İlkİslami: adaş “arkadaş, dost” (KB: 5), adaş “arkadaş” (DLT: 540).

**ManTürk:** Chuast: 236.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adaş* sözcüğü “eş, dost” anlamlarına gelmektedir. Clauson, sözcüğün “isim”; Erdal ise “at” anlamından gelme ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bu sözcüğün “eş, dost” anlamlarında tanıklanan tek örneği

şudur: *Yavlak eş tuş adas kudaş savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237).

**1.6.3.4.2. Amrak** “sevgili; tatlı, sevimli” (<amra-k: ED: 162; OTWF: 227).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amrak “sevgili, aziz” (Maitr: 348), amrak “sevgili” (Yüan: 296); İlkİslami: amrak “temiz ve sıcak” (DLT: 550).

**ManTürk:** IrkB: 66. ETŞ: 4. M I: 25. M III: 5, 15, 24, 36, 39, 41, 42, 43. BT V: 30, 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *amrak* sözcüğü “sevgili; tatlı, sevimli” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Adınçığ amrak “Emsalsiz sevgili”* (ETŞ 4), *Öz amrakımın öyür men “Sevgilimi düşünüyorum.”* (ETŞ 4), *Amrak oğlanım “Sevgili çocuğum...”* (IrkB 66), *Münsüz kadagsuz amrak kuzınıñ etin yinler süñükin sımañlar tip “Masum, günahsız tatlı kuzunun etini yeyin, kemiklerini kırmayın diye...”* (M III 39), *Amragların amragın sevintürügli siz “Sevgililerin sevgilisini sevindirensin.”* (M III 24).

**1.6.3.4.3. Eş** “eş” (ED: 253).

TürkRunik: eş “arkadaş, dost, yoldaş” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: eş “arkadaş, dost” (BT XXV: 363); İlkİslami: iş “eş, arkadaş” (KB:205), iş “eş, arkadaş” (DLT: 669).

**ManTürk:** Chuast: 235. Pothi: 50, 108.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eş* sözcüğü “eş dost” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Yavlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237).

Sözcük, bir örnekte de *eşsiz* biçimiyle “eşsiz, benzersiz” anlamına gelmektedir: *Eşsiz köni nomug nomlatıñız “Eşsiz doğru öğretileri vaaz ettiniz.”* (Pothi 50-51).

**1.6.3.4.4. Kadaş** “kardeş, dost” (<ka+daş: ED: 607).

TürkRunik: kadaş “akraba” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: kadaş “akraba, kardeş” (Maitr: 400), kadaş “akraba” (BT XXIII: 205); İlkİslami: kadaş “kardeş, akraba” (KB: 212), kadaş “kardeş, kardeşlerden yakın olanlar; akraba” (DLT: 674).

**ManTürk:** ETŞ: 1.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kadaş* sözcüğü “kardeş, dost” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Turuñlar kamag begler **kadaşlar** “Kalkın, bütün beyler kardeşler.”* (ETŞ 1),

**1.6.3.4.5. Kanıg** “gözde” (<*kan-ıg*: ED: 637).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kanıg “insanda iyilik ve cömertlik hasleti” (DLT: 682).

**ManTürk:** IrkB: 57.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *kanıg* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “gözde, sevgili” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: ***Kanıgı** ölmüş ... **kanıgı** nelük ölgey ol “Gözdesi ölmüş ... gözdesi niçin ölsün?”* (IrkB 57).

**1.6.3.4.6. Karşı** “rakip” (<\**kar-ış-*: ED: 663).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karşı “karşı taraf; saray; kavga” (EUTS: 169); İlkİslami: karşı “karşı” (KB: 226), karşı “karşı olma, ihtilaf; zıt” (DLT: 689).

**ManTürk:** IrkB: 19. Pothi: 106.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karşı* sözcüğü “rakip” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “rakip” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ak at **karsısın** üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış.”* (IrkB 19). Sözcük, tanıklandığı bir örnekte de *karşısız* biçimiyle tanıklanmıştır: ... birle **karşısız** “... ile tartışmasız.” (Pothi 106).

**1.6.3.4.7. Kaşınçig** “sevgili” (<*kaşı-nçig*: OTWF: 365).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kaşınçığ “güzel, çekici, pek çok” (BT III: 96), kasınçığ “pek çok” (Kuan: 41); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 4. M III: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kaşınçığ* sözcüğü “sevgili” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Kaşınçığının*** *öyü kadgurar men “Sevgilimi düşünüp, özlem duyuyorum.”* (ETŞ 4). Sözcük, ayrıca eksik bir cümlede de karşımıza çıkmaktadır: ////////////// ***kaşınçığ*** ////////////// (M III 40).

**1.6.3.4.8. Kudaş** “dost” (<*kut+daş*: OTWF: 119).

**ManTürk:** Chuast: 236.

Maniheist Uygurcada, *kudaş* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “dost” anlamına gelmektedir. Yakın anlama gelen *kadaş* sözcüğüyle karıştırılan bu sözcük için, Erdal *kut* sözcüğünden gelme ihtimali üzerinde durmuştur. (<*kut+daş*: OTWF: 119). Sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Yavlak eş tuş adaş **kudas** savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin **dostun** sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237).

**1.6.3.4.9. Ortuk** “ortak” (<*ortu+k*: ED: 205).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ortug “ada” (KP: 211); İlkİslami: ortuk “ortak” (KB: 346), ortuk ~ ortak “ortak” (DLT: 778).

**ManTürk:** M I: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ortuk* sözcüğünün “ortak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ol edgü meñike **ortuklugu** bolayan “O iyi sevincin **ortağı** olayım.”* (M I 12).

**1.6.3.4.10. Öçeşçi** “düşman” (<\*öçe-ş: ED: 31).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: öçeş “tehlikeye atılma” (DLT: 783).

**ManTürk:** Pothi: 497.

Köktürkçe ve Budist Uygurcada tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “düşman” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “düşman” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: *Bilgisiz öçeşçilerde “Bilgisiz düşmanlardan...”* (Pohti 497).

**1.6.3.4.11. Tanuk** “şahit” (<*tanu-k*: OTWF: 244).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tanuk “tanık” (BT III: 99); İlkİslami: tanuk “tanık, şahit” (KB: 422), tanuk “şahit” (DLT: 852).

**ManTürk:** Chuast: 140. ETY II: 94. M III: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tanuk* sözcüğü “şahit” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: *Neçe igid kişi tanuku boltumuz erser “Ne kadar yalancı kişilerin şahidi olduysak”* (Chuast 139-140), *Kimni üze yme ezük tanuk önmez* (M III 22).

**1.6.3.4.12. Tuş** “dost” (ED: 558).

TürkRunik: tuş “karşı” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tuş “karşı” (BT XIII: 238), tuş “arkadaş” (BT XXIII: 227); İlkİslami: tuş “eş, benzer, denk” (KB: 470), tuş “benzer, denk; nesnenin karşı tarafı” (DLT: 399).

**ManTürk:** Chuast: 236.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tuş* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “dost” anlamına gelmektedir: *Yavlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237).

**1.6.3.4.13. Yagı** “düşman” (ED: 898).

TürkRunik: yagı “düşman” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: yagı “düşman” (Maitr: 499); İlkİslami: yagı “düşman” (KB: 513), yagı “düşman” (DLT: 940).

**ManTürk:** IrkB: 34. M III: 13, 28, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yagı* sözcüğü “düşman” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “düşman” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Yagıg**



sançmış “**Düşmanı** mızraklamış.” (IrkB 34), **Yagı** men kim añar yazıntı “Ben **düşmanım**, ona karşı günah işledim.” (M III 13).

#### 1.6.3.4.14. **Yalğus** “yalnız” (ED: 930; OTWF: 338).

TürkRunik: yalğus “yalnız, tek başına; tek, biricik” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yalğuz “yalnız” (Maitr: 501), yalğuz “yalnız, tek; ancak, yalnız” (Yüan: 455); İlkİslami: yalğuz “yalnız” (KB: 518), yalğus “yalnız, tek başına” (DLT: 946).

**ManTürk:** IrkB: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalğus* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “yalnız” anlamına gelmektedir: *Talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan **yalğusun** yoriyur “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara **yapayalnız** yürüyor.”* (IrkB 40).

#### 1.6.3.4.15. **Yat** “yabancı” (ED: 882).

TürkRunik: yat “ecnebi, yabancı (boy veya bodun bireyleri)” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yat “yabancı” (Maitr: 505); İlkİslami: yat “yabancı” (KB: 530), yat “yabancı, ecnebi” (DLT: 958).

**ManTürk:** Pothi: 101.

Maniheist metinlerde *yat* sözcüğünün “yabancı” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Özüg **yatug** adırtmatın “Kendini ve **yabancıyı** ayırt etmedin.”* (Pothi 101).

### 1.6.4. Duygu, Düşünce ve Ruhsal Durum

#### 1.6.4.1. Genel Adlar

##### 1.6.4.1.1. **Bilig** “bilgi, hikmet; bilgelik; akıl” (<*bil-ig*: ED: 339; OTWF: 183).

TürkRunik: bilig “bilge, hikmet, akıl, zihin” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: bilig “bilgi; şuur” (Maitr: 364), bilig “bilgi, vukûf” (Yüan: 312); İlkİslami: bilig “bilgi, hikmet” (KB: 82-84), bilig “akıl; hikmet; ilim” (DLT: 588).

**ManTürk:** Chuast: 13, 20, 89, 111, 145, 221, 222, 247, 315, 325, 365. Pothi: 24, 31, 32, 47, 173, 349. ETŞ: 3. ETY II: 94. M I: 5, 6, 23, 25, 35. M III: 7, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 44. BT V: 33, 44. TT II: 425. Licht: 256.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bilig* sözcüğü “bilgi, hikmet; bilgelik; akıl” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır: *Egsüksüz amraglı tükel bilge **bilig** siz “Mükemmel sevgi dolu ve **bilge** sizsiniz.”* (M III 25), *Köñülin **biligin** artatdımız erser neçe yelvi yelviledimiz erser “Düşüncesini ve **aklını** bozduysak, ne kadar kötü büyü yaptysak...”* (Chuast 145-147), *Bir ülüg tuymak **bilig** yultızı “Bir(inci) bölüm: duyu **bilgisinin** esası.”* (M III 32), *Biligsiz **biligtin** öñi üdürtünüz “**Bilgisizlikten** ayrıldınız.”* (Pothi 31-32), *Yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak **biligine** katılıp ögsüz köñülsüz boltı “Yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.”* (Chuast 13), *Takı yme anant men ulug yarlıkançuçı **biligin** ...* (M III 44) *“Anant, büyük merhametli, **bilgisi**...”*

*Biliglig* sözcüğü ise, “bilgili, akıllı, bilge” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Vajırda övü **biligligim** tüzünüm yarukum “Elmasthan daha keskin benim **bilgilim**, asilim, ışığım.”* (ETŞ 3), *Vajırda övü **biligligim** bilgem yañam “Elmasthan daha keskin benim **bilgilim**, bilgem, filim.”* (ETŞ 3).

Maniheist Uygurcada, *biligsiz* sözcüğü ise “akılsız, bilgisiz, düşüncesiz, cahil” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan bazı örnekleri ise şunlardır: ***Biligsiz** öçeşçilerde “**Biligsiz** düşmanlardan...”* (Pothi 497), *Esrükün **biligsizin** için “Sarhoş ve **biligsiz** (cahil) olduğu için.* (M I 5), ***Biligsiz** biligtin öñi üdürtünüz “**Bilgisizlikten** ayrıldınız.”* (Pothi 31-32), *Teñri nomın sözleser **biligsizin** utru öznedimiz erser “Tanrının öğretilerini söylediklerinde **akılsızca** karşı çıktysak ...”* (Chuast 110-112), ***Biligsiz** ögsüz boltukumuz için “**Düşüncesiz**, akılsız hâle geldiğimiz için...”* (Chuast 20).

**1.6.4.1.2. Etöz “nefis” bkz. 1.5.1.2. Etöz**

**1.6.4.1.3. İç “insanın manevi yönü” bkz. 1.3.4.5.1. İç**

#### 1.6.4.1.4. Kögüz “düşünce” bkz. 1.5.3.23. Kögüz

#### 1.6.4.1.5. Köñül “gönül; akıl, zihin, anlayış; fikir, düşünce” (ED: 731).

TürkRunik: köñül “(insanın) iç dünyası, gönül” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: köñül “şuur; kalp” (Mair: 416), köñül “kalp, düşünce” (BT III: 90), köñül “duyu, anlayış, bilinç” (BT VII: 90); İlkİslami: köñül “gönül, yürek, anlayış” (KB: 276-278), köñül “kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak sür’ati” (DLT, 738-739).

**ManTürk:** Chuast: 13, 145, 215, 223, 231, 237, 247, 252, 292, 316, 326, 367. Pothi: 2, 3, 30, 31, 34, 38, 56, 71, 86, 99, 102, 157, 158, 160, 166, 170, 171, 172, 174, 175, 188, 226, 227, 229, 232, 282, 503. M I: 6, 15, 19, 22, 23, 26, 28, 32. M III: 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 48. BT V: 27, 32, 45, 47, 66, 67, 68, 69. TT II: 414, 416, 425. Aesop: 1040. Licht: 262, 265. Yosipas: 142.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, soyut bir kavram olan *köñül* birçok anlamda tanıklanmaktadır. Bu anlamlar “gönül; akıl, anlayış; fikir, düşünce”dir. Aslında bu anlamlar birbirini kapsayan ve tamamlayan anlamlar olduğu için, bazı cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımında verilen anlamlar birbirinin yerine kullanılmıştır. Maniheist Uygurcada, bu sözcüğün “gönül” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır:

*Tört yaruk tamga **köñlümüzde** tamgaladımız “Dört aydınlık nişanı **gönlümüze** işaretledik.” (Chuast 215-216), Asra **köñül** “Mütevazı **gönül**.” (Pothi 3), Adın tümke **köñüller** “Diğer saf **gönüller**...” (Pothi 229), Amal yavaş **köñül** “Sakin, yumuşak **gönül**.” (M III 31), Meniñ **köñülümin** yarutuglı kañım “Benim **gönlümü** aydınlatan babam.” (M III 24), Üzüksüz küntemek anıñ **köñülü** süzükün yarukun yaşupan erür “Aralıksız, her gün onun **gönlü**, saflıkla ve ışıkla parlamaktadır.” (M III 22), Ağı **köñülün** inanu sizinmetin kizleñ “Hazine olan **gönlünüzü** inanarak şüphe etmeden gizleyin.” (M III 11), Ögek sav sözleyü umagay kim ol erneñ **köñlün** yarutsar “Anlaşılır söz söyleyemezler ki, o adamın **gönlünü** aydınlantsın.” (M I 15), Etözi **köñlü** edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar “Bedeni, **gönlü** iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, nasıl buyurur?” (BT V 66), **Köñülüm** çökdi korktu “**Gönlüm** çöktü, korktu.” (TT II 416), Ög sini birdin sıñar **köñül** sini kün tugsugdan sıñar sakıñç sini kün batsıgdın sıñar tuymak sini birdin sıñar “Akıl ögesi güneyden, **gönül** ögesi doğudan, düşünce ögesi batıdan, his ögesi ise güney taraftan ...” (BT V 32).*

*Köñül* sözcüğü, ayrıca “fikir, düşünce” anlamlarında da tanıklanmaktadır: *Sımtagsız köñülin* küzedti “*Mühim fikirleri muhafaza etti.*” (Pohti 171), *Sizik köñüllerin* tarıkar erti “*Kuşkulu düşünceleri bastırırdı.*” (Pohti 170), *Ağınçsız köñül* “*Sarsılmaz düşünce...*” (Pohti 38), *Köñülin* biligin artatdımız erser neçe yelvi yelviledimiz erser “*Düşüncesini ve aklını bozduysak, ne kadar kötü büyü yaptıysak...*” (Chuast 145-147), *Süzük köñülin* ağırlayu yinçürü töpün yükünü teginür “*Saf düşünce ve saygıyla başımı eğer ve sana secde ederim.*” (Pohti 282), *Yarlıkançuçı köñülleri* ükliyü “*Merhametli fikirleri geliştirdi.*” (Pohti 174), *Ornagsız ikirçgü köñül* tutmakda özin tarkaru tutar “*Kendisini, kararsız ve kaygılı olmaktan uzak tutar.*” (M III 21).

Sözcüğü, “akıl, zihin, anlayış” anlamlarına da tanıklık etmekteyiz. Bu sözcüğün “akıl, zihin, anlayış” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şudur: *Konakka olursar bu sav arıg kop köñülte* ömek sakınmak kergek “*Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine tüm gönüyle (akıyla) düşünmesi gerek.*” (M III 12), *Ol kam köñüline* inçe sakıntı “*O büyücü, zihninde böyle düşündü.*” (M I 34).

*Köñül* sözcüğünün *köñüllüg* biçimine de çoğu cümlede rastlanmaktadır. Bu sözcük *köñüllüg* biçimiyle “gönüllü; fikir, düşünceli” anlamlarında tanıklanmaktadır: *İkirçgü köñüllüg* yaljuklarka “*Kararsız insanoğluna...*” (Pohti 157), *Kararmış köñüllüg* “*Karanlık düşünceli...*” (Pohti 89), *Frişteler kuvragına ağınçsız süzük köñüllüg* “*Melekler topluluğuna sağlam ve saf düşünceli.*” (Pohti 503), *Köñüllügerig* kutkartuñuz “*Düşüncelileri kurtardınız.*” (Pohti 71), *Arımış köñüllüg* “*Saf düşünceli.*” (Pohti 160), *Bulgañuk köñüllüg* tınlıglar “*Kafası karışmış canlılar.*” (Pohti 227-228).

*Köñüllüg* sözcüğüne de olduğu gibi *köñülsüz* sözcüğüne de rastlanmaktadır. *Köñülsüz* sözcüğü, Maniheist Uygurcada “düşüncesiz” anlamında tanıklanmaktadır: *Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz* boltı “*En büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.*” (Chuast 10-14), *Ögsüz köñülsüz* ertiler “*Akılsız ve düşüncesizlerdi.*” (Pohti 30).

#### 1.6.4.1.6. Ög “akıl, bilinç; düşünce” (<ö-g: ED: 99; OTWF: 198).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ög “düşünce, akıl” (Maitr: 442), ög “akıl, zihin” (Yüan: 395); İlkİslami: ög “akıl, anlayış” (KB: 352), ög “akıl, fetanet, iz’an” (DLT: 784).

**ManTürk:** Chuast: 13, 18, 20. Pothi: 30, 34, 283. M I: 6, 9. M III: 7, 9, 15, 17, 18, 26, 31, 40. BT V: 28, 32, 34. Licht: 254, 262.

Maniheist Uygurcada, *ög* sözcüğü “akıl, bilinç; düşünce” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Ögin*** *köñülin azıtıp “Aklını ve fikrini yanlışa sürükleyip...”* (Pothi 34). Örnekte *ög köñül azıt-* “aklını fikrini yanlışa sürüklemek” anlamını ifade etmektedir. ***Öglerin*** *köñüllerin yıgtınız “Akıllarını ve fikirlerini topladınız.”* (Pothi 30-31), ***Ög sini*** “***Akıl*** *ögesi* BT V 32), *Anıg kılınçlıg şimnu ***ögümüzni*** sakınçımıznu azgurdukın arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için “Günahkâr Şimnu ***aklımız*** başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...”* (Chuast 16-20). Son örnekte ise, *ög azgur-* “aklı başından almak” anlamına gelmektedir.

*Ögsüz* sözcüğüne de sıkça rastlanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan anlamları ise “akılsız, bilinçsiz; düşüncesiz”dir: ***Ögsüz*** *ölüg titmiş “Akılsız ölüler denmiş.”* (BT V 34), ***Ögsüzce*** *ötünür “Bilinçsizce yalvarır.”* (M III 40), ***Ögsüz*** *köñülsüz ertiler “Akılsız ve düşüncesizlerdi.”* (Pothi 30), *Biligsiz ***ögsüz*** boltukumuz için “Düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...”* (Chuast 16-18), ***Ögsüz*** *köñülsüz boltı “Düşüncesiz oldu.”* (Chuast 13).

**1.6.4.1.7. Öz** “1. öz, ruh, can, nefis; ömür; beden; yakın. 2. kendi, dönüşlülük zamiri” (ED: 278).

TürkRunik: öz “kendi; (*teñri* tarafından bahşedilen) benlik, manevi varlık, öz; yürekte varsayılan sevgi, bağlılık gibi duyguların kaynağı, gönül; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: öz “kendi; hayat” (Maitr: 449), öz “öz, kendi, can, ruh” (Yüan: 399); İlkİslami: öz “öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül” (KB: 367), öz “kendi; bir şeyin içi, iç kısmı; ruh, can; kalp; kalp ve karın bölgesindeki organlar; ağacın özü, yağı” (DLT: 794).

**ManTürk:** IrkB: 8, 17, 34, 46, 47, 55. Chuast: 64, 84, 93, 130, 154, 155, 156, 232, 337, 339. Pothi: 30, 101, 236, 284, 371, 384. ETŞ: 4. ManTürkGed: 17. M I: 5, 6, 9, 11, 17, 19, 20, 22, 26, 34. M III: 6, 7, 8, 9, 11, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 36, 38, 43, 45, 46. BT V: 27, 31, 35, 40, 54, 64. TT II: 414, 424. Hymn: 70. Licht: 259, 261, 265. Windgott: 28.

Erdal (2004: 209) *öz* sözcüğünün, Eski Türkçede aslen isim olarak “innermost (part)” olarak kullanıldığını ve sonradan zamir olarak kullanıldığını belirtmektedir. Buna istinaden *öz* sözcüğü, Maniheist Uygurcada, yaygın olarak “dönüşlülük zamiri” olarak kullanılmış olmasına rağmen, bu başlık altında değerlendirmeye alınmıştır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öz* sözcüğü “öz, ruh, can, nefis; ömür; beden; yakın; kendi, dönüşlülük zamiri” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “öz, ruh, can, nefis; ömür; beden; yakın” anlamlı tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır:

**Özüm[in]** yul [in]intin “*Nefsimi kopar ininden...*” (IrkB 8), **Özkiem** “*Canım.*” (ETS 4), *Munça tınlıgka turalıgka öz öteğci boltumuz. “Bunca bu varlıklara can borcumuz oldu.”* (Chuast 129-130), **Özüñ** uzun bolzun “*Ömrün uzun olsun.*” (IrkB 47), *Kamag yer üzekiniñ kutı kıvı öñi meñizi özi üzüti küçi yarukı tözi yiltızı beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, **ruhu**, gücü, aydınlığı, esası beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *İlki özün bu özün uzuntonlug urılar öz bolup neçe yazıntımız yañıltımız erser “Ayrıca **bedenimiz** ve rahip olduktan sonraki **bedenimizle** ne kadar günah işlediysek ...”* (Chuast 154-157), *Özlük at “Binek **atı.**”* (IrkB 17), **Özüg** yatıg adırtmatın “*Kendini (yakınını) ve yabancıyı ayırt etmedin.*” (Pothi 101), *Edlig tavarlıg isig özüg esirgetiler “Değerli ve tatlı canlarına acı çektirdiler.”* (Pothi 370-371), *Ol meñigü tükellig münsüz özünüñün körelim “O sonsuz, muktedir, günahsız özünüzü görelim.”* (M I 11).

#### ➡ 1.12.2.2. **Öz** “kendi, dönüşlülük zamiri”

**1.6.4.1.8. Sakınç** “düşünce, kaygı; akıl” (<*sak-ın-ç*: ED: 812; OTWF: 280).

TürkRunik: Ø ama sakın- “endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sakınç “düşünce, istiğrak” (Maitr: 453); İlkİslami: sakınç “düşünce, endişe” (KB: 379), sakınç “keder, hüznün, kam, kaygı” (DLT: 800).

**ManTürk:** Chuast: 19, 134, 252, 332, 349. Pothi: 380. M I: 22. M III: 12, 13, 16, 18, 19, 26, 31. BT V: 32, 35, 61. TT II: 425. Licht: 262.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sakınç* sözcüğü “düşünce, kaygı; akıl” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ölümlüg sakınç “Ölüm kaygısı.”* (M III 19), *Asra mansız*

**sakinclarıg** “Alçakgönüllü **düşünceleri**...” (TT II 425), **Sakınc** *sini kün batsıgdın sıñar tuymak sini birdin sıñar* “**Düşünce** ögesi batıdan, his ögesi ise güney taraftan ...” (BT V 32), *Şimnu ögümüzni **sakıncımızni** azgurdukın arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için* “*Şimnu **aklımızı** başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...*” (Chuast 19-20), *Alkanur erken köñülümüzni **sakıncımızni** tenjrigerü tutmadımız erser* “*Dua ederken gönlümüzü, **düşüncemizi** tanrıya doğru yöneltmediyse...*” (Chuast 251-253), **Sakıncın** *sözin kılınçın üç türlüg arıg tamga* “**Düşünce**, söz ve davranış; üç türlü saf nişan.” (Pohti 380).

*Sakıncılıg* sözcüğü de “düşünceli” anlamına gelmektedir: *Anıg ./g **sakıncılıg** bolmış* “*Kötü ... **düşünceli** olmuş.*” (BT V 61).

#### 1.6.4.1.9. Üzüt “ruh” (ED: 281).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üzüt “ruh” (BT XIII: 242; BT XXIII: 231); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 8, 21, 85, 340. Pohti: 382. ETŞ: 2, 5, 6. M I: 9, 24, 26, 28, 29, 31. M III: 7, 11, 12, 13, 15, 17, 24, 25, 28, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43. BT V: 25, 26, 27, 30, 35, 39, 59, 60. TT II: 414, 416, 418. Licht: 256, 262.

Türk-Runik harfli ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan *üzüt* sözcüğü Maniheist ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde “ruh” anlamındadır: **Üzüti** *tenjri yirinte tuğtı* “**Ruhu**, cennette yeniden doğdu.” (Pohti 382-383), *Etözümüzni küzediñ **üzütümüzni** boşuñ* “*Bedenimizi koruyun, **ruhumuzu** özgür bırakın.*” (ETŞ 2), *Tanmış **üzütüg** tutupan* “*İnkârcı **ruhu** tutup.*” (ETŞ 6), **Üzüt** *anta körür* “**Ruh** orada görür.” (ETŞ 6), *Tanmış **üzütler** taşıkır* “*İnkârcı **ruhlar** dışarı çıkar.*” (ETŞ 5), *Atlıg yüzlüg **üzüt*** “*Meşhur **ruh**.*” (M III 41), *Tamulug **üzütümüzni** tarkartı* (M III 35), *Kim **üzütin** için edgü urug saçsar* “*Kim ruhu için iyi tohum saçarsa...*” (M III 11). *Üzütlüg* sözcüğü ise “ruhlu” anlamına gelmektedir: **Üzütlüg** *etözlüg* “*Canlı, **ruhlu**, bedenli.*” (M III 36), *Hormuzta tenjri oğlanı beş tenjri, bizniñ **üzütümüz**, sön yeklügün süñüşüp balıg başlıg boltı* “*Hormuzta Tanrı’nın çocukları Beş Tanrı ile bizim **ruhlarımız**, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.*” (Chuast 7-9).

#### 1.6.4.2. Ruhsal Bozukluklar

#### 1.6.4.2.1. Kal “deli, çılgın” (ED: 614).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kal “çılgın, deli” (U III: 76); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 26, 115. M III: 49.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *kal* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “deli, çılgın” gibi anlamlara gelmektedir: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk **kal** iglig togalıg bolmazun “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, **deli** ve hastalıklı olmasın.” (M III 49), Munkul **kal** agulug yulkıta “**Çılgın**, vahşi ve zehirli hayvanlarda...” (Pothi 26), Kararıg nizvanıları üze **kal** tilve teg ertiler “Karanlık tutkularıyla **çılgın** gibilerdi.” (Pothi 114-115).*

#### 1.6.4.2.2. Munkul “deli, çılgın” (<mun-: ED: 768).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: muṅgul “zihnen rahatsız, kafası karışık” (Suv: 596), mungul “aptallık, zekâ geriliği (?)” (BT XIII: 219); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 26, 27, 89.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *munkul* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “deli, çılgın” gibi anlamlara gelmektedir: *Toz toprakka batılıp turkaru **munkul** ertiler “Toz toprağa bulanıp, sürekli **çılgın** hâldelerdi.” (Pothi 27), **Munkul** kal agulug yulkıta “**Delirmiş, çılgın**, vahşi ve zehirli hayvanlarda...” (Pothi 26).*

#### 1.6.4.2.3. Tilve “deli” (ED: 493).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tilve “deli” (U III: 76); İlkİslami: tilve “deli” (KB: 450), telve “deli” (DLT: 867).

**ManTürk:** Pothi: 115.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tilve* sözcüğü “deli” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, tanıklandığı tek örnekte anlamdaşı olan *kal* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır: *Kararıg nizvanıları üze kal **tilve** teg ertiler “Karanlık tutkularıyla **delirmiş ve çılgın** gibilerdi.” (Pothi 114-115).*



### 1.6.4.3.Üzüntü / Kaygı / Korku

#### 1.6.4.3.1. Açığ “acı” (<açıl-g: ED: 21; OTWF: 179).

TürkRunik: açığ “acı, ekşi; acı, kederli, ızdıraplı; vah, heyhat, ne yazık” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: açığ “acı, ızdırap” (Maitr: 343), açığ “acılı” (Yüan: 290); İlkİslami: açığ “acı” (KB: 3), açığ “ekşi; acı” (DLT: 538).

**ManTürk:** M I: 9. Aesop: 1041.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *açığ* sözcüğü iki örnekte tanıklanmıştır. Temel anlamıyla “ekşi, acı” anlamına gelen sözcük, metaforik olarak da “ızdırap” anlamına gelmektedir. Maniheist metinlerden Ezop’ta tanıklanan örnek cümle eksik olduğu için tam anlamlandırılmamıştır. Diğer tanıklanan örnekte ise sözcük “acı, ızdırap” anlamına gelmektedir: ***Açığ** emgek kürtükin “Acı gördüğünü...”* (M I 9).

#### 1.6.4.3.2. Bulğanuk “(kafası) karışmış” (<bulgan-: ED: 338).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bulğanuk (TT VI: 65); İlkİslami: bulgayuk “bulanık” (DLT: 601).

**ManTürk:** Pothi: 227.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bulğanuk* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “(kafası) karışmış” anlamına gelmektedir: ***Bulğanuk** köñüllüg tınlıglar “Kafası karışmış canlılar.”* (Pothi 227-228).

#### 1.6.4.3.3. Busaңç “keder” (<\*busa-n-ç: ED: 374; (<\*bus+a-n-ç: OTWF: 464).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 52.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *busaңç* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “keder” anlamında tanıklanmaktadır: ***Busaңç** ara meñi kelmiş “Kederler arasından sevinç gelmiş.”* (IrkB 52).

#### 1.6.4.3.4. **Busuş** “acı, keder” (<\*busa-ş: ED: 374; OTWF: 596).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: busuş “keder, dert” (Maitr: 376); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 52. M I: 29, 32. M III: 26, 35, 36, 43. BT V: 36, 53, 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *busuş* sözcüğü “acı, keder” anlamındadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: **Busuş kadgu yıgı** “*Acı, kaygı, keder ...*” (M III 43).

Sözcük, *busuşlug* şekliyle “kederli”; *busuşsuz* şekliyle “kedersiz” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Er busuşlug teñri bulutlıg boltı* “*Adam kederli, gök bulutlu oldu.*” (IrkB 52), *Kamağ yok çıgay kap kara bodun bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti* “*Tüm yoksul, fakir halk kederli ve kaygılı olduk.*” (M III 35), *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun kadagin bütiinin yarlıkamakı bolzun* “*Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların bağışlansın.*” (M III 36).

#### 1.6.4.3.5. **Emgek** “acı, ızdırıp” (<emge-k: ED: 159; OTWF: 232).

TürkRunik: emgek “zahmet, eziyet” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: emgek “ızdırıp” (Maitr: 382); İlkİslami: emgek “emek, zahmet, eziyet” (KB: 148), emgek “sıkıntı” (DLT: 637).

**ManTürk:** IrkB: 57. Pothi: 19, 50, 51, 59, 109, 111, 166, 350, 435. ETŞ: 5. M I: 9, 11. M II: 6. M III: 14, 32. BT V: 36, 37, 39, TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *emgek* sözcüğü “acı, ızdırıp” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu ırk başında az emgeki bar* “*Bu falın başında biraz acı var.*” (IrkB 57), *Aviş tamu emgekin biltürünüz* “*Aviş cehenneminin acısını bildirdiniz.*” (Pothi 59-60), *Sekiz türlü emgek* “*Sekiz türlü acı.*” (Pothi 19), *Tört ulug emgekde kurtulalım* “*Dört büyük acıdan kurtulalım.*” (ETŞ 5), *Yüzümüz utru ulug ıynç basınç alp emgekler* “*Yüzümüze karşı büyük baskılar, tehlikeler ve acılar ...*” (TT II 414).

Örneklerde *emgek kör-* “acı görmek, acı çekmek” anlamlarına gelmektedir. *Emgekin körüp* “*Acını görüp.*” (Pothi 111), *Bitigeçi oğlan ej ilki üküş emgek körür* “*Yazıcı çocuk önceleri çok acı çekmiştir.*” (M III 14), *Açıg emgek körtükin* “*Acı gördüğünü...*” (M I 9).

Örnekte, *munða emgekde boş alkıg kıl-* yapısı dikkate şayandır. Bu birleşik yapı “acılardan kurtulmak, acıdan ızdıraptan uzak olmak” anlamına gelmektedir: *Munða emgekde sizinçsiz boş alkıg kılurlar “Şüphesiz, tüm dertlerden ve acılardan uzak olurlar.”* (BT V 37).

**Emgeklig** *taluytin keçürtünjüz “Izdirap denizinden geçirdiniz.”* (Pohti 51). Sözcük, *emgeklig* biçiminde de “muzdarip” anlamında tanıklanmaktadır: **Emgeklig** *tolgaglıg tınlıglarka “Muzdarip canlılara...”* (Pohti 109-110).

#### 1.6.4.3.6. Kadgu “kaygı, keder” (ED: 598).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kadgu “kaygı, dert” (Maitr: 400); İlkİslami: kadgu “kaygı, düşünce” (KB: 213-214), kadgu “üzüntü, kaygı, gam, hüzn” (DLT: 675).

**ManTürk:** M I: 29, 31. M III: 35, 36, 43. BT V: 53, 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kadgu* sözcüğü “kaygı, keder” anlamlarında tanıklanmaktadır. Ayrıca, sözcük *kadgulug* biçimiyle “kaygılı, kederli”; *kadgusuz* biçimiyle de “kaygısız, kedersiz” anlamlarına gelmektedir: *Busuş kadgu yıgı “Acı, kaygı, keder ...”* (M III 43), *Kamag yok çıgay kap kara bodun bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti “Tüm yoksul, fakir halk kederli ve kaygılı olduk.”* (M III 35), *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun kadagin bütünün yarlıkamakı bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların başıslansın.”* (M III 36).

#### 1.6.4.3.7. Korkınç ~ Korkunç “korku” (<kork-(X)ñç: OTWF: 281).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: korkınç ~ korkunç “korkma, ürkmeye” (Maitr: 415); İlkİslami: korkunç “korkunç” (KB: 272), korkunç ~ korkınç “korku; korkunç, korkutucu” (DLT: 730).

**ManTürk:** IrkB: 36. Chuast: 291. Pohti: 183. M III: 45. BT V: 37, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *korkınç ~ korkunç* biçimlerinde görülen sözcük “korku” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: **Korkunç** *sizinç ... ögrünçülüğ bolur “Korku, şüphe ... sevinçli olur.”* (BT V 48), *Kobı atlıg korkınçın yok “(Sende) az atı olanın korkusu yok.”* (IrkB 36), *Üç yavlak yolka korkınçın “Üç kötü yolun korkusuyla.”* (Pohti 183).

Sözcük, *korkınçsız* biçimiyle de “korkusuz” anlamında tanıklanmaktadır: *Todunçsuz uvutsuz suk yek üçün yme **korkınçsız** köñlümüz üçün erser “Utanmaz, ahlaksız hurs şeytani için ve dahası **korkusuz** düşüncemiz için...”* (Chuast 290-292).

#### 1.6.4.3.8. **Korkınçig** “korkunç” (<*kork-ınçig*: OTWF: 363).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: korkınçig “korkunç” (Maitr: 415; HT X: 147); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 181. M III: 24, 45.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “korkunç” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekler şunlardır: ***Korkınçig*** *sansartin ozku üze kutlug çigayın ermek çahşapat bütürdi “**Korkunç** samsaradan kaçış yoluyla kutsanmış fakir olma emrini yerine getirdiler.”* (Pothi 181-182), *Amtı **korkınçig** siz tarkarıñ “Şimdi, korkuyu siz yok edin.”* (M III 24), ***Korkınçig*** *etin olar ara yok “Aralarında korkunç olanlar yok.”* (M III 45).

#### 1.6.4.3.9. **Muñ** “dert, sıkıntı, keder” (ED: 347).

TürkRunik: muñ ~ buñu “sıkıntı; vah, heyhat, ne yazık” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: muñ “dert, acı” (Kuan: 45); İlkİslami: muñ “bun, sıkıntı, acı, ihtiyaç” (KB: 320), muñ “bela, sıkıntı” (DLT: 765).

**ManTürk:** IrkB: 22. Chuast: 238, 268, 289. M III: 30, 48. BT V: 37, 58.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *muñ* sözcüğü “dert, sıkıntı, keder” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yulkıka barımka bolup, azu **muñumuz** takımız tegip bu on çahşapatig sıdımız erser “Mal mülk heveslisi olarak ya da **sıkıntılarımız**, işlerimizle (uğraşmaya) dalıp bu on emri yerine getirmediyse...”* (Chuast 237-240), *Ol kişiniñ alku türlüğ **muñınta** tagınta kutgarayın “O kişiyi tüm **sıkıntılardan** kurtarayım.”* (M III 48), ***Munda*** *emgekde sizinçsiz boş alkıg kılurlar “Şüphesiz, tüm **dertlerden** ve acılardan uzak olurlar.”* (BT V 37).

Sözcük, *muñlug* ve *muñsuz* formlarında da görülmektedir. Sözcük, *muñlug* formunda “kederli”; *muñsuz* formunda ise “kedersiz” anlamındadır: *Ança biliñler Muñlug ol “Öylece biliniz: **Kederlidir.**”* (IrkB 32), *.../ti tñgimiz **muñsuzun** /u* (BT V 58).

#### 1.6.4.3.10. Tag “sıkıntı” (ED: 463).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bkz: ED: 463; İlkİslami: muñ tag “akıl dışı” (DLT: 765).

**ManTürk:** M III: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tag* sözcüğü “sıkıntı” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “sıkıntı” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ol kişiniñ alku türlüg muñunta tagunta kutgarayın “O kişiyi tüm sıkıntularından kurtarayım.”* (M III 48).

#### 1.6.4.3.11. Tolgag “ızdırap” (<*tolga-g*: ED: 496).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tolgak “ızdırap” (Maitr: 480); İlkİslami: tolgag “kadın küpesi; sıkıntı” (DLT: 320).

**ManTürk:** Pothi: 110.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tolgag* sözcüğü “ızdırap” anlamında tanıklanmaktadır. KM, bu sözcüğün “dizanteri ve kulunç” anlamlarını ifade ettiğini belirtir ve şu örneği verir: *Anıñ karnı tolgar “Onun karnında dizanteri veya kolera belirdi.”* (DLT: 320). Sözcük, aşağıdaki örnekte de görüldüğü üzere tanıklandığı tek örnekte *tolgaglıg* yani “muzdarip” anlamına gelmektedir: *Emgeklig tolgaglıg tınlıglarka “**Muzdarip** canlılara...”* (Pothi 109-110).

#### 1.6.4.4. Sevinç / Mutluluk

##### 1.6.4.4.1. Meñi “sevinç, mutluluk, zevk” (ED: 348).

TürkRunik: beñi “memnuniyet, huzur” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: meñi “saâdet, sevinç” (Maitr: 429); İlkİslami: meñi “mutluluk, huzur” (KB: 313).

**ManTürk:** IrkB: 5, 52, 62. Pothi: 50, 110, 161, 163, 350. M I: 12. M III: 14, 42. BT V: 48, 53, 62, 64. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *meñi* sözcüğü “sevinç, mutluluk, neşe, zevk” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Busañ ara meñi kelmiş “Kederler arasından *sevinç* gelmiş.”* (IrkB 52), *Küsençig meñiler “Arzulanan *zevkler*...”* (Pothi 163), *Atkaglig fişaylıg meñiler “Vişaya *sevinci*.”* (Pothi 161), *Ertemlig meñi “Geçici *zevkler* ...”* (Pothi 50), *Yaşka adasızın tudasızın ögrünçün meñin irmekeñzler bolzun “Ömrünüz tehlikesiz ve *mutlulukla* geçsin.”* (M III 42), *Yutuzluk alınıñ kamağun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz neşeyle ve *mutlulukla* oturursanız, kötülükler iyi olacaktır.”* (M III 14).

*Meñilig* sözcüğü ise “sevinçli, mutlu” anlamında tanıklanmaktadır: *Meñilig beg ermiş “*Mutlu* (bir) beymiş.”* (IrkB 5).

#### 1.6.4.4.2. Ögrünç ~ Ögrünçü “sevinç, mutluluk, neşe” (<ögir-ünç ~ ögir-ünçü: OTWF: 286).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ögrünçü “sevinç” (Maitr: 443); ögrünç “sevinç” (Yüan: 396); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 36, 55. ETŞ: 2. Pothi: 350. M I: 6, 11, 12, 25. M III: 14, 15, 17, 24, 28, 33, 36, 42, 45. BT V: 28, 30, 33, 36, 37, 46, 48, 52, 53, 54, 57, 60, 62. TT II: 416, 418. Hymn: 70. Yosipas: 12.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *ögrünç ~ ögrünçü* biçimleriyle “sevinç, mutluluk, neşe” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Üküş atlıg ögrünçün yok “(Sende) çok atı olanın *sevinci* yok.”* (IrkB 36), *Meñi ögrünçü birteçi bolalım “*Mutluluk* veren olalım.”* (Pothi 350), *Turkaru ögrünçün ... amraşu körtrek erürler “Karşılıklı aşta *mutluluk*, her zaman daha güzeldir.”* (M III 45), *Yaşka adasızın tudasızın ögrünçün meñin ermekeñzler bolzun “Ömrünüz tehlikesiz ve *mutlulukla* geçsin.”* (M III 42), *Yutuzluk alınıñ kamağun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz *neşeyle* ve *mutlulukla* oturursanız, kötülükler iyi olacaktır.”* (M III 14), *Kut*

kıv kutadmak kıvadmak esengü **ögrüncü** ... “Mutluluk vermek, sağlık, neşe ...” (BT V 53), Ulug **ögrüncün** oyunun “Büyük **sevinçle** ve oyunla...” (TT II 416).

Maniheist Uygurcada, **ögrüncülüğ** sözcüğü ise “mutlu, sevinçli” anlamındadır: Özi atanmış **ögrüncülüğ**, atı yitiglig kelir “Kendisi meşhur ve **mutlu**, atı da yetkin olarak geliyor.” (IrkB 55), **Ögrüncülüğün** erelim “**Sevinçli** olalım.” (ETS 2), Üküş türlüğ **ögrüncülüğ** oyun oynayurlar “Türlü türlü, **sevinçle** oyun oynuyorlar.” (BT V 46), Korkunç sizinç ... **ögrüncülüğ** bolur “Korku, şüphe ... **sevinçli** olur.” (BT V 48), Biz dindarlar kamağ ilteki bodun ertinü **ögrüncülüğ** boltumuz “Biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü **sevinçli** olduk.” (TT II 416).

#### 1.6.4.4.3. Sevinç “mutluluk, sevinç” (<sevin-inç: OTWF: 275).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sevinç “sevinç, neşe” (Maitr: 458); İlkİslami: sevinç “sevinç” (KB: 393), sevinç “sevinç, sürur” (DLT: 816).

**ManTürk:** Pothi: 37. M I: 11, 25, 32. M III: 13, 34. BT V: 35, 39, 59. TT II: 418. Windgott: 4, 25, 44.

Maniheist Uygurcada, **sevinç** sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Sevinç** ötüntiler “**Mutluluk** istediler.” (TT II 418). Örnekte, **sevinç** ötünti- “mutluluk istemek, mutluluk dilemek” anlamına gelmektedir. Ağır **sevinç** “Derin **mutluluk**...” (M I 25), **Sevinç** yüküncü (BT V 35), **Bodun köñülte sevincin** ...i “Halkın gönlünde **sevinçle** ... (M I 32), **Ekinti erdemi sevinci** yıl tenriniñ “Rüzgâr Tanrısı’nın ikinci erdemi ve **sevinci** ...” (Windgott 4-5).

*Nadir de olsa sevinçlig* sözcüğüne de rastlamaktayız. Bu sözcüğün anlamı ise “mutlu, sevinçli”dir: **Sevinçlig** bolmak “**Sevinçli** olmak...” (BT V 39), **Sevinçlig** b/... (BT V 59).

#### 1.6.4.5.Öfke / Hırs

##### 1.6.4.5.1. Öpke ~ Övke “öfke” (ED: 9).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öpke “ciğer; kızgınlık” (ED: 9), övke “öfke, kızgınlık” (Kuan: 47); İlkİslami: övke “öfke, kızgınlık” (KB: 367), öpke “akciğer, ciğer; öfke, kızgınlık” (DLT: 788).

**ManTürk:** Pothi: 29. M III: 19. BT V: 45. TT II: 424, 425. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öpke* ~ *övke* sözcüğü “öfke” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcüğün temel anlamı “ciğer” olmasına rağmen, Maniheist metinlerde “ciğer” anlamına rastlanmamıştır. Sözcük genelde “öfke, kızgınlık” ifade etmek için kullanılmıştır: *Anın tınlıglar **öpke** nızbanıların ıya basa umadın ok “Onunla, canlılar **öfke** tutkularını ve korkularını bastıramazlar.”* (TT II 425), *Barça **öpke** bilig iyin tetrülmektin törüyür belgürer “Hepsi, **öfke** nedeniyle aldandıklarından ortaya çıkar ve görünür.”* (TT II 424), ***Övke** nizvani üze kuturup ögsüz köñülsüz ertiler “**Öfke** ve tutku ile çılgına dönüp, akıl ve fikirden yoksunlardı.”* (Pothi 29-30), ***Övke** bilig* (M III 19), ***Övke** bilig* (TT II 425), ***Övkelig*** (Licht 265).

#### 1.6.4.5.2. Suk “hırs, ihtiras” (ED: 804).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: suk “ihtiras” (Maitr: 461); İlkİslami: suk “açgözlü, alçak; haris, tamahkâr” (KB: 408), suk “açgözlü, doymaz” (DLT: 835).

**ManTürk:** Chuast: 11, 290, 341, 348. Pothi: 379. M III: 19, 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *suk* sözcüğü “hırs, ihtiras” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Suk** otin öçürür “**Hırs** ateşini söndürür.”* (M III 29). Bu cümlede, soyut bir kavram olan “ihtiras” somutlaştırılarak “ateş”e benzetilmiştir. *Todunçsuz uvutsuz **suk*** (Chuast 10-11).

#### 1.6.4.5.3. Üz buz “nefret” (ED: 279).

**ManTürk:** Pothi: 33. M III: 13, 19. Chuast: 158.

Maniheist Uygurca metinlerde *üz-* ve *buz-* fiillerinin emir kipli biçimleriyle oluşan *üz buz* ikilemesi (ED: 279) “nefret” anlamına gelmektedir: ***Üzte buzta** ulatı üküş telim nizvanılar “**Nefret** ve benzeri birçok tutku.”* (Pothi 33-34), ***Üz buz** bilig “**Nefret** bilgisi.”* (M III 19). *Üz buz* bir örnekte de *kıl-* yardımcı fiiliyle birleşik bir



yapı oluşturarak “nefret etmek” anlamına gelmektedir: *Munça üküş tınlıgka neçe üz buz kılıtımız erser “Bunca canlıya nefretle ne kadar çok zarar verdüysek...”* (Chuast 157-159).

#### 1.6.4.6.Özlem / Arzu

##### 1.6.4.6.1. Bolug “arayış” (<bol-ug: ED: 336).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 19.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *bolug* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “arayış” anlamına gelmektedir: *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş “Kır at, rakibini üç arayıšta seçerek bir dilsiz duaya yollamış.”* (IrkB 19).

##### 1.6.4.6.2. Kınıg “özlem, arzu” (<kın-ıg: ED: 637; OTWF: 175).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kınıg “özlem, arzu” (U III: 73; Suv: 542); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 446.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Budist Uygurca metinlerde “özlem, arzu” anlamına gelmektedir. Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneğinden sözcüğün tam anlamı çıkarılamamıştır: *////k/l bakırlıg közlügler kınıg ...* (Pothi 446).

##### 1.6.4.6.3. Küsençig “arzulanan” (<küsen-çig: ED: 751; <küse-nçig: OTWF: 364).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küsençig “arzu edilen, istenilen” (Yüan: 376), küsençig “arzulanan: şirin” (Maitr: 426); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 163. M III: 35, 45.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde “arzulanan” anlamına gelmektedir:

**Küsençig** meñiler “**Arzulanan** zevkler...” (Pothi 163), **Küsençig** ögdir antag yok (M III 45).

**1.6.4.6.4. Küsüş** “arzu” (<küse-: ED: 752; OTWF: 262).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küsüş “istek” (Kuan: 45), küsüş “arzu, niyaz” (Yüan: 376); İlkİslami: küsüş “aziz, değerli, nadir” (KB: 303).

**ManTürk:** Pothi: 516. M I: 28. M III: 6, 34. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küsüş* sözcüğü “arzu” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Közünürteki küsüşleri kanzun “Hâlihazırdaki arzuları tatmin olsun.”* (Pothi 516). Örnekte, *küsüş kan-* ibaresi “arzusu tatmin olmak” anlamına gelmektedir. *Tört küsüşin kirü ko/....* (TT II 414), *Agır küsüşün bitidim “Derin arzuyla yazdım.”* (M I 28).

*Küsüşlüg* sözcüğü ise “arzulu” anlamındadır: *Bu kutlug küniüg küsüşlüg teginür ertimiz “Bu kutlu günü arzulu bir şekilde kabul ettik.”* (M III 34).

**1.6.4.6.5. Tap** “arzu” (ED: 434).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tap “arzu, istek” (Yüan: 419); İlkİslami: tap “elverir, yeter, kâfi” (KB: 422), tap “yeter, kâfi” (DLT: 853).

**ManTürk:** Pothi: 276.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tap* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “arzu” anlamına gelmektedir: *Kop köñülin ulug tap öritteçi bedüttürteçi “Tüm aklıyla büyük arzuları ortaya çıkaracak ve artıracak.”* (Pothi 276-277).

**1.6.4.6.6. Umug** “umut” (<um-ug: ED: 157; OTWF: 213).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: umug “melce, dayanak, umut” (Maitr: 492), umug “ümit” (Yüan: 445); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 1, 4, 13, 36, 45, 73.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *umug* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde “umut” anlamına gelmektedir. Ayrıca, sözcük *umugsuz*

biçimiyle de “umutsuz” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yirtinçke umug inag törütüñüz “Yeryüzü için umut ve güven yarattınız.”* (Pohti 73), *Alıñ amtı umug inag “Şimdi, güven ve umudu kabul edin.”* (Pohti 3-4), *Umugsuz irinç tınlıglar “Umutsuz, acınası canlılar.”* (Pohti 45-46).

#### 1.6.4.7. Diğer Duygular

##### 1.6.4.7.1. Atkag “sadakat” (<\*atka-g: ED: 47).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: atkag “bağ” (Yüan: 302), atkak “şuur objesi” (Üçİtig: 127); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 161, 168.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “sadakat” anlamına gelmektedir: *Yavşınmış ilinmiş atkagın “Sadakatinden bağlanmış.”* (Pohti 167-168), *Atkaglıg fişaylıg meñiler “Vişaya sevinci.”* (Pohti 161).

##### 1.6.4.7.2. Ayag “saygı” (<aya-g: ED: 270; OTWF: 179).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ayag “hürmet” (Maitr: 357); İlkİslami: ayag “lakap, unvan” (KB: 45), ayag “lakap, unvan” (DLT: 566).

**ManTürk:** Pohti: 2, 75.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ayag* sözcüğü “saygı” anlamında tanıklanmaktadır. Ayrıca *ayaglıg* sözcüğü ise “saygın, muteber” anlamına gelmektedir: *Ayaglarıg barça siziñe emtertiñiz “Tüm saygıyı kendi üzerinize çektiniz.”* (Pohti 75-76), *Ayaglıg atlıg kañım Mani burkanım “Benim saygın ve ünlü babam, benim peygamberim Mani.”* (Pohti 2).

##### 1.6.4.7.3. Esrük “sarhoş” (<esür-ük: ED: 250; <esr-ök: OTWF: 232).

TürkRunik: isrük “sarhoş; akli başında olmayan, kendinden geçmiş, bilinçsiz” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: esrök “sarhoş” (BT XXV: 341); İlkİslami: esrük “sarhoş” (KB: 160), esrük “sarhoş” (DLT: 646).

**ManTürk:** M I: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *esrük* sözcüğü “sarhoş” anlamındadır. Sözcük, tanıklanan örneklerde mecazi anlam ifade ettiğinden ötürü bu başlık altında ele alınmıştır: ***Esrükün*** *biligsizin üçün “Sarhoş ve bilgisiz olduğu için.”* (M I 5), ***Esrüki*** *adıntı usınta uduntı “Sarhoşluğu geçti, ayıldı ve uykusundan uyandı.”* (M I 5). Örnekte, *esrüki adın-* ibaresi “sarhoşluğu geçmek, ayılmak” anlamına gelmektedir.

**1.6.4.7.4. İnç** “huzur” (ED: 171).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: inç “sükûnet” (Maitr: 395) inç (BT XIII 213); İlkİslami: inç “rahat, huzur içinde, müsterih” (KB: 198), inç “huzurlu ve sakin, rahat” (DLT: 665).

**ManTürk:** BT V: 52, 67. Pothi: 12.

Maniheist Uygurca metinlerde, *inç* sözcüğü “huzur” anlamına gelmektedir. *İnç kıl-* yapısı ise “huzuru sağlamak” anlamındadır: ***İnç*** *kaltı “Huzuru sağladı.”* (BT V 52). Metinlerde, *inçgülüg* “huzurlu” anlamında tanıklanmaktadır: ***İnçgülüg*** *orunka “Huzurlu bir yere...”* (Pothi 12).

**1.6.4.7.5. Sevig ~ Sevüg** “sevgi; sevgili” (<*sev-ig*: ED: 787; OTWF: 201).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sevig “seven” (KP: 213); İlkİslami: sevüg “sevgili, sevilen” (KB: 395).

**ManTürk:** Chuast: 235, 341. M I: 10, 16, 23, 34. M III: 9, 34. BT V: 56. Windgott: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sevig ~ sevüg* sözcüğü “sevgi; sevgili” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teñrim bilip bilmetin et’öz **sevigince** yorıp “Tanrım, farkında olmadan nefis **sevgisine** uyup ...”* (Chuast 233-235), *Etöz **sevigin*** (M I 16), ***Sevig***

ogulanım inilerim “**Sevgili** oğlum ve erkek kardeşlerim.” (M III 9), *Kamağ barça sevüg* (M I 28).

*Sevigliğ* sözcüğü ise “sevimli” anlamına gelmektedir: **Sevigliğ** *yaltrağlı isig yüzünüzzen körügseyür biz “Sevimli ve parlak yüzünüzü görmek istiyoruz.”* (M I 10).

#### 1.6.4.7.6. Sizinç “şüphe” (<sez-inç: OTWF: 280).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 24. BT V: 37, 39, 48.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “şüphe” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneği şudur: *Korkunç sizinç ... ögrünçülüğ bolur “Korku, şüphe ... sevinçli olur.”* (BT V 48).

*Sizinçsiz* sözcüğü ise “şüphesiz” anlamında tanıklanmaktadır: *Kop muñda emgekde sizinçsiz boş alkıg kılurlar “Şüphesiz, tüm dertlerden ve acılardan uzak olurlar.”* (BT V 37), *Köprügi kiñ bolzun men anta sizinçsiz erteyin “Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39).

#### 1.6.4.7.7. Inag “güven” (<\*ina-g: ED: 182).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: inag “umut” (Kuan: 41), inag “inan ve ümid sebebi” (U IV A: 57); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 4, 73.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheizt Uygurca metinlerde “güven” anlamında tanıklanmaktadır. *Inag* sözcüğünü tanıkladığımız iki örnekte de *umug* sözcüğüyle birlikte ikileme olarak kullanıldığı görülmektedir: *Yirtinçke umug inag törütühüz “Yeryüzü için umut ve güven yarattınız.”* (Pohti 73), *Alıñ amtı umug inag “Şimdi, güven ve umudu kabul edin.”* (Pohti 3-4).

#### 1.6.4.7.8. Uduğ “hürmet, hizmet” (<ud-ug: ED: 47; OTWF: 212).

TürkRunik: Ø ama ud- “takip etmek, kovalamak...” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: udug “hürmet” (Maitr: 490), udug “hürmet, hizmet” (Yüan: 442); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 22. M III: 5, 9, 26, 31. BT V: 27.

Maniheist Uygurca metinlerde, *udug* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Udug sak könçiçe igidmele.* (M III 5), ...*udug sak...*(M I 22), *Udug b/...* (BT V 27), *Udug böğü köñülünüz* (M III 26).

### 1.6.5. İletişim

#### 1.6.5.1. Ayıg “emir” (<ay-ıg: ED: 270).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ayık “vade, vait, söz verme” (KB: 46), ayık “vaat, söz” (DLT: 566).

**ManTürk:** M I: 12. TT II: 414.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ayıg* sözcüğü “emir” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Teñri aygun tüketi işleyür biz “Tanrı'nın emrini tamamen yerine getiririz.”* (TT II 414).

#### 1.6.5.2. Aytıg “sorgu” (<ayıt-ıg: ED: 268).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aytıg “soru, sorgu” (Üçİtig: 129); İlkİslami: aytıg “(hatır) sorma, sual” (KB: 47), aytıg “hâl hatır sorma” (DLT: 567).

**ManTürk:** ETŞ: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aytıg* sözcüğü “sorgu” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “sorgu” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tarazuk agsar kılınçı aytıg bolur “Terazi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir.”* (ETŞ 6).

#### 1.6.5.3. Buyruk “buyruk” (<buyur-uk: ED: 387; OTWF: 231).

TürkRunik: buyruk “askerî veya sivil görevleri yerine getirmekle yükümlü, kağan emri altında çalışan memur” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: buyruk “kumandan” (Maitr:

377), buyruk “memur, bakan” (BT XIII: 209); İlkİslami: buyruk “müşavir, vezir” (KB: 118), buyruk “buyruk, emir” (DLT: 605).

**ManTürk:** ETŞ: 6. BT V: 61.

Eski Türkçede “memur, kumandan, bakan, vezir” gibi anlamları da ihtiva eden *buyruk* sözcüğünün Maniheist Uygurcada “buyruk, emir” gibi anlamlara gelen örnekleri şunlardır: *Köni **buyruk** közüñüçe közüñüpen “Doğru buyruk, aynadaki yansıma gibi görünüp.”* (ETŞ 6), *Kirtü **buyrukug** ağırlayu erklig türklüg tutar “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) güçlü ve kuvvetli tutar.”* (BT V 61), *Siziñ **buyrukunuz** // kirtü **buyruk** “Sizin buyruğunuz ... doğru buyruk...”* (BT V 61). Sözcük, tanıklandığı örneklerde *köni buyruk, kirtü buyruk* “doğru buyruk” anlamında olarak geçmektedir.

**1.6.5.4.Çulvu** “yalan; küfür” (ED: 418).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: çulvu “iftira” (KP: 205); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 34, 59.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *çulvu* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yalan; küfür” anlamlarına gelmektedir: *Neçe üküş yavlak **çulvu** sav sözledimiz erser “Ne kadar çok yalan, kötü söz söylediysek...”* (Chuast 58-60), *Teñrim söde berü bilmetin teñrike igideyü muntag ulug **çulvu** sav sözledimiz erser “Tanrı’ın ezelden beri farkında olmadan Tanrı’ya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...”* (Chuast 32-34). Örneklerde, *çulvu sav sözle-* birleşik yapısı “yalan söylemek” anlamını ifade etmektedir.

**1.6.5.5.Erig** “öğüt, nasihat” (ED: 221).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: erig “nasihat” (Maitr: 387); İlkİslami: erig “nasihat” (KB: 157).

**ManTürk:** Pothi: 369, 372. M III: 20. BT V: 45. Licht: 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *erig* sözcüğü “öğüt, nasihat” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük genel olarak *öt* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün “öğüt, nasihat” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Arazan atlıg*

*satıgçınıñ ötin **erigin** eşitip bir erser ölümke korktılar “Arazan adlı tüccarın **öğütlerini** dinleyip, ölümünden korktular.” (Pohti 369-370), Arazan atlıg satıgçınıñ öti **erigi** üze evrilip yazukların ökünü yaşların akıtu ... manastar hirz kıltılar “Arazan adlı tüccarın **nasihatleri** üzerine yollarından dönüp pişman olarak ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.” (Pohti 372-373).*

#### **1.6.5.6.Ezüg ~ Ezük** “yalan” (ED: 285).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ezük “yalan, yanlış” (Maitr: 390); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 40, 61. M III: 22, 38.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ezüg ~ ezük* olarak farklı formlarda tanıklanan sözcüğün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: **Ezüg yigid** (BT V 61), *Kimni üze yme **ezük** tanuk önmez.* (M III 22).

#### **1.6.5.7.İgid ~ Yigid** “yalan; yalancı; sahte” (ED: 102).

TürkRunik: igid “yalan” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: igid “hilekâr” (Maitr: 393); İlkİslami: igit “yalan” (DLT: 662).

**ManTürk:** Chuast: 137, 139, 166, 186. BT V: 61.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *igid* sözcüğü “yalan; yalancı; sahte” anlamlarına gelmektedir: *Neçe **igid** igidedimiz erser “Ne kadar **yalan** söylediysek...”* (Chuast 137). Örnekte *igid igide-* “yalan söylemek” anlamına gelmektedir. *Neçe **igid** kişi tanukı boltumuz erser “Ne kadar **yalancı** şahitlik ettiyse...”* (Chuast 139-140), *Ötrü ol yek ogulu **igid** Mitri “Bunun üzerine, o şeytanın oğlu **sahte** Mitri.”* (M II 5), ***İgid** savın kentü tarkarurlar “**Yalan** sözlerini kendileri yok ederler.”* (BT V 37). Sözcük, bir örnekte de *yigid* olarak görülmektedir: *Ezüg **yigid*** (BT V 61).

#### **1.6.5.8.Kiginç** “yanıt, cevap” (<kik-inç: ED: 712; <kiK-inç: OTWF: 282).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kiginç “cevap” (Kuan: 42); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** TT II: 414. M I: 19, 37. Yosipas: 9, 23.



Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *kiginç* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yanıt, cevap” anlamına gelmektedir: *Dindarlar inçe kiginç birdiler “Dindarlar, böyle yanıt verdiler.”* (TT II 414). Cümlede *kiginç bir-* yapısı “yanıt vermek” anlamına gelmektedir. *Sizik aytsar inçe kiginç birgil “Soru sorsa böyle cevap ver.”* (M I 19), *Kiginç kelürmiş “Cevap vermiş.”* (Yosipas 9). Bu cümlede ise, *kiginç kelür-* yine “cevap vermek” anlamına gelmektedir.

#### 1.6.5.9.Öt “öğüt, nasihat” (ED: 36).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öt “nasihat” (Maitr: 448); İlkİslami: öt “öğüt, nasihat” (KB: 365).

**ManTürk:** IrkB: 58. Chuast: 365. M III: 14. Pothi: 101, 369, 372. BT V: 45, 46. TT II: 418. Licht: 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öt* sözcüğü “öğüt, nasihat” anlamında tanıklanmaktadır: *Ögüm ötin alayın kañım sabın tuñlayın “Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim.”* (IrkB 58), *Teyri aymış ötce biligçe yorımadımız erser “Tanrı’nun verdiği öğütlere ve bilgilere göre yaşamadıysak ...”* (Chuast 364-366), *Arazan atlıg satıgçınıñ ötin erigin eşitip bir erser ölümke korktular “Arazan adlı tüccarın öğütlerini dinleyip, ölümde korktular.”* (Pothi 369-370), *Arazan atlıg satıgçınıñ öti erigi üze evrilip yazukların öküniñ yaşların akıtu ... manastar hirz kıltular “Arazan adlı tüccarın nasihatleri üzerine yollarından dönüp pişman olarak ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.”* (Pothi 372-373).

#### 1.6.5.10.Ötüğ “rica; dua” (<ötün-: ED: 51; OTWF: 199).

TürkRunik: ötüğ “rica” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: ötüğ “rica, sual” (Maitr: 448); İlkİslami: ötüğ “dilek, rica” (KB: 366), ötüğ “Sultan’a arz edilen şey, arz” (DLT: 793).

**ManTürk:** IrkB: 19. Chuast: 254. M I: 11. M III: 12, 27, 44. BT V: 56, 65, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ötüg* sözcüğü “rica; dua” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “rica; dua” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ötüğ ötüntü “Ricada bulundu.”* (M III 44). Örnekte, *ötüg ötüñ-* “ricada bulunmak” anlamına gelmektedir. *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke*

idmiş “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz **duaya** yollamış.” (IrkB 19), Alkışımız **ötüğümüz** teñrike arığın tegmedi erser ne yirde tıdntı tutuntı erser “Övgülerimiz **dualarımız**, Tanrı’ya temiz bir biçimde ulaşmadyrsa her nerede engele takıldıysa...” (Chuast 254-256).

#### 1.6.5.11.Ötüğçi “ricacı” (<ötüg+çi: ED: 53).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ötüğçi “ricacı” (Suv: 641); İlkİslami: ötüğçi “dilekçi, ricacı” (KB: 367), ötüğçi “(han’a karşı) şefaathçi (DLT: 793).

**ManTürk:** ETY II: 95. M III: 49.

Maniheist çevreye ait metinlerde, *ötüğçi* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: **Ötüğçi** yañılmaz “**Ricacı** yañılmaz.” (ETY II 95), *Arıg dintarlarıg ötüğçi tutup* (M III 49).

#### 1.6.5.12.Sab ~ Sav “söz, laf; haber; öğüt” (ED: 783).

TürkRunik: sab “söz, haber, bilgi, mesaj” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sav “söz; şey; hâdise (dinî) (Maitr: 456); İlkİslami: sav “söz, haber, öğüt, nasihat” (KB: 384), sav “atasözü; anlatım; hikâye; mektup; söz; haberler ve havadisler; şöhret” (DLT: 810).

**ManTürk:** IrkB: 7, 11, 54, 58. Chuast: 34, 59, 142, 143, 175, 236. M I: 15, 18, 19, 32, 35, 36, 37. M III: 12, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 29, 32, 33, 49. BT V: 33, 37, 62, 67 TT II: 414, 418. Yosipas: 36, 92, 98, 112, 119, 120.

Maniheist Uygurcada, *sab ~ sav* sözcüğü “söz, laf; haber; öğüt” gibi birçok anlamda tanıklanmaktadır. Verilen anlamlarda tanıklanan örneklerden bazıları aşağıdadır: *Edgü söz **sab** elti kelir “İyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 7), *Kañım **sabın** tıñlayın tip kelmiş tir “Babamın sözünü (öğüdünü) dinleyeyim diye gelmiş, der.”* (IrkB 58), *Kul **sabı** begiñerü ötüñür “Kölenin sözü beyine ricadır.”* (IrkB 54), *Teñrim söde berü bilmetin teñrike igideyü muntag ulug çulvu **sav** sözledimiz erser “Tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulunduysak ...”* (Chuast 32-34), *Bu **savka** yme kamagan külmişler “Hepsi, bu söze gülmüş.”* (M III 33), *Aşnukı ög teñri **sav*** (BT V 33), *İgid **savın** kentü tarkarurlar “Yalan sözlerini kendileri yok ederler.”* (BT V 37), *Ögek **sav** sözleyü*

*umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılır söz söyleyemezler ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.” (M I 15).*

***Sav** elitip **sav** kelürüp kişig neçe kıkşürü sözledimiz erser “Ne kadar **laf taşıyarak** insanlar arasına nifak soktuysak...” (Chuast 142-145). Örnekte *sav elitip sav kelürüp* ibaresi yine dikkate değer bir yapıdır. *Sav elit-* “söz iletmek”; *sav kelür-* “söz getirmek” anlamına gelmektedir. Bu yapı “söz getirip götürmek” yani “laf taşımak” anlamını ifade etmek için kullanılmış bir yapıdır.*

#### **1.6.5.13.Söz** “söz” (ED: 860).

TürkRunik: söz “söz” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: söz “söz” (Maitr: 460); İlkİslami: söz “söz” (KB: 402-406), söz “söz” (DLT: 832-833).

**ManTürk:** IrkB: 7, 11. Chuast: 2, 135, 334, 349. Pothi: 380, 495. M III: 16, 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *söz* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Edgü **söz** sab elti kelir “İyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 7), *Neçe sözlemesig irinçülüğ **söz** sözleyür biz neçe işlemesig iş işleyür biz “Ne kadar söylemememiz gereken günah dolu **sözler** sarf ettiyse, ne kadar yapmamamız gereken işler yaptıysak...”* (Chuast 333-335). Örnekte, *söz sözle-* “söz söylemek” anlamına gelmektedir. *Sakıncın **sözün** kılınçın üç türlüğ arıg tamga “Düşünce, **söz** ve davranış; üç türlü saf nişan.”* (Pothi 380).

#### **1.6.5.14.Taplag** “talep” (<tapla-g: ED: 439; OTWF: 206).

TürkRunik: Ø ama tapla- “uygun bulmak, onaylamak” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: taplag “memnuniyet, rıza, uyuşma” (Yüan: 421); İlkİslami: taplag “razı olma, rıza” (DLT: 855).

**ManTürk:** BT V: 35.

Maniheist Uygurca metinlerde, *taplag* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur:... *taplagıña .../çin* (BT V35). Sözcüğün anlamı -cümle tam okunamadığı için- tam çıkarılamamıştır. Sözcük, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde “memnuniyet, rıza” gibi anlamlara gelmektedir.

### 1.6.5.15. Til “lisan” bkz. 1.5.3.34. Til

### 1.6.5.16. Yarlıg “emir” (ED: 967).

TürkRunik: Ø ama yarlıka- (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yarlıg “emir; din; vaaz” (Maitr: 503); İlkİslami: yarlıg “buyruk, emir, ferman” (KB: 526), yarlıg “Çiğil lehçesinde sultanın mektubu ve emri; Tanrı’nın emri” (DLT: 954).

**ManTürk:** Pothi: 171, 228. M III: 23, 35, 39. BT V: 40, 41, 66. TT II: 414, 416, 418.

Maniheist Uygurcada, *yarlıg* sözcüğü “emir” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Siz yarlıkamış yarlıgıg “Verdiğiniz emirleri.* (Pothi 171), *Bir yarlık kin beş çahşapat tutuzdı “Bir emir sonra beş emir (daha) emanet etti.”* (M III 39), *Biz teñri yarlıgın adruk kalmaz biz “Tanrı’nın emirlerinden ayrı olmayız.”* (TT II 414), *Yarlıg yarlıkamış* (BT V 66) *Yarlıg yarlıka-* “emretmek, buyurmak” anlamına gelmektedir.

### 1.6.5.17. Yörüg “açıklama, mana” (<yör-üg: ED: 965; OTWF: 173).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yörüg “izah, açıklama, tefsir, yorum, manâ” (Üçİtig: 206); İlkİslami: yörüg “tabir” (KB: 556), yörüg “sözün özü ve açıklaması; rüya tabiri” (DLT: 984).

**ManTürk:** M I: 26. M III: 15. BT V: 33, 43. Yosipas: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yörüg* sözcüğü “açıklama, mana” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol ozakı sav yörüglerin kim men sizlerke ayu birtim “Ben, önceki söz ve açıklamalarını sizlere söyledim.”* (M III 15).

*Yörüglüg* sözcüğü ise “manalı” anlamındadır: *Ulug yörüglüg erür “Ulu manalıdır.”* (BT V 43). *Adırtlag üdürtlüg yörüglüg “Ayrıntılı, seçkin, manalı ...”* (M I 26).

## 1.7. GÜNLÜK HAYATA DAİR UNSURLAR

### 1.7.1. Hayatın Evreleri

#### 1.7.1.1.Karı “yaşlı” (ED: 644).

TürkRunik: karı “ihtiyar, yaşlı” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: karı “yaşlı” (ED: 644), karı “ihtiyar, büyük” (Maitr: 402); İlkİslami: karı “yaşlı” (KB: 224), karı “yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hâle gelmiş hayvan” (DLT: 686).

**ManTürk:** IrkB: 21, 37, 48. M I: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karı* sözcüğü “yaşlı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “yaşlı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Karı*** bitgeçi “**Yaşlı** yazıcı...” (M I 28), ***Karı*** üpgük yıl yarumazkan etdi “**Yaşlı** çavuş kuşu sabah henüz ağarmamışken öttü. (IrkB 21), Bir ***karı*** öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “**Yaşlı** bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” (IrkB 37), ***Karı*** yol tenri men “**Yaşlı** yol tanrısıym.” (IrkB 48).

#### 1.7.1.2.Kiçig “genç” bkz. 1.7.19.11. Kiçig

#### 1.7.1.3.Kurtga “yaşlı (kadın, şeytan)” (ED: 648).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kurtga “özel isim” (BT XIII: 227); İlkİslami: kurtga “acuze, koca karı” (KB: 292), kurtga “kocakarı” (DLT: 749).

**ManTürk:** IrkB: 13. ETŞ: 5, 6. M III: 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kurtga* sözcüğü “yaşlı (kadın, şeytan)” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: ***kurtga*** yurtta kalmış “**Dindar (bir) yaşlı** kadın metruk bir kamp yerinde (yalnız) kalmış.” (IrkB 13), ***Tetrü*** saçlıg ***kurtga*** yek kelipenin “**Ters, kalli, yaşlı şeytan** gelip.” (ETŞ 6).

#### 1.7.1.4.Ölüg “ölü” (<öl-üg: ED: 142; OTWF: 198).

TürkRunik: ölüg “ceset, ölü beden, cenaze” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ölüg “ölü” (Maitr: 445); İlkİslami: ölüg “ölü” (KB: 360), ölüg “ölü” (DLT: 786).

**ManTürk:** M I: 5, 6, 24. M III: 15. BT V: 34. Licht: 254.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ölüg* sözcüğü “ölü” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ögsüz ölüg titmiş “Akılsız ölüler denmiş.”* (BT V 34), *Ölügüg tırgürügli* (M III 15) *ölüg tırgür-* “ölü diriltmek” anlamına gelmektedir. *Ölüg birle yatu “Ölü ile yattu.”* (M I 5), *Ölügüg kuçup uvutsuz bilig sürüp ol ölügke katıltı “Ölüyü kucaklayıp, ahlaksızca o ölüyle birlikte oldu.”* (M I 5), *Küçedükinte ötrü ölüg yarılıttı “Zorladığından ötürü ölünün (bedeni) yarıldı.”* (M I 5).

#### 1.7.1.5.Ölüm “ölüm” (<öl-üm: ED: 146; OTWF: 292).

TürkRunik: Ø ama öl- (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ölüm “ölüm” (BT III: 94); İlkİslami: ölüm “ölüm” (KB: 361), ölüm “ölüm” (DLT: 787).

**ManTürk:** IrkB: 13, 17, 49. Pothi: 190, 370, 376. ETŞ: 6. M III: 13, 19, 22, 44. BT V: 25, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ölüm* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Sub içipen yaş yipen ölümde ozmış “Su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Ölümtte ozupan ögire sebinü yoriyur “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.”* (IrkB 49). Örneklerdeki, *ölümde/ölümtte oz-* “ölümden kurtulmak, ölmekten kurtulmak” anlamına gelmektedir. *Arazan atlıg satıgçınıñ ötin erigin eşitip bir erser ölümke korktular “Arazan adlı tüccarın öğütlerini dinleyip, ölümden korktular.”* (Pothi 369-370), *Ölüm kut kolupan bolmaz “Ölüümü ister, fakat bulamaz.”* (ETŞ 6), *Ol tınlıg tuga edgü kılınç kılur ölüm künke tegi suy anıg kılınç “O canlı, iyi ameller işler, ölüm gününe kadar kötü amel ...”* (M III 44), *Alkınçu ölüm künin öyü tutar “Nihai ölüm gününü aklında tutar.”* (M III 22), *Ölümlüg sakınç “Ölüm kaygısı.”* (M III 19).

#### 1.7.1.6.Tınlıg “canlı” (<tn+lıg: ED: 520).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tınlıg “yaratık, canlı varlık” (Maitr: 475); İlkİslami: tınlıg “canlı” (KB: 442).

**ManTürk:** Chuast: 97, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 129, 148, 158, 184, 275, 355. Pothi: 24, 31, 34, 35, 36, 39, 41, 43, 44, 46, 48, 61, 62, 65, 67, 92, 102, 110, 114, 170,

185, 196, 199, 228, 231, 233, 351. M I: 21. M III: 13, 38, 44. BT V: 34, 40, 45. TT II: 425. Aesop: 1041. Licht: 254.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tunlig* sözcüğü “canlı” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “canlı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kurug öl yerke beş türlü tunligka beş türlü otka ıgaçka neçe yazıntımız erser “Kuru ve nemli yere, beş türlü canlıya, beş türlü bitkiye, ağaca karşı nice günahlar işlediysek...”* (Chuast 96-99), *Neçe üküş tunligig turalıgıg öldürdümüz erser neçe tevledimiz kürledimiz erser “Ne kadar çok canlıyı öldürdüysek, (insanları) ne kadar aldattıysak ...”* (Chuast 147-150), *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz mu erti tunliglar “Bundan önce yeryüzü ve canlılar yok olmaz mıydı?”* (Pothi 65), *Umugsuz irinç tunliglar “Umutsuz, acınası canlılar.”* (Pothi 45-46), *Emgeklig tolgaglıg tunliglarka “Muzdarip canlılara...”* (Pothi 109-110), *Ögin köñülin azıtıp örletür erti tunliglarig “Canlıların aklını ve fikrini yanlış sürükleyip, onları rahatsız etti.”* (Pothi 34), *Ogadıp kelmiş bizni teg tunligka “Bizim gibi canlılara gereksiz gelmiş.”* (Pothi 62), *Kötürteçi tunliglarka tüzüke barça yaztım yanlıtım erser “Acıya katlanan canlıların hepsine karşı günah işlediysen, yanlış yaptıysam.”* (Pothi 351), *Bulğanuk köñüllüg tunliglar “Kafası karışmış canlılar.”* (Pothi 227-228), *Kutgarku tunliglarig taptukta kodmatın kamagunı kutkartınız “Kurtarılacak canlıları bulduğunuzda istisnasız hepsini kurtardınız.”* (Pothi 61-62), *Alku tunlig “Tüm canlılar.”* (Pothi 39), *Ol tunlig tuga edgü kılınç kılur ölüm künke tegi suy anıg kılınç “O canlı, iyi ameller işler, ölüm gününe kadar kötü amel ...”* (M III 44), *Ol ödke kamag beş türlü tunlig turalıg ıgaç evin yemiş taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40), *Anın tunliglar öpke nızbanıların ıya basa umadın ok “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını bastıramazlar.”* (TT II 425).

**1.7.1.7.Tirig** “canlı, diri” (<\*tir-ig: ED: 543; <tir-ig: OTWF: 208).

TürkRunik: tirig “diri, canlı” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tirig “diri, canlı” (Maitr: 478); İlkİslami: tirig “diri, canlı, yaşayan” (KB: 451), tirig “canlı, diri” (DLT: 883).

**ManTürk:** Chuast: 93. Pothi: 371. M I: 22, 24, 26. M III: 5, 6, 7, 13, 15, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 45. BT V: 24, 34, TT II: 414. Hymn: 70. Licht: 254.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tirig* sözcüğü “canlı, diri” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “canlı, diri” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Alkuni ölürgey bir tirig ıdماغايلار “Hepsini öldürecek, kimseyi canlı bırakmayacak.”* (TT II 414). Örnekteki *tirig ıdما-* “canlı bırakmamak, öldürmek” anlamına gelmektedir. *Tirig esen yıdlig yıparlıg yıl küçlüg ... teñri “Diri, mükemmel, mis kokulu rüzgâr gibi güçlü ... Tanrı.”* (BT V 24), *Könin sanı yok olar tirig özüneñ* (M III 45).

**1.7.1.8.Tugum** “doğum” (<*tug-um*: ED: 470; <*twg-um*: OTWF: 292).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tugum* “doğum, varoluş” (BT III: 102); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 18, 26, 79, 288.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “doğum” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “doğum” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tugumug azumug unutmaklıg “Yeniden doğuşun unutkanlığı.”* (Pothi 26-27), *Tört tugum .../g* (Pothi 18-19).

**1.7.1.9.Turalıg** “canlı” (<*tura+lıg*: ED: 548).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 124, 129, 148, 184, 276. BT V: 40, 45.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *turalıg* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “canlı” anlamında tanıklanmaktadır. *Turalıg* sözcüğü genelde *tınlıg* sözcüğüyle birlikte ikileme olarak kullanılmıştır. *Turalıg* sözcüğünün “canlı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu beş türlüg tınlıgıg turalıgıg ulugka kiçigke “Bu beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne ...* (Chuast 123-125), *Yekke içgekke teñri tipen tınlıgıg turalıgıg ölürip yüküntümüz erser “Şeytana, iblise tanrı diyerek canlıları öldürüp secde ettiyse...”* (Chuast 182-185), *Anıg kılınçlıg kişike yavlak tınlıgka turalıgka birdimiz erser “(Dahası bu ışığı) günahkâr kişilere, kötü canlılara verdisek ...”* (Chuast 274-277), *Ol ödke kamag beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.”* (BT V 40).



## 1.7.2. Devlet İdaresi

### 1.7.2.1.İç “devletin idare merkezi, taht” bkz. 1.3.4.5.1. İç

### 1.7.2.2.İİ “devlet, ülke” (ED: 121).

TürkRunik: il ~ el “ülke, yurt, vatan, memleket; devlet, yönetim; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: il “ülke” (Maitr: 394), il “il, ülke, memleket” (Yüan: 343); İlkİslami: il “il, memleket, ülke, halk, saltanat” (KB: 191), il “ülke, eyalet” (DLT: 664).

**ManTürk:** IrkB: 28, 48. Pothi: 60, 169, 430, 498. M II: 5. M III: 19, 20, 26, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43. BT V: 28, 41, 46, 53, 55, TT II: 414, 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *il* sözcüğü “devlet, ülke” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: **İli** turmiş “**Devleti** ayakta kalmış.” (IrkB 28), **İlig** itmiş ben “**Ülkeyi** düzene sokmuşum.” (IrkB 48), **İlig** uluşug küyü küzedü “**Ülkeye** ve **devlete** göz kulak olarak...” (Pothi 430), **İlig** bodunug (M II 5), *Alpın erdemin il tutmuş* (M III 43), *Taşın il kiñin alkıgın turzun* “**Tüm ülke geniş kalsın.**” (M III 42), *İçtin sınar nomın için taşın sınar tolp ilin için rednilig tüzün etözin emgetip il işiñe* “**İçten taraf öğreti için, dıştan taraf tüm devlet için cevherli, asil bedenine ızdırap çektirip, devletin işine ...**” (M III 40), *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre* “**Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerine hâkim olurlar.**” (M III 19), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz* “**O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.**” (TT II 416).

### 1.7.2.3.Ordu “saray, karargâh” (ED: 203).

TürkRunik: ordu “Kağan karargâhı” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ordu “saray, köşk” (Maitr: 439), ordu “saray” (Yüan: 392); İlkİslami: ordu “saray, şehir” (KB: 345), ordu “beyin oturduğu şehir; köstebek, sıçan vb. yer altında yaşayan hayvanların yuvası; Balasagun yakınlarında bir kasaba” (DLT: 777).

**ManTürk:** IrkB: 28, 34. Chuast: 40, 53. Pothi: 180, 230. M I: 24, 29, 30. M III: 7, 8, 32, 37. BT V: 31, 34, 41, 60. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ordu* sözcüğü “saray, karargâh” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Kan olurupan ordu yapmış “Han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tur)muş.”* (IrkB 28), *Özi süsi ögire sebinü ordusınaru kelir “Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor.”* (IrkB 34), *İkileyü ol Perikan Katun //// ordusınaru bardım “Yeniden, o Perikan Hatun’un ... sarayına gittim”* (M III 32).

Sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde çoğunlukla mecazi anlamda kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde bunları görmek mümkündür: *Ekinti yme kün ay teñrike iki yaruk ordu içre olurugma teñrilerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara...”* (Chuast 39-41), *Anuşagan orduta tugku üçün “Ölümsüzlük sarayında yeniden doğmak için.”* (Pothi 180), *Anuşagan orduta tugtılar “Ölümsüzlük sarayında yeniden doğdular.”* (Pothi 230), *Ordugaru biligsiz süñüşke kelir “Saraya doğru cehalet savaşına gelir.”* (M III 37), *Ordu üstün asılmatın tegzinür erti “Sarayın üstüne çıkmadan çevresini dolaştı.”* (M III 23), *Ol yaruk örtük sayu ay teñri ordusi kün teñri ordusına yaguyur “O ışıltılı örtünün herbiri Ay Tanrı’nın ve Güneş Tanrı’nın sarayına yaklaşır.”* (M III 7), *Eki ordu körüşür “İki saray görüşür* (M III 7).

#### 1.7.2.4.Örgin “taht” (<örge-: ED: 225).

TürkRunik: örgin “kağan otağı” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: örgün “taht” (Maitr: 446; BT XXIII: 217); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 1. M III: 34, 35, 36. BT V: 30, 31. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örgin* sözcüğü “taht” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “taht” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Örginin ... olurgusin teg bolup tururlar “Tahtın ... yeri gibi olup, hüküm sürerler”* (BT V 31), *Altun örgin rednilig tauçang üze oluru ornanu yarlıkamakı kutlug kıvılg bolmakı bolzun “Altın ve mücevherli taht üzerine oturup,*

yerleşip; buyrukları kutlu olsun.” (M III 34), *Kentü al ///// kedip altunlug **örgin** üze olurdu “Kendi kırmızı ... giyip, altınlı **taht** üzerine oturdu.”* (TT II 416).

#### 1.7.2.5.Toy “karargâh” (ED: 566).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: toy “topluluk, gurup” (Yüan: 433), toy “bayram, toy; şehir, karargâh” (EUTS: 248); İlkİslami: toy “halk, topluluk; ordu karargâhı” (KB: 460-461), toy “karargâh” (DLT: 894).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *toy* sözcüğü “karargâh” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol ödün teñri ilig **toyka** kirip didmin başıña urdı “O zaman, Tanrı hükümdar **karargâha** girip tacını başına taktı.”* (TT II 416), *Kunçuylar tayşılar ulug atlıglar başlaguçı ulug kiçig kamağ bodun **toy** kapğıña tegi bardılar “Prensesler, Tayşılar, meşhur kişiler, yöneticiler, büyüklü küçüklü tüm halk **karargâhun** kapısına vardılar.”* (TT II 416).

### 1.7.3. Ordu / Savaş

#### 1.7.3.1.Çerig “ordu” (ED: 428).

TürkRunik: çerig “asker” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: çerig “asker, çeri, ordu” (EUTS: 61); İlkİslami: çerig “asker, ordu” (KB: 128), çerig “savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş” (DLT: 619).

**ManTürk:** M I: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *çerig* sözcüğünün “ordu” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ögütmiş alkatmış **çerig** “Methedilmiş, övgüye layık ordu...”* (M I 26).

#### 1.7.3.2.Sü “ordu; savaş” (ED: 781).

TürkRunik: sü “asker; silahlı kuvvetler, ordu” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sü “ordu” (Maitr: 462); İlkİslami: sü “asker, ordu” (KB: 410), sü “askerler, savaş birliği, ordu” (DLT: 839).

**ManTürk:** IrkB: 34, 35, 55, 63. M I: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sü* sözcüğü “ordu; savaş” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “ordu” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kanlık süsi abka ünmiş “Hanın ordusu ava çıkmış.”* (IrkB 63), *Kentü kentü süsin “Kendi ordusuyla...”* (M I 22).

Sözcüğün “savaş” anlamında tanıklanan örnekleri ise şunlardır: *Sü yirinte erklig sabçı törütmiş “Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş.”* (IrkB 55), *Alp er oğlu süke barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.”* (IrkB 55).

### 1.7.3.3.Sünüş “savaş” (<\*sün-üş: ED: 842).

TürkRunik: sünüş “savaş” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sünüş “vuruşmak” (Maitr: 463); İlkİslami: sünüş “kısa mızrak; mızrakla dövüş ve savaş” (DLT: 840).

**ManTürk:** M III: 19, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sünüş* sözcüğü “savaş” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “savaş” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Öñreki hormuzta teñri sünüşine yöleşürü “Önceki Hormuzta Tanrı savaşı gibi...”* (M III 19). Sözcük, bu örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Ordugaru biligsiz sünüşke kelir “Saraya doğru cehalet savaşına gelir.”* (M III 37).

### 1.7.4. Ceza / İşkence

#### 1.7.4.1.Agruş “işkence” (<agru-ş: ED: 91).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: agruş “eziyet, işkence” (HT X: 119); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 31. TT II: 425.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *agruş* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “işkence” anlamında tanıklanmaktadır. Bu

sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Agır agrus körür “Ağır işkence görür.”* (M III 31), *Agır agruş* (TT II 425).

#### 1.7.4.2. Agu “zehir” (ED: 78).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: agu “zehir, ağı” (Maitr: 346); İlkİslami: agu “ağı, zehir” (KB: 11), agu “zehir” (DLT: 545).

**ManTürk:** M I: 19, 20. M III: 24. BT V: 62. Chuast: 163.

Maniheist Uygurca metinlerde, *agu* sözcüğü “zehir” anlamına gelmektedir. Sözcük genellikle *agulug* “zehirli” biçimiyle tanıklanmıştır: *Atmış agusı öz başına tegdi “Attığı zehir (zehirli ok) kendi başına değdi.”* (M I 20), *Yetinç yme söde berü eki agulug yol başına tamu kapığına azguruglı yolka kim tiser “Yedinci olarak da eğer birisi ‘iki zehirli yol başına ve cehennem kapısına saptıran yola nasıl girilir?’ derse...”* (Chuast 162-165), *Munkul kal agulug yulkita “Çılgın, vahşi ve zehirli hayvanlarda...”* (Pothi 26), *Üküş türlü agulug “Türlü türlü zehirli...”* (M III 24), *Eki agulug yol başına “İki zehirli yolun başına.”* (Chuast 163-164).

#### 1.7.4.3. Bag “1. pranga; 2. boy, kabile” (<ba-g: ED: 310; OTWF: 173)

TürkRunik: bag “bağ, bağcık, düğüm; birleşik, müttehit” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: bağ “bağ, köstek” (Maitr: 358); İlkİslami: bag “bağ, düğüm, bağlayacak ip” (KB: 52), bag “(odun vb. şeyler için) bağ, deste; (bohça vb. şeyler için) bağ” (DLT: 569).

**ManTürk:** Pothi: 347. BT V: 51, 52. M I: 15. M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bag* sözcüğü yaygın olarak “pranga” anlamına gelmektedir: *Kılınçlı bag bukagug üzteçi bolalım “Davranışlarımızın prangasını koparalım.”* (Pothi 347-348). Sözcük, bu cümlede mecazi bir anlamda kullanılmıştır. *Ol er kentü butın kolın yiti temir bag bekrü bamiş erti “O adam, kendi kollarını ve bacaklarını keskin demir prangalara sıkıca bağlamıştı.”* (BT V 51), *Kamağ yeklerke bagı bolzun “Tüm şeytanlara pranga olsun.”* (M I 15), *Bagı ... bukagusı* (M III 12).

#### ➡ 1.6.3.1.1. Bag “boy, kabile”

#### 1.7.4.4. Berge “kamçı” (ED: 362).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: berge “kamçı, kırbaç” (EUTS: 39); İlkİslami: berge “değnek, kamçı, dayak” (KB: 75), berge “hırsız dövmeğe ve eşek dürtmeğe kullanılan kamçı ve değnek” (DLT: 582).

**ManTürk:** ETS: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *berge* sözcüğü “kamçı” anlamındadır. Bu sözcüğün “kamçı” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Bergen urupan bergeseyür “Kamçı ile vurup, kamçılamağ ister.”*** (ETS 6).

#### 1.7.4.5. Bukagu “bukağı, pranga” (<\*buka-gu: ED: 314).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bukagu “köstek” (Kuan: 39); İlkİslami: bukagu “hırsızlara takılan kelepçe, bukağı” (DLT: 599).

**ManTürk:** Pothi: 49, 347. M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bukagu* sözcüğü “bukağı, pranga” anlamlarındadır: *Bagı ... bukagusi* (M III 12). Sözcük, tanıklandığı örneklerden birinde ise mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Kılınçlıg bukagug üzteçi bolalım “Davranışlarımızın prangasını koparalım.”* (Pothi 347-348).

### 1.7.5. Yasa / Öğreti / Esas

#### 1.7.5.1. Boşgut “öğreti” (ED: 380).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: boşgut “öğreti, talimat” (BT XIII: 208); İlkİslami: boşgut “talimat, ders, nasihat” (KB: 104).

**ManTürk:** Pothi: 268. M III: 21. BT V: 45. TT II: 418. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boşgut* sözcüğü “öğreti” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “öğreti” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Adnaguka boşgut boşgurmakın sever “Başkasına öğreti öğretmeyi sever.”* (M III 21), *Edgü boşgut boşgurup “İyi öğretiler öğretip...”* (TT II 418). *Çahşapat boşgut* (Pothi 268).

### 1.7.5.2.Törü “yasa, dinî öğreti” (ED: 531).

TürkRunik: törü “toplumsal yasalar bütünü, töre; tören, merasim” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: törü “töre, kanun, kaide, usûl” (Üçİtig: 188); İlkİslami: törü “töre, kanun, nizam” (KB: 462-463), törü “örf, âdet” (DLT: 897).

**ManTürk:** Chuast: 112, 166, 248, 261, 267, 284, 296, 311, 323, 369. Pothi: 176. M I: 26. M III: 13, 20, 26, 27, 35, 41. TT II: 414, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *törü* sözcüğü “yasa, dinî öğreti” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Nomug **törüg** yadturmatın tıdtımız erser “Öğretinin ve yasaların yayılmasını engellediysek ...”* (Chuast 112-113). Örnekteki *törüg yadtur-* “yasayı yaymak” anlamına gelmektedir. *Bir biligin arıg köñülün alkansıg **törü** bar erti “İçtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz gerekliydi.”* (Chuast 247-248), *Baçak olurup edgüti nomça **törüce** baçamadımız erser “Oruçlu iken (orucumuzu) dinimizin, dinî öğretimizin gerektirdiği gibi tutmadıysak...”* (Chuast 295-296), *Bir igid nomug **törüg** tutugma “İlk yalan öğretiyi savunmak ...”* (Chuast 166-167). Bu örnekte ise *törüg tut-* ibaresi “öğretiyi savunmak” anlamına gelmektedir. *Kirtü **törülerde** katıglanu “Doğru öğretilerle kendilerini zorladılar.”* (Pothi 176).

### 1.7.5.3.Töz “esas, asıl” (ED: 571).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: töz “kök, unsur, cevher, tabiat” (Üçİtig: 188); İlkİslami: töz “asıl, kök, soy, sop” (KB: 898), töz “asıl” (DLT: 464).

**ManTürk:** Chuast: 21, 25, 43, 85. Pothi: 1, 30, 164, 204, 259. M III: 37. BT V: 26, 29, 47, 53, 60, 63, 64, 66. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *töz* sözcüğü “esas, asıl” anlamlarındadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamag yaruk üzütleriniñ **tözine** yiltızıña arıg yaruk ezrua teñrike neçe yazıntımız yañıltımız erser “Bütün aydınlık ruhların **aslına** (ve) temiz, aydınlık Ezrua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak...”* (Chuast 21-23), *Yaruklı karalı teñrili yekli **tözi** yiltızı ol tedimiz erser “Işık ve karanlık, Tanrı ve şeytanın **esası** birdir dediyssek ...”* (Chuast 24-25), *Eki kurug **tözün** bilmetin “İki boşluk **esasını** bilmeden.”* (Pothi 204), *Yirde suvda uluşta balıkta sizin **tözünüz** yiltızıñız ol yirde yok erser*

“Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin **esaslarınız** yoksa ...” (M III 37) **Tüp töz** yarlıkaglı (BT V 47).

**Tözlüg** sözcüğü ise “esaslı” anlamındadır: *Yaruk **tözlüg** üzütler “Aydınlık esaslı ruhlar.”* (BT V 26).

#### 1.7.5.4. **Tüp** “esas” (ED: 434).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tüp “dip, son, esas” (Üçİtig: 191); İlkİslami: tüp “dip, esas” (KB: 479), tüp “ağacın kökü; duvar temeli; insanın aslı; dip” (DLT: 910).

**ManTürk:** Pothi: 52. BT V: 47.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüp* sözcüğü “esas” anlamındadır. Bu sözcüğün “esas” anlamı tanımlanan örnekleri şunlardır: **Tüp töz yarlıkaglı “Esas emreden...”** (BT V 47), *Bodulmaklıg ilkü **tüpke** sıyrılmışlarka “Bağlanmışların esasına tutturuldular.”* (Pothi 52-53).

#### 1.7.5.5. **Yıldız** “esas, asıl” (ED: 922).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yıldız “kök, esas” (Maitr: 507); İlkİslami: yıldız “kök, esas” (KB: 539), yıldız “ağacın kökü” (DLT: 971).

**ManTürk:** Chuast: 22, 25, 43, 86, 196, 198, 199. Pothi: 17. M I: 30. M III: 32, 37. BT V: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıldız* sözcüğü “esas, asıl” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekler şunlardır: *Kamag yaruk üzütlerini tözine **yıldızına** arıg yaruk ezrua teñrike neçe yazıntımız yañıltımız erser “Bütün aydınlık ruhların **asluna** (ve) temiz, aydınlık Ezrua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak...”* (Chuast 21-23), *Yaruklı karalı teñrili yekli tözi **yıldızı** ol tedimiz erser “Işık ve karanlık, Tanrı ve şeytanın **esası** birdir dediysek ...”* (Chuast 24-25), *Kamag yer üzekiniñ kutı kıvı öñi meñizi özi üzüti küçi yarukı tözi **yıldızı** beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, **esası** beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *Yirde suvda uluşta balıkta sizin töziñiz **yıldızınız** ol yirde yok erser* (M III 37) “Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin



*esaslarınız yoksa...” Bir ülüg tuymak bilig yultızı “Bir(inci) bölüm: duyu bilgisinin esası.” (M III 32).*

## 1.7.6. Ticaret

### 1.7.6.1.Kazganç “kazanç” (<kazgan-ç: ED: 682; OTWF: 281).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kazganç “kazanç; sevap” (Kuan: 41); İlkİslami: kazganç “kazanç” (KB: 231).

**ManTürk:** IrkB: 30. BT V: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kazganç* sözcüğü “kazanç” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Çıgan er oğlu kazgança barmış “Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş.”* (IrkB 30). Sözcük, bu örnekte *kazgança bar-* “(para) kazanmaya gitmek” yapısı ile ticari bir anlam ifade etmektedir. Sözcüğün diğer tanıklanan örneği tam okunamadığı için, ne anlama geldiği muğlaktır: *...da kazgançın...* (BT V 22).

### 1.7.6.2.Tutug “rehin” (<tut-ug: ED: 452; OTWF: 210).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tutug (U III: 28); İlkİslami: tutug “esir, rehin” (KB: 475), tutug “rehin, rehine” (DLT: 905).

**ManTürk:** IrkB: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tutug* sözcüğü “rehin” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış “Bir sakatatçı çocuklarını ve karısını **rehin** olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”* (IrkB 29).

## 1.7.7. Madenler ve Mücevherat

### 1.7.7.1.Madenler ve Değerli Taşlar

#### 1.7.7.1.1. Altun “1.altın. 2.altın rengi.” (ED: 131).

TürkRunik: altun “altın; altın para; altından yapılmış (araç gereç, eşya)” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: altun “altın” (Maitr: 348; Yüan: 295); İlkİslami: altun “altın” (KB: 18-19), altun “altın; dinar” (DLT: 549).

**ManTürk:** IrkB: 1, 3, 5. Pothi: 116. ManTürkGed: 19. M I: 26. M III: 14, 34, 35, 45, 46. BT V: 49. TT II: 416, 423.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *altun* sözcüğü temel anlamıyla altın madenini ve altın rengini ifade etmektedir. Sözcüğün temel anlamıyla tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altun taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Altun kanatlıg talım kara kuş men “Altun kanatlı yırtıcı (bir) kartalım.”* (IrkB 3), *Altun tuyuglug adgırlık yarağay “Altun toynaklı bir aygır olmak yaraşır.”* (IrkB 5), *Altunça tommiş “Altun gibi yuvarlak olmuş.”* (ManTürkGed 19-20), *Kaltı katıglıg altun kısıada arıyurça “Kaltı altun fırında nasıl eritiliyorsa? (M III 14).*

*Altunlug* sözcüğü ise “altınlı, altından yapılmış” anlamlarında tanıklanmaktadır. Maniheist Uygurcada, *altunlug* sözcüğünün tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Kentü al //// kedip altunlug örgin üze olurdu “Kendi kırmızı ... giyip, altınlı taht üzerine oturdu.”* (TT II 416).

#### ➡ 1.10.2.4. Altun “altın rengi”

#### 1.7.7.1.2. Bakır

#### ➡ 1.7.20.3. Bakır “bakır onsunun onda biri”, 1.10.2.5. Bakır “bakır rengi”

#### 1.7.7.1.3. Kaş “yeşim taşı” (ED: 669).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kaş “yeşim taşı” (BT XXV: 370); İlkİslami: kaş “beyaz olanı yıldırım, susuzluk ve şimşek çakmasından korunmak için yüzüğe takılan, beyaz veya siyah saf bir taş” (DLT: 691).

**ManTürk:** Pothi: 115.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kaş* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Kaş içinte törümiş “Yeşim taşı içinde ortaya çıkmış.”* (Pothi 115).

#### 1.7.7.1.4. Kömür “kömür” (ED: 723).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kömür “kömür” (BT XXV: 378); İlkİslami: kömür “kömür” (KB: 276).

**ManTürk:** ManTürkGed: 9. M III: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kömür* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: **Kömür** *bolupan “Kömür olup...”* (M III 28)

**1.7.7.1.5. Opu** “madenî bir toz, üstübeç” (ED: 6).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: opu “üstübeç” (DLT: 777).

**ManTürk:** TT II: 425.

Türk Runik harfli ve Budist Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde madenî bir toz olan “üstübeç” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Uzun sansar içindeki otça öpülür opuca kinlenürler tegzinürler “Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi dönerler.”* (TT II 425).

**1.7.7.1.6. Rednilig ~ Erdnilig** “cevherli”

**ManTürk:** M III: 26, 34, 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *rednilig ~ erdnilig* sözcüğü “cevherli” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük, yabancı kökenli *redni* (Soğ. *rtny*) sözcüğüne +IXg yapım ekinin gelmesiyle Türkçeleşmiştir. Bundan dolayı *redni* sözcüğünden ayrı bir maddede gösterilmiştir. *Rednilig* sözcüğünün Maniheist Uygurcada tanıklanan örnekleri şunlardır: **Rednilig** *tüzün etözin emgetip il işiye “Cevherli asil bedenine ızdırap çektirip, devletin işine ...”* (M III 40), *Altun örgin rednilig tauçang üze “Altun ve mücevherli taht üzerine...”* (M III 34), *Körtle yaruk erdnilig a////////maki “Güzel, aydınlık, **cevherli** ...”* (M III 26).

**1.7.7.1.7. Yinçü** “inci, mücevherat” (ED: 944).

TürkRunik: yinçü “ince” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yinçü “inci, kıymetli taş” (Maitr: 510); İlkİslami: yinçü “inci” (KB: 545), yinçü “inci, büyük inci” (DLT: 976).

**ManTürk:** Pothi: 270, 384. TT II: 423.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yinçü* sözcüğü “inci, mücevherat” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına uluşıña tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar **mücevherat** ve mal alıp kendi şehirlerine ulaştılar.”* (Pothi 384-385), *Edremli redniler yinçüler “Erdemli **mücevherat**...”* (Pothi 270).

*Yinçülüğ* sözcüğü ise “incili” anlamında tanıklanmaktadır: *Altunluğ yinçülüğ “Altınlı, **incili**...”* (TT II 423).

**1.7.7.1.8. Yiti** “keskin (elmas, demir)” (*yiti*<*yitig*<*yiti-g*: ED: 889).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yiti* “keskin” (Maitr: 512); İlkİslami: *yiti* / *yitig* “keskin” (KB: 548), *yitig* “keskin (bıçak; kılıç vb.); zor işlerde keskin -becerikli- (insan)” (DLT: 978).

**ManTürk:** ETŞ: 3. BT V: 51.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yiti* sözcüğü “keskin (elmas, demir)” anlamına gelmektedir. Sözcük, metinlerde *vajır*, *temir* gibi sözcüklerle kullanıldığı için, madencilik bölümünde incelenmiştir: *Bilegüsüz yiti vajır tiyür “Elmas bilenmeden **keskin**, derler.”* (ETŞ 3), *Ol er kentü butın kolın yiti temir бага bekrü bamiş erti “O adam, kendi kollarını ve bacaklarını **keskin** demir prangalara sıkıca bağlamıştı.”* (BT V 51).

### **1.7.7.2. Demircilik**

**1.7.7.2.1. Bazgan** “çekiç” (ED: 390).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: *bazgan* “demircilerin kullandığı çekiç” (DLT: 579).

**ManTürk:** M I: 8, 18.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “çekiç” anlamındadır. Bu sözcüğün “çekiç” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Urdun bazgan kışgaç kim kentü ulug temiren itilmiş “Örs, **çekiç** ve kışgaç ki, (hepsi) ulu demirden hazırlanmıştır.”* (M I 8), *Bazgan kışgaç*

kim temirde ünti “**Çekiç** ve kıskaç ki, (onlar) demirden imal edilmiştir (çıkıştır).” (M I 18).

**1.7.7.2.2. Bilegü** “bileği” (<bile-gü: ED: 341).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bilegü “bileği” (DLT: 587).

**ManTürk:** ManTürkGed: 9. ETŞ: 3.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “bileği” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneği şudur: **Bilegüke** yarı teg bolayın “**Bileğiye** tükürük gibi olayım.” (ManTürkGed 9).

Sözcük, ayrıca *bilegüsüz* biçimiyle de tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “bilegisiz, bilenmeden” anlamlı tanıklanan örneği ise şudur: **Bilegüsüz** yiti vajır tiyür “Elmas **bilenmeden** keskin, derler.” (ETŞ 3).

**1.7.7.2.3. Kazguk** “kazık” (<kaz-guk: ED: 682; <kaz-gok: OTWF: 360).

TürkRunik: Ø ama kaz- “(at) ayağıyla toprağı eşelemek, kazmak” (Şirin, 2016: 732);

BuddhUyg: kazguk “kazık” (Maitr: 405); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kazguk* sözcüğünün “kazık” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: **Kazguk** teg kara boy emgi tiyür “**Kazık** gibi kara memeli derler.” (ETŞ 5).

**1.7.7.2.4. Kısa** “demirci ocağı, fırın”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 14.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “demirci ocağı, fırın” anlamındadır. Sözcük için Özertural (2005: 278) “maden ocağı” anlamını vermiştir. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Kaltı katıglıg altun **kısada** arıyurça “Katı altın **fırında** nasıl eritiliyorsa?” (M III 14).*

#### 1.7.7.2.5. Kıskaç “kıskaç” (<kıs-gaç: ED: 667).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kıskaç “kıskaç” (Maitr: 410); İlkİslami: kıskaç “kerpeten” (DLT: 715).

**ManTürk:** M I: 8, 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kıskaç* “kıskaç” sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Urdun bazgan **kısgaç** kim kentü ulug temiren itilmiş “Örs, çekiç ve **kıskaç** ki, (hepsi) ulu demirden hazırlanmıştır.” (M I 8), Bazgan **kısgaç** kim temirde ünti “Çekiç ve **kıskaç** ki, (onlar) demirden imal edilmiştir (çıkıştır).” (M I 18).*

#### 1.7.7.2.6. Ötvi “keskin”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ötvi “yaygın, nüfuz eden” (BT XXV: 400); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 3.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde iki örnekte tanıklanan sözcük “keskin” anlamındadır. Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Budist metinlerde “her yere yayılmış, yaygın, nüfuz eden” gibi anlamlara gelmektedir. ED’de de bulunmayan sözcük, Maniheist metinlerde muhtemelen mecazi bir anlamla kullanılmıştır: *Vajırda **ötvi** biligligim tüzünüm yarukum “Elmasthan daha **keskin** benim bilgim, asilim, ışığım.” (ETŞ 3), Vajırda **ötvi** biligligim bilgem yaşam “Elmasthan daha **keskin** benim bilgim, bilgem, filim.” (ETŞ 3).*

#### 1.7.7.2.7. Sış “şiş” (ED: 856).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sış “şiş” (KP: 213); İlkİslami: şiş “şiş” (KB: 416), sış “et dizilen şiş; tutmaç yeme şişi; vücuttaki şiş” (DLT: 821).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sış* sözcüğü “şiş” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Sışların** bulupan töpüsinte taşıkıpan “**Şişlerini** bulup başından çıkıp...” (M III 29). **Sışlıg** esri içinte (M III 29).*

#### 1.7.7.2.8. Temir “demir” (ED: 508).

TürkRunik: temir “demir” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: temir “demir” (KP: 215); İlkİslami: temür “demir” (KB: 435), temür “demir” (DLT: 868).

**ManTürk:** BT V: 51. M I: 8, 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *temir* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ol er kentü butın kolın yiti **temir** бага bekrü bamiş erti “O adam, kendi kollarını ve bacaklarını keskin **demir** prangalara sıkıca bağlamıştı.”* (BT V 51), *Urdun bazgan kışgaç kim kentü ulug **temiren** itilmiş “Örs, çekiç ve kışkaç ki, (hepsi) ulu **demirden** hazırlanmıştır.”* (M I 8). *Bazgan kışgaç kim **temirde** ünti “Çekiç ve kışkaç ki, (onlar) **demirden** imal edilmiştir (çıkıştır).”* (M I 18). Son örnekteki, *temirde ün-* ibaresi “demirden imal edilmek, demirden üretilmek” anlamına gelmektedir.

#### 1.7.7.2.9. Urdun “örs”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 8.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde sözcüğü “örs” anlamında tanıklanmaktadır. (EUTS: 266). Bu sözcüğün “örs” anlamında tanıklanan örneği şudur: ***Urdun** bazgan kışgaç kim kentü ulug temiren itilmiş “Örs, çekiç ve kışkaç ki, (hepsi) ulu demirden hazırlanmıştır.”* (M I 8).

#### 1.7.8. Avcılık

##### 1.7.8.1.Ab “av” (ED: 3).

TürkRunik: ab “av” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: av “av” (U IV B,C,D: 93); İlkİslami: av “av” (KB: 37), av “av” (DLT: 564).

**ManTürk:** IrkB: 12, 63.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ab* sözcüğü “av” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Er **abka** barmış “Adam **ava** gitmiş.”* (IrkB 12), *Kanlık süsi **abka** ünmiş “Hanın ordusu **ava** çıkmış.”* (IrkB 63). Örneklerde, *abka bar-* ve *abka ün-* yapıları “ava gitmek, ava çıkmak” gibi anlamlara gelmektedir.

#### 1.7.8.2.Añ “av” (ED: 166).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: eñ “av” (EUTS: 72); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 31.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde “av” anlamında tanıklanamayan sözcüğün, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı örnekler şunlardır: *Bars keyik **añka** meñke barmış **añun** meñin bulmuş “Bir kaplan **ava** gitmiş, **avını** bulmuş.”* (IrkB 31). Örnekte, *añka meñke bar-* “ava gitmek, ava çıkmak” anlamına gelmektedir.

#### 1.7.8.3.Meñ “av; yem, yiyecek” (ED: 766).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: meñ “yem” (EUTS: 129); İlkİslami: meñ “yem, kuş yemi” (KB: 313), meñ “kuş yemi, taneler” (DLT: 763).

**ManTürk:** IrkB: 31. M I: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *meñ* sözcüğü “av; yem, yiyecek” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bars keyik añka **meñke** barmış eñin **meñin** bulmuş “Bir kaplan **ava** gitmiş, **avını** bulmuş”* (IrkB 31), ***Meñin** aşın birgeli “**Yemini** vermek için...”* (M I 36).

#### 1.7.8.4.Sagır “av alanı” (ED: 814).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø, İlkİslami: sagır “hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av” (DLT: 799).

**ManTürk:** IrkB: 63.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “av alanı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “av alanı” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Sagır** içre elik keyik kirmiş “**Av alanının** içine bir erkek ceylan girmiş.”* (IrkB 63).

#### 1.7.8.5.Tor “tuzak” (ED: 528).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tor “ağ” (Maitr: 480); İlkİslami: tor “ağ (metinde tuzak anlamında)” (KB: 460), tor “ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ” (DLT: 893).

**ManTürk:** Pothi: 347.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tor* sözcüğü “tuzak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük tanıklanan tek örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir. *Tor* sözcüğünün “tuzak” anlamında kullanılan örneği şudur: *Tugmak ölmeklig torug tuzakıg şeşteçi bolalım “Doğum ve ölümün tuzayı bozalım.”* (Pothi 346-347).

#### **1.7.8.6.Tuzak** “tuzak” (ED: 573).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tuzak “tuzak, kapan” (Yüan: 438); İlkİslami: tuzak “tuzak” (KB: 476), tuzak “tuzak; avda kullanılan ağ” (DLT: 907).

**ManTürk:** IrkB: 61. Pothi: 347.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tuzak* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Tuymatın tuzakka ilinmiş “Farkına varmadan tuzaya takılmış.”* (IrkB 61). Örnekte, *tuzakka ilin-* “tuzaya takılmak” anlamına gelmektedir. Sözcük, aşağıdaki örnekte ise *tor* sözcüğü gibi mecaz bir kullanımda görülmektedir: *Tugmak ölmeklig torug tuzakıg şeşteçi bolalım “Doğum ve ölümün tuzayı bozalım.”* (Pothi 346-347).

### **1.7.9. Mal Mülk**

#### **1.7.9.1.Genel Adlar**

##### **1.7.9.1.1. Ağı** “mal mülk; hazine” (ED: 78).

TürkRunik: ağı “ipekli kumaş” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: ağı “hazine” (Maitr: 345), ağı “mal, hazine” (Kuan: 36); İlkİslami: ağı “altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş; hazine” (KB: 8), ağı “ipek kumaş” (DLT: 542).

**ManTürk:** M I: 15. M III: 11, 13, 21. Pothi: 74. BT V: 48. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ağı* sözcüğü “mal mülk; hazine” anlamlarında tanıklanmaktadır. Sözcük genelde *barım ~ baram* sözcüğüyle ikileme

olarak “mal mülk” anlamında kullanılmıştır: *Türlüg agı barım elgiñerü kelser esirgerü kızganu tutmaz kızlemez* “Türlü türlü **mal mülk** eline geçse; esirmegez, kıskanmaz, gizlemez.” (M III 21), *Anaň kalmış agı barımı artatmazun* “Onun kalan **malı mülkü** yok olmasın.” (M III 13), *Agı baram köziñe neñ ilenmegey* “**Mal mülk**, gözünde asla hüküm süremeyecek.” (M I 15).

Sözcük, ayrıca “hazine” anlamına da gelmektedir: *Agı köñülün inanu sizinmetin kızleñ* “**Hazine** olan gönlünüzü inanarak şüphe etmeden gizleyinn.” (M III 11). *Agı* sözcüğü “agılığ” biçimiyle de “değerli” anlamını taşımaktadır: *Agılığ nomlarıg nomlatıñız* “**Değerli** öğretileri vaaz ettiniz.” (Pothi 74).

#### 1.7.9.1.2. Barım ~ Baram “mal mülk” (<bar: ED: 366; <bar-ım: OTWF: 293).

TürkRunik: barım “mal mülk, servet” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: barım ~ baram “mal” (ED: 360); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 238, 288. M I: 15. M III: 13, 21. BT V: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *barım ~ baram* biçimlerinde görünen sözcük “mal mülk” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, anlamdaşları *agı* ve *yılık* sözcükleriyle ikileme oluşturarak kullanılmıştır. Bu sözcüğünün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yılıkka barımka bolup azu muñumuz takımız tegip bu on çahşapatıg sıdımız erser* “**Mal mülk** heveslisi olarak ya da sıkıntılarımız, işlerimizle (uğraşmaya) dalıp bu on emri yerine getirmediyse...” (Chuast 237-240), *Türlüg agı barım elgiñerü kelser esirgerü kızganu tutmaz kızlemez* “Türlü türlü **mal mülk** eline geçse; esirmegez, kıskanmaz, gizlemez.” (M III 21), *Anaň kalmış agı barımı artatmazun* “Onun kalan **malı mülkü** yok olmasın.” (M III 13), *Agı baram köziñe neñ ilenmegey* “**Mal mülk**, gözünde asla hüküm süremeyecek.” (M I 15).

#### 1.7.9.1.3. Ed “mal mülk, eşya” (ED: 33).

TürkRunik: ed “mal, eşya” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: ed “madde” (Maitr: 381), ed “mal, mülk, servet, kıymetli şey” (Yüan: 330); İlkİslami: ed “ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan kıymetli şeyler” (KB: 138), ed “kumaş vb. imal edilen her şey” (DLT: 632).

**ManTürk:** Pothi: 370, 384. M I: 16, 17. M III: 12, 22. BT V: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ed* sözcüğü “mal mülk, eşya” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına uluşına tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine ulaştılar.”* (Pothi 384-385), *Ol titir yme meniñ etözüm keñlig işlig küçlüg ed ol “Odur ki, benim bedenim önemlidir.* (M III 12).

*Ed* sözcüğü *edlig* biçimiyle aşağıdaki cümlede “değerli” anlamında tanıklanmaktadır: *Edlig tavarlıg isig özüg esirgetiler “Değerli ve tatlı canlarına acı çektirdiler.”* (Pothi 370-371). Sözcük, *edligniz* biçimiyle ise “yok” anlamına gelmektedir: *Yme tişi kişilerin körkin meniñin neñ yokça edlignizce sakınur “Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla yokmuş gibi düşünür.”* (M III 22).

#### 1.7.9.1.4. Elig “mülkiyet” bkz. 1.5.3.11. Elig

#### 1.7.9.1.5. Tavar “mal mülk, eşya” (ED: 442).

TürkRunik: tabar “mal mülk” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tavar “mal, mülk, servet” (Yüan: 422); İlkİslami: tavar “davar, mal, eşya” (KB: 429), tavar “Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya” (DLT: 863).

**ManTürk:** Pothi: 370, 384. ETŞ: 5. BT V: 28, 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tavar* sözcüğü “mal mülk, eşya” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına uluşına tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine ulaştılar.”* (Pothi 384-385), *Tavartı turguru kalır “Malı mülkü arkada kalır.”* (ETŞ 5).

*Tavar* sözcüğü de -yine *edlig* gibi- *tavarlıg* biçimiyle aşağıdaki cümlede “değerli” anlamında tanıklanmaktadır: *Edlig tavarlıg isig özüg esirgetiler “Değerli ve tatlı canlarına acı çektirdiler.”* (Pothi 370-371).

#### 1.7.9.2. Eşya Adları

##### 1.7.9.2.1. Mutfak Eşyaları

#### 1.7.9.2.1.1.Ayak “kadeh; kap” (ED: 270).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ayak “çanak, kâse, kadeh” (KB: 45), ayak “kap, çanak, sahan, Türk kabı; kadeh” (DLT: 566).

**ManTürk:** IrkB: 42. BT V: 61.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kadeh; kap” anlamlarındadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış “Bir kadın **kabını kacağını bırakıp gitmiş.**”* (IrkB 42), *Ol/... içgün ayakın m/.... “İçceğini, **kadehini...**”* (BT V 61).

#### 1.7.9.2.1.2.Bukaç “çömlek” (ED: 312).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bukaç “tencere” (Maitr: 373); İlkİslami: eşiç bukaç “topraktan yapılan içecek kabı ve tencere, tas tencere” (DLT: 646).

**ManTürk:** ETS: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bukaç* sözcüğünün “çömlek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kanlıg bukaç teg karakı tiyür “**Göz bebeği, kanlı çömlek gibi derler.**”* (ETS 5). Örnekte; göz bebeği kanlı çömleğe benzetilmiştir.

#### 1.7.9.2.1.3.İdiş “kap” (ED: 72).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: idiş “kapkacak, çanak çömlek” (EUTS: 89); İlkİslami: idiş “kadeh, taş, bardak, içki” (KB: 188), idiş “kadeh, kap” (DLT: 661).

**ManTürk:** IrkB: 42.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *idiş* sözcüğü “kap” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, tanıklandığı tek örnekte anlamdaşı olan *ayak* sözcüğüyle kullanılmıştır: *Uzun tonlug idisin ayakın kodupan barmış “Bir kadın **kabını kacağını bırakıp gitmiş.**”* (IrkB 42).

#### 1.7.9.2.1.4.Kamıç “kepçe” (ED: 626).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kamic “kepçe” (Maitr: 401); İlkİslami: kamic “kepçe” (DLT: 681).

**ManTürk:** IrkB: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kamic* sözcüğü “kepçe” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Yaglig kamic bulupan yalgayu tirilmis “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, hayatta kalmış.”* (IrkB 13).

**1.7.9.2.1.5.Kovga** “kova” (ED: 583).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kova “Oğuz lehçesinde kova” (DLT: 449).

**ManTürk:** M I: 35, 36.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan kovga sözcüğü için, KM “Oğuz lehçesinde kova” notunu düşmüştür. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Balık etin yimışler **kovgasin** ... (M I 35), balak ... **kovgası** ... (M I 36).*

**1.7.9.2.1.6.Könek** “su kabı, kova” (<kön: ED: 731).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: könek “kova” (EUTS: 115); İlkİslami: könek “Kova burcu” (KB: 276), könek “deriden yapılan su kabı” (DLT: 738).

**ManTürk:** IrkB: 57.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *könek* sözcüğü “su kabı, kova” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan tek örneği şudur: *Köneki toñmiş “**Kovası** donmuş.”* (IrkB 57).

**1.7.9.2.1.7.Sagar** “kap, kâse” (ED: 814).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sagır “kap, süt vb. kabı” (U IV B, C, D: 107); İlkİslami: sagır “koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap” (DLT: 799).

**ManTürk:** M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sagar* sözcüğü “kap, kâse” anlamlarındadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Bir ötmekiñ bir sagar suvuñ utlısı neñ yıraya barmaz anuk erür “Bir ekmekle bir **kap** suyun mükâfatı, asla boşa gitmez, hazırdır.”* (M III 12).

#### **1.7.9.2.1.8.Tolkuk** “tulum” (ED: 496).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tulkuk “üfürülerek şişirilmiş tulum” (DLT: 899).

**ManTürk:** Windgott: 23.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “tulum” anlamına gelmektedir: *I Iğaçlar şişer ürülür inçe kaltı er kim yil küçiñe tolkukug ürerçe “Kişinin rüzgâr sayesinde **tulumu** üflediği gibi ağaçlar şişer.”* (Windgott 21-24). Örnekte, *tolkuk ür-* “tulum üfleme, şişirmek” anlamına gelmektedir.

#### **1.7.9.2.2. Silahlar**

##### **1.7.9.2.2.1.Baltu** “balta” (ED: 333).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: baltu “balta” (BT XXIII: 195); İlkİslami: baldu “balta” (DLT: 572).

**ManTürk:** M I: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *baltu* sözcüğü “balta” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcüğün “balta” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Hormuzta teñri ot teñrig baltuça kılıp şimnu başın bıçtı “Hormuzta Tanrı, Ateş Tanrısı’nu **balta gibi** kullanıp Şimnu’nun başını kesti.”* (M I 20).

##### **1.7.9.2.2.2.Kılıç** “kılıç” (ED: 618).

TürkRunik: Ø ama kılıçla- (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kılıç “kılıç” (Maitr: 409); İlkİslami: kılıç “kılıç” (KB: 248), kılıç “kılıç” (DLT: 711).

**ManTürk:** IrkB: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kılıç* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Altun kurugsakımın kılıçın kesipen “Altın kursağımı kılıç ile keserek ...”* (IrkB 8).

**1.7.9.2.2.3.Kiriş** “kiriş” (ED: 747).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: giriş “yay girişi” (DLT: 722).

**ManTürk:** Pothi: 465.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcüğün, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Ya kirişlerin “Yay kirişlerini...”* (Pothi 465).

**1.7.9.2.2.4.Sünü** “mızrak” (<\*sün-üg: ED: 834; <sün-üg: OTWF: 205).

TürkRunik: sünüg “süngü, mızrak” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sünü “mızrak” bkz. ED: 834; İlkİslami: sünü “süngü” (KB: 410); sünü “mızrak, kargı” (DLT: 840).

**ManTürk:** M I: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sünü* sözcüğü “mızrak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ot teyrig yitmiş tümen bire sünü teg kılıp şimnu başın “Ateş Tanrısı’nu yetmiş bin bire uzunluğundaki mızrak gibi kullanıp Şimnu’nun başını...”* (M I 20).

**1.7.9.2.2.5.Ya** “yay” (ED: 869).

TürkRunik: ya “yay” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: ya “yay” (U III: 55); İlkİslami: ya “yay” (KB: 511), ya “yay” (DLT: 939).

**ManTürk:** Pothi: 465.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ya* sözcüğü “yay” anlamındadır. Bu sözcüğün “yay” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ya girişlerin “Yay girişlerini...”* (Pothi 465).

**1.7.9.2.2.6.Yasıç** “yassı uçlu ok” (<yası: ED: 974).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yasıç “yassı temren” (DLT: 351).

**ManTürk:** IrkB: 40.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yassı uçlu ok” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Talım urı yarın açā yasıçin yalım kayag yara urupan yalñusun yoriyur* “Cesur bir erkek, omuzları açık, **okuyla** yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.” (IrkB 40).

### **1.7.9.2.3. Tarım Aletleri**

**1.7.9.2.3.1.Bukursı** “ağaç saban” (ED: 319).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bukursı “saban demiri” (DLT: 600).

**ManTürk:** IrkB: 25.

Eski Türkçede “ağaç saban” (Gül, 2004: 224) anlamına gelen sözcük, Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamamıştır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *bukursı* sözcüğünün “ağaç saban” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş* “İki öküzü bir **ağaç sabana** koşmuşlar.” (IrkB 25). Örnekte, *bukursıka köl-* “sabana koşmak” anlamına gelmektedir.

**1.7.9.2.3.2.Orgak** “orak” (<or-gak: ED: 216; OTWF: 391).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: orgak “orak” (Maitr: 439); İlkİslami: orgak “orak” (DLT: 777).

**ManTürk:** M III: 13.

Eski Türkçede tarım araçlarından biri olan *orgak* “orak” (Gül, 2004: 231) sözcüğünün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Kop ///rlüg ı tarag **orgaklı** ///çı* (M III 13).

### **1.7.9.2.4. Diğer Eşyalar**



#### 1.7.9.2.4.1. Budla “burunsalık, burun halkası”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve ED’de bulunmayan sözcüğün Maniheist Uygurcada tanıklanan tek örneği şudur: *Altun budl(a)lug buğralık yaragay “Altın burunsalıklı buğra olmak yaraşır.”* (IrkB 5).

#### 1.7.9.2.4.2. Közüñü “ayna” (<\*köz-ün-gü: ED: 761).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: közüñü “ayna, gözgü” (EUTS: 119); İlkİslami: küzüñü “ayna” (KB: 305), közñü “ayna” (DLT: 744).

**ManTürk:** IrkB: 22. ETŞ: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *közüñü* sözcüğü “ayna” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “ayna” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Uzun tonlug közüñüsin kölke ıçgınmiş “Kadın aynasını göle düşürmüş.”* (IrkB 22), *Köni buyruk közüñüçe közüñüpen “Doğru buyruk, aynadaki yansıma gibi görünüp.”* (ETŞ 6).

#### 1.7.9.2.4.3. Tützük “tütsü” (<tüt-üz-ük: ED: 461; OTWF: 251).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tütsüg “tütsü” (U II: 40; Maitr: 489), tütsüg “tütsü, buhar” (Yüan: 440); İlkİslami: tütsüg “tütsü” (KB: 483).

**ManTürk:** M III: 49. Windgott: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tützük* sözcüğü “tütsü” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “tütsü” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Arıg tützük yaruk yula anta ulatı “Temiz tütsü, ışık, mum, meşale ve benzeri.”* (M III 49). Yukarıdaki verilen *yula ur-* yapısına benzer bir yapı da *tützük* ile kurulmuştur. Örnekte *tützük ur-* “tütsü dikmek, tütsü yakmak” anlamına gelmektedir: *Tützük urur “Tütsü diker (veya yakar).”* (Windgott 36).

#### 1.7.9.2.4.4.Yula “meşale, mum” (ED: 919).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yula “meşale, lamba” (U III: 29); İlkİslami: yula “kandil” (KB: 557), yula “kandil” (DLT: 986).

**ManTürk:** M III: 48, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yula* sözcüğü “meşale, mum” anlamlarındadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Arıg yula ursar maņa “Bana temiz mum dikse.”* (M III 48). Örnekteki *yula ur-* “mum dikmek” anlamına gelmektedir. *Arıg tützük yaruk yula anta ulatı “Temiz tütsü, ışık, mum, meşale ve benzeri.”* (M III 49).

#### 1.7.10. Bayrak

##### 1.7.9.3.Uçruglug “bayrak” (<\*uç-ur-ug+lug)

**ManTürk:** IrkB: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uçruglug* sözcüğü tek örnekte tanıklanmıştır. Erdal (1977: 102) *uçruglug* sözcüğünün savaş işareti olarak bayrak uçurulmasını, dalgalandırılmasını ifade ettiğini belirtir: *Uçruglug kutuñ yok “Uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok.”* (IrkB 36).

#### 1.7.10. Yiyecek / İçecek Adları

##### 1.7.10.1.Aş “yemek, yiyecek, gıda” (ED: 253).

TürkRunik: aş “aş, yemek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: aş “aş, yiyecek” (Yüan: 301); İlkİslami: aş “aş, yemek, ziyafet” (KB: 30), aş “yemek” (DLT: 560).

**ManTürk:** M I: 16, 36. M III: 12, 13, 29, 38. Chuast: 94. TT II: 418. Yosipas: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aş* sözcüğü “yemek, yiyecek” anlamındadır. Sözcük bazı örneklerde *içgü* sözcüğüyle ikileme olarak da kullanılmıştır. Bu ikileme aynı zamanda Maniheizm’de “Yiyecek İçecek Tanrısı” anlamına da gelmektedir. Bkz. 1.8.3.1. Aş içgü teñri.

Aş sözcüğünün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Aç suvsuz dintarkah as kılıp birmeser “Aç ve susuz kalmış dindarlara yemek hazırlayıp vermez.”* (M III 29). Örnekte *aş kıl-* “yemek yapmak, yemek hazırlamak” anlamına gelmektedir. *Ol aşanmış as kim ol etözinte kirür ölüür “O yenmiş yiyecekler ki o bedene girerse ölüür.”* (M III 12), *Arıg dindarka arıg asın arıg içgün tapınzunlar “Temiz dindara, saf aşla ve içkiyle tapınsınlar.”* (M III 38), *Kop türlüğ as içgü “Her türlü yiyecek içecek...”* (M III 13), *Turkaru aş içgü inçe kolusınça aşanmak kergek “Zaman içinde sürekli yiyip içmek gereklidir.”* (M III 12). Sözcük aşağıdaki örnekte ise mecaz bir kullanımda görülmektedir. *Aş sözcüğü bu cümlede “gıda, ihtiyaç” anlamlarına gelmektedir: Üzüt asına tavratsar “Ruhunun gidasına (ihtiyacına) çaba gösterse...”* (TT II 418).

#### 1.7.10.2. Azuk “yiyecek” (ED: 283).

TürkRunik: azuk “yemek, azık” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: azuk “azık” (Maitr: 358); İlkİslami: azuk “azık, yiyecek” (KB: 50), azuk “azık, yiyecek” (DLT: 568).

**ManTürk:** M III: 10.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *azuk* sözcüğünün “yiyecek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Azuku alkanmaddu erser “Yiyeceği tükenmediyse...”* (M III 10).

#### 1.7.10.3. Et “et” bkz. 1.5.1.1. Et

#### 1.7.10.4. İçgü “içecek, içki” (<iç-gü: ED: 24).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: içgü “içilecek şey, içki” (Maitr: 393); İlkİslami: içkü “içilen şeyler” (DLT: 660).

**ManTürk:** M I: 16. M III: 12, 13, 38. Chuast: 94. BT V: 61. Yosipas: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *içgü* sözcüğü “içecek, içki” anlamındadır. Sözcük, bazı örneklerde *aş* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır. Hatta, bu ikileme Maniheizm inanç sisteminde “Yiyecek İçecek Tanrısı” anlamını da ihtiva etmektedir. Bkz. 1.8.3.1. **Aş içgü teñri.**

İçgü sözcüğünün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ol/... içgün ayakın m/.... “İçceğini, kadehini.”* (BT V 61), *Turkaru aş içgü inçe kolusınca aşanmak kergek “Zaman içinde sürekli yiyip içmek gereklidir.”* (M III 12), *Kop türlüğ aş içgü “Her türlü yiyecek içecek...”* (M III 13), *Arıg dindarka arıg aşın arıg içgün tapınızunlar “Temiz dindara, saf aşıla ve içkiyle tapınsınlar.”* (M III 38).

#### 1.7.10.5.İçiglik “içimlik” (<iç-ig+lig: ED: 25).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Windgott: 42.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “içimlik” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklandığı tek örnek şudur: *İsig suvug kim tumlıg suvka katsar ötrü içiglik ... bolur “Sıcak suyu soğuk suya kattığı zaman, (o su) içimlik olur.”* (Windgott 40- 42).

#### 1.7.10.6.Ötmek “ekmek” (ED: 60).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: etmek “(yenecek) ekmek” (KB: 163), etmek “ekmek” (DLT: 649).

**ManTürk:** M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ötmek* sözcüğü “ekmek” anlamında tanıklanmaktadır. Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, İslami metinlerde *etmek* olarak tanıklanmıştır. Sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Bir ötmekün bir sagar suvuñ utlısı neñ yıraya barmaz anuk erür “Bir ekmekle bir kap suyun mükâfatı, asla boşa gitmez, hazırdır.”* (M III 12).

#### 1.7.10.7.Meñ bkz. 1.7.8.3. Meñ “av; yem, yiyecek”

#### 1.7.10.8.Sub ~ Suv “su”

➡ 1.3.3.3. Sub ~ Suv

### 1.7.10.9. Suvsuş “içecek” (<su+v+sı-ş: ED: 792; OTWF: 262).

TürkRunik: Ø ama sub “su” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: suvsuş “içki, içilecek şey” (Maitr: 462); İlkİslami: suvsuş “su katılmış ayran; şarap gücü giden buğday suyunun son kısmı” (DLT: 838).

**ManTürk:** M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *suvsuş* sözcüğü “içecek” anlamındadır. Sözcük tanıklandığı tek örnekte *aş* sözcüğüyle ikileme olarak kullanıldığı görülmektedir: *Ol titir yme meniñ etözüm keñlig işlig küçlüg ed ol aşın suvsuşın kolusınça tutmak kergek “Odur ki, benim bedenim önemlidir. Onun için onun aşını suyunu zamanında vermek gerektir.”* (M III 12).

### 1.7.10.10. Süt “süt” (ED: 798).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: süt “süt” (Maitr: 463); İlkİslami: süt “süt” (KB: 412; DLT: 843).

**ManTürk:** Windgott: 2.

Maniheist Uygurca metinlerde, *süt* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Sütten yme // // // // //* (Windgott 2).

### 1.7.10.11. Yag “yağ” bkz. 1.5.1.14. Yag

## 1.7.11. Dokumacılık ve Giyim

### 1.7.11.1. Bağış “ip” (<ba-g+ış: ED: 321).

TürkRunik: bağış “çadır ipi” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: bağış “eklem” (BT XIII: 204); İlkİslami: bağış “parmakların ve diğer organların eklemeleri; kemiş vb. şeylerin boğumları” (DLT: 570).

**ManTürk:** IrkB: 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bağış* sözcüğü “ip” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Bagışı ne teg Bar ol tir “İpleri nasıl? Vardır, der.”* (IrkB 18).

### 1.7.11.2.Etek “etek” (ED: 50).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: etek “etek” (KB: 163), etek “etek” (DLT: 32).

**ManTürk:** ManTürkGed: 24.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcüğün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Uzun etekinizde* (ManTürkGed 24).

### 1.7.11.3.Kars “elbise” (ED: 663).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kars “kumaş” (KP: 208); İlkİslami: kars “koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise” (DLT: 688).

**ManTürk:** M III: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kars* sözcüğü “elbise” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Vadzivanta teŋriniŋ ulug küçlüg karsıg “Vadzivanta Tanrı'nın büyük güçlü elbisesi...”* (M III 8).

### 1.7.11.4.Kidiz “keçe” (ED: 707).

TürkRunik: kidiz “keçe kumaş” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kidiz “keçe” (Maitr: 411); İlkİslami: kidiz “keçe” (KB: 256), kidiz “keçe” (DLT: 719).

**ManTürk:** IrkB: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kidiz* sözcüğü “keçe” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Kidizig subka sukmiş “Keçeyi suya sokmuş.”* (IrkB 33).

### 1.7.11.5.Örtüg “örtü” (<ört-üg: ED: 205; <\*ürt-üg: OTWF: 173).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örtük “kapak, örtü” (Maitr: 447), örtüg (BT XIII: 223); İlkİslami: örtüg “örtü” (KB: 364), örtüg “örtü” (DLT: 790).

**ManTürk:** M III: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örtüg* sözcüğü “örtü” anlamına gelmektedir. Sözcük tanıklandığı tek örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Ol*

yaruk örtüg sayu ay teñri ordusi küñ teñri ordusına yaguyur “O ışıltılı örtünün herbiri Ay Tanrı'nın ve Güneş Tanrı'nın sarayına yaklaşır.” (M III 7).

**1.7.11.6.Ton** “giysi, elbise” (ED: 512).

TürkRunik: ton “giysi” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: ton “elbise” (Maitr: 480); İlkİslami: ton “elbise” (KB: 458), ton “elbise” (DLT: 891).

**ManTürk:** IrkB: 22, 42. Chuast: 155. M I: 5, 7, 8, 16. M III: 8, 9, 14, 22, 26, 30, 37, 38. BT V: 28, 29, 40, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ton* sözcüğü “giysi, elbise” anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Antada ötrü vadvivanta teñri on kat kök teñride öz ton türdi “Ondan ötürü, Vadvivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini dürdü.”* (M III 8-9), *Tonça kedip “Elbise gibi giyip...”* (M III 9), *İlig tonu uz yuguçı eliginte arıyurça “Usta yıkayıcının elinde hükümdarın elbisesini yıkar gibi...”* (M III 14), *Ton biçip “Giysi biçip.”* (BT V 28), *Ton baştan adaka tegi kanka iriñke ürgenip “Giysisi baştan ayağa kadar kan ve irine bulanıp ...”* (M I 5), *Yürüñ tonlug “Beyaz elbiseli ...”* (M III 30).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uzun* sözcüğü, “elbiseli” anlamına gelen *tonlug* (<*ton+lug*) sözcüğüyle birleşik bir yapı oluşturmuştur. *Uzun tonlug* birleşik yapısı metaforlaşarak Eski Uygurcada “kadın” anlamında kullanılmıştır: *Uzun tonlug közüñüsin kölke içginmiş “Kadın aynasını göle düşürmüş.”* (IrkB 22), *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış “Kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş.”* (IrkB 42), *Kentü özin uzun tonluglarda saklanu tarkaru tutar “Kendini kadınlardan sakınarak uzak tutar.”* (M III 22), *.../i yaşadukta uzun tonlug* (BT V 48), *uzun tonlug urılar “Kadın (ve) erkekler...”* (Chuast 155), *Arıglı uzuntonlugu* (M III 38).

**1.7.11.7.Üçürgü** “teğelti, eyer keçesi” (<*öç-ür-gü*: ED: 31).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 50.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *öçürgü* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “teğelti, eyer keçesi”

anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, Kıpçak Türkçesinde *içirgi* ~ *içirki* biçimleriyle “eyer keçesi, yamçı” anlamlarında mevcuttur. (Özgür, 2009: 897). Bu sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Tokuz kat **üçürgün** topulginça teritzün “Dokuz kat **teğeltin** yırtılıp delininceye kadar terlesinler.”* (IrkB 50).

### 1.7.12. Damga / İşaret

**1.7.12.1. Belgü** “işaret, alâmet” (ED: 340).

TürkRunik: belgü “damga, nişan” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: belgü “alâmet” (Maitr:362), belgü “işaret, alâmet” (Yüan: 309); İlkİslami: belgü “alamet, nişan” (KB: 73), belgü “işaret, alâmet” (DLT: 582).

**ManTürk:** M I: 24, 35. M II: 5. M III: 10, 13, 17, 18, 20, 22, 39. BT V: 37. Pothi: 264. Windgott: 15.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *belgü* sözcüğü “işaret, alâmet” anlamındadır: *Ogulu **belgüsi** miñüsü “Oğlu, **işareti**, atı.”* (M II 5), *Eki yigirmi türlüg adınçig muñadinçig **belgü** körtkürdi “On iki türlü seçilmiş, hayret verici **işaret** gösterdi.”* (M III 39), *Anaŋ **belgüsi** antag bolur “Onun **işareti** öyle olur.”* (M III 18).

*Belgülig* sözcüğü ise “açık, belirgin” anlamlarına gelmektedir. Metinlerde, *belgülig bol-* yapısı ise “ortaya çıkmak” anlamında tanıklanmaktadır: *Bekiz **belgülig** bolzun “**Belirgin** olsun.”* (Pothi 264), *Ançula kaltı ol taluy kim birgarudun sınar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek anta içre **belgülig bolurlar** “Tıpkı o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma orada **ortaya çıkar.**”* (M III 10).

**1.7.12.2. İrü** “alamet” (ED: 197).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: irü “alamet” (Maitr: 397); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 35.

Sözcük, Eski Uygurcada tıpkı *belgü* sözcüğü gibi “alamet” anlamına gelmektedir. (Arat, 1942: 73). Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcüğün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “alamet”



anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *K... yavlak irü erür “Kötü alamettir.”* (M I 35).

### 1.7.12.3. Tamga “damga, nişan” (<*tam-ga*: OTWF: 379).

TürkRunik: tamka “at ve diğer küçük-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tamga “mühür, damga” (Yüan: 418); İlkİslami: tamga “damga, mühür” (KB: 420), tamga “Hakan vb. kimselerin damgası” (DLT: 850).

**ManTürk:** Chuast: 215, 217, 219, 220, 222, 226, 359. Pothi: 184, 380. M III: 21, 39. ETY II: 94. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tamga* sözcüğü “damga, nişan” anlamlarındadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tört yaruk tamga könlümüzde tamgaladımız “Dört aydınlık nişanı gönlümüze işaretledik.”* (Chuast 215-216). Örnekte, *tamga tamgala-* “nişan işaretlemek, damga damgalamak” gibi anlamlara gelmiştir. *Bir amranmak ezrua teñri tamgası ekinti kirtkünnek kün ay teñri tamgası üçünç korkmak beş teñri tamgası törtünç bilge bilig burkanlar tamgası “Birincisi sevgi, Ezrua Tanrı’nın nişanı; ikincisi inanç, Güneş ve Ay Tanrılar nişanı; üçüncüsü korku, beş Tanrı’nın nişanı; dördüncüsü erdem, peygamberlerin nişanıdır.”* (Chuast 216-222), *Sakıncın sözün kılınçın üç türlüğ arıç tamga “Düşünce, söz ve davranış; üç türlü saf nişan.”* (Pothi 380), *Üç tamgalarig bütürti “Üç nişanı yerine getirdiler.”* (Pothi 184), *Titsileriçe çahşapat tamga tutuzdı “Öğrencilerine buyruk ve nişane emanet etti.”* (M III 39).

## 1.7.13. Barınma ve Yerleşim Yerleri

### 1.7.13.1. Yerleşim Yerleri

#### 1.7.13.1.1. Balık “şehir” (ED: 335).

TürkRunik: balık “çamur, bataklık; şehir” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: balık “şehir” (Maitr: 359; HT X: 123); İlkİslami: balık “Müslüman olmayanların ve Uygurların lehçesinde kale ve şehir” (DLT: 572).

**ManTürk:** Pothi: 384. M I: 32. M III: 14, 20, 37, 40. BT V: 45, 51, 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *balık* sözcüğü “şehir” anlamındadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına uluşına tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine, ülkelerine ulaştılar.”* (Pothi 384-385), *Anı üçün koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ...”* (M III 40), *Yirde suvda uluşta balıkta “Yeryüzünde, ülkede, şehirde ...”* (M III 37). *İlig şad balıkta erti “Hükümdar Şad şehirdeydi.”* (BT V 51).

**1.7.13.1.2. Kışlag** “kışlak” (<*kış*+*la-g*: ED: 672; OTWF: 109).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kışlag “kışlak, kışlık yer” (DLT: 716).

**ManTürk:** IrkB: 51, 56.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklamayan sözcüğün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kışlak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım.”* (IrkB 51), *Yagak ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım “Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.”* (IrkB 56).

**1.7.13.1.3. Uluş** “ülke, memleket” (ED: 152).

TürkRunik: uluş “memleket; kent, şehir” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uluş “ülke, memleket” (Yüan: 445); İlkİslami: uluş “köy, şehir” (KB: 494), uluş “Çiğil lehçesinde köy, Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tâbi olanlarda şehir” (DLT: 921).

**ManTürk:** Pothi: 53, 60, 229, 385, 430, 510. M I: 26. M III: 37, 40. BT V: 31, 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uluş* sözcüğü “ülke, memleket” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün “ülke” anlamındaki *il* ve “şehir” anlamındaki *balık* sözcükleriyle ikileme oluşturduğu örnekler de mevcuttur: *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına ulusına tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine, ülkelerine ulaştılar.”* (Pothi 384-385), *Ermez yaramaz orunlarta tugmuş erseler bu ozup kutrulup tenri yirinte burkanlar ulusinta tugmakları bolzun “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa*

oralardan kurtulup, peygamlarin **ülkesi**, cennette, yeniden doğsunlar.” (Pohti 509-511), Koptın sınır il **uluslarig** keztiniz “Her taraftan **ülkeleri** gezdiniz.” (Pohti 60-61), İlig **ulusug** küyü küzedü “**Ülkeye** ve devlete göz kulak olarak...” (Pohti 430), Yirde suvda **ulušta** balıkta “Yeryüzünde, **ülkede**, şehirde ...” (M III 37), Anı için koço **ulus** eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançig teñrikenimiz ulug kutın ertinju “Onun için, Koço **memleketi** yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...” (M III 40). Türk **ulus** (M I 26).

#### 1.7.13.1.4. Yaylag “yazlık” (<yay+la-g: ED: 981; OTWF: 109).

TürkRunik: yaylag “yayla” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yaylag “yazlık” (TT VI: 84); İlkİslami: yaylag “yayla, yazlık” (DLT: 962).

**ManTürk:** IrkB: 51, 56, 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, yaylag “yazlık” anlamında tanıklanmaktadır: Yaşıl kaya **yaylagım**, kızıl kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar **yazlığım**, kızıl kayalar kışlığım.” (IrkB 51), Yagak ıgaç **yaylagım** kuşlug ıgaç kışlagım “Cevizlikler **yazlığım**, kuşlu ağaçlar kışlağım.” (IrkB 56), **Yaylag** tagıma ağıpan yaylayur turur men “**Yazlık** dağıma çıkararak yazı geçiriyorum.” (IrkB 62).

#### 1.7.13.1.5. Yurt “metruk kamp yeri” (ED: 958).

TürkRunik: yurt “yurt, kamp yeri, konaklama yeri; cenaze çadırı” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yurt “yurt, yer” (KB: 559), yurt “harabe hâlindeki yerleşim yeri” (DLT: 990).

**ManTürk:** IrkB: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, yurt sözcüğü “metruk kamp yeri” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: Teñrilig kurtga **yurttā** kalmış “Dindar (bir) yaşlı kadın **metruk kamp yerinde** (yalnız) kalmış.” (IrkB 13).

#### 1.7.13.2. Barınma

### 1.7.13.2.1. Alaçu “çadır” (ED: 129).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: alaçu “çadır” (U III: 6); İlkİslami: alaçu “alaçık denilen geniş çadır” (DLT: 547).

**ManTürk:** Yosipas: 127.

Maniheist Uygurca metinlerde, *alaçu* sözcüğünün “çadır” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kentü alaçusına barmış “Kendi çadırına gitmiş.”* (Yosipas 127).

### 1.7.13.2.2. Bark “ev bark, barınak” (ED: 359).

TürkRunik: bark “ev, barınak, konut” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bark “(ev) bark” (Maitr: 360); İlkİslami: bark “bark, mülk” (KB: 60), bark “ev, bark” (DLT: 575).

**ManTürk:** Chuast: 273, 287. Pothi: 177, 436, 445. M I: 14, 33. M III: 42. BT V: 29, 62. TT II: 416. Windgott: 32, 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bark* sözcüğü “ev bark, barınak” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcük, yaygın olarak *ev* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tenrigerü bardaçı boşuntaçı beş tenri yarukın evke barkka badımız erser “Göğe yükselip serbest kalacak olan beş tanrı ışığını eve barka bağladıysak...”* (Chuast 272-274), *Yme ev bark tutduk için yilkıka barınka bolup azu muşumuz takımız tegip “Ayrıca ev bark, mal mülk sahibi olmak için ya da ihtiyaçlarımızı, sıkıntılarımızı bahane edip ...”* (Chuast 287-289), *Etöz ertimligin sakınıp evtin barkın üntiler “Fanilikleriyle kaygılanıp, evi barkı terk ettiler.”* (Pothi 177-178), *Ev bark (M III 42), Kendünün ergü barkı “Kendinin barınağı.”* (BT V 62). *Yañı yimişlik ev bark yaratırça “Yeni bir meyve bahçesi, ev bark yaratır gibi...”* (M I 14).

### 1.7.13.2.3. Eb ~ Ev “ev” (ED: 3).

TürkRunik: eb “çadır, konut, karargâh” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: ev “ev” (Maitr: 389; Yüan: 339); İlkİslami: ev “ev” (KB: 163), ev “ev, çadır” (DLT: 650).

**ManTürk:** IrkB: 5, 8, 9, 55. Chuast: 273, 287. Pothi: 177, 382, 436, 445. M I: 14, 37. M III: 28, 29, 42, 49. BT V: 68. TT II: 416. Windgott: 32, 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eb* ~ *ev* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Ebinerü*** barmış “*Evine doğru gitmiş.*” (IrkB 5), *Başımın yul ebintin* “*Başımı kurtar evinden.*” (IrkB 8), *Ulug eb* örtenmiş “*Büyük (bir) ev yanmış.*” (IrkB 9), ***Ebinerü*** kelser özi atanmış “*Evine doğru gelirken kendisi ünlü olmuş.*” (IrkB 55), *Etöz ertimligin sakınıp evtin barktın ün timer* “*Fanilikleriyle kaygılanıp, evi barkı terk ettiler.*” (Pohti 177-178), *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig togalıg bolmazun ne üçün tiser* “*O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, deli ve hastalıklı olmasın, niçin?*” (M III 49), *Ev bark* (M III 42), *Yañı yimişlik ev bark yaratırça* “*Yeni bir meyve bahçesi, ev bark yaratır gibi...*” (M I 14).

Sözcük, ayrıca *evsiz* biçimiyle de tanıklanmaktadır: ***Evsiz*** *rand dintarka ev kılı birmeser* “*Evsiz kutsal dindara ev yapıp vermese.*” (M III 29). Ayrıca, örnekte *ev kıl* “ev yapmak, ev inşa etmek” anlamına gelmektedir.

#### 1.7.13.2.4. **Ergü** “ev bark, barınak” (<*er-gü*: ED: 223).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ergü* “ikametgâh” (Maitr: 386); *ergü* “oturulacak yer” (Kuan: 40); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 14. BT V: 41, 62.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ev bark, barınak” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kendünün ergü barkı* “*Kendinin barınağı.*” (BT V 62), *.../ar ergüsi bu/...* (BT V 41).

#### 1.7.13.2.5. **İN** “in, hayvan yuvası” (ED: 166).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: in “in; ev” (KB: 197), in “aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı” (DLT: 665).

**ManTürk:** IrkB: 8.

Köktürkçe ve Budist Uygurcada tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “in, hayvan yuvası” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan tek örneği şudur: *Özüm[in] yul in lintin* “*Neşimi kopar ininden...*” (IrkB 8).

#### 1.7.13.2.6. Kerekü “çadır” (ED: 744).

TürkRunik: kerekü “çadır” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kerekü “çadır” (EUTS: 106); İlkİslami: keregü “çadır” (DLT: 704).

**ManTürk:** IrkB: 18. Windgott: 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kerekü* sözcüğü “çadır” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “çadır” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Kerekü içi ne teg ol “Çadırın içi nasıl?”*** (IrkB 18), *Evig barkıg kereküg ...* (Windgott 33-34).

#### 1.7.13.2.7. Konak “dinlenme yeri” (<kon-ok: OTWF: 238).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: konuk “misafir” (Maitr: 414); İlkİslami: konuk “konuk” (KB: 270), konuk “konuk, misafir” (DLT: 728).

**ManTürk:** M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *konak* sözcüğü “dinlenme yeri” anlamındadır. Sözcük, Budist Uygurca ve İslami metinlerde *konuk* biçiminde “misafir” anlamına da gelmektedir. Tanıklanan tek örnekte *konakka olur-* yapısı “dinlenme yerine oturmak” anlamını ifade etmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Konakka olursar bu sav arıg kop köñülte ömek sakınmak kergek “Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine tüm gönlüyle düşünmesi gerek.”*** (M III 12).

#### 1.7.13.2.8. Tüşnek “tünek” (<töşe-n-ek: ED: 565).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tüşnek “yuva; mezar” (KB: 482).

**ManTürk:** IrkB: 61.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tünek” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Turña kuş **tüşnekine** konmuş “Turna kuşu tüneğine konmuş.”* (IrkB 61).

#### 1.7.13.2.9. Uya “yuva” (ED: 267).

TürkRunik: uya “akraba” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uya “çukur” (Maitr: 494), uya “yuva” (Yüan: 446); İlkİslami: uya “kuş yuvası; kardeş ve akraba” (DLT: 41).

**ManTürk:** IrkB: 31. BT V: 63.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uya* sözcüğü “yuva” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “yuva” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Uyasınaru* *ögire sebinü kelir “Yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor.”* (IrkB 31).

### 1.7.13.3.Evin Bölümleri

**1.7.13.3.1. Egin** “çatı” (<*eg-in* ~ *eñ-in*: ED: 109; OTWF: 305).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: egin “omuz” (EUTS: 69); eñiñ ~ eñin “omuz” (Maitr: 383); İlkİslami: egin “sırt” (KB: 143), egin “kürek kemiği; omuz” (DLT: 634).

**ManTürk:** IrkB: 18.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde farklı biçimleriyle “omuz, kürek kemiği” gibi anlamlara gelerek anatomiyle ilgili bir görünümde olan sözcük, Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnekte “çatı” anlamına gelmektedir. *Egni* *ne teg “Çatısı nasıl?”* (IrkB 18).

**1.7.13.3.2. Kapıg ~ Kapag** “kapı” (<\**kap-ıg*: ED: 583).

TürkRunik: kapıg “kapı” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kapag “kapı” (Maitr: 402), kapıg “kapı” (Yüan: 351); İlkİslami: kapıg “kapı” (KB: 221), kapug “kapı” (DLT: 684).

**ManTürk:** Chuast: 45. M I: 13. M III: 14, 23. BT V: 51. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kapıg* ~ *kapag* sözcüğü “kapı” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Boguk ... ///tegey kapıgı açalgay “Kapalı ... kapısı açılacak.”* (M III 23), *Teñrilik kapınta “Tapınağın kapısında...”* (BT V 51), *Kunçuylar tayşılar ulug atlıglar başlaguçı ulug kiçig kamag bodun toy kapıña tegi bardılar “Prensesler, Tayşılar, meşhur kişiler, yöneticiler, büyüklü küçüklü tüm halk karargâhın kapısına*

*vardılar.*” (TT II 416). Sözcük, bazen de mecaz anlatımda kullanılmıştır: *Öñü kapıgı kün ay teñri ol “İlk kapısı Güneş ve Ay tanrıdır.”* (Chuast 45-46).

#### 1.7.13.3.3. Közünük “pencere” (<\*köz-ün-ük: ED: 762).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 18.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “pencere” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “pencere” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Közünüki ne teg “Penceresi nasıl?”* (IrkB 18).

#### 1.7.13.3.4. Tügünük “baca” (ED: 485).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 18.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “baca” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Tügünüki ne teg ol “Bacası nasıl?”* (IrkB 18).

### 1.7.14. Yol / Geçit

#### 1.7.14.1. Art “dağ geçidi” (ED: 200).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: art “arka, yardım; dağ geçidi” (EUTS: 20); İlkİslami: art “dağ, tepe” (KB: 25), art “dağ geçidi, sarp dağ geçidi; boyun, art” (DLT: 557).

**ManTürk:** IrkB: 6.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *art* sözcüğü “dağ geçidi” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “dağ geçidi” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Adıglı toñuzlı art üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz dağ geçidinde çarpışmışlar.”* (IrkB 6).



#### 1.7.14.2. Barıg “yolculuk” (<bar-ıg: ED: 360).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: barıg “varış, giriş” (EUTS: 33); İlkİslami: barıg “gidiş” (DLT: 574).

**ManTürk:** M III: 20, 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bar-* “gitmek” fiilinden türeyen *barıg* sözcüğünün “yolculuk” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Stir yinçge erig **barıg** yalprgaki “İnce bir yolculuk varakı...”* (M III 32).

#### 1.7.14.3. Köprüg “köprü; bağlantı” (<köpür-: ED: 690).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: köprüg “köprü; köpük” (EUTS: 116); İlkİslami: köprüg “köprü” (DLT: 739).

**ManTürk:** Pothi: 56. BT V: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köprüg* sözcüğü “köprü” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Köprügi** kiñ bolzun men anta sizinçsiz erteyin “**Köprüsü** uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39).

Sözcük, aşağıdaki örnekte ise mecaz bir kullanımda görülmektedir. *Köprüg* sözcüğü bu cümlede “bağlantı” anlamında tanıklanmaktadır: *Köni nomlug **köprügüg** körkittiniz “Doğru öğretilerin **köprüsünü** gösterdiniz.”* (Pothi 55-56).

#### 1.7.14.4. Oruk “yol” (ED: 215).

TürkRunik: oruk “dar yol, patika” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: oruk “patika” (TT VI: 236); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 42, 44, 46. M III: 15.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *oruk* sözcüğü “yol” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “yol” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Orukunuz** uçın “**Yolunuzun** sonunu ...”* (Pothi 46), *Kirtü yolka **oruka** “Doğru yola...”* (M III 15), *.../güllüg k///z **orukunuzni*** (Pothi 42).

**1.7.14.5.Sigrik** “dağda sekilerek geçilen yer” (<*sikri-k*: ED: 822).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: sekrik “dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen yer” (DLT: 813).

**ManTürk:** TT II: 425.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcüğün Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: //k **sigrik** //ş *kıur* (TT II 425). Örnek, eksik okuma içerdiği için sözcüğü anlamlandırmada KM'nin görüşüne başvurulmuştur.

**1.7.14.6.Yanıncsız** “geri dönüşü olmayan (yol)” (<\**yan-in-çsız*: ED: 952; <*yanıncsız*: OTWF: 351).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 156. M III: 48.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcüğün, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: **Yanıncsız** *azunka tegdiler “Geri dönüşü olmayan varoluşa ulaştılar.”* (Pothi 156).

**1.7.14.7.Yıñak** “yol, yöntem” (ED: 949).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yıñak “cihet” (Maitr: 508), yıñak “yön, istikamet” (Yüan: 461); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 60, 63.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yol, yöntem” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneğinde, sözcük mecaz bir kullanımda görülmektedir: *Kutrulgu yol **yıñaklarig** tileyü “Kurtuluş yollarını arıyor.”* (Pothi 60).

**1.7.14.8.Yol** “1. yol; yöntem; yolculuk. 2.Yol Tanrısı.” (ED: 917).

TürkRunik: yol “yol; unvan(?)” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yol “yol, metod” (Üçİtig: 204); İlkİslami: yol “yol, sefer” (KB: 551), yol “yol, yolculuk, sefer” (DLT: 980).

**ManTürk:** IrkB: 2, 17, 30, 35, 48. Chuast: 164, 165. Pothi: 14, 53, 60, 63, 73, 168, 181, 183, 189, 229, 264, 307. M I: 34. M III: 6, 13, 15, 27, 32, 44. TT II: 414, 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yol* sözcüğü “yol; yöntem; yolculuk; Yol Tanrısı” gibi birçok anlamda tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün farklı anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tag üze yol sub körüpen “Dağ üstünde yol (ve) su görerek ...”* (IrkB 17), *Yolta atı armış “Yolda atı yorulmuş.”* (IrkB 35), *Tamu yolun totuñuz “Cehennem yolunu kapattınız.”* (Pothi 14), *Bargu yolug bilmetin “Gideceğin yolu bilmeden.”* (Pothi 168), *Eki agulug yol başıña “İki zehirli yolun başına.”* (Chuast 163-164), *Adın tümke köñüller arıg yollarta yorıp amvardışn kıltilar “Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, toplandılar.”* (Pothi 229-230), *Kirtü yolka oruka “Doğru yola...”* (M III 15).

Sözcüğün yaygın olan bir diğer anlamı ise “yöntem”dir. Maniheist Uygurcada, *yol* sözcüğünün “yöntem” anlamlı tanıkları şunlardır: *Burkanlar uluşıña bargu yolug körkittiniz “Peygamberler ülkesine varacak yolu gösterdiniz.”* (Pothi 53), *Kutrulgu yol yınaklarig tileyü “Kurtuluş yollarını arıyor.”* (Pothi 60).

*Yol* sözcüğü *yavlak yol* biçimiyle “yanlış, uygunsuz” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Üç yavlak yolka korkıncın “Üç kötü yolun korkusuyla.”* (Pothi 183), *Kininte üç yavlak yolta “Sonrasında üç kötü yolda ...”* (Pothi 189), *Üç yavlak yolka kayu tınlıg tüşer “Üç kötü yola hangi canlı düşer?”* (M III 44).

Sözcük, aşağıdaki örnekte ise “yolculuk” anlamında tanıklanmaktadır: *Yoli yararnış “Yolculuğu yararlı olmuş.”* (IrkB 30).

### ➡ 1.8.3.17. Yol “Yol Tanrısı”

## 1.7.15. İktidar

1.7.15.1.Erk “güç, iktidar, kudret, irade” (ED: 220).

TürkRunik: erklig “kudretli, muktedir, kadir; Tanrı” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: erk “kuvvet, güç” (Maitr: 387); İlkİslami: erk “kudret, güç” (KB: 157), erk “emrin geçerli olması, otorite” (DLT: 642).

**ManTürk:** IrkB: 12, 55, 66. Chuast: 56, 62, 293, 304. Pothi: 246, 376. ManTürkGed: 18. M III: 20, 22, 31, 35. BT V: 61.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *erk* sözcüğü “güç, iktidar, kudret, irade” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük, genelde *erklig* veya *erksiz* biçimiyle görülmektedir. *Erk* sözcüğünün tanıklanan örneği şudur: ***Erki*** *bar erser tugmazun* “***Gücü*** yetiyorsa doğmasın.” (Chuast 62-63).

Maniheist Uygurca metinlerde, *erklig* sözcüğü ise “güçlü, muktedir” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Sü yirinte **erklig** sabçı törütmiş* “Savaş alanında (kendine) **güçlü** bir sözcü türetmiş.” (IrkB 55), *Alku kentü ülügi **erklig** ol* “Herkes kendi kaderi üzerinde **güç** sahibidir.” (IrkB 66), *Kirtü **erklig** küçlüg tenri tepen kirtkünmedimiz erser* “Gerçek, **güçlü**, kudretli Tanrı diye inanmadıysak ...” (Chuast 56-58), ***Erklig*** *ulug iligimiz erür siz* “**Güçlü**, yüce, hâkim sizsiniz.” (ManTürkGed 18-19), *Kişi kentü etözin üze **erklig** bolup* “Kişi, kendi nefsi üzerinde **muktedir** olup ...” (M III 20), *Kirtü buyrukug ağırlayu **erklig** türklüg tutar* “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) **güçlü** ve kuvvetli tutar.” (BT V 61).

*Erklig* sözcüğünün, ayrıca “Tanrı” anlamında kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu örneklerden biri şudur: *Tenride **erklig** tir* “**Kudretli** (Tanrı) göklerde, der.” (IrkB 12).

*Erksiz* “güçsüz, iradesiz” anlamına gelmektedir. Tanıklanan örneklerde ise “kendiliğinden, istemeyerek, bilmeyerek” gibi anlamlardadır. Tanıklanan bu örnekler şunlardır: ***Erksizin*** *tugar batar erki bar erser tugmazun* “(Gün) **kendiliğinden** doğup batıyorken doğmasın.” (Chuast 62-63), *Erkligin **erksizin** baçak sıdımız erser* “İstemeyerek veya **istemeyerek** oruç bozduysak ...” (Chuast 293-294). *Erkligin **erksizin** erinip ermegürüp* “Bilerek veya **bilmeyerek** erinip ihmal ederek...” (Chuast 303-304).

**1.7.15.2.Küç** “güç; inayet, saye” (ED: 693).

TürkRunik: küç “güç, kuvvet; güçlü” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: küç “iş, güç” (Maitr: 424), küç “güç, kuvvet” (Yüan: 374); İlkİslami: küç “güç, zor, zulüm” (KB: 296), küç “güç, kuvvet; zulüm” (DLT: 753).

**ManTürk:** IrkB: 3, 17, 20, 60. Chuast: 56, 85, 212, 246. Pothi: 87, 235, 454, 504, 512. ETŞ: 2, 4. M I: 10, 16, 17, 19, 22, 27. M II: 5, 6. M III: 6, 7, 8, 11, 12, 17, 21, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 40, 42, 49. BT V: 24, 26, 30, 34, 36, 39, 40, 43, 44, 53, 54, 55. Licht: 253, 256. Windgott: 7, 20, 23, 25, 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küç* sözcüğünün “güç” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamag yer üzekiniñ kutı kıvı öñi mejizi özi üzüti **küci** yarukı tözi yıltızı beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, **gücü**, aydınlığı, esası beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *Teñridem **kücleri** küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip “Mukaddes **güçleri** ve toplulukları yükselip ...”* (Pothi 504-505), *Küçlüg firiştiler **küç** birzün “Güçlü melekler **güç** versin.”* (ETŞ 4), *Kut kıv **küç** basut ... birzün “Saadet, mutluluk, **güç** versin, yardım etsin.”* (M III 42).

Sözcük, *küçiñe* ve *küçinte* biçimleriyle “inayetiyle, sayesinde” anlamlarına karşılık gelmektedir. Ağca ve Bayrak da (2019: 809) *küçinte* zarfının, küç sözcüğünün iyelik eki ve lokatif ile kalıplaşarak, Eski Uygurcada “sayesinde” anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu görüşü destekleyen cümleler ise şunlardır: *Bu buyan edgü kılınç **küçinte** “Bu iyi davranışların sayesinde.”* (Pothi 504), *Teñri **küçine** tag üze yol sub körüpen “Tanrı’nın inayeti ile (sayesinde) dağ üstünde yol (ve) su görerek...”* (IrkB 17), *Şimnu **küçine** kopug ugay “Şimnu sayesinde her şeyi yapacak.”* (M II 5), *I Igaçlar şişer ürülür inçe kaltı er kim yıl **küçine** tolkukug ürerçe “Kişinin rüzgâr sayesinde tulumu üflediği gibi ağaçlar şişer.”* (Windgott 21-24).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küçlüg* sözcüğünün “güçlü” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Antag **küçlüg** men “Öyle güçlüyüm.”* (IrkB 60), *Kirtü erklig **küçlüg** teñri tepen kirtünmedimiz erser “Gerçek, güçlü, kudretli tanrı diye inanmadıysak ...”* (Chuast 56-58), *Teñri yaruk **küçlüg** bilgeke yalvarar biz “Tanrı; aydınlık, güçlü bilgeye yalvarırız.”* (ETŞ 2), ***Küçlüg** firiştiler küç birzün “Güçlü melekler güç versin.”* (ETŞ 4), *Ulug **küçlüg** teñri a kim maña atayu arıg başak başasar “Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...”* (M III 49), ***Küçlüg** vadvivanta teñri “Güçlü Vadvivanta Tanrı.”* (BT V 24), *Ornanzun kamag*

**küclügl** “Tüm **güçlüler** yerleşsin.” (BT V 36), *Semiz önlüg yağlıg **küclüg** kop bedük bolurlar* “Semiz görünüşlü, yağlı, **güçlü** ve hep büyük olurlar.” (Windgott 19-21).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kücsüz* sözcüğünün “gücsüz” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Kücsüz** toruk kişiler “**Gücsüz**, zayıf insanlar.” (Pothi 87), *Yavz **kücsüz** küsünsüz ili/...* (BT V 44).

### 1.7.15.3. **Küsün** “güç” (<*küse*: OTWF: 305).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küsün “güç, kuvvet” (U IV A: 61; Maitr: 426); İlkİslami: Ø.

**ManTürk**: Pothi: 505. M III: 37. BT V: 44.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “güç” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “güç” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tenridem küçleri **küsünleri** tirinleri kuvragları asılıp üstelip* “Mukaddes **güçleri** ve toplulukları yükselip ...” (Pothi 504-505), *Öhsüz meñsiz ... küsünsüz ... öñ **küsün** ...* “O yerlerde renksiz, biçimsiz, soluk ... *gücsüz ... renk, **güç** ...*” (M III 37).

*Küsünsüz* sözcüğü ise “gücsüz” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “gücsüz” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Öhsüz meñsiz ... **küsünsüz** ... öñ küsün* “Renksiz, biçimsiz, soluk... **gücsüz** ... renk, güç ... okutmuş...” (M III 37), *yavz kücsüz **küsünsüz** ili/...* (BT V 44).

### 1.7.15.4. **Tükellig** “muktedir, hâkim” (<*tüke-l+lig*: ED: 481).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: түкellig “-a hâkim, muktedir; lâyük” (Maitr: 486), түкellig “sahip olan; katılmış” (Yüan: 438); İlkİslami: Ø.

**ManTürk**: M I: 11, 29. M III: 12 14, 15, 24, 42.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “muktedir, hâkim” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Özüm **tükellig** bulayın* “Kendimi **muktedir** yapayım.” (M III 24), *Eki türlüg edgüke **tükellig*** “İki türlü iyiliğe

*hâkim.*” (M III 42), *Ol meñigü tükellig münsüz özüñüzün körelim “O sonsuz, muktedir, günahsız özünüñü görelim.”* (M I 11).

#### 1.7.15.5. Türklüg “güçlü” (<türk+lüg).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: türklüg “kuvvetli” (Maitr: 488); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 61.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *türklüg* sözcüğü “güçlü” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Kirtü buyrukug ağırlayu erklig türklüg tutar “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) güçlü ve kuvvetli tutar.”* (BT V 61).

#### 1.7.15.6. Uyur “muktedir” (<u-: ED: 275).

TürkRunik: uyur “muktedir, güçlü, liyakatlı, becerikli” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uyur “muktedir” (BT XIII: 241); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 28. Windgott: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uyur* sözcüğü “muktedir” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “muktedir” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Tört buluñtaki edğüsü uyuru tirilipen “Dört bir taraftaki (hanın) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanıp ...”* (IrkB 28).

#### 1.7.15.7. Uz “mahir, usta” (<u-z: OTWF: 325).

TürkRunik: uz “becerikli, mahir, usta” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: uz “mahir” (Maitr: 494), uz “mâhirane, iyi, tam” (Yüan: 446); İlkİslami: uz “usta, mahir, sanatkâr” (KB: 500), uz “eli san’atlı ve mesleğinde mahir (insan)” (DLT: 928).

**ManTürk:** M I: 16, 17. M III: 14, 24. Yosipas: 79.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uz* sözcüğü “mahir, usta” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Uz otaçı siz “Mahir hekimsiniz.”* (M III 24), *İlig tonu uz yuguçı eliginte arıyurça “Usta yıkayıcının elinde hükümdarın elbisesini yıkar gibi...”* (M III 14).

### 1.7.15.8. Yitiglig “yetkin” (<yiti-g+lig: ED: 889).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 55.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yetkin” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Atı yitiglig kelir “Atı yetkin olarak geliyor.”* (IrkB 55).

### 1.7.16. Zenginlik / Yoksulluk

#### 1.7.16.1. Bay “zengin” (ED: 384).

TürkRunik: bay “zengin, varlıklı” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bay “zengin” (Maitr: 361); İlkİslami: bay “zengin” (KB: 65), bay “zengin” (DLT: 579).

**ManTürk:** IrkB: 27. BT V: 52. Yosipas: 2. Pothi: 271, 274.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bay* sözcüğü “zengin” anlamında tanıklanmaktadır: ***Bay** er koñi ürküpen barmış “**Zengin** (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış.”* (IrkB 27), *Bir **bay** er bar ermiş “**Zengin** bir adam varmış.”* (Yosipas 2).

Sözcük, +AgUt ekli biçimiyle de yine aynı anlama gelmektedir. Maniheist Uygurca metinlerde, *bayagut* sözcüğünün “zengin” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ügüz teg /// **bayagut** “Irmak gibi ... **zengin**...”* (Pothi 271), ***bayagut** ... boş/.../kelerin* (Pothi 274).

#### 1.7.16.2. Çıgañ ~ Çıgay “yoksul” (ED: 409).

TürkRunik: çıgañ “yoksul” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: çıgay “fakir, sefil” (Maitr: 378); İlkİslami: çıgay “fakir, yoksul” (KB: 129), çıgay “fakir, yoksul”, çıgan “Argularda fakir, yoksul” (DLT: 12).

**ManTürk:** IrkB: 30. Pothi: 182, 297. M III: 35, 36. BT V: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *çıgañ ~ çıgay* sözcüğü “yoksul” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri



şunlardır: **Cıgañ** er oğlu kazgança barmış “**Yoksul** adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş.” (IrkB 30), *Korkınçig sansartın ozku üze kutlug **cıgayın** ermek çahşapat bütürdi* “*Korkunç samsaradan kaçış yoluyla kutsanmış **fakir** olma emrini yerine getirdiler.*” (Pothi 181-182), *Kamağ yok **cıgay** kap kara bodun bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti* “*Tüm **yoksul**, fakir halk kederli ve kaygılı olduk.*” (M III 35).

### 1.7.16.3. İrinç “acınası, sefil” (<ir-in-ç: ED: 234).

TürkRunik: irinç ~ erinç “zavallı, yazık” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: irinç “sefil” (Maitr: 396); İlkİslami: irinç “felâket, sefillik; bahtsızlık, musibet, mihnet” (KB: 200).

**ManTürk:** Pothi: 45, 48. M I: 9. M III: 6, 7. BT V: 41. TT II: 423.

Maniheist Uygurca metinlerde, *irinç* biçimlerinde görülen sözcük “acınası, sefil” anlamlarına gelmektedir. Sözcük tanıklanan tüm örneklerde mecaz bir kullanımda görülmektedir. Sözcüğün verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bizni teg **irinç** tınlıglar* “*Bizim gibi **acınası** canlılar.*” (Pothi 47-48), *Umugsuz **irinç** tınlıglar* “*Umutsuz, **acınası** canlılar.*” (Pothi 45-46), ***İrinç** boltular* “***Acınası** oldular.*” (M III 6), ***Yirinç** tamu* (BT V 41).

### 1.7.16.4. Yok “yoksul” bkz. 1.7.23.2. Yok

## 1.7.17. İş / Davranış

### 1.7.17.1. Genel Adlar

#### 1.7.17.1.1. İş “iş, davranış, amel, hizmet” (ED: 254).

TürkRunik: iş / eş “iş, hizmet” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: iş “iş” (Maitr: 398), iş “iş, hareket; şey” (Yüan: 345); İlkİslami: iş “iş” (KB: 203), iş “iş, amel” (DLT: 669).

**ManTürk:** Chuast: 153, 305, 335. Pothi: 69, 72, 80. M I: 16, 17. M III: 12, 27, 35, 37, 40. BT V: 27, 52. TT II: 418, 424. Yosipas: 16.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iş* sözcüğü “iş, davranış, amel” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan

örneklerinden bazıları şunlardır: *Tegimligçe **islerig** işlettiñiz “Değerli işler yaptırđımız.”* (Pohti 72), *Turug edgü kılınçlıg **islerig** işlettiñiz “Saf, iyi ameller işlediniz.”* (Pohti 79-80), *İşler küdügler* (TT II 424), *Neçe eviñ urunçak yedimiz erser küñ ay teñri taplamaz **isig** neçe işledimiz erser “Ne kadar başkalarının emanetine hiyanet ettiyse, Güneş ve Ay Tanrıların onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...”* (Chuast 150-154), *Yme erkligin erksizin erinip ermegürüp **işke** küdügke tıtanıp yazukda boşungalı barmadımız erser “Yine bilerek veya bilmeyerek, erinip ihmal ederek ya da işe güce dalarak günahıtan arınmayı istemediysek ...”* (Chuast 303-307).

Maniheist Uygurcada, nadir de olsa işsiz sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Kentü yme **issiz** boş yoriyur Kendisi, **ışsiz**, boş hareket eder.”* (M I 17-18).

#### 1.7.17.1.2. Kılınç “davranış, amel, iş” (<kıl-ınç: OTWF: 276).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kılınç “olmak, var olma, amel, iş” (Maitr: 408), kılınç “fiil, hareket, iş” (Yüan: 360); İlkİslami: kılınç “iş, davranış, huy” (KB: 249), kılınç “huy; kadının işve ve cilvesi; iş” (DLT: 711).

**ManTürk:** Chuast: 4, 17, 18, 43, 108, 135, 181, 274, 336, 350, 360. Pohti: 10, 11, 20, 70, 80, 113, 157, 167, 176, 226, 295, 315, 346, 347, 352, 355, 488, 504, 508, 511. ETŞ: 6. M I: 10, 29, 31. M III: 5, 6, 7, 11, 13, 17, 19, 24, 25, 31, 36, 38, 42, 44, 45, 48. BT V: 22, 23, 27, 29 TT II: 414, 416, 418, 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kılınç* sözcüğü “davranış, amel, iş” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yanturtuñuz ayıg **kılınctın** “Kötü amelden döndürdüñüz.”* (Pohti 167), *Men yirde bolmış kamağ türlüg ayıg **kılınctımın** “Benim, yeryüzündeki bütün günahlarımı.”* (BT V 23), *Kılmuş **kılınçı** közünür tiyür “Yapmış olduğu işler görünür derler.”* (ETŞ 6), *Tarazuk agsar **kılınçı** aytıg bolur “Terazi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir.”* (ETŞ 6), *Sedreksiz yiđi **kılınçların*** (Pohti 20), *Kirliđ ayıg **kılınçıg** kılmamak “Kirli ve kötü ameller işlememek.”* (Pohti 176), *Ayıg **kılınç** arımağlıg edgüliğ tüş utlı birzün “Kötü amel, saflığın ve iyiliğin karşılığını versin.”* (Pohti 346), *Buyan bügteg kılur biz tip yañılı neçe anıg **kılınç** kılıtımız erser “Sevap işliyoruz diye yanılarak ne kadar kötü davranışlarda bulduıysak...”* (Chuast 179-182),

**Kılınçlıg** bag bukagug üzteçi bolalım “**Davranışlarımızın** prangasını koparalım.” (Pohti 347-348). Metinlerde *kılınçlıg* sözcüğüne de sıkça rastlanmaktadır. Maniheist Uygurcada, *kılınçlıg* sözcüğü ise “davranışlı, amelli” anlamında tanıklanmaktadır: *Tünerigig yayduk üçün anıg **kılınçlıglar** barça kaç kata bulgantı “Karanlık kaybolduğu için kötü **amellilerin** çoğu defa kafası karıştı.”* (M III 6), *Ayığ **kılınçlıg** şimnu eligintin ozgurtuñuz “Kötü **işler** yapan şeytanın elinden kurtardınız.”* (Pohti 70), *Turug edgü **kılınçlıg** işlerig işlettinüz “Saf, iyi ameller işlediniz.”* (Pohti 79-80), *Ayığ **kılınçlıglarig** soyurkayu irinçkeyü yarlıkatinüz “Kötü **davranışlılara** merhamet gösterdiniz.”* (Pohti 113), *Uvşak **kılınçlıg** ikerçgü köñüllüg yalñuklar* (M III 48), *Ol kamağ tanmışlar edgü **kılınçlıg** tenrig bilmedük üçün sagrugay örengey “O bütün inkârcılar, iyi **davranışlı** Tanrı’yı bilmediği için, sürüklenecekler ve yanacaklar.”* (M III 6).

#### 1.7.17.1.3. Küdüg “iş” (<küd-üg: OTWF: 196).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ködüg “iş, meşguliyet” (Yüan: 366), ködüg “iş, güç” (Maitr: 416); İlkİslami: küdüg “iş güç” (KB: 299), iş küdüg “iş, güç” (DLT: 658).

**ManTürk:** Chuast: 305. TT II: 424.

Maniheist Uygurcada, *küdüg* sözcüğünün anlamı “iş”tir. Sözcük, tanıklandığı iki örnekte de *iş* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yme erkligin erksizin erinip ermegürüp işke **küdügke** tıtanıp yazukda boşungalı barmadımız erser “Yine bilerek veya bilmeyerek, erinip ihmal ederek ya da **işe** güce dalarak günahıtan arınmayı istemediysek ...”* (Chuast 303-307), *İşler **küdügler*** (TT II 424).

#### 1.7.17.1.4. Yumuş “amel” (<\*yum-uş: ED: 938).

TürkRunik: yumuş “hizmet, vazife; elçilik görevi” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yumuş “iş, hizmet” (TT VII: 40); İlkİslami: yumuş “hizmet, vazife” (KB: 558), yumuş “iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber götürüp getirme” (DLT: 988).

**ManTürk:** BT V: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yumuş* sözcüğü “amel” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Teñriler barça işin yumuşın “Tanrılar tüm amellerini .... (BT V 52).*

### 1.7.17.2.Davranış / Huy Biçimleri

#### 1.7.17.2.1. Al “hilekârlık” (ED: 120).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: al “al, hile, aldatma” (EUTS: 10); İlkİslami: al “hile” (KB: 14), al “hile, aldatma” (DLT: 547).

**ManTürk:** Pothi: 68, 162. M III: 44. BT V: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *al* sözcüğü “hilekârlık” anlamına gelmektedir. Sözcük, *altag* ve *çeviş* sözcükleriyle ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün “hilekârlık” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Al** *altag uzanmaklarig taşgarıp “Onların **hilekârlık** maharetlerini meydana çıkarıp ...”* (Pothi 68), **Al** *altag uzanmaklarig üntürüp “**Hilekârlık** maharetlerini artırıp...”* (Pothi 162), **Al** *çeviş* (M III 44), **Allig** *çevişlig şimnu yek “**Hileli** Şimnu şeytan.”* (BT V 26).

#### 1.7.17.2.2. Altag “hilekârlık” (<*alta-g*: ED: 130; OTWF: 179).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: altag “aldatma, hile” (U IV A: 49); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 68, 162.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurcada “hilekârlık” anlamına gelmektedir. Bu sözcük, tanıklanan iki örnekte de yine aynı anlamdaki *al* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: **Al** ***altag** uzanmaklarig taşgarıp “Onların **hilekârlık** maharetlerini meydana çıkarıp...”* (Pothi 68), **Al** ***altag** uzanmaklarig üntürüp “**Hilekârlık** maharetlerini artırıp...”* (Pothi 162).

#### 1.7.17.2.3. Amıl ~ Amal “sakin, yumuşak huylu” (ED: 160).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amal “sakin” (Maitr: 348); İlkİslami: amul “sakin, yavaş” (KB: 19), amul “sakin, huzurlu; yumuşak huylu” (DLT: 550).

**ManTürk:** M III: 20, 31. BT V: 53. TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *amul* ~ *amal* sözcüğü “sakin, yumuşak huylu” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: **Amul** *yabaş kişilerig “Sakin, yumuşak huylu kişileri...”* (TT II 425), **Amal** *yavaş köñül “Sakin, yumuşak gönül.”* (M III 31), *Kün küñine olarnıñ amul yavaş köñüli “Günü gününe onların yumuşak gönlü ...”* (M III 20), *Örügün amlin kiñin alkıgın yadılmakı bolzun “Sessiz, **sakin**, geniş ve uzak olsun.”* (BT V 53).

**1.7.17.2.4. Ayançañ** “saygılı” (<*aya-n-*: ED: 275; <*aya-nç+añ*: OTWF: 160).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ayançañ “saygılı” (BT XIII: 201); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 2, 232.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “saygılı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “saygılı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Ayançañ** *köñülin yükünür biz “Saygılı düşüncelerle ibadet ederiz.”* (Pothi 232), **Ayançañ** *köñül* (Pothi 2).

**1.7.17.2.5. Bağırsak** “merhametli” (<*bagır+sa-k*: ED: 319).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bağırsak “merhametli, şefkatli, sadakatli” (KB: 52), bağırsak “merhametli ve cömert” (DLT: 570).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “merhametli” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “merhametli” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: **Bagırsakım** “*Merhametlim.*” (ETŞ 4).

**1.7.17.2.6. Boşunçsuz** “affedil(e)mez” (<*boşu-n-ç+suz*: ED: 383; OTWF: 353).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 35.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *boşunçsuz* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “affedil(e)mez” anlamına gelmektedir: *Muntag bu boşunçsuz yazuk yazıntımız erser “Böylesine affedilmez günahlar işlediysek...”* (Chuast 35-36).

#### 1.7.17.2.7. Çeviş “hile”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: çeviş “usûl, çare” (Kuan: 39), çeviş “yol, vasıta, tedbir, hile” (EUTS: 61); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 4. BT V: 26.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “hile” anlamına gelmektedir. Sözcük, anlamdaşı *al* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu sözcüğün “hile” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Al çeviş* (M III 44). Metinlerde, *çevişlig* “hileli” anlamına gelmektedir: *Allig çevişlig şimnu yek “Hileli Şimnu şeytan.”* (BT V 26).

#### 1.7.17.2.8. Esirgençsiz “cömert” (<*esirge-n-ç+siz*: ED: 252; <*esirke-n-ç+siz*: OTWF: 353).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: esirgençsiz “cömert” (Maitr: 388); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 109.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “cömert” anlamına gelmektedir: *Esirgençsizin üleyü yarlıkatınız “Cömertçe paylaşmayı emrettiniz.”* (Pothi 109).

#### 1.7.17.2.9. İkirçgü “kararsız” (ED: 115).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ikirçgü “ikircik, kuşku, şüphe” (HT X: 143); İlkİslami: ikirçgün “tereddütlü, kararsız” (DLT: 633).

**ManTürk:** Pothi: 157. M III: 21, 48. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ikirçgü* sözcüğü “kararsız” anlamına gelmektedir: ***İkirçgü*** *könüllüg yalñuklarka “Kararsız insanoğluna...”* (Pothi 157), ***İkirçgü*** *könüllüg yalñuklar* (M III 48), *Ornagsız **ikirçgü** könül tutmakda özin tarkaru tutar “Kendisini, kararsız ve kaygılı olmaktan uzak tutar.”* (M III 21), *Ornagsız **ikirçgü** könül* (Licht 265). Örneklerden de görüldüğü gibi, sözcük tüm örneklerde *könül* sözcüğüyle kullanılmıştır.

#### 1.7.17.2.10. Kadar “gaddar, zorba” bkz. 1.7.22.13. Kadar

#### 1.7.17.2.11. Kanınçsız “doyumsuz” (<\*kan-in-ç+sız: ED: 639; <kan-inçsız: OTWF: 353)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kanınçsız “doyumsuz” (U III: 71), kanınçsız “dinlemekle doyulmaz (söz hakkında)” (HT X: 144); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 81.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “doyumsuz” anlamına gelmektedir: *Körü **kanınçsız** körkle körkünjüzni “Senin güzel görüntünü izlemeye asla doyamayız.”* (Pothi 81).

#### 1.7.17.2.12. Kıvırkak “tamahkâr” (<\*kıvır-gak: ED: 587).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kıvırka “hasis” (Maitr: 410), kıvırkak “tamahkâr, hasis, eli sıkı” (EUTS: 177); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 90.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tamahkâr” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “tamahkâr” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Kıvırkak*** *saranlar “... tamahkâr cimriler.”* (Pothi 90).

#### 1.7.17.2.13. Kür “hile” (ED: 735).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kür “hîle” (Maitr: 425); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M II: 5. M III 9.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kür* “hile” anlamındadır. Sözcük tanıklandığı iki örnekte de anlamdaşı olan *tev* ile kullanılmıştır: *Bu yir üze neṅ antag tev **kür** yelvi arviş yok “Bu yeryüzü üzerinde asla öyle **hile**, büyü, sihir yoktur.”* (M II 5). *Barça teven **kürün*** (M III 9).

**1.7.17.2.14. Küvenç** “gurur” (<*küven-ç*: ED: 689; OTWF: 282).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küvenç “gurur” (Maitr: 426); İlkİslami: küvenç “güvenç, güven” (KB: 304).

**ManTürk:** Pothi: 55.

Maniheist Uygurca metinlerde, *küvenç* sözcüğü “gurur” anlamına gelmektedir. Sözcük, tanıklandığı tek örnekte *küvençlig* biçimiyle “mağrur” anlamına geldiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir: ***Küvençlig** suv köznekiṅe suklunmuşlarka “**Mağrur** suyun yansımasına dalmış olanlara.”* (Pothi 55).

**1.7.17.2.15. Küzünç** “koruyucu”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 3.

Maniheist Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanan *küzünç* sözcüğü “koruyucu” anlamına gelmektedir. Tarihî Türk dili alanlarında tanıklanamayan sözcük, Clauson’a göre *küsünç* sözcüğünün yanlış yazılmış bir şeklidir. (ED: 762). *Körtle tüzün teṅrim külügüm **küzünçüm** “Güzel, asil Tanrım, ünlüm, **koruyucum**.”* (ETŞ 3).

**1.7.17.2.16. Mansız** “alçakgönüllü” (<*men+siz*: ED: 351).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: mensiz “benliksiz” (Maitr: 430); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** TT II: 425.



Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurcada *mansız* biçimiyle tek örnekte tanıklanmaktadır. Sözcük tanıklandığı örnekte “alçakgönüllü” anlamına gelmektedir: *Asra mansız sakinçlarig* “*Alçakgönüllü düşünceleri...*” (TT II 425).

**1.7.17.2.17. Oglagu** “yumuşak, asil” (<\*ogla-gu: ED: 86).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oglagu “müşfik, yumuşak” (Maitr: 436); İlkİslami: oglagu “nazlı, asil” (KB: 333), oglagu “bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse” (DLT: 770).

**ManTürk:** M III: 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *oglagu* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte, cümlelerin tam okunamamasından ötürü anlamlandırılmamıştır: *Etözin oglagu kön/////* (M III 22). Sözcük, Eski Türkçede -yukarıda da belirtildiği üzere- “yumuşak, müşfik, asil” gibi anlamlara gelmektedir.

**1.7.17.2.18. Ogrı** “hırsız” (ED: 90).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ogrı “hırsız, yankesici” (Maitr: 435); İlkİslami: ogrı “hırsız” (KB: 334), ogrı “hırsız” (DLT: 771).

**ManTürk:** IrkB: 16. BT V: 22. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ogrı* sözcüğünün “hırsız” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Utru yirde ogrı sokuşup tutupan minmiş* “Yolda karşısına *hırsız* çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.” (IrkB 16), *Ekinti yme ogrı ogurladım erser* “İkinci olarak da *hırsızlık* yaptysam ...” (BT V 22). Örnekte *ogrı ogurla-* birleşik yapısı “hırsızlık yapmak” anlamına gelmektedir. *Ol üç ogrılar* “O üç *hırsız...*” (TT II 424).

**1.7.17.2.19. Ornagsız** “kararsız, kaygılı” (<orun+a-g+sız: ED: 237: OTWF: 198).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 21. Licht: 265.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *ornagsız* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kararsız, kaygılı” anlamlarına gelmektedir. Sözcük, tanıklandığı iki örnekte de anlamdaşı olan *ikirçgü* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Ornagsız*** *ikirçgü köñül tutmakda özin tarkaru tutar “Kendisini, kararsız ve kaygılı olmaktan uzak tutar.”* (M III 22). ***Ornagsız*** *ikirçgü köñül* (Licht 265).

**1.7.17.2.20. Otgurak** “ikna edici” (<\*od-gur-ak: ED: 49).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: odgurak “şüphesiz, açık” (BT XXV: 393); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 105.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *otgurak* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “ikna edici” anlamına gelmektedir: ***Otgurak*** *burkan kutın bultuñuz “Peygamberliğin kutsallığını ikna edici bir biçimde edindiniz.”* (Pothi 105-106).

**1.7.17.2.21. Sak** “uyanık” (ED: 803).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sak “uyanık” (BT XXV: 402); İlkİslami: sak “uyanık” (KB: 378), sak “uyanık ve kıvrak zekâlı olan” (DLT: 800).

**ManTürk:** M I: 22. M III: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde *sak* sözcüğü iki örnekte tanıklanmıştır. Sözcük, tanıklandığı iki örnekte de *udug* sözcüğüyle kullanılmıştır: *Udug sak köñçiçe igidmele* (M III 5), ... *udug sak*... (M I 22).

**1.7.17.2.22. Saran** “cimri” (ED: 853).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: saran “cimri” (BT XXV: 403); İlkİslami: saran “hasis, cimri, eli sıkı” (KB: 382), saran “cimri” (DLT: 805).

**ManTürk:** Pothi: 90.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *saran* sözcüğü “cimri” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “cimri” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kıvrkak saranlar “Tamahkâr cimriler ...”* (Pohti 90).

**1.7.17.2.23. Sedreksiz** “yoğun” (<*sedre-k*: ED: 802; OTWF: 242).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sedrek “seyrek, ince” (EUTS: 199), sedreksiz (Suv: 657); İlkİslami: Ø ama sedrek “seyrek” (DLT: 812).

**ManTürk:** Pohti: 20.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sedreksiz* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Sedreksiz yigi kılınçların* (Pohti 20). İlk İslami çevrede de tanıklanan *sedrek* “seyrek” sözcüğünün *sedreksiz* biçimine, yalnızca Maniheist ve Budist Uygurca metinlerde rastlanmaktadır. Sözcük, *kılınç* sözcüğüyle kullanıldığı için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

**1.7.17.2.24. Serimlig** “sabırlı” (<*ser-im+lig*: ED: 853; OTWF: 299).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: serimlig “sabırlı” (BT XIII: 229); İlkİslami: serimlig “sabırlı” (KB: 391).

**ManTürk:** M III: 20.

Maniheist Uygurca metinlerde, *serimlig* sözcüğü tanıklandığı tek örnek şudur: *Serimlig kiñ ergüni köni tüz kamagka edgü sakıncı uklyur üren yaşarur yadilur* (M III 20).

**1.7.17.2.25. Serinç** “sabır” (<*ser-in-ç*: ED: 854).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 32.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *serinç* sözcüğünün, Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örneği şudur: *Kamag budun köñül[t]e serincin ...i* (M I 32).

**1.7.17.2.26. Sıgıtsız** “feryatsız” (<*sıgıt+sız*: ED: 807).

TürkRunik: Ø ama sıgıt “keder, üzüntü; yas, matem” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sıgıtsız* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “feryatsız” anlamına gelmektedir: *Burkan nomın turgurdukin üçün ... sıgıtsız boltumuz “Burkanın öğretisini yükselttikleri için **feryatsız** olduk.”* (M III 36).

**1.7.17.2.27. Sizik** “kuşkulu; soru” (<*siz-ig*: ED: 862; <\**sezi-k*: OTWF: 242).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sizik “şüphe” (Maitr: 459), sizik “soru, şüphe” (Üçİtig: 175), sizik “şüphe” (Kuan: 48); İlkİslami: sizik “seziş, sezme, şüphe” (KB: 400), sizig “zan” (DLT: 826).

**ManTürk:** Pothi: 170. M I: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sizik* sözcüğü “kuşkulu, soru” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “kuşkulu, soru” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Sizik köñüllerin tarıkar erti “**Kuşkulu** düşünceleri bastırırdı.”* (Pothi 170), *Sizik aytsar inçe kiginç birgil “**Soru** sorsa böyle cevap ver.”* (M I 19).

**1.7.17.2.28. Talım** “yırtıcı; cesur” (ED: 499).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: talım “yırtıcı” (Kuan: 48); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 3, 40, 43, 51.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan talım sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yırtıcı; cesur” anlamlarına gelmektedir. Sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Altun kanatlıg talım kara kuş men “Altın kanatlı **yırtıcı** (bir) kartalım.”* (IrkB 3), *Talım kara kuş kopupan barmış “**Yırtıcı** bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış.”* (IrkB 43), *Talım urı “**Cesur** bir genç”* (IrkB 40).

**1.7.17.2.29. Tepiz** “kıskanç” bkz. 1.3.2.9. Tepiz

**1.7.17.2.30. Terkiş** “kavga” (<\*tir-ig+e-ş: ED: 545;<\*terke-: OTWF: 268).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tirgeş “kalabalık yüzünden yürümede zorluk çekme” (DLT: 883).

**ManTürk:** M III: 17, 19.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde iki örnekte tanıklanmıştır: *Terkiş bilig* (M III 19), *Terkiş küçeg biliglig* (M III 17). Caferoğlu, sözcük için “kavga” anlamını vermiştir. (EUTS: 235). KM ise - yukarıda belirtildiği üzere- sözcükle ilgili “kalabalık yüzünden yürümede zorluk çekme” notunu düşmüştür.

**1.7.17.2.31. Tetrü ~ Tertrü** “aksi” bkz.1.7.19.17. Tetrü ~ Tertrü

**1.7.17.2.32. Tev** “hile” (ED: 434).

TürkRunik: Ø ama teblig “hilekâr, aldatıcı” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tev “hîle” (Maitr: 474); İlkİslami: tev “hile” (DLT: 873).

**ManTürk:** M II: 5. M III: 9.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tev* “hile” anlamındadır. Sözcük tanıklandığı iki örnekte de anlamdaşı olan *kür* ile kullanılmıştır: *Bu yir üze neñ antag tev kür yelvi arviş yok “Bu yeryüzü üzerinde asla öyle hile, büyü, sihir yoktur.”* (M II 5). *Barça teven kürün* (M III 9).

**1.7.17.2.33. Todunçsuz** “doyumsuz, utanmaz” (<to-d-un-ç+suz: ED: 458; OTWF: 353).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: todunçsuz “doyumsuz, açgözlü” bkz. ED: 458; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 11, 290, 340, 348.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “doyumsuz, utanmaz” anlamlarına gelmektedir. Sözcük tanıklandığı örneklerde, anlamdaşı olan *uvutsuz* sözcüğüyle kullanılmıştır:

*Kamag yekler uluglar **toduncsuz** uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı “En büyük şeytanın **doymsuz, utanmaz, ahlaksız** ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.”* (Chuast 10-14), *Teñriden murva üçün teñrim egsüklüg yazuklug biz ötegçi birimçi biz **toduncsuz** uvutsuz suk yek üçün “Tanrım biz hatalı, günahkâr borçlularız. **Doymsuz, utanmaz, ahlaksız, şeytani hırslar için ...**”* (Chuast 345-349).

#### **1.7.17.2.34. Uvutsuz** “utanmaz, ahlaksız” (<uvut+suz: ED: 8).

TürkRunik: Ø ama ubut “utañ” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uvutsuz “hayâsız” (Kuan: 51), uvutsuz “edepsiz” (Maitr: 494); İlkİslami: uvutsuzluk “hayâsızlık” (KB: 500), uvut “hayâ, utanma” (DLT: 927).

**ManTürk:** Chuast: 11, 290, 340, 348. Pothi: 379. M I: 5, 6, 16, 35. M III: 19, 22, 29, 38, 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uvutsuz* sözcüğü “utanmaz, ahlaksız” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “utanmaz, ahlaksız” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ölügüg kuçup **uvutsuz** bilig sürüp ol ölügke katultı “Öliyi kucaklayıp, **ahlaksızca** o ölüyle birlikte oldu.”* (M I 5), *Uvutsuz bilig* (M I 35), *Teñriden murva üçün teñrim egsüklüg yazuklug biz ötegçi birimçi biz toduncsuz **uvutsuz** suk yek üçün “Tanrım biz hatalı, günahkâr borçlularız. Utanmaz, **ahlaksız, şeytani hırslar için ...**”* (Chuast 345-349).

#### **1.7.17.2.35. Yabaş ~ Yavaş** “yumuşak huylu, sakin” (<\*yaba-ş: ED: 880).

TürkRunik: Ø ama yabaş “bir ırmak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: yavaş “yumuşak huylu” (Maitr: 506); İlkİslami: yavaş “yumuşak huylu” (KB: 532), yavaş “yumuşak huylu (insan); huysuz olmayan (hayvan)” (DLT: 960).

**ManTürk:** ETŞ: 4. M III: 20, 31. TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yabaş ~ yavaş* sözcüğü “yumuşak huylu, sakin” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “yumuşak huylu, sakin” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Amıl **yabaş** kişilerig “Sakin, **yumuşak huylu** kişileri...”* (TT II 425), ***Yavaşım** birle yakışpan adrılmalım “**Yumuşak huylum** ile birleşerek, bir daha ayrılmayalım.”* (ETŞ 4), *Amal **yavaş** köñül “Sakin, **yumuşak***

*gönül.*” (M III 31), *Kün küñine olarnıñ amıl yavas köñülü* “*Günü gününe onların yumuşak gönlü ...*” (M III 20).

**1.7.17.2.36. Yalıg** “güler yüzlü” (<yılı-g: ED: 925).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yılıg “ılık” (Maitr: 507); İlkİslami: ılıg ~ yılıg “ılık” (DLT: 656).

**ManTürk:** IrkB: 2.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalıg* sözcüğü “güler yüzlü” anlamına gelmektedir. Sözcük, temel anlamıyla “ılık” anlamına gelse de Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneğinde mecazi bir kullanımda görülmektedir: ***Yalıg*** *kişi oğlın sokuşmış “Güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2).

**1.7.17.2.37. Yarlıkançuçı** “merhametli” (<yarlıka-nçu+çı: OTWF: 286).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yarlıkançuçı “acıyan, merhametli, bereketli” (Kuan: 52), yarlıkançuçı “merhametli, şefkatli” (Yüan: 599); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 99, 158, 173. M I: 10, 11, 12, 19. M III: 25, 28, 44. BT V: 24.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “merhametli” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “merhametli” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ulug yarlıkançuçı köñül üze olarnı barça sıgurup “Yüce merhametli düşüncesiyle onların hepsini kucakladı.”* (Pothi 158-159), ***Yarlıkançuçı*** *köñülleri üklyü “Merhametli fikirleri geliştirdi.”* (Pothi 174), *Yitiñsiz korkmasar ökünmeser ol tınlıg üç yavlak yolka tüşer tip yarlıkadı takı yme anant men ulug yarlıkançuçı biligin “Ulaşılmaz, korkmasa, tövbe etmese o canlı üç kötü yola düşer diye emretti ve yine Anant, büyük merhametli, bilgisi...”* (M III 44).

**1.7.17.2.38. Yigi** “yoğun” (<\*yig-i: ED: 911).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yig “sık, sıkı” (EUTS: 296); İlkİslami: yigi “aralıksız, sık ve bitişik, sağlam” (DLT: 974).

**ManTürk:** Pothi: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yigi* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Sedreksiz yigi kılınçların* (Pothi 20).

### 1.7.18. Şöhret ve Saygınlık

**1.7.18.1.At** “ad; nam, şöhret” (ED: 32).

TürkRunik: at “ad; unvan; kimlik, bodun kimliği” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: at “isim; şöhret” (Maitr: 355); İlkİslami: at “ad, isim” (KB: 32), at “isim; unvan” (DLT: 562).

**ManTürk:** Chuast: 359. Pothi: 2, 369, 426, 372, 383. M I: 25, 26, 27. M III: 20, 23, 34, 41, 42, 43. BT V: 30, 60. ETY II: 94. TT II: 416. Yosipas: 104.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *at* sözcüğü temel olarak “ad, isim” anlamında kullanılmıştır. Sözcük nadir de olsa “nam” anlamında da görülmektedir: *Nigoşak atın tutar biz “Dinleyici adını veririz.”* (Chuast 359-360), *Atın körkin teğürüp... kurtgargalı belgürtiler “Adlarını ve görüntülerini değıştirip ... kurtarmak için belirdiler.”* (M III 34), *Ezrua teñri atına “Ezrua Tanrı adına...”* (M I 25), *Edgü atı küsi yorigay “İyi nam salacak.”* (BT V 60).

Maniheist metinlerde, *atlıg* sözcüğüne de yaygın olarak rastlanmaktadır. Bu sözcük ise “meşhur, ünlü” anlamına gelmektedir: *Ayaglıg atlıg kañım Mani burkanım “Benim saygın ve ünlü babam, benim peygamberim Mani.”* (Pothi 2), *Tataglag atlag teñri* (M I 27), *Ol arazan atlıg satıgçı başlap “Arazan adlı satıcının önderliği ile başlayıp...”* (Pothi 383), *Atlıg yüzlüg “Meşhur ve tanıdık simalı”* (M III 42), *Atlıg yüzlüg üzüt* (M III 41), *Kunçuylar tayşılar ulug atlıglar başlaguçı ulug kiçig kamag bodun toy kapğına tegi bardılar “Prensesler, Tayşılar, meşhur kişiler, yöneticiler, büyüklü küçüklü tüm halk karargâhın kapısına vardılar.”* (TT II 416).

**1.7.18.2.Kü** “nam, şöhret” (ED: 686).



TürkRunik: kü “haber, duyum, istihbarat; şan, şöhret” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: kü “şan; meşhur” (Maitr: 424); İlkİslami: kü “ün, san” (KB: 296), kü “insanlar arasındaki şöhret” (DLT: 753).

**ManTürk:** M I: 21, 26. M III: 12, 20, 32, 46. ETŞ: 3. BT V: 24, 26, 34, 59, 60. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kü* sözcüğü “nam, şöhret” anlamına gelmektedir. Ayrıca *külüg* sözcüğü de “meşhur, ünlü” anlamında tanıklanmaktadır: *Edgü atı küsi yorigay “İyi nam salacak.”* (BT V 60), *Kün ay teñrilerniñ küsin* “Güneş ve Ay Tanrılarının şöhretini ...” (BT V 34), *////ek küg birdi nomlug bu//* (M III 46), *Körtle tüzün teñrim külügüm küzünçüm “Güzel, asil Tanrım, ünlüm, koruyucum.”* (ETŞ 3).

**1.7.18.3. Yüzlüg** “(tanıdık) simalı, çehreli, meşhur” **bkz. 1.5.3.41. Yüz**

### 1.7.19. Ölçü / Hacim

**1.7.19.1. Ağır** “ağır, yoğun, derin” (ED: 88).

TürkRunik: ağır “ağır; değerli” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: ağır ~ agar “ağır; pek; ciddi; şeref” (Maitr: 345); İlkİslami: ağır “ağır, güç; ağır, değerli, kıymetli” (KB: 9), ağır “ağır, yavaş; ağırlık, yük; pahalı” (DLT: 542).

**ManTürk:** Pothi: 239, 279, 355. M I: 25, 28. M II: 6. M III: 12, 31. BT V: 52. TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ağır* sözcüğü “ağır, yoğun, derin” gibi anlamları mevcuttur. Bu sözcüğün verilen anlamlarının tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Ağır*** *ayamak “Derin saygı...”* (Pothi 279), ***Ağır*** *agruş körür “Ağır işkence görür.”* (M III 31), *///iş ağır igliglerig öñeddtürdi “Ağır hastaları iyileştirdi.”* (BT V 52), ***Ağır*** *sevinç* (M I 25), ***Ağır*** *küsüñ bitidim “Derin arzuya yazdım.”* (M I 28).

**1.7.19.2. Alkığ** “geniş; uzak” (ED: 137).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: alkıg “geniş” (Maitr: 347); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 30, 42. BT V: 29, 37, 53, 54.

Köktürkçe ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “geniş; uzak” anlamlarına gelmektedir: *Taşkın il kiñin alkıgın turzun “Tüm ülke **geniş** kalsın.”* (M III 42), *Örügün amlin kiñin alkıgın yadılmakı bolzun “Sessiz, sakın, geniş ve **uzak** olsun.”* (BT V 53).

Örnekte, *emgekte alkıg kıl-* birleşik yapısı “dertlerden uzak olmak” anlamına gelmektedir: *Muñda emgekte sizinçsiz boş alkıg kılurlar “Şüphesiz, tüm dertlerden ve acılardan **uzak** olurlar.”* (BT V 37).

**1.7.19.3.Bakır** “1. bakır onunun onda biri. 2. bakır rengi.” (ED: 317).

TürkRunik: bakır “bakır; bakır para” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bakır “bakır” (Maitr: 358); İlkİslami: bakır “bakır” (KB: 54), bakır “bakır; Çin’de kullanılan para” (DLT: 571).

**ManTürk:** Pothi: 446. M III: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *bakır* sözcüğü, temel anlamıyla tanıklanamamıştır. İki örnekte tanıklanan sözcük, ağırlık birimi ve bakır rengini ifade eden örneklere sahiptir. Sözcüğün, ağırlık birimi olarak kullanıldığı örnekler şunlardır: *Bir bakır agrı serinmek “Bir **bakır** sert, sabırlı olmak...”* (M III 32), *Yiti **bakır** agrı sroš//t uruğı* (M III 32).

**1.7.19.4.Bedük** “büyük; yüksek” (<*bedü-k*: ED: 302; OTWF: 230).

TürkRunik: bedük “büyük” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bedük “büyük, iri” (Maitr: 362); İlkİslami: bedük “büyük” (KB: 68), bedük “büyük, yüce” (DLT: 580).

**ManTürk:** IrkB: 60. M I: 16. M III: 17, 35. Windgott: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bedük* sözcüğü “büyük, yüksek” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcük genelde *küçlüg* “güçlü” sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Her ne kadar bu örneklerde bir nevi unvan niteleyicisi, “ulu, yüce” gibi anlamlarda kullanılsa da *bedük* sözcüğünün bu başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü bu anlamlarının yanı sıra bir örnekte de “yüksek” anlamında

tanıklanmaktadır. Söz edilen örnekler şunlardır: *Küçlüg **bedük** bolur* “*Güçlü ve **büyük** olur.*” (M I 16), *Küçlügün **bedükün*** (M III 17), *Alp erdemlig **bedük** küçlüg iligimiz* “*Alp, erdemli, **büyük**, güçlü hükümdarımız ...*” (M III 35), ***Bedjük]** tiz üze ünüpen möjreyür men* “***Yüksek** dizlerimin üstüne çıkararak böğürürüm.*” (IrkB 60), *Semiz öñlüg yağlıg küçlüg kop **bedük** bolurlar* “*Semiz görünüşlü, yağlı, güçlü ve hep **büyük** olurlar.*” (Windgott 19-21).

#### 1.7.19.5. Bek “katı, sağlam” (ED: 323).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bek “sağlam, sert” (Maitr: 362), bek “sağlam, sarsılmaz, sâbit” (Yüan: 309); İlkİslami: bek ~ berk “pek, sağlam, kuvvetli, mahfuz, muhkem; çâre, tedbir; kilit” (KB: 72, 75), bek ~ berk “sağlam, muhkem, sıkı, muhafazalı, saklanmış” (DLT: 581, 583).

**ManTürk:** M I: 30. M III: 36. BT V: 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bek* sözcüğü “katı, sağlam” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcük tanıklandığı üç örnekte de *katıg* sözcüğüyle ikileme oluşturmuştur: ***Bek katıg*** (M III 36), *Tejrilerniñ **bek** katıg tepremez kamşamaz ornagları orunları* “*Tanrıların **katı**, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.*” (BT V 32), ***Bek** katıg kirtgünçlüg nigoşak Arslan* “***Sağlam** inançlı dinleyici Arslan...*” (M I 30).

#### 1.7.19.6. Bekrü “sıkıca, iyi” (<\*bek+er-ü: ED: 328).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bekrü “sağlamca” (KP: 203); İlkİslami: bekrü “sağlamca, sıkıca, sertçe” (KB: 73).

**ManTürk:** BT V: 51. M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bekrü* zarfı “sıkıca, iyi” anlamına gelmektedir: *Ol er kentü butın kolin yiti temir бага **bekrü** bamiş erti* “*O adam, kendi kollarını ve bacaklarını keskin demir prangalara **sıkıca** bağlamıştı.*” (BT V 51), ***Bekrü** kizle yaşurgıl adın kişi körmezün* “***İyi** gizle, başkası görmesin.*” (M III 29).

#### 1.7.19.7. Bire “uzunluk ölçüsü” (ED: 355).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bire “mil” (Maitr: 366); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 46. M I: 20.

Köktürkçe ve İlk İslami metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “uzunluk ölçüsü”nü ifade etmektedir: *Eki tümen **bire** yirden eştilür “Yirmi bin **bire** uzaklıktaki yerden (bile) duyulur.”* (BT V 46). *Ot teyrig yitmiş tümen **bire** süñü teg kılıp şimnu başın “Ateş Tanrısı ’nı yetmiş bin **bire** uzunluğundaki mızrak gibi kullanıp Şimnu ’nun başını...”* (M I 20).

**1.7.19.8. Irak** “uzak” (<ıra-k: ED: 214; OTWF: 233).

TürkRunik: irak “uzak” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: irak “uzak” (Maitr: 392); İlkİslami: yırak “uzak” (KB: 541), yırak “uzak” (DLT: 973).

**ManTürk:** BT V: 56, 65, 67, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irak* sözcüğü “uzak” anlamına gelmektedir: *Bügü... **irak** ... körüñ* (BT V 56), ***Iraktan** yinçürü yükünü “Uzaktan baş eğip tapınarak ...”* (BT V 65).

**1.7.19.9. Katıg** “katı, sert, sağlam” (<kat-ıg: ED: 597; OTWF: 191).

TürkRunik: katıg “sert, katı” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: katıg ~ katag “sert, katı, haşın” (Maitr: 404); İlkİslami: katıg “katı, sert, çok” (KB: 227), katıg “katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık” (DLT: 692).

**ManTürk:** IrkB: 65. Pothi: 88. M I: 30. M III: 14, 26, 36. BT V: 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *katıg* sözcüğü “katı, sert, sağlam” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Semiz at agzı **katıg** boltı “Semiz atın ağzı **sertleşti**.”* (IrkB 65). Örnekteki *katıg bol-* yapısı “sertleşmek” anlamına gelmektedir. *Bek **katıg*** (M III 36), *Teñrilerniñ bek **katıg** tepremez kamşamaz ornağları orunları “Tanrıların **katı**, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.”* (BT V 32), *Bek **katıg** kirtgünçlüg niğoşak Arslan “Sağlam inançlı dinleyici Arslan...”* (M I 30). Sözcük, -yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi-anlamdaşı olan *bek* sözcüğüyle ikileme olarak da kullanılmıştır. ***Katıgı** bedümiş “**Katı***

büyümüş.” (Pothi 88), *Kaltı katıgıg altun kısıada arıyurça “**Katı** altın fırında nasıl eritiliyorsa?”* (M III 14).

#### 1.7.19.10. Katıgdı ~ Katıgtı “sıkıca” (<kat-ıg+tı: ED: 599).

TürkRunik: katıgdı “sıkı, iyice” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 14, 33.

Budist ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan bu zarf, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *katıgdı ~ katıgtı* biçimleriyle “sıkıca” anlamına gelmektedir. Bu zarfın oluşumu da *edgüti* zarfına benzemektedir. *Katıgdı ~ katıgtı* zarfının “sıkıca” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Katıgtı ba edgüti ba tir “**Sıkıca** bağla, iyi bağla!”* (IrkB 14), *Takı ur katıgdı ba “Daha çok vur, sıkıca bağla.”* (IrkB 33).

#### 1.7.19.11. Kiçig “küçük; genç” (ED: 696).

TürkRunik: kiçig “küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kiçig “küçük, ufak” (Mair: 411); İlkİslami: kiçig “küçük, genç” (KB: 255), kiçig “küçük” (DLT: 719).

**ManTürk:** IrkB: 67. Chuast: 125. ETŞ: 4. M III: 38, 43. BT V: 23, 24, 65. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kiçig* sözcüğünün “küçük; genç” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] ... “**Genç** dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip ...”* (IrkB 67), *Turalıgıg ulugka kiçigke tegi “Büyüğünden küçüğüne kadar* (Chuast 124-125), *Kireyin tiser kiçigkiem “Gireyim desem küçücüğüm.”* (ETŞ 4), *Azu ulug başak kün azu kiçig başak künke kılsar “Ya büyük oruç gününde ya da küçük oruç gününde oruç tutsalar.”* (M III 38), *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig başak künte yazukumın boşuyu biriñ teñrim manastar hirza “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!”* (BT V 23), *Tömeninç kiçig yavız kulutı “Ufak, küçük, kötü kulu ...”* (BT V 65), *Kunçuylar tayşılar ulug atlıglar başlaguçı ulug kiçig kamag bodun toy kapgıña tegi bardılar “Prensesler, Tayşılar, meşhur kişiler, yöneticiler, büyüklü küçüklü tüm halk karargâhın kapısına vardılar.”* (TT II 416).

**1.7.19.12. Kiñ** “geniş; uzak” (ED: 724).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kiñ “geniş; tam” (Kuan: 42); İlkİslami: kiñ “geniş” (KB: 256); kiñ “geniş” (DLT: 720).

**ManTürk:** ManTürkGed: 23. M III: 12, 30, 42, 43. BT V: 28, 39, 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kiñ* sözcüğü “geniş; uzak” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “geniş; uzak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Kiñ*** *koyunuzda “Geniş koynunuzda...”* (ManTürkGed 23-24), *Taşkın il **kiñin** alkığın turzun “Tüm ülke geniş kalsın.”* (M III 42). Örnekte, *kiñ* *alkıg tur-* “geniş kalmak” anlamına gelmektedir. *Köprügi **kiñ** bolzun men anta sizinçsiz erteyin “Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39), *Örügün amlin **kiñin** alkığın yadılmakı bolzun “Sessiz, sakın, geniş ve uzak olsun.”* (BT V 53).

**1.7.19.13. Kurug** “kuru; boşluk” (<*kuri-g*: ED: 652; OTWF: 194).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kurug “kuru, boş” (Maitr: 420; Yüan: 372); İlkİslami: kurug “kuru, boş, asılsız” (KB: 293).

**ManTürk:** Chuast: 96, 354. Pothi: 204, 500. M I: 17. M III: 12, 34, 37, 39. BT V: 45, 55.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kurug* sözcüğü temel olarak “kuru” anlamına gelmektedir: *Kaltı ot **kurug** otuñug küyügürçe “Nasıl ki, ateş kuru odunu yakıyorsa...”* (M I 17), ***Kurug** öl yerke “Kuru ve ıslak yere...”* (Chuast 96) *Törtünç anı aydı **kurug** kan yimeñ tidi “Dördüncü olarak, kuru kan yemeyin, dedi.”* (M III 39), ***Kurug** kum* (M III 37) ***Kurug** öl yirke ... “Kuru ve ıslak yere...”* (BT V 45).

Sözcük, Eski Uygurcada “boşluk” (Arat, 1942: 70) anlamına da gelmektedir: *Eki **kurug** tözin bilmetin “İki **boşluk** esasını bilmeden.”* (Pothi 204).

**1.7.19.14. Öl** “ıslak” (ED: 124).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öl “nemli” (KP: 212); İlkİslami: öl “ıslak, yaş, nem” (KB: 359), öl “ıslak, nemli; çiy” (DLT: 786).

**ManTürk:** Chuast: 96, 354. BT V: 45, 55.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öl* sözcüğü tanıklanan örneklerde “ıslak” anlamına gelmektedir: *Kurug öl yerke beş türlüg tınlıgka beş türlüg otka ıgac̣ka neçe yazıntımız erser “Kuru ve **ıslak** yere, beş türlü canlıya, beş türlü bitkiye, ağaca karşı nice günahlar işlediysek...”* (Chuast 96-99) *Kurug öl yerke ... “Kuru ve **ıslak** yere...”* (BT V 45).

**1.7.19.15. Semiz** “semiz” (ED: 830).

TürkRunik: semiz “semiz” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: semiz “şişman” (PañcFrag: 189); İlkİslami: semiz ~ semüz “hayvanların semiz olanı” (DLT 813).

**ManTürk:** IrkB: 65. Windgott: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *semiz* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Semiz at agzı katıg boltı “**Semiz** atın ağzı sertleşti.”* (IrkB 65), *Semiz önlüg yağlıg küçlüg kop bedük bolurlar “**Semiz** görünüşlü, yağlı, güçlü ve hep büyük olurlar.”* (Windgott 19-21).

**1.7.19.16. Tegirmi** “daire” (<\*tegir-mi: ED: 486).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegirmi “çevre” (Maitr: 471); İlkİslami: tegirme “para, değirmen taşı, pide gibi yuvarlak olan (şey)” (DLT: 866).

**ManTürk:** BT V: 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegirmi* sözcüğü “daire” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *.../t tört tegirmideki “Dört dairedeki ...”* (BT V 53).

**1.7.19.17. Tetrü ~ Tertrü** “1. çapraz, yanlış, şaşı(?). 2. aksi” (<\*titür-ü: ED: 459).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tetrü “ters, yanlış” (BT XIII: 234); İlkİslami: tetrü “tersine dönüş” (KB: 439), tetrü “her şeyin ters olanı” (DLT: 873).

**ManTürk:** IrkBit: 39. Chuast: 173. ETŞ: 5, 6. M III: 14. Pothi: 82.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tetrü* ~ *tertrü* biçimlerinde görülen sözcük “çapraz, yanlış, şaşı(?); aksi” anlamına gelmektedir. *Tıgıg tertrü kişemiş*

“Doru atı, **çapraz olarak** kösteklemişler.” (IrkBit 39), *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar kirtkünmedin **tertrü** yene igideyü teñriçi men nomçı men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde inanmayarak **aksine** yalan söyleyerek, ben tanrının ve öğretisinin vaiziyim, diyenlere aldanıp...”* (Chuast 171-174), **Tetrü körüñ** (M III 14). Örnekte *tetrü kör-* “yanlış görmek” veya biraz daha anlam derinliğini düşünürsek “şaşı bakmak” anlamına gelebilir.

Sözcük, ETŞ 5 ve 6’da *yek* “şeytan” için kullanılan bir sıfat olarak da kullanılmıştır. Örnekte *tetrü yek* ibaresi “aksi şeytan” anlamına gelmektedir: **Tetrü saçlıg kurtga yek kelipenin “Aksi, kalli, yaşlı şeytan gelip.”** (ETŞ 6).

#### **1.7.19.18. Tilgen** “çark” (ED: 499).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tilgen “tekerlek, çark” (Maitr: 477); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 6.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *tilgen* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “çark” anlamına gelmektedir: *Üç **tilgen** yil suv ot teñri “Üç **çark**: Rüzgâr, Su ve Ateş Tanrı.”* (M III 6).

#### **1.7.19.19. Tomlun** “top”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ManTürkGed: 20.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *tomlun* sözcüğü, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “top” anlamına gelmektedir. Örnekte *tomlunça tom-* “top gibi yuvarlak olmak” anlamını ifade etmektedir: **Tomlunça** *tommış “Top gibi yuvarlak olmuş.”* (ManTürkGed 20).

#### **1.7.19.20. Toruk** “zayıf” (<*tur-uk*: ED: 539;<*twru-k*: OTWF: 249).

TürkRunik: toruk “zayıf” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: torug “zayıf” (Maitr: 480), turuk “zayıf” (U III: 35); İlkİslami: toruk “her şeyin bedence zayıf olanı” (DLT: 893).



**ManTürk:** IrkB: 16. Pothi: 87.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, iki örnekte tanıklanan *toruk* sözcüğü “zayıf” anlamındadır. Sözcüğün tanıklanan örneklerinde, bir örnek fiziksel özellik olarak “zayıf” anlamındadır. İkinci örnekte ise kullanım mecazidir. Burada ise *toruk* sözcüğü “zayıf, güçsüz” anlamına gelmektedir: ***Toruk*** *at semritti* “**Zayıf** *at şişmanladı.*” (IrkB 16), *Kücsüz toruk kişiler* “*Gücsüz, zayıf insanlar.*” (Pothi 87).

#### 1.7.19.21. Tömeninç “ufak”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 65.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “ufak” anlamındadır: ***Tömeninç*** *kiçig yavız kulutu* “**Ufak**, *küçük, kötü kulu ...*” (BT V 65). Sözcük, anlamdaşı olan *kiçig* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır.

#### 1.7.19.22. Tüz “düz; saf (gönül)” (ED: 571).

TürkRunik: tüz “düz; barışık, uyumlu” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tüz “düz, temiz, saf” (Maitr: 489). tüz “düz, doğru, eş, aynı şekilde olan” (Yüan: 440); İlkİslami: tüz “düz, düzgün, doğru, aynı, uygun; bütün, hep, hepsi; düz ova” (KB: 483), tüz “eşit, denk, düz” (DLT: 914).

**ManTürk:** Pothi: 251, 261. M : 10. M III: 17, 19, 27, 42.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüz* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yaruk ilig teñrilerden terk kelip ürkiç tüz tüz kamağurtnı üze kelzün* “*Aydınlık hâkim Tanrı'lardan hızlıca gelip er geç düz düz hepsinin üzerine gelsin.*” (M III 42), ***Tüz*** *könül* (M III 17, M III 19), *Baş tüz töpülerinte* (Pothi 261) ***Tüz*** *töpüte* (Pothi 251), // // // // // ***tüz*** *ögütmiş* (M III 27).

#### 1.7.19.23. Uç “son, uç” (ED: 18).

TürkRunik: uç “uç, sınır” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uç “uç, hudut” (Üçİtig: 192); İlkİslami: uç “uç, tepe” (KB: 486), uç “son” (DLT: 915).

**ManTürk:** Pothi: 44, 46. M I: 17.

Maniheist Uygurca metinlerde, *uç* sözcüğü “son, uç” anlamındadır. Bu sözcüğün “son, uç” anlamlı örnekleri şunlardır: *Orukuñuz uči “Yolunuzun sonu...”* (Pothi 44), *Orukuñuz učin “Yolunuzun sonunu ...”* (Pothi 46), *Töpüden adaknuñ tırañak uçına “Baştan ayağının tırnak ucuna...”* (M I 17).

#### 1.7.19.24. Ulnıçıg “dolambaçlı” (<ulı-n-çıg: ED: 149).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 46, 159, 165.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “dolambaçlı” anlamına gelmektedir. Bu sözcük tanıklanan tüm örneklerinde mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Ulnıçıg sansarta kaltımız “Dolambaçlı sansarda kaldık.”* (Pothi 46), *Ulnıçıg sansar* (Pothi 165), *Ulnıçıg azunlarıntın kutkarıp “Dolambaçlı varoluşlarından kurtarıp...”* (Pothi 159).

#### 1.7.19.25. Uluğ “ulu, büyük, yüce” (ED: 136).

TürkRunik: ulug “büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: ulug “büyük, ulu; pek, çok” (Maitr: 491); İlkİslami: ulug “ulu, büyük” (KB: 493), ulug “yüce, ulu, büyük” (DLT: 921).

**ManTürk:** IrkB: 9. Chuast: 10, 34, 124. Pothi: 99, 100, 105, 158, 276, 376. ETŞ: 5. ManTürkGed: 18. M I: 6, 8, 11, 12, 25, 28, 33. M II: 5. M III: 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 24, 25, 26, 27, 37, 38, 40, 43, 44, 48, 49. BT V: 31, 32, 43, 46, 48, 49, 53, 54, 63, 64. TT II: 414, 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uluğ* sözcüğü “ulu, büyük, yüce” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcük genel olarak mecazi bir kullanımda görülmektedir. Buna karşın nadir de olsa fiziksel özellikler için kullanıldığı örnekler

de mevcuttur: **Ulug** eb örtenmiş “**Büyük** (bir) ev yanmış.” (IrKB 9), Azu **ulug** baçak kün azu kiçig baçak künke kılsar “Ya **büyük** oruç gününde ya da küçük oruç gününde oruç tutsalar.” (M III 38).

*Ulug* sözcüğünün soyut kavramları niteleyerek mecazi anlamda kullanıldığı örneklerden bazıları ise şunlardır: *Tejrim söde berü bilmetin tejrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser* “Tanrım ezelden beri farkında olmadan Tanrı’ya yalan söyleyerek böylesine **büyük** küfürlerde bulunduysak ...” (Chuast 32-34), *Tört ulug emgekde kurtulalım* “Dört **büyük** acıdan kurtulalım.” (ETS 5), *Uzatu üzüksüz munteg ulug asıg tusu kılınız* “Uzun süre bunun gibi **büyük** yararlar sağladınız.” (Pohti 104-105), *Kop köñülün ulug tap öritteçi bedüttürteçi* “Tüm aklıyla **büyük** arzuları ortaya çıkaracak ve artıracak.” (Pohti 276-277), *Ulug yarlıkançuçi köñül üze olarnı barça sıgurup* “**Yüce** merhametli düşüncesiyle onların hepsini kucakladı.” (Pohti 158-159), *Ulug asıg tusu kılınız* “**Büyük** yarar sağladınız.” (Pohti 100), *Ulug ögrünçün oyunun* “**Büyük** sevinçle ve oyunla...” (TT II 416), *Ulug ada ıynıç basınç bolgay* “**Büyük** tehlike ve baskı olacak.” (TT II 414), *Ulug ünün üntedi mañradı* “**Ulu** sesiyle bağırıp çağırdı.” (M III 9), *Kamağ yekler uluglar* (Chuast 10-14).

Sözcük, aynı zamanda unvan olarak da kullanılmaktadır: *Erklig ulug iligimiz erür siz* “Güçlü, **yüce**, hâkim sizsiniz.” (ManTürkGed 18-19), *Ulug küçlüg tejri a kim maña atayu arıg baçak baçasar* “**Ulu**, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...” (M III 49).

**1.7.19.26. Uvşak** “küçük” (<\*uvşa-k: ED: 16; <uvuş: OTWF: 252).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: uvşak “ufak” (Maitr: 494); İlkİslami: uşak “küçük” (KB: 499), uşak “küçük” (DLT: 925).

**ManTürk:** Pohti: 157. M III: 48.

Maniheist Uygurcada, *uvşak* sözcüğü tanıklandığı iki örnekte de *kılınç* “iş, davranış” sözcüğüyle kullanılmıştır: *Uvşak kılınçlıg* “**Küçük** işler...” (Pohti 157), *Uvşak kılınçlıg ikirçgü köñüllüg yalñuklar* (M III 48).

**1.7.19.27. Uzun** “uzun” (<uza-: ED: 288; OTWF: 300).

TürkRunik: uzun “uzak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: uzun “uzun (müddet), daima” (Kuan: 51), uzun “uzun, daima” (Maitr: 494); İlkİslami: uzun “uzun olan her şey, uzun” (DLT: 928).

**ManTürk:** IrkB: 22, 42, 47. Pothi: 348. ManTürkGed: 24. M I: 16. M III: 14, 22, 26, 38, 42. BT V: 28, 29, 48, 54. TT II: 425. Chuast: 155.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *uzun* sözcüğünün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: *Özüñ uzun bolzun “Ömrün uzun olsun.”* (IrkB 47). *Uzun öñedmez nizvanilig igig emleteçi bolalım “Tutkunun kronik hastalığını iyileştirelim.”* (Pothi 348-349), *Uzun etekiñizde* (ManTürkGed 24), *Uzun sansar içindeki otça öpülür opuça kinlenürler tegzinürler “Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi dönerler.”* (TT II 425).

Maniheist metinlerde, *uzun* sözcüğü ve “elbiseli” anlamına gelen *tonlug* sözcüğüyle birleşik bir yapı oluşmuştur. *Uzun tonlug* birleşik yapısı metaforlaşarak Eski Uygurcada “kadın” anlamında kullanılmıştır: *Uzun tonlug közüñüsin kölke içginmiş “**Kadın** aynasını göle düşürmüş.”* (IrkB 22), *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış “**Kadın** kabını kacağını bırakıp gitmiş.”* (IrkB 42), *Kentü özin uzun tonluglarda saklanu tarkaru tutar “Kendini **kadınlardan** sakınarak uzak tutar.”* (M III 22), *.../i yaşadukta uzun tonlug (BT V 48), uzun tonlug urılar “**Kadın** ve erkekler...”* (Chuast 155), *Arıglı uzuntonlugu* (M III 38).

**1.7.19.28. Yakın** “yakın” (<*yak-ın*: ED: 904; OTWF: 302).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yakın “yakın” (Maitr: 500); İlkİslami: yakın “yakın” (KB: 515), yakın “yakın; kardeşlerden daha yakın olan (kişi)” (DLT: 943).

**ManTürk:** Pothi: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yakın* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Nirvankah yakın elttiñiz “Onları nirvananın **yakınına** getirdin.”* (Pothi 51-52).

**1.7.19.29. Yalın** “yalçın (kaya)” (<*\*yal-ın*: ED: 928).

TürkRunik: yalım “sarp, dik, yalçın” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yalım “sarp, dik, yalçın” (KB: 517), yalım kaya “sarp, yalçın dağ” (DLT: 945).

**ManTürk:** IrkB: 40, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalım* sözcüğü “yalçın” anlamına gelmektedir. Sözcük, tanıklandığı iki örnekte de *kaya* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Sözcüğün tanıklanan iki örneği şudur: *Tahım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalhusun yoriyur* “*Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.*” (IrkB 40), *Esri amga yalım kayaka ünüp barmış* “*Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış.*” (IrkB 49).

**1.7.19.30. Yinçge** “ince” (<\*yinç-ge: ED: 945; <yinç-ge: OTWF: 381).

TürkRunik: yinçge “ince” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yinçge “zarif” (Maitr: 510), yinçge “ince” (BT XXV: 445); İlkİslami: yinçge ~ yinçke “ince” (KB: 545), yinçge “herhangi bir şeyin incesi, ince” (DLT: 976).

**ManTürk:** M III: 22, 32. BT V: 35, 65.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yinçge* sözcüğü “ince” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Stir yinçge arıg barıg yalprgakı* “*İnce bir yolculuk varağı...*” (M III 32), *Yumşak yinçge itiglig yaratıglıg tilemez kolmaz* “*Yumuşak, ince ve süslü istemez.*” (M III 22).

**1.7.19.31. Yumşak** “yumuşak” (<\*yum-uş+a-k: ED: 938; <yumş+a-k: OTWF: 256).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yumşak “yumuşak” (Maitr: 514); İlkİslami: yumşak “yumuşak” (KB: 558), yumşak “her şeyin yumuşağı, yumuşak” (DLT: 988).

**ManTürk:** M I: 24. M III: 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yumşak* “yumuşak” sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Yumşak yinçge itiglig yaratıglıg tilemez kolmaz* “*Yumuşak, ince ve süslü istemez.*” (M III 22).

**1.7.20. Değer Yargıları**

### 1.7.20.1. Doğru / Yanlış

**1.7.20.1.1. Azag** “yanlış, hatalı” (<az-ak: ED: 282; <\*az+a-g: OTWF: 175).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: azag “yanlış; delâlete sapmış” (Maitr: 358); İlkİslami: azak “yolunu şaşırın, nereden geldiği belli olmayan; baştan savan” (KB: 49), azak “azmış, sapmış (ok)” (DLT: 567).

**ManTürk:** Pothi: 497. M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *azag* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: **Azag** *nomluglar* (Pothi 497), *Azmiş munmiş ters azag nomluglar* (M III 29).

**1.7.20.1.2. Kirtü** “doğru; dürüst; gerçek” (ED: 738).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kirtü “hakiki; mümin” (Maitr: 412); İlkİslami: kirtü “gerçek” (KB: 260), kirtü “gerçek, gerçeğin yeri; yemin” (DLT: 722).

**ManTürk:** Chuast 56, 106, 169, 194. Pothi: 176. M I: 26, 33. M II: 5, 6. M III: 15, 19, 21, 28, 30, 31. BT V: 33, 40, 45, 47, 57, 61. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kirtü* sözcüğü “doğru; dürüst; gerçek” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: **Kirtü** *törülerte katıglanu “Doğru öğretilerle kendilerini zorladılar.”* (Pothi 176), **Kirtü** *buyrukug ağırlayu erklig türklüg tutar “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) güçlü ve kuvvetli tutar.”* (BT V 61), **Kirtü** *erklig küçlüg teñri tepen kirtkünmedimiz erser “Gerçek, güçlü, kudretli tanrı diye inanmadıysak ...”* (Chuast 56-58), **Kirtü** *teñri ogulı men “Tanrı’nın gerçek oğlu benim.”* (M II 5), **Kirtü** *teñri yalavaçı burkan tepen edgü kılınçlıg arıg dendar tep kirtkünmedimiz erser “Dürüst, Tanrı habercisi peygamber, sevap sahibi, temiz rahip olduklarına inanmadıysak ...”* (Chuast 106-110), **Meni kirtü** *mitri tipen kirtkünüñ “Bana, gerçek Mithra diyerek inanın.”* (M II 6).

**1.7.20.1.3. Köni** “doğru” (<kön-i: ED: 726; OTWF: 341).

TürkRunik: köni “doğru, dürüst” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: köni “doğru, gerçek” (Yüan: 367); İlkİslami: köni “dik, doğru, gerçek” (KB: 278), köni “güvenilir (kişi); düz (nesne); doğru, düzgün” (DLT: 738).

**ManTürk:** Pothi: 51, 55, 72, 163. ETY II: 95. ETŞ: 6. M I: 26. M III: 13, 17, 19, 27, 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köni* sözcüğü “doğru” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “doğru” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Eşsiz köni nomug nomlatıñız “Eşsiz doğru öğretileri vaaz ettiniz.”* (Pothi 50-51), *Köni nomlug köprügüg körkittiñiz “Doğru öğretilerin köprüsünü gösterdiniz.”* (Pothi 55-56), *Köni buyruk közüñüçe közüñüpen “Doğru buyruk, aynadaki yansıma gibi görünüp.”* (ETŞ 6).

#### 1.7.20.1.4. Ters “yanlış” (ED: 553).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ters “ters, yanlış, dalalet” (Maitr: 474); İlkİslami: ters “ters” (KB: 438), ters “zor olan şey” (DLT: 872).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ters* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Azmiş munmiş ters azag nomluglar* (M III 29).

#### 1.7.20.1.5. Yañluk “yanlış” (<yañıl-uk: ED: 950; OTWF: 254).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yañluk “hata, yanlış” (Maitr: 502); İlkİslami: yañluk “yanlış” (KB: 521), yañluk “hata, yanlış” (DLT: 949).

**ManTürk:** M III: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yañluk* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Yañluk nomlarda* (M III 26).

#### 1.7.20.2. İyi / Kötü

##### 1.7.20.2.1. Anıg ~ Anıg ~ Ayıg ~ Ayı “1.kötü, kötülük. 2. çok” (ED: 182).

TürkRunik: ańıg “kötü” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: ayıg “kötü, fena” (Maitr: 357; Yüan: 304); İlkİslami: ayıg “fena, kötü” (KB: 46), ayıg “(iyi ve kötü şeyler için) pek, çok, ne kadar (iyi / kötü)” (DLT: 566).

**ManTürk:** IrkB: 5, 18, 22, 36, 55, 64. Chuast: 18, 28, 88, 181, 274, 336. Pothi: 10, 70, 74, 113, 160, 161, 167, 176, 205, 226, 295, 307, 346, 352, 355. M I: 6, 35. M III: 5, 6, 14, 24, 25, 33, 44. BT V: 22, 23, 53, 56, 61. TT II: 414, 424. Yosipas: 13, 92.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ańıg* ~ *anıg* ~ *ayıg* ~ *ayı* formlarında görünen sözcük “kötü, kötülük; çok” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “kötü, kötülük” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Edgüg anıgag kop teńri yaratmış ol tedimiz erser “İyi de **kötüyü** de Tanrı yaratmıştır dediysek ...”* (Chuast 27-29), *Ayıg kılınçlıgı soyrıkayu irinçkeyü yarlıkatıñız “**Kötü** davranışlılara merhamet gösterdiniz.”* (Pothi 113), *Yintem ayıgta yaratınțaçıları tuttıñız “Kendilerini sürekli **kötülükle** donatanları engellediniz.”* (Pothi 74-75), *Men yirde bolmış kamağ türlüğ ayıg kılınçımın “Benim, yeryüzündeki bütün **günahlarımı**.”* (BT V 23), *İnti ańıg kılınçlıg şimnulugun beş türlüğ yeklerlügen sünüşdi “İndiler ve **günahkâr** Şimnu ile birlikte beş farklı türde şeytanla (daha) savaştılar.”* (Chuast 4-5), *Tünerigig yayduk üçün anıg kılınçlıgı barça kaç kata bulgandı “Karanlık kaybolduğu için **kötü** amellilerin çoğu defa kafası karıştı.”* (M III 6), *Yutuzluk alınıñ kamağun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepimiz neşeyle ve mutlulukla otursanız, **kötülükler** iyi olacaktır.”* (M III 14).

Sözcüğün aynı zamanda “çok” anlamına *Irk Bitig*’de sıkça tanıklanmaktadır: *Ańıg edgü ol “**Çok** iyidir.”* (IrkB 5), *Ańıg yablak ol “**Çok** kötüdür.”* (IrkB 22). Yine, *Pothi*’de bir örnekte *ayı* biçimindeki sözcük aynı anlamdadır: *Ayı terkkiye tuyunup “**Çok** hızlı duyumsayıp...”* (Pothi 160).

#### 1.7.20.2.2. Edgü “iyi, iyilik, hayırlı, has” (ED: 51).

TürkRunik: edgü “iyi, has, katışıksız; soylu, safkan at; iyilik, kâr, kazanç, yarar” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: edgü “iyi; üstünlük” (Maitr: 381), edgü “iyi; iyi vasıf, mükemmellik” (Yüan: 330); İlkİslami: edgü “iyi” (KB: 139), edgü “iyi” (DLT: 632).

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 3, 4, 11, 28, 48, 53, 59. Chuast: 27, 108. Pothi: 18, 51, 80, 103, 108, 172, 178, 259, 272, 346, 504, 508, 511. ETŞ: 3. M I: 10, 12, 22, 29. M III: 6, 7,



11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 31, 33, 38, 42, 44, 46. BT V: 26, 28, 36, 37, 48, 53, 56, 62, 66, 68, 69. TT II: 414, 416, 418. Licht: 261. Windgott: 29, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *edgü* sözcüğü “iyi, iyilik, hayırlı, has” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “iyi, iyilik, hayırlı, has” anlamlı tanımlanan örnekleri şunlardır: ***Edgü*** ol “***İyidir.***” (IrkB 11), ***Edgüsi*** bolzun “***Hayırlısı olsun.***” (IrkB 59), *Tört buluntaki edgüsi uyuru tirilipen “Dört bir taraftaki (hanın) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanıp ...”* (IrkB 28), ***Edgüg*** anıgag kop teñri yaratmış ol tedimiz erser “***İyi*** de kötüyü de Tanrı yaratmıştır dediysek ...” (Chuast 27-29), ***Edgü*** nomlarta bışrunu “Kendilerini ***iyi*** öğretilerle olgunlaştırdılar.” (Pohti 178), Turug ***edgü*** kılınçlıg işlerig işlettiñiz “Saf, ***iyi*** ameller işlediniz.” (Pohti 79-80), Bizin teñrimiz ***edgüsi*** redni tiyür “Bizim Tanrı’mızın ***iyiliği*** mücevherdir, derler.” (ETS 3), Ol tınlıg tuga ***edgü*** kılınç kalur ölüm künke tegi suy anıg kılınç “O canlı, ***iyi*** ameller işler, ölüm gününe kadar kötü amel ...” (M III 44), Kim üzütün için ***edgü*** urug saçsar yme anañ utlın meñigü ölmez öz teñri yirinte bulur “Kim ruhu için ***hayırlı*** tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini cennette bulacaktır.” (M III 11), ***Edgü*** alkış alkamakımız “***İyi*** övgülerde bulunup ...” (BT V 28), Etözi köñlü ***edgü*** mü yini yinik mü ne teg yarlıkar “Bedeni, gönlü ***iyi*** mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, nasıl buyurur?” (BT V 66), Arımlıklıg ***edgülig*** “Saflık ve ***iyilik***...” (Pohti 346).

**1.7.20.2.3. Edgüti** “iyice” (<*edgü+ti*: ED: 53; Erdal, 2004: 330).

TürkRunik: *edgüti* “adamakıllı, iyice” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: *edgüti* “iyice” (Maitr: 382); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 14, 19, 42. Chuast: 250, 295, 320, 323.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *edgüti* “iyice” anlamına gelmektedir. Erdal bu zarfın, *edgü* sıfatına +*ti* ~ +*di* ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. (2004: 330). *Edgüti* zarfının “iyice” anlamında tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ayınma edgüti yalbar “Korkma, iyice yalvar.”* (IrkB 19), *Katıgtı ba edgüti ba tir “Sıkı bağla, iyice bağla!”* (IrkB 14), *Yana edgüti sakınmış. “Sonra iyice düşünmüş.”* (IrkB 42), *Korkma edgüti ötün “Korkma, iyice dua et.”* (IrkB 19), *Korkmatın ermegürüp edgüti tüketi alkanmadımız erser “(Tanrı’dan) korkmadan, ihmalkârca, tam olarak, iyice dua etmediyse...”* (Chuast 249-251).

**1.7.20.2.4. Yabız ~ Yavız** “kötü; zayıf, zavallı” (<\*yab-ız: ED: 881; OTWF: 324).

TürkRunik: yabız “berbat, kötü, fena” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: yavız ~ yavaz “kötü” (Maitr: 506); İlkİslami: yavuz “kötü” (KB: 533), yavuz “kötü; bozuk; zavallı, zayıf” (DLT: 961).

**ManTürk:** IrkB: 12, 24, 44, 45. BT V: 26, 44, 65.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yabız ~ yavız* sözcüğü “kötü; zayıf, zavallı” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ança biliñler yabız ol “Öylece biliniz: Bu fal **kötü**dür.”* (IrkB 12), *Yavz küçsüz küsünsüz ili/... “Zayıf, güçsüz...”* (BT V 44), *Tömeninç kiçig yavız kulutu “Ufak, küçük, zavallı kulu ...”* (BT V 65).

**1.7.20.2.5. Yablak ~ Yavlak** “kötü” (<\*yab: ED: 876).

TürkRunik: yablak “kötü, fena, berbat, değersiz; kötülük, nifak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: yavlak “kötü, fena” (Maitr: 506; Yüan: 460); İlkİslami: yavlak “kötü” (KB: 532), yavlak “ters huylu (insan); Oğuzca ve Kıpçakçada kötü; çok, sıkı, sürekli vb. anlamlarda zarf (KM: her şeyin en şiddetlisi)” (DLT: 960).

**ManTürk:** IrkB: 6, 8, 9, 16, 22, 25, 33, 36, 37, 39, 43, 46, 50, 61, 65. Chuast: 12, 59, 88, 235, 275, 278, 332, 342. Pothi: 183, 189. M I: 5, 35. M III: 5, 19, 24, 28, 37, 44, 45. BT V: 35, 37. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yablak ~ yavlak* sözcüğü “kötü” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “kötü” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ança biliñ yablak ol “Öylece bilin: (Bu fal) **kötü**dür.”* (IrkB 6), *Añıg yablak ol “Çok **kötü**dür.”* (IrkB 22), *Neçe üküş yavlak çulvu sav sözledimiz erser “Ne kadar çok yalan, **kötü** söz söylediysek...”* (Chuast 58-60), *Yavlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp “**Kötü** eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237), *Kininte üç yavlak yolta “Sonrasında üç **kötü** yolda ...”* (Pothi 189), *Bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez “Çalkantılı, acı çektiren, **kötü** sürü yerde duyulmaz.”* (M III 45), *Üç yavlak yolka kayu tınlıg tüşer “Üç **kötü** yola hangi canlı düşer?”* (M III 44), *Ol yarsınçig etözünteki kan iriñ arıgsız yablak taşılta tökülti “O iğrenç vücudundan kan, irin ve pislikler dışarı çıkıp, döküldü.”* (M I 5), *K... yavlak irü erür “**Kötü** alamettir.”* (M I 35).

#### 1.7.20.2.6. Yig “daha iyi, daha üstün” (ED: 909).

TürkRunik: yeg ~ yig “iyi, daha iyi” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yig “daha iyi” (Maitr: 508); İlkİslami: yig “yeğ, iyi, daha iyi” (KB: 543), yig “daha iyi anlamında bir söz, yeğ” (DLT: 974).

**ManTürk:** Pothi: 56, 75, 183, 231, 243, 284. ETŞ: 3. M III: 5, 27, 29, 45, 46. BT V: 26, 31, 43. ETY II: 94.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yig* sözcüğü “daha iyi, daha üstün” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Yig** *yok tip “Daha iyisi yok diye...”* (M III 5), **Yig** *orunta tugkalı “Daha iyi yerlerde doğmak için ...”* (Pothi 183-184), **Rednide yig** *meniñ edgü teñrim alpım begrekim “Benim iyi, alp ve güçlü Tanrı’ım mücevherden daha üstündür.”* (ETŞ 3), **Köñülinteki yig** *nomug “Gönlündeki daha iyi öğretiyi...”* (Pothi 56), **Yig** *üstünki orlar turkurtuñuz.* (Pothi 75), **Yigligin** *adrip.* (M III 45).

#### 1.7.20.3. Güzel / Çirkin

##### 1.7.20.3.1. Baç “güzel”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve ED’de bulunmayan sözcük, Maniheist metinlerde tek örnekte tanıklanmaktadır: *Barayın tiser baç amrakım “Gideyim desem güzel sevgilim.”* (ETŞ 4).

##### 1.7.20.3.2. Körkle ~ Körtle “güzel” (<kör-k+le: ED: 743; OTWF: 405).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: körkle ~ körtle “güzel” (Maitr: 418-419), körkle “güzel” (Kuan: 44; HT X: 154); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 3, 4. Pothi: 81. M I: 10, 24. M III: 14, 26, 28, 33, 35, 45. BT V: 31, 47, 59, 60.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *körtle ~ körkle* biçimiyle “güzel” anlamına gelmektedir. Aynı madde başında aldığımız bu sözcük, Erdal’a göre (OTWF: 405-406) kör- (görmek) fiiline -(U)t ekinin gelmesiyle oluşan, *körtle ~ körkle* olarak “binominal” görünen bir sözcüktür. Bu sözcüğün “güzel” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Körü kanınçsız **körkle** körkünüzni “Senin **güzel** görüntünü izlemeye asla doyamayız.”* (Pohti 81), *Kadgurdukça kaşı **körtlem** kavışığısayur men “Kaşı **güzelimi** özledikçe, kavuşmak istiyorum.”* (ETS 4), ***Körtle** antag bar mu “O kadar **güzel** var mı?”* (M III 45), ***Körtle** tüzün teñrim külügüm küzünçüm “**Güzel**, asil Tanrı’m, ünüm, koruyucum.”* (ETS 3), *Yutuzluk alınıñ kamagun ögrünçün meñin olursar anıñ **körtle** bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz neşeyle ve mutlulukla oturursanız, kötülükler **güzel** olacaktır.”* (M III 14), *Siziñ adınçığ **körtle** yüzünüzgerü “Sizin emsalsiz, **güzel** yüzünüze...”* (BT V 47).

#### 1.7.20.3.3. Körüklüg “manzaralı” (<\*kör-ük+lüg: ED: 744).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkBit: 18, 64.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “manzaralı” anlamına gelmektedir: *Közünüki ne teg **körüklüg** ol “Penceresi nasıl? **Manzaralıdır.**”* (IrkBit 18), ***Körüklüg** kaya “**Manzaralı** kaya.”* (IrkBit 64).

#### 1.7.20.3.4. Sukançığ “hoş, latif” (<suk+a-nçığ: OTWF: 175).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sogançığ “tatlı, hoş” (KP: 213), sogançığ “sevimli” (Kuan: 48); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 40.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “hoş, latif” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı tek örnek şudur: *Anı üçün koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme **sukançığ** teñrikenimiz ulug kutın ertinü “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, **hoş, latif** sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...”* (M III 40).

#### 1.7.20.3.5. Yaraşı “uygun” (<yara-ş-ı: ED: 973; OTWF: 342).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaraşı “uyan” (Kuan: 973), yaraşı “uygun, yakışık, iyi, güzel” (Yüan: 457); İlkİslami: yaraşı “uyuşarak, uygun, münasip” (KB: 525).

**ManTürk:** Pothi: 167, 198. M III: 20. Windgott: 29, 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaraşı* sözcüğü “uygun” anlamına gelmektedir: *Yalñuklarınñ oglanıña yaraşı körk körkıtıp “İnsanoğluna uygun bir görüntü gösterip...”* (Pothi 166-167), *Yaraşı yumşak savı sözi bilge biligi adırtlıg ukmakı “Uygun, yumuşak sözü, bilgeliği ve ayrıntılı bilgisi, anlayışı ...”* (M III 20).

#### 1.7.20.4.Erdem

##### 1.7.20.4.1. Buyanlık “erdemli” [<buyan (<Skr. punya Clark, 1982: 212) + lıg].

**ManTürk:** Pothi: 54, 228.

*Buyanlık* sözcüğü, *Skr. punya* (sevap; iyi davranış) ile +IXg ekinin birleşimiyle Türkçeleşen bir sözcük durumundandır ve bu sözcük “erdemli” anlamına gelmektedir: *Buyanlık sumir tagıg turgurtuñuz “Erdemli Sumir dağını yükselttiniz.”* (Pothi 54), *Buyanlık taluy ügüzüg akıtıp “Erdemin ırmak ve denizini akıtıp...”* (Pothi 228).

##### 1.7.20.4.2. Erdem ~ Edrem “erdem; kahramanlık, yiğitlik” (<er+dem: ED: 206; OTWF: 68).

TürkRunik: erdem “kahramanlık, yiğitlik, erlik” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: erdem “fazilet, kabiliyet; güç” (Maitr: 385); İlkİslami: erdem “erdem, fazilet” (KB: 155), erdem “terbiye; erdem; iyi ve övülmeye değer iş” (DLT: 641).

**ManTürk:** IrkB: 10. M I: 12, 15. M III: 35, 43. BT V: 34, 36, 54, 55. Pothi: 270. Windgott: 4, 24, 37, 44. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *erdem* “erdem; kahramanlık, yiğitlik” anlamlarına gelmektedir. Yine, *erdemlig* sözcüğü de “erdemli; kahraman, yiğit” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yiti türlüğ erdemte ötrü “Yedi türlü erdemden*

dolayı...” (M I 15), *Alpın erdemin* “*Kahramanlığın yiğitliğinin ...*” (M III 43), *Edremlig redniler yinçüler* “*Erdemin mücevheratı...*” (Pohti 270). Sözcük, tanıklandığı örneklerin birinde *edrem* olarak yazılmıştır. *Antag alp men erdemlig men* “*Öyle yiğidim, erdemliyim.*” (IrkB 10), /// *yaruklar erdemligler* (BT V 36), *Erdemlig yarlıkkaçuçu* “*Erdemli, merhametli ...*” (M I 12), *Ekinti erdemi sevinci yil tenriniñ* “*Rüzgâr Tanrısı’nın ikinci erdemi ve sevinci ...*” (Windgott 4-5).

### 1.7.21. Temizlik / Saflık

**1.7.21.1. Arıg** “temiz, saf” (<*arı-g*: ED: 213; OTWF: 179).

TürkRunik: arıg “temizlik, temiz olma” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: arıg ~ arag “temiz” (Maitr: 352), arıg “arı, temiz” (Yüan: 299); İlkİslami: arıg “temiz, pak” (KB: 22), arıg “temiz” (DLT: 554).

**ManTürk:** Chuast: 22, 42, 104, 108, 170, 171, 195, 247, 255, 260, 283, 285, 301, 361, 362, 374. Pohti: 64, 178, 179, 180, 229, 265, 306, 352, 355, 368, 374, 380, 496. M I: 5, 6, 24, 28, 33. M III: 5, 6, 7, 11, 12, 15, 17, 21, 26, 29, 30, 32, 34, 38, 39, 42, 45, 48, 49. BT V: 26, 37, 53, 57, TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arıg* sözcüğü “temiz, saf” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “temiz, saf” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Arıg kirtgünçintin ötgürü yiztin yitiztin barça manastar hirz kılı tekinti* “*Saf imanlarından dolayı, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.*” (Pohti 374-375), *Adın tümke köñüller arıg yollarta yorıp amvardışn kıltılar* “*Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, amvardışn kıldılar.*” (Pohti 229-230), *Ulug küçlüg tenri a kim maña atayu arıg baçak baçasar* “*Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...*” (M III 49), *Arıg dintarlarka basutka anuk tururlar* “*Saf dindarlara yardım için hazır dururlar.*” (BT V 37), *Arıg baçak baçap* “*Temiz oruç tutarak ...*” (Chuast 285).

Sözcük, *arısız* biçimiyle de “pis, kirli” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Arısız yekler* “*Pis şeytanlar.*” (M III 29), *Ol yarsınçig etözünteki kan iriñ arısız yablak taşılı tökülti* “*O iğrenç vücudundan kan, irin ve pislikler dışarı çıkıp, döküldü.*” (M I 5).

### 1.7.21.2.Kir “kir” (ED: 735).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kir “kir” (Maitr: 412); İlkİslami: kir “kir” (KB: 259), kir “kir” (DLT: 721).

**ManTürk:** Pothi: 176.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kir* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte +*IXg* ekli biçimiyle “kirli” anlamıyla tanıklanmaktadır: ***Kirliġ*** *ayıġ kılınçıġ kılmamak “Kirli ve kötü ameller işlemek.”* (Pothi 176).

### 1.7.21.3.Süzük “saf” (<*süz-ük*: ED: 862; OTWF: 243).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: süzük “temiz, saf” (Maitr: 463), süzük “arı, temiz” (Kuan: 48), süzük “temiz, duru, süzük” (Yüan: 416); İlkİslami: süzük “süzük, süzölmüş, duru, temiz” (KB: 412), süzük “saf, mavi (su); yakut vb. saf olan taşlar” (DLT: 844).

**ManTürk:** Pothi: 282, 503. M I: 22, 27. M III: 22, 32. BT V: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *süzük* sözcüğü “saf” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “saf” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ayaguluk ağırġaguluk **süzük** köñülin ağırġayı yinçürü töpün yükünü teginür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eġer ve sana secde ederim.”* (Pothi 282), *Friştelere kuvraġına ağırınsız **süzük** köñüllüġ “Melekler topluluġına saġlam ve saf düşünceli.”* (Pothi 503), *Üzüksüz küntemek anıġ köñüli **süzükün** yarukun yaşıpan erür “Aralıksız, her gün onun gönli, **saflıkla** ve ışıkla parlamaktadır.”* (M III 22).

### 1.7.21.4.Turug “duru, saf” (<*tur-ug*: OTWF: 210).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: turug “duru, temiz” (Maitr: 485; Kuan: 50); İlkİslami: turug “yer” (KB: 469), turug ~ turıġ “sıġınak; daġlardaki korunaklı yer; kalkma işi” (DLT: 902).

**ManTürk:** Pothi: 79, 496. M I: 24, 27. M III: 21, 35, 38, 39. BT V: 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *turug* sözcüğü “duru, saf” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “duru, saf” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Turug*** *edgü kılınçlıġ işlerig işlettiniz “Saf, iyi ameller işlediniz.”* (Pothi 79-80), *Arıġ **turug** moguıç nomın urtı “Arı, **duru** sihirbaz yarasını koydu.”* (M III 39),

**Turug** yaruk bügü teñrimiz teñri yirinten inti “**Duru**, ıñıltılı, bilge Tanrı’mız, gökyüzünden indi.” (M III 35).

**1.7.21.5. Tümke** “saf” (ED: 506).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tümke “aptal, akılsız” (Yüan: 439), tümke “cahil, bilgisiz, zayıf” (EUTS: 258); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 229.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “saf” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “saf” anlamı tanıklanan örneği şudur: *Adın **tümke** köñüller arıg yollarta yorıp amvardışn kıltılar “Diğer **saf** gönüller, temiz yollarda yürüyüp, amvardışn kıldılar.”* (Pothi 229-230).

**1.7.21.6. Yarsınçığ** “iğrenç” (<yar+sı-nçığ: ED: 972; OTWF: 366).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yarsınçığ “menfur” (Maitr: 505), yarsınçığ “menfur, tiksindirici, murdar, mekruh” (EUTS: 288); İlkİslami: yarsınçığ “kendisinden iğrenilen” (DLT: 955).

**ManTürk:** M I: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarsınçığ* sözcüğü “iğrenç” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “iğrenç” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ol **yarsınçığ** etözünteki kan iriñ arıgsız yablak taşılı tökülti “O **iğrenç** vücudundan kan, irin ve pislikler dışarı çıkıp, döküldü.”* (M I 5).

**1.7.22. Etkileşim**

**1.7.22.1. Ada** “tehlike” (ED: 40).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ada “tehlike” (Maitr: 344), ada “zaruret” (Kuan: 35); İlkİslami: Ø.



**ManTürk:** Pothi: 85, 179, 233. ETŞ: 2. M I: 10, 28, 31. M III: 12, 36, 40, 41, 42, 43. BT V: 29, 54, 62. TT II: 414.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tehlike” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “tehlike” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “Tüm tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.”* (M III 36), *Alp adalarıntın ozzunlar “Zor tehlikelerden kurtulsunlar.”* (Pothi 233). Örnekteki *adalarıntın* oz- “tehlikelerden kurtulmak, tehlikeleri atlatmak” anlamına gelmektedir. *Etözdeki ig agrıg ada tuda bıçılmakı kesilmekı bolzun “Vücuttaki ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.”* (BT V 29), *Ulug ada tıynç basınç bolgay “Büyük tehlike ve baskı olacak.”* (TT II 414), *Törtünç adası “Dördüncü tehlikesi.”* (BT V 62),

Sözcük, aynı zamanda *adalıg* hâliyle “tehlikeli”; *adasız* hâliyle de “tehlikesiz” anlamlarına gelmektedir: *Adalıg orunlartın “Tehlikeli yerlerden...”* (Pothi 179), *Adasızın turalım “Tehlikelerden uzak duralım.”* (ETŞ 2), *Adasızın tudasızın* (M III 43), *Adasazan tudasazan* (BT V 54), *Yaşka adasızın tudasızın ögrünçün mejin ermekezler bolzun “Ömrünüz tehlikesiz ve mutlulukla geçsin.”* (M III 42), *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun kadagin bütünün yarlıkamakı bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların başıslansın.”* (M III 36), *İgsizin adasızın “Hastaliksız, tehlikesiz...”* (M I 28).

**1.7.22.2.Agıncsız** “sarsılmaz, sağlam” (<\*agınc+sız: ED: 88; <ag-ıncsız: OTWF: 351).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: agıncsız (Suv: 364), agıncsız “sarsılmaz, yerinden oynamaz, sabit, sağlam” (EUTS: 7); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 38, 503.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “sarsılmaz, sağlam” anlamlarına gelmektedir: *Agıncsız köjül “Sarsılmaz düşünce...”* (Pothi 38), *Frişteler kuvragına agıncsız süzüg köjüllüg “Melekler topluluğuna sağlam ve saf düşünceli.”* (Pothi 503).

### 1.7.22.3. Alp “1. tehlike. 2. alp, yiğit” (ED: 127).

TürkRunik: alp “zor, çetin; cesur, yiğit, kahraman; bir unvan niteleyicisi; alplık, yiğitlik, kahramanlık” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: alp “kahraman; güç” (Maitr: 347); İlkİslami: alp “alp, kahraman, cesur, yiğit” (KB: 18), alp “kahraman, yiğit, secaatli” (DLT: 549).

**ManTürk:** IrkB: 10, 40, 55. ETŞ: 3. Pothi: 39, 233. M I: 27. M III: 35, 43, 44. BT V: 36, 54, 60, 64. TT II: 414. Yosipas: 102.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *alp* sözcüğü temel olarak “tehlike” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “tehlike” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Alp*** *adalarıntın ozzunlar “Tehlikelerden kurtulsunlar.”* (Pothi 233), *Yüzümüz utru ulug ıyınç basınç alp emgekler “Yüzümüze karşı büyük baskılar, tehlikeler ve acılar ...”* (TT II 414).

### ➡ 1.6.3.2.2. Alp “alp, yiğit”

### 1.7.22.4. Anuk “hazır” (<anu-k-: ED: 182; OTWF: 228).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: anuk “hazır” (Yüan: 298); İlkİslami: anuk “hazır” (KB: 21; DLT: 552).

**ManTürk:** M III: 12. BT V: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *anuk* sözcüğünün “hazır” anlamında tanıklanan iki örneği şu şekildedir: *Bir ötmekiñ bir sagar suvuñ utlısı neñ yıraya barmaz **anuk** erür “Bir ekmekle bir kap suyun mükâfâtı, asla boşa gitmez, hazırdir.”* (M III 12) *Arıg dintarlarka basutka **anuk** tururlar “Saf dindarlara yardım için hazır dururlar.”* (BT V 37),

### 1.7.22.5. Asıg “yarar, fayda” (ED: 244).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: asıg ~ asag “fayda; hizmet” (Maitr: 353-354), asıg “fayda” (Kuan: 37); İlkİslami: asıg “fayda, kâr, kazanç” (KB: 28), asıg “kâr, fayda, yarar” (DLT: 559).

**ManTürk:** IrkB: 32. Pothi: 69, 100, 105, 163. BT V: 28. M I: 34. M III: 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *asıg* sözcüğü “yarar, fayda” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “yarar, fayda” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Asıgı bar edgü ol “Yararı var; bu fal iyidir.”* (IrKB 32), *Ulug asıg tusu kultıñız “Büyük yarar sağladınız.”* (Pohti 100), *Uzatı üzüksüz muniteg ulug asıg tusu kultıñız “Uzun süre bunun gibi büyük yararlar sağladınız.”* (Pohti 104-105), *Yañı asıg tusu “Yeni fayda.”* (BT V 28). Örneklerden görüldüğü gibi, *asıg tusu* ikilemesi metinlerde sıkça kullanılmaktadır.

*Asıg* sözcüğü +IXg ekli biçimiyle de “yararlı” anlamında tanıklanmaktadır: *Adınlarka asıglıg işig işletıñız “Başkaları için yararlı işler yaptınız.”* (Pohti 68-69).

#### 1.7.22.6. Basıñç “baskı, sıkıntı” (<bas-in-ç: ED: 373; OTWF: 282).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: basıñç “tazyik” (Maitr: 360); İlkİslami: basıñç “baskı, tazyik, zulüm” (KB: 61).

**ManTürk:** M III: 37. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *basıñç* sözcüğü “baskı, sıkıntı” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “baskı, sıkıntı” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yüzümüz utru ulug ıyınç basıñç alp emgeklar “Yüzümüze karşı büyük baskılar, tehlikeler ve acılar ...”* (TT II 414), *Ulug ada ıyınç basıñç bolgay “Büyük tehlike ve baskı olacak.”* (TT II 414), *Üküş türlüg ıyınç basıñç kötürdi “Birçok baskı ve sıkıntıyı götürdü.”* (M III 37).

#### 1.7.22.7. Basut “yardım” (<bas-ut: ED: 372; OTWF: 314).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: basut “yardım” (Maitr: 360); İlkİslami: basut “yardım, arka” (KB: 61), basut “yardım; destek olan kimse, şefkatli yardımcı” (DLT: 576).

**ManTürk:** M III: 7, 35, 40, 42, 46. BT V: 30, 36, 37, 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *basut* sözcüğü “yardım” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “yardım” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kut kıv küç basut ... birzün “Saadet, mutluluk, güç versin, yardım ... etsin.”* (M III 42), *Kamag nomka basut bolurlar “Tüm öğretilere yardım ederler.”* (BT V 36). Örnekte, *basut bol-* “yardım etmek” veya “yardımcı olmak” anlamını ifade

etmektedir. Arıg dindarlarka **basutka** anuk tururlar “Saf dindarlara **yardım** için hazır dururlar.” (BT V 37).

**1.7.22.8.Birim** “borç” (<bir-im: ED: 366; OTWF: 296).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: birim “borç” (BT XIII: 206); İlkİslami: birim “verme, verecek, borç” (KB: 92), birim “borç, verecek” (DLT: 589).

**ManTürk:** Chuast: 347. Pothi: 205. BT V: 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *birim* sözcüğü “borç” anlamına gelmektedir. Sözcük, *birimçi* biçimiyle “borçlu” anlamına gelmektedir: *Teñriden murva üçün teñrim egsüklüg yazuklug biz ötegçi **birimçi** biz todunçsuz uvutsuz suk yek üçün “Tanrı’m biz hatalı, günahkâr **borçlularız**. Utanmaz, ahlaksız, şeytani hırslar için ...”* (Chuast 345-349). Sözcüğün, diğer tanıklanan örneği ise şudur: **Birimlig** ayıg ... (Pothi 205).

**1.7.22.9.Bulgak** “dalgalanma, bulanıklık; çalkantı” (<bulga-k: ED: 336; OTWF: 231).

TürkRunik: bulgak “kargaşalı, anarşi içinde” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: bulgak “kargaşa” (U II: 78); İlkİslami: bulgak “düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan karışıklık, bulanıklık” (KB: 115), bulgak “düşman gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa, halk arasındaki fitne” (DLT: 601).

**ManTürk:** M III: 10, 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bulgak* sözcüğü “dalgalanma, bulanıklık; çalkantı” anlamlarına gelmektedir. Tarihî lehçelerde siyasi bir kavram olarak tanıklanan bu sözcük, Maniheist metinlerde bu anlamlarından uzaktır. Sözcük üç örnekte tanıklanmıştır. Tanıklanan örneklerden ikisi ise şunlardır: *Yme kaltı kün ortuda sıñar yil tursar ötrü ol **bulgaklarag** irdin sıñar elitir tegürer “Ayrıca, rüzgâr güney taraftan çıktığında sonra o **dalgalanmaları** kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?”* (M III 10), *Yirde sıñarki yil tursar ol suv **bulgaki** köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun **bulanıklığı**, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10).

Sözcük, ayrıca psikolojik bir durumu ifade etmekte de kullanılmaktadır. *Emgek* “acı” sözcüğüyle kullanılan sözcük, bu örnekte ise “çalkantı” anlamına gelmektedir: *Kamag türlü emgekde **bulgakda** “Her türlü acıda ve çalkantıda.”* (M III 32).

#### 1.7.22.10. Bulunç “kazanç” (<bul-un-ç: ED: 343; OTWF: 283).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bulunç “bulma, kazanç” (Maitr: 374); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 11.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kazanç” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “kazanç” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kim etöz için emgenser tolgansar yme anay utlısı etözke ölmek artamak **bulunçı** ol “Kim bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun **kazancıdır.**”* (M III 11).

#### 1.7.22.11. Iyınç “baskı” (<iy-in-ç: ED: 274; <iy-in-ç: OTWF: 282).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 37. TT II: 414.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “baskı” anlamına gelmektedir. Sözcük, tanıklandığı örneklerde, anlamdaşı olan *basınç* sözcüğüyle ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şudur: *Üküş türlü **iyinç** basınç kötürdi “Birçok **baskı** ve sıkıntıyı götürdü.”* (M III 37). Örnekte, *iyinç basınç kötür-* “baskı ve sıkıntıyı götürmek, ortadan kaldırmak” anlamına gelmektedir. *Yüzümüz utru ulug **iyinç** basınç alp emgekler “Yüzümüze karşı büyük **baskılar**, tehlikeler ve acılar ...”* (TT II 414), *Ulug ada **iyinç** basınç bolgay “Büyük tehlike ve **baskı** olacak.”* (TT II 414).

#### 1.7.22.12. İlişlig “bağlanmış” (<il-iş+lig: ED: 154).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ilişlig “bağlanmış” (BT XXV: 367); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 22.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurcada tanıklandığı tek örnekte “bağlanmış” anlamına gelmektedir: *İlislig tartışlıg* ... “**Bağlanmış** ve sürüklenmiş...” (Pohti 22).

**1.7.22.13. Kadar** “1. sert, çetin (kış)? 2. gaddar, zorba” (ED: 603).

TürkRunik: kadir “zor, çetin, şiddetli; bir Türk kavmi” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: kadir “yırtıcı” (Maitr: 400), kadir “gazaba gelmiş, kızgın” (HT X: 144); İlkİslami: kadir “sert” (KB: 214), kadir “zor, şiddetli, çetin; zorla iş gördüren sert (hakan)” (DLT: 675).

**ManTürk:** M I: 24. M III: 13.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde sıklıkla *kadir* olarak geçen sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde *kadar* biçimindedir. Sözcük, tanıklandığı cümlelerin birinde mevsim adları ile kullanılmaktadır. Cümle tam okunamadığı için anlam çıkarımı yapmak güç olsa, burada mevsimin “zor, çetin” geçmiş olması ihtimal dahilindedir: *Kamag yaz yme **kadar** ... kamag küz kış “Tüm ilkbahar ve sert (çetin) ... tüm güz, kış ...”* (M III 13).

Sözcük, tanıklandığı bir diğer örnekte ise Vadzivanta Tanrı’nın “gaddar, zorba” gibi sözcüklerle niteleyebileceğimiz özelliğini tasvir etmektedir: *İkinti **kadaran** ançolayu yme wadziwanta teñriçe “İkinci, Vadzivanta Tanrı gibi **gaddar (zorba)**...”* (M I 24).

**1.7.22.14. Kamşansız** “sarsılmaz” (<\*kamşa-).

TürkRunik: Ø ama kamşag “sallantılı, kargaşa içinde, kaotik, anarşik” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 31.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Taplançsız **kamşansız** “Uygunsuz, **sarsılmaz**...”* (M III 31).

**1.7.22.15. Kergek** “gerek, gerekli” (<kerge-k: ED: 742; OTWF: 235).

TürkRunik: Ø ama kergeksiz “gereğinden çok, çok miktarda” (Şirin, 2016: 732);  
BuddhUyg: kergek “ihtiyaç, gerek, lüzum” (Maitr: 407); İlkİslami: kerek “gerek,  
gerekli” (KB: 239), kerek “gerek, lazım” (DLT: 704).

**ManTürk:** Chuast: 233, 286, 303, 312, 318, 328. M I: 24. M III: 12, 13, 26, 33. TT  
II: 424. Yosipas: 37.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kergek* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ol titir yme meniñ etözüm keñlig işlig küçlüg ed ol aşın suvsuşın koluşınça tutmak kergek* “*Odur ki, benim bedenim önemlidir. Onun için onun aşını suyunu zamanında vermek gerektir.*” (M III 12), *Turkaru aş içgü inçe kolusınça aşanmak kergek* “*Zaman içinde sürekli yiyip içmek gereklidir.*” (M III 12), *Konakka olursar bu sav arıg kop köñülte ömek sakınmak kergek* “*Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine tüm gönlüyle düşünmesi gerek.*” (M III 12), *Tokuzunç on çahşapat tutdukumuzda berü üç agzın üç köñlün üç elgin bir kamag özün tüketi tutmak kergek erti* “*Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte bu on emre uymak gerektiydi.*” (Chuast 229-233).

**1.7.22.16. Ögdir** “ödül, mükâfat” (ED: 103).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ögdir “ödül, karşılık, mükâfat” (U III: 32); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 22. M III: 25, 45, 46. BT V: 32, 60.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ödül, mükâfat” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “ödül, mükâfat” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Edgü ögdir* “*İyi mükâfat...*” (M III 25), *Artuk üküş ögdirler* “*Birçok ödül, mükâfat...*” (M III 45) *Küsençiğ ögdir* “*Cazip mükâfat...*” (M III 45), *Edgü küg ögdir boltı* (BT V 60).

**1.7.22.17. Öteg** “borç” (<öte-k: ED: 50; <öte-g: OTWF: 199).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ötek “borç, hata” (BT XIII: 223), öteg “borç, hata” (BT XXIII: 217); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 9. M III: 38. TT II: 424. Chuast: 130, 347.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “borç” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden biri şudur: Öz **öteg** öteyür “Kendi **borcunu** öderler.” (TT II 424).

Sözcük, *ötegçi* biçimiyle de tıpkı *birimçi* maddesinde belirtildiği gibi “borçlu” anlamına gelmektedir: *Munça tınlıgka turalıgka öz ötegçi boltumuz* “Bunca bu varlıklara can **borcumuz** oldu.” (Chuast 129-130), *Teñriden murva üçün teñrim egsüklüg yazuklug biz ötegçi birimçi biz todunçsuz uvutsuz suk yek üçün* “Tanrım biz hatalı, günahkâr **borçlularız**. Utanmaz, ahlaksız, şeytani hırslar için ...” (Chuast 345-349).

#### 1.7.22.18. Sanlıg “ait” (<san+lıg: ED: 839).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sanlıg “âit” (Maitr: 453), sanlıg “(birine) tâbi, mensup, riayet mecburiyetinde olan” (U IV A: 65); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 33. M III: 11.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sanlıg* sözcüğü “ait” anlamına gelmektedir. *Sanlıg kıl-* yapısı ise “ait olmak” anlamına gelmektedir: *Frnibran-keh sanlıg kılınız* “Parinirvanaya **ait** oldun.” (Pothi 32-33). ... *sanlag* ... (M III 11).

#### 1.7.22.19. Sımtagsız “mühim” (<simta-g+sız: ED: 828).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sımtag “ihmalkâr” (Maitr: 458), sımtagsız “gayretli, dikkatli” (BT III: 98); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 171, 188.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *sımtagsız* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı örneklerin birinde “mühim” anlamına gelmektedir: *Sımtagsız köñülin küzedti* “**Mühim** fikirleri muhafaza etti.” (Pothi 171).

#### 1.7.22.20. Taplançsız “uygunsuz” (OTWF: 352).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.



**ManTürk:** M III: 31.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “uygunsuz” anlamındadır: **Taplançsız** *kamşansız ... “Uygunsuz, sarsılmaz...”* (M III 31). Erdal, bu sözcüğün *teprencsiz* sözcüğünün yanlış okunmasıyla ortaya çıkan bir sözcük olduğunu belirtmektedir. (OTWF: 352).

**1.7.22.21. Tartışlıg** “sürüklenmiş” (<\**tart-ış+lıg*: ED: 537).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tartışlıg “bağlanmış” (BT XIII: 232); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 22.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde tanıklanan tek örneğinde “sürüklenmiş” anlamına gelmektedir: *İlişlig tartışlıg ... “Bağlanmış ve **sürüklenmiş**...”* (Pothi 22).

**1.7.22.22. Tayanç** “dayanak” (<*taya-n-ç*: ED: 569; OTWF: 277).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tayanç “destek” (BT XXIII: 222); İlkİslami: tayanç “dayanak, teselli” (KB: 430).

**ManTürk:** M III: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tayanç* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: ***Tayanç tu//////////*** (M III 5).

**1.7.22.23. Telgek** “titreme” (<*telge-k*: ED: 499; OTWF: 247).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: “çalkantı, kargaşa” (U II: 78); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 10.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “titreme” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “titreme” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ançula kaltı ol taluy kim birgarudun sınar yil tursar bulgak **telgek** örküçlenmek anta içre belgülig bolurlar “Tıpkı o*

denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, **titreme** ve dalgalanma orada ortaya çıkar.” (M III 10).

**1.7.22.24. Tıdıgsız** “engelsiz” (<tid-ig+sız: ED: 454; OTWF: 208).

TürkRunik: Ø ama tıd- “engel olmak” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tıdıgsız “mâniyasız” (Maitr: 475), tıdıgsız “engelsiz” (Yüan: 428); İlkİslami: tıdıg “yasak” (KB: 441), tıdıg “bir şeyi yasaklama ve engelleme” (DLT: 875).

**ManTürk:** Pothi: 107, 258.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tıdıgsız* sözcüğü tanıklandığı iki örnekte “engelsiz” anlamına gelmektedir: ***Tıdıgsızın*** birtem kelir siz “Tamamen **engelsiz** olarak gelirsiniz.” (Pothi 258-259), *Tıdıgsız burkan kutın bultuñuz* “**Engelsiz** Burkan kutunu buldunuz.” (Pothi 107-108).

**1.7.22.25. Tıltag** “neden” (<til+ta-g: ED: 494; OTWF: 208).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tıltag “sebepe; ilgili olay” (Maitr: 475); İlkİslami: tıldag “bahane, sebepe, mâni” (KB: 441), tıldag “insana atılan iftira; bahane” (DLT: 877).

**ManTürk:** Pothi: 267, 380. M III: 42. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tıltag* sözcüğü “neden” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “neden” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol tıltag* üze öge yükünür men “Bu **nedenle**, seni överek, sana secde ederim.” (Pothi 250), *Üç türlüg yekler tıltagınta* “Üç türlü şeytan **yüzünden**.” (Pothi 379-380), *Üç edgü tıltag* “Üç iyi **neden**.” (M III 42).

**1.7.22.26. Tözgerinçsiz** “benzersiz” (<töz+ger-inç+sız: ED: 575).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tözkeriçsiz “tamik olunamayan” (Maitr: 483); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 66, 198, 242.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “benzersiz” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan

örneklerinden ikisi şudur: Tözgerinçsiz burkan kutın bultuñuz “Benzersiz peygamberlik kutunu buldunuz.” (Pohti 66), Tözgerinçsiz ...lıg tınlıglarıg “Benzersiz ... canlıları...” (Pohti 198-199).

#### 1.7.22.27. Tuda “tehlike” (ED: 452).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tuda “tehlike” (Maitr: 483); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 31. M III: 36, 41, 42, 43. BT V: 29, 54.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “tehlike” anlamına gelmektedir. Bu sözcük, tüm örneklerde yine “tehlike” anlamına gelen *ada* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır: *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “Tüm tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.”* (M III 36), *Etözdeki ig ağıg ada tuda bıçılmakı kesilmeki bolzun “Vücuttaki ağırlar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.”* (BT V 29).

Sözcük, *tudasız* biçimiyle de “tehlikesiz” anlamına gelmektedir. *Adasızın tudasızın* (M III 43), *Adasazan tudasazan* (BT V 54), *Yaşka adasızın tudasızın ögrünçün menjin ermekezler bolzun “Ömrünüz tehlikesiz ve mutlulukla geçsin.”* (M III 42), *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun kadagin bütünün yarlıkamakı bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların bağışlansın.”* (M III 36).

#### 1.7.22.28. Tusu “yarar, fayda” (ED: 555).

TürkRunik: tusu “yarar” (Şirin, 2016: 744); tusu “fayda; hizmet” (Maitr: 485); İlkİslami: tusu ~ tusug “fayda, menfaat” (KB: 469), tusu “fayda ve şifa” (DLT: 903).

**ManTürk:** Pohti: 100, 105, 163. BT V: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tusu* sözcüğü “yarar, fayda” anlamına gelmektedir. Sözcük, tanıklanan tüm örneklerinde anlamdaşı olan *asıg* ile kullanılmıştır. Bu sözcüğün “yarar, fayda” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Uzadı üzüksüz muniteg ulug asıg tusu kılınız “Uzun süre bunun gibi büyük yararlar sağladınız.”* (Pohti 104-105), *Yañı asıg tusu “Yeni fayda.”* (BT V 28), *Ulug asıg tusu kılınız “Büyük yarar sağladınız.”* (Pohti 100).

### 1.7.22.29. Tüş “sonuç, karşılık”

Maniheist Uygurca metinlerde, *tüş* sözcüğü temel anlamıyla “yemiş, meyve” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz.: **1.2.5.2. Tüş.** Sözcük, aynı zamanda “sonuç, karşılık” anlamında da tanıklanmaktadır: *Ayığ tüşke tegmiş üç erenler “Kötü sonuca ulaşmış üç adam...”* (TT II 424), *Kılınç tüşin ukuttınız “(Kötü) amellerin sonucunu açıkladınız.”* (Pothi 11). Örnekte, *tüş* ukıt- “sonuç açıklamak” anlamına gelmektedir. Diğer örnekte ise *tüş utlı bir-* ibaresi “karşılık vermek, sonuç vermek” anlamına gelmektedir: *Ayığ kılınç arımağlık edgülig tüş utlı birzün “Kötü amel, saflığın ve iyiliğin karşılığını versin.”* (Pothi 346).

### 1.7.22.30. Urunçak “emanet” (<*ur-un-çak*: ED: 236; <*urunç+çak*: OTWF: 46).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *urunçak* “rehin, rehine” (U IV A: 70), *urunçak* “emanet” (Yüan: 446); İlkİslami: *urunçak* “emanet; tevdi edilen şey” (DLT: 924).

**ManTürk:** Chuast: 151. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *urunçak* sözcüğü “emanet” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “emanet” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Neçe eviñ urunçak yedimiz erser kün ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser “Ne kadar başkalarının *emanetine* hıyanet ettiyse, Güneş ve Ay Tanrı’nın onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...”* (Chuast 150-154). Örnekte, *urunçak ye-* “emanete hıyanet etmek” anlamına gelmektedir. Bu ifadenin “yemek” fiili ile kullanılması ilgi çekici bir durumdur. Sözcük, diğer tanıklanan örneğinde *urunçaglag* biçimindedir: *Urunçaglag bolur “Emanet olur.”* (Licht 265).

### 1.7.22.31. Utlı “mükâfat, karşılık” (ED: 54).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *utlı* “karşılık, mükâfat” (Maitr: 494); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 37, 346. M III: 6, 11, 12, 31, 42.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “mükâfat, karşılık” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ayığ kılınç arımağlık*

edgülig tüş **utlı** birzün “Kötü amel, saflığın ve iyiliğin **karşılığını** versin.” (Pohti 346), Kamagun emgentiñizlerniñ **utlısı** “Hepsinin ızdıraplarının **mükâfatı** olarak.” (M III 42), Edgü kılınç **utlısın** yigedmek utmak “İyi amel **mükâfatını** iyileştirmek, kazanmak ...” (M III 31), Bir ötmekiñ bir sagar suvuñ **utlısı** neñ yıraya barmaz anuk erür “Bir ekmekle bir kap suyun **mükâfatı**, asla boşa gitmez, hazırdır.” (M III 12) Kim etöz üçün emgenser tolgansar yme anañ **utlısı** etözke ölmek artamak bulunçı ol “Kim bedeni için acı çekerse, onun **karşılığı** olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.” (M III 11).

**1.7.22.32. Yodun** “yok olma” (<yod-un: ED: 896).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yodun (U III: 86); İlkİslami: yodun “bitme, mahvolma, yok olma” (KB: 549).

**ManTürk:** M I: 9. M III: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, tanıklandığı iki örnekte de *yok* sözcüğüyle kullanılan *yodun* sözcüğünün örnekleri şunlardır: *Yok **yodun** kılğalı sakınsar...* “*Yok etmek için düşünürse ...*” (M III 13), *Yok **yodun*** (M I 9).

**1.7.22.33. Yölegü** “destekçi” (<yöle-gü: ED: 928).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yölegü “bir şeyi desteklemek için kullanılan (nesne), destek” (DLT: 983).

**ManTürk:** BT V: 54.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “destek” anlamına gelmektedir: *Yaruk firiştiler **yölegü** kurşangu bolzun* “*Aydınlık melekler; **destek** ve çevrelerinde kuşatılmış olsunlar.*” (BT V 54).

**1.7.22.34. Yöpüg** “uygun” (ED: 875).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 17.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “uygun” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklandığı örnekte, *yöpüg yir* “uygun yer” olarak aktarılmıştır. Fakat, bu sözcüğün tarım terimi olması da muhtemeldir: *Kaltı urug evin yöpüg yirde örürçe “Nasıl ki tohumun uygun yerde yetiştiği gibi...”* (M I 17).

### 1.7.23. Varlıkların Olma ve Bulunmaları

#### 1.7.23.1.Bar “var; tüm” (ED: 353).

TürkRunik: bar “var, mevcut; varlıklı, zengin” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bar “var, mevcut” (Maitr: 359); İlkİslami: bar “var, mevcut” (KB: 55), bar “bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir kelime, var” (DLT: 573).

**ManTürk:** IrkB: 18, 32, 57. Chuast: 63, 201, 248, 261, 267, 284, 311. Pothi: 169, 302. ETŞ: 5. M I: 36, 37. M II: 5. M III: 12, 13, 14, 17, 18, 41, 46. BT V: 45, 47, 51, 52. Yosipas: 2, 81. Licht: 259.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bar* sözcüğünün “var” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bagışı ne teg bar ol tir “İpleri nasıl? **Vardır**, der.”* (IrkB 18), *Asığı bar “Yararı **var**.”* (IrkB 32), *Bu ırk başıta az emgeki bar “Bu falın başında biraz acı **var**.”* (IrkB 57), *Yir teñri yok erken öñre ne bar ermiş tipen biltimiz “Yer ve gök yokken önceden neyin **var** olduğunu öğrendik.”* (Chuast 200-202), *Adırtı üküş bar “Çok ayrımı **var**.”* (M III 12), *Tünerig tamuka tüşmeki bar “Karanlık cehenneme düşmesi **var**.”* (ETŞ 5), *Miñ miñ tümen tümen kişiler bar erti “On binlerce kişi **vardı**.”* (M III 41), *Bir bay er bar ermiş “Zengin bir adam **varmış**.”* (Yosipas 2).

Sözcük, nadir de olsa “tüm” anlamında da kullanılmıştır: ***Bar** ililig kök kalık yüzünte “**Tüm** ülkenin mavi gökyüzü senin yüzünde.”* (Pothi 169).

#### 1.7.23.2.Yok “1. yok 2. yoksul” (<\*yo-k: ED: 895).

TürkRunik: yok “yok; yoksul; (fiil çekim ögesi) değil” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yok “yok, yokluk” (Maitr: 513); İlkİslami: yok “yok” (KB: 550), yok “yok, olmaz, değil” (DLT: 980).

**ManTürk:** IrkB: 36. ETY II: 95. Chuast: 200, 208. M I: 8, 10. M III: 5, 8, 13, 22, 27, 35, 41, 45, 46. BT V: 47.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yok* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Üküş atlıg ögrünçün **yok** kobı atlıg korkınçın **yok*** “(Send) çok atı olanın sevinci **yok** (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) **yok**.” (IrkB 36), *Yir teñri **yok** erken öñre ne bar ermiş tipen biltimiz* “Yer ve gök **yokken** önceden neyin var olduğunu öğrendik.” (Chuast 200-202), *Adınçığ öğdir antag **yok*** (M III 46), *Yig **yok** tip* (M III 5), *İlki yok erti “Başlangıcı **yoktur**.”* (M III 41), *Yme tişi kişilerin körkin meñizin neñ **yokça** edlignizçe sakınur* “Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla **yokmuş** gibi düşünür.” (M III 22), *Korkınçığ etin olar ara **yok*** “Aralarında korkunç olanlar **yok**.” (M III 45), *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur **yok** kılır* “O zaman yine kendi sürüsü, sığırtı, koyunu **yok** olur.” (M I 8).

Sözcük, bazen de “yoksul” anlamında tanıklanmıştır: *Kamag **yok** çıgay kap kara bodun bukun busuşlug kadgulug boltumuz erti* “Tüm **yoksul**, fakir halk kederli ve kaygılı olduk.” (M III 35).

## 1.7.24. Sanat

### 1.7.24.1. Süsleme

#### 1.7.24.1.1. Bediz “süs, resim” (ED: 310).

TürkRunik: bediz “süs, bezeme, motif, oyma, resim, heykel” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bediz “resim, tasvir” (Yüan: 309); İlkİslami: bediz “suret, resim, süs” (KB: 68).

**ManTürk:** BT V: 64.

Maniheist Uygurca metinlerde *bediz* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *.../ngin meñin **bedizin** .../s* (BT V 64).

#### 1.7.24.1.2. İtig “süs” (<it-ig: ED: 50).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: itig “süs, dekorasyon; heykel, heykelcik; hazırlık” (HT X: 139); İlkİslami: itig “hazırlık, hâl, usul, düzen, süs” (KB: 208).

**ManTürk:** M I: 25. M III: 22. Licht: 261.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *itig* sözcüğü “süs” anlamına gelmektedir: *Türlüg itigin bitilmiş “Türlü süsle yazılmış (bezenmiş).”* (M I 25), *İtig yaratıg* (Licht 261). Sözcük, *itiglig* biçimiyle de “süslü” anlamına gelmektedir: *Yumşak yinçge itiglig yaratıgıg tilemez kolmaz “Yumuşak, ince ve süslü istemez.”* (M III 22).

**1.7.24.1.3. Monçuk** “boncuk” (ED: 349).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: monçuk “inci” (Yüan: 381); İlkİslami: monçuk “atın boynuna takılan inci boncuk, aslan tırnağı ve muskalar; süs eşyasındaki boncuk” (DLT: 765).

**ManTürk:** TT II: 423, 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *monçuk* sözcüğü “boncuk” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örnek şudur: *Yinçülüg monçuklar “İncili boncuklar...”* (TT II 423, 424).

**1.7.24.1.4. Yaratıg** “süs” (<*yarat-ıg*: ED: 961).

TürkRunik: Ø ama yarat- (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yaratıg “süs, bezek” (HT X: 194); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 22. Licht: 261.

Köktürkçe ve İslami çevreye ait ilk Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “süslü” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “süslü” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: *Yumşak yinçge itiglig yaratıgıg tilemez kolmaz “Yumuşak, ince ve süslü istemez.”* (M III 22). *İtig yaratıg* (Licht 261).

**1.7.24.1.5. Yivig** “donanım, süs” (<\**yiv-ig*: ED: 875; <*yeve-g*: OTWF: 218).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yivig “gerdanlık” (Maitr: 513), yivig ~ yiveg “teçhizat, donatım, gerekli şeyler” (Yüan: 465); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 36.



Köktürkçe ve İslami çevreye ait ilk Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yivig* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Kop tükel buşin yivigligke edgü alkış* (BT V 36).

## 1.7.24.2. Müzik

### 1.7.24.2.1. Agu “davul” (ED: 78).

**ManTürk:** Pothi: 471.

Aşağıdaki cümlede, *agu* sözcüğünün anlamı Clark (1982: 211) tarafından “davul” olarak anlamlandırılmıştır: *Köplüg agu teg butluglar “Gerilmiş, davul(?) gibi bacaklar.”* (Pothi 471). Clauson ise, bu örnekteki sözcük için “muhtemelen zehir anlamında ama cümledeki anlam belirsiz” yorumunda bulunmuştur. (ED: 78)

### 1.7.24.2.2. Egzig “ezgi, melodi”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 35. BT V: 46.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve ED’de bulunmayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ezgi, melodi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “ezgi” anlamında tanıklandığı örnek şudur: *Oyunta sansız tümen türlüg ün egzig ünür “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.”* (BT V 46).

### 1.7.24.2.3. Küvrüg “davul” (ED: 690).

TürkRunik: köbürge “davul” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kövrüg “davul” (Maitr: 419), kübrüg “davul” (BT III: 91; BT VII: 91); İlkİslami: kövrüg “davul” (KB: 287), küvrüg “çalınan kös ve davul” (DLT: 758).

**ManTürk:** M III: 40.

Köktürkçede *köbürge*, Budist Uygurca metinlerde *kübrüg* biçimine rastlanan sözcüğün Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *küvrüg* biçimiyle “davul”

anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: //tugin küvrügin // “*Davulunu...*” (M III 40). Ayrıca, sözcük aynı anlamda King’s Dictionary’nin *Moğ.* söz varlığında da *kögürge* biçimiyle görülmektedir. (Şahin, 2017: 72).

#### 1.7.24.2.4. Oyun “oyun” (ED: 274).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oyun “raks; musiki” (Maitr: 441); İlkİslami: oyun “oyun, yarış” (KB: 349), oyun “oyun” (DLT: 781).

**ManTürk:** BT V: 46. TT II: 416. Yosipas: 126.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *oyun* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Oyunta*** *sansız tümen türlüğ ün egzig ünür “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.”* (BT V 46), *Üküş türlüğ ögrünçülüg oyun oynayurlar “Türlü türlü, sevinçle oyun oynamıyorlar.”* (BT V 46), *Ulug ögrünçün oyunun “Büyük sevinçle ve oyunla...”* (TT II 416), *Oyunçılar oyun oynamış* (Yosipas 125-126).

#### 1.7.24.2.5. Tug “davul” (ED: 464).

TürkRunik: tug “bayrak, sancak” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: tug “bayrak” (BT VII: 99); İlkİslami: tug “tuğ, bayrak, sancak” (KB: 465), tug “hükümdarın önünde vurulan kös ve davul, nöbet davulu; sancak, tuğ” (DLT: 898).

**ManTürk:** M III: 40.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tug* sözcüğü tek örnekte tanıklanmıştır. Kökeni tartışmalı *tug* sözcüğü hakkında detaylı görüşler için bkz.: Şahin, 2017: 73. Tanıklanan tek örnekte ise *küvrüg* “davul” sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Bu sözcüğe, KM’nin de yukarıda verdiğimiz açıklamalarına dayanarak “davul” anlamı verilmesi uygun görülmüştür: //tugin küvrügin // “*Davulunu...*” (M III 40).

### 1.7.24.3. Edebiyat

#### 1.7.24.3.1. Bitig “kitap; yazı” (<biti-g: ED: 303; OTWF: 184).

TürkRunik: bitig “abide, yazıt; yazı” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: “bitig “kitap” (Maitr: 368); İlkİslami: bitig “mektup” (KB: 94), bitig “kitap; mektup; yazılı kâğıt; yazı, yazmak, Oğuzcada muska” (DLT: 590).

**ManTürk:** IrkB: 66. ETŞ: 5. ETY II: 94. M I: 21, 25. M III: 12, 21, 43, 46. BT V: 64, 67. Licht: 265.

Eski Türkçede “mektup”, “kitap”, “evrak”, “muska/fal” gibi kavram alanlarına sahip olan *bitig* sözcüğü (Azılı, 2018: 296); Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kitap; yazı” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “kitap; yazı” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu ırk **bitig** edgü ol “Bu fal kitabı iyidir.”* (IrkB 66), *Teñriniñ **bitigin** biz eşidelim “Tanrı’nın kitabını dinleyelim.”* (ETŞ 5), *Evengliun **bitig** “İncil.”* (M III 46), ***Bitigig** kentü özi küsedü ötünti “Kitabı kendisi istedi.”* (M III 43), *Başık aymakıña **bitig** okımakıña “İlahi söylemesine, kitap (yazı) okumasına...”* (M III 21), *Ulug Engliun **bitig** “Yüce İncil.”* (M III 12), *Bu **bitig** idisi “Bu kitabın (yazının) sahibi...”* (M I 21), *Nom **bitig*** (M I 25).

#### 1.7.24.3.2. Küg “şiiir” (ED: 709).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küg “ses” (Maitr: 424); İlkİslami: küg “şarkıda nağme; şiiirin ölçüsü” (DLT: 754-755).

**ManTürk:** M II: 7, 8. BT V: 59, 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küg* sözcüğü “şiiir” anlamına gelmektedir. Bu sözcükle ilgili detaylı bilgi için bkz. (Arat, 2007: XV). Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Edgü **küg** ögdir boltı “İyi şiiir mükâfatı oldu.”* (BT V 60), *Tükedi Aprın Çor Tigin **kügi** “Aprın Çor Tigin bu şiiiri tamamladı.”* (M II 8), ***Kügi** s/... (BT V 59), Başlantı aprın çor tigin **kügi** tagşutları* (M II 7).

#### 1.7.24.3.3. Yalprgak “varak” (<yapur-gak: ED: 879).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yapırgak ~ yapragak “yaprak” (Maitr: 502); İlkİslami: yapurgak “ağaç yaprağı, kitap yaprağı” (DLT: 952).

**ManTürk:** M III: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalprgak* sözcüğü “varak” anlamına gelmektedir. Sözcük, temel anlamıyla “yaprak” anlamına gelse de tanıklandığı tek örnekte “varak” anlamında tanıklanmıştır. Bu sözcüğünün tanıklanan tek örneği şudur: *Stir yinçge arıg barıg yalprgaki “İnce bir yolculuk varağı...”* (M III 32).

### 1.7.25. Bölüm / Sıra

#### 1.7.25.1. Bölük “bölüm” (<*böl-ük*: ED: 339; OTWF: 230).

TürkRunik: bölük “İgdir boyuna mensup bir lider” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: bölük “kısım” (Maitr: 372), bölük “bölüm; bölük, kısımlı” (Yüan: 321); İlkİslami: bölük “hayvan topluluğu (sürü), insan topluluğu (grup)” (DLT: 598).

**ManTürk:** BT V: 32, 34. Licht: 254.

Maniheist Uygurca metinlerde, *böl-* “bölmek” fiilinden türeyen *bölük* sözcüğünün “bölüm” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Beş bölükün bölmüş “Beş bölüme bölmüş.”* (BT V 32), *Altınç bölük “Altıncı bölüm.”* (BT V 34), *Yitiñç bölük “Yedinci bölüm.”* (Licht 254).

#### 1.7.25.2. Sapag “sıra” (<*sap-ıg*: ED: 786; OTWF: 200).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sapıg ~ sapag “sıra, dizi” (Maitr: 455); İlkİslami: sapıg “çadırın eteği” (DLT: 804).

**ManTürk:** M III: 13.

Köktürkçede tanıklanamayan, Budist Uygurca ve İslami Türkçe metinlerde genelde *sapıg* biçiminde görülen sözcük; Maniheist Uygurca metinlerde *sapag* biçimiyle “sıra” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin sünük bu kolusinça tire yıga “Hepsini döküp, saçıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13).

#### 1.7.25.3. Sın “öge, unsur”

Maniheist Uygurca metinlerde, *sın* sözcüğü temel olarak “vücudun bölümü, organ” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.5.1.7. Sın.** Sözcük, aynı zamanda “öge, unsur” anlamına da gelmektedir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, sözcüğün “öge, unsur” anlamlı örnekleri şunlardır: *Kut sını kamag teŋri yiriniŋ ortusun içre ög sını birdin sıñar köñül sını kün tugsugdan sıñar sakınç sını kün batsıgdın sıñar tuymak sını birdin sıñar* “*Kut ögesi tüm gökyüzünün içine, akıl ögesi güneyden, gönül ögesi doğudan, düşünce ögesi batıdan, his ögesi ise güney taraftan ...*” (BT V 32).

#### **1.7.25.4.Ulag** “sıra” (<ula-g: ED: 136; OTWF: 200).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ulag “silsile, zincir (Maitr: 490); İlkİslami: ulag “beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at; elbise yaması” (DLT: 920).

**ManTürk:** M III: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ulag* sözcüğü “sıra” anlamına gelmektedir. Sözcük, tanıklandığı tek örnekte, anlamdaşı olan *sapag* sözcüğüyle kullanılmıştır: *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin süñük bu kolusinça tire yıga* “*Hepsini döküp, saçıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...*” (M III 13).

#### **1.7.25.5.Ülüg** “1. bölüm. 2. talih, kader” (<üle-: ED: 142; OTWF: 213).

TürkRunik: ülüg “bölüm, bölük; kısmet, nasip, kader, yazgı” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: ülüg “kısım” (Maitr: 496), ülüglüg “nasıpli, kısmetli” (Kuan: 52); İlkİslami: ülüg ~ ülük “hisse, nasip, pay, kısmet” (KB: 505), ülüg “pay, hisse” (DLT: 932).

**ManTürk:** IrkB: 41, 66. M III: 29, 32, 43. BT V: 60. TT II: 418. Yosipas: 71, 73, 126.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ülüg* sözcüğü “bölüm; talih, kader” anlamlarına gelmektedir. Sözcüğün “bölüm” temel anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yiti ülüg “Yedi bölüm.”* (M III 32), *Bir ülüg tuymak bilig yiltızı* “*Bir(inci) bölüm: duydu bilgisinin esası.*” (M III 32).

## ➡ 1.8.9.7. Ülüg “talih, kader”

### 1.7.26. Ayrım / Tür

#### 1.7.26.1. Adın “başka, diğer” (<\*ad-in: ED: 60).

TürkRunik: adın “başka, farklı” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adın “başka(sı), diğer” (Maitr: 344); İlkİslami: adın “başka, diğer, ayrı, gayrı, başkası” (KB: 6), adın “başka” (DLT: 541).

**ManTürk:** Pothi: 68, 229. M I: 34. M III: 12, 14, 16, 21, 24, 29, 33. BT V: 44, 60. Licht: 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *adın* sözcüğü “başka, diğer” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Adınlarka* *asığlıg işig işletiniz “Başkaları için yararlı işler yaptınız.”* (Pothi 68-69), *Adın* *tümke köñüller arıg yollarta yorıp amvardışn kıltilar “Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, amvardışn kıldılar.”* (Pothi 229-230), *Bekrü kizle yaşurgıl adın kişi körmezün “İyi gizle, başkası görmesin.”* (M III 29), *Taplasar bu kız adın kişiğe yaraguluk ermez “Ondan hoşlanıyorsanız, bu kız başka kişi için uygun olmaz.”* (M III 14),

Sözcü, +(A)gU kolektif ekinin eklenmesiyle *adnagu* biçimini almıştır. (OTWF: 93): *Adnaguka* *boşgut boşgurmakın sever “Başkasına öğreti öğretmeyi sever.”* (M III 21), *Adnaguka* *tutuzur “Başkasına emanet eder.”* (M III 21).

#### 1.7.26.2. Adırt “ayrı, ayrım” (<\*ad-ır-t: ED: 64).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: adırt “ayırıcı özellik” (HT X: 118); İlkİslami: adırt “ayırma” (KB: 7).

**ManTürk:** M I: 26. M III: 12, 20. Pothi: 158. BT V: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adırt* sözcüğü “ayrı, ayrım” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Adırtın* *ukıttınız “Ayrımı açıkladınız.”* (Pothi 158), *Adırtı* *üküş bar “Çok ayrımı var.”* (M III 12), *İgde adırt tutuñ “Hastalıktan ayrı tut.”* (BT V 39).

Sözcük, *adirtlıg* biçimiyle de “ayrıntılı” anlamına gelmektedir: *Yaraşı yumşak savı sözi bilge biligi adirtlıg ukmakı “Uygun, yumuşak sözü, bilgeliği ve **ayrıntılı** bilgisi, anlayışı ...” (M III 20), Adirtlag üdürtlüg yörüglüg “**Ayrıntılı**, seçkin, manalı ...” (M I 26).*

**1.7.26.3.Adruk** “ayrı” (<\*ad-ır-uk: ED: 65; <adr-ok: OTWF: 226).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: adruk “ayrı, çeşit” (Maitr: 345); İlkİslami: adruk “fark, farklı” (KB: 8), adruk “başka” (DLT: 542).

**ManTürk:** Chuast: 266. BT V: 27. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adruk* sözcüğünün “ayrı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Biz teñri yarlığın adruk kılmaz biz “Tanrı’nın emirlerinden **ayrı** olmayız.” (TT II 414). Örnekte, *adruk* kıl- “ayırarak” anlamına gelmektedir. Adruk üdürülmiş .../ng “**Ayrı** seçilmiş ...” (BT V 27), *Biz adruk adruk etip yaratıp nomka kigürsüg törü bar erti “Bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa ulaştırmamız dinimizin gereği idi.” (Chuast 266-268).**

**1.7.26.4.Evin** “başka”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: evin “yabancı” (EUTS: 78); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 151.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “başka” anlamına gelmektedir: *Neçe evin urunçak yedimiz erser küin ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser “Ne kadar **başkalarının** emanetine hıyanet ettiyse, Güneş ve Ay Tanrıların onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...” (Chuast 150-154).*

**1.7.26.5.Öñi** “başka, ayrı; -den başka” (ED: 170).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öñi “artık; başka” (Maitr: 446); İlkİslami: öñi “başka, başkası” (KB: 362), öñi “başka” (DLT: 787).

**ManTürk:** IrkB: 42. Chuast: 65. Pothi: 32, 164, 235. M III: 16, 23. BT V: 40. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öñi* sözcüğü “başka, ayrı; -den başka” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *İdişimte ayakımta öñi kaçça barır men “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?”* (IrkB 42), *Kentü özümüzni künte ayda öñi biz tedimiz erser “Kendimizi Güneş’ten ve Ay’dan ayrı tutarak “biz” dediysek ...”* (Chuast 64-66), *Biligsiz biligtin öñi üdürtünüz “Bilgisizlikten ayrıldınız.”* (Pothi 31-32), *Üstünki altınki teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün teñridem küçleri “Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırılınsın.”* (Pothi 234-235), *Muntadan öñi birdin sıñar korug burkan ünin eşidtim “Bundan başka, güney taraftan Korug burkanın sesini duydum.”* (M III 23), *Ol yeklerig bu yirde suvda öñi yayıgay sürgey tamuka kemişgey “O şeytanları, bu yeryüzünden başka yere sürüp, cehenneme atacak.”* (BT V 40) *Antın öñi bolgay “Ondan başka olacak.”* (TT II 414).

**1.7.26.6. Teñ “tür”** (ED: 511).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: teñ “tür, çeşit” bkz.: ED: 511; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 12. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *teñ* sözcüğünün “tür” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Nizvanıların etözke teñ teñ tatıg tatıg uçün inçe küçlüg bolurlar* (M III 12). Sözcük tanıklandığı örneklerin birinde *türlüg* sözcüğüyle kullanılarak “tür tür”, “türlü türlü” anlamını ifade etmektedir: *Öküş türlüg teñ oyunun* /// (TT II 416).

**1.7.26.7. Türlüg “türlü”** (<*tür+lüg*: ED: 546).

TürkRunik: tü “tür, cins” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: türlüg “çeşitli” (Maitr: 488); İlkİslami: türlüg “türlü” (KB: 480), türlüg “türlü, çeşitli” (DLT: 911).

**ManTürk:** Chuast: 5, 90, 97, 117, 124, 135, 160, 224, 259, 270, 355, 356. Pothi: 19, 307, 355, 379, 380. M I: 8, 9, 11, 15, 21, 24, 25, 31. M III: 5, 8, 13, 14, 20, 21, 24, 31, 32, 37, 39, 42, 44, 48, 49. BT V: 23, 29, 30, 34, 35, 39, 40, 44, 45, 46, 50, TT II: 414. Licht: 254, 259, 261.



Maniheist Uygurca metinlerde, sözcük tüm örneklerde *türlüg* biçimiyle “türlü” anlamına gelmektedir: *Üç **türlüg** yekler tıtagınta “Üç **türlü** şeytan yüzünden.”* (Pohti 379-380), *Sakıncın sözün kılınçın üç **türlüg** arıg tamga “Düşünce, söz ve davranış; üç **türlü** saf nişan.”* (Pohti 380), *Ol kişiniñ alku **türlüg** muñınta tagınta kutgarayın “O kişiyi tüm sıkıntılardan kurtarayım.”* (M III 48), *Kop **türlüg** aş içgü “Her **türlü** yiyecek içecek...”* (M III 13), *Men yirde bolmış kamağ **türlüg** ayıg kılınçımın “Benim, yeryüzündeki bütün günahlarımı.”* (BT V 23), *Beş **türlüg** “Beş **türlü**”* (Chuast 5), *Tört yigirmi **türlüg** baş kılınçımız erser “On dört **türlü** yaraladıysak...”* (Chuast 90-91).

### 1.7.27. Açık / Boş

1.7.27.1. **Boguk** “kapalı” (<*bog-ok*: OTWF: 230).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk**: M III: 23. BT V: 40.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “kapalı” anlamına gelmektedir: ***Boguk*** ... //tegey kapagı açalgay “***Kapalı*** ... kapısı açılacak.” (M III 23). Sözcük, tanıklanan diğer örneğinde ise *kün teñri* “Güneş Tanrısı” ile kullanılmıştır: ***Boguk*** *kün teñri kelgey* (BT V 40).

1.7.27.2. **Boş** “serbest, özgür; işsiz” (ED: 376).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: boş “boş, serbest” (Maitr: 371); İlkİslami: boş “boş, serbest” (KB: 104), boş “(insan için) özgür, hür; (kadın için) boşanmış; (el için) işten ve maldan boşalmış; (et ve yer için) yumuşak; (at vb. için) serbest bırakılmış, terk edilmiş; (ev için) boş; (kap ve aletler için) kullanılmakta olmayan; terk edilen, ihmal edilen (şey)” (DLT: 594).

**ManTürk**: IrkB: 29. BT V: 22, 37. M I: 17.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boş* sözcüğünün “serbest, özgür; işsiz” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tokuz on **boş** koñ utmiş “Üstelik doksan **serbest** koyun kazanmış.”* (IrkB 29), ***Boş*** *bolayın kşanti bolzun*

“**Serbest** olayım, tövbe olsun.” (BT V 22), *Muñda emgekde sizinçsiz **boş** alkıg kılurlar* “Şüphesiz, tüm dertlerden ve acılardan **özgür** ve uzak olurlar.” (BT V 37), *Kentü yme işsiz **boş** yoriyur “Kendisi, **işsiz, serbest** hareket eder.”* (M I 17-18).

### 1.7.27.3. Kararig “belirsiz”

Maniheist Uygurca metinlerde, *kararig* sözcüğü temel olarak “karanlık” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.1.2.6.2. Kararig.** Sözcük, “karanlık” anlamının yanı sıra “belirsiz” anlamına da gelmektedir. Sözcüğün “belirsiz” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Kararig*** *ög sininten ünüp yañı kişi birle şüñüşürler “**Karanlık** akıl ögesini terk edip yeni kişiyle savaşırlar.”* (M III 17), ***Kararig*** *nizvanıları üze kal tilve teg ertiler “**Karanlık** tutkularıyla çılgın gibilerdi.”* (Pohti 114-115), ***Kararig*** *tuymak sininten “**Karanlık** his ögesinden...”* (M III 18).

### 1.7.27.4. Kısıg “kapalı” (<kıs-ıg: ED: 666; OTWF: 193).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kısıg “dar” (Maitr: 410); İlkİslami: kısıg “hapis, baskı” (DLT: 715).

**ManTürk:** Pohti: 103.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kısıg* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “kapalı” anlamına gelmektedir: ***Kısıg*** *oruntakılar barça üntiler “**Kapalı** yerdekilerin hepsi çıktı.”* (Pohti 103-104).

### 1.7.27.5. Kizlençü “gizli” (<kiz+le-n-çü: ED: 761; <kiz+le-n-çü: OTWF: 289).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kizlençü (Suv: 552); İlkİslami: kizlençü “gizlenmiş şey” (DLT: 724).

**ManTürk:** M III: 11.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kizlençü* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Kentü **kizlençünün** arıg nomka kızganmatın “Kendi **gizli saklını**, saf öğreti için kıskanmadan ...”* (M III 11).

### 1.7.27.6.Ögek “anlaşılır” (<ö-gek: OTWF: 393).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 15.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnekte “anlaşılır” anlamına gelmektedir: **Ögek** *sav sözleyü umağay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılır söz söyleyemezler ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15).

### 1.7.27.7.Tolu “dolu” (<tol-u: ED: 491).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tolu “dolu; hep” (Maitr: 480); İlkİslami: tolu “dolu” (KB: 458), tolu “dolu, boş olmayan” (DLT: 891).

**ManTürk:** M I: 25. M III: 45.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tolu* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: **Tolu** *erüş üküş türlüğ “Dolu, birçok türlü...”* (M I 25), **Tolu** *yaruk tirig öz ol* (M III 45).

## 1.7.28. Kıymet / Değer

### 1.7.28.1.Adınçığ “seçilmiş, seçkin; emsalsiz” (<adı-n+çığ: OTWF: 71).

TürkRunik: adınçığ “olağanüstü, harika” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adınçığ “harikulade, hayrete şayan” (Maitr: 344), adınçığ “hayranlık verici” (HT X: 118); İlkİslami: adınsığ “başka, diğer, başkasına göre, diğerine göre” (KB: 6).

**ManTürk:** Pothi: 38. ETŞ: 4. M II: 8. M III: 35, 39, 45. BT V: 47.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adınçığ* sözcüğü “seçilmiş, seçkin; emsalsiz” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Adınçığ** *ıduk kañımız “Seçilmiş kutsal babamız.”* (Pothi 38), **Adınçığ** *amrak “Emsalsiz sevgili.”* (ETŞ 4), **Adınçığ** *ögdir antag yok* (M III 45), **Eki yigirmi türlüğ adınçığ** *muñadınçığ belgü körtkürdi “On iki türlü seçilmiş,*

hayret verici işaret gösterdi.” (M III 39), *Siziy adınçig körtle yüzünüzgerü* “Sizin *emsalsiz, güzel yüzünüze...*” (BT V 47).

#### 1.7.28.2. Bulunçsuz “bulunmaz” (<bul-un-ç+suz: ED: 344).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bulunçusuz “bulunmaz, ender” (KP: 204), bulunçsuz “bulunmaz, erişilemez” (BT XIII: 208); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 3.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnekte “bulunmaz” anlamına gelmektedir: *Körtle tüzün teyrim burkanım bulunçsuzum* “Güzel, asil Tanrı’m, burkanım, *bulunmazım.*” (ETŞ 3).

#### 1.7.28.3. Ertinü “olağanüstü” (<\*ertın-: ED: 212).

TürkRunik: ertinü “pek, pek çok” (Şirin, 2016: 727); BuddyUyg: ertinü “fevkalâde” (Maitr: 387), ertinü “fevkalade, olağanüstü” (KP: 206); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 23, 40. TT II: 416. BT V: 69.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ertinü* sözcüğünün “olağanüstü” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Anı üçün koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançig teyrikenimiz ulug kutın ertinü* “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, *olağanüstü* ...” (M III 40), *Ol ödün kaltı teyri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz* “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk *olağanüstü* sevinçli olduk.” (TT II 416).

#### 1.7.28.4. Eşsiz “eşsiz, benzersiz” bkz.1.6.3.4.3. Eş

#### 1.7.28.5. Muñadınçig “hayret verici” (<muñ+ad-ınçig: OTWF: 367).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: muṇadınçig “hayrete şâyan” (Maitr: 432), muṇadınçig “harikulâde, şaşkırtıcı, mucizevî (Yüan: 382); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 39.

Yalnızca Budist ve Maniheist Uygurca metinlerde bulunan sözcük, tanıklandığı tek örnekte “hayret verici” anlamına gelmektedir: *Eki yigirmi türlüğ adınçig muṇadınçig belgü körtkürdi “On iki türlü seçilmiş, hayret verici işaret gösterdi.”* (M III 39).

**1.7.28.6. Tegimlig** “değerli” (<teg-im+lig: ED: 482).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegimlig “değer(li), liyakatlı, lâyık, şayeste” (U IV A: 67); İlkİslami: tegim “lâyık” (KB: 432).

**ManTürk:** Pothi: 72, 252, 261. M I: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegimlig* sözcüğü “değerli” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Tegimligçe işlerig işletihiz “Değerli işler yaptırınız.”* (Pothi 72), ... *sen tegimlig erür sen “Sen değerlisin.”* (Pothi 252), *Baş tüz töpülerinte alkugunuñ eltgeli siz tegimlig “Siz, herkesin başının üstünde taşıyacağı kadar değerlisiniz.”* (Pothi 261).

**1.7.28.7. Tükel** “mükemmel, sonsuz, eksiksiz” (<tüke-l: ED: 480; OTWF: 330).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tükel “mükemmel, tam; hepsi” (Maitr: 486), “mükemmel, eksiksiz, tam olarak (Yüan: 438); İlkİslami: tükel “tamamen, bütün” (KB: 477), tükel “tam, tamamı, hepsi, tamamen” (DLT: 908).

**ManTürk:** IrkBit: 15, 27, 42. M I: 12, 25. M III: 14, 19, 25, 27, 42. BT V: 36, 53, 54,

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tükel* sözcüğü “mükemmel, sonsuz, eksiksiz” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük, *Irk Bitig*’de *esen tükel* olarak “sağ salim, sapaşğlam” anlamını ifade etmektedir. Gül (2019: 53) *esen tükel* yapısının Eski Uygurcadan Moğolcaya da geçtiğini ve tarihî Moğolca metinlerde *esen tügel* olarak aynı anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bu yapının, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı örnekler şunlardır: *Kop esen tükel körüşmiş “Hepsi sağ salim (buluşup)*

*görüşmüşler.*” (IrkBit 15), *Esen tükel bolmuş “Sağ salim kalmış.*” (IrkBit 27), *İdişin ayakın esen tükel bulmuş “Kabını kacağını sapasağlam bulmuş.*” (IrkBit 42).

Sözcük, ayrıca “mükemmel, sonsuz, eksiksiz” gibi anlamları da karşılamaktadır: *Egsügsüz amraglı tükel bilge bilig siz “Mükemmel sevgi dolu ve bilge sizsiniz.*” (M III 25), *Yazkı körtle yaş ... ıgaç tükel türlüğ yıdılg yıparlıg “İlkbahar mevsiminde, güzel taze otlar, ağaçlar (ve) sonsuz türlü mis kokulu ...”* (M III 14).

#### **1.7.28.8.Uçuz** “ucuz, değersiz” (ED: 32).

TürkRunik: uçuz “kolay” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: ucuz “kolay; değersiz” (Maitr: 489); İlkİslami: uçuz “değersiz” (KB: 487), uçuz “ucuz; hor görülen, zelil kimse” (DLT: 915).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist Uygurca metinlerde, *uçuz* sözcüğünün “ucuz, değersiz” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Közümte idi ucuz yinik boltı “Gözümde kesinlikle ucuz ve değersiz oldu.”* (TT II 416).

#### **1.7.28.9.Üdürtlüg** “seçkin” (<üdir-t+lüg: ED: 65; <üdir-t: OTWF: 309).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 26.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *üdürtlüg* sözcüğü, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “seçkin” anlamına gelmektedir: *Adırtlag üdürtlüg yörüglüg “Ayrıntılı, seçkin, manalı ...”* (M I 26).

#### **1.7.28.10. Yinik** “değersiz” (<yini-k: ED: 950; <yeni-g: OTWF: 217).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yinik “hafif, kolay, değersiz” (EUTS: 297); İlkİslami: yinik “hafif” (KB: 546), yenik “her şeyin hafifi, hafif” (DLT: 966).

**ManTürk:** TT II: 416. BT V: 66, 68. M III: 12.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yinik* sözcüğü “değersiz” anlamına gelmektedir: *Közümte idi ucuz yinik boltı “Gözümde kesinlikle ucuz ve **değersiz** oldu.”* (TT II 416). *Etözi könlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar “Bedeni, gönlü iyi mi, (yoksa) bedeni **değersiz** mi, nasıl buyurur?”* (BT V 66).

**1.7.28.11. Yitiñsiz** “ulaşılamaz, erişilemez” (<yit-in-ç+siz: ED: 892; OTWF: 354).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yitiñsiz “ulaşılamayan” (Maitr: 512), yitiñsiz “yetişilmez, irişilmez” (U IV B, C, D: 117); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 31, 44.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “ulaşılamaz, erişilemez” anlamına gelmektedir: ***Yitiñsiz*** *korkmasar ökünmeser ol tınlıg üç yavlak yolka tüşer tip yarlıkadı takı yme anant men ulug yarlıkançuçı biligin “**Ulaşılmaz**, korkmasa, tövbe etmese o canlı üç kötü yola düşer diye emretti ve yine Anant, büyük merhametli, bilgisi...”* (M III 44).

## 1.8. DİN VE İNANÇ

### 1.8.1. İnanç

**1.8.1.1.Kirtgünç** “inanç, iman” (<kirtgün-ç: ED: 739; <kertgün-ç: OTWF: 278).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kirtgünç “inanç, iman; inançlı, inanan” (Yüan: 363); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 5, 175, 374. M I: 29, 30. M III: 13, 16, 42. BT V: 29.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Eski Uygurcada “iman” (Arat, 1942: 59) anlamına gelmektedir. Sözcüğün, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Kirtgünç*** *bilig ornagu orunu erür “**İnanç (iman)** bilgisinin mevkisidir.”* (M III 18), *Yüz yüzegü **kirtgünçin** yükünmiş sayu arızun “İnananlar içten olan **inançlarıyla** her zaman (içleri) saf olsun diye sana secde etmiş.”* (Pothi 5), *Arıg **kirtgünçintin** ötgürü yiztin yitiztin barça manastar hirz kılı tekinti “Saf **imanlarından** dolayı, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375). Maniheist metinlerde, *kirtgünçlüg* sözcüğü

ise “inançlı, inanan” anlamında tanıklanmaktadır: *Bek katıg kirtgünclüg nigoşak Arslan “Sağlam inançlı dinleyici Arslan... (M I 30).*

## 1.8.2. Fal / Büyü

### 1.8.2.1.Arviş “büyü” (<arva-: ED: 200; OTWF: 271).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: arviş “sihir, büyük afsun” (EUTS: 21); İlkİslami: arviş “kamın söylediği büyü sözler” (DLT: 559).

**ManTürk:** M II: 5. M III: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arviş* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Bu yir üze neñ antag tev kür yelvi arviş yok “Bu yeryüzü üzerinde asla öyle hile, **büyü**, sihir yoktur.” (M II 5). Birök ol arviş yok /// (M III 8).*

### 1.8.2.2.Em “büyü, dua?” (ED: 155).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: em “ilâç” (Maitr: 381; Suv: 468); İlkİslami: em “ilaç” (KB: 146), em “ilaç, deva” (DLT: 637).

**ManTürk:** M I: 29.

Clauson, *em* sözcüğünün ilk zamanlarda “şifalı ot” anlamında kullanılarak halk tedavisinde kullanıldığını, sonrasında ise “ilaç” anlamında tıp terimi olarak kullanıldığını belirtmektedir. (ED: 155). Aşağıdaki tek örnekten de sözcüğün “ilaç” anlamında kullanılıp kullanılmadığı kestirelememektedir. Sözcük, *okı-* fiiliyle kullanıldığı için bu cümlede “büyü, dua” anlamına gelme ihtimalini barındırmaktadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *em* sözcüğünün “büyü” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bu emig iki kata okıyu tegintim... “Bu **büyüyü** (duayı) iki kez okumaya çalıştım... (M I 29).*

### 1.8.2.3.Irk “fal” (ED: 213).

TürkRunik: ırk “fal” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: ırk “fal, kehanet” (BT III: 89); İlkİslami: ırk “kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma” (DLT: 657).



**ManTürk:** IrkB: 57, 66.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ırk* sözcüğü “fal” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “fal” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu ırk bitig edgü ol “Bu fal kitabı iyidir.”* (IrkB 66), *Bu ırk başında az emgeki bar “Bu falın başında biraz acı var.”* (IrkB 57).

**1.8.2.4.Yelvi** “büyü” (ED: 919).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yilvi “büyü, sihir” (Maitr: 509), yilvi “gözbağı, sihir” (Yüan: 462); İlkİslami: yelvi “büyü” (DLT: 965).

**ManTürk:** Chuast: 146. M II: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yelvi* sözcüğü “büyü” anlamında tanıklanmaktadır: *Bu yir üze neñ antag tev kür yelvi arviş yok “Bu yeryüzü üzerinde asla öyle hile, büyü, sihir yoktur.”* (M II 5). Cümlede görüldüğü gibi, *yelvi yelvile-* ise “büyü yapmak” anlamına gelmektedir: *Köñülin biligin artatdımız erser neçe yelvi yelviledimiz erser “Düşüncesini ve aklını bozduysak, ne kadar kötü büyü yaptıysak...”* (Chuast 145-147).

### **1.8.3. Tanrı / Peygamber**

#### **1.8.3.1.Aş İçgü** “Yiyecek İçecek Tanrısı”

**ManTürk:** Chuast: 94.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aş içgü* ikilemesi aynı zamanda Maniheizm’de “Yiyecek İçecek Tanrısı” anlamına da gelmektedir. *Aş* sözcüğü “yemek, yiyecek” bkz.: **1.7.11.1. Aş, içgü** “içki, içecek” bkz.: **1.7.11.3. İçgü** sözcükleri kendilerine ait maddelerde işlendiği için bu maddede ayrıca bir izahata yer verilmemiştir. Bu ikilemenin “Tanrı” adı olarak tanıklanan örneği şudur: *On yılan başlıg erñekin iki kırk tişin tirig özüg aş içgü tenrig neçe açtıttımız agrıttımız erser “Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki dişimizle herhangi bir şekilde Yiyecek İçecek Tanrısı’na acı çektirdiysek ...”* (Chuast 91-95).

### 1.8.3.2. Ay “Ay Tanrısı”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde üç ayrı anlama gelen *ay* sözcüğü, temel anlamıyla Dünya'nın uydusu olan gök cismi “Ay” anlamındadır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.1.1.1. Ay.** Ay aynı zamanda Maniheizm’de “Ay Tanrısı” anlamında da kullanılmıştır: *Ekinti yme kün ay teñrike iki yaruk ordu içre olurugma teñrilerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay Tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara...”* (Chuast 39-41), *Körünügme ay teñri siz bizni kurtgarıñ “Görünen Ay Tanrısı, bizi kurtarın.”* (ETŞ 1), *Ay teñride kut bulmuş. “Ay Tanrı’da kut bulmuş.”* (M III 43), *Yaruk ay teñri “Aydınlık Ay Tanrısı.”* (M III 6).

### 1.8.3.3. Burkan “Burkan, Buda (Budizm’de); Maniheizm’de Tanrı elçisi, peygamber”

*Çin. bur* “hükümdar” <Skr. *buddha* + *kan* “han” (Tekin, 2015: 34, 101-102).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Burkan “Buda” (KP: 204), burkan “Buddha” (Üçİtig: 142), burkan “hükümdar” (Maitr: 374); İlkİslami: burkan “burkan, put” (KB: 116), burhan “put” (DLT: 604).

**ManTürk:** Chuast: 42, 53, 66, 103, 107, 169, 171, 186, 213, 221, 246, 315. Pothi: 2, 49, 53, 66, 105, 107, 229, 249, 256, 284, 285, 260, 283, 427, 500, 510. ETŞ: 3. M I: 10, 12, 19, 23, 24, 31. M II: 5, 6. M III: 7, 11, 13, 14, 15, 23, 27, 32, 34, 36, 39, 42, 43, 44. BT V: 29, 30, 35, 39, 40, 50, 53, 55.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *burkan* sözcüğü genel olarak “Maniheizm’de Tanrı elçisi, peygamber” anlamında tanıklanmaktadır. Maniheist Uygurcada, *burkan* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Körtle tüzün teñrim burkanım bulunçsuzum “Güzel, asil Tanrım, burkanım, bulunmazım.”* (ETŞ 3), *Mitri burkan teñri oğlı kelgey “Tanrı’nın oğlu Mitri (Maitreya) burkan gelecek.”* (M II 5), *Munçada berü teñri ogulu mitri burkan kelgey tipen küdügli ertijizler “O zamandan beri, Tanrı’nın oğlu Mithra burkan gelecek diye umuyordunuz.”* (M II 5-6), *Mani burkan* (M III 43), *Yme mesiha burkan* (M III 11), *Mani burkan amari burkanlar* (M I 24), *Törtünç söki teñri yalavaçı burkanlarka buyançı bügtegçi arıg dendarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser “Dördüncü olarak ezelden beri tanrı habercisi olan peygamberlere, sevap sahibi olan temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediysek ...”* (Chuast 102-106), *Ayaglıg atlıg kañım*

Mani **burkanım** “Benim saygın ve ünlü babam, benim **peygamberim** Mani.” (Pohti 2), *Bakşılıg burkan* *teñri tugtuñuz* “Bakşılıların **Tanrı elçisi** olarak doğdunuz.” (Pohti 169-170), **Burkanlarta** *kin intiniz* “**Peygamberlerden** sonra indiniz.” (Pohti 66), *körgeli togıl ... kañım Mani burkan* “... parlamayı görmek için, babam, Mani **peygamber**.” (Pohti 249).

#### 1.8.3.4.Kemiçi “gemici” (<kemi+çi: ED: 722).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kimiçi “gemici” (KP: 209); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 6.

Sözcük, meslek adı olmasına rağmen, tanıklandığı tek örnekte *kemiçi teñriler* olarak geçtiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir. Maniheist metinlerde, *kemiçi* gibi “hekimlik” mesleğinin de *teñri* sözcüğü ile kullanıldığı örnek mevcuttur: *Teñrilerniñ otaçılıkı* (M I 27). Maniheist Uygurca metinlerde, *kemiçi* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Ol yitili iki yigirmi kemiçi teñriler* (M III 6).

#### 1.8.3.5.Kün “Güneş Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *kün* sözcüğü temel olarak “Güneş” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.1.4. **Kün**. Sözcük aynı zamanda Maniheist inanç sistemi içinde “Güneş Tanrısı” anlamını da karşılamaktadır. Sözcüğün bu anlama sahip örnekleri şunlardır: *Ekinti yme kün ay teñrike iki yaruk ordu içre olurugma teñrilerke* “İkinci olarak **Güneş** (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara...” (Chuast 39-41), *Körügme kün teñri siz bizni küzediñ* “Gören **Güneş** Tanrısı, bizi koruyun.” (ETŞ 1), *Kün teñri yarukın teg kögüzlügüm bilgem* “Benim, **Güneş** Tanrı ışığı gibi göğüslüm, bilgem.” (ETŞ 3).

#### 1.8.3.6.Ot “Ateş Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *ot* sözcüğü temel olarak “ateş” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.2.5.3.

**Ot.** Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “Ateş Tanrısı” anlamında da kullanılmıştır: *Bir tintura teñri ekinti yel teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri beşinç ot teñri* “Birincisi Hava, ikincisi Rüzgâr, üçüncüsü Işık, dördüncüsü Su, beşincisi **Ateş Tanrı.**” (Chuast 72-75), **Ot** teñriñ teñri yirinteki “**Ateş Tanrı**’sının gökyüzündeki.” (M III 36), *Üç tilgen yil suv ot **teñri*** “Üç çark: Rüzgâr, Su ve **Ateş Tanrı.**” (M III 6), *Hormuzta teñri ot teñrig baltuça kılıp şimnu başın bıçtı* “Hormuzta Tanrı, **Ateş Tanrısı**’nu balta gibi kullanıp Şimnu’nun başını kesti.” (M I 20).

### 1.8.3.7.Ög “Tanrıça”

Maniheist Uygurca metinlerde, *ög* sözcüğü temel olarak “anne” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.6.2.11. Ög.** Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “Tanrıça” anlamında da kullanılmıştır. Maniheist Uygurcada, sözcüğün “Tanrıça” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Aşnuki **ög** teñri* “Önceki Tanrıça...” (BT V 33), *ög teñri* (M III 7).

### 1.8.3.8.Nom Kutı “Öğreti Tanrısı; Vahman” bkz. 1.8.9.4. Kut

### 1.8.3.9.Suv “Su Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *sub ~ suv* sözcüğü temel olarak “su” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.3.3.3. Sub ~ Suv.** Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “Su Tanrısı” olarak da tanıklanmaktadır: *Bir tintura teñri ekinti yel teñri üçünç yaruk teñri törtünç **suv** teñri beşinç ot teñri* “Birincisi hava tanrı, ikincisi rüzgâr tanrı, üçüncüsü ışık tanrı, dördüncüsü **su** tanrı, beşincisi ateş tanrı.” (Chuast 72-75), **Suv** teñri “**Su Tanrısı.**” (M III 41), *Üç tilgen yil **suv** ot teñri* “Üç çark: Rüzgâr, **Su** ve **Ateş Tanrı.**” (M III 6).

### 1.8.3.10.Taη “Tan Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *taη* sözcüğü temel olarak “tan, şafak” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski

Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.3.2.6. **Taṅ**. Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “Tan Tanrısı” anlamına da gelmektedir. Sözcüğün “Tan Tanrısı” anlamlı örnekleri şunlardır: **Taṅ** *teṅri kelti* **Taṅ** *teṅri özi kelti* “**Tan Tanrı geldi, Tan Tanrı bizzat geldi.**” (ETŞ 1), **Taṅ** *teṅrig ögelim* “**Tan Tanrı’yi övelim.**” (ETŞ 1).

### 1.8.3.11. **Teṅri** “Tanrı, Tanrıça”

Maniheist Uygurca metinlerde, *teṅri* sözcüğü temel olarak “gök” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. 1.1.1.6. **Teṅri**. Sözcüğünün yaygın anlamlarından biri de ilah anlamındaki “Tanrı, Tanrıça” anlamıdır: *Ala atlıg yol teṅri men* “**Alaca atlı Yol Tanrısı’yım.**” (IrkB 2), *Kuzgun sabı teṅrigerü yalbarur* “**Kuzgunun sözü Tanrı’ya yakarıştır.**” (IrkB 54), **Teṅri** *kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş* “**Tanrı lutfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.**” (IrkB 15), **Teṅrilernin** *bek katıg tepremez kamşamaz ornaglari orunlari* “**Tanrıların katı, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.**” (BT V 32), *Aşnuki ög teṅri* “**Önceki Tanrıça...**” (BT V 33). *Teṅri aygın tüketi işleyür biz* “**Tanrı’nın emrini tamamen yerine getiririz.**” (TT II 414), *Hormuzta teṅri beş teṅri birle kamag teṅriler* *sözlinlügen yekke sünüşgeli kelti* “**Hormuzta Tanrı, Beş Tanrı ile bütün Tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler.**” (Chuast 1-3), **Teṅrili** *yekli yaruklı karalı ol ödün katıldı* “**O zaman Tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı.**” (Chuast 6-7), *Tirgürser teṅri tirgürür ölürser teṅri ölürür tedimiz erser* “**Diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür dediysek...**” (Chuast 26-27), *Taṅ teṅri kelti taṅ teṅri özi kelti* “**Tan Tanrı geldi, Tan Tanrı bizzat geldi.**” (ETŞ 1), *Taṅ teṅrig ögelim* “**Tan Tanrı’yi övelim.**” (ETŞ 1), *Biziṅ teṅrimiz edgüsi redni tiyür* “**Bizim Tanrı’mızın iyiliği mücevherdir, derler.**” (ETŞ 3), **Teṅrinin** *bitigin biz eşidelim* “**Tanrı’nın kitabını dinleyelim.**” (ETŞ 5), *Kün teṅri yarukın teg kögüzlüğüm bilgem* “**Benim, Güneş Tanrı ışığı gibi göğüslüm, bilgem.**” (ETŞ 3). *Mitri burkan teṅri oḡli kelgey* “**Tanrı’nın oḡlu Mitri (Maitreya) peygamber gelecek.**” (M II 5), *Ol kamag tanmışlar edgü kılınçlıg teṅrig bilmedük üçün sagrugay örengy* “**O bütün inkârcılar, iyi davranışlı Tanrı’yi bilmediği için, sürüklenecekler ve yanacaklar.**” (M III 6), *Antada ötrü vadzivanta teṅri on kat kök teṅride öz ton türdi* “**Ondan ötürü, Vadzivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini dürdü.**” (M III 8-9).

### 1.8.3.12. Tintura “Hava Tanrısı” (<tin + tura: ED: 512).

**ManTürk:** Chuast: 72. M III: 16. M I: 21.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tintura* sözcüğü tanıklandığı tüm örneklerde Maniheizm’de “Hava Tanrısı” anlamında kullanılmıştır: ***Tintura** teñri üze kedürür “**Tintura (Hava) Tanrı** üzerine giydirir.”* (M III 16), *Bir **tintura** teñri ekinti yel teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri beşinç ot teñri “Birincisi **Hava Tanrı**, ikincisi Rüzgâr Tanrı, üçüncüsü Işık Tanrı, dördüncüsü Su Tanrı, beşincisi Ateş Tanrı.* (Chuast 72-75).

### 1.8.3.13. Yalavaç “Maniheizm’de peygamber”

Maniheist Uygurca metinlerde *yalabaç* ~ *yalavaç* sözcüğü, temel anlamıyla “elçi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için **bkz. 1.6.3.3.9. Yalabaç ~ Yalavaç.** Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “peygamber” anlamını da karşılamaktadır. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler ise şunlardır: *Törtünç söki teñri **yalavaçi** burkanlarka buyançı bügtegçi arıg dendarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser “Dördüncü olarak ezelden beri **Tanrı habercisi olan peygamberlere**, sevap sahibi olan temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediyssek ...”* (Chuast 102-106), *teñri **yalavaçi*** (M III 14).

### 1.8.3.14. Yaruk “Işık Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaruk* sözcüğü, “ışık, aydınlık, ışıltılı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için **bkz. 1.1.2.6.7. Yaruk.** Sözcük, aynı zamanda Maniheist inanç sisteminde “Işık Tanrısı” anlamını da karşılamaktadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaruk* sözcüğünün “Işık Tanrısı” anlamlı örneği şudur: *Bir tintura teñri ekinti yel teñri üçünç **yaruk** teñri törtünç suv teñri beşinç ot teñri “Birincisi hava tanrı, ikincisi rüzgâr tanrı, üçüncüsü **ışık tanrı**, dördüncüsü su tanrı, beşincisi ateş tanrı.”* (Chuast 72-75).

### 1.8.3.15. Yaşın “Şimşek Tanrısı” (<yaşu-n: ED: 979; <yaşo-n ~ yaşı-n: OTWF: 301).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaşın “alev” (BT VII: 102), yaşın “şimşek” (BT XXV: 441); İlkİslami: yaşın “şimşek” (KB: 530), yaşın “şimşek” (DLT: 958).

**ManTürk:** M I: 25. ETŞ: 2.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “şimşek” temel anlamıyla tanıklanamayan *yaşın* sözcüğü “Maniheizm’de Şimşek Tanrısı” anlamında tanıklanmaktadır: ***Yaşın*** *teñri* “***Şimşek Tanrı.***” (ETŞ 2; M I 25).

#### 1.8.3.16. Yil “Rüzgâr Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde *yil* sözcüğü temel anlamıyla “rüzgâr, yel” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.1.2.3.1. Yil** Sözcük, aynı zamanda Maniheizm’de “Rüzgâr Tanrısı” olarak da tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “Rüzgâr Tanrısı” anlamlı örnekleri şunlardır: *Bir tintura teñri ekinti **yil** teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri beşinç ot teñri “Birincisi hava tanrı, ikincisi **rüzgâr** tanrı, üçüncüsü ışık tanrı, dördüncüsü su tanrı, beşincisi ateş tanrı.”* (Chuast 72-75), *Üç tilgen **yil** suv ot teñri “Üç çark: **Rüzgâr**, Su ve Ateş Tanrı.”* (M III 6), *Ekinti erdemi sevinci **yil** tenriniñ “**Rüzgâr Tanrısı**’nın ikinci erdemi ve sevinci ...”* (Windgott 4-5).

#### 1.8.3.17. Yol “Yol Tanrısı”

Maniheist Uygurca metinlerde, *yol* sözcüğü temel ve yan anlamlarıyla “yol; yöntem; yolculuk” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.7.15.7. Yol**. Sözcüğün bir diğer tanıklanan anlamı ise “Yol Tanrısı”dır. *Yol teñri* sözcüğünün “Yol Tanrısı” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ala athg **yol** teñri men “Alaca athl **Yol Tanrısı** ’yim.”* (IrkB 2), *Karı **yol** teñri men “Yaşlı **Yol Tanrısı** ’yim.”* (IrkB 48).

#### 1.8.4. Din Adamları / Büyücüler / Mütedeyyinler

#### 1.8.4.1.Kam “büyücü” (ED: 625).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kam “şaman, büyücü, sihirbaz” (EUTS: 163); İlkİslami: kam “kâhin, hekim” (KB: 218), kam “kâhin” (DLT: 680).

**ManTürk:** M I: 15, 33, 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kam* “büyücü” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “büyücü” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamag **kamlar** tirlep neŋ turgürmegey “Tüm **büyücüler** toplansa asla onu diriltemezler.”* (M I 15), *Ol **kam** köñülüñe inçe sakıntı “O **büyücü**, zihninde böyle düşündü.”* (M I 34).

#### 1.8.4.2.Nomçı “vaiz” [<nom (<nwm(h) <Soğ. Gharib, 1995: 246) + çı: ED: 778].

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: nomçı “vaiz” (Kuan: 45), nomçı “din bilgini” (HT X: 160); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 174, 362. M II: 5.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “vaiz” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kamag bodunka **nomçika** “Bütüin halka, vaizlere.”* (M II 5), *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar kirkünmedin tertrü yene igideyü teñriçi men **nomçı** men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde inanmayarak aksine yalan söyleyerek, ben Tanrı'nın ve öğretisinin vaiziyim, diyenlere aldanıp...”* (Chuast 171-174).

#### 1.8.4.3.Nomlug [<nom (<nwm(h) <Soğ. Gharib, 1995: 246) +lug: ED: 778].

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: nomlug “dine âit; bir din mensubu” (Maitr: 436), nomlug “kanunî, kanuna uygun” (EUTS: 137); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 29. Pothi: 55, 497.

Maniheist Uygurca metinlerde, *nomlug* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Köni **nomlug** köprügüg körkittiñiz “Doğru **öğretilerin** köprüsünü gösterdiñiz.”* (Pothi 55-56), *Azag **nomluglarta** ...* (Pothi 497), *Azmiş munmiş ters azag **nomluglar*** (M III 29).



#### 1.8.4.4. **Tenriçi** “vaiz” (<tenri + çi: ED: 524).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 173, 362.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “vaiz” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar kirtkünmedin tertrü yine igideyü **tenriçi** men nomçı men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde inanmayarak aksine yalan söyleyerek, ben Tanrı'nın ve öğretisinin **vaiziyim**, diyenlere aldanıp...”* (Chuast 171-174).

#### 1.8.4.5. **Tenrilig** “dindar, mütedeyyin” (<tenri + lig: ED: 525).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tenrilig “Tanrılı, semavi, ilâhi, dindar, mümin” (EUTS: 234), tenrilig “ilahi” (BT XXV: 414); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 13.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “dindar, mütedeyyin” anlamında tanıklanmaktadır. Sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: ***Tenrilig** kurtga yurtta kalmış “**Dindar (mütedeyyin)** (bir) yaşlı kadın metruk kamp yerinde (yalnız) kalmış.”* (IrkB 13).

### 1.8.5. **İbadet**

#### 1.8.5.1. **Alkış** “Tanrı’ya övgü, dua; ibadet” (<alka-: ED: 137; OTWF: 262).

TürkRunik: alkuş ~ alkış “övgü” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: alkış “takdis” (Maitr: 347; BT III: 81; BT XIII: 197); İlkİslami: alkış “alkış” (KB: 18), alkış “övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma; (peygamber için) salavat” (DLT: 549).

**ManTürk:** Chuast: 244, 254, 368. Pothi: 226. M I: 28. M III: 12, 13, 26, 34. BT V: 28, 36, 52, 53, 54. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *alkış* sözcüğü “Tanrı’ya övgü, dua; ibadet” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Alkış* başık “*Övgü ilahisi.*” (Pothi 226), *Edgü alkış* alkamakımız “*İyi övgülerde bulunup ...*” (BT V 28), *Alkışımız* ötügümüz *teñrike arıgın tegmedi erser ne yirde tıdıntı tutuntı erser* “*Övgülerimiz dualarımız, Tanrı’ya temiz bir biçimde ulaşmadıysa her nerede engele takıldıysa...*” (Chuast 254-256), *Onunç künke tört alkış* ezrua *teñrike kün ay teñrike küçlüg teñrike burkanlarka* “*Onuncu olarak günde dört defa ibadetle Ezrua Tanrı’ya, Güneş ve ay Tanrılara, güçlü Tanrılara, peygamberlere...*” (Chuast 244-246).

**1.8.5.2.Baçak** “oruç” (<*baça-k*: ED: 293; <*baça-g*: OTWF: 173).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *baçak* “oruç” (BT XIII: 204), *baçag* “oruç” (Maitr: 358); İlkİslami: *baçak* “Hristiyan orucu” (DLT: 569).

**ManTürk:** Chuast: 176, 285, 295, 314, 323, 368. M III: 13, 38, 49. BT V: 23, 24. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *baçak* sözcüğü “oruç” anlamında tanıklanmaktadır. Örneklerde, *baçak* *baça-* “oruç tutmak” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “oruç” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig* *baçak* *kün*te yazukumın boşuyu biriy *teñrim*, *manastar hirza* “*Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!*” (BT V 23), *Ulug küçlüg teñri a kim maña atayu arıg* *baçak* *baçasar* “*Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...*” (M III 49), *Azu ulug* *baçak* *kün* azu *kiçig* *baçak* *kün*ke *kılsar* “*Ya büyük oruç gününde ya da küçük oruç gününde oruç tutsalar.*” (M III 38), *Baçak* *baçadımız erser* “*Oruç tuttuysak ...*” (Chuast 176-177), *Arıg* *baçak* *baçap* “*Temiz oruç tutarak ...*” (Chuast 285-287).

**1.8.5.3.Yükünç** “tapınma, ibadet, secde” (<*yükün-ç*: ED: 913; OTWF: 279).

TürkRunik: *yükünç* “tapınma, ibadet” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: *yükünç* “secde” (Maitr: 515); İlkİslami: *yükünç* “Kıpçak lehçesinde namaz” (DLT: 993).

**ManTürk:** Chuast: 168. Pothi: 4, 187. M II: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yükünç* sözcüğü “tapınma, ibadet, secde” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: .../eki yiti **yükünçüg** t//// (Pohti 187), **yükünçin** yükünür biz “**İbadet** ederiz.” (Pohti 4), *Bir igid nomug törüg tutugma ekinti yme yekke teŋri tipen **yükünç** yükünügme “İlk yalan öğretiyi savunmak ve ikincisi de şeytana “Tanrı” deyip tapınmaktır.”* (Chuast 166-168), *Kuvradı **yükünç*** (M II 6).

### 1.8.6. Din Yargıları

#### 1.8.6.1. Baça “günah” (ED: 293).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 23, 24.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “günah” anlamına gelmektedir. Bu sözcük, tanıklanan iki örnekte de yine “günah” anlamına gelen *mün* sözcüğüyle tanıklanmaktadır: *Mün baça* (M I 23), *Münsüz baçasız* (M I 24).

#### 1.8.6.2. Buyançı “sevap işleyen, sevap sahibi” [<*buyan* (<*Skr. punya* Clark, 1982: 212) + *çı*: (ED: 387)].

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: buyançı “iyilik sever” (Maitr: 377); İlkİslami: Ø ama muyan “sevap” (DLT: 765).

**ManTürk:** Chuast: 104. BT V: 37, 47.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “sevap” anlamına gelen *buyan* (*Skr. punya*) sözcüğüne +*çı* ekinin eklenmesiyle oluşan *buyançı* sözcüğü “sevap işleyen, sevap sahibi” anlamlarına gelmektedir: *Törtünç söki teŋri yalavaçı burkanlarka **buyançı** bügtegçi arıg dendarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser “Dördüncü olarak ezelden beri Tanrı habercisi olan peygamberlere, **sevap sahibi olan** temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediysek ...”* (Chuast 102-106), *Kamağ nomug **buyançılar** ...* (BT V 37).

**1.8.6.3.Bügtegçi** “sevap işleyen, sevap sahibi” [*bügteg* (<Par. *bwxtk* Durkin-Meisterernst, 2004: 116 +ç*i*).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 104.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte, yine anlamdaşı olan *buyançı* sözcüğü gibi “sevap işleyen, sevap sahibi” anlamına gelmektedir: *Törtünç söki tejri yalavaçı burkanlarka buyançı **bügtegçi** arıg dendarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser “Dördüncü olarak ezelden beri tanrı habercisi olan peygamberlere, sevap sahibi olan temiz rahiplere karşı bilmeden ne kadar günah işlediysek ...”* (Chuast 102-106).

**1.8.6.4.İrinçü** “günah, kötülük” (*er-inçü*: OTWF: 287).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: irinçü “günah; kötü, çirkin” (Maitr: 396); İlkİslami: erinçü “suç, günah” (DLT: 642).

**ManTürk:** Chuast: 333, 336. ETŞ: 5, 6. M III: 25. BT V: 23, 27, 57.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irinçü* sözcüğü “günah, kötülük” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca, *irinçü* sözcüğü +IXg ekli biçimiyle de “günahkâr” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu körkün tegşilip yine **irinçüsin** kalın üçün “Günahları çok olduğu için bu görüntüsünü yine değiştirip...”* (BT V 57), *Tsuy **irinçüleri** arımakı bolzun “Günahları ve kötülükleri temizlensin.”* (BT V 23), *Anıg kılınçka **irinçüke** kentü özümüznü emgetir biz “Kötü davranışlar yüzünden ızdıraplara maruz kaldıysak...”* (Chuast 336-337), ***İrinçü** kılmış kılınçı eşidig bolur “Yaptığı kötülükleri dinlenir.”* (ETŞ 6), *Tümenlig **irinçü** kılıgmalar “On binlerce kötülük yapanlar.”* (ETŞ 5), *Yazukumu boşuñ suyumın tarkarañ irinçümin arıtıñ “Günahlarımı affedin, kötülükleri yok edin ve temizleyin.”* (M III 25), *Neçe sözlemesig **irinçülüğ** söz sözleyür biz neçe işlemesig iş işleyür biz “Ne kadar söylemememiz gereken günahkâr sözler sarf ettiyse, ne kadar yapmamamız gereken işler yaptıysak.”* (Chuast 333-335).

**1.8.6.5.Kadag** “günah” (ED: 597).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kadag “günah” (U III: 73), kadag “kötü, günah” (Maitr: 400); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 28, 31. M III: 22, 36, 39.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “günah” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun **kadagin** bütüinin yarlıkamakı bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların bağışlansın.”* (M III 36), ***Kadagin** bütüinin “**Günahlarının** bütüinünü...”* (M I 31).

Ayrıca *kadaglıg* sözcüğü “günahkâr”; *kadagsuz* sözcüğü de “günahsız” anlamlarında tanıklanmaktadır: *İN içilerin münlüg **kadaglıg** kılmaz “Küçük ve büyük erkek kardeşlerini **günahkâr** kılmaz.”* (M III 22), *Münsüz **kadagsuz** amrak kuzınıñ etin yinler süñükin sımañlar tip “Masum, **günahsız** tatlı kuzunun etini yeyin, kemiklerini kırmayın diye...”* (M III 39).

**1.8.6.6.Mün** “günah” (ED: 347).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: mün “kötü, günah” (Maitr: 432); İlkİslami: mün “kusur; sermaye” (KB: 322); mün “hastalık ve kusur” (DLT: 766).

**ManTürk:** M I: 11, 23, 24. M III: 5, 22, 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *mün* sözcüğü “günah” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu sözcük +IXg ekli hâliyle “günahkâr”; +sXz ekli hâliyle de “günahsız, masum” anlamlarında tanıklanmaktadır. Ayrıca, sözcük bazı örneklerde anlamdaşı olan *kadag* sözcüğüyle kullanılmıştır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *İN içilerin **münlüg** kadaglıg kılmaz “Küçük ve büyük erkek kardeşlerini **günahkâr** kılmaz.”* (M III 22), ***Münsüz** kadagsuz amrak kuzınıñ etin yinler süñükin sımañlar tip “Masum, **günahsız** tatlı kuzunun etini yeyin, kemiklerini kırmayın diye...”* (M III 39), *Ol meñigü tükellig **münsüz** özüñüzün körelim “O sonsuz, muktedir, **günahsız** özünüzü görelim.”* (M I 11).

**1.8.6.7.Yazınçsız** “günahsız” (<yaz-ınçsız: OTWF: 353).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yazınçsız “günahsız” (Suv: 800); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 174.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “günahsız” anlamına gelmektedir: ***Yazınçsızın** ermek çahşapatıg küzetti* (Pothi 174).

**1.8.6.8.Yazuk** “günah” (<yaz-uk: ED: 985; <yaz-ok: OTWF: 256).

TürkRunik: yazukluğ “suçlu, kabahatli” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yazuk “günah” (Maitr: 506); İlkİslami: yazuk “suç, günah” (KB: 534), yazuk “suç, günah” (DLT: 964).

**ManTürk:** Chuast: 35, 37, 67, 100, 115, 131, 141, 136, 160, 192, 227, 242, 257, 280, 297, 302, 306, 307, 317, 325, 329, 343, 346, 357, 372, 374, 378. Pothi: 367, 368, 373. M I: 28, 30. M III: 5, 12, 13, 24, 25, 26, 32, 37, 38. BT V: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 65. TT II: 414, 418. Yosipas: 105.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yazuk* sözcüğü “günah” anlamında tanıklanmaktadır: *Muntag bu boşunçsuz **yazuk** yazıtımız erser “Böylesine affedilmez **günahlar** işlediysen...”* (Chuast 35-36). Örnekte görüldüğü gibi, *yazuk yazın-* yapısı “günah işlemek” anlamına gelmektedir. *Yazuk ökün-* “günahlar için tövbe etmek” anlamına gelmektedir: ***Yazukların** ökünü yaşların akıtu krmşuhn kolu manastar hirz kılıtlar “**Günahları** için tövbe edip, göz yaşları dökerek af diledir.”* (Pothi 373-374). *Yazuk boşu-* ise “günah affetmek” anlamına gelmektedir: ***Yazukumu** boşuñ, suyumın tarkarañ irinçümin arıtıñ “**Günahlarımı** affedin, kötülükleri yok edin ve temizleyin.”* (M III 25), *Teñrim amtı men raymast ferzind ökünür men **yazukda** boşunu ötünür men “Tanrım şimdi **günahtan** arınmayı diliyorum.”* (Chuast 36-38), *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig baçak künte **yazukumın** boşuyu biriñ teñrim, manastar hirza “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde **günahlarımı** bağışla!”* (BT V 23).

*Yazuklug* sözcüğünün “günahkâr”; *yazuksuz* sözcüğünün de “günahsız” anlamlarında tanıklandığı birçok örnek mevcuttur: *Teñriden murva üçün teñrim egsüklüg **yazuklug** biz öteğçi birimçi biz “Tanrım biz hatalı, **günahkâr** borçlularız ...”* (Chuast 345-347), ***Yazukluglarda** seçiñ ozguruñ “**Günahkârlardan** ayırt edin,*

kurtarın.” (M III 24); **Yazuksuz** kişig neçe kovladımız erser “**Günahsız** birine ne kadar iftira ettiyse...” (Chuast 141-142), **Yazuksuz** arıg nomug süñüşürler “**Günahsız**, temiz öğretiyle uğraşırlar.” (M III 5).

#### 1.8.6.9. Yitiz “günah”

**ManTürk:** Pothi: 367, 375.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yitiz* sözcüğü “günah” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Arıg kirtgünçintin ötgürü yiztin **yitiztin** barça manastar hirz kılı tekinti “Saf imanlarından dolayı, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375).

#### 1.8.6.10. Yiz “günah”

**ManTürk:** Pothi: 367, 375.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yiz* sözcüğü “günah” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Arıg kirtgünçintin ötgürü **yiztin** yitiztin barça manastar hirz kılı tekinti “Saf imanlarından dolayı, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375).

#### 1.8.7. Şeytan

##### 1.8.7.1. İçgek “şeytan” (<iç-gek: ED: 25; OTWF: 393).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: içgek “şeytan” (BT XXIII: 204); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 183. BT V: 40.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “şeytan” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “şeytan” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Yekke **içgekke** teñri tipen tınlığıg turalığıg ölürip yüküntümüz erser “**Şeytana**, iblise Tanrı diyerek canlıları öldürüp secde ettiyse...”* (Chuast 182-185).

## 1.8.8. Tapınak

### 1.8.8.1. Teñrilik “tapınak” (<teñri+lik: ED: 525).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: teñrilik bkz.: ED: 525; İlkİslami: teñrilik “Tanrılık” (KB: 437).

**ManTürk:** M I: 33, 34. BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teñrilik* sözcüğü “tapınak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “tapınak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Teñrilik*** *kapgınta “Tapınağın kapısında...”* (BT V 51). *Takı ol teñrilik içinte bir yalıñ er olurmiş ermiş “Dahası, o tapınak içinde bir çıplak erkek otururmuş.”* (BT V 51), ***Teñrilikinerü*** *bardı “Tapınağına gitti.”* (M I 33), ... ***teñrilik*** *siziñe bolzun “Tapınak sizin olsun.”* (M I 34).

## 1.8.9. Kut / Talih

### 1.8.9.1. İduk “kutsal” (<ıd-uk: ED: 46).

TürkRunik: ıduk “kutsal” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: ıduk “\*gönderilmiş>mukaddes” (Maitr: 391); İlkİslami: ıduk “kutlu ve mübarek olan, mukaddes, aziz” (KB: 182), ıduk “mübarek olan her şey” (DLT: 655).

**ManTürk:** IrkB: 41. Pohti: 35, 38, 40, 57, 108, 253, 277, 283, 498. M III: 34, 35. BT V: 29, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ıduk* sözcüğü “kutsal” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “kutsal” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Adınçig ıduk*** *kañımız “Seçilmiş kutsal babamız.”* (Pohti 38), ***Kaçan ıduk*** *kañımız kalıktın kodı intiñiz “Kutsal babamız, gökyüzünden aşağı ne zaman indiniz?”* (Pohti 34-35), ... ***ıduk*** *ançanka tutuztuñuz “Onları kutsal olana emanet ettiniz.”* (Pohti 57), ***Bu ançan kuvraglıg ıduk*** *rednike “Bu topluluğun kutsal mücevheri.”* (Pohti 277-278), ***Ançulayu yalrıyur sen çahşapatlıg ıduk*** *çog yalın üze “Öğretilerin kutsal alevi ve parlaklığı ile (tıpkı alev gibi) parlıyorsun.”* (Pohti 253-254), ***İdukluk*** *yaragay* (IrkB 41).



### 1.8.9.2.Kıb ~ Kıv “talih, mutluluk, saadet” (ED: 579).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kıv “saâdet” (Maitr: 410); İlkİslami: kıv “kut, devlet, mutluluk” (KB: 252), kıv “baht, talih” (DLT: 716).

**ManTürk:** Chuast: 84. ETŞ: 2. M II: 5. M III: 26, 34, 42. BT V: 28, 30, 52, 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kıb ~ kıv* sözcüğü “talih, mutluluk, saadet” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: *Kut kıv küç basut ... birzün “Saadet, mutluluk, güç versin, yardım etsin.”* (M III 42), *Kıv kolur biz “Saadet dileriz.”* (ETŞ 2), *Kut kıv kutadmak* (M III 46), *Bögülenmek kutug kıvıg bulmuş bolgay “Bilgelik kutunu ve mutluluğunu bulmuş olacak.”* (M II 5), *Kamağ yer üzekiniñ kutı kıvı öñi meñizi özi üzüiti küçi yarukı tözi yıltızı beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86).

Bu sözcük +IXg ekli formuyla da “mutlu” anlamında tanıklanmaktadır: *Kutlug kıblıg bolmakı bolzun “Kutlu ve mutlu olsun.”* (BT V 28), *Altun örgin rednilig tauçang üze oluru ornanu yarlıkamakı kutlug kıvıg bolmakı bolzun “Altın ve mücevherli taht üzerine oturup, yerleşip; buyrukları kutlu ve mutlu olsun.”* (M III 34).

### 1.8.9.3.Kobı “talihsiz” (ED: 581).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kovı “bedbaht” (KP: 209), kovı “kısmetsiz, saadetsiz” (Maitr: 415); İlkİslami: kovı “içi boş” (DLT: 732).

**ManTürk:** IrkB: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kobı* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “talihsiz” anlamına gelmektedir: *Üküş atlıg ögrünçünñ yok kobı atlıg korkınçınñ yok “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok, (öte yandan, sende) az atı olan (talihsiz) bir kişinin korkusu (da) yok.”* (IrkB 36).

### 1.8.9.4.Kut “kut, Tanrı lütfü, talih, saadet, mutluluk” (ED: 594).

TürkRunik: kut “kut, talih, Tanrı lütfü” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kut “kut, saâdet; asâlet; ruh” (Maitr: 421); İlkİslami: kut “kut, mutluluk, devlet” (KB: 293), kut “baht, devlet, talih, şans” (DLT: 751).

**ManTürk:** IrkB: 2, 15, 36, 47. Chuast: 83, 188, 373. Pothi: 66, 105, 106, 107, 161, 181, 235, 237, 283, 285, 351, 500, 514. ETŞ: 2, 6. M I: 9, 10, 14, 22, 31. M II: 5. M III: 6, 7, 9, 16, 17, 18, 25, 26, 27, 31, 34, 35, 36, 40, 42, 43, 49. BT V: 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 44, 45, 49, 50, 52, 53, 65, 67, 68, 69, 72.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kut* sözcüğü “kut, Tanrı lütfu, talih, saadet, mutluluk” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Kut*** *birgey men “Kut vereceğim.”* (IrkB 2), ***Kut*** *kolmiş “Kut dilemiş.”* (IrkB 47), *Teñri kutunta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş “Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.”* (IrkB 15), *Uçruglug kutun yok “Uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok.”* (IrkB 36), *Tözgerinçsiz burkan kutın bultunuz “Benzersiz peygamberlik kutunu buldunuz.”* (Pothi 66), *Otgurak burkan kutın bultunuz “Peygamberliğin kutsallığını ikna edici bir biçimde edindiniz.”* (Pothi 105-106), ***Kut*** *kolur biz “Saadet dileriz.”* (ETŞ 2), *Yir sub kutı irinür “Yer ve su saadeti bozulur.”* (ETŞ 6), *Bögülenmek kutug kıvıg bulmuş bolgay “Bilgelik kutunu ve mutluluğunu bulmuş olacak.”* (M II 5), *Teñrike ne kut kolsar barça tüzü tükedi bulzunlar “Tanrı’dan ne kadar kut isterlerse hepsini bulsunlar.”* (M III 49), ***Kut*** *kıv kutadmak* (M III 46), ***Kut*** *sini “Kut ögesi ...”* (BT V 32).

Metinlerde, *kut* sözcüğü *nom* sözcüğüyle birlikte *nomkutu ~ nomkutıh* biçimiyle “öğreti mutluluğu; Maniheizm’de Öğreti Tanrısı” anlamlarında tanıklanmaktadır: ***Nomkutu*** *kedilmiş kentü kanımız “Öğreti mutluluğu giyinmiş kendi hanımız...”* (M III 36), ***Nomkutıh*** *teñri üskinte “Vahman Tanrı’nın huzurunda.”* (Pothi 351-352), ***Nomkutu*** *teñri “Öğreti Tanrısı.”* (BT V 27). ***Nomkutu*** *teñriden tugarlar* (M I 22).

**1.8.9.5.Kutlug** “kutlu, kutsanmış; mutlu” (<*kut+lug*: ED: 601).

TürkRunik: *kutlug* “kutlu, kutsal; bir unvan niteleyicisi” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: *kutlug* “kutlu, bahtiyar” (Maitr: 422); İlkİslami: *kutlug* “mübarek, uğurlu” (DLT: 752).

**ManTürk:** IrkB: 23, 56. Pothi: 160, 181, 182, 297. ManTürkGed: 21. M I: 21, 26, 27, 30. M III: 29, 34, 42, 43. BT V: 28, 49, 53, 58, 63. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kutlug* sözcüğü “kutlu, kutsanmış; mutlu” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ügrine kutlug adgır men “Sürüsü ile mutlu bir aygırım.”* (IrkB 56), *Çekik etiñ kutlug bolzun tir “Tarla kuşu! Etin kutlu olsun, der.”* (IrkB 23), *Korkınçığ sansartın ozku üze kutlug çıgayın ermek çahşapat bütürdi “Korkunç samsaradan kaçış yoluyla kutsanmış fakir olma emrini yerine getirdiler.”* (Pohti 181-182), *Kutlug bilge begümüz “Kutlu, bilge beyimiz.”* (ManTürkGed 21), *Bükünki kutlug künke teñri arıg manistangaru tiriltiñizler “Bugünkü kutlu günde, Tanrı (sizi) temiz manistana doğru toplansın.”* (M III 42), *Altun örgin rednilig tauçang üze oluru ornanu yarlıkamakı kutlug kıvlig bolmakı bolzun “Altın ve mücevherli taht üzerine oturup, yerleşip; buyrukları kutlu olsun.”* (M III 34), *Kutlug yıl* (M I 26).

**1.8.9.6.Tenridem** “mukaddes, ilahi” (<teñri+dem: ED: 524).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tenridem “ilahî, semâvî” (Maitr: 474); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 235, 504, 512. M I: 25. M III: 13, 24, 32, 34. BT V: 65, 67.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “mukaddes, ilahi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “mukaddes, ilahi” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tenridem küçleri küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip “Mukaddes güçleri ve toplulukları yükselip ...”* (Pohti 504-505), *Üstünki altınki teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün tenridem küçleri “Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırılsın.”* (Pohti 234-235), *Tenridem tüzün ... teñri kañımız “İlahi, asil ... Tanrı babamız.”* (BT V 67).

**1.8.9.7.Ülög** “talih, kader”

Maniheist Uygurca metinlerde *ülög* sözcüğü, temel olarak “bölüm” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.7.26.5. Ülög.** Sözcük, aynı zamanda “talih, kader” anlamlarına da gelmektedir: *Ülögde ozmış “Kötü talihinden kurtulmuş.”* (IrkB 41), *Alku kentü ülögi erklig ol “Herkes kendi*

*kaderi üzerinde güç sahibidir.*” (IrkB 66), *Sangun ülüglüg* ermiş “*Sangun, talihliymiş.*” (BT V 60), *Kolulasar sakınsar ülüglüg kutlug bodun* (M III 29).

## 1.9. SAYILAR

### 1.9.1. Genel Adlar

**1.9.1.1.San** “sayı” (<sa-n: ED: 831; OTWF: 306).

TürkRunik: Ø ama sansız “sayısız, çok fazla” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: san “sayı” (Maitr: 454); İlkİslami: san “sayı, sayma, benzeme” (KB: 381), san “sayı” (DLT: 802).

**ManTürk:** M I: 10. M III: 45. BT V: 46. Pothi: 102.

Maniheist Uygurca metinlerde, *san* sözcüğünün tanıklandığı örnek şudur: *Könin sanı yok olar tirig özüneḡ* (M III 45).

Sözcük, metinlerde daha çok *sansız* biçimiyle görülmektedir. Maniheist Uygurcada, *sansız* sözcüğü ise “sayısız, çok” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri ise şunlardır: *Ülgüsüz sansız tınlıglarka “Sayısız canlılara.”* (Pothi 102), *Oyunta sansız tümen türlüḡ ün egzig üner “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.”* (BT V 46), *Sansız tümen yıl boltı “Sayısız yıl oldu.”* (M I 10).

### 1.9.2. Düz Sayılar

**1.9.2.1.Bir** “bir; birinci; aynı” (ED: 353).

TürkRunik: bir “bir, tek; aynı; birinci, ilk” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: bir “bir” (Maitr: 365), bir “bir, bir (1); tek, biricik” (Yüan: 314); İlkİslami: bir “bir” (KB: 85), bir “sayıda bir; aynı, bir, eşit” (DLT: 588-589).

**ManTürk:** IrkB: 25, 32, 37, 67. ETY II: 94. Chuast: 72, 118, 166, 216, 232, 247, 282, 310, 312, 315, 316, 320, 324, 325. Pothi: 96, 296, 297, 370. M I: 15, 24, 35. M III: 9,

12, 13, 14, 18, 20, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 50. BT V: 35, 41, 44, 46, 49, 51, 60, 64. TT II: 414, 424. Yosipas: 2, 5, 24, 36, 41, 46, 83, 132. Aesop: 1036, 1040.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bir* sözcüğü “bir; birinci; tek, aynı” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Bir*** *tabıku yüz boltı “Bir ergüvani söğüt yüz (ağaç) oldu.”* (IrkB 32), ***Bir*** *karı öküzüg bilin biçe kumursga yemiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.”* (IrkB 37), ***Bir*** *kuzıça “Bir kuzu gibi...”* (BT V 35), *Eki yigirminç bir yılka elig kün dendarça vuşanti olursug törü bar erti “On ikinci olarak, bir yılda elli gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekiydi.”* (Chuast 282-285), *Küseyürler erti birgerü “Birini özliyorlardı.”* (Pothi 96), ***Bir*** *balıkta uzatı ermez turmaz “Bir şehirde uzun süre kalmaz.”* (M III 20), ***Bir*** *biligin arıg köñülün alkansıg törü bar erti “İçtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz gerekiydi.”* (Chuast 247-248), *Bars yıl ekinti ay bir yigirmike “Kaplan yılı, ikinci ayın on birinde ...”* (IrkB 67).

*Bir* sözcüğü, aynı zamanda “birinci” anlamında da tanıklanmaktadır: ***Bir*** *ülüg tuymak bilig yiltızı “Bir(inci) bölüm: duyu bilgisinin esası.”* (M III 32), ***Bir*** *tıntura teñri ekinti yel teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri beşinç ot teñri “Birincisi Hava Tanrı, ikincisi Rüzgâr Tanrı, üçüncüsü Işık Tanrı, dördüncüsü Su Tanrı, beşincisi Ateş Tanrı.”* (Chuast 72-75).

Sözcüğün tanıklanan bir diğer anlamı ise “aynı”dır: *Eki öküzüg bir bukursıka kölmüş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.”* (IrkB 25).

### 1.9.2.2.Eki ~ İki “iki” (ED: 100).

TürkRunik: eki “iki; ikinci” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: iki “iki” (Maitr: 394; Yüan: 392); İlkİslami: iki “iki” (KB: 190), iki / ikki “iki” (DLT: 663).

**ManTürk:** IrkB: 2, 25. Chuast: 40, 52, 92, 118, 163, 196. Poti: 204, 367. M I: 12, 29, 30, 31. M II: 5. M III: 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 20, 22, 27, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43. BT V: 34, 35, 46, 55. TT II: 414. Licht: 253. Yosipas: 72.

Maniheist Uygurca metinlerde, *eki ~ iki* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: ***Eki*** *yalıg kişi oğın sokuşmış “Güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2), ***Eki*** *öküzüg bir bukursıka kölmüş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.”* (IrkB 25), *Ekinti yme kün ay teñrike eki yaruk ordu içre olurugma*

teñrilerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay Tanrılara, **iki** aydınlık saray içinde oturan Tanrılara...” (Chuast 39-41), **Eki** agulug yol başına “**İki** zehirli yolun başına.” (Chuast 163-164), **Eki yigirmi** türlüg adınçig muñadınçig belgü körtkürdi “**On iki** türlü seçilmiş, hayret verici işaret gösterdi.” (M III 39), **Eki yigirmi** edgü öd “**On iki** iyi zaman.” (M III 6), Anı üçün koço uluş **eki otuz** balık kutı vakşiki yme “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası ...” (M III 40), Beş yüz artukı **eki** otuzunç lagzın yılka “Beş yüz yirmi ikinci domuz yılında...” (M I 12).

### 1.9.2.3.Üç “üç” (ED: 18).

TürkRunik: üç “üç; üçüncü” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üç “üç” (Maitr: 494); İlkİslami: üç “üç” (DLT: 929).

**ManTürk:** IrkB: 19. Chuast: 196, 231, 358. Pothi: 7, 40, 183, 184, 189, 302, 306, 379, 380. ManTürkGed: 30. M I: 19, 26, 34. M III: 6, 29, 31, 32, 42, 44. BT V: 36, 43. TT II: 424.

Maniheist Uygurca metinlerde, *üç* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ak at karışın **üç** bolugta talulapan agınka ötügke idmiş “Kır at, rakibini **üç** arayışta seçerek bir dilsize duaya yollamış.” (IrkB 19), Sekizinç kirtü teñrig arıg nomug biltükümüzde berü eki yiltızıg **üç** ödki nomug biltimiz “Sekizinci olarak gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, **üç** devirli öğretiyi öğrendik.” (Chuast 194-197), **Üç** türlüg yekler tıltagında “**Üç** türlü şeytan yüzünden.” (Pothi 379-380), **Üç** tamgalarig bütürti “**Üç** nişan yerine getirdiler.” (Pothi 184), **Üç** yavlak yolka kayu tınlıg tüşer “**Üç** kötü yola hangi canlı düşer?” (M III 44), **Üç** tilgen yil suv ot teñri “**Üç** çark: Rüzgâr, Su ve Ateş Tanrı.” (M III 6), **Üç** ödki nomug (BT V 36), *Ol **üç** ogrılar “O **üç** hırsız...” (TT II 424), *Ol **üç** yeklerig “O **üç** şeytanı...” (M I 19).***

### 1.9.2.4.Tört “dört” (ED: 534).

TürkRunik: dört “dört” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: dört “dört” (Maitr: 481); İlkİslami: dört “dört” (DLT: 897).

**ManTürk:** IrkB: 28. Chuast: 49, 90, 119, 215, 223, 244. Pothi: 18, 65, 288. ETŞ: 5. M I: 19. M III: 7, 34. BT V: 28, 30, 40, 53, TT II: 414.

Maniheist Uygurcada, *tört* sözcüğünün “dört” anlamında tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Tört** *buluñtaki edgüsi uyuru tirilipen “Dört bir taraftaki (hanın) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanıp ...”* (IrkB 28), **Tört** *buluñug yarutır “Dört bir yanı aydınlatır.”* (Chuast 49-50), **Tört** *yaruk tamga köñlümüzde tamgaladımız “Dört aydınlık nişanı gönümüzze işaretledik.”* (Chuast 215-216), *Onunç künke **tört** alkış ezrua teñrike kün ay teñrike küçlüg teñrike burkanlarka “Onuncu olarak günde **dört** defa ibadetle Ezrua Tanrı’ya, Güneş ve Ay Tanrılara, güçlü Tanrılara, peygamberlere...”* (Chuast 244-246), **Tört** *ilig teñrilerke tapınalım “Dört hâkim tanrıya tapınalım.”* (ETŞ 5), **Tört yigirmi** *türlüg baş kultımız erser “On dört türlü yaraladıysak...”* (Chuast 90-91).

#### 1.9.2.5.Beş ~ Biş “beş” (ED: 376).

TürkRunik: beş ~ biş “beş” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: biş “beş” (Maitr: 367); İlkİslami: biş “beş” (KB: 93), biş “beş” (DLT: 590).

**ManTürk:** Chuast: 1, 5, 8, 46, 70, 82, 86, 87, 96, 97, 117, 123, 220, 261, 264, 273, 331, 339, 354, 355, 376. Pothi: 1, 31, 43, 47, 59. M I: 8, 9, 12, 13, 14, 16, 21, 24, 30. M II: 6. M III: 6, 8, 17, 19, 20, 25, 26, 31, 39, 40. BT V: 31, 32, 34, 35, 40, 43, 44, 52, 55. Licht: 253, 254, 256.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *beş ~ biş* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Beş** *teñrig boşugalı yarukug karag adırgalı tegre tolı tegzinür “Beş Tanrı’yı serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırmak için etrafında döner.”* (Chuast 46-49), **Beş** *azunug irkletip ozgurtuñuz “Beş varoluş hâlini çiğnetip, kurtardınız.”* (Pothi 47), **Beş** *bölükün bölmiş “Beş bölüme bölmüş.”* (BT V 32), **Beş** *yüz artukı eki otuzunç lagzın yılka “Beş yüz yirmi ikinci domuz yılında...”* (M I 12).

#### 1.9.2.6.Altı “altı” (ED: 130).

**ManTürk:** Pothi: 57. M III: 39. BT V: 23, 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *altı* sözcüğünün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: **Altı** *kaçıg üze azmışlarka agmak inmek azunlarıg körkittiñiz “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.”* (Pothi 58), **Altı** *kün **altı** tün “Altı gün **altı** gece.”* (M III 39), **Altı** *ogulanı bu alkatmış kiçig*

*baçak künte yazukumun boşuyu birinç tejrım manastar hirza “**Altı** oğlan; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!” (BT V 23).*

#### **1.9.2.7.Yeti ~ Yiti** “yedi” (ED: 886).

TürkRunik: yeti ~ yiti “yedi” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yiti “yedi” (Maitr: 512; Yüan: 464); İlkİslami: yiti ~ yetti “yedi” (DLT: 978).

**ManTürk:** Chuast: 259, 270, 310, 318, 358. Pothi: 73, 187, 381, 187. M I: 15. M III: 6, 32, 35, 41.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yeti ~ yiti* sözcüğünün “yedi” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Yiti** *ülüg “**Yedi** bölüm.” (M III 32), Bir yigirminç yme **yeti** türlüğ puşi arıg nomka ançulasık törü bar erti “On birinci olarak temiz öğreti için **yedi** tür sadaka verme kuralı vardı.” (Chuast 259-261), Dört yigirminç bir yılka **yeti** yimki olursug törü bar erti “On dördüncü olarak bir yılda **yedi** kez yimki töreni yapmamız farzdı.” (Chuast 310-311).*

#### **1.9.2.8.Sekiz** “sekiz” (ED: 823).

TürkRunik: sekiz “sekiz” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sekiz “sekiz” (BT III: 98); İlkİslami: sekiz ~ sekkiz “sekiz” (DLT: 813).

**ManTürk:** Chuast: 81. Pothi: 19. M III: 8, 27. BT V: 57.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sekiz* sözcüğünün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: *Üze on kat kök asra **sekiz** kat yer beş tejrı için turur “Üstte on kat gök, aşağıda **sekiz** kat yer beş tanrı için vardır.” (Chuast 80-82), **Sekiz** türlüğ emgek “**Sekiz** türlü acı.” (Pothi 19), İkidin ingüsin ol **sekiz** taglar basa tutar “İkiden inmesiyle o **sekiz** dağı baskı altında tutar.” (M III 8), **Sekiz on** türlüğ “**Seksen** türlü ...” (BT V 57).*

#### **1.9.2.9.Tokuz** “dokuz” (ED: 474).

TürkRunik: tokuz “dokuz; dokuzuncu” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tokuz “dokuz” (Maitr: 479); İlkİslami: tokuz “dokuz” (DLT: 890).



**ManTürk:** IrkB: 29, 50, 60. M III: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tokuz* sözcüğünün “dokuz” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Tokuz** *kat üçürgün topulginça teritzün* “**Dokuz** *kat teğeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler.*” (IrkB 50), **Tokuz** *aralı sığın keyik men* “**Dokuz** *çatallı boynuzu olan erkek geyiğim.*” (IrkB 60), **Tokuz** *otuzka eki ordu körüşür* (M III 7), **Tokuz on** *boş koñ utmiş* “**Doksan** *serbest koyun kazanmış.*” (IrkB 29).

**1.9.2.10.On** “on” (ED: 166).

TürkRunik: on “on” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: on “on” (Maitr: 439); İlkİslami: on “on” (DLT: 776).

**ManTürk:** IrkB: 29. Chuast: 80, 91, 135, 160, 229, 239, 357. M I: 14. M III: 8, 49. Pothi: 498. BT V: 57.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *on* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Bu on türlüğ kut* (M III 49), *Antada ötrü vadzivanta teñri on kat kök teñride öz ton türdi* “*Ondan ötürü, Vadzivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini dürdü.*” (M III 8-9), *Üze on kat kök asra sekiz kat yer beş teñri üçün turur* “*Üstte on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş Tanrı için vardır.*” (Chuast 80-82), **Sekiz on** *türlüğ* “**Seksen** *türlü ...*” (BT V 57), **Tokuz on** *boş koñ utmiş* “**Doksan** *serbest koyun kazanmış.*” (IrkB 29).

**1.9.2.11.Yigirmi** “yirmi” (ED: 915).

TürkRunik: yegirmi ~ yigirmi “yirmi” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yigirmi “yirmi” (Maitr: 508); İlkİslami: yigirme ~ yigirmi “yirmi” (DLT: 974).

**ManTürk:** IrkB: 67. M III: 6, 8, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 35, 38, 39. Chuast: 90. BT V: 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yigirmi* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Bars yıl ekinti ay bir yigirmike* “*Kaplan yılı, ikinci ayın on birinde ...*” (IrkB 67), **Eki yigirmi** *türlüğ adınçig muñadınçig belgü körtkürdi* “*On iki türlü seçilmiş, hayret verici işaret gösterdi.*” (M III 39), **Eki yigirmi** *edgü öd* “*On*

*iki iyi zaman.*” (M III 6), **Tört yigirmi** türlüg baş kältımız erser “*On dört türlü yaraladıysak...*” (Chuast 90-91), *Bars yıl ekinti ay bir yigirmike* “*Kaplan yılı, ikinci ayın on birinde ...*” (IrkB 67).

#### **1.9.2.12.Otuz** “otuz” (ED: 74).

TürkRunik: otuz “otuz” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: otuz “otuz” (Maitr: 440); İlkİslami: otuz “otuz” (KB: 348), ottuz “otuz; üçer defa, üçer üçer” (DLT: 780).

**ManTürk:** M III: 7, 8, 25, 40. BT V: 43. Chuast: 376.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *otuz* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Anı için koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme* “*Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası...*” (M III 40), **Otuz** yaşında “**Otuz yaşında.**” (BT V 43), *Bir yigirminç ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüketdi nigoşaklarınñ suyn yazukın öküngü huastuanift* “*On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan dinleyicilerin gınahtan arınması için tövbe duasını bitirdi.*” (Chuast 376-378), *Tokuz otuzka eki ordu körüşür* (M III 7).

#### **1.9.2.13.Kırk** “kırk” (ED: 651).

TürkRunik: kırk “kırk” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kırk “kırk” (Maitr: 410); İlkİslami: kırk “kırk” (DLT: 714).

**ManTürk:** Chuast: 12, 93.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kırk* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *On yılan başlıg erñekin eki kırk tişin tirig özüg aş içgü teñrig neçe açtıttımız agrıttımız erser* “*Yılan başı gibi on parmağımız ve otuz iki dişimizle herhangi bir şekilde yiyecek içecek tanrısına acı çektirdiysek ...*” (Chuast 91-95), *Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı* “*En büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.*” (Chuast 10-14).

#### **1.9.2.14.Elig** “elli” (<el+lig: ED: 141; OTWF: 142).

TürkRunik: elig “elli” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: elig “elli” (Maitr: 382); İlkİslami: elig “elli” (KB: 146),

**ManTürk:** Chuast: 283.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *elig* sözcüğünün “elli” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Eki yigirmiñ bir yılka elig kün dendarça vuşanti olursug törü bar erti “On ikinci olarak bir yılda **elli** gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekliydi.”* (Chuast 282-285).

**1.9.2.15. Yitmiş** “yetmiş” (<yitti: ED: 891).

**ManTürk:** M I: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yitmiş* sözcüğünün “yetmiş” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Ot teñrig yitmiş tümen bire süñü teg kılıp şimnu başın “Ateş Tanrısı’nu yetmiş bin bire uzaklığındaki mızrak gibi kullanıp Şimnu’nun başını...”* (M I 20).

**1.9.2.16. Yüz** “yüz” (ED: 983).

TürkRunik: yüz “yüz” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: yüz “yüz (100)” (Maitr: 516); İlkİslami: yüz “yüz” (DLT: 994).

**ManTürk:** IrkB: 32. Chuast: 12. BT V: 31. M I: 12. Pothi: 5. Aesop: 1040.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yüz* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Bir tabilku yüz boltı yüz tabilku miñ boltı miñ tabilku tümen boltı) “Bir ergüvani söğüt **yüz** (ağaç) oldu. **Yüz** ergüvani söğüt bin oldu. Bin ergüvani söğüt on bin oldu.”* (IrkB 32), *Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı “En büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, **yüz** kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.”* (Chuast 10-14), *Beş yüz artukı eki otuzunç lagzın yılka “Beş **yüz** yirmi ikinci domuz yılında...”* (M I 12).

**1.9.2.17. Miñ** “bin; binlerce, çok sayıda” (ED: 347).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: miñ “bin” (Maitr: 431); İlkİslami: miñ “bin” (KB: 316), miñ “bin” (DLT: 764).

**ManTürk:** IrkB: 32. ETY II: 94. M III: 41. BT V: 31, 41, 57. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *miñ* sözcüğü “bin” anlamındadır. Ayrıca bu sözcük “çok sayı” ifade ederken de kullanılmış bir sözcüktür: *Bir tabıku yüz boltı yüz tabıku miñ boltı miñ tabıku tümen boltı “Bir ergüvani söğüt yüz (ağaç) oldu. Yüz ergüvani söğüt **bin** oldu. **Bin** ergüvani söğüt on bin oldu.”* (IrkB 32), *Min miñ tümen tümen kişiler bar erti “On **binlerce** kişi vardı.”* (M III 41), *Miñ yıl (BT V 41), Minlig tümenlig kuvrag ///d/n/// tirilti “On **binlerce** kişi toplandı.”* (TT II 416), *Miñlikler b/////ag (BT V 57).*

**1.9.2.18. Tümen** “on bin; on binlerce, çok sayıda” (ED: 507).

TürkRunik: tümen “on bin” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tümen “10.000” (Maitr: 487), tümen “on bin (10.000); sayısız, binlerce” (Yüan); İlkİslami: tümen “pek çok, on bin” (KB: 478), tümen “çok, çeşitli” (DLT: 909).

**ManTürk:** IrkB: 32. ETŞ: 5. Chuast: 12. Pothi: 67. M I: 10, 20. M III: 5, 41. BT V: 31, 46. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tümen* sözcüğü “on bin; on binlerce, çok sayıda” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bir tabıku yüz boltı yüz tabıku miñ boltı miñ tabıku tümen boltı “Bir ergüvani söğüt yüz (ağaç) oldu. Yüz ergüvani söğüt bin oldu. Bin ergüvani söğüt **on bin** oldu.”* (IrkB 32), *Miñ miñ tümen tümen kişiler bar erti “**On binlerce** kişi vardı.”* (M III 41), *Biş yüz miñ tümen teñri kırgınların teñri ogulanların “Beş yüz binden fazla Tanrı kızlarını ...”* (BT V 31), *Tümen türlüğ oyunçınız “**Çok sayıda**, türlü türlü oyuncunuz.”* (BT V 46), *Oyunta sansız tümen türlüğ ün ezgig üner “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.”* (BT V 46), *Sansız tümen yıl boltı “**Sayısız** yıl oldu.”* (M I 10), *Tümen tümen yalvardı “**Binlerce** kez yalvardı.”* (M I 20), *Ot teñrig yitmiş tümen bire sünju teg kılıp şimnu başın “Ateş Tanrısı ’nı yetmiş bin bire uzaklığındaki mızrak gibi kullanıp Şimnu ’nun başını...”* (M I 20), *Tümenlig irinçü kılıgmalar “**On binlerce** kötülük yapanlar.”* (ETŞ 5), *Minlig tümenlig kuvrag ///d/n/// tirilti “**On binlerce** kişi toplandı.”* (TT II 416), *Eki tümen bire yirden eştilür*

“**Yirmi bin** bire uzaklıktaki yerden (bile) duyulur.” (BT V 46), *Beş yüz miñ **tümen** teñri kırıñların teñri ogulanların “Beş yüz **binden fazla** Tanrı kızlarını ...”* (BT V 31).

### 1.9.3. Sıra Sayıları

#### 1.9.3.1. Ekinti “ikinci” (<ikki+nti: ED: 111).

TürkRunik: ekinti “ikinci” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: ikinti “ikinci” (Yüan: 343); İlkİslami: ikindi “ikindi” (KB: 191), ikindi “ikinci; ikindi namazı vakti; birbiri” (DLT: 663).

**ManTürk:** IrkB: 67, Chuast: 39, 66, 72, 119, 217. Pothi: 370. M I: 12, 15, 22, 24. M III: 12, 15, 16, 17, 19, 22, 32. BT V: 22. Windgott: 4. Aesop: 1036. Licht: 265. BT V: 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ekinti* sözcüğünün “ikinci” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Ekinti** ay “**İkinci** ay.” (IrkB 67), **Ekinti** yme kün ay teñrike eki yaruk ordu içre olurugma teñrilerke “**İkinci** olarak Güneş (ve) Ay Tanrılara, iki aydınlık saray içinde oturan Tanrılara...” (Chuast 39-41), *Bu **ekinti** bilmetin yazınmış yazukug boşunu ötünür biz* “*Bu **ikinci** olarak da bilmeden işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz.*” (Chuast 66-68), **Ekinti** yme ogrı ogurladım erser “**İkinci** olarak da, hırsızlık yaptıysam ...” (BT V 22), **Ekinti** erdemi sevinci yıl tenriniñ “*Rüzgâr Tanrısı’nın **ikinci** erdemi ve sevinci ...*” (Windgott 4-5).

#### 1.9.3.2. Üçünç “üçüncü” (<üç+ünç: ED: 29).

TürkRunik: üçünç “üçüncü” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üçünç “üçüncü” (KP: 217); İlkİslami: üçünç “üçüncü” (DLT: 929).

**ManTürk:** IrkB: 5, 15. Chuast: 70, 73, 120, 219. Pothi: 371. M I: 12, 24. M III: 15, 17, 18, 19, 21, 32. BT V: 34, 44, TT II: 414. Licht: 253, 265. Windgott: 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üçünç* sözcüğünün “üçüncü” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Üçünç** kunçuyı urılanmış “**Üçüncü** prensesi (bir) oğlan doğurmuş.” (IrkB 5), *Teñri kutında **üçünç** yılda kop esen*

tükel körüşmiş “Tanrı lufu ile **üçüncü** yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.” (IrkB 15), **Üçünç** yme beş teñrike hormuzta teñri oğlanıña “**Üçüncü** olarak Beş Tanrı’ya yani Hormuzta Tanrı’nın çocuklarına ...” (Chuast 70-71), **üçünç** yaruk teñri “**Üçüncüsü** Işık Tanrı” (Chuast 73), **Üçünç** uçugma tınlıgka “**Üçüncüsü** uçan canlıya...” (Chuast 117-122).

### 1.9.3.3. Törtünç “dördüncü” (<tört+ünç: ED: 535).

TürkRunik: törtünç “dördüncü” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: törtünç “dördüncü” (BT XIII: 236); İlkİslami: törtünç “dördüncü” (DLT: 897).

**ManTürk:** Chuast: 74, 102, 121, 220. M I: 13, 24. M III: 12, 19, 21, 22, 39. BT V: 34, 35, 62. Licht: 253, 265. Windgott: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *törtünç* sözcüğü “dördüncü” anlamında tanıklanmaktadır: **Törtünç** anı aydı kurug kan yimeñ tidi “**Dördüncü** olarak, kuru kan yemeyin, dedi.” (M III 39), **Törtünç** adası “**Dördüncü** tehlikesi.” (BT V 62), **Törtünç** bilge biligin “**Dördüncü**, bilgelikle... (M I 24), **Törtünç** suv teñri beşinç ot teñri “**Dördüncüsü** Su Tanrı ...” (Chuast 74).

### 1.9.3.4. Beşinç ~ Bişinç “beşinci” (<biş+inç: ED: 383).

TürkRunik: beşinç ~ bişinç “beşinci” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bişinç “beşinci” (BT XIII: 206); İlkİslami: bişinç “beşinci” (DLT: 590).

**ManTürk:** Chuast: 75, 117, 122. M I: 25. M III: 19, 21, 22. BT V: 31, 34. Licht: 253, 265. Windgott: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *beşinç ~ bişinç* sözcüğü “beşinci” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğünün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: Yme **bişinç** körk meñiz tegşürmek “Ve **beşincisi** görünüş değıştirmek...” (M I 25), Bir tuntura teñri ekinti yel teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri **beşinç** ot teñri “Birincisi Hava Tanrı, ikincisi Rüzgâr Tanrı, üçüncüsü Işık Tanrı, dördüncüsü Su Tanrı, **beşincisi** Ateş Tanrı.” (Chuast 72-75), **Beşinç** beş türlüg tınlıgka ... **beşinç** yerdeki bagırın yorıgma tınlıgka “**Beşinci** olarak da beş türlü canlıya ... **beşincisi** sürüngenlere...” (Chuast 117-122).

### 1.9.3.5.Altınç “altıncı” (<altı+nç: ED: 131).

**ManTürk:** Chuast: 133. M III: 19. BT V: 34. Licht: 254.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *altınç* sözcüğünün “altıncı” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Altınç*** *kirtü* “***Altıncısı***, *hakikat.*” (M III 19), ***Altınç*** *bölük* “***Altıncı bölüm.***” (BT V 34; Licht 254).

### 1.9.3.6.Yetinç ~ Yitinç “yedinci” (<yitti+nç: ED: 892).

TürkRunik: yetinç ~ yitinç “yedinci” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yitinç “yedinci” (Yüan: 465); İslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 162. M III: 19. BT V: 34. Licht: 254.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yetinç* ~ *yitinç* sözcüğünün “yedinci” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Yetinç*** *yme söde berü eki agulug yol başıña tamu kapıgıña azguruglı yolka kim tiser* “***Yedinci*** olarak da eğer birisi “iki zehirli yol başına ve cehennem kapısına saptıran yola nasıl girilir?” (Chuast 162-165), ***Yitinç*** *bölük* “***Yedinci bölüm.***” (Licht 254).

### 1.9.3.7.Sekizinç “sekizinci” (<sekkiz+inç: ED: 823).

**ManTürk:** Chuast: 194. M III: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sekizinç* sözcüğünün “sekizinci” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: ***Sekizinç*** *kirtü teyrig arıg nomug biltükümüzde berü eki yiltızg üç ödkı nomug biltimiz* “***Sekizinci*** olarak gerçek Tanrı 'yı, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, üç devirli öğretiyi öğrendik.” (Chuast 194-197).

### 1.9.3.8.Tokuzunç “dokuzuncu” (<tokkuz+unç: ED: 474).

**ManTürk:** Chuast: 229. M III: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tokuzunç* sözcüğünün “dokuzuncu” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: ***Tokuzunç*** *on çahşapat tutdukumuzda berü üç agzın üç köñlün üç elgin bir kamag özüñ tüketi tutmak kergek erti* “***Dokuzuncu***

olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte bu on emre uymak gerekliydi.” (Chuast 229-233).

**1.9.3.9.Onunç** “onuncu” (<on+unç: ED: 187).

**ManTürk:** Chuast: 244. M III: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *onunç* sözcüğünün “onuncu” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: **Onunç** *künke tört alkış ezrua teñrike kün ay teñrike küçlüg teñrike burkanlarka “Onuncu olarak günde dört defa ibadetle Ezrua tanrıya, Güneş ve ay tanrılara, güçlü tanrılara, peygamberlere...”* (Chuast 244-246).

**1.9.3.10.Yigirmineç** “yirminci” (<yigirmi+nç: ED: 915).

**ManTürk:** Chuast: 259, 282, 299, 310, 331, 376. M I: 15. M III: 16, 19, 22, 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yigirmineç* sözcüğünün “yirminci” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bir yigirmineç On birinci ...*” (Chuast 259), *Eki yigirmineç “On ikinci ...”* (Chuast 282-285), *Üç yigirmineç “On üçüncü”* (Chuast 299), *Tört yigirmineç “On dördüncü...”* (Chuast 310), *Beş yigirmineç kün sayu neçe yavlak sakınç sakınur biz “On beşinci olarak, her gün ne kadar kötü şeyler düşündüyssek...”* (Chuast 331-332).

**1.9.3.11.Otuzunç** “otuzuncu”

**ManTürk:** M I: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *otuzunç* sözcüğünün “otuzuncu” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Beş yüz artukı eki otuzunç lagzın yılka “Beş yüz yirmi ikinci Domuz yılında...”* (M I 12).

## **1.9.4.Belirsiz Sayı Sözlere**

**1.9.4.1.Alku** “tüm, hepsi, herkes” (<alk-u: ED: 137).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: alku “bütün, hep; herkes” (Maitr: 347); İlkİslami: Ø.



**ManTürk:** IrkB: 66. Pothi: 1, 4, 10, 39, 261, 232, 352, 355, 434, 435. M III: 48. TT II: 414, 425. BT V: 53, 64.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tüm, hepsi, herkes” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Alku** *kentü ülügi erklig ol* “**Herkes** kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” (IrkB 66), **Alku** *ayıg kılınçlarımız* “**Tüm** kötü amellerimiz.” (Pothi 10), **Alku** *tnlıg* “**Tüm** canlılar.” (Pothi 39), *Ol kişiniñ alku türlig muñıta tagınta kutgarayın* “O kişiyi **tüm** sıkıntılardan kurtarayım.” (M III 48), *Nigoşaklarıg şartlarıg bulsar alkunı ölürgey* “Dinleyicileri ve tüccarları bulduğu zaman **hepsini** öldürecek.” (TT II 414), **Alkunı** *ölürgey bir tirig idmagaylar* “**Hepsini** öldürecek, kimseyi canlı bırakmayacak.” (TT II 414).

*Alku* sözcüğü, (OTWF: 94) +(A)gU eki almış kolektif de yine “herkes” anlamında tanıklanmaktadır: *Baş tüz töpülerinte alkugunun eltgeli siz tegimlig* “Siz, **herkesin** başının üstünde taşıyacağı kadar değerlisiniz.” (Pothi 261).

**1.9.4.2. Anıg ~ Anıg ~ Ayıg ~ Ayı** “çok” bkz. **1.7.20.2.1. Anıg ~ Anıg ~ Ayıg ~ Ayı**

**1.9.4.3. Arıtı** “tümüyle” bkz. **1.11.38 Arıt-**

**1.9.4.4. Artuk** “çok, fazla” (<art-uk ~ art-ok: ED: 204; <art-ok: OTWF: 228).

TürkRunik: artuk “artık, geriye kalan, artan; -den çok, -i aşkın; çok, fazla” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: artuk “fazla, ziyade” (Maitr: 353); İlkİslami: artuk “fazla, ziyade, daha çok” (KB: 26), artuk “fazla, fazlalık” (DLT: 558).

**ManTürk:** Chuast: 12. Pothi: 265. M I: 12. M III: 7, 22, 23, 41, 43, 44, 45. BT V: 35, 43, 53, 60. TT II: 416.

Maniheist Uygurca metinlerde, *artuk* sözcüğünün “çok, fazla” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artuki kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı* “En büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.” (Chuast 10-14), ... **artukrak** *arıg* “... **Fazla** saf.” (Pothi 265), *Amtı tüzünler bilgeler artuk yıglamañ* “Şimdi, asiller bilgeler **çok** ağlamayın.”

(M III 43), *Beş yüz **artukı** eki otuzunç lagzın yılka “Beş yüz yirmi ikinci domuz yılında...”* (M I 12).

#### 1.9.4.5.Az “az, biraz” (ED: 277).

TürkRunik: az “sayıca az” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: az “az” (Maitr: 358); İlkİslami: az “az” (KB: 48), az “az” (DLT: 567).

**ManTürk:** IrkB: 57. M I: 35. M III: 14, 29, 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *az* sözcüğü “az, biraz” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bu ırk başınta **az** emgeki bar “Bu falın başında **biraz** acı var.”* (IrkB 57), *Küçi **az** “Gücü **az**...”* (M III 33), *Az inaru barmış* (M I 35).

#### 1.9.4.6.Barça “tüm, hepsi” (<bar+ça: ED: 356).

TürkRunik: barça “tümüyle, bütünüyle, toptan, tamamen” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: barça “hep, bütün” (Maitr: 360); İlkİslami: barça “bütün, hepsi” (DLT: 574).

**ManTürk:** Pothi: 4, 75, 100, 104, 159, 165, 295, 351, 367, 375, 472. M I: 17, 21, 23, 28, 29, 36. M III: 6, 7, 33, 34, 41, 43, 49. BT V: 31, 52. TT II: 424. Yosipas: 46, 95.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *barça* sözcüğü “tüm, hepsi” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “tüm, hepsi” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ayaglarıg **barça** siziğe emtertiñiz “Tüm saygıyı kendine çektin.”* (Pothi 75-76), *Ulug yarlıkançuçı köñül üze olarnı **barça** sığurup “Yüce merhametli düşüncesiyle onların **hepsini** kucakladı.”* (Pothi 158-159), *Arıg kirtgünçintin ötgürü yiztin yitiztin **barça** manastar hirz kılı tekinti “Saf imanlarından dolayı, **tüm** günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375), *Kısıg oruntakılar **barça** üntiler “Kapalı yerdekilerin **hepsi** çıktı.”* (Pothi 103-104), *Kötürteçi tınlıglarka tüzüke **barça** yaztım yañıltım erser “Acıya katlanan canlıların **hepsine** karşı günah işlediysem, yanlış yaptıysam.”* (Pothi 351), *Teñrike ne kut kolsar **barça** tüzü tükedi bulzunlar “Tanrı’dan ne kadar kut isterlerse **hepsini** bulsunlar.”* (M III 49), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuylar **barça** “Hükümdarlar, hanlar, kahramanlar, hatunlar, prensesler, **hepsi** ...”* (M III 41), ***Barça** öpke bilig iyin*

tetrölmektin törüyür belgürer “**Hepsi**, öfke nedeniyle aldandıklarından ortaya çıkar ve görünür.” (TT II 424).

**1.9.4.7.Birtem** “tümüyle, tamamen” (ED: 358).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: birtem “birlikte, tamâmiyle” (Maitr: 367); İlkİslami: birtem “bütünüyle, tamamen” (KB: 93), birtem “dönmeyecek gibi uzun süre” (DLT: 590).

**ManTürk:** Pothi: 199, 258. M III: 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *birtem* sözcüğü “tümüyle, tamamen” anlamlarına gelmektedir: *Tıdıgsızın birtem kelir siz “Tamamen engelsiz olarak gelirsiniz.”* (Pothi 258-259), *Tüzüni birtem “Hepsini tamamen...”* (Pothi 199).

**1.9.4.8.Bütün** “tüm, bütün” (<*büt-ün*: ED: 306; OTWF: 303).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bütün “bütün, mütekâmil” (Yüan: 325); İlkİslami: bütün “doğru, dürüst, sahih, bütün” (KB: 121), bütün “doğru, gerçek, güvenilir, sağlam” (DLT: 608).

**ManTürk:** M I: 28, 31. M III: 36, 41. BT V 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bütün* sözcüğü “tüm, bütün” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun kadagin bütünin yarlıkamakı bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların bağışlansın.”* (M III 36), *Kadagin bütünin “Günahlarının tümünü...”* (M I 31), *Adasızın tudasızın yaşanğ esenin bütünü...* (M III 41).

**1.9.4.9.Egsük** “eksik” (<*egsü-k*: ED: 116; OTWF: 232).

TürkRunik: egşük “eksik, noksan” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: egşük “eksiklik” (Maitr: 382); İlkİslami: egşük “eksik” (KB: 144), egşük “eksik olan şey, eksik” (DLT: 635).

**ManTürk:** Chuast: 327, 346, 357. M III: 25. BT V: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *egsük* sözcüğü “eksik” anlamındadır. Ayrıca, *egsüklüg* “eksikli, hatalı”; *egsüksüz* “mükemmel, eksiksiz” anlamlarında tanıklanmıştır. Verilen anlamların görüldüğü örnekler şunlardır: *Neçe egsük kergek boltı erser “Her ne kadar **eksik**, kusurlu yaptıysak...”* (Chuast 327-328), *Tejriden murva üçün tejrim egsüklüg yazuklug biz ötegçi birimçi biz todunçsuz uvutsuz suk yek üçün “Tanrım biz **hatalı**, günahkâr borçlularız. Utanmaz, ahlaksız, şeytani hırslar için ...”* (Chuast 345-349), *Egsüksüz amraglı tükel bilge bilig siz “**Mükemmel** sevgi dolu ve bilge sizsiniz.”* (M III 25), ***Egsüksüzün** ermekimiz bolzun* (BT V 39).

**1.9.4.10. Erüş** “çok, birçok” (ED: 239).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: erüş “pek, çok” (Maitr: 388); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 25. M III: 29. TT II: 416.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “çok, birçok” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Erüş kişig munturur “**Birçok** kişiyi yanışa sürükler.”* (M III 29), *Artuk erüş erür “Fazla ve **çoktur.**”* (TT II 416), *Erüş üküş türlüg “**Çok** türlü ...”* (M I 25).

**1.9.4.11. İdi** “kesinlikle” (ED: 41).

TürkRunik: idi / edi “hiç, tamamen; bütünüyle, hepten” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: idi “hiçbir şekilde” (BT XIII: 212); İlkİslami: idi “pek, çok” (KB: 187).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist Uygurca metinlerde, *idi* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *İdi sevmez men “**Kesinlikle** sevmem.”* (TT II 416).

**1.9.4.12. Kalın** “çok, kalabalık” (ED: 622).

TürkRunik: kalın “kalın, yoğun; kalabalık, çok sayıda” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kalın “pek, kalabalık, büyük” (Maitr: 400); İlkİslami: kalın “kalabalık, çok, sürü” (KB: 218), kalın “sayıca çok, kalabalık; her şeyin kalını ve sert” (DLT: 679).

**ManTürk:** ManTürkGed: 22. M III: 43. BT V: 54, 57. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kalın* sözcüğü “çok, kalabalık” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bu körkün tegşilip yine irinçüsin kalın için “Günahları çok olduğu için bu görüntüsünü yine değiştirip ....”* (BT V 57), *Kalın kara bodun.* (ManTürkGed 22-23) “*Kalabalık halk.*” *Kalın kuvrag* //// (M III 43).

**1.9.4.13.Kamag** “bütün, tüm, her şey” (ED: 627).

TürkRunik: kamag “topluluk, halk kitlesi” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kamag “bütün, hep” (Maitr: 401), kamag “bütün” (Yüan: 348); İlkİslami: kamug “bütün, hepsi, her” (KB: 219), kamug “hepsi, her, bütün” (DLT: 681).

**ManTürk:** IrkB: 26, 53, 63. Chuast: 2, 10, 21, 41, 83, 232. Pothi: 35, 61, 114, 165, 285, 289, 449, 472. ETŞ: 1. M I: 5, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 19, 21, 22, 28, 31, 32, 33, 36. M II: 5, 7. M III: 5, 6, 7, 9, 13, 14, 16, 20, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 42, 45. BT V: 23, 26, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 40, 49, 51, 54, TT II: 414, 416, 418. Hymn: 70. Windgott: 6, 28. Yosipas: 87.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kamag* sözcüğü “bütün, tüm, her şey” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün “bütün, tüm, her şey” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamag üze yaruk boltı “Her şeyin üzeri aydınlık oldu.”* (IrkB 26), *Kamag üze yagdı “Her şeyin üzerine (yağmur) yağdı.”* (IrkB 53), *Kara kamag süsi ögirer “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor.”* (IrkB 63), *Turuñlar kamag begler kadaşlar “Kalkın, bütün beyler kardeşler.”* (ETŞ 1), *Kamag bodunka nomçika “Bütün halka, vaizlere.”* (M II 5), *Ol kamag yekler oğlanları kim köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti “O şeytanın tüm çocukları, göklerden yere inmişlerdi.”* (M II 7), *Kamag tünerigde tumanta “Tüm karanlıkta, siste.”* (M III 45), *Men yirde bolmuş kamag türlüğ ayıg kılınçımın “Benim, yeryüzündeki bütün günahlarımı.”* (BT V 23), *Kamag nomka basut bolurlar “Tüm öğretilere yardım ederler.”* (BT V 36), *Kamag burkanlarnıñ “Bütün peygamberin, ...”* (Chuast 41), *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte önedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralıları, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.”* (BT V 51).

Maniheist Uygurcada, *kamağ* sözcüğü, (OTWF: 93) +(A)gU ve onun genişlemiş biçimi +(X)n ekli *kamagu* ve *kamagun* kolektif biçimleriyle de tanıklanmaktadır. Tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: *Bu savka yme kamagan külmüşler “Hepsi, bu söze gülmüş.”* (M III 33), *Yutuzluk alınının kamagun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz neşeyle ve mutlulukla otursanız, kötülükler iyi olacaktır.”* (M III 14), *Ol tişi takıgular kamagan onarlar “O dişi tavukların hepsi büyürler, gelişirler.”* (M I 36), *Kutgarku tınlıglarıg taptukta kodmatın kamagunı kutkartıñız “Kurtarılacak canlıları bulduğunuzda istisnasız hepsini kurtardınız.”* (Pothi 61-62).

#### 1.9.4.14. Koduru “hepsi” (<kodur-u: ED: 606).

TürkRunik: Ø: BuddhUyg: koduru “iyice, dikkatle” (Kuan: 42), koduru “tamamiyle, tam” (Maitr: 414); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 44.

Maniheist Uygurca metinlerde, *koduru* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “hepsi” anlamına gelmektedir: *Koduru tıñlañ anı üçün nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğretileri vereyim diye buyurdu.”* (M III 44).

#### 1.9.4.15. Kop “hep, hepsi, tüm, her, her şey” (ED: 579).

TürkRunik: kop “tümüyle, bütünüyle, toptan, tamamen” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kop “bütün, hep” (Maitr: 414), kop “bütün” (Yüan: 365); İlkİslami: kop “çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü” (DLT: 728).

**ManTürk:** IrkB: 15, 29. Chuast: 28. Pothi: 60, 276, 350. M I: 6, 9, 31. M II: 5, 6. M III: 8, 9, 12, 13, 26, 27, 28, 36. BT V: 23, 35, 36, 37, 40. Windgott: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kop* sözcüğü “hep, hepsi, tüm, her, her şey” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Oğlı yutuzu kop ögirer “Çocukları ve eşi hep seviniyor.”* (IrkB 29), *Teñri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş “Tanrı lutfu ile üçüncü yılda hepsi sağ salim (buluşup) görüşmüşler.”* (IrkB 15), *Edgüg anıgag kop teñri yaratmış ol tedimiz erser “İyi de kötüyü de hep Tanrı yaratmıştır dediyssek ...”* (Chuast 27-29), *Koptın sıñar il uluşlarıg keztıñız “Her taraftan ülkeleri gezdiniz.”*

(Pothi 60-61), **Kop** köñülin ulug tap öritteçi bedüttürteçi “**Tüm** aklıyla büyük arzuları ortaya çıkaracak ve artıracak.” (Pothi 276-277), Şimnu küçiçe **kopug** ugay “Şimnu sayesinde **her şeyi** yapacak.” (M II 5), **Kop** adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “**Tüm** tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.” (M III 36), **Kop** türlüğ aş içgü “**Her** türlü yiyecek içecek...” (M III 13), Konakka olursar bu sav arıg **kop** köñülte ömek sakınmak kergek “Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine **tüm** gönlüyle düşünmesi gerek.” (M III 12), **Kop** türlüğ ayıg kılınç (BT V 23), **Kop** muñda emgekde sizinçsiz boş alkıg kılurlar “Şüphesiz, **tüm** derilerden ve acılardan uzak olurlar.” (BT V 37), /// agrıgag isıgıg tumlıgag **kop** tıdgay “Ağrının, hastalığın, sıcağın ve soğuşun **hepsini** engelleyecek.” (BT V 40). Ol ödke kamag beş türlüğ tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu **kop** til bulgay “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (**hepsi**) dillenecek.” (BT V 40), **Kop** kanka bulganmış “**Hep** kana bulanmış.” (M I 6).

**1.9.4.16.Sayu** “her, herbir” (<sa-yu: ED: 858; OTWF: 403).

TürkRunik: sayu “her” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sayu “herbiri” (ED: 456); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 300, 331, 371, 372. Pothi: 5, 95. M III: 7, 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sayu* sözcüğü “her, herbir” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ol yaruk örtük sayu ay teñri ordusi kün teñri ordusına yaguyur* “O ışıltılı örtünün **herbiri** Ay Tanrı’nın ve Güneş Tanrı’nın sarayına yaklaşır.” (M III 7), *Yüz yüzegü kirtgünçin yükünmiş sayu arızun* “İnananlar içten olan inançlarıyla **her** zaman (içleri) saf olsun diye sana secde etmiş.” (Pothi 5), *Beş yigirmiş kün sayu neçe yavlak sakınç sakınur biz* “On beşinci olarak, **her** gün ne kadar kötü şeyler düşündüysek...” (Chuast 331-332).

**1.9.4.17.Telim** “çok, birçok” (ED: 499).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: telim “çok” (Maitr: 472), telim “sayıca çok” (Yüan: 425); İlkİslami: telim “çok, pekçok, bol, fazla, daima” (KB: 434), telim “çok” (DLT: 867).

**ManTürk:** Pothi: 33, 41, 185.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *telim* sözcüğü “çok, birçok” anlamına gelmektedir. *Telim* sözcüğü, tanıklanan tüm örneklerde yine aynı anlamda olan *üküş* sözcüğüyle birlikte ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: *Üzte buzta ulatı üküş telim nizvanilar “Nefret ve benzeri birçok tutku.”* (Pohti 33-34), *Üküş telim tınlıglar “Bırçok canlı ...”* (Pohti 41), *Telim üküş tınlıglar* (Pohti 185).

#### 1.9.4.18. Tolı “tümüyle” (ED: 491).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tolı “bir şeyin çevresi, etrafı” (EUTS: 245); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 49.

Türk Runik harfli ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Budist metinlerde bulunmaktadır. Maniheist Uygurca metinlerde *tolı* sözcüğü “tümüyle” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: *Beş tenrig boşugalı yarukug karag adırgalı tegre tolı tegzinür “Beş tanrıyı serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırmak için **tümüyle** etrafında döner.”* (Chuast 46-49).

#### 1.9.4.19. Tolp “tüm” (<to-l-up: ED: 492).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tolp “bütün, hep” (Maitr: 480), tolp “bütün, hepsi, cümle” (Yüan: 432); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 78, 284. M III: 28, 40. TT II: 424.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tüm” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “tüm” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tolp sansarıg sizişe eñittürtühüz “**Tüm** samsaraları size döndürdünüz.”* (Pohti 78), *İçtin sınar nomın üçün taştın sınar tolp ilin üçün rednilig tüzün etözin emgetip il işişe “İçten taraf öğreti için, dıştan taraf **tüm** devlet için cevherli, asil bedenine ızdırap çektirip, devletin işine ...”* (M III 40).

#### 1.9.4.20. Tük [tümen ile birlikte] “sayısız, çok” (ED: 476).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tük “tamam” (Maitr: 486); İlkİslami: tük “çok, fazla, en ziyade” (KB: 477).



**ManTürk:** Pothi: 67.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tük* sözcüğü “sayısız, çok” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan tek örneği şudur: ***Tük*** *tümen tınlıglarıg kutgartıñız “On binlerce canlıyı kurtardınız.”* (Pothi 67).

**1.9.4.21. Tüzü** “hepsi, tümü” (<*tüz-ü*: ED: 573).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tüzü* “mütenasip, tamâmiyle, hepsi” (Maitr: 489); İlkİslami: *tözü* “bütün, hep, tamam” (KB: 465).

**ManTürk:** Pothi: 67, 98, 103, 181, 199, 239, 242, 351. M I: 28. M III: 49. BT V: 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüzü* sözcüğü “hepsi, tümü” anlamlarına gelmektedir. *Tüzü* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Kötürteçi tınlıglarka **tüzüke** barça yazıtım yañıltım erser “Acıya katlanan canlıların hepsine karşı günah işlediysem, yanlış yaptıysam.”* (Pothi 351), ***Tüzünü*** *birtem “Hepsini tamamen.”* (Pothi 199), *Teñrike ne kut kolsar barça **tüzü** tükedi bulzunlar “Tanrı’dan ne kadar kut isterlerse hepsini bulsunlar.”* (M III 49).

*Tüzü* sözcüğünün kolektif biçimli hâli *tüzüğü* sözcüğüne de Maniheist Türkçe metinlerde rastlamak mümkündür. *Tüzüğü* sözcüğünün tanıklandığı bazı örnekler ise şunlardır: *Ançulayu amrar erti sizni **tüzüğü** “Hepsi aynı biçimde sizi severdi.”* (Pothi 98), *Koluntular **tüzüğü** “Hepsi kendine kendine sordu.”* (Pothi 181).

**1.9.4.22. Üküş** “çok, birçok, uzun” (<*ük-üş*: ED: 118; OTWF: 267).

TürkRunik: *öküş* “aşırı derecede, fazla, çok” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: *öküş* “çok; pek” (Maitr: 444), *üküş* “(sayıca) çok” (Yüan: 450); İlkİslami: *öküş* “çok” (KB: 358), *üküş* “çok” (DLT: 932).

**ManTürk:** IrkB: 36. Chuast: 58, 148, 158. Pothi: 33, 41, 185, 501, 502. ETŞ: 6. M I: 11, 25, 31, 35, 37. M III: 12, 14, 20, 21, 24, 31, 36, 37, 40, 45. BT V: 36, 39, 46, 67, 68, 69. TT II: 418. Windgott: 6. Yosipas: 66.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üküş* sözcüğü “çok, birçok, uzun” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ***Üküş*** *atlıg ögrünçünj yok “(Senden) çok atı olanın sevinci yok.”* (IrkB

36), *Neçe üküs yavlak çulvu sav sözledimiz erser “Ne kadar çok yalan, kötü söz söylediysek...”* (Chuast 58-60), *Neçe üküs tınlığıg turalığıg öldürdümüz erser neçe tevledimiz kürledimiz erser “Ne kadar çok canlıyı öldürdüysük, (insanları) ne kadar aldattıysak ...”* (Chuast 147-150), *Üzte buzta ulatı üküs telim nizvanılar “Nefret ve benzeri **birçok** tutku.”* (Pothi 33-34), *Bitigeçi oylan eñ ilki üküs emgek körür “Yazıcı çocuk önceleri çok acı çekmiştir.”* (M III 14), *Üküş ödte baru emgenmiş emgekemezın unıtalım “Uzun zamandan beri çektiğimiz acıları unıtalım.”* (M I 11).

#### 1.9.4.23. Ülgüsüz “sayısız” (<\*ül-gü+süz: ED: 144).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ülgü “ölçü” (Yüan: 450); İlkİslami: ülgü “ölçü, terazi, tartı; terazi (mizan) burcu” (KB: 505), ülgü “ölçü” (DLT: 932).

**ManTürk:** Pothi: 102.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ülgüsüz* sözcüğü tanıklandığı tek örnekte “sayısız” anlamına gelmektedir: *Ülgüsüz sansız tınlıglarka “Sayısız canlılara.”* (Pothi 102).

#### 1.9.4.24. Yomgı “hepsi” (ED: 935).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yumgı “hepsi” (Suv: 824); İlkİslami: yumgı “toplu, çok, bütün” (KB: 558), yomgı “bir araya gelmiş çok (nesne), her şeyleriyle beraber toplanmış (insanlar)” (DLT: 980).

**ManTürk:** Pothi: 101.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yomgı* sözcüğü “hepsi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “hepsi” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Özüg yatıg adırtmatın özirkentiñiz yomgını öz ötüñüz birtıñiz “Yakınları ve yabancıları ayırmadan **hepsini** benimsediniz ve onlara nasihat verdiniz.”* (Pothi 101).

### 1.9.5. Üleştirme Sayı Sözleri

#### 1.9.5.1. Birer “birer” (<bir+er: ED: 368).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: birer “birer” (Yüan: 315; HT X: 128); İlkİslami: birer “birer; biraz, ara-sıra” (KB: 91).

**ManTürk:** M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *birer* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: ***Birer birer*** *adakin bap kemişip yuğun kırkarlar “Birer birer ayaklarını bağlayıp, seni terk edip yününü kırkarlar.”* (M III 33).

## 1.10. RENKLER / AT DONLARI

### 1.10.1. Genel Adlar

#### 1.10.1.1. Boy “renk” (<\*bod: ED: 297).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama bodug “boya, kına, renk” (Maitr: 369; BT XXIII: 199); İlkİslami: Ø ama bodu- “boyamak” (KB: 96), bodu- “bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak” (DLT: 591).

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklamayan sözcük, Maniheist Uygurca metinlerde “renk” anlamına gelmektedir. Sözcüğün tanıklandığı tek örnekte *kara boy* siyah rengi ifade etmektedir: *Kazguk teg kara boy emgi tiyür “Kazık gibi kara memeli derler.”* (ETŞ 5).

#### 1.10.1.2. Meñizsiz “soluk, renksiz” bkz. 1.5.15. Meñiz

#### 1.10.1.3. Öñ “renk; biçim” (ED: 167).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öñ “renk” (Maitr: 446); İlkİslami: öñ “renk” (KB: 362), öñ “nesnenin rengi” (DLT: 787).

**ManTürk:** Chuast: 84. M III: 36, 46. BT V: 31. TT II: 418. Windgott: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öñ* sözcüğü “renk; biçim” anlamlarında tanıklanmaktadır. Yine, *öñlüg* sözcüğü “renkli”; *öñsüz* sözcüğü de “renksiz; biçimsiz” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Kuzgun teg öñlüg “Kuzgun renkli (veya biçimli) ...”* (M III 46), *Yaruk yaşuk vajır öñlüg alkatmış yir “Aydınlık, ışıltılı*

*elmas renkli mukaddes yer.*” (BT V 31), *Kamağ yer üzeginiñ kutı kırı öñi meñizi özi üzüti küçi yarukı tözi yultızı beş Teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası Beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *Yirde suvda uluşta balıkta siziñ töziñiz yultızıñız ol yirde yok erser ol uluş balık yir suv önsüz meñizsiz ... küstünsüz ... öñ küsün “Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin esaslarınız yoksa, o yerlerde renksiz, biçimsiz, soluk ... güçsüz ... renk, güç ... ”* (M III 37).

### 1.10.2. Renkler / At Donları

#### 1.10.2.1. Ak “kır (at)” (ED: 75).

TürkRunik: ak “ak, beyaz; kır at” (Şirin, 2016: 718); BuddhUyg: ak “beyaz” (BT XXIII: 189); İlkİslami: ak “Oğuzcada beyaz; ak at “Türklerde kır at” (DLT: 546).

**ManTürk:** IrkB: 5, 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ak* sözcüğü “kır” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcük, tanıklanan iki örnekte de at donu olarak görülmektedir. Azılı, (2017: 14) *ak* sözcüğünün asıl anlamıyla bir at donu olarak dar anlamından geniş bir temel renk kavram alanına daha Eski Türkçe döneminde geçiş yaptığını belirtmektedir. Sözcüğünün Maniheist metinlerde “kır” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: **Ak** *bisi kulunlamış “**Kır** kısrağı yavrulamış.”* (IrkB 5), **Ak** *at “**Kır** at.”* (IrkB 19).

#### 1.10.2.2. Al “kırmızı” (ED: 120).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: al “kırmızı” (BT VII: 83); İlkİslami: al “al renk” (KB: 15), al “turuncu rengi, turuncu” (DLT: 547).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *al* sözcüğü “kırmızı” anlamında tanıklanmaktadır. Aşağıdaki cümlede “kırmızı” anlamı direkt olarak çıkmasa da cümledeki anlamdan ötürü “kırmızı” bir giysinin giyildiği varsayılarak bu anlam verilmiştir. Bu sözcüğün “kırmızı” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Kentü al //*

*kedip altunlug örgin üze olurdu “Kendi **kırmızı** ... giyip, altınlı taht üzerine oturdu.”*  
(TT II 416).

#### **1.10.2.3.Ala** “alaca (at)” (ED: 126).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ala “ala, alaca” (KB: 16), ala at “alaca renkli at” (DLT: 547).

**ManTürk:** IrkB: 2.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “alaca at” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: **Ala** *atlıg yol teñri men “Alaca atlı Yol Tanrısı’yım.”* (IrkB 2). Sözcük, *ala* ve *alaça* biçimleriyle Kıpçak Türkçesinde de at donu olarak kullanılmıştır. (Özgür, 2009: 894). Ayrıca, sözcüğün Moğ.da da at donu olarak kullanıldığına rastlanmaktadır. (Şahin, 2017: 43).

#### **1.10.2.4.Altun** “altın rengi”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *altun* sözcüğü, temel anlamıyla “altın” anlamındadır. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz. **1.7.7.1.1. Altun.** Sözcük bazı örneklerde ise “altın rengi” anlamındadır. Yukarıdaki tanıklanan *altun örgin*, *altun kanat*, *altun tuyug* gibi örneklerde de yine “altın renkli taht, kanat, toynak” kastedilmiş olabilir. Aşağıdaki örnekte de yine “altın gibi” ifadesiyle sarı renk ifade edilmiştir: **Altunca** *sargar “Altın gibi sarar...”* (M III 46).

#### **1.10.2.5.Bakır** “bakır rengi”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bakır* sözcüğünün “bakır onsunun onda biri” anlamını ifade ettiği örnekleri için bkz **1.7.20.3. Bakır.** Sözcük, bu anlamının dışında göz rengi ifade ettiği örneğe de sahiptir: **Bakırlıg** *közlügler “Bakır (renkli) gözlüler...”* (Pohti 446).

#### **1.10.2.6.Boymul** “ak boyunlu (doğan)” (ED: 386; OTWF: 99).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: boymul “boynunda ak olan at, koyun vb.” (DLT: 596).

**ManTürk:** IrkB: 64.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan sözcük, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ak boyunlu doğan” anlamındadır. KM *boymul* için “boynunda ak olan at. koyun vb. de aynıdır” notunu düşmüştür. (DLT: 422). Sözcük, Maniheist çevreye ait metinlerde *togan* için kullanılmıştır: *Kök **boymul togan** kuş men “Boz renkli, ak boyunlu bir doğanım.”* (IrkB 64).

**1.10.2.7.Boz** “boz” (ED: 388).

TürkRunik: boz “boz” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: boz “gri” (BT III: 86); İlkİslami: boz “boz renk” (KB: 105), boz “boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi” (DLT: 597).

**ManTürk:** IrkB: 53. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boz* sözcüğü tanıklandığı iki örnekte de “bulut” rengi olarak görülmektedir: ***Boz** bulut yorıdı bodun üze yagdı “Boz bulut hareket etti, halkın üstüne yağmur bıraktı”* (IrkB 53), *Burnunta **boz** bulut ünür “Burnundan boz bulut yükselir.”* (ETŞ 5).

**1.10.2.8.Esri** “benekli” (ED: 250).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: esri “alaca (?), kaplan rengi (?)” (Maitr: 388), esri “çok renkli, rengârenk” (Yüan: 336); İlkİslami: esri “kaplan” (KB: 160), esri “iki renkli; kaplan” (DLT: 645).

**ManTürk:** IrkB: 4, 41, 49. M III: 29.

Maniheist Uygurcada, *esri* sözcüğü “benekli” anlamına gelmektedir. *Esri* sözcüğü direkt olarak renk ifade etmese de tanıklanan tüm örneklerde bu sözcüğün hayvanların dış görünüşünü nitelediği görülmektedir. Yine bilindiği gibi bu sözcük DLT’de “iki renkli” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Erdal da *esri* sözcüğünün “tekir renkli” anlamında kullanıldığından söz etmektedir. (1977: 90). Bu bilgilerin ışığında *esri* sözcüğünü “renkler” başlığı altında işlemek uygun görülmüştür. Maniheist

Uygurcada bu sözcüğün “benekli” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ürüñ esri ingek buzagulaçı bolmış “Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş.”* (IrkB 41), *Ürüñ esri toğan kuş men “Ak benekli doğanım.”* (IrkB 4), *Esri amga yalım kayaka ünüp barmış “Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış.”* (IrkB 49), *Sişlig esri içinte olgurtur.* (M III 29).

**1.10.2.9. Kara** “1. kara, siyah; karanlık. 2. sıradan insan, halk” (ED: 643).

TürkRunik: kara “kara, siyah; doğuştan veya hükümdar buyruğuyla bazı ayrıcalıklara sahip olanların ve özel unvanlar taşıyanların dışındaki kişiler, avam, halk” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kara “kara, siyah” (Maitr: 402), kara “siyah; halk” (BT XXV: 370); İlkİslami: kara “kara; halk” (KB: 222-223), kara “siyah, kara; karanlık” (DLT: 684).

**ManTürk:** IrkB: 3, 43, 53, 63. Chuast: 6, 24, 48, 77, 204, 209. ETŞ: 4, 5. ManTürkGed: 7, 22. M I: 18, 27. M III: 34, 35, 46. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kara* sözcüğü yaygın olarak renk olan “kara, siyah” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “kara, siyah” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kara bulut yorıdı “Kara bulut hareket etti.”* (IrkB 53), *Közi karam birle külüşügin oluralım “Kara gözlüm ile güle güle oturalım.”* (ETŞ 4), *Kara kuzgun teg toprak üze kalayın “Kara kuzgun gibi toprağın üzerinde kalayım.”* (ManTürkGed 7-8), *Tamgakınta kara tütün taşıkar “Boğazından kara duman çıkar.”* (ETŞ 5).

Sözcüğün tanıklanan bir diğer anlamı ise “karanlık”tır. Maniheist Uygurcada, *kara* sözcüğünün “karanlık” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yaruklı karalı teñrili yekli tözi yiltızı ol tedimiz erser “Işık ve karanlık, Tanrı ve şeytanın esası birdir dediysek ...”* (Chuast 24-25), *Sön yeklügün sünüşüp balıkdukin karaka katiltukın için “Ezelden beri şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa karıştığı için ...”* (Chuast 75-78).

➡ **1.6.3.1.5. Kara** “sıradan insan, avam, alt tabaka”

**1.10.2.10. Kızıl** “kızıl” (<kız-ıl: ED: 683; <kız+sI-(X)l veya <kız-Xl: OTWF: 100).

TürkRunik: kızıl “kızıl, kırmızı” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kızıl “kızıl, bakır kırmızısı” (Maitr: 411); İlkİslami: kızıl “kızıl, kırmızı” (KB: 255), kızıl “kızıl, her şeyin kırmızısı” (DLT: 718).

**ManTürk:** IrkB: 51. M III: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kızıl* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yaşıl kaya yaylagım **kızıl** kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar yazlığım, **kızıl** kayalar kışlığım.”* (IrkB 51), ***Kızıl** kan* (M III 31).

#### 1.10.2.11. **Kök** “boz, mavi”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kök* sözcüğü temel anlamıyla “gök” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün hangi metinlerde tanıklandığı, kullanım sıklığı ve Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerindeki anlamları için bkz.: **1.1.1.3. Kök.** Sözcüğün, “gök” anlamı dışında bir de renk olarak “boz” anlamı mevcuttur. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, sözcüğün “boz” anlamlı tanıkları şunlardır: ***Kök** boymul toğan kuş men “**Boz** renkli, ak boyunlu bir doğanım.”* (IrkB 64), ***Kök** böri teg “**Bozkurt** gibi.”* (ManTürkGed 6). *Kök* sözcüğünün “mavi” renk olarak tanıklanan örneği de mevcuttur. Bu sözcüğün “mavi” anlamlı tanıklanan örneklerinden biri şudur: *On kat **kök** teñri “On kat **mavi** gökyüzü.”* (M I 14).

#### 1.10.2.12. **Sarıg** “sarı” (ED: 848).

TürkRunik: sarıg “sarı” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sarıg “sarı” (Maitr: 455); İlkİslami: sarıg “sarı” (KB: 382), sarıg “sarı; sarı öd” (DLT: 805).

**ManTürk:** IrkB: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sarıg* sözcüğü “sarı” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklandığı tek örnek şudur: ***Sarıg** atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “**Sarı** atlı haberci yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor.”* (IrkB 11).

#### 1.10.2.13. **Tıg** “doru (at)” (ED: 463).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tıg “kahverengimsi, bronz” (BT III: 101); İlkİslami: tıg at “kula ile doru arası at” (DLT: 400).

**ManTürk:** IrkB: 39, 50.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tıg* sözcüğü hem genel anlamda “doru at” hem de at donu olarak “doru, kızıl” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Tıgıg*** *tertrü kişemiş “Doru atı çapraz olarak kösteklemişler.”* (IrkB 39), ***Tıg*** *at kudrukın “Doru atın kuyruğunu...”* (IrkB 50).

#### 1.10.2.14. Tonkı “kara”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde ve ED’de bulunmayan sözcük için Arat ETŞ’de “kara” anlamını vermiştir. Sözcüğün verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tolılıg bulut teg **tonkı** kaşlıg “Dolu bulutu gibi kara kaşlı.”* (ETŞ 5).

#### 1.10.2.15. Torug “doru, kızıl (at donu)” (ED: 538).

TürkRunik: torug “doru; doru renkli at” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: torıg “doru” (U III: 35); İlkİslami: torug ~ torıg “doru (at vb..)” (DLT: 893).

**ManTürk:** Pothi: 447, 448.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *torug* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Çapunk teg **toruğu** “... gibi doru atı.”* (Pothi 447), ... /k/ip **torug** ... (Pothi 448).

#### 1.10.2.16. Ürüñ ~ Yürüñ “ak, beyaz” (ED: 233).

TürkRunik: ürüñ “ak, beyaz; beyaz renkli mal mülk, gümüş para” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: yörüñ “beyaz” (Maitr: 514), yörüñ “apak, bembeyaz” (U IV B,C,D: 117), yürüñ “beyaz” (BT XXIII: 237); İlkİslami: örüñ “ak, beyaz” (KB: 365), ürüñ “beyaz; çocukların tırnağına düşen beyazlık; kâhine verilen ücret” (DLT: 934).

**ManTürk:** IrkB: 4, 5, 20, 41. M I: 22. M III: 25, 27, 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ürün* ~ *yürün* sözcüğü “ak, beyaz” anlamındadır. Bu sözcüğün verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: **Ürün** *esri togan kuş men “Ak benekli doğanım.”* (IrkB 4), **Ürün** *ingeni botulamiş “Beyaz dişi devesi yavrulamiş.”* (IrkB 5), **Ürün** *esri ingek buzagulaçı bolmiş “Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.”* (IrkB 41), **Ürün** *köpükimin saçar men “Ak köpüklerimi (ağzımdan) saçarım.”* (IrkB 20), **Yürün** *tonlug “Beyaz elbiseli ...”* (M III 30), ... *ürün* ... (M I 22).

**1.10.2.17. Yaşıl** “yeşil” (<yaş+sıl: ED: 978; <yaş+sI-(X)l: OTWF: 100).

TürkRunik: yaşıl “açık mavi, yeşil” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yaşıl “yeşil” (BT VII: 101); İlkİslami: yaşıl “yeşil” (KB: 530), yaşıl “yeşil” (DLT: 958).

**ManTürk:** IrkB: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaşıl* sözcüğü “yeşil” anlamındadır. Bu sözcüğün “yeşil” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: **Yaşıl** *kaya yaylagım kızıl kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım.”* (IrkB 51).

**1.10.2.18. Yazıg** “kula (at)” (ED: 985).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 11, 50.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan sözcük, Maniheist Uygurcada hem genel olarak “kula at” hem de at donu olarak “kula” anlamlarında tanıklanmaktadır. Tanıklanan örnekler şunlardır: **Yazıg** *atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir “Kula atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”* (IrkB 11), **Yazıg** *kodı yadrat “Kula atı yıkılıp yere yayılincaya kadar koştur.”* (IrkB 50).

## 1.11. FİİLLER

**1.11.1. Aç-** “açmak; açıklamak” (ED: 18).

TürkRunik: aç- “açmak; (*irk sözüyle*) fal açmak, uğur dilemek; (*u sözüyle*) uyandırmak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: aç- “açmak, yaymak” (Maitr: 343); İlkİslami: aç- “açmak; izah etmek” (KB: 1), aç- “açmak” (DLT: 538).

**ManTürk:** IrkB: 40. Pothi: 197, 266, 349. BT V: 25. M I: 11, 13, 26, 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, aç- fiili yaygın olarak “açmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün “açmak” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Közüg yumup **açgınca** közüntühüz “Gözünü yumup **açtuğı gibi**, siz göründünüz.”* (Pothi 197), *Talım urı yarın **aça** yasıçin yalım kayag yara urupan yalhusun yoriyur “Cesur bir erkek, omuzları **açık** (omuzlarını açarak), okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalınız yürüyor.”* (IrkB 40).

Fiil, aşağıdaki cümlede ise “açıklamak” anlamında kullanılmıştır: *Kakınalım açalım “İtiraf edelim, **açıklayalım**.”* (BT V 25).

### 1.11.2. Aç- “acıkmak” (ED: 19).

TürkRunik: aç- “acıkmak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: aç- “acıkmak” (Maitr: 343); İlkİslami: aç- “(karnı) acıkmak” (KB: 2), aç- “acıkmak” (DLT: 538).

**ManTürk:** M III: 13. BT V: 40, 47, TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, aç- fiilinin anlamı “acıkmak”tır. Bu sözcüğün “acıkmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Açmak** suvsamak oñtun erür “**Acıkmak** ve susamak ondandır.”* (M III 13), ***Aça** suvsamaka .... //inçe sakıntım “**Acıkmaya** ve susamaya ... böyle kaygılandım.”* (TT II 416).

### 1.11.3. Açıl- “açılmak” (<aç-ıl-: ED: 26; OTWF: 651).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: açıl- “açılmak” (Maitr: 343); İlkİslami: açıl- “açılmak, ferahlamak, anlaşılmak” (KB: 3), açıl- “açılmak” (DLT: 539).

**ManTürk:** M III: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “açılmak” anlamlı tanıklanan fiilin tek örneği şudur: *Kapıg **açılgay** “Kapı **açılacak**.”* (M III 23).

**1.11.4. Açın-** “korumak” (<açı-n-: ED: 29; OTWF: 584).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: açın- “ihtimam etmek” (Maitr: 343); İlkİslami: açın- “ih̄san etmek, ih̄sanda bulunmak, bağışlamak” (KB: 3), açın- “ih̄sanda bulunmak” (DLT: 539).

**ManTürk:** ManTürkGed: 26. Windgott: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *açın-* fiilinin “korumak” anlamlı tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Küyü küzedü tutup açını igdür siz “Göz kulak olup, korursunuz.”* (ManTürkGed 25-26).

**1.11.5. Açıt-** “acı çektirmek” (<açı-t-: ED: 21; OTWF: 760).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: açıt- “acıtmak, ekşitmek, incitmek” (KB: 4), açıt- “ekşitmek; elem vermek, acıtmak” (DLT: 539).

**ManTürk:** Chuast: 95, 127.

Köktürkçe ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiilin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “acı çektirmek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Aş içgü teñrig neçe açittımız agrittımız erser “Yiyecek İçecek Tanrısı’na acı çektirdiysek ...”* (Chuast 91-95).

**1.11.6. Adır-** “ayırarak; (kemik) sıyırmak” (<\*ad-ır-: ED: 66; <\*ad-ır- veya <\*adı-r-: OTWF: 535).

TürkRunik: adır- “ayırarak; (erklig) sözüyle “yaşamına son vermek, ölmesine yol açmak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adır- “ayırarak” (Maitr: 344; Yüan: 291); İlkİslami: adır- “ayırarak” (KB: 6-7), adır- “ayırarak” (DLT: 541).

**ManTürk:** Chuast: 48. M I: 18. M III: 29, 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adır-* fiili “ayırarak, (kemik) sıyırmak” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “ayırarak, sıyırmak” anlamlı tanıklandığı örnekler şunlardır: *Beş teñrig boşugalı yarukug karag adırgalı tegre tolı tegzinür “Beş tanrıyı serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırarak için etrafında döner.”* (Chuast 46-49), *Yigligin adrip* (M III 45), *Siñirin ... sünükünge adripan* “Sinirini ... kemiğinden sıyırıp...” (M III 29).

**1.11.7. Adın-** “ayılmak, (sarhoşluğu) geçmek” (<\*ad-ın-: ED: 61; OTWF: 585).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: adın- “ayılmak” (TT VI: 215); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 5.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ayılmak, (sarhoşluğu) geçmek” anlamında tanıklanmaktadır. Örnekte, *esrüki adın-* ibaresi “sarhoşluğu geçmek” anlamını ifade etmektedir: Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Esrüki adıntı usınta oduntı “Sarhoşluğu **geçti**, ayıldı ve uykusundan uyandı.”* (M I 5).

**1.11.8. Adırt-** “ayırt etmek” (<\*ad-ır-t-: ED: 68).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: adırt- “ayırt etmek” bkz.: ED: 68; İlkİslami: adırt- “ayırtmak, ayırt etmek” (KB: 7).

**ManTürk:** Pothi: 101. M III: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adırt-* fiili “ayırt etmek” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “ayırt etmek” anlamlı tanığı şudur: *Özüg yatıg adırtmatın “Kendini ve yabancıyı **ayırt etmedin.**”* (Pothi 101).

**1.11.9. Adrıl-** “ayrılmak” (<\*ad-ır-ıl-: ED: 68; <adr-ıl-: OTWF: 652).

TürkRunik: adrıl- “ayrılmak; (*kagan, beg, yer sub* sözleri ve *bodun* adlarının bulunma-ayrılma durumuyla) belirli bir siyasal oluşumdan kopmak; (*at, tabar, kagan* vb. sözlerin bulunma-ayrılma durumuyla) ölmek, vefat etmek” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: adrıl- “ayrılmak” (Maitr: 344); İlkİslami: adrıl- “ayrılmak” (KB: 8), adrıl- “ayrılmak” (DLT: 541).

**ManTürk:** Chuast: 16, 209. ETŞ: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *adrıl-* fiili “ayrılmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “ayrılmak” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kentü tugmış kılınmış meñigü teñri yirin unutu iddi, yaruk teñrilerde adrıltı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ezeli Tanrı yerini unuttu ve ışık, Tanrılardan **ayrıldı.**”* (Chuast 14-16), *Yavaşım birle yakışpan adrılmalım “Yumuşak huylum ile birleşerek, bir daha **ayrılmayalım.**”* (ETŞ 4).

**1.11.10. Ag-** “çıkmaq, (dağa) çıkmak; (*tarazuk* ile) kötü işler yapmak, günah işlemek” (ED: 77).

TürkRunik: ag- “çıkmaq, tırmanmaq” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: ag “tırmanmaq” (BT XIII: 196); İlkİslami: ag- “yükselmek, çıkmak” (KB: 8), ag- “yükselmek, çıkmak” (DLT: 542).

**ManTürk:** IrkB: 62. Pothi: 58. BT V: 35, 57.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ag-* fiili “çıkmaq, (dağa) çıkmak; (*tarazuk* ile) kötü işler yapmak, günah işlemek” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men “Yazlık dağıma çıkarak yazı geçiriyorum.”* (IrkB 62), *Altı kaçığ üze azmışlarka agmak inmek azunlarığ körkittiñiz “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.”* (Pothi 58).

*Tarazuk agsar kılınçı aytığ bolur “Terazi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir.”* (ETŞ 6). Örnekte metaforik bir kullanım görülmektedir. *Tarazuk ag-* ibaresi aslında “kötü işler yapmak, günah işlemek” anlamına gelmektedir.

**1.11.11. Agazlan-** “(biri adına) söylemek” (<*agız+la-n-*: ED: 98; <*agız+lan-*: OTWF: 510).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 25.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde *agızlan-* ~ *agazlan-* fiiline rastlanmamaktadır. Buna karşın, KM *agızla-* fiili için “ark vb. şeylere ağız yapmak; ağıza vurmak” anlamlarını verilmiştir (DLT: 543). Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *agazlan-* fiili “söylemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ezrua teñri atıña yme agazlanmış boltı “Ezrua Tanrı adına söylemiş oldu.”* (M I 25).

**1.11.12. Ağır-la-** “saygı göstermek, onurlandırmak” (<*agır+la-*: ED: 94; OTWF: 430).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ağır-la- “hürmet etmek” (Maitr: 345), ağır-la- “hürmet etmek, saygı göstermek” (Yüan: 292), ağır-la- “saymak, hürmet etmek, ağırlamak” (HT

X: 118); İlkİslami: ağırla- “ağırlamak, değer vermek, ikrâm ve ihsanda bulunmak” (KB: 9-10), ağırla- “ağırlamak, ihsan etmek, ikram etmek” (DLT: 542).

**ManTürk:** Pothi: 281, 282, 499. BT V: 61. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *agırla-* fiili “saygı göstermek, onurlandırmak” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “saygı göstermek, onurlandırmak” anlamlı tanıkları şunlardır: *Ayaguluk agırlaguluk süziük köñülin agırlayu yinçürü töpün yükünü teginür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana secde ederim.”* (Pothi 282), *Kirtü buyrukug agırlayu erklig türklüg tutar “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) güçlü ve kuvvetli tutar.”* (BT V 61). *///g agırlan ayan tapıñ “... saygı gösterin ve hizmet edin.”* (TT II 418), *Ayaguluk agırlaguluk süziük köñülin agırlayu yinçürü töpün yükünü teginür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana secde ederim.* (Pothi 282).

**1.11.13. Agıt-** “yüz çevirmek” (<*ag-ıt-*: ED: 80; OTWF: 760).

TürkRunik: agıt- “(düşman ordusunu) püskürtmek” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: agıt- “bozmak, dağıtmak” (BT XXV: 323); İlkİslami: agıt- “bırakmak, terk etmek, dağıtmak, uzaklaştırmak” (KB: 10).

**ManTürk:** Chuast: 224.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *agıt-* fiili “yüz çevirmek” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklanan tek örneği: *Teñrim biligimizni köñülümüzni bu tört türlüg teñrilerde agıtdımız erser “Tanrı’m, gönlümüzle düşüncemizle bu dört türlü Tanrı’dan yüz çevirdiysek...”* (Chuast 222-225).

**1.11.14. Agrıt-** “acı çektirmek” (<*agrıt-*: ED: 92; OTWF: 761).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: agrıt- “ağrıtmak” (KB: 11), agrıt- “ağrıtmak, ağrı vermek” (DLT: 544).

**ManTürk:** Chuast: 95, 128.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “acı çektirmek” anlamında tanıklanmaktadır. *Agrı*

“ağrı” sözcüğünden türeyen fiil, aynı anlama gelen *açıt-* fiili ile kullanılmıştır. Bu fiilin tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Aş içgü teyrig neçe açittımız agrittımız erser “Yiyecek İçecek Tanrısı’na acı çektiydiyse ...”* (Chuast 91-95).

**1.11.15. Agtın-** “(yol) çıkmak, tırmanmak, gitmek” (<*ag-ıt-in-*: ED: 81; OTWF: 586).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: agtın- “tırmanmak” (U II: 78); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 7.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(yol) çıkmak, tırmanmak, gitmek” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yol agtungu /// bilmediük için /// “Yolda gitmeyi ... bilmediği için ...”* (M III 7).

**1.11.16. Agtur-** “(yukarı) çıkarmak” (<*ag-tur-*: ED: 82; OTWF: 800).

TürkRunik: agtur- “tırmandırmak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 13. M III: 37.

Budist ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(yukarı) çıkarmak” anlamına gelmektedir: *Hormuzta teyrig tamudan yokaru agturdi üntürti “Hormuzta Tanrı’yı cehennemden yukarı çıkardı.”* (M I 13). Örnekte, *yokaru agtur-* “yukarı çıkarmak” anlamını ifade etmektedir. Fiilin diğer tanıklanan örneği eksik okuma içermektedir: */////aru ///// agturdu /////* (M III 37).

**1.11.17. Aguk-** “zehirlenmek, kötü düşünmek/hissetmek” (<*agu+k-*: ED: 83; <*ago+k-*: OTWF: 493).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aguk- “ağulamak, zehirlemek” (Kuan: 36); İlkİslami: aguk- “zehirlenmek” (DLT: 545).

**ManTürk:** Pothi: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aguk-* fiili “zehirlenmek” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Az nizvanika agukup*



“Açgözlülük tutkusıyla **zehirlenip**...” (Pohti 28). Bu örnekte de yine mecazi bir kullanım görülmektedir. Burada “zehirlenmek”ten kasıt, “kötü düşünmek, kötü hissetmek”tir.

**1.11.18. Akıt-** “akıtmak, (gözyaşı) dökmek” (<ak-it-: ED: 81; OTWF: 761).

TürkRunik: akıt- “akıtmak, dökmek; akın ettirmek” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: akıt- “(kan) akıtmak” (Yüan: 293); İlkİslami: akıt- “akıtmak” (KB: 14), akıt “(su, sel vb. için) akıtmak; (askerî birlik için) akın yaptırmak” (DLT: 546).

**ManTürk:** Pohti: 228, 373.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *akıt-* fiili “akıtmak, (gözyaşı) dökmek” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “akıtmak, (gözyaşı) dökmek” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Buyanlıg taluy ügüzüg **akıtıp** “Erdemin ırmak ve denizini **akıtıp**...”* (Pohti 228), *Yazukların ökünü yaşların **akıtu** krmşuhn kolu manastar hirz kıltular “Günahları için tövbe edip, gözyaşları **dökerek** af diledir.”* (Pohti 373-374).

**1.11.19. Al-** “almak, kabul etmek; uymak, kanmak; toplamak” (ED: 124).

TürkRunik: al- “almak; (*bodun, il, törü* sözleriyle veya *bodun* adlarıyla) ele geçirmek, fethetmek, zaptetmek; ganimet almak, ele geçirmek, tutsak etmek; kız almak, evlendirmek; (*sab* sözüyle) bilgi almak, mesaj almak” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: al- “almak” (Maitr: 346; Yüan: 293); İlkİslami: al- “almak” (KB: 15-16), al- “almak, tutmak; yakalamak; satın almak; (bir yeri, ülkeyi) almak, fethetmek” (DLT: 547).

**ManTürk:** IrkB: 58. Chuast: 175, 237. Pohti: 3, 384. M III: 8, 29. BT V: 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *al-* fiili birçok anlamda tanıklanmaktadır. Bu fiilin “almak, kabul etmek” anlamlarında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ögüm ötin **alayın** kañım sabın tuñlayın “Annemin öğüdünü **alayım**, babamın sözlerini dinleyeyim...”* (IrkB 58), *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar **alıp** öz balığına uluşıña tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal **alıp** kendi şehirlerine ulaştılar.”* (Pohti 384-385), ***Alın** amtı umug inag “Şimdi, güven ve umudu **kabul edin.**”* (Pohti 3-4).

Fiil, aşağıdaki örneklerde ise “uymak, kanmak” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Anıñ savın alıp neçe yañılı baçak baçadımız erser “Onların sözlerine uyarak yanılıp ne kadar onlar için oruç tuttuysak...”* (Chuast 175-177), *Yavlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237). Al- fiili, diğer anlamlarının yanında bir de “toplamak” anlamını ihtiva etmektedir. Bu fiilin “toplamak” anlamlı tanıklanan örneği şudur: *Ara yuva buşi alurlar “Yalan dolanla sadaka toplarlar.”* (M III 29).

**1.11.20. Alın-** “sevgili olmak, eş olmak” (<al-ın-: ED: 148).

TürkRunik: alın- “eş olmak, evlenmek” (Şirin, 2016: 719); BuddhUyg: alın- “alınmak; eş almak” (ED: 148); İlkİslami: alın- “kendi başına almak” (DLT: 548).

**ManTürk:** M III: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *alın-* sözcüğü “sevgili olmak, eş olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Yutuzluk alınuñ kamagun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepiniz neşeyle ve mutlulukla oturursanız, kötülükler iyi olacaktır.”* (M III 14).

**1.11.21. Alka-** “övmek, övgüde bulunmak” (ED: 138).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: alka- “övmek” (Maitr: 346); İlkİslami: alka- “alkışlamak” (KB: 18), alka- “övmek; (KM: *alkadı* sözü hayır için olmasına rağmen diğerleriyle çift olarak çok kullanıldığından dolayı “kötülük” anlamı kazanmıştır. *karga- alka-*)” (DLT: 549).

**ManTürk:** Pothi: 97. M III: 12, 34. BT V: 28, 31, 40, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *alka-* fiili “övmek, övgüde bulunmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Agızınta sizni öge alkayu “Ağızlarıyla sizi övdüler...”* (Pothi 97), *Edgü alkış alkamakımız “İyi övgülerde bulunup ...”* (BT V 28), *Mitri burkanag ögey alkagay “Maitreya Burkan’ı övecek.”* (BT V 40).

**1.11.22. Alkan-** “dua etmek” (<*alka-n-*: ED: 138; OTWF: 587).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 248, 250, 251. M I: 8, 9. M III: 26. BT V: 64.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “dua etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dua etmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Korkmatın ermegürüp edgüti tüketi alkanmadımız erser “(Tanrı’dan) korkmadan, ihmalkârca, tam olarak **dua etmediyse**...”* (Chuast 249-251), *Alkanur erken köñülümüzni sakınçımızni teñriğeri tutmadımız erser “**Dua ederken** gönümüzü, düşüncemizi tanrıya doğru yöneltmediyse...”* (Chuast 251-253), *Bir biligin arıg köñülün alkansıg törü bar erti “İçtenlikle ve temiz kalple **dua etmemiz** gerekliydi.”* (Chuast 247-248), *Kolumın kavşurup sizigerü alkangalı turur men “Kollarımı kavuşturup size **dua etmek için** duruyorum.”* (M III 26).

**1.11.23. Alkat-** “methedilmek; kutsal olmak” (<*alka-t-*: ED: 138; OTWF: 761).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: alkat- “övülmek” (BT XIII: 197); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 26, 31. M III: 5, 7, 34, 36, 41. Pothi: 59, 498. BT V: 23, 24, 28, 29, 31, 49, 53.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “methedilmek; kutsal olmak” anlamlarına gelmektedir. Fiil tanıklandığı tüm örneklerde *alkatmış* biçiminde görülmektedir. Bu fiilin “methedilmek; kutsal olmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bugünkü küñe alkatmış ayka yıl başıña “Bugüne, **kutsal** aya, ... yıl başına.”* (M III 36), *Alkatmış beş kat teñri yirinte tugurtuñuz “Onların **kutsal** Beş Tanrı yerinde doğmalarını sağladın.”* (Pothi 59), *Alkatmış iduk on uygur ilinte “**Övülmeye değer, mukaddes** On Uygur ülkesinde...”* (Pothi 498), *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig baçak küñte yazukumın boşuyu birij teñrim, manastar hirza “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu **methedilmiş**, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!”* (BT V 23), *Yaruk yaşuk vajır öñlüg alkatmış yir “Aydınlık, ışıltılı elmas renkli **kutsal** yer.”* (BT V 31).

**1.11.24. Alkın- ~ Alkan-** “yok olmak, tükenmek; ölmek” (<alk-in-: ED: 139; OTWF: 587).

TürkRunik: alkın- “bitmek, tükenmek, yok olmak; (*bodun* birliği, *bodun* varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimile olmak” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: alkın- “azalmak” (Maitr: 347), alkın- “bitmek” (BT III: 81), “azalmak, eksilmek; zayıflamak, güçsüzleşmek” (HT X: 120); İlkİslami: alkın- “mahvolmak, bitmek, tükenmek” (KB: 18), alkın- “tükenmek, bitmek; (insan için) ölmek, yok olmak” (DLT: 549).

**ManTürk:** M I: 8. M III: 10. Pothi: 65.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *alkın-* ~ *alkan-* fiili “yok olmak, tükenmek; ölmek” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “yok olmak; ölmek” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, sığırı, koyunu **yok olur.**”* (M I 8), *Azuku alkanmaddu erser “Yiyeceği **tükenmediyse...**”* (M III 10), *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz mu erti tınlıglar “Bundan önce yeryüzü ve canlılar **yok olmaz** mıydı (**ölmez** miydi)?”* (Pothi 65).

**1.11.25. Alıñadur-** “zayıflatmak, güçsüzleştirmek” (<\*alañ+ad-tur-: ED: 149; <alıñ+ad-tur-: OTWF: 485).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: al(ı)ñadur- “zayıflatmak” (BT XXIII: 189); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 5, 19.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “zayıflatmak, güçsüzleştirmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yeklerig alñaddurun “Şeytanları **zayıflatın.**”* (M III 5), *Kararıg tünüg alñadurdu “Karanlık geceyi **güçsüzleştirdi.**”* (M III 19).

**1.11.26. Amırtgur-** “teskin etmek” (<\*amır-t-gur-: ED: 164; <amırt-Kur-: OTWF: 748).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amırtgur- “teskin etmek” (Maitr: 348); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 37. TT II: 416.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde Budist metinlerde olduğu gibi “teskin etmek” anlamında kullanılmıştır. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: Amırtgururlar olar “*Teskin ederler...*” (BT V 37).

**1.11.27. Amra-** “sevmek” (<\*amur+a-: ED: 163).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amra- “sevmek” (Maitr: 348); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 98. M III: 5, 14, 21, 25.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “sevmek” anlamında kullanılmıştır. Bu fiilin “sevmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ançulayu amrar erti sizni tüzüğü* “*Hepsi aynı biçimde sizi severdi.*” (Pothi 98), *Egsüksüz amraglı tükel bilge bilig siz* “*Mükemmel sevgi dolu ve bilge sizsiniz.*” (M III 25), *Amı meni amrayu yarlıkan* *teyrim* “*Efendim! Şimdi beni sevgi ile bağışlayın.*” (M III 25).

**1.11.28. Amran-** “sevmek” (<\*amur+a-n-: ED: 163; <amra-n-: OTWF: 588).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amran- “sevmek” (Maitr: 349); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 216. Pothi: 290. M I: 28. M III: 13, 16, 18, 23, 34. BT V: 33. TT II: 418.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “sevmek” anlamında tanıklanmaktadır. *Amran-* fiili, örneklerde yaygın olarak *amranmak* “sevmek, sevgi” biçimiyle geçmektedir. Bu fiilin “sevmek” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bir amranmak ezrua teyri tamgası* “*Birincisi sevgi, Ezrua Tanrı'nın nişanı.*” (Chuast 216-217), *...amranmak ... ///i...* (Pothi 289-290), *Amranmak bilig yok* “*Sevmek bilgisi yok.*” (M III 13), *Ertiñü amranu meniñ atamın ...* “*Olağanüstü severek, benim adımlı ...*” (M III 23).

**1.11.29. Amrıl-** “huzur bulmak” (<\*amur-ul-: ED: 163; <\*amı-r-ıl-: OTWF: 654).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: amrıl- “sakinleşmek, sessiz olmak” (BT III: 81); İlkİslami: amrul- “sükûna kavuşmak” (KB: 19), amrul- “sakinleşmek, durulmak, (*tin* “kalp” için) durmak” (DLT: 550).

**ManTürk:** Pothi: 233, 284.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *amrıl-* fiili “huzur bulmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “huzur bulmak” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: **Amrılmış** *nirvanıg tapsunlar “Huzur dolu nirvanaya erişsinler.”* (Pothi 233-234).

**1.11.30. Ançula-** “sunmak” (<*ançu+la-*: ED: 175; <*anço+la-*: OTWF: 430).

TürkRunik: ançula- “teslim etmek, sunmak, arz etmek” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: ançula- “sunmak, bağışlamak, ihsan etmek” (Yüan: 297); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 260, 286. M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ançula-* fiili “sunmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Arıg baçak baçap teñrike **ançulasık** kergek erti “Temiz oruç tutarak tanrıya övgümüzü **sunmamız** dinimizin gereğiydi.”* (Chuast 285-287), *Bir yigirmiñ yme yeti türlüg puşi arıg nomka **ançulasık** törü bar erti “On birinci olarak temiz öğreti için yedi tür sadaka verme (**sunma**) kuralı vardı.”* (Chuast 259-261).

**1.11.31. Anla-** “(vahşi hayvan) ava çıkmak” (<*en+le-*: ED: 186; OTWF: 435).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 49.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(vahşi hayvan) ava çıkmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Bars keyik **anlayu** menleyü barmış “Bir kaplan **ava çıkmış.**”* (IrkB 49).

**1.11.32. Antık-** “yemin etmek” (<*ant+ık-*: ED: 180; OTWF: 493).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: antik- “yemin etmek” (ED: 351); İlkİslami: andık- “yemin etmek” (DLT: 551).

**ManTürk:** Chuast: 138.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ant* “ant, yemin” sözcüğünden gelen *antik-* fiili “yemin etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yemin etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Neçe igideyü antıkımız erser “Ne kadar yalan yemin ettiyse...”* (Chuast 138-139).

**1.11.33. Anun-** “hazırlanmak” (<*anu-n-*: ED: 188; OTWF: 588).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: anun- “hazırlanmak” (BT XIII: 198); İlkİslami: anun- “hazırlanmak, hazır olmak” (KB: 21), anun- “hazırlanmak, hazırlık yapmak” (DLT: 552).

**ManTürk:** TT II: 425. M I: 14. Pothi: 3.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *anun-* fiili “hazırlanmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “hazırlanmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yme yirig teyrig yaratgali itgeli anuntular “Dahası, yeri ve göğü yaratmak, inşa etmek için hazırlandılar.”* (M I 14), *Anunmuş bışrunmuş nomlarıg “Hazırlanmış, olgunlaşmış öğretmenleri.”* (TT II 425).

**1.11.34. Apra-** “çürümek” (ED: 14).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: opra- “çürümek, yıpranmak, eskimek” (KB: 345), opra- “eskimek, yıpranmak” (DLT: 776).

**ManTürk:** TT II: 424.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *apra-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde “çürümek” anlamına gelmektedir. Fiil, İslami Türkçe metinlerde *opra-* olarak geçmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *İrni yirüp eneki tamgaki aprap /// a ölüp bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek ölüp gitti.”* (TT II 424).

**1.11.35. Ar-** “kandırmak” (ED: 193).

TürkRunik: ar- “aldatmak” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: ar- “aldatmak” (Maitr: 351); İlkİslami: ar- “aldatmak” (KB: 22), ar- “kandırmak, aldatmak” (DLT: 554).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ar-* fiili “kandırmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Ara*** *yuva buşi alırlar “Yalan dolanla sadaka alırlar.”* (M III 29).

**1.11.36. Ar-** “(at) yorulmak” (ED: 193).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ar- “yorulmak, yorgun olmak” (BT XXV: 328); İlkİslami: ar- “yorulmak, dermansız kalmak” (KB: 22), ar- “yorulmak” (DLT: 553).

**ManTürk:** IrkB: 17, 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ar-* fiili “(at) yorulmak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “yorulmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yolta atı **arımış** “Yolda atı yorulmuş.”* (IrkB 35), *Özlük at öñ yirde **arıp** oñup turu kalmış “(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış.”* (IrkB 17).

**1.11.37. Arı-** “saf olmak, temizlemek, yıkamak; (altın) erimek” (ED: 198).

TürkRunik: Ø ama arıg “temizlik, temiz olma” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: arı- “saf, temiz olmak” (BT VII: 84); İlkİslami: arı- “temizlenmek, temiz olmak” (KB: 22), arı- “temizlenmek” (DLT: 554).

**ManTürk:** Pothi: 5, 160. M III: 14, 34, 38. TT II: 414. Pothi: 346.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arı-* fiili yaygın olarak “saf olmak, temizlemek, yıkamak” anlamlarında tanıklanmaktadır. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yüz yüzegü kirtgünçin yükünmiş sayu **arızun** “İnananlar içten olan inançlarıyla her zaman (içleri) saf olsun diye sana secde etmiş.”* (Pothi 5), ***Arımış** köñüllüg “Saf düşünceli.”* (Pothi 160), *İlig tonu uz yuguçı eliginte **arıyurca** “Usta yıkayıcının elinde hükümdarın elbisesini yıkar gibi...”* (M III



14), *Tsuy irinçüleri **arumakı** bolzun “Günahları ve kötülükleri **temizlensin.**”* (BT V 23), *Arıglı uzuntonlugu* (M III 38), *Arımaklıg edgülüg “Saflık ve iyilik...”* (Pothi 346).

Fiil, aynı zamanda “altın erimek” anlamında da kullanılmaktadır. Bu fiilin, Maniheist Uygurcada “altın erimek” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Kaltı katıglıg altun kısıada **arıyurca** “Katı altın fırında nasıl **eriyorsa?**”* (M III 14).

**1.11.38. Arıt-** “temizlemek” (<arı-t-: ED: 207; OTWF: 763).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: arıt- “temizlemek” (Maitr: 352); İlkİslami: arıt- “temizlemek, temizletmek” (KB: 23), arıt- “arıtmak, temizlemek” (DLT: 555).

**ManTürk:** M III: 14, 19, 25. Chuast: 321. M III: 38. Windgott: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arıt-* fiili “temizlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “temizlemek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yazukumu boşuñ suyumın tarkarañ irinçümin **arıtın** “Günahlarımı affedin, kötülükleri yok edin ve **temizleyin.**”* (M III 25), *İligke yaraguluk teg yuntug **arıturca** kintiyürçe “Hana uygun atı **temizleyip**, kaşağalar gibi...”* (M III 14), *Evig barkıg kereküg sipirür **arıtır** iter tölteyür “Evi barkı süpürür, **temizler**, hazırlar, tefriş eder...”* (Windgott 33-35).

Bu fiile *-I* zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuş *arıtı* sözcüğü, Maniheist Türkçe metinlerde “tümüyle, baştan sona kadar” anlamı ile zarfa dönüşerek olumlu ve olumsuz fiillerle birlikte zarf olarak kullanılmıştır. (Ağca, 2013: 72). Maniheist Uygurca metinlerde, *arıtı* sözcüğünün tanıklandığı iki örnek şudur: *Bir aykı çahşapatıg edgüti tüketi **arıtı** tutu umadımız erser “Bir aylık orucu düzgün bir biçimde, **tam olarak** tutamadıysak...”* (Chuast 320-322), *Yme özlerin saklanu **arıtı** tezgürü tutzunlar* (M III 38).

**1.11.39. Arta-** “çürümek” (ED: 208).

TürkRunik: Ø ama artat- “tahrip etmek, yıkmak” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: arta- “bozulmak, mahvolmak” (Maitr: 353); İlkİslami: arta- “bozulmak, kötüleşmek” (KB: 25), arta- “bozulmak” (DLT: 557).

**ManTürk:** Pothi: 28. ManTürkGed: 28. M III: 11. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *arta-* fiili “çürümek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “çürümek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Artayu yokadu turur “Çürüyor ve yok oluyor.”* (Pohti 28), *Kim etöz için emgenser tolgansar yme anay utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol “Kim bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11).

**1.11.40. Artat-** “bozmak; çürütmek, yok olmak” (<*arta-t-*: ED: 208; OTWF: 763).

TürkRunik: *artat-* “tahrip etmek, yıkmak” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: *artat-* “bozmak, mahvetmek” (Maitr: 353); İlkİslami: *artat-* “bozmak, harap etmek” (KB: 26), *artat-* “bozmak, kirletmek” (DLT: 557).

**ManTürk:** IrkB: 59. Chuast: 146. M III: 13, 17. BT V: 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *artat-* fiili “bozmak; çürütmek, yok olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ayka tegmişig artatmayın “Aya erişmiş **bozmayayım.**”* (IrkB 59), *Köñülin biligin artatdımız erser neçe yelvi yelviledimiz erser “Düşüncesini ve aklını bozduysak, ne kadar kötü büyü yaptıysak...”* (Chuast 145-147), *Artatdım erser “Çürüttüysem ...”* (Pohti 299), *Anay kalmış agı barımı artatmazun “Onun kalan malı mülkü yok olmasın.”* (M III 13).

**1.11.41. Artız-** “aldanmak” (<*ar-tız-*: OTWF: 707).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 174.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “aldanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “aldanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar kirtkünmedin tertrü yine igideyü teñriçi men nomçı men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde inanmayarak aksine yalan söyleyerek, ben Tanrı'nın ve öğretisinin vaiziyim, diyenlere **aldanıp...**”* (Chuast 171-174).

**1.11.42. Asıl- ~ Aşıl-** “(öfke) artmak, çoğalmak” (<aş-ıl-: ED: 262; <as-ıl-: OTWF: 654).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aşıl- “artmak, çoğalmak” (Maitr: 354), asıl- “artmak, çoğalmak” (Yüan: 301); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** TT II: 425. Pothi: 505.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *asıl-* ~ *aşıl-* biçimleriyle “(öfke) artmak, çoğalmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Övke bilig asılsar küçedsar “Öfke artarsa ve güçlenirse...”* (TT II 425), *Teyridem küçleri küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip “Mukaddes güçleri ve toplulukları yükselip ...”* (Pothi 504-505).

**1.11.43. Asur-** “aksırmak” (ED: 251).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: asur- “aksırmak” (DLT: 560).

**ManTürk:** BT V: 35.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, İslami metinlerde “aksırmak” anlamına gelmektedir., Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte cümle eksik okunduğu için anlamlandırılmamıştır: *B///g asurmişça* (BT V 35).

**1.11.44. Aşa-** “(Güneş ışığına) maruz kalmak” (<aş+a-: ED: 256; OTWF: 418).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aş- “kabul etmek; (hürmet vb.) görmek” (Maitr: 354), aş- “yemek” (BT III: 83); İlkİslami: aş- “yemek, aş yemek” (KB: 31), aş- “(Hakanlılarda ileri gelenler için, diğer Türklerde herkes için) yemek yemek” (DLT: 560).

**ManTürk:** Chuast: 338.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aş* “yemek” sözcüğünden gelen *aşa-* fiili “yemek, maruz kalmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnekte, yemek “yemek”ten ziyade, Güneş ışığına “maruz kalmak” durumu olduğu için bu anlamın verilmesi uygun görülmüştür. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur:

Künke asadukumuz beş teñri yarukı “Her gün maruz kaldığımız (yediğimiz) Beş Tanrı ışığı...” (Chuast 338-339).

**1.11.45. Aşan-** “yenmek, yemek” (<aş+a-n-: ED: 264; OTWF: 589).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: aşan- “yemek” (Maitr: 354); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 12.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yenmek, yemek” anlamlarına gelmektedir: *Ol aşanmıs aş kim ol etözinte kirür ölür “O yenmiş yiyecekler ki o bedene girerse ölür.”* (M III 12), *Turkaru aş içgü inçe kolusınça aşanmak kergek “Zaman içinde sürekli yiyip içmek gereklidir.”* (M III 12).

**1.11.46. At-** “fırlatmak; (şafak) sökmek” (ED: 36).

TürkRunik: at- “atmak; (ok vb. silahı) fırlatmak, atış yapmak; (ok vb. silahla) vurmak, avlamak” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: at- “atmak” (BT XIII: 200), at- “uzaklaştırmak, sınır dışı etmek” (BT XXV: 331); İlkİslami: at- “atmak, bırakmak” (KB: 34), at- “atmak; (şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak” (DLT: 562).

**ManTürk:** M I: 19, 20. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *at-* fiili “fırlatmak; (şafak) sökmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tañ attu “Şafak söktü.”* (TT II 416), *Atmıs agusı öz başıña tegdi “Fırlattığı zehir kendi başına değdi.”* (M I 20).

**1.11.47. Ata-** “adlandırmak, adı ile çağırmak, anmak” (<at+a-: ED: 42; OTWF: 418).

TürkRunik: ata- “ad veya unvan vermek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: ata- “ad vermek” (Maitr: 355); İlkİslami: ata- “ad vermek, adlandırmak” (KB: 35), ata- “ad koymak; unvan vermek” (DLT: 563).

**ManTürk:** Pothi: 97, 366. M I: 9, 30. M III: 11, 23, 26, 34, 36, 38, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ata-* fiili “adlandırmak, adı ile çağırmak, anmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Adakın yorıp sizni atayu “Onlar ayaklarıyla yürüyüp sizi adinızla çağırrdı.”* (Pohti 97), *Öñtün kün tugsug kidin kün batsıgıña tegi meni atasar men anta tegeyin “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.”* (M III 48), *Ulug küçlüg teñri a kim maña atayu arıg baçak baçasar “Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...”* (M III 49).

**1.11.48. Atan-** “çağrılmak; ünlenmek” (<*at+a-n-*: ED: 61; OTWF: 590).

TürkRunik: *atan-* “ad veya unvan verilmek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: *atan-* “adlandırılmak” (Maitr: 355); İlkİslami: *atan-* “adlandırılmak, ad almak” (KB: 36).

**ManTürk:** IrkB: 55. BT V: 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *atan-* fiili “çağrılmak; ünlenmek” anlamlarına gelmektedir: *İ öge atanur “... överek çağrılır.”* (BT V 27), *Ebiñerü kelser özi atanmis “Evine doğru gelirken kendisi ünlü olmuş.”* (IrkB 55).

**1.11.49. Atkan-** “bağlanmak” (<\**atka-n-*: ED: 47).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *atkan-* “(dünyaya) bağlanmak” (TT VI: 82); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 23.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Budist ve Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “bağlanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *İlkiteberü atkanıp “Başından beri bağlanıp...”* (Pohti 23).

**1.11.50. Atlan-** “ata binmek” (<*at+lan-*: ED: 58).

TürkRunik: *atlan-* “ata binmek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: *atlan-* “ata binmek” (Maitr: 355); İlkİslami: *atlan-* “atlanmak, ata binmek” (KB: 37), *atlan-* “ata binmek; Oğuzcada dağ vb. bir yere çıkmak” (DLT: 564).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *atlan-* fiili “ata binmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ata binmek” anlamlı tanıklanan tek örneği şudur: *Kamag dindarlar udu atlandılar “Tüm dindarlar sonra ata bindiler.”* (TT II 416).

**1.11.51. Ay-** “demek, söylemek; emretmek, buyurmak” (ED: 266).

TürkRunik: ay- “demek, söylemek, açıklamak; talimat vermek, buyurmak; yol göstermek, öğütlemek, danışmanlık yapmak; (kıyın sözüyle) ceza tebliğ etmek; (teñri ve yer sözleriyle) egemen olmak, hükmetmek; (bodun sözüyle) egemenlik altına almak” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: ay- “söylemek” (Maitr: 356); İlkİslami: ay- “demek, söylemek” (KB: 41), ay- “söylemek, demek” (DLT: 565).

**ManTürk:** Chuast: 365. Pothi: 227. M I: 10, 13, 28, 32, 33, 34, 35. M II: 5. M III: 12, 14, 15, 21, 23, 30, 39. TT II: 416. BT V: 61. Licht: 265. ETŞ: 5. Yosipas: 110, 140.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ay-* fiili “demek, söylemek; emretmek, buyurmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Teñri aymıs ötçe biligçe yorımadımız erser “Tanrı’nın buyurduğu öğretiye göre yaşamadıysak ...”* (Chuast 364-366), *Ayu yarlıkatınız olarka “Onlara emrettiniz.”* (Pothi 227), *Ol dindarka inçe avgay “O seçilmişe böyle buyuracak.”* (M II 5), *Törtünç anı aydı kurug kan yimeñ tidi “Dördüncü olarak, kuru kan yemeyin, dedi.”* (M III 39), *Başık aymakına bitig okımakına “İlahi söylemesine, kitap okumasına...”* (M III 21), *Ol ozakı sav yörüglerin kim men sizlerke ayu birtim “Ben, önceki söz ve açıklamalarını sizlere söyledim.”* (M III 15), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamag ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.”* (TT II 416).

**1.11.52. Aya-** “saygı göstermek” (ED: 267).

TürkRunik: aya- “(mal mülk, servet vb.) korumak, bekçilik etmek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: aya- “hürmet etmek” (Maitr: 356; Yüan: 303); İlkİslami: aya- “acımak, korumak” (KB: 45), aya- “korumak” (DLT: 566).

**ManTürk:** Pothi: 239, 279, 281, 499. M III: 25. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *aya-* fiili “saygı göstermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Agır ayamak* “Derin saygı göstermek...” (Pothi 279), *////g agırlaŋ ayaŋ tapıŋ* “... saygı gösterin ve hizmet edin.” (TT II 418), *Ayaguluk* *agırlaguluk süzük köñülin agırlayı yinçürü töpün yükünü teginür* “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana secde ederim.” (Pothi 282).

**1.11.53. Ayat-** “saygı göstermek” (<*aya-t-*: ED: 268; OTWF: 763).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ayat-* “saygı göstermek” (Suv: 397); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 28.

Köktürkçe ve ilk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “saygı göstermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “saygı göstermek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *///// boltugmalar mini ayatmazun teŋrim* “... olanlar, bana saygı göstermesin efendim!” (M III 28).

**1.11.54. Ayın-** “korkmak” (ED: 274).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ayın-* “korkmak” (Maitr: 357); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 19. M III: 10.

Köktürkçe ve ilk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “korkmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “korkmak” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Ayinma* *edgüti yalbar* “**Korkma**, iyi yalvar.” (IrkB 19).

**1.11.55. Ayt-** “sormak” (<*ay-it-*: ED: 268; OTWF: 763).

TürkRunik: *ayt-* “söylemek, demek; ad vermek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: *ayıt-* “sormak” (Maitr: 357), *ayıt-* “söylemek; sormak” (Yüan: 304); İlkİslami: *ayıt-* “sormak; söylemek, demek” (KB: 46), *ayıt-* “sormak; Oğuzlarda söylemek, konuşmak” (DLT: 566-567).

**ManTürk:** ETŞ: 6. BT V: 69. M I: 19, 36. Yosipas: 21, 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ayt-* fiili “sormak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “sormak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Aytur* *tiyür “sorar, derler.”* (ETŞ 6), *Ol kuş idisiñe inçe tip aytmuş* “*O kuş, sahibine böyle deyip sormuş.*” (M I 36), *Sizik aytasar inçe kiginç birgil “Soru sorsa böyle cevap ver.”* (M I 19).

**1.11.56. Az-** “yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek” (ED: 279).

TürkRunik: *az-* “ayrılmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak; ölmek, vefat etmek” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: *az-* “yoldan çıkmak; yanılmak” (Maitr: 358); İlkİslami: *az-* “azmak, yolu şaşırarak, yoldan çıkmak” (KB: 49), *az-* “(yol için) şaşırarak, kaybetmek” (DLT: 567).

**ManTürk:** IrkB: 15. M III: 29. Pothi: 58, 69, 348. ETY II: 95.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *az-* fiili “yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kuş oğlu uça aztı keyik oğlu yügürü aztı kişi oğlu yoriyu aztı* “*Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insan oğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti.*” (IrkB 15), *Azmuş munmuş ters azag nomluglar* (M III 29), *Altı kaçığ üze azmışlarka agmak inmek azunlarığ körkittiñiz* “*Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.*” (Pothi 58), *Azmışlarka yolçı yirtçi boltuñuz* “*Azmuşlara kılavuz oldunuz, yol gösterdiniz.*” (Pothi 69-70), *Azmuşlarığ yirtçilelim* “*Azmuşlara yol gösterelim.*” (Pothi 348).

**1.11.57. Azgur-** “baştan çıkarmak, saptırmak” (<*az-gur-*: ED: 283; OTWF: 748).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 19, 165. BT V: 26.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve kökü *az-* “yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek” fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “baştan çıkarmak, saptırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yetinç yme söde berü eki*



*agulug yol başıña tamu kapıgıña azguruglı yolka kim tiser “Yedinci olarak da eğer birisi ‘iki zehirli yol başına ve cehennem kapısına saptıran yola nasıl girilir?’ derse” (Chuast 162-165), Antadata berü teñrim yek kılınçına anıg kılınçlıg şimnu ögümüzni sakınçımızni azgurdukın arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için “O zamandan beri Tanrı’m, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...” (Chuast 16-20).*

**1.11.58. Azıt-** “yanlışa sürüklemek” (<az-ıt-: ED: 281; OTWF: 764).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: azıt- “azıtmak, yoldan çıkarmak” (KB: 49), azıt- “(yolu) şaşırtmak” (DLT: 568).

**ManTürk:** Pothi: 34.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yanlışa sürüklemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ögin köñülin azıtıp “Aklını ve fikrini yanlışa sürükleyip...” (Pothi 34).*

**1.11.59. Ba-** “bağlamak” (ED: 292).

TürkRunik: ba- “bağlamak; (hayvan) bağlamak” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: ba- “bağlamak” (Suv: 400); İlkİslami: ba- “bağlamak” (KB: 51), ba- “bağlamak” (DLT: 569).

**ManTürk:** IrkB: 14, 33. Chuast: 274. Pothi: 288. M I: 19. M III: 22, 33, 38. BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ba-* fiili “bağlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bağlamak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kuzgunug ıgaçka bamiş katıgtı ba edgüti ba tir “Kuzgunu ağaca bağlamışlar. “Sıkı bağla, iyi bağla!”, der. (IrkB 14), *Teñrigerü bardaçı boşuntaçı beş teñri yarukın evke barkka badımız erser “Göğe yükselip serbest kalacak olan beş tanrı ışığını eve barka bağladıysak...” (Chuast 272-274), *Birer birer adakın bap kemişip yuñın kırkarlar “Birer birer ayaklarını bağlayıp, seni terk edip yününi kırkarlar.” (M III 33), *Ol er kentü butın kolın yiti temir baga bekrü bamiş erti “O adam, kendi kollarını ve bacaklarını keskin demir prangalara sıkıca bağlamıştı.” (BT V 51).****

**1.11.60. Baça-** “oruç tutmak” (ED: 293).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: baça- “oruç tutmak” (EUTS: 30); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 176, 285, 296, 314. M III: 49.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “oruç tutmak” anlamına gelmektedir. Fiil, yaygın olarak *baçak baça-* “oruç tutmak” ibaresiyle geçmektedir. Bu fiilin “oruç tutmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Anıñ savın alıp neçe yañılıu baçak baçadımız erser “Onların sözlerine uyarak yanılıp ne kadar onlar için **oruç tuttuysak** ...”* (Chuast 175-177), *Arıg baçak baçap teñrike ançulasık kergek erti “Temiz **oruç tutarak** Tanrı’ya övgümüzü sunmamız dinimizin gereğiydi.”* (Chuast 285-287), *Ulug küçlüg teñri a kim maña atayu arıg baçak baçasar “Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz **oruç tutarsa**...”* (M III 49).

**1.11.61. Balık-** “yaralanmak” (ED: 337; OTWF: 645).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: balık- “yaralanmak” (KB: 55), balık- “yaralanmak” (DLT: 572).

**ManTürk:** Chuast: 77.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yaralanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnek tek şudur: *Sön yeklügün sünüşüp balıkdukın karaka katıltukın için “Ezelden beri şeytanlarla savaşıp **yaralanarak** karanlığa karıştığı için ...”* (Chuast 75-78).

**1.11.62. Bar-** “varmak, gitmek, ulaşmak” (ED: 354).

TürkRunik: bar- “gitmek; elçi gitmek; varmak, ulaşmak; ölmek, vefat etmek; savaşta hücum etmek; el / il, bodun kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bar- “varmak, ulaşmak” (Maitr: 359); İlkİslami: bar- “varmak, gitmek” (KB: 56), bar- “gitmek” (DLT: 573).

**ManTürk:** IrkB: 5, 12, 16, 17, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 42, 43, 44, 47, 49, 55, 58. Chuast: 45, 79, 264, 272, 306, 342. Pothi: 53, 72, 168, 381. ETŞ: 4. M I: 10, 12, 33, 35. M III:

8, 12, 23, 29, 32, 34, 37, 41, 43, 46. BT V: 52, 57, 64. TT II: 414, 416, 424. Aesop: 1036. Yosipas: 76, 127, 135.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bar-* fiili “varmak, gitmek, ulaşmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “verilen” anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *İdişimte ayakımta öñi kaçça **barır** men “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye **gidiyorum** ben?”* (IrkB 42), *Ogli öginte kañınta öbkelepen tezipeñ **barmis** “(Evin) oğlu anasına babasına öfkelenerek kaçıp **gitmiş.**”* (IrkB 58), *Togan ügüz kuşu kuşlayu **barmis** “Bir doğan, su kuşu avlamaya **gitmiş.**”* (IrkB 43), *Bars keyik anka meñke **barmis** “Bir kaplan ava **gitmiş.**”* (IrkB 31), *Teñri yiriñerü **baru** umatın bu yerde erür “Gökyüzüne **ulaşamadan** bu dünyada kaldılar.”* (Chuast 78-80), *Burkanlar uluşıña **bargu** yolug körkittiñiz “Peygamberler ülkesine **varacak** yolu gösterdiniz.”* (Pothi 53), ***Baru** yme umaz men “**Gidemiyorum** da...”* (ETŞ 4), *İrni yirüp eñeki tamgaki aprap /// a ölüp **bardı** “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek ölüp **gitti.**”* (TT II 424).

**1.11.63. Bas-** “bastırmak, baskı altında tutmak” (ED: 370).

TürkRunik: *bas-* “bastırmak; hükümlanlık etmek; baskın vermek; feryat etmek; (*teñri, umay* vb.) zarara yol açacak bir olayı önlemek; sıkıştırmak, tazyik etmek; (*teñri* sözüyle) kıyamet kopmak” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: *bas-* “bastırmak” (BT XXIII: 196); İlkİslami: *bas-* “basmak” (KB: 60), *bas-* “üstüne çöküp basmak, bastırmak; gece baskını yapmak; (bir ülkeyi) yenmek ve düzene sokmak” (DLT: 575).

**ManTürk:** Pothi: 161. M III: 8. TT II: 425. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bas-* fiili “bastırmak, baskı altında tutmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ayıgların **bastılar** “Kötülüklerini **bastırdılar.**”* (Pothi 160-161), *İki yaranın başının birdinki yirdinki yir suv **basa** tutar “İki omzuyla ve başıyla güneydeki ve kuzeydeki yerleri **baskı altında** tutar.”* (M III 8), *Ol yekig **basa** tutar “O şeytani **baskı altında** tutar.”* (M III 8), *Anın tınlıglar öpke nızbanıların ıya **basa** umadın ok “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını **bastıramazlar.**”* (TT II 425).

**1.11.64. Basın-** “batmak; zaptetmek” (<*bas-ın-*: ED: 374; OTWF: 592).

TürkRunik: basın- “çekinmek; baskı altında olduğunu hissetmek” (Şirin, 2016: 722);  
BuddhUyg basın- “basmak, ezmek” (Maitr: 360); İlkİslami: basın- “basmak,  
kahretmek, zayıf görmek” (KB: 61), basın- “(birini) zayıf görüp ezmek” (DLT: 576).

**ManTürk:** IrkB: 46. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *basın-* fiili “batmak; zaptetmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “batmak; zaptetmek” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Basınu*** *yimiş* “***Bata bata yemeye devam etmiş.***” (IrkB 46), *Kańuda dindarlarıg basıngay ölüргеyle* “***Hangi dindarları zaptedip öldürecekler?***” (TT II 414).

**1.11.65. Basıntur-** “esir etmek” (<*bas-ın-dur-*: ED: 374).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: basıntur- “ezilmek” (BT XXIII: 196); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 30.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde *tek örnekte tanıklanmıştır: Bu yirde muńlugun intürü basınturu yoriyur siz* (M III 30).

**1.11.66. Basur-** “ezmek” (<*bas-ur-*: ED: 374; OTWF: 710).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: basur- “(birisi veya bir şey) bir şeyi bastırmak” (DLT: 576).

**ManTürk:** M III: 8.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “ezmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ezmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Munça basurup* “***Bunca ezip...***” (M III 8).

**1.11.67. Başla-** “başlamak; önderlik etmek; yönetmek” (<*baş+la-*: ED: 382; OTWF: 433).

TürkRunik: başla- “başa geçmek, lider olmak, yönetmek” (Şirin, 2016: 722);  
BuddhUyg: başla- “(bir topluluğun) baş(ın)a geçmek (Kuan: 37), başla- “başlamak”

(Maitr: 361); İlkİslami: başla- “başlamak” (KB: 64), başla- “(bir şeye, işe) başlamak; yönetmek, komuta etmek; rehberlik yapmak” (DLT: 577).

**ManTürk:** Pothi: 383. M III: 12, 41, 43. BT V: 55. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *başla-* fiili “başlamak; önderlik etmek; yönetmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ol arazan atlıg satıgçı **başlap** “Arazan adlı satıcının önderliği ile başlayıp...”* (Pothi 383), *d/... **başlayu*** (BT V 55), *Englion bitig içinte **başlayu** ay tenri “İncil içinde önce Ay Tanrı...”* (M III 12).

*Kunçuyul tayşılar ulug atlıglar **başlaguçı** ulug kiçig kamağ bodun toy kapğıña tegi bardılar “Prensesler, Tayşılar, meşhur kişiler, **yöneticiler**, büyüklü küçüklü tüm halk karargâhın kapısına vardılar.”* (TT II 416). Örnekte, *başlaguçı* sözcüğü “yönetici” anlamına gelerek sosyolojik bir terim olarak kullanılmış olabilir. Nitekim, aynı sözcük İdikut’ta da “önder, şef, lider” anlamlarına gelmektedir. (Yunusoğlu, 2012: 154).

**1.11.68. Başlan-** “başlanmak” (<*baş+la-n-*: ED: 382; OTWF: 592).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: başlan- “başlanmak” (Maitr: 361); İlkİslami: başlan- “(bir şeye, işe) başlanmış olmak; bir yere doğru götürülmek, yönetilmek; başaklanmak” (DLT: 577).

**ManTürk:** M II: 7. M III: 31, 35. BT V: 59. Licht: 254.

Maniheist Uygurca metinlerde, *başlan-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: ***Başlantı** uru //k* (M III 31), ***Başlantı** ... kügi* (BT V 59), ***Başlantı** aprın çor tigin kügi tağşutları* (M II 7).

**1.11.69. Bat-** “(Güneş) batmak” (ED: 298).

TürkRunik: bat- “gömülmek, batmak; (güneş, ay, yıldız vb.) batmak” (Şirin, 2016: 722); BuddhUyg: bat- “batmak” (Yüan: 308); İlkİslami: bat- “batmak, sinmek, gözden kaybolmak, saklanmak, gizlenmek” (KB: 65), bat- “gözden kaybolmak; güneş batmak” (DLT: 578).

**ManTürk:** Chuast: 62. M III: 8, 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bat-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Erksizin tugar **batar** erki bar erser tugmazun* “(Güneş) kendiliğinden doğup **batıyorken** doğmasın.” (Chuast 62-63), *Kün teyrice çoma **bata** yarlıkamışı üçün* “Güneş Tanrısı gibi **batarak** buyurduğu için... (M III 33).

**1.11.70. Batıl-** “bulanmak” (<*bat-ıl-*: ED: 305; OTWF: 655).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: batıl- “gömülmek” (Maitr: 361); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 27.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “bulanmak” anlamına gelmektedir. Örnekte, *toz toprakka batıl-* “toz toprağa bulanmak” anlamına gelmektedir: *Toz toprakka **batılıp*** “Toz toprağa **bulanıp**...” (Pothi 27).

**1.11.71. Bedizle-** “süslemek” (<*bediz+le-*: ED: 310; OTWF: 432).

TürkRunik: Ø; ama bediz “süs, bezeme, motif, oyma, resim, heykel” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 28.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *bediz* “süs” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “süslemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “süslemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tört bulıntaki edgüsi uyurı tirilipen meñileyür, **bedizleyür*** “Dört bir taraftaki has ve muktedir adamları toplanıp seviniyor ve **süslüyorlar.**” (IrkB 28).

**1.11.72. Bedü-** “büyüme” (ED: 299).

TürkRunik: Ø ama bedük “büyük” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bedü- “büyüme, çoğalmak” (Maitr: 362); İlkİslami: bedü- “büyüme” (KB: 68), bedü- “büyüme” (DLT: 580).

**ManTürk:** Pothi: 88.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bedü-* fiili “büyüme” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “büyüme” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Katığı bedümiş “Katı büyümiş.”* (Pothi 88).

**1.11.73. Bedükentür-** “büyütmek” (<*bedü-k+le-n-tür-*: ED: 304).

TürkRunik: Ø ama bedük “büyük” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø ama bedükle- “büyük saymak, büyük kabul etmek” (DLT: 580).

**ManTürk:** Windgott: 17.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *bedükentür-* fiilinin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Igaçığ kamşatığlı bedükentürüğli ... ay tip okıyurlar “Ağacı yerinden oynatan ve **büyüten** Ay diye çağırırlar.”* (Windgott 16-18).

**1.11.74. Bedüttür-** “artırmak” (<*bedü-t-tür-*: ED: 301).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 277.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *bedüttür-* fiili, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “artırmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “artırmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kop köñülin ulug tap öritteçi bedüttürteci “Tüm aklıyla büyük arzuları ortaya çıkaracak ve **artıracak.**”* (Pothi 276-277).

**1.11.75. Belgür-** “belirmek, görünmek” (<*belgü+r-*: ED: 341; OTWF: 500).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: belgür- “zuhûr etmek” (Maitr: 362), belgür- “belirmek, ortaya çıkmak” (HT X: 126); İlkİslami: belgür- “belirmek, meydana çıkmak” (KB: 74), belgür- “belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak” (DLT: 582).

**ManTürk:** M III: 19, 23, 35. BT V: 44. TT II: 424. Windgott: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *belgür-* fiili “belirmek, görünmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “belirmek, görünmek” anlamlarında tanıklanan

örneklerinden bazıları şunlardır: *Atın körkin tegşürüp... kurtgargalı **belgürtüler*** “*Adlarını ve görüntülerini değiştirip ... kurtarmak için **belirdiler.***” (M III 34), *Taň **belgürmiş** erti “Tan, **belirmiştii.***” (M III 23), *Barça öpke bilig iyin tetrülmektin törüyür **belgürer*** “*Hepsi, öfke nedeniyle aldandıklarından ortaya çıkar ve **görünür.***” (TT II 424).

**1.11.76. Belgürt-** “belirtmek, göstermek” (<*belgü+r-t-*: ED: 341; OTWF: 766).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: belgürt- “göstermek, (kılığa) girmek” (Maitr: 363); İlkİslami: belgürt- “belirtmek, göstermek, belli etmek” (KB: 74).

**ManTürk:** M I: 8, 21. M III: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *belgürt-* fiili “belirtmek, göstermek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “belirtmek, göstermek” anlamlarında tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Amtı inçe **belgürtti*** “*Şimdi böyle **belirtti.***” (M I 8), *Körkin açgay **belgürtgey*** “*Yüzünü açacak, **gösterecek.***” (M I 11).

**1.11.77. Bergese-** “kamçulamak istemek” (<*berge+se-*: ED: 364).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 6.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanımlanamayan ve *berge* “kamçı” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde fiili “kamçulamak istemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanımlanan tek örneği şudur: *Bergen urupan **bergeseyür*** “*Kamçı ile vurup, **kamçulamak ister.***” (ETŞ 6).

**1.11.78. Bert-** “incitmek” (ED: 358).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: birt- “kırmak, incitmek” (KP: 204); İlkİslami: bert- “berelenmek, yaralanmak” (KB: 75), bert- “bertmek, yaralamak, kırık görülmeyecek şekilde kırmak” (DLT: 583).

**ManTürk:** Chuast: 89, 367.



Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bert-* fiili “incitmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “incitmek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Tejrim söde berü beş tejrig bilmetin anıg yavlak biligin neçe sıdımız **bertimiz** erser “Tanrı’ım, ezelden beri farkında olmayarak, kötü niyetle Beş Tanrı’yı kırıp **incittiysek...**” (Chuast 87-90).*

**1.11.79. Bez-** “ürpermek” (ED: 389).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bez- “titremek” (Maitr: 363); İlkİslami: bez- “(soğuk vb. şeylerden) titremek” (DLT: 583).

**ManTürk:** TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bez-* fiili “ürpermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Korkdı **beztı** “Korktu (ve) **ürperdi.**” (TT II 414).*

**1.11.80. Bıç ~ Biç-** “biçmek, (giysi) biçmek, kesmek” (ED: 292).

TürkRunik: bıç- “kesmek; (*saç, kulgak ve yanak* sözleriyle) ölmüş kimsenin ardından yas göstergesi olarak saçları kesmek, yanak ve kulakları çizmek, yırtmak” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bıç- “biçmek, kesmek” (Maitr: 363), bıç- “kesmek, ayırmak” (BT XXV: 346); İlkİslami: bıç- ~ biç- “kesmek, biçmek” (KB: 76-77), bıç- “kesmek, (ot vb. şeyleri) biçmek” (DLT: 584).

**ManTürk:** IrkB: 37. M I: 20. M III: 46. BT V: 28, 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bıç- ~ biç-* fiili “biçmek, kesmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bir karı öküzüg bilin **biçe** kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini **biçerek** yemiş.” (IrkB 37), Ton **biçip** “Giysi **biçip.**” (BT V 28), *Hormuzta tejri ot tejrig baltuça kılıp şimnu başın **biçti** “Hormuzta Tanrı, Ateş Tanrısı’nı balta gibi kullanıp Şimnu’nun başını **kesti.**” (M I 20).**

**1.11.81. Bıçıl-** “kesilmek, bitmek” (<*bıç-ıl-*: ED: 295; OTWF: 655).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bıçıl- “kesilmek” (BT XIII: 205); İlkİslami: bıçıl- “kesilmek, kopmak, biçilmek” (DLT: 584).

**ManTürk:** BT V: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bıçıl-* fiili “kesilmek, bitmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan tek örneği şudur: *Etözdeki ig agrıg ada tuda **bıçılmakı** kesilmeki bolzun “Vücuttaki ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler kesilsin.”* (BT V 29).

**1.11.82. Bış-** “(ekin) pişmek; olgunlaşmak” (ED: 376).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bış- “olgunlaşmak” (BT XXV: 346); İlkİslami: bış- “pişmek, olgunlaşmak” (KB: 77), bış- “yemek pişmek; meyve olgunlaşmak; kırmızı kıvama gelmek” (DLT: 585).

**ManTürk:** IrkB: 53. M III: 28.

Maniheist Uygurcada, *bış-* fiilinin “(ekin) pişmek; olgunlaşmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tarıg **bışdı** “Ekin pişti.”* (IrkB 53), ***Bışıp neş ölmez “Olgunlaşıp asla ölmez.”*** (M III 28).

**1.11.83. Bışrun-** “olgunlaşmak” (<*bış-ur-un-*: ED: 384; OTWF: 594).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bışrun- “hazırlanmak” (BT III: 85); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 178. TT II: 425.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “olgunlaşmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “olgunlaşmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Edgü nomlarta **bışrunu** “Kendilerini iyi öğretilerle **olgunlaştırdılar.**”* (Pothi 178), *Anunmuş **bışrunmuş** nomlarıg “Hazırlanmış, **olgunlaşmış** öğretileri.”* (TT II 425).

**1.11.84. Bil-** “bilmek; farkında olmak; tanımak; öğrenmek” (ED: 330).

TürkRunik: bil- “bilmek, bilgi sahibi olmak; öğrenmek, bilgi edinmek; tanımak, bilip ayırmak, seçmek, idrak etmek” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: bil- “bilmek, anlamak,

farkına varmak, teşhis etmek, tanımak” (Yüan: 311); İlkİslami: bil- “bilmek” (KB: 78), bil- “bilmek” (DLT: 586).

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66. Chuast: 33, 51, 67, 88, 105, 170, 195, 197, 200, 202, 206, 211, 234. Pothi: 168, 204. M I: 18. M III: 6, 7, 15, 30, 33, 37, 40. BT V: 52, 55, 57. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bil-* fiili “bilmek; farkında olmak; tanımak; öğrenmek” gibi birçok anlamda tanıklanmaktadır. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ança bilinler* “Öylece biliniz.” (IrkB 1), *Ança bilin* “Öylece bilin.” (IrkB 2), *Üze Teñri eşidti asra kişi bilti* “Üstte Tanrı işitti, altta insan bildi.” (IrkB 54), *Teñrim söde berü bilmetin* *teñrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser* “Tanrım ezelden beri farkında olmadan, Tanrı’ya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...” (Chuast 32-34), *Bu ekinti bilmetin* *yazınmış yazukug boşunu ötünür biz* “Bu ikinci olarak da farkında olmadan işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz.” (Chuast 66-68), *Sekizinc kirtü teñrig arıg nomug biltükümüzde* *berü eki yiltızg üç ödki nomug biltimiz* “Sekizinci olarak gerçek Tanrı’yi, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, üç devirli öğretiyi öğrendik.” (Chuast 194-197), *Teñrim bilip bilmetin* *etöz sevinginçe yorıp* “Tanrı’m, farkında olmadan nefis sevgisine uyup ...” (Chuast 233-235), *Bargu yolug bilmetin* “Gideceğin yolu bilmeden.” (Pothi 168), *Ol kamag tanmışlar edgü kılınçlıg teñrig bilmedük* *üçün sagrulgay örengey* “O bütün inkârcular, iyi davranışlı Tanrı’yi bilmediği için, sürüklenecekler ve yanacaklar.” (M III 6).

**1.11.85. Bilin-** “farkında olmak” (<*bil-in-*: ED: 334; OTWF: 594).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bilin- “itiraf etmek” (Maitr: 365); İlkİslami: bilin- “bilmek, anlamak” (KB: 84), bilin- “(kendine ait bir şeyi) bilip anlamak; itiraf etmek” (DLT: 588).

**ManTürk:** Pothi: 48. M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bilin-* fiili “farkında olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: ***Bilinmetin*** *keltimiz “Farkında olmadan geldik.”* (Pohti 48), ////// ***bilimli*** (M III 36).

**1.11.86. Biltür-** “bildirmek, (acı) tattırmak” (<*bil-tür-*: ED: 335; OTWF: 801).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *biltür-* “bildirmek, haber vermek” (BT XXV: 349); İlkİslami: *biltür-* “tanıtmak ve bildirmek” (DLT: 588).

**ManTürk:** Pohti: 59.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *biltür-* fiili “bildirmek, (acı) tattırmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bildirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Aviş tamu emgekin ***biltürünüz*** “Aviş cehenneminin acısını ***bildirdiniz.***”* (Pohti 59-60).

**1.11.87. Bir-** “vermek” (ED: 354).

TürkRunik: *bir-* ~ *ber-* “vermek; düşmana teslim etmek; (*iş* sözüyle) hizmet etmek; (*yabgu, şad* vb.) bir göreve atamak; ad veya unvan vermek; evlendirmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: *bir-* “vermek” (Maitr: 366); İlkİslami: *bir-* “vermek” (KB: 87), *bir-* ~ *ber-* “vermek” (DLT: 589).

**ManTürk:** IrkB: 2, 47. Chuast: 179, 269, 276. Pohti: 101, 241, 285, 346, 350. ETŞ: 4. M I: 12, 13, 15, 19, 26, 36. M III: 5, 7, 11, 13, 15, 16, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 39, 42, 44, 45, 46. BT V: 23, 24, 25, 27, 41, 54, 64. TT II: 414. Yosipas: 113. Windgott: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bir-* fiili “vermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “vermek” anlamında tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Kut ***birgey*** men “Kut ***vereceğim.***”* (IrkB 2), *Kut ***birmiş*** “Kut ***vermiş.***”* (IrkB 47), *Neçe yanılı yüküntümüz erser neçe yanılı puşi ***birdimiz*** erser “Ne kadar yanılarak secde ettiyse, ne kadar yanılıp sadaka ***verdiysek...***”* (Chuast 177-179), *Özüg yatıg adırtmatın özirkentiñiz yomgını öz ötüñüz ***birtiniz*** “Yakınları ve yabancıları ayırmadan hepsini benimsediniz ve onlara nasihat ***verdiniz.***”* (Pohti 101), *Küçlüg fıriştiler küç ***birzün*** “Güçlü melekler güç ***versin.***”* (ETŞ 4), *Koduru tıñlañ anı üçün nomlayu ***bireyin*** tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğüt ***vereyim*** diye*

*buyurdu.*” (M III 44), *Dindarlar inçe kiginç **birdiler*** “*Dindarlar, böyle yanıt verdiler.*” (TT II 414), *Sizik aytsar inçe kiginç **birgil*** “*Soru sorsa böyle cevap ver.*” (M I 19).

**1.11.88. Biti-** “yazmak” (<\*bit+i-: ED: 299; <bit+i-: OTWF: 484).

TürkRunik: biti- “yazı yazmak” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: biti- “yazmak; döğme yapmak” (Maitr: 367); İlkİslami: biti- “yazmak” (KB: 93), biti- “yazmak” (DLT: 590).

**ManTürk:** IrkB: 67. BT V: 26. M I: 22, 28, 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *biti-* fiili “yazmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yazmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *İçimiz isig Sangun İtaçuk için **bitidim*** “*Ağabeyimiz sevgili Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.*” (IrkB 67), *Agır küsüşün **bitidim*** “*Derin arzuyla yazdım.*” (M I 28), ... *ki nom içinte **bitimiş*** (BT V 26).

**1.11.89. Bitil-** “yazılmak” (<\*bit+i-l-: ED: 305; <bit+i-l-: OTWF: 656).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bitil- “yazılmak” (KB: 95), bitil- “yazılmak” (DLT: 590).

**ManTürk:** M I: 11, 25.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yazılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yazılmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Bitili** şaki-mun* “*Şaki-Mun (tarafından) yazıldı.*” (M I 11), *Ulug ögrünçün yme **bitilmiş** boltı* “*Büyük sevinçle yazılmış oldu.*” (M I 25), *Türlüg itigin **bitilmiş*** “*Türlü süsle yazılmış (bezenmiş).*” (M I 25).

**1.11.90. Bodul-** “bağlanmak” (<bodu-l-: ED: 305).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bodul- “bağlanmak” (BT XXV: 353); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 52.

Köktürkçe ve İslami metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist ve Budist çevreye ait Eski Uygurca metinlerde “bağlanmak” anlamına gelmektedir. *Bodul-*

fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: **Bodulmaklıg** *ilgü tüpke sırlımuşlarka* “**Bağlanmışların** köklerine tutturuldular.” (Pohti 52-53).

**1.11.91. Bol-** “olmak, (*katıg* ile) sertleşmek; (*balıg başlıg* ile) yaralanmak; (*yołçı yirtçi* ile) kılavuzluk etmek; (*aytıg ile*) sorguya çekilmek; (*belgülig* ile) ortaya çıkmak; (*eşidig* ile) duyulmak” (ED: 331).

TürkRunik: bol- “olmak, varlık kazanmak; olmak, yaratılmak, vücuda gelmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: bol- “olmak; zühür etmek; iktidârî y. fiil” (Maitr: 369); İlkİslami: bol- “olmak” (KB: 97), bol- “olmak, mevcut olmak” (DLT: 593).

**ManTürk:** IrkB: 23, 26, 27, 32, 38, 41, 47, 48, 52, 53, 57, 59, 65. ETY II: 95. Chuast: 10, 14, 20, 130, 140, 156, 208, 210, 214, 238, 288, 328. Pohti: 70, 264, 347, 348, 349, 350, 451, 511. ETŞ: 6. ManTürkGed: 10, 31. M I: 6, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 21, 24, 25, 28, 29, 31, 34, 35. M II: 5, 6. M III: 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49. BT V: 22, 23, 26, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 40, 43, 45, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61. TT II: 414, 416, 418. Licht: 254, 256, 265. Windgott: 13, 21, 43. Yosipas: 22, 32, 71, 104.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bol-* fiili şu anlamlara gelmektedir: “olmak, (*katıg* ile) sertleşmek; (*balıg başlıg* ile) yaralanmak; (*yołçı yirçi* ile) kılavuzluk etmek; (*aytıg ile*) sorguya çekilmek; (*belgülig* ile) ortaya çıkmak”. Fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır:

*Bir tabılku yüz **boltu** yüz tabılku miñ **boltu** miñ tabılku tümen **boltu** “Bir ergüvani söğüt yüz (ağaç) **oldu**. Yüz ergüvani söğüt bin **oldu**. Bin ergüvani söğüt on bin **oldu**.”* (IrkB 32), *Semiz at ağzı katıg **boltu** “Semiz atın ağzı **sertleşti**.”* (IrkB 65), *Agılıñta yılkıñ **bolzun** “Ağılında atların **olsun**.”* (IrkB 47), *Ürüñ esri ingek buzagulaçı **bolmiş** “Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.”* (IrkB 41), *Yılıkıka kişike edgü **boltu** “Hayvanlar ve insanlar için iyi **oldu**.”* (IrkB 53), *İrinçü kılmış kılınçı eşidig **bolur** “Yaptığı kötülükleri **duyulur**.”* (ETŞ 6), *Hormuzta teñri oğlanı beş teñri bizniñ üzütümüz sön yeklügün süñüşüp balıg başlıg **boltu** “Hormuzta Tanrı'nın çocukları Beş Tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.”* (Chuast 7-9), *Azmişlarka yołçı yirtçi **boltonuz** “Azmişlere kılavuz **oldunuz**, yol gösterdiniz.”* (Pohti 69-70), *Kılınçlıg bukağug üzteçi **bolalım** “Davranışlarımızın prangasını koparalım.”* (Pohti

347-348), *Uzun öñedmez nizvanılıg igig emleteçi **bolalum** “Tutkunun kronik hastalığını iyileştirelim.”* (Pohti 348-349), *Tarazuk agsar kılınçı aytıg **bolur** “Terazi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir.”* (ETSŞ 6), *Ölüm kut kolupan **bolmaz** “Ölümü ister, fakat bulamaz.”* (ETSŞ 6), *Meñigü **bolzun** “Sonsuz olsun.”* (ManTürkGed 31), *Ud **bolgay** “Sığır olacak.”* (M II 5), *Ürüñermeki meñigü inçe **bolzun** “Beyazlaşması böyle sonsuz olsun.”* (M III 46), *İrinç **bolular** “Acınası oldular.”* (M III 6), *Kişi kentü etözin üze erklig **bolup** “Kişi, kendi nefsi üzerinde muktedir olup ...”* (M III 20), *Ançula kaltı ol taluy kim birgarudun sıñar yıl tursar bulgak telgek örküçlenmek anta içre belgülüg **bolurlar** “Tıpkı o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma orada ortaya çıkar.”* (M III 10), *Kşanti kalmış **bolzunlar** “Tövbe etmiş olsunlar.”* (BT V 23), *Köprügi kiñ **bolzun** men anta sizinçsiz erteyin “Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39), *Bögülenmek kutug kıvıg bulmış **bolgay** “Bilgelik kutunu ve mutluluğunu bulmuş olacak.”* (M II 5).

**1.11.92. Boşgur-** “öğretmek” (<\*boşgu-r-: ED: 380).

TürkRunik: boşgur- “öğretmek, eğitmek” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: boşgur- “öğretmek” (BT XIII: 208); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 20, 21. TT II: 418. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boşgur-* fiili “öğretmek” anlamına gelmektedir. Fiil, genelde *boşgut boşgur-* yapısı ile “öğreti öğretmek” anlamında görülmektedir. Bu fiilin “öğretmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Adnaguka boşgut **boşgurmakin** sever “Başkasına öğreti öğretmeyi sever.”* (M III 21), *Edgü boşgut **boşgurup** “İyi öğretiler öğretip...”* (TT II 418).

**1.11.93. Boşu-** “affetmek, bağışlamak, serbest bırakmak, özgür bırakmak” (<boş+u-: ED: 377; OTWF: 478).

TürkRunik: Ø ama boşun- “kurtulmak” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: boşu- “bağışlamak; müstesna addetmek” (Maitr: 371); İlkİslami: boşu- “(düğüm) gevşetmek; (at için) bağdan kurtulmak; birinin gitmesine izin vermek; Argu lehçesinde kadını boşamak” (DLT: 595).

**ManTürk:** Chuast: 47, 302, 326. M III: 25, 28, 32. BT V: 23, 24, 25, 27, 29. Yosipas: 105.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boşu-* fiili “affetmek, bağışlamak, serbest bırakmak, özgür bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Beş teŋrig boşugalı yarukug karag adırgalı tegre tolı tegzinür “Beş Tanrı’yi serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırmak için etrafında döner.”* (Chuast 46-49), *Yazukumu boşun suyumın tarkaraŋ irinçümin arıtıŋ “Günahlarımı affedin, kötülükleri yok edin ve temizleyin.”* (M III 25), *Hormuzta Teŋri bu alkatmış kiçig baçak künte yazukumın boşuyu biriŋ teŋrim, manastar hirza “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!”* (BT V 23), *Etözümüzni küzediŋ, üzütümüzni boşun “Bedenimizi koruyun, ruhumuzu özgür bırakın.”* (ETŞ 2).

**1.11.94. Boşun-** “bağışlanmak, serbest bırakılmak; (günahtan) arınmak” (<*boş+u-n-*: ED: 383; <*boşw-n-*: OTWF: 595).

TürkRunik: boşun- “kurtulmak” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: boşun- “kurtulmak” (Maitr: 371); İlkİslami: boşan- ~ boşun- “(hayvan için) serbest kalmak, bağından kurtulmak; (düğüm) gevşemek; Argu lehçesinde (kadın için) boşanmak” (DLT: 594-595).

**ManTürk:** Chuast: 37, 64, 68, 100, 115, 131, 161, 192, 228, 242, 257, 264, 272, 280, 297, 306, 308, 317, 329, 344, 375. Pothi: 368. ETŞ: 2. M I: 28, 29. M III: 7, 32. BT V: 22, 23, 27, 39, 65 TT II: 414, 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *boşun-* fiili “bağışlanmak, serbest bırakılmak; (günahtan) arınmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yazukda boşunu ötünür men “Günahlarımın bağışlanmasını diliyorum.”* (Chuast 37-38), *Teŋrigerü bardaçı boşuntacı beş teŋri yarukın biziŋerü kelürdi erser “Göge doğru Beş Tanrı’nın ışığı yükselip, serbest bırakılıp bize getirildiğinde ...”* (Chuast 263-265), *Yme erkligin erksizin erinip ermegürüp işke küdügke tiltanıŋ yazukda boşungalı barmadımız erser “Yine bilerek veya bilmeyerek, erinip ihmal ederek ya da işe güce dalarak **günahtan arınmayı** istemediysek ...”* (Chuast 303-307), *Yazuklarını boşunu arıŋ krmşuhn kolu*



*manastar hirz kılıjlar tip ötleti* (Pothi 367-369), *Munçulayu ök ökünmiş bosunmiş*  
“*Böylesine tövbe etmiş, bağışlanmış.*” (BT V 22).

**1.11.95. Botula-** “(deve) doğurmak” (<botu+la-: ED: 305).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *botu* “deve yavrusu” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(deve) doğurmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “(deve) doğurmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ürüñ ingeni botulamis* “*Beyaz dişi devesi yavrulamış.*” (IrkB 5).

**1.11.96. Bögülen-** “bilge olmak” (<bögü+le-n-: ED: 327).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bögülen- “bilmek” (Kuan: 39); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 21. M II: 5.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “bilge olmak” anlamına gelmektedir. Fiil ayrıca, İslami metinlerde *bügüle-* olarak “bilgi ile teçhiz olmak” (KB: 119) anlamındadır. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bögülen-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: **Bögülenmek** *kutug kıvıg bulmiş bolgay* “**Bilgelik** *kutunu ve mutluluğunu bulmuş olacak.”* (M II 5), **Bögülenmekin** *küsin kedin kamag teñri yirinteki teñriler* (M I 21).

**1.11.97. Bögün-** “fark etmek” (<bög-ün-: ED: 328; OTWF: 595).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bögün- “tespit etmek” (BT III: 87; BT XIII: 210); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 183.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “fark etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “fark

etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ürlüksüz nomlarıg **bögünüp** “Geçici öğretileri fark edip ...”* (Pohti 182-183).

**1.11.98. Böl-** “bölmek” (ED: 332).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: böl- “taksim etmek” (Maitr: 372), böl- “bölmek” (Yüan: 320); İlkİslami: böl- “bölmek, parçalamak” (DLT: 598).

**ManTürk:** BT V: 32, 34. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *böl-* fiilinin tanıklandığı örneklerden biri şudur: *Beş bölükün **bölmis** “Beş bölüme **bölmüş.**”* (BT V 32).

**1.11.99. Bul-** “bulmak; (*til* ile) dillenenmek” (ED: 332).

TürkRunik: bul- “bulmak, temin etmek; (*kan* sözüyle) kağan önderliğinde siyasal örgütlenme kurmak, *il* ve *bodunu* yönetecek bir lider bulmak; (*er at* sözleriyle) erlik, kahramanlık adını veya unvanını almak; tanrı lütfuna erişmek, kutsanmak” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: bul- “bulmak” (Maitr: 373; Yüan: 321); İlkİslami: bul- “bulmak” (KB: 113), bul- “bulmak” (DLT: 600).

**ManTürk:** IrkB: 13, 23, 24, 31, 42. Pohti: 41, 46, 66, 106, 107, 108, 161. M I: 10, 17, 22, 23. M II: 5. M III: 11, 24, 29, 31, 34, 43, 49. BT V: 29, 40 TT II: 414, 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bul-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Oglan kekük tezekin **bultı** “(Bir) oğlan kartal tezeğini buldu.”* (IrkB 23), *İdişin ayakın esen tükel **bulmis** “Kabını kacağını sapasağlam bulmuş.”* (IrkB 42), *Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde **bulgay** ol tir “Gün ortası kaybedip, gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.”* (IrkB 24), *Yağlıg kamıç **bulupan** yalgayu tirilmiş “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, hayatta kalmış.”* (IrkB 13), *Tözgerinçsiz burkan kutın **bultunuz** “Benzersiz peygamberlik kutunu buldunuz.”* (Pohti 66), *Teñrike ne kut kolsar barça tüzü tükedi **bulzunlar** “Tanrı’dan ne kadar kut isterlerse hepsini bulsunlar.”* (M III 49), *Kim üzütün için edgü urug saçsar yme anañ utlısın menjigü ölmez öz teñri yirinte **bulur** “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek kendini cennette bulacaktır.”* (M III 11).

Fiil, *til* “dil” sözcüğüyle oluşturduğu birleşik yapıyla “dillenmek” anlamına gelmektedir: *Ol ödke kamağ beş türlüg tınlıg turalıg ıgaç evin yimiş taş tuyagu kop til bulğay* “O zaman, tüm beş türlü canlı, ağaç, meyveler, taş ve çakıl (hepsi) dillenecek.” (BT V 40).

**1.11.100. Bulga-** “bulandırmak; çalkalanmak” (ED: 337).

TürkRunik: bulga- “bulamak, karıştırmak; iç karışıklık çıkarmak, kaosa sürüklemek; safları karıştırmak, dağıtmak” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: bulga- “bulandırmak” (Maitr: 374); İlkİslami: bulga- “bulanmak; bulandırmak; tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak; kızdırmak, sinirlendirmek” (DLT: 601).

**ManTürk:** M III: 10, 45.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bulga-* fiili “bulandırmak; çalkalanmak” anlamlarına gelmektedir: ***Bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez*** “***Çalkantılı, acı çektiren, kötü sürü yerde duyulmaz.***” (M III 45), *Yme kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir yanturur* “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o ***bulanıklığı***, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.” (M III 10).

**1.11.101. Bulgan-** “bulanmak; kafası karışmak” (<*bulga-n-*: ED: 337; OTWF: 596).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bulgan- “bulanmak, karışmak; kafası karışmak” (BT III: 86); İlkİslami: bulgan- “(su, mide vb.) bulanmak; (ülke, kürek kemiği vb.) karışmak; (birisine) kızmak” (DLT: 601).

**ManTürk:** M I: 6. M III: 6, 7. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bulgan-* fiili “bulanmak; kafası karışmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “bulanmak; kafası karışmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tünerigig yayduk üçün anıg kılınçlıglar barça kaç kata bulğantı* “Karanlık kaybolduğu için kötü amellilerin çoğu defa ***kafası karıştı.***” (M III 6), *Yirde sıňarki yil tursar ol suv bulğakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıňar tegürer yanturur* “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun ***bulanıklığı***, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını

*güney tarafa taşır oradan geri döndürür.” (M III 10), Kanka **bulganmış** “Kana bulanmış.” (M I 6).*

**1.11.102. Bultur-** “bulmasını sağlamak” (<*bul-tur-*: ED: 335; OTWF: 802).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bultur- “buldurmak” (BT XIII: 208), buldur- “buldurmak” (Yüan: 322); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 55.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “bulmasını sağlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ürlük **bulturtunuz** “Ebediyet bulmalarını sağladınız.”* (Pothi 54-55).

**1.11.103. Buluna-** “yakalamak” (<*bul-un+a-*: ED: 344; OTWF: 308).

TürkRunik: bulna- “yakalamak, tutsak etmek” (Şirin, 2016: 725); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: bulna- “esir etmek, tutsak etmek” (KB: 116), bulna- “tutsak etmek, esir etmek” (DLT: 602).

**ManTürk:** BT V: 26.

Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan, Köktürkçe ve İslami Türkçe metinlerde *bulna-* biçimiyle görülen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *buluna-* biçimiyle “yakalamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yakalamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Bulunap** elitir “Yakalayıp, taşır.”* (BT V 26).

**1.11.104. Buş-** “heyecanlanmak” (ED: 377).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: buş- “üzülmek” (BT XIII: 209), buş- “kafası karışmak, rahatsız olmak” (BT XXV: 358); İlkİslami: buş- “hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek” (KB: 117), buş- “sıkılmak, bıkmak” (DLT: 604).

**ManTürk:** BT V: 35.

Maniheist Uygurca metinlerde, *buş-* fiili tanıklandığı tek örnek şudur: *Kop **buşup** birle* (BT V 35). Zieme, bu örnekte fiile “heyecanlanmak” anlamını vermiştir.

**1.11.105. Butarla-** “parçalamak” (<*buta-*: ED: 309; <*butar+la-*: OTWF: 434).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: butarla- “yırtmak, parçalamak” (BT XIII: 209); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 7, 18.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “parçalamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “parçalamak” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Buzagu kim arslanka kedilip ...ug titretir **butarlayur** “Buzağı ki, aslanın bedenine girip ... titretir, parçalar.”* (M I 18).

**1.11.106. Buzagula-** “(buzağı) doğurmak” (<*buzagu+la-*: ED: 391; OTWF: 434).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: buzagula- “buzağılamak” (PañcFrag: 189); İlkİslami: buzagula- “buzağılamak, buzağı doğurmak” (DLT: 605).

**ManTürk:** IrkB: 41.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *buzagula-* fiili “(buzağı) doğurmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ürüñ esri ingek **buzagulacı** bolmiş “Ak benekli bir erkek buzağı doğurmuş.”* (IrkB 41).

**1.11.107. Buzul-** “bozulmak” (<*buz-ul-*: ED: 391; OTWF: 657).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: buzul- “bozulmak” (Maitr: 377); İlkİslami: buzul- “bozulmak, yıkılmak” (KB: 119), buzul- “harap olmak, yıkılmak” (DLT: 605).

**ManTürk:** Chuast: 226.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *buzul-* fiili “bozulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bozulmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ornınta kamşattımız erser teñri tamgası **buzultu** erser “Yerlerinden oynattıysak ve (bu yüzden) Tanrıların nişanı bozulduysa ...”* (Chuast 225-227).

**1.11.108. Bütür-** “(emri) yerine getirmek” (<*büt-ür-*: ED: 308; OTWF: 713).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bütür- “bitirmek, tahakkuk ettirmek, (bir emri) yerine getirmek” (U IV A: 53); İlkİslami: bütür- “sağaltmak, sağlam hale koymak, alacağını tanıklamak, isbat etmek” (KB: 121), bütür- “ispat edip inandırmak, kabul ettirmek” (DLT: 608).

**ManTürk:** Pothi: 179, 182, 184.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *bütür-* fiili “(emri) yerine getirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yerine getirmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Korkınçığ sansartın ozku üze kutlug çıgayın ermek çahşapat **bütürdi*** “*Korkunç samsaradan kaçış yoluyla kutsanmış fakir olma emrini yerine getirdiler.*” (Pothi 181-182), *Üç tamgalarığ **bütürti*** “*Üç nişan yerine getirdiler.*” (Pothi 184).

**1.11.109. Çom-** “(Güneş) batmak” (ED: 422).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: çom- “batmak” (TT VI: 195); İlkİslami: çom- ~ çöm- “suya dalmak” (DLT: 627-628).

**ManTürk:** M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *çom-* fiili “(Güneş) batmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: *Kün teñriçe **coma** bata* “*Güneş Tanrısı gibi batarak ...*” (M III 33)

**1.11.110. Çök-** “çökmek” (ED: 413).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: çök- “batmak” (BT III: 88); İlkİslami: çök- “çökmek” (KB: 133), çök- “(insan, hayvan) çökmek; (bir şey suda) çökmek” (DLT: 628).

**ManTürk:** TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *çök-* fiili mecaz bir kullanımda tanıklanmaktadır. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Köñülüm **çökdi** korktu* “*Gönlüm **çöktü**, korktu.*” (TT II 416).

**1.11.111. Edger-** “dikkate almak” (<ed+ger-: ED: 52; OTWF: 743).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: edker- “dikkate almak” (Yüan: 330); İlkİslami: edger- “mühimsemek, umursamak” (DLT: 632).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *edger-* fiili “dikkate almak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dikkate almak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yaruk üzütün edgermez “İşiltılı ruhunu **dikkate almaz.**”* (M III 29).

**1.11.112. Egsüt-** “eksiltmek” (<*egsü-t-*: ED: 117; OTWF: 769).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: egsüt- “azaltmak” (U II: 15); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 240, 370.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “eksiltmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “eksiltmek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Neçe egsüttümüz kergettimiz erser “Ne kadar **eksilttiyse**k, kusurlu yaptıysak...”* (Chuast 240-241).

**1.11.113. Elt- ~ Elit- / İlt- ~ İlit-** “(haber, laf, baş üstünde) taşımak; iletmek; getirmek” (ED: 132).

TürkRunik: elt- ~ ilt- “iletmek, alıp götürmek, taşımak; ordu sevk etmek; (gebe kadın) bebek taşımak” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: ilt- ~ ilit- “götürmek, sevk etmek” (Maitr: 395), ilt- “götürmek, sevk etmek, ulaştırmak” (Yüan: 343); İlkİslami: ilt- ~ ilet- “iletmek, götürmek, göndermek, ulaştırmak” (KB: 197), ilet- “götürmek” (DLT: 664).

**ManTürk:** IrkB: 7, 11. Chuast: 143. Pothi: 52, 261. M III: 6, 10, 27, 29, 33. BT V: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *elt- ~ elit- / ilt- ~ ilit-* fiili “(haber, laf, baş üstünde) taşımak; iletmek; getirmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Edgü söz sab elti kelir “İyi haberler **getirerek** geliyor.”* (IrkB 11), *Sav elitip sav kelürüp kişig neçe kiksürü sözledimiz erser “Ne kadar **laf taşıyarak** insanlar arasına nifak soktuysak...”* (Chuast 142-145), *Nirvankah yakın elttiniz “Onları nirvananın yakınına **getirdin.**”* (Pothi 51-52), *Baş tüz töpülerinte alkugunun eltgeli siz tegimlig “Siz, herkesin başının üstünde*

*taşıyacağı kadar değerlisiniz.*” (Pohti 261), *Yme kaltı kün batsıgdın sıyar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıyar elitir yanturur* “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.” (M III 10).

**1.11.114. Emgen-** “acı çekmek” (<emge-n-: ED: 160; OTWF: 597).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: emgen- “ızdırıp çekmek” (Maitr: 383); İlkİslami: emgen- “yorulmak, sıkıntı çekmek” (DLT: 638).

**ManTürk:** M I: 9, 11. M III: 11, 14, 29, 42.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *emgen-* fiili “acı çekmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “acı çekmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kim etöz için emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol* “Kim bedeni için *acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.*” (M III 11), *Tuga öle emgenür “Doğup ölüp acı çeker.”* (M III 29), *Anta ötrü üzüti ozakı özke emgentükin iglemekin ölmekin “Ondan ötürü ruhu önceki bedenine acı çekmesini, hastalanmasını ve ölmesini ...* (M I 9), *Üküş ödte baru emgenmiş emgekemezın unıtalm “Uzun zamandan beri çektığımız acıları unıtalm.”* (M I 11).

**1.11.115. Emget-** “acı çektirmek” (<emge-t-: ED: 159; OTWF: 769).

TürkRunik: emget- “eziyet etmek” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: emget- “ızdırıp çektirmek” (Maitr: 383); İlkİslami: emget- “yordurmak, zahmet çektirmek, eziyet çektirmek” (KB: 148), emget- “yormak” (DLT: 638).

**ManTürk:** Chuast: 337, 353. M III: 40, 45. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *emget-* fiili “acı çektirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “acı çektirmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Anıg kılınçka irinçüke kentü özümüzni emgetir biz “Kötü davranışlar yüzünden kendimize acı çektirdik.”* (Chuast 336-337), *Bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez “Çalkantılı, acı çektiren, kötü sürü yerde duyulmaz.”* (M III 45), *Tüzün etözün emgetip il işiñe “Asil bedenine acı çektirip, devletin işine ...”* (M III 40).



**1.11.116. Emle-** “iyileştirmek” (<em+le-: ED: 161; OTWF: 435).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: emle- “ilâçla tedâvî etmek” (Maitr: 383); İlkİslami: emle- “ilaçlamak, tedavi etmek, iyileştirmek” (KB: 149), emle- “ilaç vermek, tedavi etmek, iyileştirmek” (DLT: 638).

**ManTürk:** Pothi: 349.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *emle-* fiili “iyileştirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Uzun öşedmez nizvanilig igig emleteci bolalım “Tutkunun kronik hastalığını iyileştirelim.”* (Pothi 348-349).

**1.11.117. Emsi-** “zehirlenmek” (<em-: ED: 164).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 27.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “zehirlenmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “zehirlenmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Börike sokuşmış böri agzi emsimis “Kurda rastlamış. Kurdun ağzı zehirlenmiş.”* (IrkB 27).

**1.11.118. Emter-** “(saygıyı) üzerine çekmek” (ED: 157).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi 76.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(saygıyı) üzerine çekmek” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin “üzerine çekmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ayaglarig barça siziñe emtertiniz “Tüm saygıyı kendi üzerinize çektiniz.”* (Pothi 75-76).

**1.11.119. Eñittür-** “döndürmek” (<eñit-tür-: ED: 182).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 78.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “döndürmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Tolp sansarıg siziñe enittürtünüz “Tüm samsaraları size döndürdünüz.”* (Pothi 78).

**1.11.120. Er-** “olmak, imek (cevherî fiil)” (ED: 193).

TürkRunik: er- “ermek, olmak, olgunlaşmak; (*el / il, bodun* sözleriyle) kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak, ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde olmak; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: er- “imek” (Maitr: 383), er- “olmak, imek (cevherî fiil)” (Yüan: 331); İlkİslami: er- “olmak, imek (cevherî fiil)” (KB: 152), er- “olmak, imek” (DLT: 641).

**ManTürk:** IrkB: 5, 6, 40. ETY II: 95. ETŞ: 2. ManTürkGed: 19, 22. Yosipas: 2. Licht: 254, 256. Chuast: 23, 25, 27, 29, 30, 32, 34, 36, 55, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 80, 90, 91, 95, 99, 106, 110, 112, 113, 126, 127, 128, 129, 136, 137, 139, 140, 142, 145, 146, 147, 149, 150, 152, 154, 157, 159, 177, 178, 179, 182, 185, 187, 189, 190, 201, 225, 226, 227, 233, 240, 241, 248, 251, 253, 255, 256, 261, 265, 268, 271, 274, 276, 277, 279, 285, 287, 294, 296, 303, 307, 311, 313, 318, 319, 322, 324, 327, 328, 364, 366, 367, 370, 371. Pothi: 27, 30, 34, 39, 41, 65, 82, 93, 94, 96, 98, 115, 169, 174, 178, 180, 182, 252, 299, 304, 314, 315, 351, 447, 449, 452, 457, 487, 509, 510. M I: 7, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 33, 35, 36, 37. M II: 7. M III: 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 45, 46. BT V: 22, 26, 29, 31, 34, 35, 39, 43, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60. TT II: 414, 416, 418. Windgott: 15. Yosipas: 2, 21, 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *er-* fiili “olmak, imek (cevherî fiil)” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Meñilig beg ermiş “Mutlu bir bey imiş.”* (IrkB 5), *Adıglı toñuzlı art üze sokuşmış ermiş “Ayl ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar imiş.”* (IrkB 6), *Antag alp ermiş “Öylesine yiğit imiş.”* (IrkB 40), *Tirgürser teñri tirgürür ölürser teñri ölürür tedimiz erсер “Diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür dediysek...”* (Chuast 26-27), *Yir teñri yok erken öñre ne bar ermiş tipen biltimiz “Yer ve gök yok iken önceden neyin var olduğunu öğrendik.”* (Chuast 200-202), *Toz toprakka batılıp turkaru munkul ertiler “Toz*

*toprağa bulanıp, sürekli çalgın hâldeler idi.*” (Pohti 27), *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz mu erti tınlıglar “Bundan önce yeryüzü ve canlılar yok olmaz mı idi?”* (Pohti 65), *Terkin tarıkur erti “Hızlıca bastırır idi.”* (Pohti 94), *Öğrünçülüğün erelim “Sevinçli olalım.”* (ETŞ 2), *Ol kamag yekler oğlanları kim köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti “O şeytanın tüm çocukları, göklerden yere inmişler idi.”* (M II 7), *Miñ miñ tümen tümen kişiler bar erti “On binlerce kişi var idi.”* (M III 41).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ermez* sözcüğünün ise “geçersiz” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Ermez*** *yaramaz orunlarta tuğmış erseler bu ozup kutrulup teñri yirinte burkanlar uluşınta tuğmakları bolzun “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa oralardan kurtulup, peygamlerin ülkesi, cennette, yeniden doğsunlar.”* (Pohti 509-511).

**1.11.121. Ergür-** “eritmek, (soğuşu) yok etmek” (<erü-: ED: 227; OTWF: 747).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ergür “erimek” (BT III: 84; BT XIII: 203); İlkİslami: ergür- “eritmek” (DLT: 642).

**ManTürk:** Windgott: 40.

Maniheist Uygurca metinlerde, *erü-* “erimek” fiilinden gelen *ergür-* fiili “eritmek, (soğuşu) yok etmek” anlamına gelmektedir: *Tumlığıg erguser “Soğuşu eritir (yok eder).”* (Windgott 39-40).

**1.11.122. Ergür-** “getirmek” (<er-gür-: ED: 227; OTWF: 749).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ergür- “ulaşmak” (DLT: 642).

**ManTürk:** Windgott: 46.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde, tanıklandığı tek örnekte “getirmek” anlamına gelmektedir: *İsigeg ergusür “Sıcağı getirir.”* (Windgott 46).

**1.11.123. Erin-** “erinmek” (ED: 235).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: erin- “tembellik etmek” (DLT: 642).

**ManTürk:** Chuast: 292, 304.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiilin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı örnekler biri şudur: *Toduñşuz uvutsuz suk yek üçün yme korkınçsız köñlümüz üçün erinip ermegürüp erkligin erksizin baçak sıdımız erser “Utanmaz, ahlaksız hırs şeytanı için (Tanrı) korkusu olmayan düşüncemiz (yüzünden) yahut erindiğimiz için isteyerek veya istemeyerek oruç bozduysak ...”* (Chuast 290-294).

**1.11.124. Erksin-** “(devlete, gönüle) hâkim olmak” (<erk+sin-: ED: 227; OTWF: 316).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: erksin- “gaspemek, kendine maletmek; hâkim olmak” (Maitr: 387), erksin- “hâkim olmak, tahakküm etmek” (Yüan: 335); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 16, 19, 22. BT V: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *erksin-* fiili “(devlete, gönüle) hâkim olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Köñülin içre erksinmez “Gönlüne hâkim olamaz.”* (M III 22), *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre “Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerine hâkim olurlar.”* (M III 19).

**1.11.125. Erksire-** “güçsüzleştirmek” (<erk+sire-: ED: 228).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M II: 6.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *erk* “güç” sözcüğüne +sIrA- ekinin gelmesiyle “güçsüzleştirmek” anlamına gelen fiilin, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: ... *erksireyin* ... (M II 6).

**1.11.126. Ermegür-** “ihmal etmek, erinmek” (<ermegü+r-: ED: 232; OTWF: 500).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ermegür- “rahat olmak” (BT III: 84); İlkİslami: ermegür- “tembelleşmek” (DLT: 643).

**ManTürk:** Chuast: 249, 293, 304.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ermegür-* fiili “ihmal etmek, erinmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Korkmatın ermegürüp edgüti tüketi alkanmadımız erser “(Tanrı’dan) korkmadan, ihmalkârca, tam olarak dua etmediyse...”* (Chuast 249-251), *Yme birök kim nomka ermegürser yazuk kılsar “Dahası, eğer kim öğretileri ihmâl ederse, günah işlerse...”* (TT II 418), *Toduñsuz uvutsuz suk yek üçün yme korkınçsız köñlümüz üçün erinip ermegürüp erkligin erksizin baçak sıdımız erser “Utanmaz, ahlaksız hırs şeytanı için (Tanrı) korkusu olmayan düşüncemiz (yüzünden) yahut erindiğimiz için isteyerek veya istemeyerek oruç bozduysak ...”* (Chuast 290-294).

**1.11.127. Ert-** “geçmek, devam etmek” (ED: 202).

TürkRunik: ert- “(ırmak vb. su kütlelerini, dağ, tepe vb. yüksek yerleri) aşmak, geçmek” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: ert- “geçmek; işlemek” (Maitr: 387); İlkİslami: ert- “geçmek” (KB: 158), ert- “geçmek; gitmek” (DLT: 643).

**ManTürk:** Pothi: 314. M II: 6. M III: 14, 17, 18, 38. BT V: 39, 41. TT II: 423. Licht: 256.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ert-* fiili “geçmek, devam etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Köprügi kiñ bolzun men anta sizinçsiz erteysin “Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39), *erttim erser ... kılınçlarta serinmetim erser “.... devam ettiysem .... sabırsız davrandıysam...”* (Pothi 314-315), *Munçada berü teñri ogulu mitri burkan kelgey tipen küdügli ertinizler “O zamandan beri, Tanrı’nın oğlu Mithra burkan gelecek diye devam ediyordunuz.”* (M II 5-6).

**1.11.128. Es-** “esmek” (ED: 240).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: es- “esmek” (KB: 159), es- “esmek; (rüzgâr) savurmak” (DLT: 644).

**ManTürk:** M III: 10.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *es-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yirde sıyarkı yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmek küin ortudan sıyar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve esintisini güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10).

**1.11.129. Esirge-** “esirgemek; üzülme” (ED: 252).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: esirke- “hasislik etmek, cimrilik etmek, esirgemek” (Yüan: 336); İlkİslami: esirke- “acımak, eseflenmek” (KB: 160), esirge- “bir şeyin kaybolmasına üzülme” (DLT: 645).

**ManTürk:** M III: 21. Pothi: 371.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *esirge-* fiili “esirgemek; üzülme” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Türlüg agı barım elgiñerü kelser esirgerü kızganu tutmaz kizlemez “Türlü türlü mal mülk eline geçse; esirmegez, kıskanmaz, gizlemez.”* (M III 21), *Edlig tavarlıg isig özüg esirgetiler “Değerli ve tatlı canları için üzüldüler.”* (Pothi 370-371).

**1.11.130. Esne-** “esnemek” (<*es-in+e-*: ED: 249; <*esn+a-*: OTWF: 419).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: esne- “esnemek” (DLT: 645).

**ManTürk:** IrkB: 10.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiilin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Esnegen bars men “Esneyen kaplanım.”* (IrkB 10).

**1.11.131. Esür-** “mest olmak” (ED: 251).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: esür- “sarhoş olmak” (Maitr: 388); İlkİslami: esür- “sarhoş olmak” (KB: 160).

**ManTürk:** BT V: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, mecazi bir kullanımda görülen *esür-* fiili “mest olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: ***Esürügli*** *aşnuku Vadzivanta Tejri “Mest olmuş, önceki Vadzivanta Tanrı...”* (BT V 33).

**1.11.132. Eş-** “(at) rahvan gitmek” (ED: 255).

TürkRunik: eş- “at rahvan gitmek” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: eş- “tırısa kalkıp dört nala koşmak” (DLT: 646).

**ManTürk:** IrkB: 2.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eş-* fiili “(at) rahvan gitmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yarın kiçe **esür** men “Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum.”* (IrkB 2).

**1.11.133. Eşid- ~ Eşit-** “işitmek, duymak; dinlemek” (ED: 25).

TürkRunik: eşid- “işitmek; arz, talep vb. dikkate almak; (genellikle *kü* ve *sab* sözleriyle) haber almak; (*kulkak* sözüyle) aldırış etmek, önemsemek” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: eşit- ~ işit- “işitmek” (Maitr: 388, 398), eşit- “işitmek, duymak” (Yüan: 336); İlkİslami: eşit- “işitmek, duymak, dinlemek” (KB: 160), eşit- “işitmek, duymak” (DLT: 647).

**ManTürk:** IrkB: 67. Chuast: 351. Pothi: 64, 370, 385. ETŞ: 5, 6. M III: 14, 23, 26, 42. BT V: 41, 50, 61, 66, 69. TT II: 414. Yosipas: 63, 98.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eşid-* ~ *eşit-* fiili “işitmek, duymak; dinlemek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kiçig di[n]tar burua guru **esidlipl** “Genç dindar (mürüt), mürşit kâhinden **işitip** ...”* (IrkB 67), *Üze Tejri **esidti** asra kişi bilti “Üstte Tanrı **işitti**, altta insan bildi.”* (IrkB 54), *Közin körüp kulkakın **esidip** “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile **işitirek**...”* (Chuast 350-351), *Tejriñ bitigin biz **esidelim** “Tanrı’nın kitabını **dinleyelim**.”* (ETŞ 5), *Korug burkan ünin **esidtim** “Bundan Korug burkanın sesini **duydum**.”* (M III 23), *//// tejri mozak **esidgey*** (TT II 414), *Arazan atlig*

*satıgçınıñ ötin erigin esitip bir erser ölümke korktılar “Arazan adlı tüccarın öğütlerini dinleyip, ölümden korktular.”* (Pohti 369-370), *Ol nomta esitip ukar biz “O öğretilerden işidip, (onları) anlarız.”* (Pohti 63-64).

**1.11.134. Eşidtür-** “duyurmak” (<*işid-tür-*: ED: 258; <*eşid-tür-*: OTWF: 802).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: eşittür- “duyurmak, işittürmek” (Yüan: 337); İlkİslami: eştür- “işittirmek, haber vermek” (KB: 162), eştür- “işittirmek” (DLT: 647).

**ManTürk:** M III: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde *eşidtür-* fiili, eksik okunan tek örnekte tanıklanmıştır: ////////////// *eşidtürüy* ////////////// (M III 28).

**1.11.135. Eştil-** “duyulmak” (<*işid-il-*: ED: 258; <*eşt-il-*: OTWF: 660).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: iştil- “işitilmek” (Maitr: 398), eştil- “işitilmek, duyulmak” (Yüan: 337); İlkİslami: eştil- “işitilmek” (DLT: 647).

**ManTürk:** M I: 26. M III: 45. BT V: 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *eştil-* fiili “duyulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “duyulmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bulgaklı emgetigli yavlak ügür yirde eştilmez “Çalkantılı, acı çektiren, kötü sürü yerde duyulmaz.”* (M III 45), *Yokaru kodı ilgerü kirü atı istilmis “Yukarıda aşağıda ileride geride adı duyulmuş.”* (M I 26), *Eki tümen bire yirden eştilür “Yirmi bin bire uzaklıktaki yerden (bile) duyulur.”* (BT V 46).

**1.11.136. Et-** “ötmek” (ED: 39).

TürkRunik: et- “gök gürlemek; böğürmek” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: et- “ötmek” (Yüan: 337); İlkİslami: öt- “ötmek” (KB: 365), öt- “ötmek” (DLT: 792).

**ManTürk:** IrkB: 21.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *et-* fiili “ötmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ötmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Karı üpgük yıl yarumazken etdi “Yaşlı çavuş kuşu sabah henüz gün ağarmamışken öttü.”* (IrkB 21).



**1.11.137. Evir-** “tekrarlamak; tercüme etmek” (ED: 14).

TürkRunik: ebir- “evirmek, çevirmek; (bir yeri) dolanarak ilerlemek; *ili* yönetmek, çekip çevirmek” (Şirin, 2016: 726); BuddhUyg: evir- “çevirmek, sevâbı tevcih etmek” (Maitr: 390); İlkİslami: evür- “evirmek, çevirmek, döndürmek” (KB: 165), evür- “ters çevirmek” (DLT: 651).

**ManTürk:** Pothi: 517. ETŞ: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *evir-* fiili “tekrarlamak; tercüme etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan iki örneği şudur: .../.../ka **evirer** ben “... **tercüme ediyorum.**” (Pothi 517), Öyü **evirür** men “*Düşünüp düşünüp durdukça ...*” (ETŞ 4).

**1.11.138. Evril-** “(yanlıştan) dönmek” (<*evir-il-*: ED: 14; OTWF: 659).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: evril- “çevrilmek, dönmek” (Maitr: 390); İlkİslami: evril- “dönmek, devretmek” (KB: 165), evrül- “(yüzünü) dönmek” (DLT: 651).

**ManTürk:** Pothi: 373.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *evril-* fiili “(yanlıştan) dönmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Arazan atlıg satıgçınıñ öti erigi üze **evrilip** yazukların ökünü yaşların akıtu ... manastar hirz kılıtar “Arazan adlı tüccarın nasihatleri üzerine yanlışlarından dönüp pişman olarak ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.”* (Pothi 372-373).

**1.11.139. İçgın-** “düşürmek; terk etmek” (ED: 23).

TürkRunik: içgın- “çıkarmak, düşürmek, ayırmak, koparmak, sökmek; (*il, törü* veya *kaganı*) yitirmek, elden kaçırmak” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: içgın- “kaybetmek” (Yüan: 340); İlkİslami: içgın- “kaçırmak; kaybedilmek, yok edilmek, elden gitmek; yakalatmak” (KB: 181), içgın- “kaçırmak; kaçmak; kendini tutamayıp osurmak” (DLT: 655).

**ManTürk:** IrkB: 22. M III: 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *içgın-* fiili “düşürmek; terk etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “düşürmek; terk etmek” anlamlarında tanıklanan

örnekleri şunlardır: *Uzun tonlug közüñüsin kölke ıçınmış “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş.”* (IrkB 22), *Birök ol kişi biligin ögin köjülin ıçınсар kodsar “Eğer o kişinin bilgisini, aklını, düşüncesini **terk ederse** ...”* (M III 18).

**1.11.140. Id-** “göndermek; (*tirig* ile) canlı bırakmak, canını bağışlamak” (ED: 37).

TürkRunik: *ıd-* ~ *yıd-* ~ *ıt-* “göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (*sab* sözüyle) mesaj göndermek; (*törü* sözüyle) Türk töresine uymamak; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: *ıd-* “göndermek; neşretmek” (Maitr: 391), *ıd-* “tasvirî fiil” (Yüan: 340); İlkİslami: *ıd-* “salmak, göndermek, serbest bırakmak; geçirmek, ulaştırmak” (KB: 181), *ıd-* “göndermek” (DLT: 655).

**ManTürk:** IrkB: 19. Chuast: 15, 279. M I: 14. M III: 17. BT V: 34, 41, 67, 69. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ıd-* fiili “göndermek; bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötüğke ıdmış “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsize duaya **göndermiş**.”* (IrkB 19), *Teñri yiriñerü ıdur “Tanrı yerine **gönderir**.”* (M III 17), *Alkumı ölürgey bir tirig ıdmagaylar “Hepsini öldürecek, kimseyi canlı **bırakmayacak**.”* (TT II 414). Örnekte, *tirig ıd-* “canlı bırakmak, canını bağışlamak” gibi bir anlamı ifade etmektedir. *Kentü tugmış kılınmış meñigü teñri yirin unıtı ıddı yaruk teñrilerde adrılıtı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ezeli Tanrı yerini unuttu ve ışık, tanrılardan ayrıldı.”* (Chuast 14-16).

**1.11.141. Iгла- ~ Yıгла-** “ağlamak” (<\*ıg+la-: ED: 85; *yıгла-*: OTWF: 451).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yıгла-* “ağlamak, mâtem tutmak” (Maitr: 507); İlkİslami: *yıгла-* “ağlamak” (KB: 538), *ıгла- ~ yıгла-* “ağlamak” (DLT: 655, 970).

**ManTürk:** ETŞ: 6. M III: 13, 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ıгла- ~ yıгла-* fiili “ağlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ağlamak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ot sub kutı ıglayur “Ateş ve su saadeti **ağlar**.”* (ETŞ 6), *Amtı tüzünler bilgeler artuk*

**yıglaman** “Şimdi, asiller bilgeler artık **ağlamayın**.” (M III 43), **Iglamak** oñtun erür “**Ağlamak**, ondandır.” (M III 13).

**1.11.142. Inan-** “inanmak” (<\**ina-n-*: ED: 188; *inan-*: OTWF: 601).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: inan- “inanmak, itimat etmek” (Maitr: 392); İlkİslami: inan- “inanmak, güvenmek” (KB: 182), inan- “güvenmek” (DLT: 655).

**ManTürk:** Chuast: 213. M III: 11, 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *inan-* fiili “inanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “inanmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Burkanlarka **inantumuz** “Peygamberlere **inandık**.”* (Chuast 213), *Agı köñülün **manu** sizinmetin kizleñ “Hazine olan gönlünüzü **inanarak** şüphe etmeden gizleyin.”* (M III 11).

**1.11.143. Iy-** “bastırmak” (ED: 266).

TürkRunik: iy- “hükümlerlik etmek, egemenlik kurmak, zapturapt altına almak” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: iy- “bastırmak” (TT VI: 254); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iy-* fiili “bastırmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bastırmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Anın tınlıglar öpke nızbanıların **ıya** basa umadın ok “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını **bastıramazlar**.”* (TT II 425).

**1.11.144. İç-** “içmek” (ED: 19).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: iç- “içmek” (Maitr: 392); İlkİslami: iç- “içmek” (KB: 185), iç- “içmek” (DLT: 660).

**ManTürk:** IrkB: 17. M III: 27. BT V: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iç-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Sub **içipen** yaş yipen ölümde ozmiş “Su **içip** taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol suvug **içser** ... iginte öjedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri*

*hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.” (BT V 51).*

**1.11.145. İder-** “takip etmek” (ED: 67).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ider- “tâkip etmek, peşinden gitmek, peşine düşmek” (Yüan: 342); İlkİslami: eder- “takibetmek, kovalamak” (KB: 138), eder- “izini takip etmek; avlamaya çıkmak” (DLT: 632).

**ManTürk:** M I: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ider-* fiili “takip etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “takip etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yme muygak sığınug uvutsuz bilig için iderür ermiş “Dahası, dişi geyik erkek geyiği ahlaksızlık için takip edermiş.” (M I 35).*

**1.11.146. İgdül-** “beslenmek” (<*igid-il-*: ED: 104; OTWF: 660).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: igdil- “terbiye edilmek, eğitilmek” (KB: 189), igdil- “yetiştirilmek” (DLT: 661).

**ManTürk:** M III: 45.

Maniheist Uygurca metinlerde, *igdü-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ögrünçün z yvdan igdülürler (M III 45).*

**1.11.147. İgid-** “beslemek; korumak” (ED: 103).

TürkRunik: igid- ~ egit- “beslemek, doyurmak; (*yılki* sözüyle) hayvan beslemek; (*kagan*) *bodunu* korumak, himaye etmek, kalkındırmak; (*teñri* ve *yer*) himaye etmek” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: igit- “bakmak, dikkat etmek” (BT XIII: 212); İlkİslami: igid- “terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek” (KB: 189), igid- ~ igit- “yetiştirmek” (DLT: 662).

**ManTürk:** ManTürkGed: 26. M I: 23. M III: 14. BT V: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *igid-* fiili “beslemek; korumak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “beslemek; korumak” anlamlarında tanıklanan

örneklerinden bazıları şunlardır: *İlig oğlu tiginig avurtalar eliginte **igidürce*** “Hükümdarın oğlu şehzadeyi sütannelerin elinde **besler gibi** ...” (M III 14), *Küyü küzedü tutup açını **igdür** siz* “Göz kulak olup, **korursunuz.**” (ManTürkGed 25-26).

**1.11.148. İgide-** “yalan söylemek” (<igid+e-: ED: 104; OTWF: 420).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 33, 138, 173.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *igid* “yalan” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yalan söylemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Neçe igid **igidedimiz** erser* “Ne kadar **yalan söylediysek**...” (Chuast 137). *Teñrim söde berü bilmetin teñrike **igideyü** muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser* “Tanrım, ezelden beri farkında olmadan, Tanrı’ya **yalan söyleyerek** böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...” (Chuast 32-34).

**1.11.149. İgle-** “hastalanmak” (<ig+le-: ED: 107; OTWF: 437).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: igle- “hastalanmak” (Maitr: 393); İlkİslami: igle- “hasta olmak, hastalanmak” (KB: 190), igle- “hasta olmak” (DLT: 662).

**ManTürk:** M I: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ig* “hastalık” sözcüğünden gelen *igle-* fiili “hastalanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Anta ötrü üzüiti ozakı özke emgentükin **iglemekin** ölmekin* “Ondan ötürü ruhu önceki bedenine acı çekmesini, **hastalanmasını** ve ölmesini ...” (M I 9).

**1.11.150. İl-** “bağlamak” (ED: 125).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: il- “yakalamak; sabitlemek, tutturmak” (BT XIII: 212); İlkİslami: il- “ilişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek” (KB: 193), il- “(diken vb. takılıp) çekmek” (DLT: 664).

**ManTürk:** Pothi: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *il-* fiili “bağlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Bodulmıklıg ilgü tüpke sırlımlşarka “Bağlanmışların köklerine tutturuldular...”* (Pothi 52-53).

**1.11.151. İlen-** “hüküm sürmek, hâkim olmak” (<*il+le-n-*: ED: 148).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: illen- “yönetmek, kural koymak” (TT VI: 189); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 15. M III: 16, 19, 20, 22, 27, 43. BT V: 44. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ilen-* fiili “hüküm sürmek, hâkim olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “hüküm sürmek, hâkim olmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Anta kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre “Ondan sonra hükümdarlar kendi devletlerine hâkim olurlar.”* (M III 19), *Agı baram köziñe neñ ilenmegey “Mal mülk, gözünde asla hüküm süremeyecek.”* (M I 15).

**1.11.152. İlin-** “bağlanmak; (tuzağa) takılmak” (<*il-in-*: ED: 148; OTWF: 602).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ilin- “bağlanmak, yakalanmak, yapışmak” (Yüan: 343); İlkİslami: ilin- “yakalanmak, tutulmak, kapılmak, kaptırmak” (KB: 196), ilin- “tuzağa takılmak, esir düşmek; lanete uğramak” (DLT: 664).

**ManTürk:** IrkB: 61. Pothi: 50, 168. M III: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ilin-* fiili “bağlanmak; (tuzağa) takılmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tuymatın tuzakka ilinmiş “Farkına varmadan tuzağa takılmış.”* (IrkB 61), *Yavşınmış ilinmiş atkagtın “Sadakatinden bağlanmış.”* (Pothi 167-168).

**1.11.153. İn-** “inmek” (ED: 168).

TürkRunik: in- “inmek” (Şirin, 2016: 729); BuddhUyg: in- “inmek” (ED: 395); İlkİslami: in- “inmek” (KB: 198), in- “inmek” (DLT: 665).

**ManTürk:** Chuast: 4. Pothi: 35, 40, 58, 66. M I: 19. M III: 8, 12, 23, 35, 40, 42. BT V: 30, 40, 41, 57, 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *in-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Üstürti kodı inmeser* “Yukarıdan aşağı *inmezse.*” (Pothi 40), *Burkanlarta kin intiniz* “Peygamberlerden sonra *indiniz.*” (Pothi 66), *ödün ödün inmiş burkanlar kutı* (M III 42), *Turug yaruk büğü teñrimiz teñri yirinten inti* “Duru, ışıltılı, bilge Tanrı’mız, gökyüzünden *indi.*” (M III 35), *Altı kaçığ üze azmışlarka agmak inmek* *azunlarığ körkittiniz* “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun *iniş* ve çıkışlarını gösterdiniz.” (Pothi 58), *Antada kin yme firışteler ingey* “Ondan sonra da melekler *inecek.*” (BT V 40), *İkidin ingüsin* *ol sekiz taglar basa tutar* “İkiden *inmesiyle* o sekiz dağı baskı altında tutar.” (M III 8).

#### 1.11.154. İnçege- “azat edilmek”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *inçge-* fiili “azat edilmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Üzütlerig inçgedük* için “*Ruhları azat edildiği için ...*” (BT V 65).

#### 1.11.155. İntür- “indirmek” (<*in-dür-*: ED: 180; <*en-tür-*: OTWF: 803).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *intür-* “koymak; (tamga) bastırmak” (BT XIII: 213); İlkİslami: *indür-* “indirmek” (KB: 198), *indür-* “indirmek” (DLT: 666).

**ManTürk:** M III: 30.

Maniheist Uygurca metinlerde, *intür-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Bu yirde muñlugun intürü* *basınturu yorıyur siz* (M III 30).

#### 1.11.156. İrin- “bozulmak” (<*ir-in-*: ED: 235).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *irin-* “sıkkın olmak” bkz. ED: 235; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irin-* fiili “bozulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bozulmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yir sub kuti irinür* “*Yer ve su saadeti bozulur.*” (ETŞ 6).

**1.11.157. İrinçke-** “merhamet etmek” (<*irinç+ke-*: ED: 237;<*erinç+ke-*: OTWF: 459).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *irinçke-* “acımak, merhamet etmek” (Yüan: 344); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 113. M III: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irinçke-* fiili “merhamet etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ayig kılınçlıglarıg soyurkayu irinçkeyü yarlıkatıñız* “*Kötü davranışlılara merhamet etmeyi emrettiniz.*” (Pothi 113). Fiil, bir örnekte de *irinçle-* olarak görülmektedir. Bu örnekte, fiilin yazımının yanlış olma ihtimali vardır: *İrinçlemek yarlıkamak ////////////// kızıl kanlıg //////////////* (M III 31).

**1.11.158. İriş-** “erişmek” (<*ir-iş-*: ED: 239; <*er-iş-*: OTWF: 557).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 77.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *iriş-* fiili “erişmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “erişmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *İrişmekig sergürtüñüz* “*Erişmelerine mâni oldunuz.*” (Pothi 77).

**1.11.159. İrklet-** “çiğnetmek” (<*irkle-t-*: ED: 227; OTWF: 773).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *irkle-* “adım atmak” (BT XXV: 367); İlkİslami: *iklet-* “(yere) bastırmak” (DLT: 663).

**ManTürk:** Pothi: 47.



Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *irklet-* fiili “çiğnetmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “çiğnetmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Beş azunug irkletip ozgurtunuz “Beş varoluş hâlini çiğnetip, kurtardınız.”* (Pohti 47).

**1.11.160. İşle-** “yapmak; yerine getirmek, uygulamak” (<*iş+le-*: ED: 262; OTWF: 438).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: işle- “işlemek, yapmak, ifa etmek” (Yüan: 345), işle- “işlemek” (Maitr: 398); İlkİslami: işle- “işlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak” (KB: 206), işle- “çalışmak” (DLT: 670).

**ManTürk:** Chuast: 153, 335. M I: 10, 11. M III: 26. TT II: 414.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *işle-* fiili “yapmak; yerine getirmek, uygulamak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kün ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser “Güneş ve Ay Tanrıların onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...”* (Chuast 152-154), *Neçe sözlemesig irinçülüğ söz sözleyür biz neçe işlemesig iş işleyür biz “Ne kadar söylemememiz gereken günah dolu sözler sarf ettiyse, ne kadar yapmamamız gereken işler yaptıysak.”* (Chuast 333-335), *Teñri aygın tüketi işleyür biz “Tanrı’nın emrini tamamen yerine getiririz.”* (TT II 414), *Ayduk iseñezen tüketi işledemez “Emredilen şeyleri tamamen uygulayamadık.”* (M I 10-11).

**1.11.161. İşlet-** “işletmek, yaptırmak” (<*iş+le-t-*: ED: 263; OTWF: 773).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: işlet- “işletmek, kullanmak” (Yüan: 346); İlkİslami: işlet- “işletmek, kullanmak, sarfetmek” (KB: 207), işlet- “iş yaptırmak, çalıştırmak” (DLT: 670).

**ManTürk:** Pohti: 69, 72, 80.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *işlet-* fiili “işletmek, yaptırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “işletmek, yaptırmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Adınlarka asıgılg işig işletiniz “Başkaları için yararlı işler yaptırdınız.”* (Pohti: 68-69), *Turug edgü kılınçlıg işlerig işlettiniz “Saf, iyi ameller işlettiniz.”* (Pohti 79-80), *Tegimligçe işlerig işletiniz “Değerli işler yaptırdınız.”* (Pohti 72).

**1.11.162. İt- ~ Et-** “etmek, yapmak; düzene sokmak, düzen sağlamak, inşa etmek, süslemek” (ED: 36).

TürkRunik: it- ~ et- “etmek; bodun ve törü düzeni kurmak; asker konuşlandırmak; mimari yapı kullanmak; takdir etmek; (*teñri*) nizam vermek, düzenlemek” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: it- “teçhiz etmek, süslemek, yapmak, düzenlemek” (Maitr: 399); İlkİslami: it- “yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak” (KB: 207).

**ManTürk:** Chuast: 266. Pothi: 291. IrkB: 48. BT V: 24, 56. M I: 14, 15. Licht: 261. Windgott: 35.

Maniheist Uygurca metinlerde, *it-* ~ *et-* formlarında görülen fiilin “etmek, yapmak; düzene sokmak, düzen sağlamak, inşa etmek, süslemek” gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Biz adruk adruk **etip** yaratıp nomka kigürsüg törü bar erti “Bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa ulaştırmamız dinimizin gereği idi.”* (Chuast 266-268), *İlig **itmiş** men “Ülkeyi **düzene sokmuşum.**”* (IrkB 48), ***İtdeci** vam teñri “**Düzeni sağlayacak Vam Tanrı; Efendim!**”* (BT V 24), *Yme yirig teñrig yaratgalı **itgeli** anuntılar “Dahası, yeri ve göğü yaratmak, **inşa etmek** için hazırlandılar.”* (M I 14), *Evig barkıg kereküg sipirür arıtır **iter** tölteyür “Evi barkı süpürür, temizler, **hazırlar**, tefriş eder...”* (Windgott 33-35).

**1.11.163. İtil-** “hazırlanmak, inşa edilmek, süslenmek” (<*it-il-*: ED: 56; <*et-il-*: OTWF: 660).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: itil- “yapılmak, teçhiz edilmek” (Maitr: 399); İlkİslami: itil- “düzelmek, yapılmak; yoluna girmek” (KB: 208), itil- “düzelmek; igelişip serpilmek ve kendi başına bırakılmak” (DLT: 671).

**ManTürk:** M I: 8. M III: 41. BT V: 34. Licht: 253.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *itil-* fiili “hazırlanmak, inşa edilmek, süslenmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***İtilmiş** yir suv erür “**İnşa edilmiş** yeryüzüdür.”* (M III 41), *Bu yirgerü ödlüg yirig suvug **itilmiş** “Bu yeryüzüne geçici yeryüzü **inşa edilmiş.**”*

(BT V 34), *Urdun bazgan kışgaç kim kentü ulug temiren itilmis “Örs, çekiç ve kışkaç ki, (hepsi) ulu demirden hazırlanmıştır.”* (M I 8).

**1.11.164. Kadgur-** “özlemek” (<*kadgu+r-*: ED: 599; OTWF: 500).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kadgur- “kaygılanmak” (KB: 214), kadgur- ~ kaygur- “kaygılanmak, üzölmek” (DLT: 675, 695).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kadgur-* fiili “özlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “özlemek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kaşınçığımın öyü kadgurur men “Sevgilimi düşünüp, özlem duyuyorum.”* (ETŞ 4), *Kadgurdukça kaşı körtlem kavışığısayur men “Kaşı güzelimi özledikçe, kavuşmak istiyorum.”* (ETŞ 4).

**1.11.165. Kakın-** “itiraf etmek” (<*kakı-n-*: OTWF: 603).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kakın- “pişman olmak” (BT XIII: 225); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 25.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kakın-* fiili “itiraf etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “itiraf etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kakınalım açalım “İtiraf edelim, açıklayalım.”* (BT V 25).

**1.11.166. Kal-** “kalmak; (yalnız) kalmak; (arkada) kalmak; durmak” (ED: 615).

TürkRunik: kal- “kalmak; (sağ) kalmak; (çaresiz) kalmak; *yir sub* sahıpsiz kalmak; (*kañ* sözüyle) babasız kalmak; (dul) kalmak; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: kal- “kalmak” (BT III: 95; Maitr: 400); İlkİslami: kal- “kalmak” (KB: 215-216), kal- “kalmak; terk edilmek, bırakılmak” (DLT: 678).

**ManTürk:** IrkB: 9, 13, 17, 38. Pothi: 46. ETŞ: 5. ManTürkGed: 8. M III: 8, 13. TT II: 416, 423.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kal-* fiilinin “kalmak; (yalnız) kalmak; (arkada) kalmak; durmak” anlamlarında tanıklandığı örneklerinden bazıları

şunlardır: *Kamış ara kalmış “Kamışlar arasında kalmış.”* (IrkB 38), *Tenriliğ kurtga yurtta kalmış “Dindar (bir) yaşlı kadın metruk kamp yerinde (yalnız) kalmış.”* (IrkB 13), *Özlük at öñ yirde arıp oñup turu kalmış “(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış.”* (IrkB 17), *Ulinçığ sansarta kaltımız “Dolambaçlı sansarda kaldık.”* (Pohti 46), *Tavari turguru kalır “Malı mülkü arkada kalır.”* (ETŞ 5), *Kara kuzgun teg toprak üze kalayın “Kara kuzgun gibi toprağın üzerinde kalayım.”* (ManTürkGed 7-8).

**1.11.167. Kalı-** “uçmak” (ED: 617).

TürkRunik: Ø ama kalış- “birlikte ayağa kalkmak; baş kaldırmak, isyan etmek” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kalı- “havaya yükselmek; zıplamak vb.” bkz. ED: 617; İlkİslami: kalı- “at vb..) zıplamak, taşkınlık yapmak” (DLT: 679).

**ManTürk:** IrkB: 35, 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kalı-* fiili “uçmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “uçmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu kanatlarına vurup onunla uçmuş ve (onu) anasına babasına eriştirmiş.”* (IrkB 35), *Togan kuşuñ tırñaki ügüşüpen kalıyu barmış “Doğanın pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş.”* (IrkB 44).

**1.11.168. Kamıl-** “düşmek” (<*kam-ıl-*: ED: 628; OTWF: 661).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kamıl- “yere düşmek” (BT XIII: 224); İlkİslami: kamıl- “yan yatmak” (DLT: 681).

**ManTürk:** IrkB: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kamıl-* fiili “düşmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “düşmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tagda kamılmış “Dağda düşmüş.”* (IrkB 12).

**1.11.169. Kamşa-** “kımıldamak” (<*kamış+a-*: ED: 629).

TürkRunik: Ø ama kamşat- “(birisini veya bir şeyi) sarsmak, silkelemek, dengesizleştirmek, istikrarını bozmak; (*adak* sözüyle) savaşta yenilmek üzere olmak, bozguna uğramaya ramak kalmak” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: kamşa- “hareket etmek, sallanmak, titremek” (Yüan: 349); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 16, 25, 37, 39. BT V: 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kamşa-* fiili “kımıldamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kımıldamak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Teñrilerniñ bek katıg tepremez kamşamaz ornagları orunları “Tanrıların katı, sağlam, sarsılmaz, kımıldamaz yerleri.”* (BT V 32), *Yiliñe kudursuğıña tegi yagrıpan kamsayu umatın turur “Yelesine ve kuyruğına kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor.”* (IrkB 16).

**1.11.170. Kamşat-** “(yerinden) oynatmak” (<*kamiş+a-t-*: ED: 629; <*kamşa-t-*: OTWF: 774).

TürkRunik: kamşat- “(birisini veya bir şeyi) sarsmak, silkelemek, dengesizleştirmek, istikrarını bozmak; (*adak* sözüyle) savaşta yenilmek üzere olmak, bozguna uğramaya ramak kalmak” (Şirin, 2016: 731); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 225. Windgott: 16.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kamşat-* fiili “(yerinden) oynatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ornınta kamşattımız erser teñri tamgası buzultu erser “Yerlerinden oynattıysak ve (bu yüzden) Tanrıların nişanını bozduysak...”* (Chuast 225-227), *Igaçıg kamşatıglı bedüklentürügli ... ay tip okıyurlar “Ağacı yerinden oynatan ve büyüten Ay diye çağırırlar.”* (Windgott 16-18).

**1.11.171. Kan-** “tatmin olmak” (ED: 632).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kan- “kanmak, doymak” (Maitr: 401); İlkİslami: kan- “(suya) kanmak, doymak” (DLT: 681).

**ManTürk:** Pothi: 516.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kan-* fiili “tatmin olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “tatmin olmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Közünürteki küşüşleri **kanzun** “Hâlihazırdaki arzuları **tatmin olsun.**”* (Pothi 516).

**1.11.172. Kap-** “kapmak” (ED: 580).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kap- “kapmak, yakalamak” (U III: 69); İlkİslami: kap- “tutmak” (KB: 221), kap- “kapmak; çalmak” (DLT: 683).

**ManTürk:** IrkB: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kap-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Togan kuş teñriden kodı tabışgan tipen **kapmış** “Bir doğan (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) **kapmak** istemiş.”* (IrkB 44).

**1.11.173. Karar-** “kararmak” (<*kara+r-*: ED: 663; OTWF: 501).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: karar- “kararmak” (BT XIII: 225); İlkİslami: karar- “kararmak” (KB: 224), karar- “kararmak” (DLT: 685).

**ManTürk:** Pothi: 89.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karar-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: ***Kararmış** köñüllüg “**Karanlık düşünceli...**”* (Pothi 89).

**1.11.174. Karı-** “yaşlanmak” (ED: 645).

TürkRunik: karı- “ihtiyarlamak, yaşlanmak” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: karı- “ihtiyarlamak” (Maitr: 403); İlkİslami: karı- “kocamak, yaşlanmak” (KB: 224), karı- “yaşlanmak” (DLT: 686).

**ManTürk:** BT V: 59. M III: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *karı-* fiili “yaşlanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yaşlanmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Karımakanaz** kelgey “**Yaşlılığımız gelecek.**”* (BT V 59), ***Karımak** oñtun erür* (M III 13).

**1.11.175. Kat-** “katmak” (ED: 594).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kat- “karıştırmak; bîtap düşmek” (Maitr: 403); İlkİslami: kat- “katmak, karıştırmak” (KB: 227), kat- “katmak, ilave etmek, karıştırmak” (DLT: 692).

**ManTürk:** Windgott: 42, 49.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kat-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Suvka katsar sogıtır “Suya katsa soğutur.”* (Windgott 49), *İsig suvug kim tumlig suvka katsar ötrü içiglik ... bolur “Sıcak suyu soğuk suya kattığı zaman, (o su) içimlik olur.”* (Windgott 40- 42).

**1.11.176. Katıglan- ~ Kataglan-** “zorlanmak” (<*kat-ig+la-n-*: ED: 600; <*katıg+lan-*: OTWF: 512).

TürkRunik: *katıglan-* “katılaşmak, sertleşmek; çalışmak, çabalamak, didinmek, emek sarf etmek” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: *kataglan-* “gayret etmek, ceht etmek” (Kuan: 41), *katıglan- ~ kataglan-* “cehdetmek” (Maitr: 404), *katıglan-* “katlanmak, gayret etmek, cehdetmek” (Yüan: 352); İlkİslami: *katıglan-* “katlanmak, çabalamak” (KB: 227), *katıglan-* “çabalamak, çalışıp çabalamak” (DLT: 692).

**ManTürk:** Pothi: 176, 179, 482. M III: 9, 13, 21. TT II: 414, 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *katıglan- ~ kataglan-* fiili “zorlanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “zorlanmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Teñriken inçek katıglantı “Hükümdar böyle zorlandı.”* (TT II 414), *Kirtü törülerte katıglanu “Doğru öğretilerle kendilerini zorladılar.”* (Pothi 176), *Arıg nomlarta katıglanu “Saf öğretilerde kendilerini zorladılar.”* (Pothi 179-180), *//maka kataglansar terkleser “... zorlansa, acele etse.”* (M III 13).

**1.11.177. Katıl-** “karışmak; birlikte olmak” (<*kat-ıl-*: ED: 601; OTWF: 662).

TürkRunik: *katıl-* “katılmak, eklenmek, karışmak; askerî birliğe katılmak, müttefik olmak” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: *katıl-* “karışmak” (Maitr: 404), *katıl-*

“karıştırılmak” (BT VII: 95); İlkİslami: katıl- “katılmak, karıştırılmak” (KB: 228), katıl- “karışmak, katılmak, ilave edilmek; cinsî münasebette bulunmak” (DLT: 692).

**ManTürk:** M I: 5, 17, 21. Chuast: 7, 13, 77, 205.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *katıl-* fiili “karışmak; birlikte olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “karışmak; birlikte olmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Teñrili yekli yaruklı karalı ol ödün **katıldı*** “O zaman Tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) **karıştı**.” (Chuast 6-7), *Ölügüg kuçup uvutsuz bilig sürüp ol ölügke **katıltı*** “Ölüyü kucaklayıp, ahlaksızca ol ölüyle **birlikte oldu**.” (M I 5), *Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligiñe **katılıp** ögsüz köñülsüz boltı* “En büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile **karışıp düşüncesiz oldu**.” (Chuast 10-14), *Sön yeklügün sünüşüp balıkdukın karaka **katıltukın*** için “Ezelden beri şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa **karıştığı için ...**” (Chuast 75-78).

**1.11.178. Kavış-** “kavuşmak” (<\*kav-ış-: ED: 588; <kavı-ş-: OTWF: 560).

TürkRunik: kabış- “toplanmak, bir araya gelmek, birleşmek; politik ve askerî ittifak yapmak” (Şirin, 2016: 730); BuddhUyg: kavış- “buluşmak, kavuşmak” (Maitr: 404), kavış- “birleşmek, karşılaşmak, uyuşmak” (Yüan: 353); İlkİslami: kavuş- “kavuşmak” (KB: 229), kavuş- “bitişmek; cinsî münasebette bulunmak; kavuşmak” (DLT: 694).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kavış-* fiili “kavuşmak”; *kavışığsa-* ise “kavuşmayı istemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Kadgurdukça kaşı körtlem **kavışığsayur** men “Kaşı güzelimi özledikçe, **kavuşmak istiyorum**.”* (ETŞ 4).

**1.11.179. Kavşur-** “(kol) kavuşturmak” (<\*kav-ış-ur-: ED: 588; <kavş-ur-: OTWF: 715).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kavşur- ~ kavışur- “kavuşturmak, bitiş-tirmek” (Maitr: 404), kavşur- “bir araya getirmek; (ellerini) kavuşturmak” (HT X: 145); İlkİslami: kavşur- “kavuşturmak” (KB: 229).



**ManTürk:** M III: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kavşur-* fiili “kavuşturmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kavuşturmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kolumın kavşurup siziñerü alkangalı turur men “Kollarımı kavuşturup size dua etmek için duruyorum.”* (M III 26).

**1.11.180. Kazgan-** “kazanmak” (<\*kaz-ıg+a-n-: ED: 683; <kazgan-: OTWF: 604).

TürkRunik: *kazgan-* “kazanmak, kazanç elde etmek, sanimet sağlamak; (*il, bodun, törü* sözleriyle) kazanmak, elde etmek, edinmek, fethetmek) Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: *kazgan-* “kazanmak” (ED: 405); İlkİslami: *kazgan-* “kazanmak” (KB: 231), *kazgan-* “kazanmak” (DLT: 696).

**ManTürk:** BT V: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kazgan-* fiilinin “kazanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kazgantum erser “Kazandıysam...”* (BT V 22)

**1.11.181. Keç-** “geçmek” (ED: 693).

TürkRunik: *keç-* “geçmek, (ırmak vb. su kütlelerini) aşmak” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: *keç-* “geçmek” (Maitr: 405); İlkİslami: *keç-* “geçmek, ölmek” (KB: 232; DLT: 697).

**ManTürk:** Windgott: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *keç-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Kamag yir suvug keçgülüg ... kılur “Tüm yeryüzünü geçilecek ... kılar.”* (Windgott 28-30).

**1.11.182. Keçür-** “(sudan) geçirmek” (<*keç-ür-*: ED: 698; OTWF: 715).

TürkRunik: *keçür-* “geçirmek” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: *keçür-* “geçirmek” (BT XIII: 214); İlkİslami: *keçür-* “geçirmek, bağışlamak” (KB: 233), *keçür-* “(suyu, günü vb..) geçirmek; öldürmek; (günahı, suçu) affetmek” (DLT: 699).

**ManTürk:** Pothi: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *keçür-* fiilinin “(sudan) geçirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Emgeklig taluytın keçürtünüz* “Izdırap denizinden geçirdiniz.” (Pohti 51).

**1.11.183. Ked-** “giymek” (ED: 700).

TürkRunik: Ø ama kedim “giyim, kuşam” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: ked- “giymek” (Maitr: 405); İlkİslami: ked- “giymek” (KB: 235), ked- “giymek” (DLT: 699).

**ManTürk:** M I: 7. M III: 9. TT II: 416. Yosipas: 3.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ked-* fiili “giymek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “giymek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kentü al //// kedip altunlug örgin üze olurdu “Kendi kırmızı ... giyip, altınlı taht üzerine oturdu.”* (TT II 416), ... *tonça kedip “... elbise gibi giyip ...”* (M III 9), *ton kedmişin* (M I 7).

**1.11.184. Kedil-** “bürünmek; başka bedene girmek” (<*ked-il-*: ED: 703; OTWF: 662).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kedil- “giyinmek” (BT VII: 89); İlkİslami: kedil- “giyilmek” (DLT: 699).

**ManTürk:** M I: 21. M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kedil-* fiili “bürünmek; başka bedene girmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “bürünmek; başka bedene girmek” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Nomkutı kedilmiş kentü kanımız “Öğreti mutluluğuna bürünmüş kendi hanımız...”* (M III 36), *Buzagu kim arslanka kedilip ...ug titretir butarlayur “Buzağı ki, aslanın bedenine girip ... titretir, parçalar.”* (M I 18).

**1.11.185. Kedür-** “giydirmek” (<*ked-ür-*: ED: 705; OTWF: 715).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kedür- “giydirmek” (Maitr: 405); İlkİslami: kedür- “giydirmek” (KB: 235), kedür- “giydirmek” (DLT: 700).

**ManTürk:** M III: 16.

Maniheist çevreye ait Eski Türkçe metinlerde, *kedür-* fiili “giydirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “giydirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tıntura teñri üze kedürür “Tıntura Tanrı üzerine **giydirir.**” (M III 16).*

**1.11.186. Kel-** “gelmek; uğramak; (gereksiz) gelmek” (ED: 715).

TürkRunik: gelmek; saldırmak; (yalabaç, sab, ötüğ sözleriyle) iyi niyet mesajı gelmek; (*yaş, sıgıt* sözleriyle) üzülme; (*udısık, olursık* sıfat-fiilleriyle *kelme-*) huzuru kaçmak” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kel- “gelmek” (Maitr: 405; Yüan: 355); İlkİslami: kel- “gelmek” (KB: 235), kel- “gelmek” (DLT: 700).

**ManTürk:** IrkB: 5, 7, 11, 30, 31, 34, 42, 52, 55, 58. Chuast: 3. Pothi: 48, 62, 106, 258, 459, 472. ETŞ: 1, 5, 6. M I: 10, 13, 15, 24, 29, 33, 35. M II: 5, 6. M III: 6, 13, 20, 21, 23, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 45. BT V: 28, 39, 40, 41, 48, 51, 53, 54, 60. TT II: 414, 416. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kel-* fiili “gelmek; uğramak; (gereksiz) gelmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Atı yitiglig kelir “Atı yetkin olarak **geliyor.**” (IrkB 55), *Sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı atlı haberci yağız atlı elçi iyi haberler getirerek **geliyor.**” (IrkB 11), *Ebiñerü kelser özi atanmış “Evine doğru **gelirken** kendisi ünlü olmuş.” (IrkB 55), *Uyasınaru ögire sebinü kelir “Yuvasına neşe ve sevinç içinde **geliyor.**” (IrkB 31), *Hormuzta teñri beş teñri birle kamag teñriler sözinlügen yekke süñüşgeli kelti “Hormuzta Tanrı, Beş Tanrı ile birlikte bütün Tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için **geldiler.**” (Chuast 1-3), *Ogadıp kelmiş bizni teg tunlgka “Bizim gibi canlılara gereksiz **gelmiş.**” (Pothi 62), *Tıdıgsızın birtem kelir siz “Tamamen engelsiz olarak **gelirsiniz.**” (Pothi 258-259), *Bilinmetin keltimiz “Farkında olmadan **geldik.**” (Pothi 48), *Tañ teñri kelti Tañ teñri özi kelti “Tan Tanrı **geldi**, Tan Tanrı bizzat **geldi.**” (ETŞ 1), *Tetrü saçlıg kurtga yek kelipenin “Ters, kıllı, yaşlı şeytan **gelip.**” (ETŞ 6), *Tümenlig yekler kelir “On binlerce şeytan **gelir.**” (ETŞ 5), *Mitri burkan teñri oğlu kelgey “Tanrı’nın oğlu Mitri peygamber **gelecek.**” (M II 5), *Nigoşak nigoşakançlar kamag kelmiş “Dinleyicilerin hepsi **gelmiş.**” (M III 42), *Yaruk ilig teñrilerden terk kelip ürkiç tüz tüz kamagurtnı üze kelzün “Hâkim Tanrılardan hızlıca **gelen** aydınlık, uzun zaman boyunca temiz ve**************

*doğru olarak hepsinin üzerine gelsin.” (M III 42), Etözümüzke emgek **kelmezün** “Vücudumuza ızdırıp uğramasın”. (BT V 39), Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler **kelip** ol suvug içser ... iginte öhedürler “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler **gelip** o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, iyileşirler.” (BT V 51), Karımakañaz **kelgey** “Yaşlılığınız gelecek.” (BT V 59).*

**1.11.187. Kelür-** “getirmek; (laf) taşımak; (dünyaya) getirmek, doğurmak” (<kel-ür- : ED: 719; OTWF: 716).

TürkRunik: kelür- ~ kelir- “getirmek, getirtmek; doğurmak, dünyaya getirmek” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kelür- “getirmek, ilham vermek” (BT III: 90), kelür- “getirmek, gelmesine izin vermek” (BT XXV: 372); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 41. Chuast: 143, 265. M III: 23. BT V: 28. Yosipas: 5, 9, 69, 72, 80.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kelür-* fiili “getirmek; (laf) taşımak; (dünyaya) getirmek, doğurmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ürüñ esri irkek buzağı **kelürmiş** “Ak benekli bir buzağı dünyaya getirmiş.”* (IrkB 41), *Sav elitip sav **kelürüp** kişig neçe kışürü sözledimiz erser “Ne kadar laf taşıyarak insanlar arasına nifak soktuysak...”* (Chuast 142-145), *Beş teñri yarukın biziñerü **kelürdi** erser “Beş Tanrı ışığını bize getirdiyse...”* (Chuast 264-265).

**1.11.188. Kemiş-** “fırlatmak, atmak” (ED: 724).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kemiş- “fırlatmak, atmak” (Maitr: 406); İlkİslami: kemiş- “saldırmak, sürmek, çıkarıp atmak, bırakmak” (KB: 238), kemiş- “fırlatıp atmak; saldırmak” (DLT: 702).

**ManTürk:** M I: 7, 35. M III: 14, 33. BT V: 40. Yosipas: 51.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kemiş-* fiili “fırlatmak, atmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Birer birer adakın bap **kemişip** yuñın kırkarlar “Birer birer ayaklarını bağlayıp, seni fırlatıp yününü kırkarlar.”* (M III 33), *Ol yeklerig bu yirde*

*suvda öñi yayıgay sürgey tamuka **kemişgey** “O şeytanları, bu yeryüzünden başka yere sürüp, cehenneme **atacak.**” (BT V 40).*

**1.11.189. Keñren-** “sızlanmak” (<keñre-n-: OTWF: 604).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: keñren- “homurdanmak, yakınmak” (BT XIII: 214);

İlkİslami: küñren- “huysuzlaşıp kendi kendine gizli bir şeyler söylenmek” (DLT: 756).

**ManTürk:** IrkB: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *keñren-* fiili “sızlanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “sızlanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yarın yañrayur kiçe **keñrenür** “Sabahları söyleniyor, akşamları **sızlanıyor.**” (IrkB 22).*

**1.11.190. Kerget-** “eksik kalmak” (ED: 743).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kerge- “lazım olmak, gerekmek” (DLT: 704).

**ManTürk:** Chuast: 241, 371.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kerge-* fiili “eksik kalmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “eksik kalmak” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Neçe egsüttümüz **kerget(t)imiz** erser “Ne kadar **eksik**, kusurlu **kaldıysak...**” (Chuast 240-241).*

**1.11.191. Keril-** “(çarmıha) gerilmek” (<ker-il-: ED: 745; OTWF: 663).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: keril- “gerinmek” (BT XIII: 214); İlkİslami: keril-

“gerinmek; gerilmek; yayılmak” (DLT: 704-705).

**ManTürk:** M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *keril-* fiili “(çarmıha) gerilmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Yalıñ **kerilip** “Çıplak hâlde (çarmıha) **gerilip.**” (M III 36).*

**1.11.192. Kes-** “kesmek” (ED: 748).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kes- “kesmek” (U II: 61), kes- “kırmak” (BT VII: 90); İlkİslami: kes- “kesmek” (KB: 241), kes- “kesmek” (DLT: 706).

**ManTürk:** IrkB: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kes-* fiilinin tanıklanan tek örneği şudur: *Altun kurugsakımın kılıçın kesipen “Altın kursağımı kılıç ile keserek...”* (IrkB 8).

**1.11.193. Kesil-** “son bulmak” (<*kes-il-*: ED: 750; OTWF: 663).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kesil- “ayrılmak, kopmak” (U III: 60), kesil- “kırılmak” (BT VII: 90); İlkİslami: kesil- “kesilmek” (KB: 242), kesil- “(nesne) kesilmek; (nefes vb.) kesilmek” (DLT: 706).

**ManTürk:** BT V: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kesil-* fiili “son bulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “son bulmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Etözdeki ig agrıg ada tuda bıçılmakı kesilmeki bolzun “Vücuttaki ağrılar, hastalıklar ve tehlikeler son bulsun.”* (BT V 29).

**1.11.194. Kez-** “gezmek” (ED: 757).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kez- “yürümek, dolaşmak” (Maitr: 407); İlkİslami: kez- “gezmek, dolaşmak” (KB: 242), kez- “gezmek” (DLT: 708).

**ManTürk:** Pothi: 61.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kez-* fiilinin “gezmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Koptın sıñar il uluşlarıg keztiniz “Her taraftan ülkeleri gezdiniz.”* (Pothi 60-61).

**1.11.195. Kıl-** “yapmak; olmak; (*baş* ile) yaralamak; (*yazuk* ile) günah işlemek; (*buyan bügteg* ile) sevap işlemek; (*asıg tusu* ile) yarar sağlamak; (*kılınç* ile) amel işlemek; (*manastar hirz* ile) af dilemek; (*aş* ile) yemek hazırlamak; (*kşanti* ile) tövbe etmek; (*baltu* ile) gibi kullanmak; (*anvardışn* ile)

toplanmak; (*yörünteg* ile) tedavi etmek; (*inç* ile) huzur sağlamak” (ED: 616).

TürkRunik: kıl- “yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kıl- “yapmak, icrâ etmek” (Maitr: 408), kıl- “yapmak, etmek, kılmak” (Yüan: 358); İlkİslami: kıl- “kılmak, etmek, yapmak” (KB: 243), kıl- “kılmak, etmek, yapmak” (DLT: 711).

**ManTürk:** Chuast: 91, 136, 159, 180, 182, 360, 372. Pothi: 29, 33, 100, 103, 105, 106, 163, 176, 227, 230, 368, 374, 375. ETŞ: 5, 6. M I: 8, 20, 32. M II: 6. M III: 11, 12, 13, 17, 22, 24, 28, 29, 31, 32, 37, 38, 39, 44. BT V: 22, 23, 37, 52, 56, 65 TT II: 414, 416, 418, 423, 425. Yosipas: 7, 120.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kıl-* fiili “yapmak; olmak; (*baş* ile) yaralamak; (*yazuk* ile) günah işlemek; (*buyan bügteg* ile) sevap işlemek; (*asıg tusu* ile) yarar sağlamak; (*kılınç* ile) amel işlemek; (*manastar hirz* ile) af dilemek; (*aş* ile) yemek hazırlamak; (*kşanti* ile) tövbe etmek; (*baltu* ile) gibi kullanmak; (*anvardışn* ile) toplanmak; (*yörünteg* ile) tedavi etmek; (*inç* ile) huzur sağlamak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır:

*Tört yigirmi türlüg baş **kultımız** erser “On dört türlü yaraladıysak...”* (Chuast 90-91), *Suy yazuk **kultımız** erser “Günah işlediyssek...”* (Chuast 136), *Buyan bügteg **kulur** biz tip yañılı neçe anıg kılınç kultımız erser “Sevap işliyoruz diye yanılarak ne kadar kötü davranışlarda bulundıysak...”* (Chuast 179-182), *Ulug asıg tusu **kultınız** “Büyük yarar sağladınız.”* (Pothi 100), *Kirli ayıg kılınçig **kılmamak** “Kirli ve kötü ameller işlememek.”* (Pothi 176), *Manastar hirz **kılınlar** tip ötleti “Günahlarınız için af dileyin, diye nasihat verdi.”* (Pothi 368-369), *Arıg kirtgünçintin ötgürü yiztin yiztin barça manastar hirz **kulu** tekinti “Saf imanlarından dolayı, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375), ***Kulmuş** kılınçı közünür tiyür “Yapmış olduğu işler görünür derler.”* (ETŞ 6), *Tümenlig irinçü **kılıgmalar** “On binlerce kötülük yapanlar.”* (ETŞ 5), *Aç suvsuz dintarkah aş **kılıp** birmeser “Aç ve susuz kalmış dindarlara yemek hazırlayıp vermez.”* (M III 29), *Kşanti **kulmuş** bolzunlar “Tövbe etmiş olsunlar.”* (BT V 23), *Muñda emgekde sizinçsiz boş alkıg **kılurlar** “Şüphesiz, tüm dertlerden ve acılardan uzak oturlar.”* (BT V 37), *Hormuzta teñri ot teñrig baltuça **kılıp** şimnu başın bıçtı “Hormuzta Tanrı, Ateş Tanrısı’nu balta gibi kullanıp Şimnu’nun başını kesti.”* (M I 20), *Adın tümke köñüller arıg yollarta yorıp anvardışn **kultılar** “Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, toplandılar.”*

(Pohti 229-230), *Anvardışnılg ot üze anga yörünteg **kultunız** “Topladığınız ilaçlarla onu tedavi ettiniz.”* (Pohti 28-29), *İnç kılta “Huzuru sağladı.”* (BT V 52).

**1.11.196. Kılın-** “yaratılmak” (<kıl-in-: ED: 623; OTWF: 605).

TürkRunik: kılın- “yaratılmak, doğmak” (Şirin, 2016: 732); BuddhUyg: kılın- “davranmak” (BT XXV: 374); İlkİslami: kılın- “kılınmak, yapılmak” (KB: 249), kılın- “kılmak, yapmak; işve ve cilve yapmak” (DLT: 711).

**ManTürk:** Chuast: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kılın-* fiili “yaratılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yaratılmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kentü tugmış **kılınmış** meñigü teñri yerin unıtu iddi, yaruk teñrilerde adrıltı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ezeli tanrı yerini unuttu ve ışık, Tanrılardan ayrıldı.”* (Chuast 14-16).

**1.11.197. Kırk-** “(yün) kırmak” (<kır-k-: ED: 651).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kırk- “kırmak” (DLT: 714).

**ManTürk:** M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kırk-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Birer birer adakın bap kemişip yuñın **kırkarlar** “Birer birer ayaklarını bağlayıp, seni fırlatıp atıp yününü **kırkarlar**.”* (M III 33).

**1.11.198. Kıvad-** “mutlu etmek” (<kıv+ad-: ED: 582; OTWF: 487).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 53, 54. M I: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kıvad-* fiilinin “mutlu etmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kut kıv kutadmak **kıvadmak** esengü ögrünçü “Mutluluk vermek, sağlık, neşe ...”* (BT V 53). *Kutadmak **kıvadmak*** (M I 28).

**1.11.199. Kızar-** “kızgın olmak” (ED: 685; OTWF: 501).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama kızart- “kırmızı yapmak” (Maitr: 411), kızart- (BT XXV: 375); İlkİslami: kızart- “kırmızı yapmak” (KB: 254), kızart- “kırmızılaşmak” (DLT: 719).

**ManTürk:** M III: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kızart-* fiili “kırmızı olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kırmızı olmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Amtı siz kızartar “Siz, şimdi kızartıyorsunuz.”* (M III 9).

**1.11.200. Kızart-** “kıskanmak; (sadaka vermekten) kaçınmak” (<*kızart*: ED: 667; <*kızart-*: OTWF: 605).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kızırt- “(harcamayı) kısmak” (DLT: 715).

**ManTürk:** Chuast: 269. M III: 11, 21.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kızart-* fiili “kıskanmak; (sadaka vermekten) kaçınmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “kıskanmak; kaçınmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Türlüg ağı barım elgiñerü kelser esirgerü kızartu tutmaz kizlemez “Türlü türlü mal mülk eline geçse; esirmegez, kızırtmaz, gizlemez.”* (M III 21), *Kentü kizlençünün arıg nomka kızartmatın “Kendi gizli saklını, saf öğreti için kızırtmadan ...”* (M III 11), *Azu muñ için azu puşi bergeli kızartıp yeti türlü puşi nomka tüketi berü umadımız erser “Hem bunun için hem de (dinimiz için) sadaka vermekten kaçınıp yedi türlü sadaka öğretisini tam olarak yerine getirmediyse ...”* (Chuast 268-271).

**1.11.201. Kigür-** “sokmak” (<*kir-*: ED: 712; OTWF: 750).

TürkRunik: kigür- “sokmak; (*yablak* ve *sühüş* sözleriyle) devlet düzenini bozmak, devlet içine nifak sokmak, devleti savaşa sürüklemek” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kigür- “sokmak” (Maitr: 411); İlkİslami: kigür- “girdirmek, içeri sokmak” (KB: 256).

**ManTürk:** Chuast: 267. M III: 25.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kigür-* fiili “sokmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “sokmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Mini seniñ yıdlig yıparlıg yimişlikiñize kigürün “Beni mis kokulu meyve bahçenize sokun.”* (M III 25), *Biz adruk*

*adruk etip yaratıp nomka **kigürsüg** törü bar erti “Bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa sokmamız dinimizin gereğiydi.”* (Chuast 266-268).

**1.11.202. Kikşür-** “nifak sokmak” (<kik-iş-ür-: OTWF: 717).

TürkRunik: kikşür- “kışkırtmak, aleyhte tahrik etmek” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kikşür- “kavga etmek, tartışmak” bkz. ED: 714; İlkİslami: kikçür- “(iki bıçağı) birbiri üzerinden geçirmek, bilemek; (iki kişiyi) birbirine kışkırtmak” (DLT: 720).

**ManTürk:** Chuast: 144.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kikşür-* “nifak sokmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “nifak sokmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Sav elitip sav kelürüp kişig neçe **kikşürü** sözledimiz erser “Ne kadar laf taşıyarak insanlar arasına **nifak soktuysak...**”* (Chuast 142-145).

**1.11.203. Kinlen-** “ezilmek” (<\*kin+le-n-: ED: 732).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama kinle- “ezmek” (Yüan: 362); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kinlen-* fiili “ezilmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ezilmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Uzun sansar içindeki otça öpülür opuça **kinlenürler** tegzinürler “Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi (**ezilip**) dönerler.”* (TT II 425).

**1.11.204. Kinti-** “kaşağılamak”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 14.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “kaşağılamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *İligke yaraguluk teg yuntuğ arıtırça **kintiyürçe** “Hana uygun atı temizleyip, **kaşağılar gibi...**”* (M III 14).

### 1.11.205. Kir- “girmek” (ED: 735).

TürkRunik: kir- “(yönelme durumuyla) bir yere girmek; (*bodun* sözü ve *bodun* adlarıyla) (yönelme durumuyla ve yön edatlarıyla) bağımlı olmak, iltihak etmek, iltica etmek; (düşman saflarının arasına) dalmak, hücum etmek” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kir- “girmek” (Maitr: 412); İlkİslami: kir- “girmek” (KB: 259), kir- “girmek” (DLT: 721).

**ManTürk:** IrkB: 20, 63. ETŞ: 4. M I: 5, 6, 16, 34. M III: 8, 12, 26, 27, 44. BT V: 28, 35, 44, TT II: 414, 416. Yosipas: 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kir-* fiilinin “girmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Sagır içre elik keyik **kirmiş** “Av alanının içine bir erkek ceylan **girmiş**.”* (IrkB 63), *Üze teñrike tegir, asra yirke **kirür** “Yukarıda göklere erişir, aşağıda yerin dibine **girer**.”* (IrkB 20), ***Kireyin** tiser kiçigkiem “**Gireyim** desem küçücüğüm.”* (ETŞ 4), ***Kirü** yme umaz men “**Giremiyorum** da...”* (ETŞ 4), *Ol aşanmış aş kim ol etözinte **kirür** ölür “O yenmiş yiyecekler ki o bedene **girse** ölür.”* (M III 12), *Ol ödün teñri ilig toyka **kirip** didmin başına urdı “O zaman, Tanrı hükümdar karargâha **girip** tacını başına taktı.”* (TT II 416).

### 1.11.206. Kirtkün- “inanmak” (ED: 739; OTWF: 605).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kirtgün- “inanmak” (Maitr: 412; Yüan: 363); İlkİslami: kirtkün- “iman etmek, (Allah’ın birliğini) ikrar etmek” (DLT: 722).

**ManTürk:** Chuast: 57, 109, 172, 218. M II: 6. M III: 11, 16, 17, 19, 24, 26, 27. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kirtkün-* fiili “inanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “inanmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Meni kirtü mitri tipen **kirtkünün** “Bana, gerçek Mithra diyerek **inanın**.”* (M II 6), *Kirtü erklig küçlüg teñri tipen **kirtkünmedimiz** erser “Gerçek, güçlü, kudretli Tanrı diye **inanmadıysak** ...”* (Chuast 56-58), *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar **kirtkünmedin** tertrü yene igideyü teñriçi men nomçı men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde **inanmayarak** aksine yalan söyleyerek, ben Tanrı’nın ve öğretisinin vaiziyim, diyenlere aldanıp...”* (Chuast 171-

174), *Ekinti kirtkünmek kün ay teñri tamgası “İkincisi inanç, Güneş ve Ay Tanrıları nişanı.”* (Chuast 217-219).

**1.11.207. Kişe-** “kösteklemek” (ED: 753).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kişe- “kösteklemek, bağlamak” (KB: 260), kişe- “bağlamak, kösteklemek” (DLT: 723).

**ManTürk:** IrkB: 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kişe-* fiili “kösteklemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kösteklemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tıgıg tertrü kisemis “Doru atı çapraz olarak kösteklemişler.”* (IrkB 39).

**1.11.208. Kit-** “gitmek” (ED: 701).

TürkRunik: kit- “gitmek; dünyadan ayrılmak, ölmek” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: ket- “ayrılmak, gitmek” (BT XXV: 374), kit- “gitmek, uzaklaşmak” (Yüan: 364); İlkİslami: kit- “gitmek” (KB: 265), kit- ~ ket- “gitmek” (DLT: 707, 724).

**ManTürk:** Pothi: 460.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kit-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *.../suk kitipen yagıla ... .../r* (Pothi 460).

**1.11.209. Kizle-** “gizlemek” (<*kiz+le-*: ED: 760; OTWF: 439).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kizle- “gizlemek” (Maitr: 413); İlkİslami: kizle- “gizlemek” (KB: 265), kizle- “gizlemek” (DLT: 724).

**ManTürk:** M III: 11, 21, 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kizle-* fiilinin “gizlemek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bekrü kizle yaşurgıl adın kişi körmezün “İyi gizle, başkası görmesin.”* (M III 29), *Türlüg ağı barım elgiñerü kelser esirgerü kızganu tutmaz kizlemez “Türlü türlü mal mülk eline geçse; esirmegez, kiskanmaz, gizlemez.”* (M III 21), *Ağı köñülün inanu sizinmetin kizlen “Hazine olan gönünüzü inanarak şüphe etmeden gizleyin.”* (M III 11).

**1.11.210. Kod-** “koymak, bırakmak, terk etmek, kalmak” (<\*ko-d-: ED: 595).

TürkRunik: kod- ~ kot- “koymak, bırakmak; (*kan* sözüyle) kağan önderliğindeki siyasal örgütlenmeyi bırakmak” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kod- “koymak, bırakmak, terk etmek” (Maitr: 413); İlkİslami: kod- “koymak, bırakmak” (KB: 266), kod- ~ kot- ~ koy- “koymak, bırakmak, terk etmek” (DLT: 724, 733).

**ManTürk:** IrkB: 9, 42. Pothi: 61, 63, 65, 382. M I: 17. M III: 18. TT II: 414. BT V: 53. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kod-* fiili “koymak, bırakmak, terk etmek, kalmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Uzun tonlug idişin ayakın **kodupan** barmış “Kadın kabını kacağını **birakıp** gitmiş.”* (IrkB 42), *Bükişe tegi **kodm[sad]luk** “Köşe bucağına kadar (yanmadık yeri) **kalmamış.**”* (IrkB 9), *Alıñları oğlanlarıñız birle eviñizlerke tegiñler tiyü etözin **kodtu** “Çocuklarıyla evlerine ulaşınlar diye bedenlerini **terk etti.**”* (Pothi 381-382), *Birök ol kişi biligin ögin köñülin içgınsar **kodsar** “Eğer o kişinin bilgisini, aklını, düşüncesini **terk ederse...**”* (M III 18), *Kutgarku tınlıglarığ taptukta **kodmatın** kamağunı kutgartıñız “Kurtarılacak canlıları bulduğunuzda istisnasız hepsini kurtardınız.”* (Pothi 61-62).

**1.11.211. Kogşa-** “yumuşamak” (<*koguş+a-*: ED: 613).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kogşa- “zayıflamak” (U III: 37); İlkİslami: kogşa- “(katı nesne) gevşemek” (DLT: 725).

**ManTürk:** TT II: 414.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kogşa-* fiili “yumuşamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yumuşamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Köñülü az **kogsadı** “Gönlü biraz **yumuşadı.**”* (TT II 414).

**1.11.212. Kol-** “istemek, dilemek” (ED: 616).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kol- “dilemek, istemek, rica etmek” (Yüan: 364); İlkİslami: kol- “istemek, dilemek” (KB: 268), kol- “istemek” (DLT: 726).

**ManTürk:** IrkB: 47. Chuast: 188, 302, 327. Pothi: 238, 352, 355, 368, 373. ETŞ: 2, 6. M I: 32. M III: 22, 49. BT V: 23, 26. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kol-* fiili “istemek, dilemek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “istemek, dilemek” anlamlarında tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: Kut **kolmis** “Kut **dilemiş**.” (IrkB 47), Kut **kolu** *yüküntümüz erser teŋrike yazınıp yekke tapıntımız erser* “(Şeytandan) inayet **dilediysek**, Tanrı’ya karşı günah işleyerek şeytana taptıysak...” (Chuast 188-190), *Yazukların ökünü yaşların akıtu krmşuhn **kolu** manastar hirz kılular* “Günahları için tövbe edip, gözyaşları dökerek af **diledir**.” (Pothi 373-374), Kut **kolur** biz “Saadet **dileriz**.” (ETŞ 2), Ölüm kut **kolupan** bolmaz “Ölümü **ister**, fakat bulamaz.” (ETŞ 6), *Teŋrike ne kut **kolsar** barça tüzü tükedi bulzunlar* “Tanrı’dan ne kadar kut **isterlerse** hepsini bulsunlar.” (M III 49), *Yumşak yinçge itiglig yaratıglıg tilemez **kolmaz*** “Yumuşak, ince ve süslü **istemez**.” (M III 22).

#### 1.11.213. **Kolula-** “düşünmek” (<*kolo+la-*: OTWF: 440)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kolula- “devirlere göre saymak; ant içmek; inanmak” (Kuan: 43), kolula- “derin düşünmek” (Maitr: 414); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 29, 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kolula-* fiili “düşünmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “düşünmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teŋrim men siziŋ yultuzug körüp **kolulap*** “Efendim, ben sizin yıldızınızı körüp ve **düşünüp** ...” (M III 30), ***Kolulasar sakınsar*** (M III 29).

#### 1.11.214. **Kolun-** “kendi kendine sormak” (<*kol-un-*: ED: 623; OTWF: 606).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kolun- “niyazda bulunmak, niyaz etmek” (Yüan: 365); İlkİslami: kolun- “bizzat istemek” (DLT: 726).

**ManTürk:** Pothi: 181.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kolun-* fiili “kendi kendine sormak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Koluntular tüzüğü*** “Hepsi kendine kendine sordu.” (Pothi 181).

**1.11.215. Kon-** “(kuş) konmak” (<\*ko-n-: ED: 632).

TürkRunik: kon- “(bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak” (Şirin, 2016: 733);  
BuddhUyg: kon- “konmak, geceleme, geceyi bir yerde geçirmek” (EUTS: 181);  
İlkİslami: kon- “konmak” (KB: 270), kon- “(kuş vb..) konmak; (kabile vb.) konmak,  
inmek; konaklamak, yerleşmek” (DLT: 727).

**ManTürk:** IrkB: 34, 61, 64. M II: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kon-* fiili “(kuş) konmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Turña kuş tüşnekişe **konmiş** “Turna tüneğine **konmuş**.”* (IrkB 61), *Körüklüg kayaka **konupan** közleyür men “Manzaralı kayalara **konup** etrafa bakınırım.”* (IrkB 64), ....// ***konmiş** bolmazun* (M II 6).

**1.11.216. Kontur-** “kondurmak” (<*kon-tur-*: ED: 636; OTWF: 807).

TürkRunik: kontur- “kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek, yurtlandırmak” (Şirin, 2016: 733);  
BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kondur- “(kuş için) kondurmak; (maden üzerine kıymetli taş) kondurmak, işlemek” (DLT: 727).

**ManTürk:** IrkB: 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kontur-* fiili “kondurmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kondurmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Köçürü **konturu** kelir “(Askerleri) göç ettire **kondura** geliyor.”* (IrkB 34).

**1.11.217. Kop-** “(kuş) havalanmak” (ED: 580).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kop- “kalkmak” (Maitr: 415); İlkİslami: kop- “kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek” (KB: 270), kop- “(kuş vb..) kalkmak, havalanmak; (insan için) ayağa kalkmak; (rüzgâr, dalga vb.) kopmak; (ay, bitki vb..) çıkmak, yükselmek” (DLT: 728).

**ManTürk:** IrkB: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kop-* fiili “(kuş) havalanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Talı*

kara kuş **kopupan** barmış “Yırtıcı bir kartal yerinden **havalanıp** karşısına çıkmış.” (IrkB 43).

**1.11.218. Kork-** “korkmak” (ED: 651; <\*korkı-k-: OTWF: 646).

TürkRunik: kork- “korkmak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kork- “korkmak” (Maitr: 415); İlkİslami: kork- “korkmak” (KB: 271), kork- “korkmak” (DLT: 730).

**ManTürk:** IrkB: 2, IrkB 19. Chuast: 125, 219, 249. Pothi: 370. M III: 44. TT II: 414, 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kork-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: ***Korkma*** “***Korkma!***” (IrkB 2), *Arazan atlıg satıgçınıñ ötin erigin eşitip bir erser ölümke **korktular** “Arazan adlı tüccarın öğütlerini dinleyip, ölümden **korktular**.”* (Pothi 369-370), *Üçünç **korkmak** beş teñri tamgası “Üçüncüsü **korku**, beş tanrının nişanı.”* (Chuast 219-220), *Yitiñsiz **korkmasar** ökünmeser “Ulaşılmaz, **korkmasa**, tövbe etmese ...”* (M III 44), *Köñülüm çökdi **korktu** “Gönlüm çöktü, **korktu**.”* (TT II 416), ***Korkmatın*** *ermegürüp edgüti tüketi alkanmadımız erser “(Tanrıdan) **korkmadan**, ihmalkârca, tam olarak dua etmediyse...”* (Chuast 249-251), ***Korkdı*** *bezi “**Korktu** (ve) ürperdi.”* (TT II 414).

**1.11.219. Korkıt-** “korkutmak” (<kork-it-: ED: 655).

TürkRunik: Ø ama kork- “korkmak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: korkıt- “korkutmak” (Maitr: 415); İlkİslami: korkıt- ~ korkut- “korkutmak” (DLT: 730).

**ManTürk:** Chuast: 125.

Maniheist Uygurcada, *korkıt-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Turalıgıg ulugka kiçigke tegi neçe **korkuttımız** ürkittimiz erser neçe urtumuz yünttümüz erser “Büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurup aşağıladıysak”* (Chuast 124-126).

**1.11.220. Kору-** “korumak” (ED: 645).



TürkRunik: Ø ama korıgu “muhafız, kale muhafızı” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: korı- “korumak” (Maitr: 415); İlkİslami: koru- “korumak” (KB: 272), korı- “korumak” (DLT: 730).

**ManTürk:** M III: 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *koru-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Teñrim **korun** bu yigüçi yeklerde “Tanrı’m! Bu yiyici şeytanlardan bizi koruyun.”* (M III 24).

**1.11.221. Kovla-** “iftira etmek” (<*kov+la-*: ED: 584).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 142.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “iftira etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “iftira etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yazuksuz kişig neçe **kovladımız** erser “Günahsız birine ne kadar **iftira ettiyse**...”* (Chuast 141-142).

**1.11.222. Köçür-** “göç ettirmek” (<*köç-ür-*: ED: 699; OTWF: 717).

TürkRunik: Ø ama köç- “göçmek” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: köçür- “naklettirmek, göçürmek; nakletmek; istinsah etmek” (DLT: 734).

**ManTürk:** IrkB: 34.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köçür-* fiili “göç ettirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Köçürü** konturu kelir “(Askerleri) **göç ettire** kondura geliyor.”* (IrkB 34).

**1.11.223. Kökle-** “bağlamak” (ED: 711; <*kök+le-*: OTWF: 440).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kökle- “bir işin esasına vâkıf olmak” (KB: 275), kökle- “eyer bağını bağlamak; (hayvanlar) yeşillik ve taze ot yemek” (DLT: 734-735).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kökle-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Bakır ogulka kökleyür* (M III 29).

**1.11.224. Köl-** “(öküzü sabana) koşmak” (ED: 715).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: köl- “bağlamak” (BT XIII: 215); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 25.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *köl-* fiili “(öküzü sabana) koşmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Eki öküzüg bir bukursıka kölmis* “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.” (IrkB 25).

**1.11.225. Kömüş-** “gömmede yardımcı olmak” (<*köm-üş-*: ED: 724; OTWF: 562).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kömiş- ~ kömüş- “gömmede yardımcı olmak” (DLT: 737).

**ManTürk:** M III: 32.

///k// kömüsteçi ler///// “... gömmelerine yardımcı olacak ...” (M III 32).

**1.11.226. Könül-** “(meyve) olgunlaşmak”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: könül- “doğrulmak” (KB: 280).

**ManTürk:** M III: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *könül-* fiili “(meyve) olgunlaşmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Yimişler barça ////////////// könülti* “Meyvelerin hepsi ... olgunlaştı.” (M III 40).

**1.11.227. Könür- ~ Köyür-** “yakmak, kızgın olmak” (<*küñ-ür-*: ED: 733; <*köñ-ür-*: OTWF: 717).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: köyür- “yakmak” (Maitr: 419; Yüan: 370), köyür- “yanmak” (BT XIII: 216; BT XXV: 381); İlkİslami: küyür- “yakmak, yaktırmak” (KB: 305), küyür- “yaktırmak” (DLT: 758).

**ManTürk:** M I: 17, 18. M III: 23, 28, 45. Windgott: 36. Yosipas: 111.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *könür-* ~ *köyür-* gibi farklı formlarda görülen bu fiil “yakmak, kızgın olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “yakmak, kızgın olmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Seniñ kanatıñın köyürgey örtengey sen ölgey “Senin kanadını yakacak, sen öleceksin.”* (M III 23), *Könürügli isig yil yiltirmez “Kızgın, sıcak rüzgâr esmez.”* (M III 45), *Kaltı ot kurug otuñug köyürürce “Nasıl ki, ateş kuru odunu yakıyorsa...”* (M I 17), ... *köyürür örteyür “... yakıyor.”* (M I 18), *Bu küñ elgin köyüreyn “Bu köle kızın elini yakayım.”* (Yosipas 111).

**1.11.228. Kör-** “görmek; acı çekmek; uymak” (ED: 736).

TürkRunik: kör- “görmek; (yönelme-bulunma durumuyla) itaat etmek; (*yügerü* zarfıyla) esenlik ve huzura kavuşmak; (*emgek*) çekmek; aldırış etmek; (*edgü / beji* sözleriyle) huzur içinde yaşamak; görüp geçirmek; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kör- “bakmak, görmek” (Maitr: 417), kör- “görmek, dikkatle bakmak” (Yüan: 368); İlkİslami: kör- “görmek, bakmak” (KB: 280), kör- “bakmak, görmek” (DLT: 739).

**ManTürk:** IrkB: 17, 21. Chuast: 237, 350. Pothi: 49, 81, 82, 87, 95, 96, 111, 114, 165, 170, 184, 185, 249, 255, 366. ETŞ: 1, 6. ETY II: 94. M I: 5, 6, 8, 9, 10, 11, 32, 35, 36. M III: 8, 10, 14, 23, 28, 29, 30, 31, 36, 49. BT V: 35, 56, 59. Aesop: 1036. Yosipas: 62, 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kör-* fiili “görmek; işkence görmek; uymak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tag üze yol sub körüpen “Dağ üstünde yol (ve) su görerek ...”* (IrkB 17), *Körmen “Görmeyin!”* (IrkB 21), *Yavlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp “Kötü eşin dostun sözüne kanıp, (onların) düşüncelerine uyup ...”* (Chuast 235-237), *Körügme küñ teñri siz bizni küzediñ “Gören Güneş Tanrısı, bizi koruyun.”* (ETŞ 1), *Üzüt anta körüür “Ruh orada görür.”* (ETŞ 6), *Agır agruş körüür “Ağır işkence çeker.”* (M III 31), *Bekrü kizle yaşurgıl adın kişi körmezün “İyi gizle, başkası görmesin.”* (M III 29), *Kişi anı körser yana yarsıyor “Kişi onu görse yine iğrenir.”* (M I 8). *Körügse-* ise “görmek istemek” anlamına gelmektedir:

*Sevigliğ yaltraglı isig yüzünüzün körügseyür biz “Sevimli ve parlak yüzünüzü görmek istiyoruz.” (M I 10).*

**1.11.229. Körkit-** “göstermek” (<kör-git-: ED: 743; <körKit-: OTWF: 778).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: körkit- ~ körküt- “göstermek” (Maitr: 418); İlkİslami: körkit- “göstermek” (KB: 285), körküt- ~ körkit- “göstermek” (DLT: 740).

**ManTürk:** Pothi: 53, 56, 58, 73, 167.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *körkit-* fiili “göstermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “göstermek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Altı kaçığ üze azmışlarka ağmak inmek azunlarığ körkittiniz “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.”* (Pothi 58), *Yalnuqlarınığ oglanıña yaraşı körk körkitip “İnsanoğluna uygun bir görüntü gösterip...”* (Pothi 166- 167), *Burkanlar uluşıña bargu yolug körkittiniz “Peygamberler ülkesine varacak yolu gösterdiniz.”* (Pothi 53).

**1.11.230. Körtkür-** “göstermek” (<körtgür-: ED: 740; <körtKür-: OTWF: 750).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: körtkür- “göstermek” (Maitr: 418), körtgür- “görünmek; göstermek” (Kuan: 44); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 24, 26, 39. BT V: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *körtkür-* fiili “göstermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Eki yigirmi türlüğ adınçığ muñadinçığ belgü körtkürdi “On iki türlü seçilmiş, hayret verici işaret gösterdi.”* (M III 39), *Edgü belgü kntü körtkürürler “İyi işareti kendileri gösterirler.”* (BT V 37), *Özümkö ögrünçü körtkürügli teñrim “Özüme sevinci gösteren efendim...”* (M III 24), *Belgü/// körtkürü birdi “İşaret ... gösteriverdi.”* (M III 26),

**1.11.231. Körtür-** “göstermek” (<kör-tür-: ED: 740; OTWF: 807).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: körtür- “görmesini sağlamak, gördürmek” (DLT: 740).

**ManTürk:** M III: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde *körtür-* fiili, tanıklandığı tek örnekte “göstermek” anlamına gelmektedir: *Türlüg yavlakta körtürürler “Çeşitli kötülüklerde gösterirler.”* (M III 5).

**1.11.232. Körün-** “görünmek” (<*kör-ün-*: ED: 746; OTWF: 607).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *körün-* “görünmek; bakmak (?)” (BT XIII: 216), *körün-* “görünmek” (Maitr: 419); İlkİslami: *körün-* “görünmek, huzura çıkmak” (KB: 286), *körün-* “görünmek” (DLT: 741).

**ManTürk:** ETŞ: 1.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *körün-* fiilinin “görünmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Körünügme ay teñri siz bizni kurtgarıñ “Görünen Ay Tanrısı, bizi kurtarın.”* (ETŞ 1).

**1.11.233. Körüş-** “görüşmek; buluşmak, karşılaşmak” (<*kör-üş-*: ED: 748; OTWF: 562).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *körüş-* “buluşmak” (BT VII: 90), *körüş-* “karşılaşmak” (BT XIII: 216); İlkİslami: *körüş-* “görüşmek, yüz yüze bakmak” (KB: 286).

**ManTürk:** IrkB: 15. M III: 7. BT V: 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *körüş-* fiili “görüşmek; buluşmak, karşılaşmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teñri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüsmiş “Tanrı lutfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.”* (IrkB 15), *Eki ordu körüşür “İki ordu karşılaşır.”* (M III 7).

**1.11.234. Kötür-** “yükselmek, kaldırmak; acı çekmek; götürmek, ortadan kaldırmak” (ED: 706; OTWF: 718).

TürkRunik: *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek, yukarı çıkarmak; (*Türk teñrиси*) *kagan* ve *katunu* yüceltmek, ululamak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: *kötür-* “taşımak,

götürmek” (Yüan: 370); İlkİslami: kötür- “götürmek, kaldırmak, yükseltmek, yok etmek” (KB: 286), kötür- “kaldırmak” (DLT: 742).

**ManTürk:** Pothi 351, 463. M I: 6. M II: 5, 6. M III: 26, 37, 31, 42.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kötür-* fiili “yükselmek, kaldırmak; acı çekmek; götürmek, ortadan kaldırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan anlamlarından bazıları şunlardır: *Arkulug tagıg **kötürüp** “Vadilerle dağ yükselerek...”* (Pothi 463), ***Kötürteci** tınlıglarka tüzüke barça yazıtım yañıltım erser “Acı çeken canlıların hepsine karşı günah işlediysem, yanlış yaptıysam.”* (Pothi 351), *Emgek **kötürmeyin** “Acı çekmeyin.”* (M II 6), *Üküş türlüğ ıyınç basınç **kötürdi** “Birçok baskı ve sıkıntıyı **götürdü (ortadan kaldırdı).**”* (M III 37), *Başın yokaru **kötürüp** “Başını yukarı kaldırıp...”* (M I 6).

**1.11.235. Közle-** “gözetlemek” (<köz+le-: ED: 760; OTWF: 440).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: közle- “göze vurmak” (DLT: 744).

**ManTürk:** IrkB: 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *közle-* fiili “gözetlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “gözetlemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Körüklüg kayaka konupan **közleyür** men “Manzaralı kayalara konup etrafı **gözetlerim.**”* (IrkB 64).

**1.11.236. Közün-** “görünmek” (<\*köz-ün-: ED: 762; <köz+ü-n- veya <\*kö-z-ün-: OTWF: 607).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: közün- “gözükmek, görünmek” (Yüan: 371); İlkİslami: közün- “görünmek” (DLT: 744).

**ManTürk:** Pothi: 188, 197, 516. ETŞ: 6. M III: 18, 19, 22, 32. BT V: 60. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *közün-* fiili “görünmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “görünmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Közüg yumup açgınca **közüntünüz** “Gözünü yumup açtığı gibi, siz **göründünüz.**”* (Pothi 197), *Kılmış kılınçı **közünür** tiyür “Yapmış olduğu işler **görünür** derler.”* (ETŞ 6), *Köni buyruk közüñüçe **közünüpen** “Doğru buyruk, aynadaki*

yansıma gibi **görünüp.**” (ETŞ 6), **Közünürteki** küşüşleri kanzun “**Hâlihazırdaki** arzuları tatmin olsun.” (Pohti 516), Beş **közünür** tavgird etöz sınırları süñük sinir tamar et teri “**Görünürdeki**, vücudun beş bölümü: kemik, sinir, damar, et, deri.” (M III 18-19).

**1.11.237. Kuç-** “kucaklamak” (ED: 590).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kuç- “sarılmak, kucaklamak” (U III: 64); İlkİslami: kuç- “kucaklamak” (KB: 288), kuç- “kucaklamak” (DLT: 744).

**ManTürk:** M I: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuç-* fiili “kocaklamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kucaklamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ölügüg kuçup uvutsuz bilig sürüp ol ölügke katıltı “Ölüyü kucaklayıp, ahlaksızca ol ölüyle birlikte oldu.”* (M I 5).

**1.11.238. Kulunla-** “(kısırak) yavrulamak” (<*kulun+la-*: ED: 624; OTWF: 441).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kulunla- “kulunlamak, kısırak yavrulamak, doğurmak” (DLT: 746).

**ManTürk:** IrkB: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kulunla-* fiili “(kısırak) yavrulamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ak bisi kulunlamış “Ak kısrağı yavrulamış.”* (IrkB 5).

**1.11.239. Kurşan-** “kuşatılmak” (<*kurşa-n-*: ED: 665; OTWF: 607).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama kurşa- “sarmak” (Maitr: 421); İlkİslami: kurşan- “kemer kuşanmak” (DLT: 749).

**ManTürk:** BT V: 54.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *kurşan-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde “kuşatılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen

anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Yaruk firıştiler yölegü kursangu bolzun* “Aydınlık melekler; destek ve çevrelerinde **kuşatılmış** olsunlar.” (BT V 54).

**1.11.240. Kurtgar- ~ Kutgar-** “kurtarmak” (<kurtgar-: ED: 649; <kutgar-: OTWF: 735).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kutgar- “kurtarmak” (BT XXV: 384; HT X: 148); İlkİslami: kutgar- “kurtarmak” (KB: 295), kurtgar- ~ kutrar- “kurtarmak” (DLT: 751).

**ManTürk:** Pothi: 9, 19, 61, 62, 67, 71, 159. ETŞ: 1. M III: 5. M III: 24, 31, 35, 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kurtgar-* ~ *kutgar-* fiili “kurtarmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kurtarmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Kutgarku** *tnlıglarıg taptukta kodmatın kamagunı kutgartıñız* “**Kurtarılacak** canlıları bulduğunuzda istisnasız hepsini **kurtardınız.**” (Pothi 61-62), *Tük tümen tnlıglarıg kutgartıñız* “On binlerce canlıyı **kurtardınız.**” (Pothi 67), *Körünügme ay teñri siz bizni kurtgarın* “Görünen Ay Tanrısı, bizi **kurtarın.**” (ETŞ 1), *Ol kişiniñ alku türlüg muñınta tagınta kutgarayın* “O kişiyi tüm sıkıntılardan **kurtarayım.**” (M III 48).

**1.11.241. Kurtul- ~ Kutrul-** “kurtulmak” (<\*kurt-ul-: ED: 650; <kutr-ul-: OTWF: 667).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kutrul- “kurtulmak” (BT VII: 97; BT XIII: 228), kurtul- ~ kutrul- “kurtulmak” (Maitr: 421); İlkİslami: kutul- “kurtulmak” (KB: 295), kutul- ~ kurtul- “doğurmak, kurtulmak; (herhangi bir sıkıntıdan) kurtulmak” (DLT: 749-752).

**ManTürk:** Pothi: 45, 50, 60, 63, 263, 510. ETŞ: 5. M I: 29. M III: 34. BT V: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kurtul-* ~ *kutrul-* biçimlerinde görülen fiil “kurtulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ermez yaramaz orunlarta tugmış erseler bu ozup kutrulup* *teñri yirinte burkanlar uluşınta tugmakları bolzun* “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa oralardan **kurtulup**, peygamlerin ülkesi, cennette, yeniden doğsunlar.” (Pothi 509-511), **Kutrulgu** *yol yınaklarıg tileyü* “**Kurtuluş** yollarını arıyor.” (Pothi 60), *Tört ulug emgekde kurtulalım* “Dört büyük acıdan **kurtulalım.**” (ETŞ 5).



**1.11.242. Kuşla-** “kuş avlamak” (<*kuş+la-*: ED: 673; OTWF: 441).

TürkRunik: kuşla- “kuş avlamak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kuşla- (Maitr: 421); İlkİslami: kuşla- “kuş avlamak” (DLT: 751).

**ManTürk:** IrkB: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuşla-* fiili “kuş avlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kuş avlamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Togan ügüz kuşu kuşlayu barmış “Bir doğan, su kuşu avlamaya gitmiş.”* (IrkB 43).

**1.11.243. Kutad-** “kutlu olmak, mutlu etmek” (<*kut+ad-*: ED: 597; OTWF: 488).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kutad- “mesut etmek” (Kuan: 44), kutad- “bahtiyar olmak” (Maitr: 422); İlkİslami: kutad- “kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak” (KB: 294).

**ManTürk:** M I: 28. M III: 43, 46. BT V: 28, 49, 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kutad-* fiili “kutlu olmak, mutlu etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Kut kıv kutadmak* (M III 46), *Bukünki kutadmış kutlug ulug yañı künte “Bugünki kutlu, büyük, yeni günde...”* (BT V 49), *Kut kıv kutadmak kıvadmak esengü ögrünçü ... “Mutluluk vermek, sağlık, neşe ...”* (BT V 53).

**1.11.244. Kutur-** “çılına dönmek” (ED: 605).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: kutur- “kudurmak” (KB: 295), kutur- “kudurmak, haddini aşmak; (ekin) azmak” (DLT: 752).

**ManTürk:** Pothi: 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kutur-* fiili “çılına dönmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “çılına dönmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Övke nizvani üze kuturup ögsüz köñülsüz ertiler “Öfke ve tutku ile çılına dönüp, akıl ve fikirden yoksunlardı.”* (Pothi 29-30).

**1.11.245. Kuvra-** “toplamak” (< \**kuvur+a-*: ED: 586

TürkRunik: kubra- “toplanmak, bir araya gelmek; (cenaze töreni için) toplanmak, bir araya gelmek” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kuvra- “toplanmak” (KP: 210), kuvra- “toplama” (Maitr: 423); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M II: 6.

Maniheist Uygurca metinlerde, *kuvra-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Mangr/// kuvradı yükünç.* (M II 6).

**1.11.246. Kuvran-** “toplanmak” (<*kuvra-n-*: ED: 586; OTWF: 607).

TürkRunik: kubran- “toplanmak, bir araya gelmek; siyasal teşekkül oluşturmak amacıyla toplanmak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kuvran- “toplanmak” (BT VII: 95); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuvran-* fiili “toplanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tirilü kuvranu kelmişler “Toplana toplana gelmişler.”* (M I 35).

**1.11.247. Kuvrat-** “bir araya getirmek” (<*kuvra-t-*: ED: 586; OTWF: 779).

TürkRunik: kubrat- “bir araya getirmek, derlemek, toparlamak; (*bodunu*, boyları) derleyip toparlamak, siyasal teşekkül oluşturmak amacıyla bir araya getirmek, başka bodun ve boyları müttefik kılmak” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: kurat- ~ kuvrat- “toplama” (Maitr: 421-423), kuvrat- “toplama” (U II: 77); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 262. M III: 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kuvrat-* fiili “bir araya getirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneği şudur: *Beş teŋri yarukın kuvratıglı firıştiler hroştag padvahtag teŋri “Beş Tanrı ışığını bir araya getiren melekler, Hroştag ve Padvahtag tanrıları ...”* (Chuast 261-263), *Üdrülmüşlerig kuvratı “Seçilmişleri bir araya getirdi.”* (M III 6).

**1.11.248. Kü-** “göz kulak olmak” (ED: 686).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kü- “korumak” (Maitr: 424); İlkİslami: kü- “korumak” (KB: 296).

**ManTürk:** Pothi: 430. ManTürkGed: 25. M I: 31. M III: 36.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kü-* fiili “göz kulak olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *İlig uluşug küyü küzedü “Ülkeye ve devlete göz kulak olarak...”* (Pothi 430), *Küyü küzedü tutup açını igdür siz* (ManTürkGed 25-26), *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi tutmakları bolzun “Tüm tehlikelerden, sabah akşam göz kulak olarak uzak dursunlar.”* (M III 36).

**1.11.249. Küçe-** “zorlamak” (<*küç+e-*: ED: 695; OTWF: 422).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küçe- “kuvvetlenmek” (Maitr: 424), küçe- “güçlü olmak” (BT XXV: 385); İlkİslami: küçe- “zorlamak, baskı yapmak” (KB: 297), küçe- “zorlamak, zorla almak” (DLT: 753).

**ManTürk:** M I: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küçe-* fiili “zorlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “zorlamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kücedükinte ötrü ölüg yarılı “Zorladığından ötürü ölünün (bedeni) yarıldı.”* (M I 5).

**1.11.250. Küçed-** “güçlenmek” (<*küç+ed-*: ED: 696; OTWF: 488).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küçed- “kuvvetlenmek” (Maitr: 424); İlkİslami: küçed- “çoğalmak” (KB: 297).

**ManTürk:** BT V: 43. TT II: 424, 425. Licht: 256.

Maniheist Uygurca metinlerde, *küçed-* fiili “güçlenmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kücedür küçlüg bolur “Güçlü olur.”* (BT V 43), *Övke bilig aşılarsar kücedser “Öfke artarsa ve güçlenirse...”* (TT II 425).

**1.11.251. Küçen-** “kendini zorlamak” (<küç+e-n-: ED: 698; OTWF: 608).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küçen- “mücadele etmek, çabalamak” (BT XXV: 385); İlkİslami: küçen- “güçlenmek” (KB: 297), küçen- “güç azalmak, yük ağır gelmek; (malı) gasp etmek” (DLT: 754).

**ManTürk:** Pothi: 472.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küçen-* fiili “kendini zorlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: ***Küçenip utru keltiler “Kendilerini zorlayıp geldiler.”*** (Pothi 472).

**1.11.252. Küd-** “ummak” (ED: 701).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küd- “beklemek” (BT XIII: 217); İlkİslami: küd- “beklemek” (KB: 297), küd- “beklemek” (DLT: 754).

**ManTürk:** M II: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küd-* fiili “ummak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ummak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Munçada berü teñri ogulı mitri burkan kelgey tipen **küdügli** ertiñizler “O zamandan beri, Tanrı'nın oğlu Mithra burkan gelecek diye **umuyordunuz.**”* (M II 5-6).

**1.11.253. Kül-** “gülmek” (ED: 715).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: kül- “gülmek” (Maitr: 424); İlkİslami: kül- “gülmek” (KB: 299), kül- “gülmek” (DLT: 755).

**ManTürk:** M III: 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kül-* fiili “gülmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “gülmek” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Bu savka yme kamagan **külmisler** “Hepsi, bu söze **gülmüş.**”* (M III 33).

**1.11.254. Külüş-** “gülüşmek” (<kül-üş-: ED: 720; OTWF: 563).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: külüş- “gülüşmek” (Maitr: 425); İlkİslami: külüş- “gülüşmek” (DLT: 756).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist Uygurca metinlerde, *külüş-* fiilinin “gülüşmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Közi karam birle külüşügin oluralım “Kara gözlüm ile güle güle oturalım.”* (ETŞ 4).

**1.11.255. Künile-** “kıskanmak” (<*küni+le-*: ED: 733; OTWF: 441).

TürkRunik: Ø ama küni “haset, kıskançlık” (Şirin, 2016: 735); BuddhUyg: künile- “kıskanmak” (BT III: 91); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 35.

Maniheist Uygurca metinlerde, *künile-* fiilinin “kıskanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yavlak sakınç sakın/... küniledi “Kötü düşünce ... kiskandı.”* (BT V 35).

**1.11.256. Kürle-** “aldatmak” (<*kür+le-*: ED: 745; OTWF: 441).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 150.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kürle-* fiili “aldatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “aldatmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Neçe üküş tınlığıg turalığıg öldürdümüz erser, neçe tevledimiz kürledimiz erser “Ne kadar çok canlıyı öldürdüyseniz, (insanları) ne kadar aldattıysak ...”* (Chuast 147-150).

**1.11.257. Küse-** “özmek; istemek” (ED: 749).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: küse- “arzu etmek, istemek” (Maitr: 426); İlkİslami: küse- “istemek, arzulamak, özmek” (KB: 303), küse- “arzulamak, istemek” (DLT: 757).

**ManTürk:** Pothi: 96, 196. M I: 10. M III: 43, 46.

Maniheist Uygurca metinlerde, *küse-* fiili “özmek; istemek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Küsevürler erti birgerü “Birini özlüyorlardı.”* (Pothi 96), *Küseserler tınlığılar*

“Canlılar *özlerlerse*.” (Pohti 196), *Bitigig kentü özi küsedü* ötünti “Kitabı kendisi *istedi*.” (M III 43).

**1.11.258. Küzed- ~ Küdez-** “korumak, göz kulak olmak, muhafaza etmek” (<közed- : ED: 758; <küzed-: OTWF: 491).

**ManTürk:** Pohti: 84, 156, 171, 174, 177, 180, 181, 237, 304, 305, 430. ETŞ: 1, 2. ManTürkGed: 25. M I: 31. M III: 5, 36, 42, 48.

TürkRunik: közed- “korumak, kollamak, gözetmek” (Şirin, 2016: 734); BuddhUyg: küzet- “korumak” (Maitr: 426; BT III: 92), küzed- “korumak” (BT XIII: 218); İlkİslami: küdez- ~ küzed- “gözetmek, korumak, saklamak” (KB: 298-305), küdez- “saklamak, korumak, sakınmak; beklemek” (DLT: 754).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *küzed- ~ küdez-* biçimlerinde görülen bu fiil “korumak, göz kulak olmak, muhafaza etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *a//////// küdeziñ* (M III 5), *İlig uluşug küyü küzedü* “Ülkeye ve devlete **göz kulak olarak...**” (Pohti 430), *Sımtagsız köñülin küzedti* “Mühim fikirleri **muhafaza etti**.” (Pohti 171), *Kirtü çahşapatıg küzedti* “Doğru emirleri **muhafaza etti**.” (Pohti 176-177), *Körügme kün teñri, siz bizni küzedin* “Gören Güneş Tanrısı, bizi **koruyun**.” (ETŞ 1), *Etözümüzni küzedin* *üzütümüzni boşuñ* “Bedenimizi **koruyun**, ruhumuzu özgür bırakın.” (ETŞ 2), *Küyü küzedü tutup açını igdür siz* (ManTürkGed 25-26), *Kop adata tudata yarın kiçe küyü küzedi* *tutmakları bolzun* “Tüm tehlikelerden, sabah akşam **göz kulak olarak uzak dursunlar**.” (M III 36).

**1.11.259. Mañra-** “bağırarak” (ED: 770).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: mañra- “bağırarak” (KP: 210); İlkİslami: mañra- “bağırarak” (DLT: 762).

**ManTürk:** M I: 6. M III: 9, 33. Yosipas: 17.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *mañra-* fiili “bağırarak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ölürgeli eltserler mañrayur* *ünteyür* “Öldürmek için gittiklerinde **bağırıyor** ve **kükriyorlar**.” (M III 33), *Ulug ünin üntedi mañradı* “Ulu sesiyle **bağırıp çağırıyor**.” (M III 9).

**1.11.260. Meñile-** “sevinmek, mutlu olmak” (<meñi+le-: ED: 770; OTWF: 433).

TürkRunik: beñile- “sevinmek, mutlu olmak, iyi vakit geçirmek” (Şirin, 2016: 723);

BuddhUyg: meñile- “sevinci tatmak” (Maitr: 430); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 1, 4, 28, 51, 56.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *meñile-* fiili “sevinmek, mutlu olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak **mutlu oluyorum.**”* (IrkB 1), *Çıntan ıgaç üze olurupan meñileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak **mutlu oluyorum.**”* (IrkB 4), *Tört buluñtaki edgüsi uyuru tirilipen meñileyür “Dört bir taraftaki has ve muktedir adamları toplanıp, **seviniyor.**”* (IrkB 28), *Tagda turupan meñileyür men “Dağlarda kaldığım için **mutluyum.**”* (IrkB 51), *Anta turupan meñileyür men “Buralarda yaşayıp **mutlu oluyorum.**”* (IrkB 56).

**1.11.261. Meñle-** “ava gitmek” (<meñ+le-: ED: 769; OTWF: 433).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø ama meñlen- “tane toplamak, yem toplamak” (DLT: 764).

**ManTürk:** IrkB: 49.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “ava gitmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnek ise şudur: *Bars keyik anlayu meñlevü barmış “Bir kaplan **ava gitmiş.**”* (IrkB 49).

**1.11.262. Meñzet-** “benzetmek” (<meñiz+e-t-: ED: 352; OTWF: 766).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: meñzet- “benzetmek” (Maitr: 430); İlkİslami: meñzet- “benzetmek” (KB: 314), menzet- ~ meñzet- “benzetmek” (DLT: 763-764).

**ManTürk:** M I: 23.

Maniheist Uygurca metinlerde, *meñzet-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yme muñar **meñzeti** yme dintar kişike* (M I 23).

**1.11.263. Min-** “binmek” (ED: 348).

TürkRunik: bin- “ata binmek” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: min- “binmek” (Maitr: 430); İlkİslami: min- ~ mün- “binmek” (KB: 316-323), mün- “binmek” (DLT: 766).

**ManTürk:** IrkB: 16.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *min-* fiilinin “binmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Utru yirde ogrı sokuşup tutupan minmiş “Yolda karşısına hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.”* (IrkB 16).

**1.11.264. Möñre-** “böğürmek” (ED: 770).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: möñre- “böğürmek” (Maitr: 431); İlkİslami: müñre- (öküz vb..) böğürmek” (DLT: 766).

**ManTürk:** IrkB: 60.

Maniheist Uygurca metinlerde, *möñre-* fiili “böğürmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “böğürmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men “Yüksek dizlerimin üstüne çıkararak böğürürüm.”* (IrkB 60).

**1.11.265. Mun-** “yolunu kaybetmek” (ED: 348).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: mun- “serseriyane dolaşmak” (Maitr: 432); İlkİslami: mun- “bunamak, saçmalamak” (KB: 319), mun- “bunamak” (DLT: 765).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *mun-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Azmış munmuş ters azag nomluglar* (M III 29).

**1.11.266. Muntur-** “yanlışa sürüklemek” (<*mun-tur-*: ED: 768; OTWF: 802).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 29.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *muntur-* fiili, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “yanlışa sürüklemek”



anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Erüş kişig munturur “Birçok kişiyi yanlışa sürükler.”* (M III 29).

**1.11.267. Nomla-** “vaaz etmek, öğüt vermek” (<nom+la-: ED: 778; OTWF: 441).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: nomla- “vaaz vermek, anlatmak, öğretmek” (Maitr: 436); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 172. Pothi: 13, 18, 51, 63, 64, 74, 502. M III: 21, 26, 44. Licht: 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *nomla-* fiili “vaaz etmek, öğüt vermek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Agılıg nomlarıg nomlatınız “Değerli öğretileri vaaz ettiniz.”* (Pothi 74), *Koduru tıñlañ anı üçün nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğüt vereyim diye buyurdu.”* (M III 44), *Burkanlar arıg dendarlar nomlasar kirtkünmedin tertrü yine igideyü teñriçi men nomçı men tigmeke artızıp “Peygamberler, temiz rahipler vaaz ettiklerinde inanmayarak aksine yalan söyleyerek, ben tanrının ve öğretisinin vaiziyim, diyenlere aldanıp...”* (Chuast 171-174).

**1.11.268. Odgur-** “uyandırmak” (<\*od-gur-: ED: 48; <odgur-: OTWF: 751).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: odgur- “uyandırmak” bkz. ED: 48; İlkİslami: odgur- “uyandırmak” (KB: 333), odgur- ~ oygur- “uyandırmak” (DLT: 770, 781).

**ManTürk:** IrkB: 20. M I: 26. M III: 9, 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *odgur-* fiili “uyandırmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “uyandırmak” anlamında tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Udıgmağ odguru yatıgı turguru yoriyur men “Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırım.”* (IrkB 20), *Üzütlerig odguruglı “Ruhları uyandıran ...”* (M I 26).

**1.11.269. Odun-** “uyanmak” (<\*od-un-: ED: 62; <odun-: OTWF: 608).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: odun- “uyanmak” (BT XIII: 220; HT X: 161); İlkİslami: odan- ~ odun- “uyanmak” (KB: 332-333), odun- “uyanmak” (DLT: 770).

**ManTürk:** M I: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *odun-* fiili “uyanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Esrüki adıntı usınta oduntu* “*Sarhoşluğu geçti, ayıldı ve uykusundan uyandı.*” (M I 5).

**1.11.270. Ogad-** “geç kalmak, zamansız gelmek” (<*ogat-*: ED: 81; <*og+ad-*: OTWF: 488).

TürkRunik: *ogad-* “talihli olmak, bahtı açık olmak” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: *ogat-* “anlatmak” (Suv: 609); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ogad-* fiili tanıklandığı tek örnekte “geç kalmak, zamansız gelmek” anlamına gelmektedir. Fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ogadıp kelmiş bizni teg tınlıgka “Bizim gibi canlılara **gereksiz gelmiş**.”* (Pothi 62).

**1.11.271. Ogurla-** “hırsızlık yapmak” (<*ogurla-* ~ *ogrıla-*: ED: 94; <*ogurla-*: OTWF: 441).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ogurla-* “çalmak” (Maitr: 437); İlkİslami: *ogrıla-* ~ *ogurla-* “çalmak” (DLT: 771-772).

**ManTürk:** BT V: 22.

Maniheist Uygurcada, *ogurla-* fiilinin “hırsızlık yapmak” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Ekinti yme ogrı ogurladım erser “İkinci olarak da, **hırsızlık yaptıysam** ...”* (BT V 22).

**1.11.272. Okı-** “okumak; çağırmak, davet etmek” (ED: 79).

TürkRunik: *okı* “çağırmak, davet etmek” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: *okı-* “çağırmak” (Maitr: 437; Yüan: 388), *okı-* “yüksek sesle okumak; çağırmak” (HT X: 161); İlkİslami: *okı-* “okumak; çağırmak” (KB: 336-337), *okı-* “okumak; çağırmak” (DLT: 772).

**ManTürk:** M I: 29, 30. M III: 6, 16, 21, 23. BT V: 27. Licht: 265. Windgott: 18. Yosipas: 70.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *okı-* fiili “okumak; çağırarak, davet etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Okıglı** *ündegli teñri* “**Çağırarak, davet eden Tanrı.**” (M III 6), *Başık aymakıña bitig okımakıña* “İlahi söylemesine, kitap *okumasına*...” (M III 21), ... **okıgalı** *teñrim* “... *okumak* için, Tanrı’m! (BT V 27), *Igaçig kamşatıglı bedüklentürüglı ... ay tip okıyurlar* “Ağacı yerinden oynatan ve büyüten Ay diye **çağırurlar.**” (Windgott 16-18).

**1.11.273. Okıt-** “okutmak” (<*okı-t-*: ED: 81; OTWF: 780).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: okıt- “okutmak” (BT XXV: 393; HT X: 161); İlkİslami: okıt- “çağırarak” (KB: 337), okıt- “okutmak” (DLT: 773).

**ManTürk:** M III: 37.

Maniheist Uygurca metinlerde, *okıt-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yirde suvda uluşta balıkta siziñ töziñiz yiltızıñız ol yirde yok erser ol uluş balık yir suv öñsüz meñizsiz ... küsünsüz ... öñ küsün ... okıtmuş ...* “Yeryüzünde, ülkede, şehirde sizin esaslarınız yoksa, o yerlerde renksiz, biçimsiz, soluk ... güçsüz ... renk, güç ... **okutmuş**...” (M III 37).

**1.11.274. Okşa-** “benzemek” (ED: 97).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: okşa- “benzemek” (Maitr: 437); İlkİslami: okşa- “benzemek” (KB: 337), okşa- “benzemek; okşamak, okşayıp sevmek” (DLT: 780).

**ManTürk:** M I: 14. M III: 18, 43.

Maniheist Uygurca metinlerde, *okşa-* biçimlerinden görülen fiil “benzemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “benzemek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kün teñrike okşayur yöleşür* “Güneş Tanrısı’na **benziyor.**” (M III 18), *Añar okşayur* “Ona **benziyor.**” (M I 14).

**1.11.275. Okşat-** “benzetmek” (<*okşa-t-*: ED: 97; <*ogşa-t-*: OTWF: 780).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: okşat- “benzetmek” (Maitr: 437); İlkİslami: ohşat- “benzetmek” (DLT: 781).

**ManTürk:** M III: 20, 22. Windgott: 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *okşat*- fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ol nigoşaklar savın neñeyük öziniñçe okşatmaz* (M III 22), *a///// la///// okşati /////* (M III 20).

**1.11.276. Olgurt-** “oturtmak” (<\**olgur-t*: ED: 139; <\**ol(o)r-ur-t*: OTWF: 736).

TürkRunik: *olgur*- “oturtmak, yerleştirmek; (bina, yapı, konut vb.) kurdurmak, tesis ettirmek” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: *olgur*- “oturtmak” (EUTS: 141), *olgur*- “oturtmak” (KP: 211); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 6. M III: 29.

Maniheist Uygurcada *olgur*- fiili “oturtmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı iki örnek şudur: *Tarazuk içinte olgurtur “Terazi içine oturtur.”* (ETŞ 6), *Sişlig esri içinte olgurtur* (M III 29).

**1.11.277. Olur-** “oturmak; tahta oturmak; durmak; yaşamak” (ED: 151).

TürkRunik: *olur*- “oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (kağan, yabgu, şad vb.) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: *olur*- “oturmak” (Maitr: 438; Yüan: 391; BT XIII: 221), *olur*- “durmak; oturmak” (BT III: 93), *olur*- “oturmak; ikamet etmek; tahta çıkmak” (HT X: 162); İlkİslami: Ø

**ManTürk:** IrkB: 1, 4, 28, 57, 61. Chuast: 41, 54, 284, 295, 311, 314, 319, 324. ETŞ: 4, 5. M I: 33, 34. M III: 8, 12, 14, 34. BT V: 31, 35, 44, 49, 51. TT II: 416. Yosipas: 67.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *olur*- fiili “oturmak; tahta oturmak; durmak; yaşamak” gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Kan olurupan ordu yapmış “Han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış.”* (IrkB 28), *Çıntan*

ıgaç üze **olurupan** menjileyür men “Sandal ağacı üzerinde **oturarak** mutlu oluyorum.” (IrkB 4), Uça umatın **olurur** “Uçamadan **oturuyor.**” (IrkB 61), Küneşke **olurur** ol “Güneş’e karşı **duruyor.**” (IrkB 57), Baçak **olurup** edgüti nomça törüçe baçamadımız erser “Oruçlu iken (orucumuzu) dinimizin, dinî öğretimizin gerektirdiği gibi tutmadıysak...” (Chuast 295-296), Közi karam birle külüşügin **oluralım** “Kara gözlüm ile güle güle **oturalım.**” (ETŞ 4), Töş üze **olurup** tültürür “Göğsüne **oturup** delik deşik eder.” (ETŞ 5), Ekinti yme kün ay teñrike iki yaruk ordu içre **olurugma** teñrikerke “İkinci olarak Güneş (ve) Ay tanrılara, iki aydınlık saray içinde **oturan** Tanrılara...” (Chuast 39-41), Altun örgin rednilig tauçang üze **oluru** ornanu yarlıkamakı kutlug kıvılg bolmakı bolzun “Altın ve mücevherli **taht üzerine oturup**, yerleşip; buyrukları kutlu olsun.” (M III 34), Yutuzluk alınıñ kamagun ögrünçün meñin olursar anıg körtle bolgay “Kadının olacak sevgilinle, hepimiz neşeyle ve mutlulukla **otursanız**, kötülükler iyi olacaktır.” (M III 14), Konakka **olursar** bu sav arıg kop köñülte ömek sakınmak kergek “Dinlenme yerine **oturup** bu söz üzerine tüm gönlüyle düşünmesi gerek.” (M III 12), Takı ol teñrilik içinte bir yalıñ er **olurmiş** ermiş “Dahası, o tapınak içinde bir çıplak erkek **yaşarmış.**” (BT V 51), Kentü al //// kedip altunlug örgin üze **olurdi** “Kendi kırmızı ... giyip, altınlı **taht üzerine oturdu.**” (TT II 416), Örginiñ ... **olurgusin** teg bolup tururlar “Tahtın ... **yeri** gibi olup, hüküm sürerler” (BT V 31).

**1.11.278. Olurt-** “oturtmak” (<olur-t-: ED: 151; <olor-t-: OTWF: 780).

TürkRunik: olurt- “oturtmak, yerleştirmek; tahta çıkarmak, kağan yapmak; (bediz sözüyle) motif, oyma vb.’yi yerleştirmek, süsletmek, bezetmek” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 25.

Maniheist Uygurca metinlerde, *olurt-* fiili “oturtmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Saçılıp yeklerke **olurtmayın** “Dağılıp, şeytanlarla **oturtmayın.**” (M III 25).*

**1.11.279. On-** “gelişmek, büyüme” (ED: 168).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: on- “gelişmek” (ED: 169); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 36, 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *on-* fiili “gelişmek, büyümek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden biri şudur: *İrkeki onar tişisi neş onmaz “Erkeği gelişir, dişisi asla gelişmez.”* (M I 37).

**1.11.280. Oñ-** “(beniz) solmak” (ED: 169).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oñ- “solmak” (Maitr: 439); İlkİslami: oñ- “solmak, sararmak” (KB: 344), oñ- “rengi solmak” (DLT: 776).

**ManTürk:** IrkB: 17.

Maniheist Uygurca metinlerde, *oñ-* fiili “(beniz) solmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Özlük at öñ yirde arıp oñup turu kalmış “(Bir) binek atının çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) benzi solmuş.”* (IrkB 17).

**1.11.281. Orna-** “yerleşmek” (<*orun+a-*: ED: 235; OTWF: 423).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama ornan- “yerleşmek” (BT XIII: 221); İlkİslami: orna- “yerleşmek” (KB: 345), orna- “(gün) batmak; yerleşmek, mekân tutmak, yurt tutmak” (DLT: 778).

**ManTürk:** M III: 43. BT V: 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *orna-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Kelzün ornazun “Gelsin, yerleşsin.”* (BT V 54), *Yigedmek utmak/// ornazun yme ///* (M III 43).

**1.11.282. Ornan-** “yerleşmek” (<*orna-n-*: ED: 236; OTWF: 609).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ornan- “yerleşmek” (Maitr: 439); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 27. M III: 21, 34, 35, 46. BT V: 31, 36, 45. TT II: 416. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ornan-* fiili “yerleşmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “yerleşmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *ornanmakı bolzun “... yerleşimi olsun.”* (M III 35), *Altun örgin rednilig tauçang üze oluru ornanu yarlıkamakı kutlug kıvılg bolmakı bolzun “Altın ve*

*mücevherli taht üzerine oturup, yerleşip; buyrukları kutlu olsun.*” (M III 34), *Kuvrag ornanmış* //hlar “Topluluk yerleşmiş ...” (M III 21), //ç ornanmakı bolz// (M III 46), . . . içre *ornanıp erür* (BT V 31), **Ornanzun** *kamağ küçlügler “Tüm güçlüler yerleşsin.”* (BT V 36), . . . /ka *ornanur* (BT V 45).

**1.11.283. Ota-** “iyileştirmek” (<ot+a-: ED: 42; OTWF: 422).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ota- “tedavi etmek” (KB: 347), ota- “Oğuz lehçesinde, ilaçla tedavi etmek” (DLT: 779).

**ManTürk:** M I: 15.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ota-* fiili “iyileştirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “iyileştirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Neçe otaçı otın birle kelser anı otayu* *umagay “Nice hekim, ilaçları ile gelse onu iyileştiremez.”* (M I 15).

**1.11.284. Otugla-** “odunlamak, odun toplamak (?)” (<otuğ+la-: ED: 63; OTWF: 442).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 28.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *otuğla-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır. Cümle tam okunamadığı için, fiilin anlamını çıkarmak mümkün görünmemektedir: //otuglayu // (M III 28).

**1.11.285. Oy-** “oymak” (ED: 266).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oy- “oymak, çıkarmak” (Maitr: 441); İlkİslami: oy- “oymak” (DLT: 781).

**ManTürk:** IrkB: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *oy-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı* *barmış “Bir sakatatçı çocuklarını ve*

*karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oynamaya gitmiş.*” (IrkB 29).

**1.11.286. Oyna-** “oynamak” (<oyun+a-: ED: 275; OTWF: 422).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: oyna- “oynamak” (Maitr: 441); İlkİslami: oyna- “oynamak” (DLT: 781).

**ManTürk:** BT V: 46. Yosipas: 126.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *oyna-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Üküş türlüğ ögrünçülüğ oyun oynayurlar “Türlü türlü, sevinçle oyun oynuyorlar.”* (BT V 46), *Oyunçılar oyun oynamış* (Yosipas 125-126).

**1.11.287. Oz-** “kurtulmak” (ED: 279).

TürkRunik: oz- “geçmek, aşmak, öne geçmek; kurtulmak” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: oz- “kurtulmak” (Maitr: 441); oz- “geçmek, ileri geçmek, ilerlemek” (KB: 349), oz- “(öne) geçmek” (DLT: 781).

**ManTürk:** IrkB: 13, 17, 41, 49. Pothi: 63, 166, 175, 179, 182, 185, 510. M III: 35. BT V: 26, 43, 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *oz-* fiili “kurtulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ülüğde ozmiş “Kötü talihinden kurtulmuş.”* (IrkB 41), *Sub içipen yaş yipen ölümde ozmiş “Su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Ölümtte ozupan ögire sebinü yoriyur “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.”* (IrkB 49), *Alp adalarıntın ozzunlar “Zor tehlikelerden kurtulsunlar.”* (Pothi 233), *Yalınayu turur tamutın oztular “Alev alev yanan cehennemden kurtuldular.”* (Pothi 175), *Ermez yaramaz orunlarta tugmış erseler bu ozup kutrulup teñri yirinte burkanlar uluşınta tugmakları bolzun “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa oralardan kurtulup, peygamlerin ülkesi, cennette, yeniden doğsunlar.”* (Pothi 509-511), *Yanmas yirte oztumuz “Geri dönülmez yerden kurtulduk.”* (M III 35).

**1.11.288. Ozgur-** “kurtarmak” (<oz-gur-: ED: 283; <oz-Kur-: OTWF: 751).



TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ozgur- “kurtarmak” (Maitr: 441; Yüan: 394; BT XIII: 222; BT XXV: 397); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 47, 68, 70, 159. M III: 24, 25.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ozgur-* fiili “kurtarmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Beş azunug irkletip ozgurtunuz “Beş varoluş hâlini çiğnetip, **kurtardınız.**”* (Pothi 47), *Ayığ kılınçlıg şimnu eligintin ozgurtunuz “Kötü işler yapan şeytanın elinden **kurtardınız.**”* (Pothi 70), *Yazukluglarda seçiñ ozgurun “Günahkârlardan ayırt edin, **kurtarın.**”* (M III 24).

**1.11.289. Ö-** “düşünmek, aklında tutmak” (ED: 2).

TürkRunik: ö- “düşünmek” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ö- “düşünmek” (Maitr: 441); İlkİslami: ö- “düşünmek” (KB: 350), ö- “düşündükten sonra anlamak” (DLT: 783).

**ManTürk:** IrkB: 16. M III: 11, 12, 21, 22, 24, 25, 49. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ö-* düşünmek, aklında tutmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yirin öpen yügürü barmış “Yerini **düşünüp** koşarak gitmiş.”* (IrkB 16), *Kaşınçığımın öyü kadgurar men “Sevgilimi **düşünüp**, özlem duyuyorum.”* (ETŞ 4), *Öz amrakımın öyür men “Sevgilimi **düşünüyorum.**”* (ETŞ 4), *Edgü öglilerin örgetdürügli siz “İyi **düşünenleri** terbiye eden sizsiniz.”* (M III 24), *Alkınçu ölüm künin öyü tutar “Nihai ölüm gününü **aklında tutar.**”* (M III 22), *Konakka olursar bu sav arıg kop köñülte ömek sakınmak kergek “Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine tüm gönüyle **düşünmesi** gerek.”* (M III 12).

**1.11.290. Öbkele-** “öfkelenmek” (<öpke+le-: ED: 9; <övke+le-: 444).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: övkele- “öfkelenmek” (Maitr: 449); İlkİslami: övkele- “öfkelenmek” (KB: 367), öpkele- “ciğere vurmak; kızmak, öfkelenmek” (DLT: 788).

**ManTürk:** IrkB: 58.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öbkele-* fiili “öfkelenmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Oğlu öğinte kañınta **öbkelepen** tezıpen barmış “(Evin) oğlu anasına babasına **öfkelenerek** kaçıp gitmiş.”* (IrkB 58).

**1.11.291. Öçeş-** “savaşmak, mücadele etmek” (<öç+e-ş-: ED: 32; OTWF: 564).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öçeş- “öcünü almak, kin beslemek” (Maitr: 442); İlkİslami: öçeş- “yarış etmek” (KB: 350), öçeş- “yarışmak; kendini tehlikeye atmak” (DLT: 783).

**ManTürk:** M III: 12, 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öçeş-* fiili “savaşmak, mücadele etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yaruk künler tünerig tünlerke utrunğalı **öceşgeli** turdılar “Aydınlık günlere, karanlık gecelere karşı durmak, onlarla **savaşmak** için durdular.”* (M III 19), *Nizvanılar birle şünjüşmek **öcesmek** ol “Tutkularla savaşmak, **mücadele etmektir.**”* (M III 12).

**1.11.292. Öçür-** “söndürmek” (<öç-ür-: ED: 30; OTWF: 718).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öçür- “yok etmek, ortadan kaldırmak” (BT VII: 92; BT XIII: 222; BT XXIII: 216); İlkİslami: öçür- “söndürmek” (KB: 351), öçür- “söndürmek; öfkeyi yatıştırmak; sesi, nefesi kestirmek” (DLT: 783).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öçür-* fiili “söndürmek” anlamına gelmektedir. Fiilin tanıklanan tek örneğinde mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Suk otin **öçürür** “Hırs ateşini **söndürür.**”* (M III 29).

**1.11.293. Öd-** “heyecanlanmak” (<üd-: ED: 39).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 21.

**Ödmen** “*Heyecanlanmayın!*” (IrkB 21).

**1.11.294. Ög-** “övmek” (ED: 100).

TürkRunik: ög- “övmek” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ög- “övmek, medhetmek” (Maitr: 443); İlkİslami: ög- “öğmek, medhetmek” (KB: 353), ög- “övmek, hamdetmek” (DLT: 784).

**ManTürk:** Pothi: 97, 234, 250, 257, 262, 267. ETŞ: 1. M III: 12, 24, 33, 44. BT V: 27, 36, 40, 43.

Maniheist Uygurca metinlerde, ög- fiilinin “övmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Agızınta sizni öge alkayu “Ağızlarıyla sizi övdüler...”* (Pothi 97), *Ol tıltag üze öge yükünür men “Bu nedenle, seni överek, sana secde ederim.”* (Pothi 250), *Taŋ teŋrig ögelim “Tan Tanrıyı övelim.”* (ETŞ 1).

**1.11.295. Ögir-** “sevinmek, mutlu olmak” (ED: 113; OTWF: 505).

TürkRunik: ögir- “sevinmek” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ögir- “sevinmek” (Maitr: 443); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 15, 29, 30, 31, 34, 35, 42, 49, 63. M I: 28. M III: 5, 34. TT II: 416. Hymn: 70.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, ögir- fiili “sevinmek, mutlu olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Oglı yutuzu kop ögirer “Çocukları ve eşi hep seviniyor.”* (IrkB 29), *Uyasınaru ögire sebinü kelir “Yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor.”* (IrkB 31), *Kara kamag süsi ögirer “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor.”* (IrkB 63), *Özi süsi ögire sebinü ordusınaru kelir “Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor.”* (IrkB 34), *Ölümtö ozupan ögire sebinü yoriyur “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.”* (IrkB 49), *Ögirezün dindarlar “Dindarlar mutlu olsun.”* (M III 5).

**1.11.296. Öglentür-** “aklını başına toplatmak” (<ö-g+le-n-tür-: ED: 108).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öglentür- “aklını başına toplamak; kendine getirmek” (EUTS: 147); İlkİslami: Ø ama öglen- “şaşkınlıktan sonra bir şeyi idrak etmek; çocuk büyüyüp akıllanmak” (DLT: 784).

**ManTürk:** M III: 25.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öglentür-* fiilinin “aklını başına toplatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Teñrim ürke üzüksüz öglentürün ukatturu yarlıkañ “Tanrı’ım! Sonsuza dek, uzun süre benim aklımı başıma toplat, bana anlat, bildir.”* (M III 25).

**1.11.297. Ögün-** “övünmek” (<ög-ün-: ED: 110; OTWF: 609).

TürkRunik: ögün- “övünmek, kıvanmak, kıvanç duymak” (Şirin, 2016: 737);  
BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ögün- “kendini övmek, övünmek” (DLT: 785).

**ManTürk:** M III: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ögün-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur:  
////////// *ögüntiler* (M III 5).

**1.11.298. Ögüt-** “methedilmek, övgüye layık olmak” (<ög-üt-: ED: 104; OTWF: 781).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ögüt- “medhetmek, övmek” (Maitr: 444); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 26. M III: 7, 15, 20, 26, 27, 40. BT V: 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ögüt-* fiilinin “methedilmek, övgüye layık olmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: ... *ögütmiş yılda “Methedilmiş yıla...”* (BT V 30), *Meñigü ögütmiş firışteke “Sonsuz övgüye layık meleklerle...”* (M III 40), *Ögütmiş zrua “Methedilmiş Ezrua Tanrı...”* (M III 7), *Ol yaruk kızı ögütmiş* (M III 15).

**1.11.299. Ökün-** “pişman olmak; tövbe etmek” (ED: 111).

TürkRunik: ökün- ~ ökin- “pişman olmak; (can) sıkılmak” (Şirin, 2016: 737);  
BuddhUyg: ökün- “peşiman olmak” (Maitr: 444); İlkİslami: ökün- “pişman olmak” (KB: 357), ökün- “pişman olmak, hayflanmak” (DLT: 786).

**ManTürk:** Chuast: 37, 114, 191, 378. Pothi: 226, 352, 355, 373, 428. M III: 44. BT V: 22, 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ökün-* fiili “pişman olmak; tövbe etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yazukların **ökünü** yaşların akıtu krmşuhn kolu manastar hirz kıltilar “Günahları için **tövbe edip**, gözyaşları dökerek af diledir.”* (Pohti 373-374), *Arazan atlıg satıgçınıñ öti erigi üze evrilip yazukların **ökünü** yaşların akıtu ... manastar hirz kıltilar “Arazan adlı tüccarın nasihatleri üzerine yollarından dönüp **pişman olarak** ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.”* (Pohti 372-373), *Yitiñsiz korkmasar **ökünmeser** ol tınlıg üç yavlak yolka tüşer tip yarlıkadı takı yme anant men ulug yarlıkançuçı biligin “Ulaşılmaz, korkmasa, **tövbe etmese** o canlı üç kötü yola düşer diye emretti ve yine Anant, büyük merhametli, bilgisi...”* (M III 44), *Munçulayu ök **ökünmiş** boşunmiş “Böylesine **tövbe etmiş**, bağışlanmış.”* (BT V 22), *Bir yigirmiñ ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüketdi niğošaklarınıñ suyn yazukın **öküngü** huastuanifti “On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan dinleyicilerin günahıtan arınması için tövbe duasını bitirdi.”* (Chuast 376-378).

### 1.11.300. Öl- “ölmek” (ED: 125).

TürkRunik: öl- “ölmek; (*bodun* birliği) bozulmak, (*bodun* varlığı) ortadan kalkmak; çok sıkıntı çekmek; (hayvan) telef olmak” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: öl- “ölmek” (Maitr: 444); İlkİslami: öl- “ölmek” (KB: 359), öl- “ölmek” (DLT: 786).

**ManTürk:** IrkB: 41, 57. ETY II: 94. Chuast: 61. M I: 9, 34. M III: 11, 12, 23, 28, 29, 40. BT V: 35, 48, BT V: 52, 59, 60. TT II: 424. Hymn: 70. Pohti: 347. ETŞ: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öl-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Kanıgı **ölmis** ... kangı nelük **ölgey** ol “Gözde sevgilisi **ölmüş** ... gözde sevgilisi niçin **ölsün?**”* (IrkB 57), *Seniñ kanatıñın köyürgey örtüngey sen **ölgey** “Senin kanatını yakacak, sen **öleceksin.**”* (M III 23), *Ol aşanmış aş kim ol etözinte kirür **ölür** “O yenmiş yiyecekler ki o bedene girerse **ölür.**”* (M III 12), *Kim etöz için emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke **ölmek** artamak bulunçı ol “Kim bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak **ölmesi** ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11), *Kim üzütün için edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü **ölmez** öz teñri yirinte bulır “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek **ölmeyerek** kendini cennette bulacaktır.”* (M III 11), *İrni yirüp eñeki tamgakı aprap /// a **ölüp** bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek **ölüp** gitti.”* (TT II 424). *Anta ötrü üzütü*

ozakı özke emgentükin iglemekin **ölmekin** “Ondan ötürü ruhu önceki bedenine acı çekmesini, hastalanmasını **ölmesini** ... (M I 9), Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, **ölmeklig** sözcüğü ise “ölümlü” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneği şudur: *Tugmak **ölmeklig** torug tuzakıg şeşteçi bolalım “Doğum ve **ölümlü** tuzağı bozalım.”* (Pothi 346-347).

### 1.11.301. Ölür- “öldürmek” (<öl-ür-: ED: 151; OTWF: 718).

TürkRunik: ölür- “öldürmek; bodunu tümüyle veya kısmen ortadan kaldırmak, soykırım yapmak; (savaş sırasında düşman boyların kağanlarını, yabgularını, şadlarını ve askerlerini) öldürmek; hayvan avlamak” (Şirin, 2016: 737); BuddhUyg: ölür- “öldürmek” (Maitr: 445); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 26, 27, 128, 148, 184. M I: 7, 18, 19, 20. M III: 33. TT II: 414, 423, 424.

Maniheist Uygurcada, *ölür-* fiilinin “öldürmek” anlamında tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Şimnug neçükleti **öbürdi** “Şimnu’yu nasıl **öldürdü.**”* (M I 19), *Alkunı **öbürgey** bir tirig idmagaylar “Hepsini **öldürecek**, kimseyi canlı bırakmayacak.”* (TT II 414), *Tirgürser tenri tirgürür **öbürser** tenri **öbürür** tedimiz erser “Diriltirse Tanrı diriltir, **öldürürse** Tanrı **öldürür** dediysek...”* (Chuast 26-27), *Neçe üküş tınlığıg turalığıg **öbürdümü**z erser neçe tevledimiz kürledimiz erser “Ne kadar çok canlıyı **öldürdüysen**, (insanları) ne kadar aldattıysak ...”* (Chuast 147-150), ***Öbürge**li eltserler mañrayur ünteyür “**Öldürmek** için gittiklerinde bağıyor ve kükrüyorlar.”* (M III 33), *Kańuda dindarlarıg basıngay **öbürgeyler** “Hangi dindarları zaptedip **öldürecekler?**”* (TT II 414), *Nigoşaklarıg sartlarıg bulsar alkunı **öbürgey** “Dinleyicileri ve tüccarları bulduğı zaman hepsini **öldürecek.**”* (TT II 414) *Kuşug **öbürür** “Kuşu **öldürür.**”* (M I 7).

### 1.11.302. Öñed- “iyileşmek, iyileştirmek” (ED: 179; <öñ+ed-: OTWF: 489).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öñed- “sağlıklı olmak, iyileştirmek” (BT XXIII: 217); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 51. Pothi: 348. Yosipas: 125.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öñed-* fiili “iyileşmek, iyileştirmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “iyileşmek” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Kamag agsak teglük bertük beçelig örmen uduz kişiler kelip ol suvug içser ... iginte **öñedürler** “Tüm aksaklar, körler, yaralılar, topallar, deri hastalığı olanlar ve uyuz kişiler gelip o suyu içerlerse ... hastalıklarından kurtulurlar, **iyileşirler**.”* (BT V 51), *Otaçı ot ... **öñedmişin** için “Hekim, ilaç ... **iyileştirdiği** için...”* (Yosipas 124-125).

Metinlerde, *öñedmez* sözcüğü ise “iyileştiremez, kronik (hastalık)” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün tanıklanan örneği ise şudur: *Uzun **öñedmez** nizvanilig igig emleteçi bolalım “Tutkunun **kronik** hastalığını iyileştirelim.”* (Pothi 348-349).

**1.11.303. Öñedtür-** “iyileştirmek” (<*öñed-tür-*: ED: 182; <*öñ+ed-tür-*: OTWF: 808).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öñedtür- “tedavi etmek” (Suv: 633); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *öñedtür-* fiili “iyileştirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *///iş ağır igliglerig **öñeddtürdi** “Ağır hastaları **iyileştirdi**.”* (BT V 52).

**1.11.304. Öpügse-** “öpmek istemek” (<*öp-ügse-*: ED: 9; OTWF: 526).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öpügse-* fiili “öpmek istemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Öz amrakımın **öpügseyür** men “Sevgilimi **öpmek istiyorum**.”* (ETŞ 4).

**1.11.305. Öpül-** “(ilaç) içilmek” (<*öp-ül-*: ED: 10).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: öpül- “(sulu yemek, çorba vb..) hüpürdetilerek içilmek” (DLT: 788).

**ManTürk:** TT II: 425.

Maniheist Uygurca metinlerde, *öpül-* fiili “(ilaç) içilmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “(ilaç) içilmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Uzun sansar içindeki otça **öpülür** opuça kinlenürler tegzinürler “Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi dönerler.”* (TT II 425).

**1.11.306. Ör-** “(bitki) yetişmek; (boynuz) çıkmak” (ED: 195).

TürkRunik: ör- “yükselmek, kalkmak; baş kaldırmak, isyan etmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: ör- “yukarı çıkmak” (Maitr: 446), ör- “filizlenmek” (BT XIII: 223), ör- “yükselmek” (BT XXV: 399); İlkİslami: ör- “yükselmek” (DLT: 789).

**ManTürk:** M I: 16, 17. M III: 14. BT V: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ör-* fiili “(bitki) yetişmek; (boynuz) çıkmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Atnaş eşgekneş müyüzi **örmez** “Atın, eşeğin boynuzu çıkmaz.”* (M I 16), *Kaltı urug evin yöpüg yirde **örürce** “Nasıl ki tohumun uygun yerde yetiştiği gibi...”* (M I 17), *Tepizlig yirde urug saçıp **örmezce** “Tuzlu (çorak) yerde tohum saçıp (tohumun) yetişmemesi gibi...”* (M III 14), *Artuk ozamaz **örmez*** (BT V 43).

**1.11.307. Örgөtdür-** “terbiye etmek” (<\*ögre-t-dür-).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama öğret- “talim ettirmek” (Maitr: 443); İlkİslami: Ø ama öğret- “öğretmek” (KB: 356; DLT: 785).

**ManTürk:** M III: 24.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “terbiye etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “terbiye etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Edgü öglilerin **örgөtdürügli** siz “İyi düşünenleri terbiye eden sizsiniz.”* (M III 24).

**1.11.308. Örit-** “ortaya çıkarmak” (<ör-it-: ED: 208; OTWF: 782).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örit- ~ örüt- “yükseltmek; beslemek; yaratmak” (Maitr: 446, 448); İlkİslami: Ø.



**ManTürk:** Pothi: 276.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örit-* fiili “ortaya çıkarmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Kop köñülin ulug tap öriteci bedüttürteçi “Tüm aklıyla büyük arzuları ortaya çıkaracak ve artıracak.”* (Pothi 276-277).

**1.11.309. Örküçlen-** “dalgalanmak” (<*örgüç+len-*: ED: 228).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: örküçlen- “dalgalanmak” (DLT: 790).

**ManTürk:** M III: 10.

Maniheist Uygurcada, *örküçlen-* fiili “dalgalanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dalgalanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ançula kaltı ol taluy kim birgarudun sıñar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek anta içre belgüliüg bolurlar “Tıpkı o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve *dalgalanma* orada ortaya çıkar.”* (M III 10).

**1.11.310. Örlet-** “rahatsız etmek” (<*ör+le-t-*: ED: 230; <*örlet-*: OTWF: 783).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örlet- “kızdırmak, rahatsız etmek” (Maitr: 447); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 34. BT V: 45. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örlet-* fiili “rahatsız etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Ögin köñülin azıtıp örletür erti tınlıglarıg “Canlıların aklını ve fikrini yalnızca sürükleyip, onları *rahatsız etti.*”* (Pothi 34), . . . *anı örletser* . . . (BT V 45).

**1.11.311. Öрте-** “yakmak; kızdırmak” (<*ört+e-*: ED: 208; OTWF: 423).

TürkRunik: Ø ama ört “ateş” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: örte- “yakmak” (Maitr: 447); İlkİslami: örte- “yakmak” (KB: 363), örte- “yakmak; dağlanmak, yanmak” (DLT: 790).

**ManTürk:** M I: 7, 18. M III: 12.

Maniheist Uygurcada, *örte-* fiili “yakmak; kızdırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “yakmak; kızdırmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Titsiler koştika örteyürçe “Öğrencilerin hocalarını kızdırması gibi.”* (M III 12), *Igaçag örteyür “Ağacı yakıyor.”* (M I 7), ... *köyürür örteyür “... yakıyor.”* (M I 18).

**1.11.312. Örten-** “yanmak; yakmak” (<*ört+e-n-*: ED: 209; OTWF: 610).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: örten- “alev almak, yanmak” (Maitr: 447); İlkİslami: örten- “yanmak; (bulut vb..) kızarmak” (DLT: 790).

**ManTürk:** IrkB: 9. Pothi: 436, 445. M III: 6, 7, 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *örten-* fiili “yanmak; yakmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ulug eb örtenmiş “Büyük (bir) ev yanmış.”* (IrkB 9). Fiil, bir örnekte *ören-* biçiminde görülmektedir: *Ol kamağ tanmışlar edgü kılınçlıg teñrig bilmedük için sagrulgay örencey “O bütün inkârcular, iyi davranışlı Tanrı’yi bilmediği için, sürüklenecekler ve yanacaklar.”* (M III 6), *Seniñ kanatıñın köyürgey örtengey sen ölgey “Senin kanadını yakacak, sen öleceksin.”* (M III 23), *Sagurlgay örtengey otlug tamu içinte “Ateşli cehennem içinde sürüklenecekler ve yanacaklar.”* (M III 7).

**1.11.313. Öte-** “ödemek” (ED: 43).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: öte- “ödemek” (Maitr: 448); İlkİslami: öte- “ödemek” (KB: 365), öte- “ödemek” (DLT: 792).

**ManTürk:** TT II: 424.

Maniheist Uygurcada, *öte-* fiilinin “ödemek” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Öz öteg öteyür “Kendi borçlarını öderler.”* (TT II 424).

**1.11.314. Ötle-** “nasihat vermek” (<*öt+le-*: ED: 57).

TürkRunik: ötle- “öğütlemek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: ötle- “nasihat vermek” (Maitr: 448); İlkİslami: ötle- “öğüt vermek, nasihat etmek” (KB: 366).

**ManTürk:** Pothi: 369. BT V: 46. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurcada, *ötle-* “nasihat vermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Manastar hirz kılışlar tip ötleti “Günahlarınız için af dileyin, diye nasihat verdi.”* (Pothi 368-369), *b/... ötleser ...* (BT V 46), *////ka tavratsar ötleser* (TT II 418).

**1.11.315. Ötün-** “rica etmek, istemek, dilemek, dua etmek, yalvarmak” (ED: 62; <öt-ün-: OTWF: 611).

TürkRunik: *ötün-* “ricacı olmak, arzda bulunmak” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: *ötün-* “rica etmek; sormak; (bir şeyi) hürmetle yapmak” (Maitr: 448); İlkİslami: *ötün-* “arz etmek, dilekte bulunmak, ricada bulunmak” (KB: 367), *ötün-* “duruma, hakana vb.. makamlara arz etmek” (DLT: 793).

**ManTürk:** IrkB: 19, 54. Chuast: 38, 68, 100, 115, 132, 161, 192, 227, 242, 257, 280, 298, 308, 317, 329, 344, 375. Pothi: 353, 429. ETŞ: 2. M I: 11. M III: 24, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 40, 41, 43, 44, 49. BT V: 25, 29, 65, 68. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ötün-* fiili “rica etmek, istemek, dilemek, dua etmek, yalvarmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen çeşitli anlamlarının tanıklandığı bazı örnekleri şunlardır: *Kul sabı begiñerü ötünür “Kölenin sözü beyine ricadır.”* (IrkB 54), *Korkma edgüti ötün “Korkma, iyi dua et.”* (IrkB 19), *Teñrim amtı men raymast ferzind öküñür men yazukda boşunu ötünür men “Tanrım şimdi gūnahtan arınmayı diliyorum.”* (Chuast 36-38), *Ötünür biz küñ ay teñrike “Güneş ve Ay Tanrılarına yalvarırız.”* (ETŞ 2), *Ötüğ ötüntü “İstekte bulundu.”* (M III 44), *Bitigig kentü özi küsedü ötüntü “Kitabı kendisi istedi.”* (M III 43), *Ögsüzce ötünür “Bilinçsizce yalvarır.”* (M III 40).

**1.11.316. Özirken-** “benimsemek” (<öz: ED: 290; <öz+i+rke(-n)-: OTWF: 417).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 101.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *özirken-* fiili, Maniheist Uygurcada “benimsemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin

“benimsemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Özüg yatıg adırtmatın özirkentiniz yomgını öz ötüñüz birtiñiz “Yakınları ve yabancıları ayırmadan hepsini benimsediniz ve onlara nasihat verdiniz.”* (Pothi 101).

**1.11.317. Özne-** “karşı çıkmak” (ED: 289).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üzne- “itiraz etmek” (U II: 77); İlkİslami: özne- “karşı koymak, itirâz etmek” (KB: 372), özne- “isyan etmek, emre uymamak” (DLT: 795).

**ManTürk:** Pothi: 475. Chuast: 111.

Maniheist Uygurca metinlerde, *özne-* fiilin tanıklandığı iki örnek şudur: *Teñri nomun sözleser biligsizin utru öznedimiz erser “Tanrı’nın öğretilerini söylediklerinde akılsızca karşı çıktıysak...”* (Chuast 110-112), *.../t/... .../linip. özne[e]/...* (Pothi 474-475).

**1.11.318. Saç-** “saçmak” (ED: 794).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: saç- “saçmak, yaymak, neşretmek” (Maitr: 452); İlkİslami: saç- “saçmak, dağıtmak” (KB: 377), saç- “(su vb.. şeyleri) serpmek; yağmur saçmak; dağıtmak, malımı fırlatmak” (DLT: 797).

**ManTürk:** IrkB: 20. Chuast: 277. M III: 14.

Maniheist Uygurca metinlerde, *saç-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ürün köpükimin sacַar men “Ak köpüklerimi (ağzımdan) saçarım.”* (IrkB 20), *Anıg kılınçlıg kişike yavlak tınlıgka turalıgka birdimiz erser töktümüz sactımız erser “(Dahası bu ışığı) günahkâr kişilere, kötü canlılara verdiyse, döküp saçtıysak ...”* (Chuast 274-277), *Tepizlig yirde urug sacıp örmezçe “Tuzlu (çorak) yerde tohum saçıp (tohumun) yetişmemesi gibi...”* (M III 14).

**1.11.319. Saçıl-** “saçılmak, dağılmak” (<*saç-ıl-*: ED: 797; OTWF: 669).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: saçıl- “dağılmak” (BT XIII: 228); İlkİslami: saçıl- “saçılmak, dağılmak” (KB: 377), saçıl- “(para vb..) saçılmak; (su, yağmur damlaları vb..) saçılmak” (DLT: 797).

**ManTürk:** M III: 13, 25, 26, 40.

Maniheist Uygurca metinlerde, *saçıl-* fiili “saçılmak, dağılmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: **Saçılıp** *yeklerke olurtmayın “**Dağılıp**, şeytanlarla oturtmayın.”* (M III 25), *Kamag kop tökülmek **saçılmak** ulag sapagda sin süñük bu kolusınça tire yıga ... “Hepsini dökülüüp, **saçılıp** sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13), *Arpaça **saçılmış** “Arpa gibi saçılmış.”* (M III 40).

**1.11.320. Sagurul- ~ Sagrul-** “sürüklenmek, çekilmek” (<*sug-ur-ul-*: ED: 816).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama sugur- “koparmak” (Maitr: 461); İlkİslami: Ø ama sogur- “(sıvıyı) çekmek, emmek” (DLT: 827).

**ManTürk:** M III: 6, 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sagurul-* ~ *sagru-* biçimlerinde görülen fiil “sürüklenmek, çekilmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ol kamag tanmışlar edgü kılınçlıg tenrig bilmedük için **sagrulgay** örengy “O bütün inkârcılar, iyi davranışlı Tanrı’yi bilmediği için, **sürüklenecekler** ve yanacaklar.”* (M III 6), **Sagurlgay** *örtengy otlug tamu içinte “Ateşli cehennem içinde **sürüklenecekler** ve yanacaklar.”* (M III 7).

**1.11.321. Sakın-** “düşünmek; kaygılanmak” (<*sak-in-*: ED: 812; OTWF: 612).

TürkRunik: sakın- “endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sakın- “düşünmek, teemmül etmek” (Maitr: 452); İlkİslami: sakın- “sakınmak; sanmak, düşünmek” (KB: 378), sakın- “sakınmak; düşünmek; zannetmek; umursamak” (DLT: 800).

**ManTürk:** IrkB: 42, 58. Chuast: 332. Pothi: 177, 367. M I: 5, 6, 34. M III: 12, 13, 15, 21, 22, 29, 32, 37, 39, 45. TT II: 416. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sakın-* fiili “düşünmek; kaygılanmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “düşünmek; kaygılanmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Edgüti **sakinmiş** “İyice **düşünmüş.**”* (IrkB 42), *Beş yigirmiñ küñ sayu neçe yavlak sakınç **sakinur** biz “On*

beşinci olarak, her gün ne kadar kötü şeyler **düşündüysek...**” (Chuast 331-332), Etöz ertimligin **sakinip** evtin barktın ün timer “Fanilikleriyle **kaygulanıp**, evi barkı terk ettiler.” (Pohti 177-178), Kün teñri inçe **sakındı** utru tıdgalı erti “Güneş Tanrısı böylece **düşündü** ve bu yüzden mâni olacaktı.” (M III 37), Yme tişi kişilerin körkin meñizin neñ yokça edligsizçe **sakinur** “Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla yokmuş gibi **düşünür.**” (M III 22), Konakka olursar bu sav arıg kop köñülte ömek **sakinmak** kergek “Dinlenme yerine oturup bu söz üzerine tüm gönüyle **düşünmesi** gerek.” (M III 12), Aça suvsamaka .... //inçe **sakıntım** “Acıkmaya ve susamaya ... böyle **kaygilandım.**” (TT II 416).

**1.11.322. Saklan-** “korumak, sakınmak” (< sak+la-n-: ED: 810; < sak+lan-: OTWF: 514).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: saklan- “muhafaza etmek” (Maitr: 453); İlkİslami: saklan- “uyanık olmak, dikkatli olmak, tedbirli bulunmak, ihtiyatlı olmak” (KB: 380), saklan- “(birinden) çekinmek, korunmak” (DLT: 800).

**ManTürk:** M III: 9, 22, 38.

Maniheist Uygurcada, *saklan-* fiili “korumak, sakınmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Özlerin **saklanu** arıtı tezgürü tutzunlar “Kendilerini **koruyarak**, kaçsınlar.”* (M III 38), *Kentü özin uzun tonluglarda **saklanu** tarkaru tutar “Kendini kadınlardan **sakınarak** uzak tutar.”* (M III 22).

**1.11.323. Sañç-** “mızraklamak” (ED: 835).

TürkRunik: sañç- “(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya birine) batırmak, saplamak; kargıyla yaralamak veya öldürmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sañç- “vurmak, saplamak” (Maitr: 454); İlkİslami: sañç- “sañçmak, dürtmek, vurmak” (KB: 381), sañç- “(düşman vb..lerini) bozguna uğratmak; (bıçak vb.. bir şey) batırmak, saplamak” (DLT: 802).

**ManTürk:** IrkB: 34.

Maniheist Uygurcada, *sanç-* fiili “mızraklamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “mızraklamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yagıg sançmiş “Düşmanı mızraklamış.”* (IrkB 34).

**1.11.324. Sap-** “onarmak” (ED: 784).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sap- “eksik olanı tamamlamak, tamir etmek” (Maitr: 455); İlkİslami: sap- “sarmak” (KB: 382), sap- “bağlamak, eksik olanı birleştirip onarmak; (iğneye) iplik geçirmek” (DLT: 803-804).

**ManTürk:** IrkB: 48.

Maniheist metinlerde, *sap-* fiilinin “onarmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Sınukıñın sapar men “Senin kırıklarını **onarırım.**”* (IrkB 48).

**1.11.325. Sargar-** “sararmak” (<*sarıg+ar-*: ED: 849; OTWF: 502).

TürkRunik: Ø ama sarıg “sarı” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sargar- “sararmak” (U I: 37); İlkİslami: sargar- “sararmak, zaferanla boyanmış gibi olmak” (DLT: 805).

**ManTürk:** M III: 46.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sargar-* fiilinin “sararmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Altunça sargar ... “Altın gibi **sarar**...”* (M III 46)

**1.11.326. Seb- ~ Sev-** “sevmek” (ED: 784).

TürkRunik: Ø ama sebin- “sevinmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sev- “sevmek, hoşlanmak” (Yüan: 410); İlkİslami: sev- “sevmek” (KB: 392), sev- “sevmek” (DLT: 815).

**ManTürk:** IrkB 3. Pothi: 99. M III: 14, 21. TT II: 414, 416. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *seb-* ~ *sev-* biçimlerinde görülen fiilin “sevmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Sebdükümin yiyür men “**Sevdiğimi** yiyorum.”* (IrkB 3), *Anasın babasın oğlanı severçe “Annesini babasını ve çocuğunu **sever gibi.**”* (Pothi 98-99), *Adnaguka boşgut boşgurmakın sever “Başkasına öğretiyi **sever.**”* (M III 21).

**1.11.327. Sebin- ~ Sevin-** “sevinmek” (<sev-in-: ED: 790; OTWF: 612).

TürkRunik: sebin- “sevinmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sevin- “sevinmek, neşelenmek” (Maitr: 457); İlkİslami: sevin- “sevinmek” (KB: 393), sevin- ~ sevün- “sevinmek” (DLT: 815).

**ManTürk:** IrkB: 15, 30, 31, 34, 35, 42, 49. M I: 28. M III: 17, 19, 34, 46. TT II: 416. BT V: 37. Yosipas: 75.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sebin-* ~ *sevin-* fiilinin “sevinmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Uyasıñaru ögire sebinü kelir “Yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor.”* (IrkB 31), *Özi süsi ögire sebinü ordusıñaru kelir “Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor.”* (IrkB 34), *Ölümtä ozupan ögire sebinü yoriyur “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.”* (IrkB 49), ... *yme ögirmek sevinmek bolzun* (M I 28), *Törtünç sevinmek “Dördüncü (ise) sevinmek...”* (M III 19), *Sevingülük /// ögrünçülüğ* (BT V 37).

**1.11.328. Seç-** “ayırt etmek” (ED: 794).

TürkRunik: Ø ama seçlen- “(teñri tarafından) seçilmek, ölmek(?)” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: seç- “seçmek, ayırmak, ayırtmak vb.” (EUTS: 199); İlkİslami: seç- “seçmek, ayırmak” (KB: 385).

**ManTürk:** M III: 25.

Maniheist Uygurcada, *seç-* fiilinin “ayırt etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yazukluglarda secin ozguruñ “Günahkârlardan ayırt edin, kurtarın.”* (M III 24).

**1.11.329. Semrit-** “şişmanlamak” (<semri-t-: ED: 830; OTWF: 784).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama semri- “şişmanlamak” (BT XIII: 229); İlkİslami: semrit- “(at vb..ni) semirtmek” (DLT: 813).

**ManTürk:** IrkB: 16.

Maniheist Uygurcada, *semrit-* fiilinin “şişmanlamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Toruk at semritti “Zayıf at şişmanladı.”* (IrkB16).



**1.11.330. Ser-** “sabretmek” (ED: 843).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ser- “dayanmak, katlanmak” (BT XIII: 229); İlkİslami: ser- “sabretmek” (KB: 391), ser- “sabretmek” (DLT: 814).

**ManTürk:** M III: 36.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ser-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: //////////////  
*özi bagrı a ...rteçi turu serü umaz //i* (M III 36).

**1.11.331. Sergür-** “mâni olmak” (<*ser-gür-*: ED: 850; OTWF: 752).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sergür- “önlemek, engel olmak” (BT III: 98); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 77.

Maniheist Uygurcada, *sergür-* fiilinin “mâni olmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *İrişmekig sergürtünüz “Erişmelerine mâni oldunuz.”* (Pothi 77).

**1.11.332. Serin-** “sabretmek” (<*ser-in-*: ED: 854; OTWF: 612).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: serin- “sabretmek” (BT XXV: 404); İlkİslami: serin- “sabretmek” (KB: 391), serin- “sabretmek” (DLT: 814).

**ManTürk:** Pothi: 315. M III: 16, 17, 18, 19, 32.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *serin-* fiili “sabretmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “sabretmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kılınçlarta serinmetim erser “Sabırsız davrandıysam...”* (Pothi 314-315), *Serinemek biligin yitirür “Sabır bilgisini yitirir.”* (M III 17), *Bir bakar agrı serinemek “Bir bakar sert, sabırlı olmak...”* (M III 32).

**1.11.333. Sevintür-** “sevindirmek” (<*sev-in-tür-*: ED: 791).

TürkRunik: Ø sebin- “sevinmek” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: sevintür- “sevindirmek” (Maitr: 458); İlkİslami: sevindür- “sevindirmek, memnun etmek” (KB: 394).

**ManTürk:** M III: 24.

Maniheist Uygurcada, *sevintür-* fiilinin “sevindirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Amraglarıñ amragın sevintürügli siz “Sevgililerin sevgilisini sevindirensin.”* (M III 24).

**1.11.334. Sı-** “kırmak; incitmek; (emri) yerine getirmemek; (sözü) geri çevirmek” (ED: 782).

TürkRunik: sı- “kırmak; ele geçirmek, fethetmek; (*sab* sözüyle) dileğini kabul etmemek, bir istek veya ricayı yerine getirmemek” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sı- “kırmak, bozmak” (Maitr: 458); İlkİslami: sı- “kırmak, ezmek, bozmak; kırılmak” (KB: 395), sı- “(odun, bıçak vb.. şeyleri) kırmak; (orduyu) bozguna uğratmak; (kızlık zararını) bozmak” (DLT: 816).

**ManTürk:** Chuast: 89, 240, 294. M III: 29, 39.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sı-* fiili “kırmak; incitmek; (emri) yerine getirmemek; (sözü) geri çevirmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Münsüz kadagsuz amrak kuzunıñ etin yinler süñükin sımanlar tip “Masum, günahsız tatlı kuzunun etini yeyin, kemiklerini kırmayın diye...”* (M III 39), *Teñrim söde berü beş teñrig bilmetin anıg yavlak biligin neçe sıdımız bertimiz erser “Tanrım, ezelden beri farkında olmayarak, kötü niyetle Beş Tanrı’yı kırıp incittiysen...”* (Chuast 87-90), *Yılıkıka barımka bolup azu muñumuz takımız tegip bu on çahşapatıg sıdımız erser “Mal mülk heveslisi olarak ya da sıkıntılarımız, işlerimizle (uğraşmaya) dalıp bu on emri yerine getirmediysen...”* (Chuast 237-240), *Üç yeg savın sımaglı “Üç şeytanın sözünü geri çevirmeyen ...”* (M III 29).

**1.11.335. Sıgur-** “kucaklamak” (<*sıg-ur-*: ED: 815; OTWF: 719).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sıgur- “sıgdırmak” (Maitr: 458), sıgur- “sıgdırmak, içine almak?” (HT X: 170); İlkİslami: sıgur- “sıgdırmak” (KB: 396), sıgur- “(bir şeyi bir şeye) sıgdırmak, (bir şeyi) genişletmeye çalışmak” (DLT: 818).

**ManTürk:** Pothi: 100, 159.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sıgur-* fiili “kucaklamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kucaklamak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ulug*

*yarlıkançuçi köñül üze olarnı barça sıgurup “Yüce merhametli düşüncesiyle onların hepsini kucakladı.” (Pohti 158-159), *Olarnı barça sıgurup “Onların hepsini kucaklayıp...” (Pohti 99-100).**

### 1.11.336. Sın- “kırılmak”

TürkRunik: Ø ama sı- “kırmak; ele geçirmek, fethetmek; (*sab* sözüyle) dileğini kabul etmemek, bir istek veya ricayı yerine getirmemek” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sın- “kırılmak” (Maitr: 458); İlkİslami: sın- “kırılmak, bozulmak, incinmek” (KB: 396), sın- “kırılmak; (ordu vb..) yenilmek” (DLT: 819).

**ManTürk:** IrkB: 6.

Maniheist Uygurcada, *sın-* fiili “kırılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örnek şudur: *Toñuzuy azığı sınmış “Domuzun azı dişleri kırılmış.” (IrkB 6).*

### 1.11.337. Sırl- “tutturulmak” (<*sır-l-*: ED: 851).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: sırl- “tesir etmek” (KB: 398), sırl- “(yağ, un vb. şeylerin parçacıkları) bir şeye yapışmak” (DLT: 821).

**ManTürk:** Pohti: 53.

Maniheist Uygurcada, *sırl-* fiilinin “tutturulmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bodulmıklıg ilgü tüpke sırlmışlarka “Bağlanmışların köklerine tutturuldular.” (Pohti 52-53).*

### 1.11.338. Silkin- “(kanat) çırpma” (<*silk-in-*: ED: 827; OTWF: 614).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: silkin- “silkinmek, sallanmak” (BT XXV: 406); İlkİslami: silkin- “bizzat (kendisi) silmek; silkinmek; tüyler ürpermek” (DLT: 824).

**ManTürk:** M III: 23.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *silkin-* fiili “(kanat) çırpma” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur:

Kanatımın silkinip yme terkleyü kalıkdan kodı intim “Kanatlarımı **çırpıp** hızlı bir biçimde gökyüzünden aşağı indim.” (M III 23).

**1.11.339. Sipur** “süpürmek” (ED: 791).

TürkRunik: Ø; BuddyUyg: sipir- “süpürmek” (Maitr: 259); İlkİslami: süpür- “süpürmek” (DLT: 840).

**ManTürk:** Windgott: 34.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sipur-* fiilinin “süpürmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Eviğ barkıg kereküg sipurür arıtır iter tölteyür “Evi barkı süpürür, temizler, hazırlar, tefriş eder...”* (Windgott 33-35).

**1.11.340. Siş-** “şişmek” (ED: 857).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sış- “şişmek” (BT XXV: 405); İlkİslami: sışıl- “şişip yerine sığmamak” (DLT: 821).

**ManTürk:** Windgott: 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *siş-* fiili “şişmek” anlamına gelmektedir: *I İgaçlar sişer ürülür inçe kaltı er kim yil küçiñe tolkukug ürerçe “Kişinin rüzgâr sayesinde tulumu üflediği gibi ağaçlar sişer.”* (Windgott 21-24).

**1.11.341. Sizin-** “şüphe etmek” (<*siz-in-*: ED: 864; <*sezin-*: OTWF: 613).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sezin- “zannetmek, şüphelenmek” (BT III: 98); İlkİslami: sezin- ~ sizin- “zannetmek” (DLT: 816, 826).

**ManTürk:** M III: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sizin-* fiili “şüphe etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Agı köñülün inanu sizinmetin kızley “Hazine olan gönlünüzü inanarak **şüphe etmeden** gizleyin.”* (M III 11).

**1.11.342. Sogıt-** “soğutmak” (<*sogıt-t-*: ED: 806; OTWF: 786).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sogıt- “soğutmak” (BT XXIII: 220); İlkİslami: Ø ama sogı- “soğumak” (DLT: 826).

**ManTürk:** Windgott: 49.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sogıt-* fiilinin “soğutmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Suvka katsar sogitur “Suya katsa soğutur.”* (Windgott 49).

**1.11.343. Sokuş-** “rastlamak; çarpışmak” (<*sok-uş-*: ED: 817; OTWF: 566).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sokuş- “rastlamak” (Maitr: 460; BT XXV: 406); İlkİslami: sokuş- “(tuz vb. şeyleri) dövmede yardım etmek veya yarışmak” (DLT: 827).

**ManTürk:** IrkB: 2, 6, 16, 27, 35, 47, 49.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sokuş-* fiili “rastlamak; çarpışmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarının tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Eki yalıg kişi oğlın sokusmiş “Güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış.”* (IrkB 2), *Börrike sokusmiş “Kurda rastlamış.”* (IrkB 27), *Adıglı toñuzlı art üze sokusmiş ermiş “Bir ayı ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar.”* (IrkB 6).

**1.11.344. Sor-** “emmek” (ED: 843).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sor- “emmek” (Maitr: 460); İlkİslami: sor- “emmek” (KB: 401).

**ManTürk:** M I: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sor-* fiili “emmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “emmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kişiniñ terisinte ünüp yana kişiniñ kanın kentü sorar “Kişinin derisinden çıkıp yine kişinin kanını kendi emer.”* (M I 8).

**1.11.345. Sorul-** “sorulmak, araştırılmak” (<*sor-ul-*: ED: 851; OTWF: 673).

TürkRunik: Ø ama sorug “ün, şöret” (Şirin, 2016: 739); BudhUyg: Ø; İlkİslami: Ø ama sor- “Oğuzcada aramak; sormak” (DLT: 828).

**ManTürk:** M I: 26.

Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan *sorul-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde “sorulmak, araştırılmak” anlamına gelmektedir. Diğer Eski Uygurca metinlerde *sorul-* fiili yokken aynı kökten gelen *soruk-* fiili, metinlerde aynı anlamı karşılamaktadır. (OTWF: 647). Fiilin Maniheist metinlerde tanıklandığı tek örnek şudur: *Küsi sorulmuş “Şöhreti sorulmuş.”* (M I 26).

**1.11.346. Soyurka-** “merhamet göstermek” (<*tsoyurka-*: ED: 556; OTWF: 462).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tsuyurka-* “merhamet etmek, acımak” (BT XIII: 237); İlkİslami: *suyurka-* “şefkatli olmak, bağışlamak” (KB: 410).

**ManTürk:** Pothi: 113.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *soyurka-* fiili “merhamet göstermek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Ayığ kılınçlıglarıg soyurkayu irinçkeyü yarlıkatuñız “Kötü davranışlılara **merhamet gösterdiniz.**”* (Pothi 113).

**1.11.347. Sözle-** “söylemek; (masal) anlatmak” (<*söz+le-*: ED: 863; OTWF: 445).

TürkRunik: Ø ama *sözleş-* “sözleşmek, söz birliği yapmak” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: *sözle-* “söylemek, konuşmak” (Maitr: 460); İlkİslami: *sözle-* “söylemek, konuşmak” (KB: 406), *sözle-* “söylemek, konuşmak” (DLT: 833).

**ManTürk:** Chuast: 34, 60, 110, 144, 333, 334, 351. Pothi: 226. M I: 15. M III: 14, 31, 32. BT V: 62. TT II: 416. Yosipas: 35, 109, 101, 112, 119.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sözle-* fiili “söylemek; (masal) anlatmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ögek sav sözlevü umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılır söz **söyleyemezler** ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15), *Bir aznd sözlevin “Bir masal **anlatın.**”* (M III 14), *Ögek sav sözlevü umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılır söz **söyleyemezler** ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15), *Teñrim söde berü bilmetin teñriке igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser “Tanrı’m ezelden beri farkında olmadan Tanrı’ya yalan*

*söyleyerek* böylesine büyük küfürlerde bulunduysak ...” (Chuast 32-34), *Teñri nomın* **sözleser** biligsizin utru öznedimiz erser “Tanrı'nın öğretilerini **söylediklerinde** akılsızca karşı çıktıysak ...” (Chuast 110-112), Neçe **sözlemesig** irinçülüğ söz sözleyür biz, neçe işlemesig iş işleyür biz “Ne kadar **söylemememiz gereken** günah dolu sözler sarf ettiyse, ne kadar yapmamamız gereken işler yaptıysak.” (Chuast 333-335).

**1.11.348. Sözleş-** “konuşmak” (<söz+le-ş-: ED: 864; OTWF: 566).

TürkRunik: sözleş- “sözleşmek, söz birliği yapmak” (Şirin, 2016: 833); BuddhUyg: sözleş- “birbiri ile konuşmak” (Maitr: 461); İlkİslami: sözleş- “(birisiyle) konuşmak” (DLT: 833).

**ManTürk:** TT II: 414.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sözleş-* fiili “konuşmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “konuşmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Eki kün tün bu savlarığ* **sözleştiler** “İki gün iki gece bu sözleri **konuştular.**” (TT II 414).

**1.11.349. Suçulun-** “yolunmak” (<\*suç-ul-un-: ED: 797; <suçul-un-: OTWF: 615).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama suçul- “çekmek” (Maitr: 461), suçul- “çıkarmak (elbise)” (Yüan: 414); İlkİslami: suçulun- “(kılıç vb. şeyler, kından, yerinden) sıyrılmak” (DLT: 834).

**ManTürk:** IrkB: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *suçulun-* fiili “yolunmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Togan kuş tırnakı* **suçulunmis** “Doğanın pençeleri **yolunmuş.**” (IrkB 44).

**1.11.350. Sud-** “tükürmek” (ED: 799; OTWF: 643).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: bkz.: OTWF: 643; İlkİslami: sud- “tükürmek” (KB: 408), sud- ~ sut- “tükürmek” (DLT: 834).

**ManTürk:** Pothi: 112.

Maniheist Uygurca metinlerde, *sud-* fiilinin “tükürmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: Sudmiş yarça “Tükürük **tükürmüş** gibi...” (Pothi 112).

**1.11.351. Suk-** “sokmak” (ED: 805).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: suk- “sürüklenmek” (BT XIII: 230), suk- “doldurmak” (BT XXIII: 220); İlkİslami: suk- “sokmak, girdirmek; bir şeyi zorla sokmak” (DLT: 835).

**ManTürk:** IrkB: 33.

Maniheist Uygurcada, *suk-* fiilinin “sokmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kidizig subka sukmiş “Keçeyi suya sokmuş.”* (IrkB 33).

**1.11.352. Suklun-** “dalmak” (<*suk-ul-un-*: ED: 810).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: suklun- “bir şey bir yere girmek ve orada sağlamlaşmak, sabitleşmek” (DLT: 835).

**ManTürk:** Poti: 55.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *suklun-* fiilinin “dalmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dalmak” anlamına gelen tek örneği şudur: *Küvençlig suv köznekişe suklunmuşlarka “Mağrur suyun yansımalarına dalmış olanlara.”* (Pothi 55).

**1.11.353. Sun-** “sunmak” (ED: 834).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: sun- “sunmak, arz etmek” (Yüan: 415); İlkİslami: sun- “sunmak, uzatmak” (KB: 409), sun- “(bir şeyi) vermek, uzatmak” (DLT: 836).

**ManTürk:** Chuast: 352.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sun-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorip ürke üzüksüz emgetir biz “(Şeytanın) gözü ile bakarak, kulağı ile işitirek, dili ile söyleyerek, elleri ile **sunarak**, ayakları ile yürüyerek uzun süre bize ızdırap verir.”* (Chuast 350-353).

**1.11.354. Suvsa-** “susamak” (<*suv+sa-*: ED: 793; OTWF: 262).



TürkRunik: Ø ama sub “su; ırmak” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: suvsa- “susamak” (Maitr: 462); İlkİslami: suvsa- “susamak” (KB: 410), suvsa- “susamak” (DLT: 838).

**ManTürk:** M III: 13. TT II: 416.

Maniheist Uygurca metinlerde, *suvsa-* fiilinin “susamak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Açmak suvsamak oñtun erür “Acıkmak ve susamak ondandır.”* (M III 13), *Aça suvsamaka .... //inçe sakıntım “Acıkmaya ve susamaya ... böyle kaygılandım.”* (TT II 416).

**1.11.355. Süñüş-** “savaşmak; mücadele etmek, uğraşmak” (<\**süñ-üş-*: ED: 842;<*süñ-üş-*: OTWF: 566).

TürkRunik: süñüş- “savaşmak” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: süñüş- “vuruşmak” (Maitr: 463); İlkİslami: süñüş- “mızraklaşmak” (DLT: 840).

**ManTürk:** Chuast: 3, 5, 9, 76, 203. M II: 5. M III: 5, 12, 17, 18. Licht: 259.

Maniheist Uygurca metinlerde, *süñüş-* fiili “savaşmak; mücadele etmek, uğraşmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yekler ünüp yañı kişi birle süñüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşırlar.”* (M III 18), *Yekler ünüp yañı kişi birle süñüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşırlar.”* (M III 18), *Yazuksuz arıg nomug süñüşürler “Günahsız, temiz öğretiyile uğraşırlar.”* (M III 5), *Hormuzta teñri beş teñri birle kamag teñriler sözünlügün yekke süñüşgeli kelti “Hormuzta Tanrı, Beş Tanrı ile bütün Tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler.”* (Chuast 1-3), *İnti añıg kılınçlıg şimnulugun beş türlüg yeklerlügün süñüşdi “İndiler ve günahkâr Şimnu ile beş farklı türde şeytanla (daha) savaştılar.”* (Chuast 4-5).

**1.11.356. Sür-** “sürmek; kovmak; zaman harcamak” (ED: 844).

TürkRunik: sür- “sürmek; (savaşta) uzaklaştırmak, püskürtmek” (Şirin, 2016: 739); BuddhUyg: sür- “sürmek, kovmak” (BT III: 99; BT VII: 96); İlkİslami: sür- “sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek” (KB: 412), sür- “(at vb.. binek hayvanlarını) sürmek; kovmak, kovalamak; (birini, bir yerden) sürmek; önüne katıp sürmek” (DLT: 840-841).

**ManTürk:** M I: 5, 16. M III: 5. BT V: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sür-* fiili “sürmek; kovmak; zaman harcamak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tünerig sürün “Karanlığı kovun.”* (M III 5), *Ol yeklerig bu yirde suvda öñi yayıgay sürgey tamuka kemişgey “O şeytanları, bu yeryüzünden başka yere sürüp, cehenneme atacak.”* (BT V 40), *Ölügüg kuçup uvutsuz bilig sürüp ol ölügke katıltı “Ölüyü kucaklayıp, ahlaksızca o ölüyle birlikte oldu.”* (M I 5).

**1.11.357. Şeş-** “(tuzak) bozmak” (ED: 857).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: şeş- “(bağ) çözmek” (U II: 76); İlkİslami: şeş- “(düğüm) çözmek; (at vb. hayvanları) bağından serbest bırakmak” (DLT: 845).

**ManTürk:** Pothi: 347.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *şeş-* fiili “(tuzak) bozmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tugmak ölmeklig toruğ tuzakıg sesteçi bolalım “Doğum ve ölümlü tuzağı bozalım.”* (Pothi 346-347).

**1.11.358. Talula-** “seçmek” (<*talula-*: ED: 499; OTWF: 495).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: talula- “seçmek” (BT XIII: 231); İlkİslami: talula- “seçmek” (KB: 419), talula- “(bir şeyi) seçmek, seçip ayırmak” (DLT: 850).

**ManTürk:** IrkB: 19. M III: 30.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *talula-* fiili “seçmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “seçmek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış.”* (IrkB 19).

**1.11.359. Tamgala-** “işaretlemek” (<*tamgala-*: ED: 506; OTWF: 446).

TürkRunik: Ø ama tamka “at ve diğer küçük-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tamgala- “damgalamak, mühürlemek, işaretlemek vb.” bkz. ED: 506; İlkİslami: tamgala- “damgalamak, mühürlemek” (KB: 420), tamgala- “yazıya mühür vurmak” (DLT: 850).

**ManTürk:** Chuast: 216.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tamgala-* fiili “işaretlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “işaretlemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tört yaruk tamga köñlümüzde tamgaladımız “Dört aydınlık nişanı gönlümüze işaretledik.”* (Chuast 215-216).

**1.11.360. Tan-** “inkâr etmek” (ED: 513).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tan- “inkâr etmek” (Maitr: 467); İlkİslami: tan- “inkâr etmek” (DLT: 851).

**ManTürk:** ETŞ: 5, 6. M III: 6, 7.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tan-* fiili “inkâr etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “inkâr etmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tanmış üzütüg tutupan “İnkârcı ruhu tutup.”* (ETŞ 6), *Tört ilig teñrilerte tanıgmalar “Dört hâkim Tanrı’yı inkâr edenler.”* (ETŞ 5), *Tanmış üzütler taşıkır “İnkârcı ruhlar dışarı çıkar.”* (ETŞ 5), *Ol kamag tanmışlar edgü kılınçlıg teñrig bilmedük için sagrugay örengey “O bütün inkârcular, iyi davranışlı Tanrı’yı bilmediği için, sürüklenecekler ve yanacaklar.”* (M III 6).

**1.11.361. Tañla-** “şaşırmak” (<*tañ+la-*: ED: 521; OTWF: 447).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tañla- “şaşmak, hayrette kalmak, hayran olmak” (Yüan: 419); İlkİslami: tañla- “şaşmak, taaccüp etmek” (KB: 421), tañla- “şaşırmak” (DLT: 853).

**ManTürk:** M I: 21, 37. Pothi: 273.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tañla-* fiili “şaşırmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerden biri şudur: *Tañlayur men “Şaşıyorum.”* (M I 37).

**1.11.362. Tañlar-** “(şafak) sökmek” (<tañla+r-: OTWF: 502).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 26.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *tañlar-* fiili, Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde “(şafak) sökmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “(şafak) sökmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Tañ tañlardı “Şafak söktü.”* (IrkB 26).

**1.11.363. Tanukla-** “tanıklık etmek” (<tanuk+la-: ED: 510; OTWF: 446).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tanukla- “tanıklık etmek” (BT XIII: 232); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 19.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *tanukla-* fiili “tanıklık etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tanuklayu sav birdi “Tanıklık ederek ifade verdi.”* (M I 19).

**1.11.364. Tap-** “bulmak; erişmek” (ED: 435).

TürkRunik: tap- “bulmak” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tap- “bulmak” (BT III: 99); İlkİslami: tap- “tapmak, bulmak, kavuşmak” (KB: 422), tap- “bulmak” (DLT: 853).

**ManTürk:** Pohti: 61, 234. M III: 41.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *tap-* fiili “bulmak; erişmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “bulmak; erişmek” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kutgarku tınlıglarıg taptukta kodmatın kamagunı kutkartıñız “Kurtarılacak canlıları **bulduğunuzda** istisnasız hepsini kurtardınız.”* (Pohti 61-62), *Amrılmış nirvanıg tapsunlar “Huzur dolu nirvanaya **erişsinler.**”* (Pohti 233-234).

**1.11.365. Tap-** “hizmet etmek” (ED: 435).

TürkRunik: “(yönelme-bulunma durumuyla) hizmet etmek” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: ama tapın- “hizmet etmek” (BT XXIII: 222); İlkİslami: tap- “hizmet etmek” (KB: 422), tap- “hizmet etmek; kulluk yapmak” (DLT: 853).

**ManTürk:** TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tap-* fiili “hizmet etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “hizmet etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *///g ağırlaŋ ayaŋ tapuŋ “... saygı gösterin ve **hizmet edin.**”* (TT II 418).

**1.11.366. Tapın- ~ Tapun-** “tapınmak” (<*tap-ın-*: ED: 441; OTWF: 616).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tapın-* “hürmet etmek, tapınmak” (Maitr: 467); İlkİslami: *tapın-* “tapınmak, hizmette bulunmak” (KB: 423), *tapın- ~ tapun-* “ibadet etmek; hizmet etmek” (DLT: 854).

**ManTürk:** Chuast: 187, 190. ETŞ: 5. M III: 30, 38, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tapın- ~ tapun-* biçimlerinde görülen bu fiilin “tapınmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Burkan tipen igid nomka uduntumuz tapıntımız erser “Peygamber diyerek yanlış öğretiye inanıp **tapındıysak...**”* (Chuast 186-187), *Tört ilig teŋrilerke tapınalım “Dört hâkim Tanrı’ya **tapınalım.**”* (ETŞ 5), *Tünerig yeklerle tapunugmalar “Karanlık şeytanlara **tapınanlar.**”* (ETŞ 5), *Arıg dindarka arıg aşın arıg içgün tapınzunlar “Temiz dindara, saf aşla ve içkiyle **tapınsınlar.**”* (M III 38).

**1.11.367. Tapla-** “onaylamak; dilemek; hoşlanmak” (<*tap+la-*: ED: 440; OTWF: 447).

TürkRunik: *tapla-* “uygun bulmak, onaylamak” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: *tapla-* “kabul etmek, tasdik etmek” (Maitr: 468); İlkİslami: *tapla-* “kabul etmek, razı olmak” (KB: 423), *tapla-* “kabul etmek, razı olmak” (DLT: 855).

**ManTürk:** IrkB: 3. Chuast: 152. M III: 12, 14. TT II: 414. Yosipas: 92, 123.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tapla-* fiili “onaylamak; dilemek; hoşlanmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tanınm tüsi takı tükemezken talıyda yatıpan tapladukumin tutar men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak **dilediğimi** tutuyorum.”* (IrkB 3), *Neçe eviŋ uruŋçak yedimiz erser kün ay teŋri taplamaz işig neçe işledimiz erser “Ne kadar başkalarının*

*emanetine hıyanet ettiyse, Güneş ve Ay Tanrıların onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...*” (Chuast 150-154), ***Taplasar*** *bu kız adın kişiye yaraguluk ermez “Ondan hoşlanıyorsanız, bu kız başka kişi için uygun olmaz.”* (M III 14).

**1.11.368. Taplan-** “memnun olmak (?)” (<tap+la-n-).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 456.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist metinlerde bir örnekte görülmektedir: . . . k//[l]ar ***taplanu*** (Pothi 456). Cümle tam okunamadığı için, sözcüğün anlamını çıkarmak mümkün değildir.

**1.11.369. Tarı-** “ekmek” (ED: 532).

TürkRunik: Ø ama tarılag “tarla” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: tarı- “ekmek, sürmek” (Maitr: 468), tarı- “ekmek” (BT XXV: 410); İlkİslami: tarı- “ekmek” (KB: 426), tarı- “(toprağı) sürmek” (DLT: 856).

**ManTürk:** M III: 20, 22. Aesop: 1040.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tarı-* fiili üç örnekte tanıklanmıştır. Örneklerin ikisinde, *tarı-* fiilinin *köñül* ile mecazi bir kullanımda olduğu görülmektedir: *Kentü köñülin içre **tarumış** “Kendi gönlüne ekmiş.”* (M III 22), *Kentü köñülin ara tikser ***tarısar**** (M III 20). Gül (2012: 106), bu fiilin Budist ve Maniheist Türk çevresine ait eserlerde hem asıl hem de yüklendiği dinî metaforlu anlamlarıyla beraber sıklıkla tanıklandığı belirtmektedir. Diğer örnek ise eksik bir cümlenin içindedir: *[...] kişilerte [...] ***tarısar**** (Aesop 1040).

**1.11.370. Tarık-** “uzaklaşmak; bastırmak” (<tar-ık-: OTWF: 648).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tarık- “uzaklaşmak” (Maitr: 468); İlkİslami: tarık- “(yer, mekân vb.. şeyler) daralmak” (DLT: 857).

**ManTürk:** Pothi: 94, 170. BT V: 53.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tarik-* fiili “uzaklaşmak; bastırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Sizik köhüllerin tarikar erti “Kuşkulu düşünceleri **bastırırdı.**” (Pothi 170), Terkin tarikur erti “Hızlıca **uzaklaşırđı.**” (Pothi 94), .../un *tarkzun* (BT V 53).*

**1.11.371. Tarkar-** “yok etmek; uzak tutmak; sınırlamak” (<*tark-ar-*: OTWF: 739).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tarkar-* “uzaklaştırmak, önüne geçmek, kontrol altına almak” (Yüan: 421), *tarkar-* “uzaklaştırmak” (Maitr: 468); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 259. M III: 5. M III: 21, 22, 24, 25, 38. BT V: 37 TT II: 414. Licht: 265. Windgott: 47.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tarkar-* fiilinin “yok etmek; uzak tutmak; sınırlamak” gibi anlamları vardır. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *İgid savın kentü tarkarurlar “Yalan sözlerini kendileri **yok ederler.**” (BT V 37), Yazukumu boşuñ suyumın tarkaran irinçümin arıtıñ “Günahlarımı affedin, kötülükleri **yok edin** ve temizleyin.” (M III 25), Tarkaru tutzun “**Sınırlayıp** tutsun.” (M III 38), *Tamulug üzütümüzni tarkartı (M III 35), Amtı korkınçig siz tarkaruñ “Şimdi, korkuyu siz **yok edin.**” (M III 24), Kentü özin uzun tonluglarda saklanu tarkaru tutar “Kendini kadınlardan sakınarak **uzak tutar.**” (M III 22), *Ornagsız ikerçgü köñül tutmakda özin tarkaru tutar “Kendisini, kararsız ve kaygılı olmaktan **uzak tutar.**” (M III 21), Tıdıgsızın birtem kelir siz tarkartaçı (Pothi 258-259).***

**1.11.372. Tart-** “sürüklemek, (yukarı) çıkarmak” (ED: 534).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tart-* “çekmek” (Maitr: 468; Yüan: 421); İlkİslami: *tart-* “tartmak, çekmek, uzatmak, çıkarmak” (KB: 427), *tart-* “(bir şeyi) çekmek; (ayakkabı vb.. şeyleri) çıkarmak, çekip çıkarmak; (para vb. şeyleri) tartmak; (ip vb. şeyleri) uzatmak, germek” (DLT: 858).

**ManTürk:** ETS: 6. Windgott: 3. Licht: 261.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tart-* fiili “sürüklemek, (yukarı) çıkarmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tünerig*

tamuka **tartar** “Karanlık cehenneme **sürükler.**” (ETŞ 6), Soorgun **tartar** (Windgott 3). Yokaru **tartar** “Yukarı **çikarır.**” (Licht 261).

**1.11.373. Taşgar-** “meydana çıkarmak” (<taş+gar-: ED: 563; OTWF: 744).

TürkRunik: taşgar- “dışarı çıkarmak; (orduyu) sefere çıkarmak” (Şirin, 2016: 740);  
BuddhUyg: taşgar- “dışarı çıkarmak” (BT XXV: 410); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** 68.

Maniheist Uygurca metinlerde, *taşgar-* fiili “meydana çıkarmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Al altag uzanmaklarig taşgarıp* “Onların hilekârlık maharetlerini **meydana çikarıp** ...” (Pothi 68).

**1.11.374. Taşık-** “(dışarı) çıkmak” (<taş+ık-: OTWF: 496).

TürkRunik: taşık- “(dışarı) çıkmak; baş kaldırmak, isyan etmek; (ordu) sefere çıkmak” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: taşık- “dışarı çıkmak” (BT XIII: 232); İlkİslami: *taşık-* ~ *tışık-* “Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku ve bazı Türkmenlerce çıkmak” (DLT: 860).

**ManTürk:** ETŞ: 5. M I: 7. M III: 29. BT V: 40. Yosipas: 6, 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *taşık-* fiili “(dışarı) çıkmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tanmış üzütler taşıkar* “İnkârcı ruhlar **dışarı çikar.**” (ETŞ 5), *Şişlerin bulupan töpüsinte taşıkıpan* “Şişlerini bulup başından **çikıp...**” (M III 29), .../y *taşıkısar* ötrü ol yekler yigey “... **dışarı çikarsa, bu yüzden o şeytanlar (onu) yiyecek.**” (BT V 40), *Taşıkıp* tezdi “**Dışarı çikıp kaçtı.**” (M I 7), *Tamgakınta kara tütün taşıkar* “Boğazından **kara duman çikar.**” (ETŞ 5).

**1.11.375. Taşıl-** “dışarı çıkmak” (<taş-ıl-: OTWF: 675).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: taşıl- “taşmak” (BT XIII: 232); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 5.



Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *taşıl-* fiili “dışarı çıkmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dışarı çıkmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ol yarsınçig etözünteki kan iriñ arıgsız yablak taşılı tøkülti “O iğrenç vücudundan kan, irin ve pislikler **dışarı çıkıp**, döküldü.”* (M I 5).

**1.11.376. Tatıgsıra-** “tadını yitirmek” (<*tatıg+sıra-*: ED: 455; OTWF: 508).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 18.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *tatıgsıra-* fiili, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “tadını yitirmek” anlamına gelmektedir. Fiil, tanıklandığı tek örnekte mecazi bir kullanımda görülmektedir: *Bilge bilgisi tatıgsırayur “Bilgelik bilgisi **tadını yitiriyor.**”* (M III 18).

**1.11.377. Tavran-** “davranmak” (<*tavra-n-*: ED: 444; <*tavran-*: OTWF: 616).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tavran- “davranmak” (Maitr: 469), tavran- “acele etmek” (BT III: 100); İlkİslami: tavran- “yürümede acele eder gibi yürümek” (DLT: 864).

**ManTürk:** Pothi: 196, 372. M III: 16, 17, 19, 21, 27. BT V: 36. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tavran-* fiili “davranmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kamağ yaruk uguşnuñ terkin tavranu tutzun “Tüm ışık kabilen hızlı **davransın.**”* (BT V 36), *Tirig öz b/...siñe tavrantılar (Pothi 372), Tavranmak bilig “**Davranma** bilgisi (hikmeti)...”* (M III 16), *Bişinç tavranmak “Beşinci ise **davranmak** ...”* (M III 19), *////mekin tavranıñ (M III 27), Üçünç nom nomlamakka tavranur (M III 21).*

**1.11.378. Tavrat-** “acele ettirmek, çaba göstermek” (<*tavra-t-*: ED: 444; <*tavrat-*: OTWF: 787).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tavrat- “harekete geçirmek” (BT VII: 97); İlkİslami: tavrat- “acele ettirmek” (KB: 429), tavrat- “acele etmek, hızlanmak; (ipi) çevirip eğirmek” (DLT: 864).

**ManTürk:** BT V: 45. TT II: 418. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tavrat-* fiili “acele ettirmek, çaba göstermek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Üzüt aşına tavratsar “Ruhunun gıdasına çaba gösterse...”* (TT II 418), ... //u tavratsar ... “... *acele ettirse...*” (BT V 45), *Tavratguçı kıldı* (TT II 418).

**1.11.379. Tayan-** “destek almak” (<*taya-n-*: ED: 569; OTWF: 617).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tayan-* “yaslanmak” (BT VII: 97), *tayan-* “yaslanmak, güvenmek” (BT XXV: 411); İlkİslami: *tayan-* “dayanmak” (KB: 429), *tayan-* “dayanmak, yaslanmak, güvenmek” (DLT: 865).

**ManTürk:** Chuast: 214.

Maniheist Uygurcada, *tayan-* fiili “destek almak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “destek almak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Burkanlarka inantımız tayantımız nigoşak boltumuz “Peygamberlere inandık, (onlardan) destek aldık, (onların) dinleyicisi (mümini) olduk.”* (Chuast 213-214).

**1.11.380. Teg-** “erişmek, varmak, ulaşmak; yaşlanmak” (ED: 476).

TürkRunik: *teg-* “(yönelme durumuyla) değmek, ulaşmak, erişmek; (savaşta) hücum etmek, saldırmak; (yaş sözüyle) yaşı kemale ermek, yaşlanmak; (küni sözüyle) hasetlenmek, kıskanmak; (at sözüyle) yüksek bir unvan almaya hak kazanmak” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: *teg-* “uaşmak; duçar olmak” (Maitr: 470), *teg-* “varmak, ulaşmak, nâil olmak” (Yüan: 424); İlkİslami: *teg-* “değmek, dokunmak, ulaşmak” (KB: 431), *teg-* “ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak” (DLT: 865).

**ManTürk:** IrkB: 20, 59. Chuast: 239, 255, 289. Pothi: 156, 239, 382, 385, 434. M I: 20. M III: 23, 48, 49. BT V: 35, 59, 60, 69. TT II: 424.

Maniheist Uygurca metinlerde, *teg-* fiili “erişmek, varmak, ulaşmak; yaşlanmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Üze teyrike tegir asra yirke kirür “Yukarıda göklere erişir, aşağıda yerin dibine girer.”* (IrkB 20), *Yılka tegmisig yıdıtmayın “Bir yıla erişmişî kokutmayayım.”* (IrkB 59), *Öñtün kün tugsug kidin kün batsıgıña tegi meni*

atar men anta **tegevin** “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya **varmak** isterim.” (M III 48), *Alkışımız ötügümüz teyrike arığın **tegedi** erser ne yirde tıdntı tutuntı erser “Övgülerimiz dualarımız, tanrıya temiz bir biçimde **ulaşmadıysa** her nerede engele takıldıysa...”* (Chuast 254-256), *Ayığ tüşke **tegmis** üç erenler “Kötü sonuca **ulaşmış** üç adam...”* (TT II 424),

**1.11.381. Tegil-** “erişilmek; kör olmak” (<teg-il-: ED: 481; OTWF: 676).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegil “dokunulmak, kamaştırılmak; körlenmek, kör edilmek” (EUTS: 230); İlkİslami: tegil- “(gözü) tek göz olmak” (DLT: 866).

**ManTürk:** Pothi: 71. M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegil-* fiili “erişilmek; kör olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yme üzüt ahruzugaru agmak **tegilmek*** (M III 12). ***Tegilmis*** közler “**Kör olmuş** gözler...” (Pothi 71).

**1.11.382. Tegin-** “kabul etmek; girişimde bulunmak; bir işi saygıyla yapmak” (<teg-in-: ED: 484; OTWF: 617).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegin- “cehdetmek; kabullenmek, duçar olmak; hürmetle bir şey yapmak” (Maitr: 471), tegin- “duymak, idrâk etmek; saygı bildiren tasvirî fiil” (Yüan: 424); İlkİslami: tegin- “bir büyüğün yanına gelmek veya gitmek” (KB: 433), tegin- “Çiğillerde ulaşmak; (birinin) geldiği veya gittiği iletilmek” (DLT: 866).

**ManTürk:** Pothi: 240, 279, 282, 346, 350, 353, 375, 429. M I: 22, 29, 30. M III: 15, 26, 34. BT V: 65, 66, 68.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tegin-* fiili “kabul etmek; girişimde bulunmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Bu kutlug küniğ küsüşlüğ **teginür** ertimiz “Bu kutlu günü arzulu bir şekilde **kabul ettik.**”* (M III 34), *Arıg kirtgünçintin ötgürü yiztin yitiztin barça manastar hirz kılı **teginü*** “Saf imanlarından dolayı, tüm günahları için tövbe etme **girişiminde bulundular.**” (Pothi 374-375).

Fiil, yukarıda verilen anlamlarının yanı sıra, “bir işi saygıyla yapmak” anlamına da gelmektedir: *Ayaguluk ağırlaguluk süzük köñülin ağırlayu yinçürü töpün*

yükünü **teginür** “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana saygıyla secde ederim.” (Pohti 282), ... ötünü **teginür** biz “... saygıyla dau ederiz.” (BT V 65, BT V 68), ... bitiyü **tegitim** “... saygıyla yazdım.” (M I 22), ... okıyu **tegitim** (M I 29-30).

**1.11.383. Tegirmile-** “çevrelemek” (<tegirmi+le-: ED: 487).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegirmile- “çevrelemek, sarmak” (Yüan: 425); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 93.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan ve *tegirmi* “daire” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist Uygurca metinlerde, eksik bir cümlede tanıklanmıştır: **Tegirmileyük** ...mişte (Pohti 93).

**1.11.384. Tegşil-** “(gönünüş) değiştirmek, (beden) değiştirilmek” (<teg-iş-il-: ED: 488; <tegşil-: OTWF: 676).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegşil- “değiştirilmek” (BT VII: 97); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 8. M III: 12. BT V: 57. Licht: 261.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “(görünüş) değiştirmek, (beden) değiştirilmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Bu körkün **tegsilip** yine irinçüsin kalın için “Günahları çok olduğu için bu görüntüsünü yine **değiştirip** ...” (BT V 57), Ançulayu kaltı kuzu buzağı etözi **tegsilip** arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni **değiştirilip** arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...” (M I 8).*

**1.11.385. Tegşür-** “(görüntü, görünüş) değiştirmek” (<teg-iş-ür-: ED: 488; <tegşür-: OTWF: 722).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tegşür- “değiştirmek” (Maitr: 472; Yüan: 425); İlkİslami: Ø ama tegşürül- “değiştirilmek” (KB: 433).

**ManTürk:** Pothi: 164. M I: 19, 25. M III: 34. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teğsür-* fiili “(görüntü, görünüş) değiştirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “değiştirmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Körk teğsürüp “Görüntüsünü değiştirip...”* (Pothi 164), *Atın körkin teğsürüp... kurtgargalı belgürtiler “Adlarını ve görüntülerini değiştirip ... kurtarmak için belirdiler.”* (M III 34), *Yme bişinç körk meniz teğsürmek “Ve, beşincisi görünüş değiştirmek...”* (M I 25).

**1.11.386. Tegür-** “eriştirmek, ulaştırmak; taşımak; (yere) koymak” (<*teg-ür-*: ED: 485; OTWF: 722).

TürkRunik: *tegür-* “(bulunma durumuyla) ulaştırmak, götürmek” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: *tegür-* “ulaştırmak; sevketmek” (Maitr: 472); İlkİslami: *tegür-* “eriştirmek, dokundurmak” (KB: 433), *tegür-* “ulaştırmak, iletmek” (DLT: 866).

**ManTürk:** IrkB: 35. M I: 26. M III: 10, 27, 32. BT V: 27, 41, 59.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *teğür-* fiili “eriştirmek, ulaştırmak; taşımak; (yere) koymak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yme kaltı kün ortuda sınar yil tursar ötrü ol bulgaklarag irdin sınar elitir teğürer “Ayrıca, rüzgâr güney taraftan çıktığında sonra o dalgalanmaları kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?”* (M III 10), *Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögişe kañıña teğürmiş “Kuğu kuşu kanatlarına vurup onunla uçmuş ve (onu) annesine ve babasına eriştirmiş.”* (IrkB 35), *Yirde sınarki yil tursar ol suv bulgaki köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sınar teğürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10), *Başımın yirke teğürüp yinçürü yükünür men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27).

**1.11.387. Tegzin-** “(çevresini) dönmek, dolaşmak” (<*teğiz-in-*: ED: 488; <*teğzin-*: OTWF: 617).

TürkRunik: *teğzin-* “dönmek, dolanmak; (belli bir amaç uğruna bir yeri) baştan başa dolaşmak, katetmek” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: *teğzin-* “dönmek; cehdetmek”

(Maitr: 472), *tegzin-* “(sağdan sola) dönmek, (etrafında) yürümek” (Yüan: 425); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 49. M I: 32. M III: 8. BT V: 40. TT II: 425.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegzin-* fiili “(çevresini) dönmek, dolaşmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Beş teñrig boşugalı yarukug karag adırgalı tegre tolı tegzinür “Beş Tanrı’yı serbest bırakmak, ışığı ve karanlığı ayırmak için etrafında döner.”* (Chuast 46-49), *Uzun sansar içindeki otça öpülür opuça kinlenürler tegzinürler “Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi dönerler.”* (TT II 425), *Ordu üstün asılmatın tegzinür erti “Sarayın üstüne çıkmadan çevresini dolaştı.”* (M III 23).

**1.11.388. Tepre-** “sarsılmak” (ED: 443).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tebre-* “titremek, sarsılmak” (Maitr: 469), *tepre-* “hareket etmek, sarsılmak” (Yüan: 427); İlkİslami: *tepre-* “depemek, kımıldamak” (KB: 437), *tepre-* “(nesne vb..) hareket etmek” (DLT: 870).

**ManTürk:** BT V: 32.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tepre-* fiili “sarsılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Teñrilerniñ bek katıg tepremez kamşamaz ornagları orunları “Tanrıların katı, sağlam, **sarsılmaz**, kımıldamaz yerleri.”* (BT V 32).

**1.11.389. Terit-** “terlemek” (<*ter+id-*: ED: 536).

TürkRunik: Ø ama *ter* “ter” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: bkz.: ED: 536; İlkİslami: *terit-* “terlemek” (DLT: 871).

**ManTürk:** IrkB: 50.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *terit-* fiili “terlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Tokuz kat üçürgün topulğınça teritzün “Dokuz kat teğeltin yırtılıp delininceye kadar **terlesinler**.”* (IrkB 50).

**1.11.390. Terkle-** “hızlanmak, acele etmek” (<terk+le-: ED: 545; OTWF: 447).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: terkle- “hızlandırmak” (DLT: 872).

**ManTürk:** IrkB: 7. M I: 13. M III: 13, 23.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan ve *terk* “hızlı” sözcüğünde gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “hızlanmak, acele etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiil, genelde *terkleyü* koşar adım, hızlıca” biçimiyle zarf görevinde kullanılmıştır. Fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *//maka kataglansar **terkleser** “... zorlansa, **acele etse.**” (M III 13), Er **terkleyü** kelir “Adam **koşar adım** geliyor.” (IrkB 7), Kanatımın silkinip yme **terkleyü** kalıktan kodı intim “Kanatlarımı çırpıp **hızlı bir biçimde** gökyüzünden aşağı indim.” (M III 23), Ol ödün vadzivantag teñri ög teñri **terkleyü** keltiler “O zaman, Vadzivanta Tanrı ve Tanrıça **hızlıca** geldiler.” (M I 13).*

**1.11.391. Terklet-** “acele ettirmek” (<terkle-t-: OTWF: 788).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 40.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *terklet-* fiilinin Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *.../tin **terkletgüçi*** (BT V 40).

**1.11.392. Tetrül-** “aldanmak” (<\*titür-ül-: ED: 460; <tetrül-: OTWF: 676).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tetrül- “yanıtılmak” (BT XIII: 234); İlkİslami: tetrül- “(huy vb..) kötüleşmek” (DLT: 873).

**ManTürk:** TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tetrül-* fiili “aldanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Barça öpke bilig iyin **tetrülmektin** törüyür belgürer “Hepsi, öfke nedeniyle **aldandıklarından** ortaya çıkar ve görünür.”* (TT II 424).

**1.11.393. Tevir-** “çevirmek” (ED: 443).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tevir- “çevirmek, döndürmek” (Maitr: 474); İlkİslami: tevir- “ters çevirmek, karnını sırtına getirmek” (DLT: 874).

**ManTürk:** M III: 21. Licht: 265.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tevir*- fiilinin tanıklanıldığı iki örnek şudur: *Vuk tevirmekiŋe* // (M III 21), *Ywk tevirmekiŋe* [ ] (Licht 265).

**1.11.394. Tevle-** “aldatmak” (<*tev+le-*: ED: 440; OTWF: 447)

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 148.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *tev* “hile” sözcüğünden gelen *tevre-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde “aldatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “aldatmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Neçe üküŋ tınlıgı turalıgı ölürdümüz erser neçe tevedimiz kürledimiz erser “Ne kadar çok canlıyı öldürdüysen, (insanları) ne kadar **aldattıysak** ...”* (Chuast 147-150).

**1.11.395. Tez-** “kaçmak” (ED: 572).

TürkRunik: tez- “koşmak, koşarak uzaklaşmak; kaçmak, (savaşta) geri çekilmek” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tez- “kaçmak” (KP: 215; BT XXIII: 224); İlkİslami: tez- “kaçmak” (KB: 440), tez- “kaçmak” (DLT: 874).

**ManTürk:** IrkB: 58. M I: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tez-* fiili “kaçmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kaçmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ogılı öginte kaŋınta öbkelepen tezipen barmış “(Evin) oğlu anasına babasına öfkelenerek **kaçıp** gitmiş.”* (IrkB 58), *Taşıkıp tezdi “Dışarı çıkıp **kaçtı**.”* (M I 7).

**1.11.396. Tezgür-** “kaçmak” (<*tez-gür-*: OTWF: 752).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tezgür- “uzaklaşmak” (BT XIII: 234), tez- “kaçmak” (BT XXIII: 224); İlkİslami: Ø.



**ManTürk:** M III: 38.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tezgür-* fiili “kaçmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Özlerin saklanu arıtı tezgürü tutzunlar “Kendilerini koruyarak, kaçsınlar.”* (M III 38).

**1.11.397. Tıd-** “engellemek, mâni olmak” (ED: 450).

TürkRunik: tıd- “tıkamak, engel olmak; (yaş, sıgıt sözleriyle) acıyı içe gömmek, bastırmak; düşman kuvvetlerinin hareketine engel olmak, saldırıları bloke etmek” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tıd- “mâni olmak, tahdit etmek” (Maitr: 475); İlkİslami: tıd- “geri koymak, mani olmak” (KB: 440), tıd- ~ tıt- ~ tıy- “engel olmak” (DLT: 875, 878-879).

**ManTürk:** Chuast: 113. Pothi: 75, 302. M III: 37. BT V: 40, 46.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tıd-* fiili “engellemek, mâni olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Nomug törüg yadturmatın tıdtımız erser “Öğretinin ve yasaların yayılmasını engellediysek ...”* (Chuast 112-113), *Yintem ayıgta yaratınțaçları tıdtımız “Kendilerini sürekli kötülükle donatanları engellediniz.”* (Pothi 74-75), *Kün teñri inçe sakındı utru tıdgalı erti “Güneş Tanrı’sı böylece düşündü ve bundan ötürü mâni olacaktı.”* (M III 37), /// *agrıgag isigig tumligag kop tıdgay “Ağrının, hastalığın, sıcağın ve soğuşun hepsini engelleyecek.”* (BT V 40).

**1.11.398. Tıdın-** “engele takılmak, engel olmak” (<*tıdın-*: ED: 458; OTWF: 619).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tıdın- “engellenmek” (BT XIII: 234); İlkİslami: tıdın- “kaçınmak, sakınmak, hakim olmak” (KB: 441), tıdın- “men edilmek” (DLT: 875).

**ManTürk:** Chuast: 256. Pothi: 111.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tıdın-* fiili “engele takılmak, engel olmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Alkışımız ötügümüz teñrike arığın tegmedi erser ne yirde tıdıntı tutuntı erser “Övgülerimiz dualarımız, Tanrı’ya temiz bir biçimde ulaşmadıysa her nerede engelle*

*takıldıysa...*” (Chuast 254-256), *Emgekin körüp tudunu umatın “Acıalarını görüp, engel olamadan.”* (Pothi 111).

**1.11.399. Tık-** “tıkmak” (ED: 465).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tık- “kaplamak, kapatmak” (Maitr: 475); İlkİslami: tık- “(bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak, tıkmak” (DLT: 876).

**ManTürk:** ETŞ: 6. M III: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tık-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Töpüsin tohtaru tıkar “Onları baş aşağı çevirerek oraya tıkar.”* (ETŞ 6), *t///////// tıkıpan* (M III 28).

**1.11.400. Tiltan-** “işe gücü dalmak” (<*tilta-n-*: ED: 494; OTWF: 619).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 305.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *tiltan-* fiili, Maniheist Uygurca metinlerde “bahane bulmak” anlamına gelmektedir. Örnekte, *işke küdügke tiltan-* “işe güce dalmak” anlamına gelmektedir. Fiilin verilen anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yme erkligin erksizin erinip ermegürüp işke küdügke tiltanıp yazukda boşungalı barmadımız erser “Yine bilerek veya bilmeyerek, erinip ihmal ederek ya da **işe güce dalarak** günahıtan arınmayı istemediysek ...”* (Chuast 303-307).

**1.11.401. Tın-** “dinlenmek” (ED: 514).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tın- “dinlenmek” (BT XXV: 417); İlkİslami: tın- “dinlenmek, solumak, nefes almak” (KB: 442), tın- “dinlenmek; (insan) nefes almak; (yağmur vb..) dinmek; durmak; mesken tutmak” (DLT: 877).

**ManTürk:** Pothi: 110, 461.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tın-* fiili “dinlenmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “dinlenmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Tınkulug orunta örügin*

“Sessizce bir *dinlenme* yerinde.” (Pohti 110), .../r tunmatun “... *dinlenmeden*...” (Pohti 461).

**1.11.402. Tıŋla-** “dinlemek” (<\*tɨŋ+la-: ED: 522; <tɨŋ+la-: OTWF: 448).

TürkRunik: tɨnla- “dinlemek, dinleyerek idrak etmek” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tıŋla- “dinlemek” (Maitr: 476); İlkİslami: tıŋla- “dinlemek” (KB: 442), tıŋla- “dinlemek, (söze) kulak asmak” (DLT: 878).

**ManTürk:** IrkB: 58. M III: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tıŋla-* fiili “dinlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Öğüm ötin alayın kaŋım sabın tıŋlayın “Anamın öğüdüünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim.”* (IrkB 58), *Koduru tıŋlan anı için nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğüt vereyim diye buyurdu.”* (M III 44).

**1.11.403. Tıtin-** “sıyrılmak” (<tıt-in-: ED: 458; OTWF: 619).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 44.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “sıyrılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Togan kuş tırŋakı suçulunmiş yana tıtinmiş “Doğanın pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış.”* (IrkB 44).

**1.11.404. Ti-** “demek, söylemek” (ED: 433).

TürkRunik: ti- ~ te- “demek, söylemek; düşünmek; ad vermek, adlandırmak” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: ti- “demek, söylemek” (Maitr: 476; Yüan: 429); İlkİslami: ti- “demek” (KB: 443), ti- ~ te- “demek, söylemek” (DLT: 879).

**ManTürk:** IrkB: 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65. ETY II: 94. Chuast: 25, 27,

29, 30, 32, 57, 61, 63, 66, 108, 165, 168, 174, 183, 186, 202, 206, 210. Pothi: 369, 377, 382, 467, 494. ETŞ: 3, 4, 5, 6. ManTürkGed: 16. M I: 5, 6, 19, 20, 23, 32, 33, 34, 35, 36. M II: 5, 6. M III: 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 23, 24, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 44, 49. BT V: 26, 35, 41, 61 TT II: 414, 416, 423, 424. Aesop: 1040. Windgott: 18. Yosipas: 11, 27, 28, 29, 39, 52, 56, 58, 74, 93, 110, 118.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ti-* fiili “demek, söylemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Korkma **timiş*** “*Korkma, **demiş**.*” (IrkB 2), *Kaḥım sabın tıḥlayın tıp kelmiş **tir*** “*Babamın sözünü dinleyeyim diye gelmiş, **der**.*” (IrkB 58), *Togan kuş teḥriden kodı tabıḥşgan **tıpen** kapmış* “*Bir doğan (iḥste) bir tavşan, **diyerek** göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.*” (IrkB 44), *Tirgürser teḥri tirgürür ölürser teḥri ölürür **tedimiz** erser* “*Diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür **dediysek** ...*” (Chuast 26-27), *Biziḥ teḥrimiz edgüsi redni **tiyür*** “*Bizim Tanrımızın iyiliği mücevherdir, **derler**.*” (ETŞ 3), *Kireyin **tiser** kiçigkiem* “*Gireyim **desem** küçücüğüm.*” (ETŞ 4).

**1.11.405. Tigret-** “(atı) son hızla sürmek” (<*tigir+e-t-*: ED: 486; <*tigre-t-*: OTWF: 788).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: tıgrat- ~ tigret- “(bünzeyi) güçlendirmek, dayanıklı hâle getirmek” (DLT: 876, 879).

**ManTürk:** IrkB: 50.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(atı) son hızla sürmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tıg at kudrukın tügüp **tigret*** “*Demir kırı atın kuyruğunu düğümle ve onu **son hızla sür**.*” (IrkB 50).

**1.11.406. Tik-** “dikmek, (merdiven) dikmek” (ED: 476).

TürkRunik: tik- “bir cismi dik biçimde durdumak, dikmek; (*çıt* sözüyle) çakmak, toprağa yerleştirmek, dikmek; yazıt dikmek; (heykel) kaideye oturtmak; (*yıpar* sözüyle) cenaze töreninde mum dikmek” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tik- “dikmek, kaldırıp dikmek” (Yüan: 430); İlkİslami: tik- “dikmek, dürtmek, sokmak, delmek,

dikey getirmek, (dikiş) dikmek, (ağaç) dikmek” (KB: 445), tik- “(elbise vb.. şeyleri), dikmek; (ağaç, tuğ vb.. bir şeyi) dikmek; (yılan, akrep vb..) sokmak” (DLT: 879).

**ManTürk:** Pothi: 47. Licht: 261.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tik-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Bilge biliglig şatu tiktiniz “Bilgelik merdivenini diktiniz.”* (Pothi 46-47), ... *Jur tiker* (Licht 261), *Kentü köjülin ara tikser tarısar* (M III 20).

**1.11.407. Tile-** “dilemek, istemek; aramak” (ED: 492).

TürkRunik: *tile-* “dilemek, istemek” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: *tile-* “istemek, arzu etmek” (Maitr: 477), *tile-* “dilemek, aramak” (Yüan: 430); İlkİslami: *tile-* “dilemek, istemek, beklemek, aramak” (KB: 447), *tile-* “istemek; isteyip aramak” (DLT: 881).

**ManTürk:** IrkB: 24. Pothi: 60. M I: 23. M III: 5, 11, 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tile-* fiili “dilemek, istemek; aramak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yumşak yinçge itiglig yaratıglıg tilemez kolmaz “Yumuşak, ince ve süslü istemez.”* (M III 22), ... *tilevü birigmeler “... diliyor borçlular.”* (M III 5), *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tilevür “Kör (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.”* (IrkB 24), *Kutrulgu yol yınaklarıg tilevü “Kurtuluş yollarını arıyor.”* (Pothi 60).

**1.11.408. Tilikle-** “dilemek” (<*tilik+le-*: OTWF: 448).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 47.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiilin, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan örneği şudur: ... *tilikleser* (BT V 47). Zieme, sözcük için “dilemek” anlamını vermiştir.

**1.11.409. Tir-** “toplamak” (ED: 529).

TürkRunik: tir- ~ ter- “bir araya getirmek, derlemek, toparlamak; (*bodunu*, boyları) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka bodun ve boyları müttelik kılmak” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tir- “toplamak” (Maitr: 477); İlkİslami: tir- “derlemek, toplamak” (KB: 450), tir- “biriktirmek” (DLT: 882).

**ManTürk:** M III: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tir-* fiili “toplamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin süñük bu kolusınca tire yıga “Hepsini döküp, saçıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13).

**1.11.410. Türgür-** “diriltmek” (<*tir-gür-*: ED: 545; OTWF: 753).

TürkRunik: tirgür- “diriltmek; *bodunu* ihya etmek, yok olmaktan, asilime olmaktan kurtarmak” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tirgür- “canlandırmak” (BT VII: 98); İlkİslami: tirgür- “diriltmek” (KB: 451), tirgür- “diriltmek” (DLT: 883).

**ManTürk:** Chuast: 26. M I: 15. M III: 15, 43. BT V: 60.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tirgür-* fiili “diriltmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “diriltmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tirgürser teñri tirgürür ölürser teñri ölüür tedimiz erser “Diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür dediysek...*” (Chuast 26-27), *Neñ tirgürü umazlar “Asla diriltemezler.”* (M III 43), *Ölügüg tirgürügli* (M III 15), *Kamag kamlar tirlep neñ tirgürmegey “Tüm büyücüler toplansa asla onu diriltemezler.”* (M I 15).

**1.11.411. Tiril-** “toplanmak” (<*tir-il-*: ED: 547; <*ter-il-*: OTWF: 677).

TürkRunik: teril- ~ tiril- “birleşmek, toplanmak, bir araya gelmek; politik veya askerî ittifak yapmak” (Şirin, 2016: 740-741); BuddhUyg: tiril- “toplanmak” (KP: 216), teril- “toplanmak” (BT III: 101); İlkİslami: teril- “(kavim vb..) toplanmak; (para vb..) toplanmak” (DLT: 871).

**ManTürk:** IrkB: 28. ETŞ: 5. M I: 15, 35. M III: 42. BT V: 43, 64. TT II: 416.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tiril-* fiili “toplanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır:

Tört buluñtaki edgüsi uyuru **tirilipen** “Dört bir taraftaki (hanın) has ve muktedir adamları (etrafında) **toplanıp** ...” (IrkB 28), Tüzün bilge kişiler **tirilelim** “Asil, bilge insanlar **toplanalım**.” (ETŞ 5), Bukünki kutlug künke teñri arıg manistangaru **tiriltinizler** “Bugünkü kutlu günde, Tanrı (sizi) temiz manıstana doğru **toplasın**.” (M III 42), Kamağ kamlar **tirlep** neñ tırgürmegey “Tüm büyüçüler **toplansa** asla onu diriltemezler.” (M I 15), Miñlig tümenlig kuvrag ///d/n/// **tirilti** “On binlerce kişi **toplandı**.” (TT II 416), ... **tirilü** kuvranu kelmişler “... **toplana** toplana gelmişler.” (M I 35).

**1.11.412. Tiril-** “canlandırmak, hayatta kalmak” (<\*tir-il-: ED: 547; <tir-il-: OTWF: 678).

TürkRunik: tiril- “dirilmek, hayata dönmek; (ordu) savaşta hezimete uğramaktan kurtulmak, toparlanarak güçlenmek; (tün sözüyle) gece olmak” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tiril- “dirilmek” (Maitr: 478); İlkİslami: tiril- “dirilmek, yaşamak” (KB: 452).

**ManTürk:** IrkB: 13. M III: 26.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tiril-* fiilinin “canlandırmak, hayatta kalmak” anlamlarının tanıklandığı örnekler şunlardır: *Kentü özüm **tirilevin** “Özümü canlandırayım.”* (M III 26), *Yaglıg kamıç bulupan yalgayu **tirilmis** “Yağlı bir kepece bulup yalamış, **hayatta kalmış**.”* (IrkB 13).

**1.11.413. Tiş-** “söyleşmek” (<ti-ş-: ED: 559; <te-ş-: OTWF: 569).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tiş- “birbirine söylemek” (U III: 68), teş- “birbirine söylemek” (BT III: 101); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 469. M I: 12.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan ve *ti-* “demek”ten gelen *tiş-* fiilinin, Maniheist Uygurca metinlerde “söyleşmek” anlamında tanıklandığı iki örnek şudur: *Öğrünçü bolzun **tişti** “Mutluluk olsun (diye) **söyleştiler**.”* (M I 12), *.../-alım **tiştiler*** (Pothi 469).

**1.11.414. Tit-** “denmek” (<ti-t-: ED: 450; <te-t-: OTWF: 788).

TürkRunik Ø; BuddhUyg: tit- “adlandırılmak, tesmiye olunmak” (Maitr: 478), tit- “denilmek” (Yüan: 431); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** BT V: 34, 58. Licht: 254.

Köktürkçe ve İlk İslami Türkçe metinlerde tanıklanamayan ve *ti-* “demek”ten gelen *tiş-* fiilinin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “denmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Ögsüz ölüg titmiş “Akılsız ölüler denmiş.”* (BT V 34), *Kutlug siz titij kaç/...* (BT V 58), *Ögsüz ölüg titmiş “Onlara akılsız ölü denmiş.”* (Licht 254).

**1.11.415. Titret-** “titretmek” (<titre-t-: ED: 460; OTWF: 789).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: titret- “titretmek” bkz.: 460; İlkİslami: Ø ama titreş- “(insan) titretmek, titreşmek; (nesne) yerinden oynamak, titreşmek” (DLT: 884).

**ManTürk:** M I: 18.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *titret-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Buzagu kim arslanka kedilip ...ug titretir butarlayur “Buzağı ki, aslanın bedenine girip ... titretir, parçalar.”* (M I 18).

**1.11.416. To-** “(yol) kapatmak” (<to-: ED: 434).

TürkRunik: tu- “kapamak, kapanmak” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: to- “doldurmak” (BT XIII: 236); İlkİslami: tu- “kapatmak, tıkamak, kaplamak” (KB: 465), tu- “(ağız vb. herhangi bir) delik kapatmak” (DLT: 898).

**ManTürk:** Pothi: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *to-* fiili “(yol) kapatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tamu yolın totunuz “Cehennem yolunu kapattınız.”* (Pothi 14).

**1.11.417. Tod-** “doymak” (<to-d-: ED: 451; OTWF: 643).



TürkRunik: tod- “doymak” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tod- “doymak” (Maitr: 478); İlkİslami: tod- “doymak” (KB: 455), tod- ~ toy- “doymak” (DLT: 885, 894).

**ManTürk:** M III: 27.

Maniheist metinlerde, *tod-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *////////g todar* (M III 27).

**1.11.418. Toda-** “değersiz saymak” (<*tut+a-*: OTWF: 425).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama tod “kötü, sefil; şerefsiz” (Maitr: 478); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *tod* “kötü, sefil” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist Uygurca metinlerde “değersiz saymak, değer vermemek” anlamına gelmektedir. Fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Teyri nomın todagmalar “Tanrı’nın öğretilerine değer vermeyenler.”* (ETŞ 5).

**1.11.419. Todur-** “doymak” (<*tod-ur-*: OTWF: 722).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: todur- “doymak” (Maitr: 478); İlkİslami: todur- “doymak” (KB: 455), todur- “doymak” (DLT: 886).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *todur-* fiilinin “doymak” anlamında tanıklandığı tek örnek şudur: *Toduru umaz “Doyuramaz.”* (M III 29).

**1.11.420. Tokı-** “(meyve) ezmek” (ED: 467).

TürkRunik: tokı- “vurmak, hızla değmek, çarpmak; vuruşmak, çarpışmak, savaşmak; ok, kılıç, kargı vb. ile vurmak, vurarak yaralamak veya öldürmek; yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: tokı- “vurmak, dövmek; (rüzgâr) çıkmak” (Maitr: 479); İlkİslami: tokı- “döğmek, dokumak, vurmak, çalmak” (KB: 457), tokı- “(kapı vb. şeyleri)

vurmak; Oğuzcada (birisini) dövmek; (madeni şeyleri) dövmek; dokumak; (akarsu) boğuk götürmek; (cin) çarpmak” (DLT: 888).

**ManTürk:** M III: 43. BT V: 47.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tokı-* fiili “(meyve) ezmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “(meyve) ezmek” anlamında tanıklanan örneği şudur: *Tüşin tokıyur* “*Meyvesini eziyor.*” (M III 43), *Tokı-* fiilinin -cümlelerin eksik okunmasından ötürü- anlamlandıramadığı diğer örneği ise şudur: *Köñülümüz ... tokuyu yaratm/...* (BT V 47).

**1.11.421. Tol-** “dolmak” (<*to-l-*: ED: 491; OTWF: 678).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tol-* “dolmak” (Maitr: 480); *tol-* “dolmak” (KB: 458), *tol-* “dolmak” (DLT: 890).

**ManTürk:** M III: 9.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tol-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yir /////////////// toltı* (M III 9).

**1.11.422. Tolgan-** “acı çekmek” (<*tolga-t-*: ED: 497; OTWF: 791).

TürkRunik: Ø ama *tolgat-* “dolaştırmak, dolandırmak” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: *tolgan-* “acı çekmek” (BT XIII: 236); İlkİslami: *tolgan-* “(ağrı yüzünden) kıvranmak; kolera ve dizanteriye yakalanmak” (DLT: 890).

**ManTürk:** M III: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tolgan-* fiili “acı çekmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “acı çekmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kim etöz üçün emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol “Kim bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11).

**1.11.423. Tom-** “yuvarlak olmak”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** ManTürkGed: 20.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve ED’de bulunmayan fiil için, Zieme “yuvarlak olmak” anlamını vermiştir. Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Altunça tommuş “Altın gibi yuvarlak olmuş.”* (ManTürkGed 19-20), *Tomluñça tommuş “Top gibi yuvarlak olmuş.”* (ManTürkGed 20).

**1.11.424. Ton-** “kapanmak” (<to-n-: ED: 514; OTWF: 620).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tun- “kilitlenmek” (BT XIII: 237); İlkİslami: tun- “kapanmak, bulutlanmak, sönmek” (KB: 466), tun- “(gök) bulutlanmak, kapanmak” (DLT: 900).

**ManTürk:** M III: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ton-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Otuñlayu //////////////// tonur içinte* (M III 28).

**1.11.425. Toñ-** “donmak” (ED: 515).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: toñ- “donmak” (KB: 459), toñ- “soğuktan donup ölmek, (su vb..) donmak” (DLT: 892).

**ManTürk:** IrkB: 57.

Köktürkçe ve Budist Uygurca metinlerde tanıklanamayan *toñ-* “donmak” fiilinin, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Köñeki tonmiş “Kovası donmuş.”* (IrkB 57).

**1.11.426. Toñtar-** “(baş aşağı) çevirmek” (<töñit-er-: ED: 518; <toñt-ar-: OTWF: 737).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: toñtar- “dönmek, ters çevirilmek” (EUTS: 246); İlkİslami: töñder- “(bir şeyi) ters çevirmek” (DLT: 896).

**ManTürk:** ETS: 6.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tonhtar-* fiili “(baş aşağı) çevirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Töpüsin tontaru tıkar* “Onları baş aşağı çevirerek oraya tıkar.” (ETŞ 6).

**1.11.427. Topul-** “delinmek” (<*tupul-*: ED: 440; <*topol-*: OTWF: 621).

TürkRunik: *tupul-* “delinmek; (savaşta) safları yararak düşman güçlerinin arasına atılmak” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: *topul-* “içine girmek, nüfuz etmek” (BT XIII: 237); İlkİslami: *topul-* “yarıp delmek” (KB: 460), *topul-* “(delik vb..) delinmek; Oğuzcada (elbiseyi) çıkarmak” (DLT: 893).

**ManTürk:** IrkB: 50.

Maniheist Uygurca metinlerde, *topul-* fiili “delinmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Tokuz kat üçürgün topulginça teritzün* “Dokuz kat teğeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler.” (IrkB 50).

**1.11.428. Tök-** “dökmek” (ED: 477).

TürkRunik: *tök-* “dökmek; düşmanı deniz, göl, ırmak vb.ne dökmek” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: *tök-* “dökmek” (Maitr: 481); İlkİslami: *tök-* “dökmek” (KB: 461), *tök-* “dökmek” (DLT: 895).

**ManTürk:** Chuast: 277.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tök-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Anıg kılınçlıg kişike yavlak tınlıgka turalıgka birdimiz erser töktümüz saçtıımız erser* “(Dahası bu ışığı) günahkâr kişilere, kötü canlılara verdiyse, **döküp** saçtıysak ...” (Chuast 274-277).

**1.11.429. Tökül-** “dökülmek” (<*tök-ül-*: ED: 481; OTWF: 679).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tökül-* “dökülmek” (Maitr: 481); İlkİslami: *tökül-* “dökülmek” (KB: 461), *tökül-* “birisi tarafından veya kendi kendine dökülmek” (DLT: 895).

**ManTürk:** M I: 5, 6. M III: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tökül-* fiilinin “dökülmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kamağ kop **tökülmek** saçılmak ulag sapagda sin süñük bu kolusınça tire yığa “Hepsi **dökülüp**, saçılıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13), *Ol yarsınçığ etözünteki kan irin arıgsız yablak taşılı **tökülti** “O iğrenç vücudundan kan, irin ve pislikler dışarı çıkıp, **döküldü.**”* (M I 5).

**1.11.430. Tölte-** “(evi barkı) döşemek, tefriş etmek” (<*tölt+e-*: OTWF: 425).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *tölte-* “teçhiz etmek, döşemek, sermek” (Yüan: 433); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Windgott: 35.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tölte-* fiilinin “(evi barkı) döşemek, tefriş etmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Evig barkıg kereküg sipirür arıtır iter **tölteyür** “Evi barkı süpürür, temizler, hazırlar, **tefriş eder...**”* (Windgott 33-35).

**1.11.431. Törü-** “ortaya çıkmak” (ED: 533).

TürkRunik: *töri-* “türemek, yaratılmak” (Şirin, 2016: 743); BuddhUyg: *törü-* “ortaya çıkmak” (BT XIII: 236); İlkİslami: *töri-* ~ *törü-* “yaratılmak, türemek, meydana gelmek” (KB: 463), *törü-* “yaratılmak” (DLT: 897).

**ManTürk:** Pothi: 115. TT II: 424.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *törü-* fiili “ortaya çıkmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “ortaya çıkmak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Kaş içinte **törümiş** “Yeşim taşı içinde **ortaya çıkmış.**”* (Pothi 115), *Barça öpke bilig iyin tetrülmektin **törüyür** belgürer “Hepsi, öfke nedeniyle aldandıklarından **ortaya çıkar** ve görünür.”* (TT II 424).

**1.11.432. Törüt-** “türetmek, yaratmak” (<*törü-t-*: ED: 536).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *törüt-* “meydana getirmek, yaratmak” (Yüan: 434); İlkİslami: *törüt-* “yaratmak” (KB: 463), *törüt-* “yaratmak, Oğuz lehçesinde (bir şey) planlamak ve ıslah etmek” (DLT: 897).

**ManTürk:** IrkB: 55. Pothi: 73. BT V: 31.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *törüt-* fiili “türetmek, yaratmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “türetmek, yaratmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Sü yirinte erklig sabçı törütmiş “Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş.”* (IrkB 55), *Yirtinçke umug inag törütünüz “Yeryüzü için umut ve güven yarattınız.”* (Pothi 73).

**1.11.433. Tug-** “doğmak; (Güneş) doğmak” (<*tog-*: ED: 465; <*tug-* ~ *tog-*: OTWF).

TürkRunik: *tog-* “doğmak, dünyaya gelmek” (Şirin, 2016: 742); BuddhUyg: *tug-* “doğmak; (Güneş) doğmak” (BT III: 102); İlkİslami: *tog-* “doğmak, meydana çıkmak, yükselmek” (KB: 456), *tog-* “doğmak” (DLT: 886).

**ManTürk:** IrkB: 26, 52. Chuast: 14, 62, 63. Pothi: 170, 180, 184, 229, 230, 232, 346, 383, 486, 506, 510, 511. M I: 6, 8, 9, 16, 22. M III: 6, 8, 13, 14, 16, 17, 23, 29, 30, 41, 44, 46. BT V: 35, 48. Windgott: 11.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tug-* fiili “doğmak; (Güneş) doğmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bulut ara kün tugmiş “Bulutların arasından güneş doğdu.”* (IrkB 52), *Kün tugdı “Güneş doğdu.”* (IrkB 26), *Kentü tugmiş kılınmış menigü tenri yirin unutu ıddı, yaruk tenrilerde adrılı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ezeli Tanrı yerini unuttu ve ışık, tanrılardan ayrıldı.”* (Chuast 14-16), *Erksizin tugar batar erki bar erser tugmazun* (Chuast 62-63), *Anuşagan orduta tugku üçün “Ölümsüzlük sarayında yeniden doğmak için.”* (Pothi 180), *Anuşagan orduta tugtular “Ölümsüzlük sarayında yeniden doğdular.”* (Pothi 230), *tugmiş atam Buzagu “Benim kendi babam Buzagu ...”* (Pothi 506), *Tugmak ölmeklig torug tuzakıg şeşteçi bolalım “Doğum ve ölümlü tuzağı bozalım.”* (Pothi 346-347), *Ançulayu kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “Tıpkı, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8), *Anta ötrü oğul kız tugar “Ondan ötürü oğul ve kız doğar.”* (M I 16).

**1.11.434. Tugur-** “doğurmak, doğmasını sağlamak” (<*tog-ur-*: ED: 472; <*twg-ur-*: OTWF: 723).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tugur- “doğmasına izin vermek; (Güneş) doğurmak” (BT III: 102); İlkİslami: togur- “doğurmak” (KB: 457), togur- “doğurmak” (DLT: 888).

**ManTürk:** Pothi: 60. M I: 16. M III: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tugur-* fiili “doğurmak, doğmasını sağlamak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yme neñ tugurmaz “Dahası, asla doğuramaz.”* (M I 16), *Alkatmış beş kat teñri yirinte tugurtunuz “Onların mukaddes Beş Tanrı yerinde doğmalarını sağladın.”* (Pothi 59).

**1.11.435. Tur-** “durmak, kalmak, (ayakta) kalmak; çıkmak; kalkmak; hüküm sürmek; (sis) bastırmak; yardımcı fiil” (ED: 529).

TürkRunik: tur- “ayağa kalkmak; bekçilik, muhafızlık yapmak, nöbet tutmak” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tur- “durmak; kalkmak; neşet etmek; (yardımcı fiil) olmak; daimi surette yapmak” (Maitr: 484), tur- “durmak, kalkmak, ayağa kalkmak, çıkmak; tasvirî yardımcı fiil: devamlı yapmak” (Yüan: 435); İlkİslami: tur- “durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak” (KB: 466), tur- “kalkmak, ayağa kalkmak; durmak, (bir yerde) kalmak; (sis vb..) kopmak; -A zarf-fiil ekli fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil” (DLT: 901).

**ManTürk:** IrkB: 15, 16, 17, 25, 28, 37, 39, 51, 56, 62. Chuast: 82. Pothi: 28, 175, 434. ETŞ: 1, 2. M I: 24, 28, 29. M III: 9, 10, 19, 20, 22, 26, 37, 40, 42. BT V: 31, 37, 62, 64. Aesop: 1041.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tur-* fiili birçok anlamda tanıklanmaktadır. Bu fiilin “durmak, kalmak, (ayakta) kalmak; çıkmak; kalkmak; hüküm sürmek; (sis) bastırmak; yardımcı fiil” anlamlarının tanıklandığı örnekler şunlardır:

*Tur-* fiilinin “durmak, kalmak; (ayakta) kalmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yiliñe kudursuğıña tegi yagrıpan kamşayı umatın turur “Yelesine ve kuyruğına kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor.”* (IrkB 16), *Kolumın kavşurup siziñerü alkangalı turur men “Kollarımı kavuşturup sizi övmek için duruyorum.”* (M III 26), *Arıg dintarlarka basutka anuk tururlar “Saf dindarlara yardım için hazır dururlar.”* (BT V 37), *Adasızın turalım*

“Tehlikelerden uzak **duralım.**” (ETŞ 2), *Tagda **turupan** menjileyür men “Dağlarda kaldığım için mutluyum.”* (IrkB 51), *Özlük at öñ yirde arıp oñup **turu** kalmış “(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış.”* (IrkB 17), *İli **turmiş** “Devleti ayakta kalmış.”* (IrkB 28).

Maniheist metinlerde, *tur-* fiilinin “çıkmaq” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları ise şunlardır: *Yaylag tagıma agıpan yaylayur **turur** men “Yazlık dağıma **çıkarak** yazı geçiriyorum.”* (IrkB 62), *Ulug kumka **tursar** “Ulu kuma **çiksa...**”* (M III 37), *Yme kaltı kün ortuda sıñar yil **tursar** ötrü ol bulgaklarag irdin sıñar elitir tegürer “Ayrıca, rüzgâr güney taraftan **çıkıtığında** sonra o dalgalanmaları kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?”* (M III 10).

Fiilin, “kalkmaq” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları ise şunlardır: *Üze tuman turdı asra toz **turdı** “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.”* (IrkB 15), ***Turunlar** kamag begler kadaşlar “**Kalkın**, bütün beyler kardeşler.”* (ETŞ 1).

Maniheist Uygurca metinlerde, *tur-* fiili bazı örneklerde “hüküm sürmek” anlamına gelmektedir. Tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: *Örginiñ ... olurgusin teg bolup **tururlar** “Tahtın yeri gibi olup, **hüküm sürerler**”* (BT V 31), *Yirde sıñarki yil **tursar** ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr **hüküm sürdüğünde**, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10).

*Tur-* fiili nadir de olsa “(sis) bastırmak” anlamına da gelmektedir: *Üze tuman **turdı** asra toz turdı “Yukarıdan sis **bastırdı**, aşağıdan toz kalktı.”* (IrkB 15).

Fiil, aynı zamanda “yardımcı fiil” olarak da tanıklanmaktadır. Bu fiilin “yardımcı fiil” olarak kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır: *Üze on kat kök asra sekiz kat yer beş teñri **üçün turur** “Üstte on kat gök, aşağıda sekiz kat yer Beş Tanrı **içindir.**”* (Chuast 80-82), *Artayu yokadu **turur** “Çürüyor ve yok oluyor.”* (Pothi 28), *Yalınayu **turur** tamutın oztılar “Alev alev yanan cehennemden kurtuldular.”* (Pothi 175).

**1.11.436. Turgur-** “kaldırmak, yükseltmek” (<*tur-gur-*: ED: 541; OTWF: 754).

TürkRunik: *turgur-* “yaşatmaq; savaş sonunda düşmanı sağ bırakmaq” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: *turgur-* “kurmaq; ifa (eda) etmek; (his) beslemek” (Maitr: 484), *turgur-* “durdurmaq, hâsıl etmek, uyandırmak” (Yüan: 436); İlkİslami: *turgur-*



“durdurmak, esirgememek” (KB: 469), turgur- “ayağa kaldırmak; (duvar vb..) yapmak, bir şey dikmek” (DLT: 901).

**ManTürk:** IrkB: 20. Pothi: 54, 75, 166, 468. M III: 36, 40. BT V: 64.

Maniheist Uygurca metinlerde, *turgur-* fiili “kaldırmak, yükseltmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yatıghıg turguru yoriyur men “Yatanları kaldırırum.”* (IrkB 20), *Bakanak turgurup “Çatal tırnağını yukarı kaldırıp.”* (Pothi 468), *Buyanlıg Sumir tagıg turgurtuñuz “Erdemli Sumir dağını yükselttiniz.”* (Pothi 54), *Tavarı turguru kalır “Malı mülkü arkada kalır.”* (ETŞ 5), *Burkan nomın turgurdukın üçün ... sıgıtsız boltumuz “Burkanın öğretisini yükselttikleri için feryatsız olduk.”* (M III 36).

**1.11.437. Tut-** “tutmak, yakalamak; dinî emre uymak, dinî emri kabul etmek; mal mülk sahibi olmak” (ED: 451).

TürkRunik: tut- “tutmak; yurt tutmak; (*il*) varlık sürdürmek; denetim altına almak; savaşta yakalamak; (*at* sözüyle) adını almak; (*kü* sözüyle) adı duyulmak; (*Türk teñri*) kağan, katun ve kağanın diğer aile bireylerini korumak” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tut- “tutmak, yakalamak; (yardımcı fiili) daimi surette yapmak” (Maitr: 484), tut- “tutmak, elde tutmak; hıfzetmek” (Yüan: 437); İlkİslami: tut- “tutmak” (KB: 471), tut- “tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak” (DLT: 904).

**ManTürk:** IrkB: 3, 16, 63. ETY II: 95. Chuast: 167, 230, 233, 253, 287, 312, 321, 359, 369. Pothi: 251. ETŞ: 6. ManTürkGed: 25, 32. M I: 31, 36. M III: 8, 12, 20, 21, 22, 27, 29, 36, 38, 41, 43, 49. BT V: 37, 39, 61. TT II: 416. Aesop: 1041. Licht: 265. Yosipas: 97.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tut-* fiili “tutmak, yakalamak; dinî emre uymak; malk mülk sahibi olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin yaygın olarak kullanılan “tutmak, yakalamak, (akılda) tutmak, (ayrı) tutmak” gibi anlamlarının tanıklandığı örnekler şunlardır:

*Tanın tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum.”* (IrkB 3), *Utru yirde ogrı sokuşup tutupan minmiş “Yolda karşısına hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.”* (IrkB 16), *Eligin tutmiş “(Onu)*

elleri ile **tutmuşlar**.” (IrkB 63), *Tanmış üzütüg **tutupan** “İnkârcı ruhu **tutup**.”* (ETS 6), *Kiyyü küzedü **tutup** açını igdiir siz* (ManTürkGed 25-26), *Tarkaru tutzun “Sınırlayıp tutsun.”* (M III 38), *Alkınçu ölüm künin öyü **tutar** “Nihai ölüm gününü aklında **tutar**.”* (M III 22), *İgde adırt **tutun** “Hastalıktan ayrı **tut**.”* (BT V 39), *Kirtü buyrukug ağırlayı erklig türklüg **tutar** “Doğru buyruğa saygı göstererek (onları) güçlü ve kuvvetli **tutar**.”* (BT V 61), *Tamudaki yekler **tutar** “Cehennemdeki şeytanlar onları **yakalar**.”* (ETS 6).

*Tut-* fiili ayrıca “dinî emre uymak, dinî emri kabul etmek” anlamlarında da tanıklanmaktadır. Fiilin bu anlamlarının tanıklandığı örneklerinden bazıları şunlardır: *Tokuzunç on çahşapat **tutdukumuzda** berü üç agzın üç köñlün üç elgin bir kamağ özün tüketi **tutmak** kergek erti “Dokuzuncu olarak da on emri **kabul ettiğimizden** beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte bu on emre **uymak** gerekiydi.”* (Chuast 229-233), *Bir ay çahşapat **tutmak** kergek erti “Bir ay boyunca dinî öğretiyeye **uymak** gerekiydi.”* (Chuast 312-313).

Fiil, *ev bark tut-* şekliyle de “mal mülk sahibi olmak” anlamına gelmektedir: *Yme ev bark **tutduk** üçün yilkıka barımka bolup azu muñumuz takımız tegip “Ayrıca ev bark, **mal mülk sahibi olmak** için ya da ihtiyaçlarımızı, sıkıntılarımızı bahane edip ...”* (Chuast 287-289).

**1.11.438. Tutul-** “tutulmak” (<*tut-ul-*: ED: 456; OTWF: 680).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tutul- “tutulmak” (BT XIII: 238); İlkİslami: tutul- “tutulmak” (KB: 475), tutul- “yakalanmak, tutulmak” (DLT: 905).

**ManTürk:** M III: 19.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *tutul-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Beş közünmez **tutulmaz** yavlak biligler “Beş görünmez, **tutulmaz** kötü bilgi ...”* (M III 19).

**1.11.439. Tutultur-** “kısıtlandırmak” (<*tut-ul-dur-*: ED: 456).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 79.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tek örnekte tanıklanmıştır: *...larig tutulturtuñuz* (Pothi 79).

**1.11.440. Tutun-** “engele takılmak” (<tut-un-: ED: 458; OTWF: 622).

TürkRunik: tutun- “tutunmak” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tutun- “tutunmak” (BT XXIII: 227); İlkİslami: tutun- “tutunmak” (KB: 475), tutun- “(av hayvanı vb. şeyleri) kendi başına tutmak, yakalamak; (ay ve güneş için) tutulmak; (birini evlatlık, sütanne vb.) edinmek; (ateş için) tutuşmak” (DLT: 905).

**ManTürk:** Chuast: 256.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tutun-* fiili “engele takılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Alkışımız ötügümüz teñrike arıñın tegmedi erser ne yirde tıdını tutuntı erser “Övgülerimiz dualarımız, Tanrı’ya temiz bir biçimde ulaşmadıysa, her nerede **engele takıldıysa...**”* (Chuast 254-256).

**1.11.441. Tutuz-** “emanet etmek” (<tut-uz-: ED: 462; OTWF: 758).

TürkRunik: tutuz- “tutturmak; yakalatmak” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tutuz- “teslim etmek” (Maitr: 486), tutuz- “teslim etmek, tevdi etmek” (Yüan: 437); İlkİslami: tutuz- “söylemek, nasihat etmek, emretmek” (KB: 476), tutuz- “(söz) tutmasını buyurmak, tavsiyede bulunmak” (DLT: 906).

**ManTürk:** Poti: 57. M III: 21, 39. Yosipas: 34, 118.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tutuz-* fiili “emanet etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “emanet etmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Iduk ançanka tutuztuñuz “Onları kutsal olana **emanet ettiniz.**”* (Pothi 57), *Titsileriñe çahşapat tamga tutuzdı “Öğrencilerine buyruk ve nişane **emanet etti.**”* (M III 39), *Arıg nomug olarka tutuzdı “Saf öğretileri onlara **emanet etti.**”* (M III 39), *Adnaguka tutuzur “Başkasına **emanet eder.**”* (M III 21).

**1.11.442. Tuy-** “duymak, hissetmek; farkına varmak” (ED: 567).

TürkRunik: tuy- “duymak, hissetmek, fark etmek, algılamak, aldırış etmek” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tuy- “duymak, teşhis etmek, farkına varmak” (Yüan: 437); İlkİslami: tuy- “sezmek, fark etmek, hissetmek” (DLT: 906).

**ManTürk:** IrkB: 61. M III: 7, 16, 18, 32. BT V: 28, 32, 61.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tuy-* fiili “duymak, hissetmek; farkına varmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bir ülüg tuymak bilig yiltızı “Bir(inci) bölüm: **duyu** bilgisinin esası.”* (M III 32), *Tuymak sini birdin sıñar “His ögesi ise güney taraftan ...”* (BT V 32), *Tuymatın tuzakka ilinmiş “Farkına varmadan tuzağa takılmış.”* (IrkB 61).

**1.11.443. Tuyun-** “duyumsamak” (<*tuy-un-*: ED: 569; OTWF: 621).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tuyun- “anlamak, algılamak” (BT III: 103; BT XIII: 238); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 160. M III: 36.

Maniheist Uygurcada, *tuyun-* fiilinin “duyumsamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ... *ayı terkkiye tuyunup “Çok hızlı **duyumsayıp...**”* (Pothi 160). Fiilin, bir diğer örneği ise şudur: *////////// tuyunuglı //////////* (M III 36).

**1.11.444. Tüg-** “dügümlemek” (ED: 477).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tüg- “bağlamak” (BT VII: 99); İlkİslami: tüg- “çatmak, bağlamak” (KB: 476), tüg- “dügümlemek” (DLT: 907).

**ManTürk:** IrkB: 50.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tüg-* fiili “dügümlemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Tıg at kudrukın tügüp tigret “Demir kır atın kuyruğunu **dügümle** ve onu son hızla sür.”* (IrkB 50).

**1.11.445. Tüke-** “tamamlamak; (tüy, saç vb.) büyümek” (ED: 479).

TürkRunik: Ø ama tüket- “kullanarak bitirmek, tüketmek” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tüke- “bitmek, sona ermek” (Maitr: 485), tüke- “tamamlanmak, bitmek”

(Yüan: 438); İlkİslami: tüke- “tükenmek, bitmek” (KB: 477), tüke- “tamamlanmak, kalmamak; yetmek, kâfi gelmek” (DLT: 908).

**ManTürk:** IrkB: 3. M III: 31. Pothi: 384.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tüke-* fiili “tamamlamak; (tüy, saç vb.) büyümek” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamların tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Tüketi*** bu yultuzçı “*Bu müneccim tamamladı.*” (M III 31), ***Tükesigçe*** redni yinçü ed tavar alıp öz balığına uluşıña tegdiler “*Sonuna kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine ulaştılar.*” (Pothi 384-385), *Tanınm tüsi takı **tükemezken** taluyda yatıpan tapladukumin tutar men “Vücudumun tüyleri henüz tam **büyümemiş** olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum.*” (IrkB 3).

**1.11.446. Tüket-** “bitirmek, tamamlamak” (<*tüke-t-*: ED: 479; OTWF: 790).

TürkRunik: tüket- “kullanarak bitirmek, tüketmek” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tüket- “tamamlamak, bitirmek” (Yüan: 438); İlkİslami: tüket- “bitirmek, tamamlamak” (KB: 478), tüket- “bitirmek, tamamlamak” (DLT: 908).

**ManTürk:** Chuast: 232, 250, 271, 319, 321, 377. M I: 10. M III: 34, 41, 49. TT II: 414, 416. BT V: 45. Yosipas: 91.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüket-* fiili “bitirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “bitirmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Bir yigirmiç ay beş otuzda bütürmiş tarkan **tüketdi** nigoşaklarınıñ suyn yazukın öküngü huastuanift “On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan dinleyicilerin günahıtan arınması için tövbe duasını **bitirdi.**”* (Chuast 376-378).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüketi* zarfı yaygın olarak tanıklanmaktadır. Bu sözcük, “tamamıyla, tam olarak, tamamen, hepsi” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tokuzunç on çahşapat tutdukumuzda berü üç agzın üç köñlün üç elgin bir kamag özün **tüketi** tutmak kergek erti “Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin **tamamıyla** birlikte bu on emre uymak gerekliydi.”* (Chuast 229-233), *Korkmatın ermegürüp edgüti **tüketi** alkanmadımız erser “(Tanrı’dan) korkmadan, ihmalkârca, **tam olarak** dua etmediyse...”* (Chuast 249-251), *Teñrike ne kut kolsar barça tüzü **tüketi** bulzunlar*

“Tanrı’dan ne kadar kut isterlerse **hepsini** bulsunlar.” (M III 49), *Tejri aygın tüketi işleyür biz “Tanrı’nın emrini **tamamen** yerine getiririz.” (TT II 414), *Ayduk isejezen tüketi işledemez “Emredilen şeyleri **tamamen** uygulayamadık.” (M I 10-11), *Kendü işin tüketi bü///// (M III 34).***

**1.11.447. Tültür-** “delik deşik etmek”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tültür- “çarpmak, vurmak; çalmak” (Maitr: 487); İlkİslami: tuldur- “(birine, bir şeye) çarpmak” (DLT: 899).

**ManTürk:** ETŞ: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tültür-* fiili tanıklanan tek örnekte “delik deşik etmek” anlamına gelmektedir: *Töş üze olurup tültürür “Göğsüne oturup **delik deşik eder.**” (ETŞ 5).*

**1.11.448. Tür-** “(giysi) dürmek” (ED: 530).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tür- “dürmek, bükme” (BT XIII: 239); İlkİslami: tür- “dürmek” (DLT: 910).

**ManTürk:** M III: 9.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tür-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Antada ötrü vadvivanta tejri on kat kök tejride öz ton türdi “Ondan ötürü, Vadvivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini **dürdü.**” (M III 8-9).*

**1.11.449. Türt-** “dokunmak” (ED: 535).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: türt- “ovmak” (BT XXIII: 228); İlkİslami: türt- “sürmek, sıvamak” (KB: 481), türt- “(yağ vb.. bir şey) sürmek” (DLT: 911).

**ManTürk:** BT V: 52.

Maniheist Uygurcada, *türt-* fiilinin “dokunmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Ot türtüp ///g ök yana yaşarur “Otlara **dokunur** ... onlar tekrar yeşerir.” (BT V 52).*

**1.11.450. Tüş-** “düşmek; inmek” (ED: 560).

TürkRunik: tüş- “inmek; (yaklaşma-bulunma, yön durumuyla) gitmek, yürümek; konaklamak veya mola vermek üzere at, at arabası vb.nden inmek; düşmek, düşüp yaralanmak veya telef olmak; (düşman ordusu) ırmağa, denize vb.ne dökülmek” (Şirin, 2016: 744); BuddhUyg: tüş- “düşmek” (Maitr: 488; BT III: 103); İlkİslami: tüş- “düşmek, inmek” (KB: 482), tüş- “inmek; düşmek” (DLT: 912).

**ManTürk:** IrkB: 46, 64. Pothi: 488. ETŞ: 5. M I: 20, 35. M II: 7. M III: 44.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tüş-* fiili “düşmek; inmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men “Cevizli kavak üzerine inip yazı geçiririm.”* (IrkB 64), *Tebe titigke tüşmiş “Deve bataklığa düşmüş.”* (IrkB 46), *Ol kamag yekler oğlanları kim köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti “O şeytanın tüm çocukları, göklerden yere inmişlerdi.”* (M II 7), *Tünerig tamuka tüşmeki bar “Karanlık cehenneme düşmesi var.”* (ETŞ 5), *Üç yavlak yolka kayu tınlıg tüşer “Üç kötü yola hangi canlı düşer?”* (M III 44).

**1.11.451. Tüt-** “tutmek” (<tüte-: ED: 452).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: tüt- “tutmek” (KP: 217); İlkİslami: tüt- “tutmek” (KB: 483), tüt- “(ateş) tutmek” (DLT: 913).

**ManTürk:** M III: 28.

Maniheist Uygurca metinlerde, *tüt-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Tüte b////////* (M III 28).

**1.11.452. U-** “yapabilmek, muktedir olmak” (ED: 2).

TürkRunik: u- “mümkün olmak, olanaklı olmak; yardımcı fiil” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: u- “muktedir olmak” (Maitr: 489; Yüan: 441); İlkİslami: u- “muktedir olmak” (KB: 486).

**ManTürk:** IrkB: 16, 25, 37, 39, 45, 61, 65. Chuast: 79, 271, 319, 321, 324, 360, 369. Pothi: 111, 304. ETŞ: 4. M I: 15, 16. M II: 5. M III: 28, 29, 32, 36, 43. BT V: 64. TT II: 425. Yosipas: 7, 26.

Maniheist Uygurca metinlerde, *u-* fiili “yapabilmek, muktedir olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Otsuz subsuz kaltı uyın “Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim?”* (IrkB 45), *İdisi umaz tir “Sahibi yapamıyor, der.”* (IrkB 65), *Uça umatın olurur “Uçamadan oturuyor.”* (IrkB 61), *Yiliğe kudursugıña tegi yagrıpan kamşayı umatın turur “Yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış, kımldayamadan duruyor.”* (IrkB 16), *Tejri yiriñerü baru umatın bu yerde erür “Gökyüzüne ulaşamadan bu dünyada kaldılar.”* (Chuast 78-80), *Bir aykı çahşapatıg edgüti tüketi arıtı tutu umadımız erser “Bir aylık orucu düzgün bir biçimde, tam olarak tutamadıysak...”* (Chuast 320-322), *Baru yme umaz men “Gidemiyorum da...”* (ETS 4), *Şimnu küçiñe kopug ugay “Şimnu sayesinde her şeyi yapacak.”* (M II 5), *Neñ tırgürü umazlar “Asla diriltemezler.”* (M III 43), *Toduru umaz “Doyuramaz.”* (M III 29), *özi ... bargalı uyur “Kendi yürüyebiliyor.”* (BT V 64), *Anın tınlıglar öpke nızbanıların ıya basa umadın ok “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını bastıramazlar.”* (TT II 425), *Ögek sav sözleyü umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılr söz söyleyemezler ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15), *Siz neçük ugay siz “Siz nasıl muktedir olacaksınız.”* (M III 29)

**1.11.453. Uç-** “uçmak” (ED: 19).

TürkRunik: uç- “uçmak; (Türk kaganları ve kaganlık ailesi bireyleri) ölmek, vefat etmek” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: uç- “uçmak” (Maitr: 489; Yüan: 441); İlkİslami: uç “uçmak” (KB: 486), uç- “uçmak” (DLT: 915).

**ManTürk:** IrkB: 15, 61. Chuast: 120.

Maniheist Uygurcada, *uç-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Kuş oghı uça aztı “Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti.”* (IrkB 15), *Uça umatın olurur “Uçamadan duruyor.”* (IrkB 61), *Uçugma tınlıgka “Uçan canlıya ...”* (Chuast 120).

**1.11.454. Uçur-** “uçurmak” (<*uç-ur-*: ED: 30; OTWF: 724).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: uçur- “uçurmak” (BT III: 103); İlkİslami: uçur- “uçurmak” (KB: 487), uçur- “uçurmak” (DLT: 915).

**ManTürk:** M III: 5. ManTürkGed: 5.



Maniheist metinlerde, *uçur-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *K/ıg otın uçurlar* (M III 5), *Uçurgumun utç / ...* (ManTürkGed 5).

**1.11.455. Udı-** “uyumak” (ED: 42).

TürkRunik: udı- “uyumak” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: udı- “uyumak” (Maitr: 489); İlkİslami: udı- “uyumak” (KB: 488), udı- “uyumak” (DLT: 916).

**ManTürk:** IrkB: 20. Pothi: 205.

Maniheist Uyгурca metinlerde, *udı-* fiilinin “uyumak” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Udıgmag odguru yatıgı turguru yoriyur men “Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırırım.”* (IrkB 20), *...lig uu üze udiyu* (Pothi 204-205).

**1.11.456. Udun-** “inanmak” (<*ud-un-*: ED: 62; OTWF: 623).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: udun- “tapınmak, hürmet etmek” (Maitr: 490), udun- “hürmet etmek, itaat etmek” (Yüan: 442); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 187.

Maniheist çevreye ait Uyгурca metinlerde, *udun-* fiili “inanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Burkan tipen igid nomka uduntumuz tapıntımız erser “Peygamber diyerek yanlış öğretiye inanıp tapındıysak...”* (Chuast 186-187).

**1.11.457. Uk-** “anlamak” (ED: 77).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: uk- “anlamak, bilmek; tasavvur etmek” (Maitr: 490), uk- “anlamak, idrâk etmek, kavramak” (Yüan: 443); İlkİslami: uk- “anlamak” (KB: 489), uk- “anlamak, öğrenmek” (DLT: 919).

**ManTürk:** Chuast: 171. Pothi: 22, 64. M I: 18. M III: 20, 25, 30. BT V: 28.

Maniheist Uyгурca metinlerde, *uk-* fiili “anlamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “anlamak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kirtü teyrig arıg nomug bilmetin ukmatın “Gerçek Tanrı’yı, temiz öğretiyi tanımadan, anlamadan...”* (Chuast 169-171), *Ol nomta eşitip ukar biz “O öğretilerden işidip,*

(onları) **anlarız.**” (Pohti 63-64), *Bilir ukar men “Blir, **anlarız.**”* (M III 30), *Yaraşı yumşak savı sözi bilge biligi adırtlıg ukmakı “Uygun, yumuşak sözü, bilgeliği ve ayrıntılı bilgisi, **anlayışı** ...”* (M III 20).

**1.11.458. Ukıt-** “açıklamak” (<*uk-ıt-*: ED: 81; OTWF: 790).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ukıt- “anlatmak, bildirmek” (Maitr: 490), ukıt- “anlatmak, izah etmek, öğretmek” (Yüan: 444); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 11, 30, 56, 158. M III: 7, 15, 48. Yosipas: 121.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ukıt-* fiili “açıklamak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “açıklamak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kılınç tüşin ukıttıñız “(Kötü) amellerin sonucunu açıkladınız.”* (Pohti 11), *Adırtın ukıttıñız “Ayrımı açıkladınız.”* (Pohti 158).

**1.11.459. Ukıttur-** “anlatmak” (<*\*uk-ıt-tur-*).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 25.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “anlatmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Teñrim ürke üzüksüz öglentürüñ ukıtturu yarlıkañ “Tanrı’ m! Sonsuza dek, uzun süre benim aklımı başıma toplat, bana **anlat**, bildir.”* (M III 25).

**1.11.460. Ula-** “(gönlünü) bağlamak; (çıkığı) yerine oturtmak” (ED: 126).

TürkRunik: Ø ama ulayu (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: ulal- “teslim olmak” (BT XIII: 240), ulal- “devam etmek, teslim olmak” (BT VII: 100); İlkİslami: ula- “bağlamak, eklemek, toplamak” (KB: 492), ula- “bağlamak; (akrabalık vb. için) bağ kurmak” (DLT: 920).

**ManTürk:** IrkB: 48. M III: 22.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ula-* fiili “bağlamak; yerine oturtmak” anlamlarına gelmektedir. Tanıklanan örneklerden biri “gönül bağı kurmak” anlamına; diğeri ise “çıkığı onarmak” anlamına gelmektedir. Bu örnekler şu şekildedir: *Üzükiñin ulayur men “Çıkıklarını yerine oturturum.”* (IrkB 48), *Kentü köñülin niğosaqlar üze bamaz ulamaz “Gönlünü inananlara bağlamaz.”* (M III 22).

**1.11.461. Ulgad-** “büyüme” (<*ulug+ad-*: ED: 138; OTWF: 489).

TürkRunik: *ulgat-* “büyüme, yaşı ilerlemek, yetişme” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: *ulgad-* “büyüme” (Maitr: 491); İlkİslami: *ulgat-* ~ *ulgad-* “büyüme” (DLT: 920).

**ManTürk:** BT V: 43.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ulgad-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: ... *ulgadmaki .../urur* (BT V 43).

**1.11.462. Ul-** “inlemek” (ED: 127).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ul-* “ulumak, yüksek sesle ağlamak” (Maitr: 491); İlkİslami: *ul-* “ulumak, inlemek” (KB: 493), *ul-* “ulumak” (DLT: 920).

**ManTürk:** ETŞ: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ul-* fiili tanıklandığı tek örnekte “inlemek” anlamına gelmektedir: *Igaç kutı ulıyur “Ağaç saadeti inler.”* (ETŞ 6).

**1.11.463. Una-** “doğru bulmak” (ED: 171).

TürkRunik: *una-* “onaylamak” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: *una-* “tasvip etmek” (Maitr: 493); İlkİslami: *una-* “razı olmak” (KB: 495), *una-* “rıza göstermek, razı olmak” (DLT: 922).

**ManTürk:** IrkB: 38.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *una-* fiili “doğru bulmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Teñri unamadık “Tanrı doğru bulmamış.”* (IrkB 38).

**1.11.464. Unıt- ~ Unut-** “unutmak” (ED: 179).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: unıt- “unutmak” (Maitr: 493; BT III: 104; BT XXV: 431); İlkİslami: unıt- “unutmak” (KB: 495), unıt- ~ unut- “unutmak” (DLT: 922).

**ManTürk:** Chuast: 15. Pothi: 27, 164. M I: 11, 30. M III: 21. ETY II: 95. Licht: 265.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *unıt-* ~ *unut-* formlarında görülen fiilin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Üküş ödte baru emgenmiş emgekemezın unıtalı “Uzun zamandan beri çektiğimiz acıları unıtalı.”* (M I 11), *Kentü tugmuş kılınmış meñigü tenri yirin unıtu iddi yaruk tenrilerde adrıltı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ezeli Tanrı yerini unıttu ve ışık, Tanrılardan ayrıldı.”* (Chuast 14-16), *Tözin unıtmuşlarka...* (Pothi 164), *Tugumug azunug unıtmaklıg “Yeniden doğuşun unıtkanlıgı.”* (Pothi 26-27).

**1.11.465. Ur-** “vurmak; (rehin) koymak; (mum, tütsü) dikmek, yakmak; (taç) takmak” (ED: 194).

TürkRunik: ur- “vurmak; okla vurmak, okla vurarak yaralamak; (hayvan) vurmak; kurmak, tesis etmek; yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak; (*tugrag* sözüyle) mühür vurmak, tuğra çekmek” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: ur- “vurmak” (Maitr: 493), ur- “koymak” (Yüan: 445); İlkİslami: ur- “vurmak, döğmek” (KB: 496), ur- “vurmak, dövmek” (DLT: 922).

**ManTürk:** IrkB: 29, 33, 35, 40. Chuast: 126. ETŞ: 6. M I: 36. M III: 31, 38, 39, 48. TT II: 416, 418. ETY II: 94.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ur-* fiili “vurmak; (rehin) koymak; (mum, tütsü) dikmek, yakmak; (taç) takmak” gibi anlamları vardır. Bu fiilin *or-* biçimi yalnızca bir örnekte görülmektedir. Fiilin verilen anlamlarının tanıklandığı örneklerinden bazıları aşağıdadır:

*Ur-* fiilinin “vurmak, dövmek” anlamlarında tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Bergen urupan bergeseyür “Kamçı ile vurup, kamçılamağ ister.”* (ETŞ 6), *Taki ur katıgdi ba “Daha çok vur, sıkıca bağla.”* (IrkB 33), *İçiñe ormış erti İçiñe vurmuştu.”* (M I 36), *Talı* *m urı yarın aç* *yasıçın yalı* *m kayag yara urupan yalıhusun yorıyur “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.”* (IrkB 40), *Turalıgıg ulugka kiçigke tegi neçe korkıttımız*

ürkittimiz erser neçe **urtumuz** yünttümüz erser “Büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüyssek, ne kadar **vurup** aşağıladıysak; ...” (Chuast 124-126).

Fiil, aynı zamanda “(rehin) koymak” anlamına da gelmektedir: *Oyma er oğlanın kisisin tutug **urupan** oş iç oygalı barmış* “Bir sakatatçı çocuklarını ve karısını rehin olarak **koyup** (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” (IrkB 29).

*Ur-* fiili iki örnekte ise “(mum, tütsü) dikmek, yakmak” anlamındadır: *Arıg yula **ursar** maña* “Bana temiz mum **dikse**.” (M III 48), *Tützük **urur*** “Tütsü **diker** (**yakar**).” (Windgott 36).

Yukarıda anlamlarının yanı sıra, *ur-* fiili nadir de olsa “(taç) takmak” anlamına gelmektedir: *Ol ödün teñri ilig toyka kirip didmin başına **urdu*** “O zaman, Tanrı hükümdar karargâha girip tacını başına **taktı**.” (TT II 416).

**1.11.466. Urgan-** “oğlan doğurmak” (<*urı+lan-*: ED: 231).

TürkRunik: Ø ama *urı* “erkek; oğul, erkek çocuk” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 5.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *urı* “oğlan” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “oğlan doğurmak” anlamına gelmektedir: *Üçünç kunçuyı **urulanmış*** “(Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) **oğlan doğurmuş**.” (IrkB 5).

**1.11.467. Urtur-** (<*ur-tur-*: ED: 210; OTWF: 812).

TürkRunik: *urtur-* “vurdurmak; yazı yazdırtmak; (*bediz* sözüyle) süsletmek, bezetmek” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: *urtur-* (U III: 49); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Yosipas: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *urtur-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *.../ut **urturmuş*** (Yosipas 4).

**1.11.468. Ut-** “kazanmak” (ED: 38).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ut- “yenmek, mağlup etmek” (Maitr: 493); İlkİslami: ut- “yenmek” (KB: 499), ut- “yenmek, galip etmek” (DLT: 925).

**ManTürk:** IrkB: 29. M I: 28, 29. M III: 31. BT V: 28, 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ut-* fiili “kazanmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “kazanmak” anlamında tanıklandığı örneklerinden bazıları şunlardır: *Tokuz on boş koñ utmiş “Üstelik doksan serbest koyun kazanmış.”* (IrkB 29), *Edgü kılınç utlısın yigedmek utmak “İyi amel mükâfatını iyileştirmek, kazanmak ...”* (M III 31).

**1.11.469. Utrun-** “karşı durmak” (<\**utur-un-*: ED: 69; <*utr-un-*: OTWF: 624).

TürkRunik: Ø ama *utru* “karşı” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: *utrun-* “karşı gelmek” (Maitr: 494); İlkİslami: *utrun-* “mukavemet etmek, karşı durmak” (DLT: 925).

**ManTürk:** M III: 19.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *utrun-* fiilinin “karşı durmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yaruk künler tünlerig tünlerke utrunğalı öçeşgeli turdular “Aydınlık günlere, karanlık gecelere karşı durmak, onlarla savaşmak için durdular.”* (M III 19).

**1.11.470. Utuz-** “(yarışta) kaybetmek” (<*ut-uz-*: ED: 74; OTWF: 708).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *utuz-* “yuduzmak, yenilmek, kaybetmek” (EUTS: 269); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *utuz-* fiili “(yarışta) kaybetmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Oğlın kisisin utuzmaduk “(Yarışta) çocuklarını ve karısını kaybetmemiş.”* (IrkB 29).

**1.11.471. Uzan-** “mahir olmak” (<*uz-*: ED: 289; <*uzanmak*: OTWF: 624).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *uzan-* “bir işte uzman olmak” (BT III: 104); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 68, 162.

Maniheist Uygurca metinlerde, *uzan-* fiili tanıklandığı iki örnekte de “mahir olmak” anlamına gelmektedir: *Al altag uzanmaklarig taşgarıp “Onların hilekârlık maharetlerini meydana çıkarıp ...”* (Pothi 68), *Al altag uzanmaklarig üntürüp “Hilekârlık maharetlerini artırıp...”* (Pothi 162).

**1.11.472. Uzman-** “uzmanlaşmak” (<uz+lan-: ED: 287; OTWF: 516).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: uzman- “san’atında ince işçilik ve ustalık göstermek” (DLT: 928).

**ManTürk:** M I: 17.

Maniheist Uygurcada, *uzlan-* fiilinin “uzmanlaşmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Uz kişi uzlangu ed bulmasar uz l... “Uzman kişi uzmanlaşacağı malı bulamazsa ...”* (M I 17).

**1.11.473. Üdür-** “seçmek; ayrılmak” (ED: 67).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ödür- “ayırarak” (Maitr: 442); İlkİslami: ödür- “seçip ayırarak” (KB: 352), üdür- “seçmek; dağıtmak” (DLT: 929).

**ManTürk:** Pothi: 32. M III: 37.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üdür-* fiili “seçmek; ayrılmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan iki örneği şudur: *Bilgisiz biligtin öñi üdürtünüz “Bilgisizlikten ayrıldınız.”* (Pothi 31-32), *Nom üdürdi “Öğretiyi seçti.”* (M III 37).

**1.11.474. Üdürül- ~ Üdrül-** “seçilmek, ayrılmak” (<üdür-ül-: ED: 69; <üd(ü)r-ül-: OTWF: 682).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üdrül- “ayrılmak” (BT XXV: 434); İlkİslami: üdrül- “ayrılmak ve iyisi seçilmek” (DLT: 929).

**ManTürk:** M I: 28. M III: 5, 6, 24, 25, 26. BT V: 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üdirül-* ~ *üdrül-* fiili “seçilmek, ayrılmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “seçilmek, ayrılmak” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Üdrülmişlerig** *kuvrattı* “**Seçilmişleri bir araya getirdi.**” (M III 6), *Nomlarda üdrüldeci* “**Öğretilerden ayrılmak için ...**” (M III 26), *Adruk üdürülmis* “**Ayrı, seçilmiş.**” (BT V 27), *Tüzü üdrülmiş arıg dintarlarka* (M I 28).

**1.11.475. Ügüş-** “yolunmak” (<*ögi-ş-*: ED: 119; <*ögü-ş-*: OTWF: 564).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 44.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklamayan fiilin, Maniheist Uygurcada “yolunmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Togan kuşuñ tırñakı ügüşüpen* *kalıyu barmış* “**Doğanın pençeleri yolunmuş** olarak uçup gitmiş.” (IrkB 44).

**1.11.476. Ükli-** “(fikir) gelişmek” (<*ükil+i-*: ED: 107; <*ükli-*: OTWF: 481).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *ükli-* “artmak, çoğalmak” (U I: 29), *ökli-* “çoğalmak, artmak, büyümek” (Maitr: 444); İlkİslami: *ükli-* “(nesne) çoğalmak ve büyümek” (DLT: 931).

**ManTürk:** Pothi: 174.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ükli-* fiili tanıklandığı tek örnekte “(fikir) gelişmek” anlamındadır: *Yarlıkançuçı köñülleri ükliyü* “**Merhametli fikirleri geliştirdi.**” (Pothi 174).

**1.11.477. Üle-** “paylaşmak” (ED: 127).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *üle-* “taksim etmek” (Maitr: 496); İlkİslami: *üle-* “paylaştırmak” (KB: 504), *üle-* “paylaştırmak, dağıtmak” (DLT: 932).

**ManTürk:** Pothi: 109.



Maniheist Uygurca metinlerde, *üle-* fiilinin “paylaşmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Esirgençsizin ülevü yarlıkatınız “Esirgemedен paylaşmayı emrettiniz.”* (Pothi 109).

**1.11.478. Ümele-** “konukluğa gitmek” (<*öme+le-*: ED: 161; OTWF: 443).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 47.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiilin, Maniheist Uygurca metinlerde “konukluğa gitmek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Er ümelevü barmış “Adam konukluğa gitmiş.”* (IrkB 47).

**1.11.479. Ün-** “çıkmaq; (alev) saçmaq, çıkmak; terk etmek; (ezgi) yükselmek; (bitki) bitmek; imal edilmek” (ED: 169).

TürkRunik: ün- “yükselmek, (bitki) çıkmak, boy vermek, kalkmak, tırmanmak; (düşman saflarının) içinden çıkmak, sıyrılmak, (delip) geçmek” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: ün- (yukarı / dışarı) çıkmak” (Yüan: 451), ün- “dışarı çıkmak, öne çıkmak” (BT III: 105); İlkİslami: ön- “bitmek, yetişmek” (KB: 362), ön- “(ot) bitmek; (akıl dişi) çıkmak” (DLT: 787).

**ManTürk:** IrkB: 49, 53, 60, 63. Pothi: 104, 172, 178, 458. M I: 7, 8, 18. M III: 17, 18, 28. BT V: 46, 57. Licht: 259. ETŞ: 5.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ün-* fiili birçok anlamda görülmektedir. Bu fiilin “çıkmaq; (alev) saçmaq, çıkmak; terk etmek; yükselmek” anlamlarının tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: *Esri amga yalın kayaka ünüp barmış “Benekli yaban keçisi gidip yalçın kayaya çıkmış.”* (IrkB 49), *Bedük tiz üze ünüpen möñreyür men “Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürüyorum.”* (IrkB 60), *Kısıg oruntakılar barça üntiler “Kapalı yerdekilerin hepsi çıktı.”* (Pothi 103-104), *Ağızlarınta yalın ünti “Ağızlarından alev saçtı.”* (Pothi 458), *Ot ünner erti “Ateş çıktı.”* (M III 23), *Yekler ünüp yañı kişi birle süñüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşırlar.”* (M III 18), *Oyunta sansız tümen türlüğ ün egzig ünner “Oyunda; sayısız, birçok türlü ses ve ezgiler yükselir.”* (BT V 46), *Kanlık süsi abka ünmiş “Hanlık ordusu ava çıkmış.”* (IrkB 63), *Kişiniñ terisinte ünüp yana kişiniñ kanın kentü sorar*

“Kişinin derisinden **çıkıp** yine kişinin kanını kendi emer.” (M I 8), *Etöz ertimligrin sakınıp evtin barktın **üntiler** “Fanilikleriyle kaygılanıp, evi barkı **terk ettiler.**” (Pothi 177-178).*

Fiil, yukarıda verilen anlamlarının yanı sıra “(bitki) bitmek; imal edilmek” anlamlarına da gelmektedir. Verilen anlamların tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Yaş ot **ündi** “Taze otlar **bitti.**” (IrkB 53), *Bazgan kısgaç kim temirde **ünti** “Çekiç ve kısgaç ki, (onlar) demirden **imal edilmiştir.**” (M I 18).**

**1.11.480. Ünte-** “bağırarak; seslenmek; davet etmek” (<ün+de-: ED: 180; <ün+te-: OTWF: 457).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ünte- “çağırarak” (Maitr: 496); İlkİslami: ünde- “seslenmek, çağırarak” (KB: 506), ünde- “seslenerek çağırarak” (DLT: 932).

**ManTürk:** M III: 6, 9, 33.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ünte-* fiilinin “bağırarak; seslenmek; davet etmek” anlamları mevcuttur. Bu fiilin verilen çeşitli anlamlarının tanıklandığı örnekler şunlardır: *Ölürgele eltserler mañrayur **ünteyür** “Öldürmek için gittiklerinde **bağırıyor** ve **kükriyorlar.**” (M III 33), *Koyn anı için **üntemez** “Koyun onun için **seslenmez.**” (M III 33), *Okıglı **üntegli** teñri “**Çağırarak, davet eden Tanrı.**” (M III 6), *Ulug ünin **üntedi** mañradı “Ulu sesiyle **bağırıp** çağırıldı.” (M III 9).****

**1.11.481. Üntür-** “artırmak; (yukarı) çıkarmak” (<ün-tür-: ED: 181; OTWF: 812).

TürkRunik: üntür- “yükseltmek; (tan) atmak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üntür- “çıkartmak” (Yüan: 451); İlkİslami: öndür- “(ot) bitmesini sağlamak” (DLT: 787).

**ManTürk:** Pothi: 162, 473. M I: 13, 36. M III: 16.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üntür-* fiili “artırmak; (yukarı) çıkarmak” anlamlarına gelmektedir: *Al altag uzanmaklarıg **üntürüp** “Hilekârlık maharetlerini **artırıp**...” (Pothi 162), *.../lerin **üntürüp** (Pothi 473), *Kirkünmek biligig **üntürüp** “İnanç bilgisini **artırıp**...” (M III 16), *Hormuzta teñrig tamudan yokaru agturdı **üntürti** “Hormuzta Tanrı’yı cehennemden yukarı **çıkardı.**” (M I 13).****

**1.11.482. Üñüş-** “(deri) soyulmak” (<üñ-üş-: ED: 191).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 44.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiilin, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “(deri) soyulmak” anlamında tanıklandığı tek örneği şudur: *Tabışgan terisi ünüşüpen yügürü barmış “Tavşan, derisi **soyulmuş** olarak koşup gitmiş.”* (IrkB 44).

**1.11.483. Ür-** “havlamak” (ED: 196).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ür- “havlamak” (KB: 506), ür- “havlamak, ürmek” (DLT: 933).

**ManTürk:** M III: 45.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ür-* fiilinin “havlamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *İt ürdüki kuş üni “Köpek **havlaması**, kuş sesi.”* (M III 45).

**1.11.484. Ür-** “üflemek” (ED: 195).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ür- “üflemek” (U II: 10); İlkİslami: ür- “(ateş vb. şeyleri) üflemek” (DLT: 933).

**ManTürk:** Windgott: 24.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ür-* fiili “üflemek” anlamına gelmektedir: *I Igaçlar şişer ürülür inçe kaltı er kim yil küçiñe tolkukug ürece “Kişinin rüzgâr sayesinde tulumu **üflediği gibi** ağaçlar şişer.”* (Windgott 21-24).

**1.11.485. Ürgen-** “(kana vb.) bulanmak” (<örüg+e-n-: ED: 227).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 5, 6.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “kana irine

bulanmak” anlamına gelmektedir: *Tonı baştan adaka tegi kanka irinje ürgenip* “*Giysisi baştan ayağa kadar kan ve irine **bulanıp** ...*” (MI 5).

**1.11.486. Ürk-** “ürkmek” (ED: 221).

TürkRunik: ürk- “ürkmek, korkmak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: ürk- “ürkmek, irkilmek” (Yüan: 451); İlkİslami: ürk- “(kurttan, düşmandan vb.. şeylerden) ürkemek” (DLT: 934).

**ManTürk:** IrkB: 27.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ürk-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Bay er koñu ürküpen barmış “Zengin adamın koyunu ürküp kaçmış.”* (IrkB 27).

**1.11.487. Ürkit- ~ Ürküt-** “ürkütme” (<*ürk-it-*: ED: 226; <*ürk-üt-* ~ *ürk-it-*: OTWF: 792).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ürkit- “korkutmak” (Maitr: 496); İlkİslami: ürküt- “ürkütme” (DLT: 934).

**ManTürk:** IrkB: 21. Chuast: 126.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ürkit-* ~ *ürküt-* biçimlerinde görülen fiilin “ürkütme” anlamında tanıklanan iki örneği şudur: *Ürkütmen tir “Ürkütmevin, der.”* (IrkB 21), *Turalığıg ulugka kiçigke tegi, neçe korkuttımız ürkittimiz erser neçe urtumuz yünttümüz erser neçe açttımız agrttımız erser neçe öldüümüz erser “Büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar acıtıp incittiysen ve ne kadar öldürdüysen ...*” (Chuast 124-129).

**1.11.488. Ürül-** “şişmek, üflenmek” (<*ür-ül-*: ED: 230; OTWF: 682).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: ürül- “(tulum, ateş vb.) üfürölmek”, (insan, öfkeden) şişmek” (DLT: 934).

**ManTürk:** Windgott: 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ürül-* fiili tanıklandığı tek örnekte “şişmek, üflenmek” anlamına gelmektedir: *I Igaçlar sişer ürülür inçe kaltı er kim yil küçiçe tolkukug ürerçe “Kişinin rüzgâr sayesinde tulumu üflediği gibi ağaçlar sişer.”* (Windgott 21-24).

**1.11.489. Ürüner-** “beyazlaşmak” (<*ürüñ+er-*: ED: 237; <(y)*ürüñ+er*: OTWF: 503). TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yürüner- “beyazlaşmak” (Suv: 827); İlkİslami: ürner- “beyazlaşmak” (DLT: 934).

**ManTürk:** M III: 46.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, “beyaz” anlamlı *ürüñ* sözcüğünden gelen *ürüner-* fiili “beyazlaşmak” anlamındadır. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ürünermeki meñigü inçe bolzun “Beyazlaşması böyle sonsuz olsun.”* (M III 46).

**1.11.490. Üstel-** “yükselmek, artırılmak” (<*üst+e-l-*: ED: 244; OTWF: 682).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: üstel- “çoğalmak” (Maitr: 497); İlkİslami: üstel- “artmak, üstüne eklenmek” (DLT: 935).

**ManTürk:** Pothi: 235, 505. M II: 6.

Maniheist Uygurca metinlerde, *üstel-* fiilinin “yükselmek, artırılmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teñridem küçleri küsünleri tirinleri kuvragları asılıp üstelip “Mukaddes güçleri ve toplulukları yükselip ...”* (Pothi 504-505), *Üstünki altınki teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün teñridem küçleri “Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırılınsın.”* (Pothi 234-235), ... *üstelür* ... (M II 6).

**1.11.491. Üz-** “koparmak” (ED: 279).

TürkRunik: üz- “kırmak, koparmak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üz- “delmek, parçalamak” (Maitr: 497); İlkİslami: üz- “kesmek” (KB: 508), üz- “koparmak, kesmek, kesip atmak” (DLT: 937).

**ManTürk:** Pothi: 348.

Maniheist Uygurca metinlerde, *üz-* fiilinin “koparmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kılınçlıg bag bukagug üzteci bolalım “Davranışlarımızın prangasını koparalım.”* (Pohti 347-348).

**1.11.492. Yad- ~ Yay-** “yaymak, dağıtmak; kaybolmak” (ED: 883).

TürkRunik: yañ- ~ yay- “yaymak, dağıtmak; püskürtmek, bozguna uğratmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yad- ~ yay- “yaymak, yayılmak” (Maitr: 499, 506); İlkİslami: yad- ~ yay- “yaymak” (KB: 512, 533), yad- ~ yat- “yaymak, sermek” (DLT: 939).

**ManTürk:** M I: 33. M III: 6, 24, 29. BT V: 40.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yad-* ~ *yay-* biçimlerinde görülen fiilin “yaymak, dağıtmak; kaybolmak” anlamlarında tanıklanan örnekleri şunlardır: *Teñri nomın yadayın “Tanrı’nın öğretisini yayayım.”* (M I 33), *Ol yeklerig bu yirde suvda öñi yayıgay sürgey tamuka kemişgey “O şeytanları, bu yeryüzünden başka yere dağıtıp sürerek, cehenneme atacak.”* (BT V 40), *Tünerigig yayduk için anıg kılınçlıglar barça kaç kata bulgantı “Karanlık kaybolduğu için kötü amellilerin çoğu defa kafası karıştı.”* (M III 6).

**1.11.493. Yadııl-** “yayılmak” (<*yad-ıl-*: ED: 890; OTWF: 683).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yadııl- ~ yadal- “yayılmak” (Maitr: 499); İlkİslami: yadııl- ~ yayıl- “yayılmak” (KB: 512, 533), yadııl- ~ yayıl- “(askerler, yabancılar vb. için) dağılmak, yayılmak; yayılmak, serilmek” (DLT: 939, 961).

**ManTürk:** M III: 5, 19. BT V: 53.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yadııl-* fiili “yayılmak” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan örnekleri şunlardır: *Yadıılzun teñri nomı “Tanrı’nın öğretileri yayılsın.”* (M III 5), *Örügün amlin kiñin alkıgın yadıılmakı bolzun “Sessiz, sakin, geniş ve uzak olsun.”* (BT V 53).

**1.11.494. Yadrat-** “(atı yıkıp yere) yaymak” (ED: 893).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 50.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanan fiil, Maniheizt Uygurca metinlerde “(atı yıkıp yere) yaymak” anlamına gelmektedir. Tanıklanan tek örnek şudur: *Yazıg kodı yadrat “Kula atı yıkılıp yere yayılıncaya kadar koştur.”* (IrkB 50).

**1.11.495. Yadtur-** “yayılmak” (<yad-tur-: ED: 887).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yattur- ~ yadtur- “yaydırmak; (asker vb.. için) dağılmasını emretmek, dağıtmak” (DLT: 959-960).

**ManTürk:** Chuast: 113.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *yadtur-* fiili tanıklandığı tek örnekte “yayılmak” anlamındadır: *Nomug törüg yadturmatın tıdtımız erser “Öğretinin ve yasaların yayılmasını engellediysek ...”* (Chuast 112-113).

**1.11.496. Yag-** “yağmak” (ED: 896).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yag- “yağmak” (Maitr: 499), yag- “yağmak, saçılmak” (Yüan: 454); İlkİslami: yag- “yağmak” (KB: 513), yag- “yağmak” (DLT: 940).

**ManTürk:** IrkB: 53.

Maniheizt çevreye ait Uygurca metinlerde, *yag-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Boz bulut yorıdı bodun üze yagdı “Boz bulut hareket etti, halk üstüne yağmur yağdırdı.”* (IrkB 53).

**1.11.497. Yagıla-** “düşman olmak” (<yagı+la-: ED: 903; OTWF: 450).

TürkRunik: yagıla- “(düşmanı) püskürtmek, bozguna uğratmak” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yagıla- “savaşmak, çarpışmak; düşmanlık etmek” (KB: 514), yagıla- “düşmanla savaşmak; düşmanlık etmek, düşmanlık yapmak” (DLT: 941).

**ManTürk:** Pothi: 460.

Maniheizt Uygurca metinlerde, *yagıla-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yalk/l/ .../şuk ketipen yagıla .../r tınmatın* (Pothi 460-461).

**1.11.498. Yagrı-** “(atın sırtı) yara olmak” (<yagir+ı-: ED: 906; OTWF: 484).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yagrı- “yaralanmak” (DLT: 942).

**ManTürk:** IrkB: 16.

Maniheist Uygurcada, *yagrı-* fiilinin “(atın sırtı) yara olmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yiliğe kudursıña tegi yagripan kamşayı umatın turur “Yeline, kuyruğuna kadar yara olmuş kımıldamadan duruyor.”* (IrkB 16).

**1.11.499. Yagu-** “yaklaşmak” (ED: 898).

TürkRunik: Ø ama *yagut-* “yaklaştırmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yagu-* “yaklaşmak” (U III: 48; Maitr: 500); İlkİslami: *yagu-* “yaklaşmak” (KB: 514), *yagu-* “yaklaşmak” (DLT: 942).

**ManTürk:** M III: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yagu-* fiili tanıklandığı tek örnekte “yaklaşmak” anlamındadır: *Ol yaruk örtük sayu ay teñri ordusi kün teñri ordusıña yaguyur “O ışıltılı örtünün herbiri Ay Tanrı’nın ve Güneş Tanrı’nın sarayına yaklaşır.”* (M III 7).

**1.11.500. Yakış-** “birleşmek” (<yak-ış-: ED: 908; OTWF: 573).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: *yakış-* “yaklaşmak; uyuşmak” (KB: 516), *yakış-* “yaklaşmak” (DLT: 943).

**ManTürk:** ETŞ: 4.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yakış-* fiili “birleşmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yavaşım birle yakışpan adrılmalım “Yumuşak huylum ile birleşerek, bir daha ayrılmayalım.”* (ETŞ 4).

**1.11.501. Yalbar- ~ Yalvar-** “yalvarmak, yakarmak” (ED: 920; OTWF: 505).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yalvar-* “yalvarmak” (BT VII: 101); İlkİslami: *yalvar-* “yalvarmak” (KB: 518), *yalvar-* “yalvarmak, (birine) sığınıp ondan bir şey istemek” (DLT: 946).



**ManTürk:** IrkB: 19, 54. ETŞ: 2. M I: 20. M III: 25, 26.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalbar-* ~ *yalvar-* biçimlerinde görülen fiilin “yalvarmak, yakarmak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kuzgun sabı tejrigerü yalbarur* “Kuzgunun sözü Tanrı’ya *yakarıştır.*” (IrkB 54), *Aydınma edgüti yalbar* “Korkma, iyi *yalvar.*” (IrkB 19), *Teñri yaruk küçlüg bilgeke yalvarar* biz “Tanrı; aydınlık, güçlü bilgeye *yalvarırız.*” (ETŞ 2), *Tümen tümen yalvardı* “Binlerce kez *yalvardı.*” (M I 20).

**1.11.502. Yalga-** “yalamak” (ED: 926).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yalga-* “yalamak” (BT XIII: 243); İlkİslami: *yalga-* “yalamak” (KB: 517), *yalga-* ~ *yalva-* “yalamak” (DLT: 945-946).

**ManTürk:** IrkB: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yalga-* fiilinin “yalamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yağlıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş* “Yağlı bir kepece bulup *yalamış, hayatta kalmış.*” (IrkB 13).

**1.11.503. Yalına-** “alevlenmek” (<*yal-in+a-*: ED: 932; OTWF: 427).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yalına-* “parlamak” (Maitr: 501), *yalına-* “alev almak, alevlendirmek” (BT VII: 107); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 175. M III: 24.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yalına-* fiili “alevlenmek” anlamındadır. Bu fiilin “alevlenmek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Yalınayu turur tamutın oztlar* “*Alev alev yanan cehennemden kurtuldular.*” (Pothi 175).

**1.11.504. Yaltrı- ~ Yaltra-** “parlamak” (ED: 923; OTWF: 481).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yaltrı-* ~ *yaltra-* “parlamak” (Maitr: 501), *yaltrı-* “parıldamak, ışıdamak” (Yüan: 455); İlkİslami: Ø

**ManTürk:** Pothi: 173, 253. M I: 10, 25. M III: 7, 33, 40. BT V: 40, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaltrı-* ~ *yaltra-* fiilinin “parlamak” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ançulayu yaltrıyur sen çahşapatlıg ıduk çoğ yalın üze “Öğretilerin kutsal alevi ve parlaklığı ile (tıpkı alev gibi) parlıyorsun.”* (Pothi 253-254), *Sevigliğ yaltraglı isig yüzünüzzen körügseyür biz “Sevimli ve parlak yüzünüzü görmek istiyoruz.”* (M I 10).

**1.11.505. Yan-** “geri dönmek” (ED: 941).

TürkRunik: yan- “geri dönmek; (savaşa) geri çekilmek” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yan- “geri dönmek” (U II: 40); İlkİslami: yan- “dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek” (KB: 519), yan- “geri dönmek; vazgeçmek” (DLT: 948).

**ManTürk:** M III: 23, 35. Yosipas: 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yan-* fiili “geri dönmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Amtı üdsüz ölme terkin muntadan yanıp bar “Şimdi zamansız ölme; hemen buradan geri dön.”* (M III 23), *Yanmas yirte oztumuz “Geri dönülmez yerden kurtulduk.”* (M III 35).

**1.11.506. Yanç-** “(demir) dövmek” (ED: 944).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yanç- “ezmek” (Maitr: 501); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 8.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yanç-* fiili “(demir) dövmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı tek örnek şudur: *Kamag temireg kentü yançar “Tüm demiri kendi döver.”* (M I 8).

**1.11.507. Yantur-** “geri döndürmek” (<*yan-tur-*: ED: 947; OTWF: 813).

TürkRunik: yantur- “döndürmek; (orduyu) geri çekmek; (yaş, sıgıt sözleriyle) acıyı içe gömmek, bastırmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yantur- “döndürmek, (rüzgâr) çıkmak” (Maitr: 501); İlkİslami: yandur- “geri döndürmek; kusmak; tehdit ettirmek” (DLT: 948).

**ManTürk:** Pothi: 167. M III: 10. Yosipas: 64.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yantur-* fiilinin “geri döndürmek” anlamında tanıklanan örnekleri şunlardır: ***Yanturtunuz*** *ayıg kılınçtın “Kötü amelden geri döndürdünüz.”* (Pothi 167), *Yme kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltrisier ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir **yanturur** “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, **geri döndürür.**”* (M III 10), *Yırde sıňarki yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer **yanturur** “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan **geri döndürür.**”* (M III 10).

**1.11.508. Yañıl-** “yanılmak, yanlış yapmak, hata yapmak” (ED: 951).

TürkRunik: yañıl- “yanılmak, hata yapmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yañıl- “yanılmak” (Maitr: 502); İlkİslami: yañıl- “yanılmak” (KB: 521).

**ManTürk:** Chuast: 23, 157, 176, 177, 178, 181, 364. Pothi: 351. M III: 26, 36. ETY II: 95.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yañıl-* fiili “yanılmak, yanlış yapmak, hata yapmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarının tanıklandığı örneklerinden bazıları şunlardır: *Kötürteçi tınlıglarka tüzüke barça yaztım **yanıltım** erser “Acıya katlanan canlıların hepsine karşı günah işlediysen, **yanlış yaptıysam.**”* (Pothi 351), *Kamag yaruk üzütleriñ tözine yiltızıña arıg yaruk ezrua teñrike neçe yazıntımız **yanıltımız** erser “Bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Ezrua Tanrı’ya karşı ne kadar günah işleyip **hata yaptıysak...**”* (Chuast 21-23), *Anıñ savın alıp neçe **yanılu** baçak baçadımız erser “Onların sözlerine uyarak **yanılıp** ne kadar onlar için oruç tuttuysak ...”* (Chuast 175-177), *Buyan bügteg kılur biz tip **yanılu** neçe anıg kılınç kılımız erser “Sevap işliyoruz diye **yanılarak** ne kadar kötü davranışlarda bulduysak...”* (Chuast 179-182).

**1.11.509. Yañkurt-** “yankılanmak” (<*yañku+r-t-*: ED: 949; OTWF: 793).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yañkurt- “aksettirmek” (Maitr: 502); İlkİslami: Ø ama yañkur- “çağrılmış gibi, bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek” (DLT: 949).

**ManTürk:** Pothi: 470.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaṅkurt-* fiilinin “yankılanmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Arku taglarıṅ yaṅkurtu “Vadi ve dağlarda yankılanarak...”* (Pothi 470).

**1.11.510. Yaṅra-** “söylenmek” (ED: 952; OTWF: 470).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yaṅra-* “karalamak, iftira etmek” (BT III: 106); İlkİslami: *yaṅra-* “(sözü) saklamak hakkı iken konuşmak” (DLT: 949).

**ManTürk:** IrkB: 22.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaṅra-* fiili “söylenmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanıklanan tek örneği şudur: *Yarın yaṅrayur kiçe keṅrenür “Sabahları söyleniyor, akşamları sızlanıyor.”* (IrkB 22).

**1.11.511. Yap-** “inşa etmek” (ED: 870).

TürkRunik: Ø *yapıt-* “yaptırmak; (*balık* sözüyle) şehir kurdurmak, inşa ettirmek, yaptırmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yap-* “kurmak, yapmak, örmek” (Maitr: 502); İlkİslami: *yap-* “örtmek, kapamak” (KB: 523), *yap-* “(kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek; (duvar) yapmak; (ekmeği) tandıra yapıştırmak, pişirmek; (ağ için) üstüne atmak” (DLT: 950).

**ManTürk:** IrkB: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yap-* fiili “inşa etmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *Kan oluruṅpan ordu yapmış “Han tahta oturup (kendine bir) saray inşa et(tir)miş.”* (IrkB 28).

**1.11.512. Yar-** “yarmak” (ED: 954).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yar-* “yarmak, ayırmak” (Maitr: 502); İlkİslami: *yar-* “yarmak” (KB: 523), *yar-* “yarmak” (DLT: 952).

**ManTürk:** IrkB: 40.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yar-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Yalım kayag yara urupan yalhusun yorıyor “Yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.”* (IrkB 40).

**1.11.513. Yara-** “uygun olmak, yararlı olmak, yaşmak” (ED: 956).

TürkRunik: *yara-* “işe yaramak, bir iş için uygun olmak, kullanışlı olmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yara-* “yaramak” (Maitr: 502), *yara-* “netice vermek, uygun düşmek, yaramak” (Yüan: 457); İlkİslami: *yara-* “yaramak, uygun gelmek” (KB: 523), *yara-* “uymak ve yaramak; caiz (mümkün) olmak” (DLT: 952).

**ManTürk:** IrkB: 5, 30, 41. M III: 14. BT V: 26. Pothi: 509.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yara-* fiili “uygun olmak, yararlı olmak, yaşmak” gibi anlamlarda görülmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Altun tuyuglug adgırlık yaragay “Altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır.”* (IrkB 5), *Yol yaramis “Yolculuğu yararlı olmuş.”* (IrkB 30), *Idukluk yaragay “Tanrı’ya kurban etmek uygun olur.”* (IrkB 41).

Metinlerde, *yaraguluk* sözcüğü “uygun”; *yaramaz* ise “uygunsuz” anlamına gelmektedir: *Taplasar bu kız adın kişike yaraguluk ermez “Ondan hoşlanıyorsanız, bu kız başka kişi için uygun olmaz.”* (M III 14), *İligke yaraguluk teg yuntug arıtırça kintiyürçe “Hana uygun atı temizleyip, kaşağılar gibi...”* (M III 14). *Ermez yaramaz orunlarta tugmış erseler bu ozup kutrulup teñri yirinte burkanlar uluşınta tugmakları bolzun “Eğer uygunsuz ve geçersiz yerlerde doğmuşlarsa oralardan kurtulup, peygamberin ülkesi, cennette, yeniden doğsunlar.”* (Pothi 509-511).

**1.11.514. Yaraş-** “yaşmak” (<*yara-ş-*: ED: 972; OTWF: 573).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yaraş-* “yaşmak, yakışmak” (Maitr: 502); İlkİslami: *yaraş-* “anlaşmak, yaşmak, uygun gelmek” (KB: 525), *yaraş-* “(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak; uygun olmak, yaramak” (DLT: 953).

**ManTürk:** M I: 23. M III: 19.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaraş-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Dintar kişike sevüg köñül yaraşur “Dindar kişiye sevgili gönül yaraşur.”* (M I 23), *Köñül içre yadılur yaraşur* (M III 19).

**1.11.515. Yarat-** “yaratmak; inşa etmek” (<*yara-t-*: ED: 959; OTWF: 793).

TürkRunik: *yarat-* “yapmak; (*teñri*) yaratmak; inşa etmek; (*bitig* sözüyle) yazıt dikmek; (*bediz* sözüyle) süsleme yapmak, nakşetmek; (*bodun* sözüyle) ulus yaratmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yarat-* “düzenlemek, donatılmak, koşulmak; yeniden gözden geçirerek çevirmek” (Maitr: 502), *yarat-* “bezemek, süslemek, tertip etmek” (Yüan: 457); İlkİslami: *yarat-* “yaratmak, vücuda getirmek” (KB: 525), *yarat-* “yaratmak; Oğuzlarda (elbise, ayakkabı vb. şeyler) yapmak; (yalan söz) yaratmak” (DLT: 953).

**ManTürk:** Chuast: 28, 30, 206, 266. Pothi: 32. BT V: 37. M I: 14, 15. Licht: 261.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarat-* fiili “yaratmak; inşa etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yme yirig teñrig yaratgali itgeli anuntılar “Dahası, yeri ve göğü yaratmak, inşa etmek için hazırlandılar.”* (M I 14), *Yañı yimişlik ev bark yaratırça “Yeni bir meyve bahçesi, ev bark inşa eder gibi...”* (M I 14), *Edgüg anıgag kop teñri yaratmış ol tedimiz erser “İyi de kötüyü de Tanrı yaratmıştır dediysek ...”* (Chuast 27-29), *Yirig teñrig kim yaratmış “Yeri ve göğü kim yaratmış?”* (Chuast 205-206), *Meñigü teñrilerig yaratıglı ol tedimiz erser “Ölümsüz Tanrıları yaradan o dediysek...”* (Chuast 29-30).

**1.11.516. Yaratın-** “(kendini) donatmak” (<*yara-t-in-*: ED: 962; OTWF: 627).

TürkRunik: *yaratın-* “oluşmak, yapılanmak; (*il* ve *bodun*) yapılanmak, örgütlenmek” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yaratın-* “(kendini) bir şey ile donatmak” (BT III: 106); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 74.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaratın-* fiili tanıklandığı tek örnekte “(kendini) donatmak” anlamına gelmektedir: *Yintem ayıgta yaratınacıları tittünüz “Kendilerini sürekli kötülükle donatanları engellediniz.”* (Pothi 74-75).

**1.11.517. Yarıl-** “yarılmak” (<yar-ıl-: ED: 967; OTWF: 684).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yarıl- “yarılmak, parçalanmak” (Maitr: 503); İlkİslami: yarıl- “yarılmak” (KB: 526), yarıl- “yarılmak, yarılıp kopmak, ayrılmak” (DLT: 953).

**ManTürk:** IrkB: 6. M I: 5.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yarıl-* fiilinin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Adıgıñ karnı yarılmış “Ayının karnı yarılmış.”* (IrkB 6), *Küçedükinte ötrü ölüğ yarıldı “Zorladığından ötürü ölünün (bedeni) yarıldı.”* (M I 5).

**1.11.518. Yarlıka-** “buyurmak, emretmek; bağışlamak, merhamet göstermek” (<\*yarlıg+ka-: ED: 968; <yarlıg+ka-: OTWF: 459).

TürkRunik: yarlıka- “(teñri, yer, teñriken sözleriyle) buyurmak, lütfetmek, esirgemek, ihsan etmek” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yarlıka- “buyurmak, vaaz vermek; haşmetle bir şey yapmak; tavsiye etmek” (Maitr: 503); İlkİslami: yarlıka- “buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak” (KB: 526).

**ManTürk:** Pothi: 109, 113, 171, 227, 241, 377. ETŞ: 4. M I: 11, 24, 30, 31. M III: 5, 9, 11, 12, 14, 15, 25, 31, 33, 34, 35, 36, 44, 45. BT V: 29, 31, 35, 47, 49, 50, 53, 58, 66, 69, 72. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarlıka-* fiili “buyurmak, emretmek; bağışlamak, merhamet göstermek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin “buyurmak, emretmek” anlamlarında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Esirgençsizin üleyü yarlıkatıñız “Esirgemedен paylaşmayı emrettiniz.”* (Pothi 109), *Yaruk teñriler yarlıkazın “İşiltılı Tanrılar buyursun.”* (ETŞ 4), *Siz yarlıkamıs yarlıgıñ “Verdiğiniz emirleri.”* (Pothi 171), *Koduru tıñlañ anı üçün nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğretileri vereyim diye buyurdu.”* (M III 44), *Koştisi inçe tip yarlıkadı “Hocası böyle buyurdu.”* (M III 12), *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar “Bedeni, gönü iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, nasıl buyurur?”* (BT V 66).

Fiil aynı zamanda “bağışlamak, merhamet göstermek” anlamlarına da gelmektedir: *Ayığ kılınçlıgıñ soyurkayu irinçkeyü yarlıkatıñız “Kötü davranışlılara merhamet gösterdiniz.”* (Pothi 113), *Adasızın tudasızın busuşsuzun kadgusuzun*

kadagin bütüinin yarlıkamaki bolzun “Tehlikesiz, kedersiz ve kaygısızlıkla tüm günahların bağışlansın.” (M III 36), Altun örgin rednilig tauçang üze oluru ornanu yarlıkamaki kutlug kıvlig bolmakı bolzun “Altın ve mücevherli taht üzerine oturup, yerleşip; buyrukları kutlu olsun.” (M III 34), Amtı meni amrayu yarlıkan teyrim “Efendim! Şimdi beni sevgi ile bağışlayın.” (M III 25).

**1.11.519. Yarsı-** “iğrenmek” (<yar+sı-: ED: 971; <yarsı-: OTWF: 534).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yarsı- “tiksinmek, iğrenmek” (U III: 79); İlkİslami: yarsı- “(bir şeyi) pis bulmak” (DLT: 955).

**ManTürk:** M I: 8.

Maniheist Uygurcada, *yarsı-* fiili tanıklandığı tek örnekte “iğrenmek” anlamında tanıklanmaktadır: *Kişi anı körser yana yarsıyor “Kişi onu görse yine iğrenir.”* (M I 8).

**1.11.520. Yaru-** “aydınlanmak; (gün) ağarmak” (ED: 956).

TürkRunik: Ø ama yaruk “ışık, aydınlık; güneş” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yaru- “parlamak, ışımak” (Maitr: 504); İlkİslami: yaru- “ışımak, parlamak” (KB: 527), yaru- “(güneş vb..) aydınlatmak; (karanlık bir yer) aydınlanmak” (DLT: 956).

**ManTürk:** IrkB: 21, 26. M I: 6.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaru-* fiili “aydınlanmak; (gün) ağarmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yir yarudı “Yeryüzü aydınlandı.”* (IrkB 26), *Karı üpgük yıl yarumazken etdi “Yaşlı çavuş kuşu sabah henüz gün ağarmamışken öttü.”* (IrkB 21), *Yarın yarudı “Sabah gün ağardı.”* (M I 6).

**1.11.521. Yarut-** “aydınlatmak, ısıtmak; bilgi vermek” (<yarut-: ED: 960; OTWF: <yarut-: 793).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yarut- “parlatmak, aydınlatmak” (Yüan: 459); İlkİslami: yarut- “aydınlatmak, parlatmak” (KB: 528).



**ManTürk:** M I: 15, 21, 26. M III: 14, 24, 35. Chuast: 50. Pothi: 173.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yarut-* fiili “aydınlattmak” anlamına gelmektedir. Örneklerden de anlaşıldığı gibi “aydınlattmak” anlamı bazen fizikî “aydınlattmak, ışıttmak” olarak bazen de mecazi olarak “bilgi vermek” anlamlarında tanıklanmaktadır: *Meniñ köñülümün yarutuglı kañım “Benim gönlümü aydınlatan babam.”* (M III 24), *Ögek sav sözleyü umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “Anlaşılr söz söyleyemezler ki, o adamın gönlünü aydınlantsın.”* (M I 15), *Tört buluğug yarutır “Dört bir yanı aydınlattır.”* (Chuast 49-50), *Kün teñriteg yarutu “Güneş Tanrısı gibi aydınlattarak ...”* (Pothi 173).

**1.11.522. Yaşa-** “yaşamak” (<*yaş+a-*: ED: 976; OTWF: 427).

TürkRunik: *yaşa-* “yaşamak; belli bir yaşta olmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: *yaşa-* “yaşamak” (Maitr: 505); İlkİslami: *yaşa-* “yaşamak” (KB: 529), *yaşa-* “yaşamak” (DLT: 957).

**ManTürk:** M III: 35, 41. BT V: 48, 49.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaşa-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Adasızın tudasızın yaşannı “Tehlikesiz yaşayın.”* (M III 41), *.../i yaşadukta uzuntonlug* (BT V 48).

**1.11.523. Yaşar-** “yeşermek” (<*yaş+ar-*: ED: 979; OTWF: 504).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yaşar-* “yeşermek” (Yüan: 459); İlkİslami: *yaşar-* “yeşermek” (KB: 530), *yaşar-* “(bitki vb..) yeşermek, yeşillendirmek” (DLT: 957).

**ManTürk:** BT V: 52. M III: 20.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaşar-* fiilinin “yeşermek” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: *Ot türtüp ///g ök yana yaşarur “Otlara dokunur ... onlar tekrar yeşerir.”* (BT V 52).

**1.11.524. Yaşu-** “parlamak” (ED: 977).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaşu- “parlamak, ışıkmak” (Maitr: 505; U II: 37); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 22.

Maniheist Uygurcada, *yaşu-* fiili tanıklandığı tek örnekte “parlamak” anlamındadır: *Üzüksüz küntemek anıy köğüli süzükün yarukun yaşupan erür “Aralıksız, her gün onun gönli, saflıkla ve ışıkla **parlamaktadır.**” (M III 22).*

**1.11.525. Yaşur-** “gizlemek” (<*yaş-ur-*: ED: 979; OTWF: 724).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaşur- “gizlemek” (Maitr: 505); İlkİslami: yaşur- “gizlemek” (KB: 530), yaşur- “gizlemek, örtmek” (DLT: 958).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaşur-* fiili tanıklandığı tek örnekte “gizlemek” anlamına gelmektedir: *Bekrü kizle yaşurgul adın kişi körmezün “İyi **gizle**, başkası görmesin.” (M III 29).*

**1.11.526. Yaşut-** “aydınlıtmak” (<*yaşu-t-*: ED: 977; <*yaşo-t-*: OTWF: 794).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaşut- “aydınlıtmak, ışıklandırmak” (EUTS: 290); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 21.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaşut-* fiilinin “aydınlıtmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Yarutır yaşutur “**Aydınlatur**, ışıtır.” (M I 21).*

**1.11.527. Yat-** “yatmak; birlikte olmak” (ED: 884).

TürkRunik: yat- “yatmak, bir yerde uzanır halde bulunmak; (kemikler) yığılmak; (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yat- “yatmak” (Maitr: 505; Yüan: 459); İlkİslami: yat- “yatmak” (KB: 531), yat- “yatmak; (bir şeyin) altında uzun süre kalmak; (biriyle) yatmak, cima etmek; (muhafız) geceyi geçirmek” (DLT: 958-959).

**ManTürk:** IrkB: 3, 20. M I: 5, 6. TT II: 423. Aesop: 1036.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yat-* fiilinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Tanınm tūsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum.”* (IrkB 3), *Yatıglıg turguru yoriyur men “Yatanları kaldırıırım.”* (IrkB 20), *Altunlug yinçülüg kap yirte yatıp yürür erki sen* (TT II 423).

*Yat-* fiili, verilen örnekte ise “birlikte olmak” anlamına gelmektedir. *Ölüg birle yatu “Ölü ile yattı (birlikte oldu).”* (M I 5).

**1.11.528. Yavşın-** “bağlanmak” (<*yap-ış-in-*: ED: 881; <*yapş-in-* veya <*yaşşın-*: OTWF: 626).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yapşın-* “yapışmak” (EUTS: 285); İlkİslami: *yapçun-* ~ *yapşun-* ~ *yavçun-* “(bir şey bir şeye) yapışmak, yapışıp asılmak” (DLT: 950, 951, 960).

**ManTürk:** Pothi:167.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yavşın-* fiili tanıklandığı tek örnekte “bağlanmak” anlamındadır: *Yavşınmış ilinmiş atkagtın “Sadakatinden bağlanmış.”* (Pothi 167-168).

**1.11.529. Yaykal-** “çalkalanmak” (<*yay-uk+a-l-*: ED: 981; <*yayı-k+a-l-*: OTWF: 685).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: *yaykal-* “sallanmak, sarsılmak, çalkalanmak” (Yüan: 460); İlkİslami: *yaykal-* “(su vb..) çalkalanmak” (DLT: 962).

**ManTürk:** Pothi: 451.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaykal-* fiili tanıklandığı tek örnekte “çalkalanmak” anlamına gelmektedir: *Ügüz bolup yaykalu “Nehir olup çalkalanarak ...”* (Pothi 451).

**1.11.530. Yaykan-** “çalkalanmak” (<*yay-uk+a-n-*: ED: 981; <*yayı-k+a-n-*: OTWF: 628).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yaykan- “çalkalanmak” (TT VI: 422); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III 10.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yaykan-* fiili “çalkalanmak” anlamına gelmektedir: *Yme kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir yanturur “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, çalkantıyı doğu taraftan iletir, döndürür.”* (M III 10), *Yirde sıňarki yil tursar ol suv bulgakı köpikleri bulganmakı yaykanmakı esmeki kün ortudan sıñar tegürer yanturur “Kuzeydeki rüzgâr hüküm sürdüğünde, o suyun bulanıklığı, köpükleri, çalkantısı ve akıntısını güney tarafa taşır oradan geri döndürür.”* (M III 10).

**1.11.531. Yayla-** “yazı geçirmek” (<yay+la-: ED: 982; OTWF: 450).

TürkRunik: yayla- “(bir yerde) yaylamak, yaz mevsimini geçirmek” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yaylamaksız “sarsılmaz” (BT XIII: 245); İlkİslami: yayla- “yaz mevsimini geçirmek, yaylamak” (DLT: 962).

**ManTürk:** IrkB: 62, 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yayla-* fiili “yazı geçirmek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin tanımlandığı iki örnek şudur: *Yaylag tagıma ağıpan yaylayur turur men “Yazlık dağıma çıkararak yazı geçiriyorum.”* (IrkB 62), *Yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men “Üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm.”* (IrkB 64).

**1.11.532. Yaz-** “günah işlemek” (ED: 983).

TürkRunik: yaz- “yanılmak, aldanmak” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yaz- “yanılmak, günah işlemek” (Maitr: 506); İlkİslami: yaz- “şaşırmak, yanılmak” (KB: 534), yaz- “(sözü) yanlış söylemek, yanılmak” (DLT: 962).

**ManTürk:** Pothi: 351.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yaz-* fiilinin “günah işlemek” anlamında tanımlanan tek örneği şudur: *Kötürteçi tınlıglarka tüzüke barça yaztum yanılum erser*

“Acıya katlanan canlıların hepsine karşı **günah işlediysen**, yanlış yaptıysam.” (Pothi 351).

**1.11.533. Yazın-** “günah işlemek” (<yaz-ın-: ED: 988; OTWF: 628).

TürkRunik: yazın- “yanılmak, hata etmek” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yazın- “günah işlemek” (Maitr: 506); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 23, 35, 55, 67, 99, 106,156, 189, 363. M III: 13. TT II: 414.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yazın-* fiilinin “günah işlemek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kamag yaruk üzütleriñ tözine yiltızıña arıg yaruk ezrua teñrike neçe yazıntımız yañıltımız erser “Bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Ezrua Tanrı’ya karşı ne kadar **günah işleyip** hata yaptıysak...”* (Chuast 21-23), *Muntag bu boşunçsuz yazuk yazıntımız erser “Böylesine affedilmez **günahlar işlediysen**...”* (Chuast 35-36), *Bu kinti bilmetin yazınmış yazukug boşunu ötünür biz “Bu ikinci olarak da bilmeden **işlediğimiz günahlardan** affedilmeyi dileriz.”* (Chuast 66-68), *Yagı men kim añar yazıntı “Ben düşmanım, ona karşı günah işledim.”* (M III 13).

**1.11.534. Ye- ~ Yi-** “yemek; (emanete) hıyanet etmek” (ED: 869).

TürkRunik: ye- ~ yi- “yemek yemek” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: ye- “yemek” (BT III: 107), yi- “yemek” (Maitr: 507); İlkİslami: yi- “yemek” (KB: 541), yi- “(bir şey) yemek” (DLT: 973).

**ManTürk:** IrkB: 3, 17, 37, 46. Chuast: 151. Pothi: 93. M I: 16, 20, 35. M III: 24, 25, 29, 39, 40. BT V: 40. Aesop: 1040. Yosipas: 66.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yi-* fiilinin “yemek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Sebdükümin yiür men “İstedığimi **yyorum**.”* (IrkB 3), *Sub içipen yaş yipen ölümde ozmış “Su içip taze (ot) **yyerek** ölümden kurtulmuş.”* (IrkB 17), *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek **yemiş**.”* (IrkB 37), *.../y taşıksar ötrü ol yekler yigey “... dışarı çıkarsa, bu yüzden o şeytanlar (onu) **yyecek**.”* (BT V 40), *Balak etin yimişler “Balık eti **yemişler**.”* (M I 35), *Teñrim koruñ bu yigüci yeklerde “Tanrı’ml! Bu **yyici** şeytanlardan bizi koruyun.”* (M III 24).

Fiil, ye- biçimiyle de “(emanete) hıyanet etmek” anlamına gelmektedir: *Neçe eviñ urunçak yedimiz erser kün ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser “Ne kadar başkalarının emanetine **hıyanet ettiyse**k, Güneş ve Ay Tanrıların onaylamayacağı davranışları ne kadar çok yaptıysak...”* (Chuast 150-154).

**1.11.535. Yelvile-** “büyü yapmak” (<yilvi+le-: ED: 921; <yelvi+le-: OTWF: 451).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 147.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan ve *yelvi* “büyü” sözcüğünden gelen fiil, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “büyü yapmak” anlamına gelmektedir: *Köjülin biligin artatdımız erser neçe yelvi yelviledimiz erser “Düşüncesini ve aklını bozduysak, ne kadar kötü **büyü yaptıysak...**”* (Chuast 145-147).

**1.11.536. Yıdı-** “kokmak” (<yıd+ı-: ED: 886).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yıdı- “kokmak, koku saçmak” (Yüan: 460); İlkİslami: yıdı- “kötü kokmak” (KB: 537), yıdı- “kokmak, kokuşmak” (DLT: 968).

**ManTürk:** M I: 6.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yıdı-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Tüze yıdıyor* (M I 6).

**1.11.537. Yıdıt-** “kokutmak” (<yıd+ı-t-: ED: 887; OTWF: 795).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama yıdı- “kokmak, koku saçmak” (Yüan: 460); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 59.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıdıt-* fiili tanıklandığı tek örnekte “kokutmak” anlamına gelmektedir: *Yılka tegmişig yıdıtmayın “Bir yıla erişmiş **kokutmayayım.**”* (IrkB 59).

**1.11.538. Yıg-** “toplamak” (ED: 897).

TürkRunik: yıg- “yığmak, toplamak; (*bodunu*, boyları) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka *bodun* ve boyları müttefik kılmak” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yıg- “yığmak, kazanmak” (Maitr: 507); İlkİslami: yıg- “toplamak” (KB: 537), yıg- “yığmak, toplamak; biriktirmek” (DLT: 967).

**ManTürk:** Pothi: 31. M III: 13.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıg-* fiilinin “toplamak” anlamında tanıklanan iki örneği şudur: *Öglerin köñüllerin yıgtıñız “Akıllarını ve fikirlerini topladınız.”* (Pothi 30-31), *Kamag kop tökülmek saçılmak ulag sapagda sin süñük bu kolusınça tire yıga “Hepsini döküp, saçıp sıra sıra kemikleri ve organları vaktince toplaya toplaya ...”* (M III 13).

**1.11.539. Yıgın-** “toplanmak” (<*yıg-ın-*: ED: 904; OTWF: 629).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yıgın- “toplanmak” (BT XIII: 245); İlkİslami: yıgın- “kendisi için toplamak, biriktirmek” (DLT: 970).

**ManTürk:** Pothi: 227.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıgın-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Anvardıñn kılıp yıgıñkug* (Pothi 227).

**1.11.540. Yıra-** “(boşa) gitmek” (ED: 198).

TürkRunik: Ø ama ırak “uzak” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: ıra- “uzaklaşmak” (BT III: 89); İlkİslami: yıra- “uzaklaşmak” (DLT: 972).

**ManTürk:** M III: 12.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yıra-* fiili tanıklandığı tek örnekte “(boşa) gitmek” anlamına gelmektedir: *Bir ötmekiñ bir sagar suvuñ utlısı neñ yıraya barmaz anuk erür “Bir ekmekle bir kap suyun mükâfatı, asla boşa gitmez, hazırdır.”* (M III 12).

**1.11.541. Yiged-** “iyileştirmek, başarmak” (<yig+ed-: ED: 911; <yeg+ed-: OTWF: 490).

TürkRunik: Ø ama yeg ~ yig “iyi, daha iyi” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yiged- “üstün gelmek” (Kuan: 52; Maitr: 508); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 26, 28, 29. M III: 6, 17, 19, 31, 43. BT V: 28, 53, 54.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yiged-* fiili “iyileştirmek, başarmak” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Edgü kılınç utlısın yigedmek utmak “İyi amel mükâfatını iyileştirmek, kazanmak ...”* (M III 31), *Yigedmek utmak/// ornazun yme ///* (M III 43), *Yigedmiş yıl başı* (BT V 28), *Yigedmek utmak bolzun “Başarmak (ve) kazanmak olsun.”* (M I 28).

**1.11.542. Yiltir- ~ Yiltri-** “esmek” (<yil-tür-: ED: 923; <yel-tür-: OTWF: 814).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yeltir- “esmek” (BT III: 107), yiltir- “estirmek, esmek” (EUTS: 296); İlkİslami: yeldir- “(rüzgâr) esmek” (DLT: 964).

**ManTürk:** M III: 10, 45. Windgott: 17.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yiltir-* ~ *yiltri-* biçimlerinde görülen fiilin “esmek” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Könürügli isig yil yiltirmez “Kızgın, sıcak rüzgâr esmez.”* (M III 45), *Yme kaltı kün batsıgdın sınar yil yiltrisier ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sınar elitir yanturur “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.”* (M III 10).

**1.11.543. Yinçür-** “baş eğmek, eğilmek” (<\*yinç-ür-: ED: 946; <yinçür-: OTWF: 725).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yinçür- “hürmet etmek, secde etmek” (Maitr: 510); İlkİslami: Ø ama yinçürün- “başını eğmek” (KB: 545).

**ManTürk:** Pothi: 230, 240, 279, 282, 283. BT V: 27, 65.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yinçür-* fiili “baş eğmek, eğilmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır:



*Ayaguluk ağırlaguluk süzük köñülin ağırlayu yincürü töpün yükünü teginür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana secde ederim.”* (Pohti 282), *Başımın yirke tegürüp yincürü yükünür men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27), *Iraktan yincürü yükünü “Uzaktan baş eğiپ tapınarak ...”* (BT V 65).

**1.11.544. Yintsik-** “araştırmak” (<yint-sik-: OTWF: 703).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø ama yind- “(ev vb.. yerleri) aramak” (DLT: 976).

**ManTürk:** Pohti: 21.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *yintsik-* fiili, Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde tanıklandığı tek örnekte “araştırmak” anlamına gelmektedir: *Yintem tutçı yintsigü “Sürekli araştırıyor.”* (Pohti 21).

**1.11.545. Yir-** “çürümek” (ED: 955).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yir- “kötülemek, aşağılamak” (Maitr: 510); İlkİslami: yir- “iğrenmek; Oğuz lehçesinde yermek” (DLT: 977).

**ManTürk:** TT II: 424.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yir-* fiili tanıklandığı tek örnekte “çürümek” anlamına gelmektedir: *İrni yirüp eñeki tamgakı aprap /// a ölip bardı “Dudakları, çenesi ve boğazı çürüyerek ölip gitti.”* (TT II 424).

**1.11.546. Yirçile-** “yol göstermek” (<yir+çi+le-: ED: 958; <yer+çi+le-: OTWF: 451).

TürkRunik: Ø ama yerçi “kılavuz, rehber” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yirçile- “kılavuzluk etmek” bkz.: ED: 958; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pohti: 348.

Maniheist Uygurcada, *yirtçile-* fiili tanıklandığı tek örnekte “yol göstermek” anlamına gelmektedir: *Azmişlarig yirtçilelim “Azmişlara yol gösterelim.”* (Pothi 348).

**1.11.547. Yit-** “yitmek” (ED: 885).

TürkRunik: yit- ~ yet- “kaybolmak, yitmek; (*il, bodun* vb. sözlerle) ortadan kalkmak; çok sıkıntı ya da acı çekmek” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yit- “yetmek” (Maitr: 512); İlkİslami: yit- “yetmek, kaybolmak” (KB: 548), yit- “yitmek, kaybolmak” (DLT: 978).

**ManTürk:** M III: 13.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yit-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Kop tugmişlarka ///mek yitmek kelmeki ///* (M III 13).

**1.11.548. Yitür- ~ Yütür-** “yitirmek, kaybetmek” (<*yit-ür-*: ED: 893; <*yet-ür-*: OTWF: 724).

TürkRunik: yitür- “kaybetmek, yitirmek; (*kaganı*) yitirmek, elden kaçırmak” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yitür- “kaybetmek, elden çıkarmak” (EUTS: 299); İlkİslami: yitür- “kaybetmek, yitirmek” (KB: 548), yitür- “kaybetmek” (DLT: 978).

**ManTürk:** IrkB: 24. M III: 17.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yitür-* ~ *yütür-* biçimlerinde görülen fiilin “yitirmek, kaybetmek” anlamları mevcuttur. Bu fiilin verilen anlamlarda tanıklanan iki örneği şudur: *Kün ortu yütürüp tün ortu kanta “Gün ortası (öğle vakti) kaybedip, gece yarısı nerede?”* (IrkB 24), *Serinmek biligin yitürür “Sabır bilgisini yitirir.”* (M III 17).

**1.11.549. Yoguçla-** “(nehirin karşı tarafına) geçmek” (<*yoguç+la-*).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø ama yoguç “geçit” (BT XXIII: 235); İlkİslami: Ø ama yoguç “adamin durduğu yerin karşı tarafı, vadi veya nehrin karşı yakası” (DLT: 979).

**ManTürk:** BT V: 35.

Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde tanıklanamayan *yoguçla-* fiilinin, Maniheist Uygurca metinlerde tanıklanan tek örneği şudur: *Yoguçlayu teñri kanı* (BT V 35).

**1.11.550. Yokad-** “yok olmak” (<*yok+ad-*: ED: 900; OTWF: 490).

TürkRunik: yokad- “yok olmak; (*bodun* birliği, *bodun* varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimile olmak” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yokad- “yok olmak, zâil olmak” (Yüan: 466); İlkİslami: yokad- “yok olmak” (KB: 550), yokad- “yok olmak” (DLT: 980).

**ManTürk:** Pothi: 28.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yokad-* fiili tanıklandığı tek örnekte “yok olmak” anlamına gelmektedir: *Artayu yokadu turur “Çürüyor ve yok oluyor.”* (Pothi 28).

**1.11.551. Yori-** “yürümek; (bulut) hareket etmek; hayatta kalmak, yaşamak; (nam) salmak” (ED: 957).

TürkRunik: yori- “adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, baş kaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yori- “yürümek, dolaşmak (yardımcı fiil); yaşamak” (Maitr: 513), yori- “yürümek, gitmek, hareket etmek; icra etmek, olgunlaştırmak” (Yüan: 467); İlkİslami: yori- ~ yor- “yürümek, varmak” (KB: 552-553), yori- ~ yoru- ~ yor- “yürümek” (DLT: 981).

**ManTürk:** IrkB: 15, 17, 20, 40, 45, 49, 53. Chuast: 122, 235, 341, 352, 366. Pothi: 97, 181, 230. ManTürkGed: 7. M I: 18. M III: 8, 18, 30. BT V: 57, 60. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yori-* fiili genellikle “yürümek” anlamında tanıklanmaktadır: *Yalım kayag yara urupan yalñusun yoriyur “Yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor.”* (IrkB 40), *Kişi oğlu yoriyu aztı “İnsanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti.”* (IrkB 15), *Ölümtte ozupan ögire sebinü yoriyur “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor.”* (IrkB 49), *Yatıgıg*

turguru **yoryur** men “Yatanları **yürütüyorum.**” (IrkB 20), Adakın **yorup** sizni atayu “Onlar ayaklarıyla **yürüyüp** sizi adınızla çağırđı.” (Pohti 97).

Fiil, verilen örnekte ise “(bulut) hareket etmek” anlamına gelmektedir: *Boz bulut **yorıdı** “Boz bulut hareket etti.”* (IrkB 53).

*Yori-* fiili, nadir de olsa “hayatta kalmak, yaşamak” anlamında kullanılmıştır: *Neçük **yoryun** “Nasıl hayatta kalabilirim?”* (IrkB 45), *Teñrim bilip bilmetin et’öz seviginçe **yorıp** “Tanrım, farkında olmadan nefis sevgisiyle **yaşayıp** ...”* (Chuast 233-235).

Fiil, bu örnekte ise “(nam) salmak” anlamına gelmektedir: *Edgü atı küsi **yorigay** “İyi nam salacak.”* (BT V 60).

#### 1.11.552. **Yöleş-** “benzemek” (<yöle-ş-: ED: 933; OTWF: 574).

TürkRunik: Ø ama yölek “destek, yardım” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: Ø ama yöleşür- “karşılaştırmak, benzetmek” (BT VII: 102); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 18.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yöleş-* fiili “benzemek” anlamına gelmektedir. Bu fiilin “benzemek” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Kün teñrike okşayur **yöleşür** “Güneş Tanrısı’na **benziyor.**”* (M III 18).

#### 1.11.553. **Yöleşür-** “benzetmek” (<yöle-ş-ür-: ED: 933; OTWF: 725).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yöleşür- “mukayese etmek” (Maitr: 515), yöleşür- “karşılaştırmak, benzetmek” (BT VII: 102); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M III: 16, 19. BT V: 43.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yöleşür-* fiili “benzetmek” anlamına gelmektedir: *Hormuzta teñri sünüşine **yöleşürü** “Hormuzta Tanrı’nın savaşına **benzeterek**...”* (M III 19), *Ol tamuta yeklerke **yöleşürü** “O cehennemde, şeytanlara **benzeterek** ...”* (BT V 43).

#### 1.11.554. **Yu-** “yıkamak” (ED: 870).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yu- “yıkamak” (Maitr: 514); İlkİslami: yu- “yıkamak” (KB: 556; DLT: 984).

**ManTürk:** M III: 14.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yu-* fiili “yıkamak” anlamında tanıklanmaktadır. Bu fiilin verilen anlamda tanıklanan tek örneği şudur: *İlig tonu uz yuguçi eliginte arıyurça “Usta **yıkayıcının** elinde hükümdarın elbisesini yıkar gibi...”* (M III 14).

**1.11.555. Yul-** “kurtarmak” (ED: 918).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yul- “kurtarmak, bırakmak” (KB: 556), yul- “(bağı) çözmek; yolmak; istinsah etmek; (kadın, mihrinden) vazgeçmek” (DLT: 986).

**ManTürk:** IrkB: 8.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yul-* fiilinin “kurtarmak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Başımın yul ebintin “Başımı **kurtar** evinden.”* (IrkB 8).

**1.11.556. Yum-** “yummak” (ED: 934).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: yum- “yummak” (BT XIII: 247); İlkİslami: yum- “yummak” (KB: 557).

**ManTürk:** Pothi: 197.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yum-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Közüg yumup açgınca közüntünüz “Gözünü **yumup** açtığı gibi, siz göründünüz.”* (Pothi 197).

**1.11.557. Yuv-** “aldatmak” (ED: 871).

TürkRunik: Ø ama yubul- “yuvarlanmak” (Şirin, 2016: 749); BuddhUyg: yuv- “aldatmak, kandırmak” (Maitr: 514); İlkİslami: yuv- “yuvarlamak” (DLT: 990).

**ManTürk:** M III: 29.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yuv-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Ara yuva buşi alırlar “Yalan dolanla sadaka alırlar.”* (M III 29). Fiil, temel anlamıyla

“yuvarlamak” anlamına gelmesine rağmen Maniheist metinlerde mecazi bir anlamda kullanılmıştır.

**1.11.558. Yügür-** “koşmak” (ED: 914).

TürkRunik: yügür- “koşmak; (*kan*) akmak, yaralanmak, ölmek” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: yügür- “koşmak” (Maitr: 515); İlkİslami: yügür- “koşmak, seyirtmek, yürümek” (KB: 560), yügür- “koşmak; (kumaşın) çözgüsünü hazırlamak” (DLT: 992).

**ManTürk:** IrkB: 15, 16, 44. M I: 7.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yügür-* fiilinin “koşmak” anlamında tanımlanan örnekleri şunlardır: *Keyik oğlu yügürü aztı “Geyik yavrusu **koşup** yolunu kaybetti.”* (IrkB 15), *Yirin öpen yügürü barmış “Yerini düşünüp **koşarak** gitmiş.”* (IrkB 16), *Tabışgan terisi ünüşüpen yügürü barmış “Tavşan, derisi soyulmuş olarak **koşup** gitmiş.”* (IrkB 44).

**1.11.559. Yükün-** “secde etmek; tapınmak, ibadet etmek” (ED: 913).

TürkRunik: yükün- “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek; boyun eğmek, biat etmek, bir kimsenin veya bir yönetimin egemenliğini tanımak; ibadet etmek” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: yükün- “eğilmek, secde etmek” (Maitr: 515; Yüan: 469); İlkİslami: yükün- “secde etmek” (KB: 561), yükün- “secde etmek; saygı göstermek üzere baş eğmek” (DLT: 993).

**ManTürk:** Chuast: 168, 177, 185, 188. Pothi: 2, 3, 4, 5, 230, 231, 232, 234, 240, 250, 257, 262, 267, 279, 282, 284, 285. M II: 6. M III: 49. BT V: 27, 35, 47, 65. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yükün-* fiili “secde etmek; tapınmak, ibadet etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin verilen anlamlarda tanımlanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Neçe yanılı yüküntümüz erser “Ne kadar yanılarak **secde ettiyse** ...”* (Chuast 177-179), *Yekke içgekke teñri tipen tınlığı turalığı ölürüp yüküntümüz erser “Şeytana, iblise Tanrı diyerek canlıları öldürüp **secde ettiyse** ...”* (Chuast 182-185), *Ayaguluk ağırlaguluk süzük köñülin ağırlayu yinçürü töpün yükünü teginiür “Saf düşünce ve saygıyla seni onurlandırmak için, başımı eğer ve sana **secde ederim.**”* (Pothi 282), *Bir igid nomug törüg tutugma ekinti yme yekke teñri tipen yükünç yükünügme “İlki yalan öğretiyi savunmak ve ikincisi de şeytana “Tanrı”*

deyip **tapınmaktır**” (Chuast 166-168), *Yüz yüzegü kirtgünçin **yükünmiş** sayu arızun “İnananlar içten olan inançlarıyla her zaman (içleri) saf olsun diye sana secde etmiş.”* (Pohti 5), *Ol tıtag üze öge **yükünür** men “Bu nedenle, seni överek, sana secde ederim.”* (Pohti 250), *Ayançañ köñülin **yükünür** biz “Saygılı düşüncelerle ibadet ederiz.”* (Pohti 232), *Başımın yirke tegürüp yinçürü **yükünür** men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27).

### 1.11.560. Yünt- “aşağılamak”

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: Ø; İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 127.

Maniheist Uygurcada, *yünt-* fiilinin “aşağılamak” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: *Turalıgıg ulugka kiçigke tegi neçe korkıttımız ürkıttımız erser neçe urtumuz **yünttümüz** erser neçe açıttımız agrıttımız erser neçe öldürdümüz erser “Büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurup **aşağıladısak**; ne kadar acıtıp incıttiysek ve ne kadar öldürdüyse ...”* (Chuast 124-129).

### 1.11.561. Yüz- “(suda) yüzmek” (ED: 984).

TürkRunik: Ø ama yüzüt- “yüzdürmek” (Şirin, 2016: 750); BuddhUyg: Ø; İlkİslami: yüz- “(suda) yüzmek” (DLT: 994).

**ManTürk:** M I: 17.

Maniheist Uygurca metinlerde, *yüz-* fiilinin tanıklandığı tek örnek şudur: *Balak suv içre **yüzerce** “Balığın su içinde **yüzmesi gibi** ...”* (M I 17).

## 1.12. ZAMİRLER

### 1.12.1. Kişi Zamirleri

#### 1.12.1.1. Men “ben (1. teklik kişi zamiri); yüklem bağlayıcısı”

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 3, 4, 8, 10, 20, 41, 42, 45, 48, 51, 56, 60, 62, 64. Chuast: 36, 37, 38, 173, 174. Pohti: 250, 257, 262, 267, 278, 281, 283, 284, 285, 294, 353, 377,

429. ETŞ: 3, 4. M I: 5, 11, 19, 20, 23, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37. M II: 5, 6. M III: 12, 13, 15, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 37, 44, 48, 49. BT V: 22, 23, 24, 27, 35, 39, 47, 55, 56, 60, 61. TT II: 414, 416. Aesop: 1040. Yosipas: 7, 10, 22, 25, 26, 36, 63, 103, 104, 118, 119.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *men* “ben” sözcüğünün “1. teklik kişi zamiri” olarak tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Rednide yig meni edgü teñrim alpım begrekim “Benim iyi, alp ve güçlü tanrım mücevherden daha üstündür.”* (ETŞ 3), *Meni kirtü mitri tipen kirtkünün “Bana, gerçek Mithra diyerek inanın.”* (M II 6), *Teñrim amtı men raymast ferzind ökünür men yazukda boşunu ötünür men “Tanrım şimdi günahtan arınmayı diliyorum.”* (Chuast 36-38), *Öñtün kün tugsug kidin kün batsığıña tegi meni atasar men anta tegeyin “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.”* (M III 48), *Meni titsilerim “Benim öğrencilerim.”* (M III 37), *Ol titir yme meni etözüm keñlig işlig küçlüg ed ol aşın suvsuşın koluşınça tutmak kergek “Odur ki, benim bedenim önemlidir. Onun için onun aşını suyunu zamanında vermek gerektir.”* (M III 12), *Meni yazukımın boşuyu birin “Benim günahlarımı bağışlayın.”* (BT V 24), *Köprügi kiñ bolzun men anta sizinçsiz erteyin “Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben oradan geçeceğim.”* (BT V 39).

*Men* aynı zamanda “yüklem bağlayıcısı” olarak da tanıklanmaktadır: *Keyik oğlu men “Geyik yavrusuyum.”* (IrkB 45), *Esnegen bars men “Esneyen kaplanım.”* (IrkB 10), *Talıyda yatıpan tapladukumin tutar men “Deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum.”* (IrkB 3), *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”* (IrkB 1), *Ol tıtag üze öge yükünür men “Bu nedenle, seni överek, sana secde ederim.”* (Pohti 250), *Kaşınçığımın öyü kadgurar men “Sevgilimi düşünüp, özlem duyuyorum.”* (ETŞ 4), *Kirtü teñri oğlu men “Tanrı’nın gerçek oğluyum.”* (M II 5), *Başımın yirke tegürüp yinçürü yükünür men “Başımı yere koyup, eğilerek secde ediyorum.”* (BT V 27),

**1.12.1.2.Sen** “sen (2. teklik kişi zamiri); yüklem bağlayıcısı”

**ManTürk:** Pohti: 252, 253, 254. ManTürkGed: 6. M I: 32, 33. M III: 6, 17, 18, 23, 24. TT II: 423. Yosipas: 9, 22, 25, 34, 103, 120.



Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *sen* “2. teklik kişi zamiri; yüklem bağlayıcısı” olarak tanıklanmaktadır. Bu tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: *Ançulayu yaltrıyur sen “Senin gibi parlıyor.”* (Pohti 253), *Sen tegimlig erür sen “Sen değerlisin.”* (Pohti 252), *Senin kanatınun köyürgey örtengey sen ölgey “Senin kanadını yakacak, sen öleceksin.”* (M III 23).

#### 1.12.1.3. Biz “biz (1. çokluk kişi zamiri); yüklem bağlayıcısı”

**ManTürk:** Chuast: 8, 65, 68, 101, 114, 116, 132, 161, 180, 191, 228, 242, 258, 265, 266, 280, 298, 308, 330, 332, 334, 335, 337, 344, 347, 353, 357, 360, 373, 375. Pohti: 8, 36, 47, 49, 62, 231, 232, 238, 240, 467, 477. ETŞ: 1, 2, 3, 5. M I: 10. M II: 5. M III: 5, 6, 7, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 41. BT V: 22, 25, 28, 29, 36, 37, 39, 47, 59, 65, 66, 67, 68, 69. TT II: 414, 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *biz* sözcüğünün “1. çokluk kişi zamiri” olarak tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ogadıp kelmiş bizni teg tınlıgka “Bizim gibi canlılara gereksiz gelmiş.”* (Pohti 62), *Bizni teg irinç tınlıglar “Bizim gibi acınası canlılar.”* (Pohti 47-48), *Körügme kün teñri siz bizni küzediñ “Gören Güneş Tanrısı, bizi koruyun.”* (ETŞ 1), *Bizni teñrimiz edgüsi redni tiyür “Bizim Tanrı’ımızın iyiliği mücevhendir, derler.”* (ETŞ 3), *Teñrinin bitigin biz eşidelim “Tanrı’nın kitabını dinleyelim.”* (ETŞ 5), *Hormuzta teñri oğlanı beş teñri bizniñ üzütümüz sön yeklügün süñüşüp balıg başlıg boltı “Hormuzta Tanrı’nın çocukları Beş Tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.”* (Chuast 7-9), *Teñrigerü bardaçı boşuntaçı beş teñri yarukın bizinerü kelürdi erser “Göge doğru Beş Tanrı’nın ışığı yükselip, serbest kalıp bize getirildiğinde ...”* (Chuast 263-265).

*Biz* aynı zamanda “yüklem bağlayıcısı” olarak da tanıklanmaktadır: *Ayançañ köñülin yükünür biz “Saygılı düşüncelerle ibadet ederiz.”* (Pohti 232), *Yir suvda tugmış erür biz “Yeryüzünde doğmuşuz.”* (M III 41), *Biz arıg biz biz dindar biz “Biz safız, biz dindarız.”* (TT II 414), *Seviglig yaltraglı isig yüzünüzün körügseyür biz “Sevimli ve parlak yüzünüzü görmek istiyoruz.”* (M I 10), *Bu ekinti bilmetin yazınmış yazukug boşunu ötünür biz “Bu ikinci olarak da bilmeden işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz.”* (Chuast 66-68).

#### 1.12.1.4. Siz “siz (2. çokluk kişi zamiri); yüklem bağlayıcısı”

**ManTürk:** Pothi: 3, 4, 8, 49, 75, 78, 82, 92, 95, 96, 97, 98, 170, 171, 184, 231, 238, 259, 261, 447, 449, 452, 457, 462, 464. ETŞ: 1. M I: 10, 19, 33, 34, 37. M III: 9, 14, 15, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 39, 45. BT V: 28, 30, 37, 46, 47, 56, 58, 61. TT II: 414, 416, 418. Yosipas: 11, 118, 121, 140, 141.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *siz* sözcüğünün “2. çokluk kişi zamiri” olarak tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Agızınta sizni öge alkayu* “Ağızlarıyla *sizi* övdüler...” (Pothi 97), *Küntemek tı sizni körgü için* “*Sizi* her gün görmek için...” (Pothi 96), *Körügme kün teñri siz bizni küzediñ* “Gören Güneş Tanrısı, bizi koruyun.” (ETŞ 1), *Siziru yok bolur* (M III 45), *Ol ozakı sav yörüglerin kim men sizlerke ayu birtim.* “Ben, önceki söz ve açıklamalarını *sizlere* söyledim.” (M III 15), *Sizin adınçığ körtle yüzüñüzgerü* “*Sizin* emsalsiz, güzel yüzünüze...” (BT V 47), *Sizin buyrukunuz // kirtü buyruk tip net/.../dañaz* (BT V 61), *Teyrilik sizine bolzun* “Tapınak *sizin* olsun.” (M I 34).

*Siz* bazı örneklerde de “yüklem bağlayıcısı” olarak tanıklanmaktadır: *Egsüksüz amraglı tükel bilge bilig siz* “Mükemmel sevgi dolu ve bilge *sizsiniz.*” (M III 25), *Bu yirde muñlugun intürü basınturu yorıyur siz* (M III 30), *Baş tüz töpülerinte alkugununı elteli siz tegimlig* “Herkesin başının üstünde taşıyacağı kadar değerlisiniz.” (Pothi 261), *Siz neçük ugay siz* “Siz nasıl muktedir olacaksınız.” (M III 29).

## 1.12.2. Dönüşlülük Zamirleri

### 1.12.2.1. Kentü “kendi (dönüşlülük zamiri)”

**ManTürk:** IrkB: 66. Chuast: 14, 64, 337, 339. ETŞ: 6. M I: 6, 8, 9, 14, 17, 22, 23, 32, 34. M III: 8, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 39, 43. BT V: 30, 35, 37, 40, 48, 50, 51, 60, 62. TT II: 414, 416. Aesop: 1036. Licht: 256, 259, 265. Windgott: 27. Yosipas: 120, 127.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kentü* “kendi” dönüşlülük zamirinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Alku kentü ülügi erklig ol* “Herkes *kendi* kaderi üzerinde güç sahibidir.” (IrkB 66), *Kentü özümüzni künte ayda öñi biz tedimiz erser* “*Kendimizi* Güneş’ten ve Ay’dan ayrı tutarak “biz” dediysek ...” (Chuast 64-66), *Bitigig kentü özi küsedi ötünti* “Kitabı *kendisi* istedi.” (M III 43), *Nomkutı kedilmiş kentü kanımız* “Öğreti mutluluğu giyinmiş *kendi* hanımız...” (M III 36), *İgid*

savın **kentü** tarkarurlar “Yalan sözlerini **kendileri** yok ederler.” (BT V 37), *Ol er **kentü** butın kolın yiti temir бага bekrü bamiş erti “O adam, **kendi** kollarını ve bacaklarını keskin demir prangalara sıkıca bağlamıştı.” (BT V 51), *Ol ödün yana **kentü** sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine **kendi** sürüsü, sığırı, koyunu yok olur.” (M I 8), **Kentü** al ///// kedip altunlug örgin üze olurdu “**Kendi** kırmızı ... giyip, altınlı taht üzerine oturdu.” (TT II 416), **Kentü** tugmuş kılınmış meñigü teñri yirin unıtu ıddı yaruk teñrilerde adrıltı “**Kendi** doğduğı, yaratıldığı ezeli Tanrı yerini unuttu ve ışık, tanrılardan ayrıldı.” (Chuast 14-16).**

#### 1.12.2.2. **Öz** “kendi, dönüşlülük zamiri”

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, öz sözcüğü “öz, ruh, can, nefis; ömür; beden; yakın” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcüğün verilen anlamlarında tanıklanan örnekleri, Eski Türkçenin Köktürk, Budist ve İlk İslami çevrelerinde hangi anlamlarda kullanıldığı ve Maniheist Uygurca metinlerde hangi metinlerde tanıklandığı için bkz. **1.6.4.14. Öz.**

Öz sözcüğü, yukarıdan verilen birçok anlamının dışında “kendi, dönüşlülük zamiri” olarak da birçok örnekte tanıklanmaktadır: **Özi** süsi ögire sebinü ordusınaru kelir “**Kendisi** ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor.” (IrkB 34), **Özin** tilkü yimiş “**Kendisini** bir tilki yemiş.” (IrkB 46), **Kentü özümüzni** künte ayda öñi biz tedimiz erser “**Kendimizi** Güneş’ten ve Ay’dan ayrı tutarak “biz” dediyssek ...” (Chuast 64-66), **Tükeşigçe redni yinçü ed tavar alıp öz** balıkına uluşıña tegdiler “Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp **kendi** şehirlerine ulaştılar.” (Pothi 384-385), **Tañ teñri kelti Tañ teñri özi** kelti “Tan Tanrı geldi, Tan Tanrı **bizzat** geldi.” (ETS 1), **Öz** amrakımın öyür men “Sevgilimi düşünüyorum.” (ETS 4), **Bitigig kentü özi** küsedı ötünti “Kitabı **kendisi** istedi.” (M III 43), **Özlerin** saklanu arıtı tezgürü tutzunlar “**Kendilerini** koruyarak, kaçsınlar.” (M III 38), **Kim üzütin için edgü urug saçsar yme anañ utlısın meñigü ölmez öz** teñri yirinte bulır “Kim ruhu için iyi tohum saçarsa, onun mükâfatı olarak sonsuza dek ölmeyerek **kendini** cennette bulacaktır.” (M III 11), **Özi** ... bargalı uyur ... “**Kendi** yürüyebiliyor.” (BT V 64), **Öz** öteg öteyür “**Kendi** borcunu öderler.” (TT II 424).

#### 1.12.3. İşaret Zamirleri

### 1.12.3.1. Bu “bu”

**ManTürk:** IrkB: 57, 66. Chuast: 33, 35, 66, 79, 123, 129, 154, 157, 160, 223, 239. Pothi: 26, 50, 54, 64, 104, 228, 277, 366, 433, 504, 511. M I: 5, 7, 9, 11, 14, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 30, 34, 35, 36. M II: 5, 6. M III: 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 41, 43, 49. BT V: 22, 23, 24, 26, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 57, 58, 67, 69. TT II: 414, 416, 418, 424, 425. Licht: 253, 256. Windgott: 45. Yosipas: 10, 44, 60, 98, 111.

Maniheist Uygurca metinlerde, *bu* işaret zamirinin/sıfatının tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Bu** *ırk başınta az emgeki bar* “**Bu** *falın başında biraz acı var.*” (IrkB 57), **Bu** *ırk bitig edgü ol* “**Bu** *fal kitabı iyidir.*” (IrkB 66), **Muntag bu** *boşunçsuz yazuk yazıntımız erser* “*Böylesine affedilmez günahlar işlediyseniz...*” (Chuast 35-36), **Bu** *ekinti bilmetin yazınmış yazukug boşunu ötünür biz* “**Bu** *ikinci olarak da bilmeden işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz.*” (Chuast 66-68), **Bu** *savka yme kamagan külmüşler* “*Hepsi, bu söze gülmüş.*” (M III 33), **Taplasar bu** *kız adın kişike yaraguluk ermez* “*Ondan hoşlanıyorsanız, bu kız başka kişi için uygun olmaz.*” (M III 14), **Hormuzta Teñri bu** *alkatmış kiçig baçak künte yazukumın boşuyu birij teñrim, manastar hirza* “*Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!*” (BT V 23).

*Bu* işaret zamiri, üzerine gelen bazı hâl ekleriyle; *munta*, *muntada*, *muntadan*, *munça*, *muni*, *muntag*, *muñar* vb. gibi biçimlerde tanıklanmaktadır. Bu sözcükler genel itibariyle çekim eki aldıkları için ayrı bir madde başında işlenmemiş, *bu* işaret zamiri madde başı altında ele alınmıştır. Erdal (2004: 199) Eski Türkçede *bu* işaret zamirinin hâl ekleri almış biçimini aşağıdaki gibi göstermiştir:

Yalın hâli: *bu*, ilgi hâli: *munuñ*, datif: *muñar / muña*, akuzatif: *buni / muni*, lokatif: *bunta / munta*, ablatif: *muntın*, vasıta hâli: *munun*, eşitlik hâli: *bunça / munça*.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *munta* sözcüğü “burada” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün “burada” anlamlı tanıklanan örnekleri şunlardır: *Amtı üdsüz ölme terkin muntadan yanıp bar* “*Şimdi zamansız ölme; hemen buradan geri dön.*” (M III 23), **Muntadan** *öñi birdin sıñar korug burkan ünin eşidtim* “*Bundan başka, güney taraftan Korug burkanın sesini duydum.*” (M III 23), **Muntada** *ınaru.* (M III 25).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *munça* sözcüğü “bunca”; *munçalayu* ise “böylesine” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün verilen anlamlarda

örneklerinden bazıları şunlardır: **Munca** *tınlıgka turalıgka öz ötegçi boltumuz “Bunca bu varlıklara can borcumuz oldu.”* (Chuast 129-130), **Munca** *emgekde “Bunca ızdıraplarda(n) ... (BT V 39), ... muncalayu körüp... “... böylesine görüp...”* (M III 36), **Munculayu** *ök ökünmiş boşunmiş “Böylesine tövbe etmiş, bağışlanmış.”* (BT V 22).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *muni teg* “bunun gibi” anlamına gelmektedir: *Uzatu üzüksüz muni teg ulug asıg tusu kılınız “Uzun süre bunun gibi büyük yararlar sağladınız.”* (Pothi 104-105), *Apam birök muni teg arıg nomug nomlap kodmasar* (Pothi 64), *Tutçı üzüksüz muni teg “Bunun gibi istikrarlı.”* (Pothi 26).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *muntag* “böyle, böylesi” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Muntag** *bu bosunçsuz yazuk yazıntımız erser “Böylesine affedilmez günahlar işlediysek...”* (Chuast 35-36), *Teñrim söde berü bilmetin teñrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser “Tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...”* (Chuast 32-34).

#### 1.12.3.2.Ol “o; yüklem bağlayıcısı”

**ManTürk:** IrkB: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66. ManTürkGed: 14. Chuast: 6, 16, 25, 28, 30, 31, 46, 86, 175, 210. Pothi: 29, 63, 93, 98, 99, 105, 158, 162, 165, 227, 249, 250, 253, 256, 262, 267, 343, 369, 375, 377, 383, 464, 469. M I: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37. M II: 5, 6, 7. M III: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 44, 45, 46, 48, 49. BT V: 26, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 51, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 64. TT II: 414, 416, 418, 424, 425. ETŞ: 6. Windgott: 5, 12, 19, 22, 30, 40, 47, 50. Aesop: 1036, 1040, 1041. Hymn: 70. Licht: 259, 265. Yosipas: 7, 9, 17, 20, 24, 27, 52, 84, 72, 109, 138.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ol* “işaret zamiri/sıfatı” olarak tanıklanmaktadır. Tanıklanan bu örneklerden bazıları şunlardır: *Teñrili yekli yaruklı*

karalı **ol** ödün katıldı “**O** zaman Tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı.” (Chuast 6-7), *Mejigü teñrilerig yaratıglı **ol** tedimiz erser “Ölümsüz Tanrıları yaratan **o** dediysek...”* (Chuast 29-30), *Ötrü **ol** yek ogulu igid Mitri “Bunun üzerine, **o** şeytanın oğlu sahte Mitri.”* (M II 5), ***OL** kamağ yekler oğlanları kim köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti “**O** şeytanın tüm çocukları, göklerden yere inmişlerdi.”* (M II 7), ***OL** kişiniñ alku türlüğ muñıta tagıta kutgarayın “**O** kişiyi tüm sıkıntılardan kurtarayım.”* (M III 48), ***OL** tunlıg tuga edgü kılınç kılur ölüm künke tegi suy anıg kılınç “**O** canlı, iyi ameller işler, ölüm gününe kadar kötü amel ...”* (M III 44), ***OL** aşanmış aş kim **ol** etözinte kirür ölür “**O** yenmiş yiyecekler ki **o** bedene girerse ölür.”* (M III 12), *Yme kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltriser **ol** bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir yanturur “Ayrıca, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, **o** bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.”* (M III 10), *.../y taşısar ötrü **ol** yekler yigey “... dışarı çıkarsa, bu yüzden **o** şeytanlar (onu) yiyecek.”* (BT V 40). ***OL** üç ogrılar “**O** üç hırsız...”* (TT II 424).

*Ol* işaret zamiri +IAr çokluk ekli hâli olan *olar* biçimiyle de “onlar” anlamında tanıklanmaktadır: *Kün küñine **olarıñ** amıl yavaş köñüli “Günü gününe **onların** yumuşak gönlü ...”* (M III 20), *Korkınçig etin **olar** ara yok “Aralarında korkunç **olanlar** yok.”* (M III 45), *Arıg nomug **olarka** tutuzdı “Saf öğretileri **onlara** emanet etti.”* (M III 39).

*Ol* aynı zamanda “yüklem bağlayıcısı” olarak da tanıklanmaktadır: *Edgü **ol** “İyidir.”* (IrkB 1), *Anıg edgü **ol** “Çok iyidir.”* (IrkB 5), *Yablak **ol** “Kötüdür.”* (IrkB 6), *Anıg yablak **ol** “Üzücüdür, çok kötüdür.”* (IrkB 22), *Yabız **ol** “Kötüdür.”* (IrkB 12), *Öñü kapıgı kün ay teñri **ol** “İlk kapısı Güneş ve Ay Tanrı’dır.”* (Chuast 45-46), *Kamağ yer üzekiniñ kutı kıvı öñi meñizi özi üzüti küçi yarukı tözi yıldıztı beş teñri **ol** “Bütün yeryüzününün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esaslı Beş Tanrı’dır.”* (Chuast 83-86), *Ne teg **ol** “Nasıldır?”* (IrkB 18), *Kim etöz üçün emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı **ol** “Kim bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11).

*Ol* işaret zamiri de *bu* gibi, üzerine gelen bazı hâl ekleriyle; *anı, ana, anar, ança, anıñ / anañ, anta, antın* gibi biçimlerde tanıklanmaktadır. Erdal (2004: 199) Eski Türkçede *ol* işaret zamirinin hâl ekleri almış biçimini aşağıdaki gibi göstermiştir:

Yalın hâli: ol, ilgi hâli: *anuy*, datif: *añar* / *aña*, akuzatif: *anı*, lokatif: *anta*, ablatif: *antın*, vasıta hâli: *anın*, eşitlik hâli: *ança*, direktif: *añarı*.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *añar* sözcüğü “ona” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Yagı men kim añar yazıntı “Ben düşmanım, ona karşı günah işledim.”* (M III 13), *Añar okşayur “Ona benziyor.”* (M I 14).

Maniheist Uygurca metinlerde, *anı* sözcüğü “onu” anlamına gelmektedir. Yine *anı için* de “onun için” anlamında tanıklanmaktadır. Verilen anlamlarda tanıklanan bazı örnekler şunlardır: *Törtünç anı aydı kurug kan yimeñ tidi “Dördüncü olarak, kuru kan yemeyin, dedi.”* (M III 39), *Kişi anı körser yana yarsıyor “Kişi onu görse yine iğrenir.”* (M I 8), *Neçe otaçı otın birle kelser anı otayu umagay “Nice hekim, ilaçları ile gelse onu iyileştiremez.”* (M I 15), *Koduru tıñlañ anı için nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğüt vereyim diye buyurdu.”* (M III 44), *Anı için koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançig teñrikenimiz ulug kutın ertinju “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...”* (M III 40), *Koyn anı için ündemez “Koyun onun için seslenmez.”* (M III 33).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *antag* <*anı teg* (Eraslan, 2012: 248) “öyle” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Körtle antag bar mu “Öyle güzel var mı?”* (M III 45), *Anañ belgüsi antag bolur “Onun işareti öyle olur.”* (M III 18), *Küsençig ögdir antag yok* (M III 45), *Antag alp men erdemlig men “Öyle yiğidim, erdemliyim.”* (IrkB 10).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ança* sözcüğü “öyle, öylece” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı bazı örnekler şunlardır: *Ança bilinler muñlug ol “Öylece biliniz: Kederlidir.”* (IrkB 32), *Ança bilinler “Öylece biliniz.”* (IrkB 1), *Ança bilin “Öylece bilin.”* (IrkB 2), *Ança bilinler yabız ol “Öylece biliniz: Bu fal kötüdür.”* (IrkB 12), *Ança bilin yablak ol “Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.”* (IrkB 6).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ançula* ve *ançulayu* biçimlerinde görülen sözcük “aynı biçimde, tıpkı” anlamlarına gelmektedir. *Ançulayu amrar erti sizni tüzüğü “Hepsi aynı biçimde sizi severdi.”* (Pohti 98), *Ançulayu yaltriyur sen çahşapatlıg iduk çog yalın üze “Öğretilerin kutsal alevi ve parlaklığı ile (tıpkı alev*

*gibi parlıyorsun.*” (Pohti 253-254), **Ancula** *kaltı ol taluy kim birgarudun sınar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek anta içre belgülig bolurlar “**Tıpkı** o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma orada ortaya çıkar.”* (M III 10), **Anculayu** *kaltı kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar “**Tıpkı**, nasıl ki kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...”* (M I 8).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *inçe* ~ *inçek* sözcüğü de “böyle” anlamına gelmektedir. *İnçe* sözcüğü, bazı Türkologlara göre eskicil bir ögedir. *İnçe* sözcüğü, Erdal’a göre (2004: 207) Moğolca *inu*’nun genitif biçimini hatırlatmaktadır. *İnçek* ise *inçe* + (O)k edatı ile kullanılmaktadır. Yine Erdal’ın detaylı çalışmasından anlamaktayız ki, bu sözcük Zieme’ye göre (1969a: 255) Tuvaca *ınça*’dan alıntılanan eskicil bir ögedir. Maniheist Uygurcada sıkça rastlanan *inçe* / *inçek* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır:

*Koştisi **inçe** tip yarlıkadı “Hocası **böyle** buyurdu.”* (M III 12), *Sizik aytsar **inçe** kiginç birgil “Soru sorsa **böyle** cevap ver.”* (M I 19), *Ol dindarka **inçe** aygay “O seçilmişe **böyle** buyuracak.”* (M II 5), ***İnçe** küçlüg bolurlar “**Böyle** güçlü olurlar.”* (M III 12), *Ürüñermeki meñigü **inçe** bolzun “Beyazlaşması **böyle** sonsuz olsun.”* (M III 46), *Körüp **inçe** sakıntı “Görüp, **böyle** düşündü.”* (M I 5), *Teñriken **inçek** katıglantı “Hükümdar **böyle** zorlandı.”* (TT II 414).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *anın* ~ *anan* sözcüğü “onun” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Üzüksüz küntemek **anın** köñüli süzükün yarukun yaşupan erür “Aralıksız, her gün **onun** gönlü, saflıkla ve ışıkla parlamaktadır.”* (M III 22), ***Anan** belgüsi antag bolur “**Onun** işareti öyle olur.”* (M III 18), ***Anan** kalmış ağı barımı artatmazun “**Onun** kalan malı mülkü yok olmasın.”* (M III 13), *Kim etöz için emgenser tolgansar yme **anan** utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol “Kim bedeni için acı çekerse, **onun** sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11).

Maniheist Uygurca metinlerde, *anın* sözcüğü ise “onunla” anlamına gelmektedir. Verilen anlamda tanıklanan örneklerden bazıları şunlardır: ***Anın** tınlıglar öpke nızbanıların ıya basa umadın ok “**Onunla**, canlılar öfke tutkularını ve korkularını bastıramazlar.”* (TT II 425), *Kugu kuş kanatına urup **anın** kalıyu barıpan*



ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu kanatlarına vurup **onunla** uçmuş ve (onu) annesine ve babasına eriştirmiş.” (IrkB 35).

*Antın* sözcüğü de “ondan” anlamına gelmektedir. *Ol* işaret zamirinin lokatif hâlinin yanı sıra ablatif hâli de *anta* sözcüğüyle karşılandığı için *antın* sözcüğüne nadir rastlanmaktadır: ***Antın*** öñi bolgay “***Ondan*** başka olacak.” (TT II 414).

Maniheist Uygurca metinlerde, sıkça rastlanan bir sözcük olan *anta* “orada(n), onda(n), oraya” gibi anlamlara gelmektedir. Yine *anta* ötrü de “ondan ötürü” anlamında tanıklanmaktadır. Bu sözcüğün verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Köprügi kiñ bolzun men **anta** sizinçsiz erteyin* “*Köprüsü uzak olsun, şüphesiz ki ben **oradan** geçeceğim.*” (BT V 39), *Öñtün kün tugsug kidin kün batsıgıña tegi meni atasar men **anta** tegeyin* “*Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben **oraya** varmak isterim.*” (M III 48), ***Anta*** kin erksinür ilenürler iligler kanlar kentü öz ilin içre “***Ondan*** sonra hükümdarlar kendi devletlerine hâkim olurlar.” (M III 19), *Ançula kaltı ol taluy kim birgarudun sınar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek **anta** içre belgülig bolurlar* “*Tıpkı o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma **orada** ortaya çıkar.*” (M III 10), ***Anta*** ötrü üzüti ozakı özke emgentükin iglemekin ölmekin “***Ondan ötürü*** ruhu önceki bedenine acı çekmesini, hastalanmasını ve ölmesini ... (M I 9), ***Anta*** ötrü ogul kız tugar “***Ondan ötürü*** oğul ve kız doğar.” (M I 16).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *antada* <\*an+ta+da (Eraslan, 2012: 253) “onda(n)” anlamına gelmektedir. Burada hâl ekleri üst üste binmiştir. Bu duruma ek yığılması veya (Sertkaya, 1996: 17-37) *katmerli çekim* denmektedir. *Antada* sözcüğünün “onda(n)” anlamlı tanıklarından bazıları şunlardır: ***Antada*** kisre ne bolgay “***Ondan*** sonra ne olacak?” (Chuast 210), ***Antada*** ötrü vadvivanta teñri on kat kök teñride öz ton türdi “*Ondan ötürü, Vadvivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini dürdü.*” (M III 8-9), ***Antada*** kin yme firişteler ingey “***Ondan*** sonra da melekler inecek.” (BT V 40), ***Antada*** kin “***Ondan*** sonra.” (M II 7).

*Antada* haricinde, nadir de olsa *antadata* sözcüğüne de rastlanmaktadır. Bu sözcük de “o zaman” anlamına gelmektedir: ***Antadata*** berü teñrim yek kılınçıña anıg kılınçlıg şimnu ögümüzni sakınçımızni azgurdukın arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için “***O zamandan*** beri Tanrı’m, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı

*başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...*” (Chuast 16-20).

#### 1.12.4. Soru - Belirsizlik Zamirleri

##### 1.12.4.1. Kim “kim”

**ManTürk:** Chuast: 165, 205. M I: 17, 25, 29. M III: 6, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 30, 31, 32, 39, 44, 49. BT V: 31, 35, 36, 52, 57, TT II: 414, 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kim* zamirinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Yme birök **kim** nomka ermegürser yazuk kılsar “Dahası, eğer **kim** öğretileri ihmal ederse, günah işlerse...”* (TT II 418), ***Kim** etöz için emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol “**Kim** bedeni için acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11), *Ulug küçlüg teñri a **kim** maña atayu arıg baçak baçasar “Ulu, güçlü Tanrı, ah! **Kim** beni anarak temiz oruç tutarsa...”* (M III 49), *Yetinç yme söde berü eki agulug yol başıña tamu kapıña azguruglı yolka **kim** tiser* (Chuast 162-165), *Yirig teñrig **kim** yaratmış “Yeri ve göğü **kim** yaratmış?”* (Chuast 205-206).

##### 1.12.4.2. Ne “ne”

**ManTürk:** IrkB: 18, 24, 45, 57. Chuast: 23, 55, 58, 89, 94, 98, 105, 125, 126, 127, 128, 137, 138, 139, 144, 146, 147, 149, 150, 153, 156, 158, 175, 177, 178, 181, 201, 203, 207, 210, 240, 255, 327, 331, 333, 334, 363, 370. M I: 7, 15, 16, 18, 19, 23, 32, 33, 34, 35, 36, 37. M III: 6, 8, 9, 12, 13, 22, 23, 24, 28, 29, 31, 32, 33, 41, 43, 49. TT II: 414, 416. BT V: 29, 45, 48, 52, 57, 61, 66, 68, 69. Yosipas: 7, 20, 23, 25, 42, 61, 117, 135, 139.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ne* zamirinin tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Teñrike **ne** kut kolsar barça tüzü tükedi bulzunlar “Tanrı’dan **ne** kadar kut isterlerse hepsini bulsunlar.”* (M III 49), *Antada kisre **ne** bolgay “Ondan sonra **ne** olacak?”* (Chuast 210), *Ne tañ sav* (M I 35), *Yir teñri yok erken öñre **ne** bar ermiş tipen biltimiz “Yer ve gök yokken önceden **neyin** var olduğunu öğrendik.”* (Chuast 200-202), *Alkışımız ötügümüz teñrike arıgın tegmedi erser **ne** yirde tıdıntı tutuntı erser*

“Övgülerimiz dualarımız, Tanrı’ya temiz bir biçimde ulaşmadıysa her **nerede** engele takıldıysa...” (Chuast 254-256).

*Ne* zamiri *üçün*, *teg* gibi edatlarla da kullanılmaktadır. *Ne* *üçün* “ne için” *ne* *teg* ise “nasıl” anlamına gelmektedir. Maniheist Uygurca metinlerde *ne* *teg* ve *ne* *üçün*’ün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iglig togalıg bolmazun **ne** üçün tiser “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çoluk, deli ve hastalıklı olmasın, **niçin?**”* (M III 49), *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü **ne** teg yarlıkar “Bedeni, gönlü iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, **nasıl** buyurur?”* (BT V 66), *Kerekü içi **ne** teg ol “Çadırın içi **nasıl?**”* (IrkB 18), *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü **ne** teg yarlıkar “Bedeni, gönlü iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, **nasıl** buyurur?”* (BT V 66).

*Ne* zamiri, *bu* ve *ol* işaret zamirleri gibi üzerine hâl eki aldığıda farklı anlamlarda tanıklanmaktadır. Maniheist Uygurcada *ne* zamiri *ne*, *neke*, *nede*, *neçe* gibi formlarda görülmektedir. Erdal (2004: 211) *ne* zamirinin Eski Türkçede aldığı hâl ekleriyle *ne* anlamlara geldiğini aşağıdaki gibi göstermektedir:

Yalın hâli: *ne*, ilgi hâli: *neñ*, datif: *neke*, lokatif: *nede*, eşitlik hâli: *neçe*.

Maniheist Uygurcada, *negü* “nere” anlamına gelmektedir. *Negü*, (OTWF: 95) *ne* zamiri, +(A)gU kolektif ekini alarak oluşmuştur. Bu sözcüğün tanıklandığı örnek şudur: *Kün ortu yütürüp tün ortu kanta **negüde** bulgay ol tir “Gün ortası kaybedip, gece yarısı **nerede**, nasıl bulacak, der.”* (IrkB 24).

*Neçe* sözcüğünün “nice, ne kadar” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları ise şunlardır: ***Neçe** otaçı otın birle kelser anı otayu umagay “**Nice** hekim, ilaçları ile gelse onu iyileştiremez.”* (M I 15), ***Neçe** egşik kergek boltı erser “Her **ne kadar** eksik, kusurlu yaptıysak...”* (Chuast 327-328), ***Neçe** yañılı yüküntümüz erser **neçe** yañılı puşi birdimiz erser “**Ne kadar** yanılarak secde ettiysek, **ne kadar** yanılıp sadaka verdiysek...”* (Chuast 177-179).

*Neçük* <ne+çe ök “nasıl” anlamına gelmektedir. *Neçük*’ten başka *neçükleti* sözcüğü de karşımıza çıkmaktadır. *Neçükleti* (OTWF: 406) *neçük* sözcüğüne zarf yapan +lAtI ekinin gelmesiyle oluşmaktadır ve anlamı “nasıl”dır. Bu biçimlerin tanıklandığı örneklerden bazıları ise şunlardır: *Siz **neçük** ugay siz “Siz nasıl muktedir olacaksınız.”* (M III 29), ***Neçük** biçilür erser “**Nasıl** biçilirse?”* (BT V 29), ***Neçük***

yoryın “**Nasıl** hayatta kalabilirim?” (IrkB 45), Şimnug **neçükleti** ölürdi “Şimnu’yu **nasıl** öldürdü.” (M I 19).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *nelük* sözcüğü “niçin” anlamına gelmektedir. Barutçu Özönder’e göre (1992: 75) *nelük* soru sözcüğünün kökeni, *ne* soru zamiri + *II* zarf yapım ekine inmektedir (neli "nasıl"). Bu sözcük daha sonrasında *neli* + *ök* (kuvvetlendirme edatı ile) *nelük* biçimini almıştır. *Nelük* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: **Nelük** *keltiñ* “**Niçin** geldin?” (M I 33), *Kanıñ ölmüş ... kanğı **nelük** ölgey ol* “Gözde sevgilisi ölmüş ... gözde sevgilisi **niçin** ölsün?” (IrkB 57).

*Ne* zamirinin genitifi *ney* (Erdal, 2004: 213), Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde “asla” anlamına gelmektedir: **Neñ** *tirgürü umazlar* “**Asla** diriltemezler.” (M III 43), *Bu yir **neñ** meñü ermez* “*Bu yeryüzü **asla** sonsuz değildir.*” (M III 41), *Üzüt **neñ** ölmez* “*Ruh **asla** ölmez.*” (M III 29), *Bir ötmekiñ bir sagar suvuñ utlısı **neñ** yıraya barmaz anuk erür* “*Bir ekmekle bir kap suyun mükâfatı, **asla** boşa gitmez, hazırdır.*” (M III 12), *Agı baram köziñe **neñ** ilenmegey* “*Mal mülk, gözünde **asla** hüküm süremeyecek.*” (M I 15), *İrkeki onar tişisi **neñ** onmaz* “*Erkeği gelişir, dişisi **asla** gelişmez.*” (M I 37), *Yme tişi kişileriñ körkin meñizin **neñ** yokça edligsizçe sakınur* “*Dahası, kadınların görüntüsünü, yüzünü **asla** yokmuş gibi düşünür.*” (M III 22), *Kamağ kamlar tirlep **neñ** tirgürmegey* “*Tüm büyücüler toplansa **asla** onu diriltemezler.*” (M I 15), *Muntadan öñi birdin sıñar korug burkan ünin eşidtim inçıp özin **neñ** körmedim* “*Bundan başka, güney taraftan Korug burkanın sesini duydum. Fakat, kendisini **asla** görmedim.*” (M III 23).

#### 1.12.4.3. \*Ka / Kañu ~ Kayu “hangi”

**ManTürk:** IrkB: 24, 42, 45. ManTürkGed: 29. M I: 7, 8, 14, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 30. M II: 6. M III: 9, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 26, 33, 35, 39, 44. Pothi: 34. TT II: 414, 416, 424. Chuast: 205, 209. Licht: 261. Windgott: 12, 22, 30, 40, 47. BT V: 35, 37, 40, 43,

Tekin (2002: 92) Eski Türkçede soru zamirlerini tek başlık altında toplamıştır. Bunun sebebi ise, \**ka* soru zamirinin çekim ekleriyle veya bazı belirsiz eklerle genişletilmiş ve kalıplaşmış olduğudur: *Kañu / kayu* “hangi, ne”, *kanı, kança, kaç* vb... Erdal da (2004:210) *kañu* sözcüğünün *ka+* ‘nın genişlemiş hâli olduğunu belirtir.

Erdal (2004: 211) *ka+* ve *kañu* “hangi” belirsizlik-soru zamirinin hâl ekleri almış biçimini aşağıdaki gibi göstermektedir:

Datif: *kaña*, lokatif: *kanta*, ablatif: *kantan*, eşitlik hâli: *kaña* “nerede”; yalın hâli: *kañu* / *kayu*, ilgi hâli: *kayunuñ*, datif: *kayuka*, akuzatif: *kayuni*, lokatif: *kañuda* / *kayuda*, ablatif: *kayudın*, direktif: *kañugaru* “hangi”.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kañu* ~ *kayu* sözcüğü “hangi” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: ***Kañu*** kişiler “***Hangi*** kişiler?” (M III 38), ***Kañuda*** dindarlarıg basingay ölüргеyle ***Hangi*** dindarları zaptedip öldürecekler?” (TT II 414), Üç yavlak yolka ***kayu*** tınlıg tüşer “Üç kötü yola ***hangi*** canlı düşer?” (M III 44).

*Kaçan* ise “ne zaman” anlamına gelmektedir. Maniheist Uygurca metinlerde, bu sözcüğün “ne zaman” anlamında tanıklanan örneklerinden biri şudur: ***Kaçan*** iduk kañımız kalıktın kodı intıñiz “Kutsal babamız, gökyüzünden aşağı ***ne zaman*** indiniz?” (Pohti 34-35).

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kaña* “nereye”, *kanta* ise “nerede” anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüklerin verilen anlamlarda tanıklanan örnekleri ise şunlardır: *İdişimte ayakımta öñi ***kaña*** barır men* “Kabımdan kacağımdan ayrı ***nereye*** gidiyorum ben?” (IrkB 42), *Kün ortu yütürüp tün ortu ***kanta*** negüde bulgay ol tir* “Gün ortası kaybedip, gece yarısı ***nereye***, nasıl bulacak, der.” (IrkB 24).

*Kaltı* soru zamiri (<*ka+lı+tı*: Erdal, 2004: 215), Maniheist Uygurca metinlerde “nasıl” anlamına gelmektedir: *Otsuz subsuz ***kaltı*** uyn* “Otsuz ve susuz ***nasıl*** yapabilirim?” (IrkB 45). Sözcük, aynı zamanda “nasıl (ki), öyle ki, tıpkı, gibi” gibi anlamlara gelmekte ve *yeme*, *ançula*, *ançulayu* gibi ögelerle beraber kullanılmıştır:

***Kaltı*** katıghıg altun kısada arıyurça “***Katı*** altun fırında ***nasıl*** eritiliyorsa?” (M III 14), *Yme ***kaltı*** kün batsıgdın sınar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sınar elitir yanturur* “Ayrıca, batı taraftan ***nasıl*** rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.” (M III 10), *Ol ödün ***kaltı*** teñri ilig böğü kan inçe aydukta ötrü biz dindarlar kamağ ilteki bodun ertinü öğrünçüülüğ boltumuz* “O zaman ***öyle ki***, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan ötürü biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.” (TT II 416), *Ançulayu ***kaltı*** kuzı buzagu etözi tegşilip arslan oğlu böri oğlu bolup tugsar* “Tıpkı, ***nasıl ki*** kuzu ve buzağının bedeni değiştirilip arslan ve kurt yavrusu olarak doğduğunda ...” (M I 8), *Ançula ***kaltı*** ol taluy kim birgarudun sınar yil tursar bulgak telgek örküçlenmek*

*anta içre belgülig bolurlar “Tıpkı o denizdeki gibi, güney rüzgârının hüküm sürdüğü yerlerde, bulanıklık, titreme ve dalgalanma orada ortaya çıkar.” (M III 10).*

### 1.13. BAĞLAÇLAR

#### 1.13.1. Ançıp ~ İnçip “fakat” (ED: 173; Erdal, 2004: 139).

TürkRunik: ançıp “öylece, öylelikle” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: inçip “ama, fakat; yani” (KP: 207); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** IrkB: 66. M I: 16. III: 13, 21, 22, 23, 33, 34. BT V: 27, 45. Licht: 265. Yosipas: 10, 52, 141.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ançıp ~ inçip* sözcüğü “fakat” anlamına gelmektedir. Bu bağlacın verilen anlamda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Bu ırk bitig edgü ol **ançıp** alku kentü ülügi erklig ol “Bu fal kitabı iyidir. **Fakat**, herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” (IrkB 66), Muntadan öñi birdin sınar korug burkan ünin eşidtim **inçip** özin neñ körmedim “Bundan başka, güney taraftan Korug burkanın sesini duydum. **Fakat**, kendisini asla görmedim.” (M III 23).*

#### 1.13.2. Apam “eğer” (ED: 11; Erdal, 2004: 341).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: apam “eğer” (Suv: 381); İlkİslami: apañ “eğer” (KB: 21), apañ “eğer” (DLT: 553).

**ManTürk:** Pothi: 64.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *apam* sözcüğünün “eğer” anlamında tanıklanan tek örneği şudur: ***Apam** birök muniteg arig nomug “**Eğer** bunun gibi saf öğretiyi ...” (Pothi 64).*

#### 1.13.3. Ançula / Ançulayu “aynı biçimde, tıpkı” bkz. 1.12.3.2.

#### 1.13.4. Azu “ya da” (ED: 280; Erdal, 2004: 338).

TürkRunik: azu “veya, yoksa” (Şirin, 2016: 721); BuddhUyg: azu “yahut, veya” (EUTS: 29); İlkİslami: azu “yahut, veya” (KB: 50), azu “veya, yoksa” (DLT: 567).

**ManTürk:** Chuast: 238, 268, 289. M III: 13, 38. BT V: 48. Yosipas: 25.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *azu* sözcüğünün “ya da” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Azu ulug baçak kün azu kiçig baçak künke kılsar “Ya büyük oruç gününde ya da küçük oruç gününde oruç tutsalar.”* (M III 38), *Yılıka barımka bolup azu muñumuz takımız tegip bu on çahşapatıg sıdımız erser “Mal mülk heveslisi olarak ya da sıkıntılarımız, işlerimizle (uğraşmaya) dalıp bu on emri yerine getirmediysek...”* (Chuast 237-240), *Azu muñ üçün azu puşi birgeli* (Chuast 268-269).

#### 1.13.5. Birle “ile” bkz. 1.15.3. Birle “ile”

#### 1.13.6. Birök “eğer” (ED: 362; Erdal, 2004: 337).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: birök “eğer, şayet” (EUTS: 44); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 64. M I: 6. M III: 8, 17, 18, 23, 30, 32, 33. BT V: 43, 48, 55. TT II: 414, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *birök* sözcüğü “eğer” anlamına gelmektedir. Bu bağlacın “eğer” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yme birök kim nomka ermegürser yazuk kılsar “Dahası, eğer kim öğretileri ihmâl ederse, günah işlerse...”* (TT II 418), *Apam birök munıteg arıg nomug “Eğer bunun gibi saf öğretiyi ...”* (Pothi 64), *Birök ol kişi biligin ögin köñülin içgınsar kodsar “Eğer o kişinin bilgisini, aklını, düşüncesini terk ederse ...”* (M III 18).

#### 1.13.7. Kaltı “nasıl (ki), öyle ki, tıpkı, gibi” bkz. 1.12.4

#### 1.13.8. Kim “ki” (Erdal, 2004: 341).

**ManTürk:** M I: 7, 8, 15, 18, 22. M II: 7. M III: 9, 10, 12, 13, 14, 16, 19, 22, 23, 24, 26. Licht: 262. Windgott: 48.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kim* bağlacının “ki” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Ol kamağ yekler oğlanları **kim** köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti “O şeytanın tüm çocukları **ki** göklerden yere inmişlerdi.” (M II 7), Ol aşanmış aş **kim** ol etözinte kirür ölür “O yenmiş yiyecekler **ki** o bedene girerse ölür.” (M III 12), Ot **kim** ıgaçtan ünüp “Ateş **ki** ağaçtan yükselip...” (M I 7), Urdun bazgan kışgaç **kim** kentü uluğ temiren itilmiş “Örs, çekiç ve kışgaç **ki**, (hepsi) ulu demirden hazırlanmıştır.” (M I 8), Ögek sav sözleyü umagay **kim** ol erney köñlin yarutsar “Anlaşılır söz söyleyemezler **ki**, o adamın gönlünü aydınlantsın.” (M I 15), Buzagu **kim** arslanka kedilip ...ug titretir butarlayur “Buzağı **ki**, aslanın bedenine girip ... titretir, parçalar.” (M I 18).*

### 1.13.9. Ötrü “bu yüzden; bunun üzerine, sonra” bkz. 1.14.14. Ötrü

1.13.10. **Takı** “daha(sı), ve, yine, henüz” (Erdal, 2004: 337).

TürkRunik: takı “ve; dahi, daha” (Şirin, 2016: 740); BuddhUyg: takı “ve; dahi” (Maitr: 465); İlkİslami: takı “da, de, dahi, daha” (KB: 418), takı “yine, ve” (DLT: 848).

**ManTürk:** IrkB: 3, 33. Pothi: 92, 499. M I: 7, 8, 9, 11, 14, 17, 18, 35. M III: 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 41, 44, 48, 49. BT V: 31, 40, 43, 51, 58. TT II: 416, 418, 425. Yosipas: 22, 24, 99.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *takı* bağlacı “daha(sı), ve, yine, henüz” gibi anlamlarda tanıklanmaktadır. Bu bağlacın verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Tanınm tüsi **takı** tükemezken “Vücudumun tüyleri **henüz** tam büyümemişken ...” (IrkB 3), **Takı** ur katıgdı ba tir “**Daha** çok vur, sıkıca bağla, der.” (IrkB 33), Yitiñsiz korkmasar ökünmeser ol tınlıg üç yavlak yolka tüşer tip yarlıkadı **takı** yme anant men ulug yarlıkañçuçı biligin “Ulaşılmaz, korkmasa, tövbe etmese o canlı üç kötü yola düşer diye emretti **ve yine** Anant, büyük merhametli, bilgisi...” (M III 44), **Takı** ol teñrilik içinte bir yalıñ er olurmiş ermiş “**Dahası**, o tapınak içinde bir çıplak erkek oturmuş.” (BT V 51).*

1.13.11. **Ulatı** “ve benzeri” (OTWF: 798).



TürkRunik: Ø ama ulayu “ve, ayrıca” (Şirin, 2016: 745); BuddhUyg: ulatı “ve, ve daha, ve diğerleri, ve başka, müteâkiben” (Yüan: 444); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 33, 257. M I: 31. M III: 36, 42, 49.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ulati* sözcüğünün “ve benzeri” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Üzte buzta ulati üküş telim nizvanilar “Nefret ve benzeri birçok tutku.”* (Pothi 33-34), *Arıg tützük yaruk yula anta ulati “Temiz tütsü, ışık, mum, meşale ve benzeri.”* (M III 49).

**1.13.12. Yana ~ Yene** “yine, ve, tekrar, üstelik; sonra” (Erdal, 2004: 338).

TürkRunik: yana “yeniden, tekrar” (Şirin, 2016: 747); BuddhUyg: yana “yine, tekrar” (Maitr: 501); İlkİslami: yana “yine” (KB: 519), yana “ikinci defa, tekrar, yine, ve; sonra” (DLT: 948).

**ManTürk:** IrkB: 15, 29, 42, 44, 57, 58. Chuast: 173. Pothi: 289, 433. M I: 7, 8, 18. M III: 35, 44. M III: 23. BT V: 36, 52, 57. TT II: 416. Yosipas: 8.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yana ~ yene* formlarında görülen bağlaç “yine, ve, tekrar, üstelik; sonra” anlamlarına gelmektedir. Bu bağlacın verilen anlamlarda tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: **Yana** *tokuz on boş koñ utmiş “Üstelik doksan serbest koyun kazanmış.”* (IrkB 29), *Togan kuş tırnakı suçulunmiş yana tütünmiş “Doğanın pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış.”* (IrkB 44), *Bu ırk başında az emgeki bar kin yana edgü bolur “Bu falın başında biraz acı var; sonra yine iyi olur.”* (IrkB 57), **Yana** *edgüti sakınmış “Sonra iyice düşünmüş.”* (IrkB 42), *Ot türtüp ///g ök yana yaşarur “Otlara dokunur ... onlar tekrar yeşerir.”* (BT V 52), *Bu körkün teğsilip yene irinçüsin kalın için “Günahları çok olduğu için bu görüntüsünü yine değiştirip ....”* (BT V 57), *Ol ödün yana kentü sürüg udug koyanug alkanur yok kılır “O zaman yine kendi sürüsü, sığırı, koyunu yok olur.”* (M I 8).

**1.13.13. Yme** “da, de; ve; yine, ayrıca, dahası” (Erdal, 2004: 337).

TürkRunik: yeme “da / de, dahi, ve” (Şirin, 2016: 748); BuddhUyg: yme ~ yeme “yine, dahi, ve” (Maitr: 509); İlkİslami: yime “yine, hep, dahi” (KB: 544), yeme ~ yime “de, da; dahi” (DLT: 965).

**ManTürk:** Chuast: 10, 39, 56, 60, 70, 106, 118, 133, 138, 141, 142, 147, 154, 162, 167, 179, 182, 185, 200, 207, 249, 251, 259, 261, 287, 290, 291, 294, 303, 313, 322, 350, 356, 361, 364, 367. Pothi: 433, 469. ETŞ: 4. M I: 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 34, 35, 37. M II: 6, 7. M III: 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 38, 40, 41, 42, 44, 48, 49. ManTürkGed: 22. BT V: 27, 29, 30, 31, 32, 35, 40, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 58, 60, 61, 64, 66, 67, 69. TT II: 414, 416, 418, 423, 424, 425. Windgott: 2, 5, 14, 16, 21, 35, 27, 46, 50. Aesop: 1036. Licht: 256, 261, 265. Yosipas: 20, 38, 42, 55, 74, 82, 85, 107, 128, 131.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *yme* bağlacı kullanımı en yaygın olan bağlaçtır. *Yme* bağlacı “da, de; ve; yine, ayrıca, dahası” anlamlarına gelmektedir. Bu bağlacın “ayrıca, dahası” anlamlı tanıklanan bazı örnekleri şunlardır: *Anı için koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançig teñrikenimiz ulug kutın ertinü* “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve **dahası**, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...” (M III 40), **Yme** tişi kişilerin körkin meñizin neñ yokça edligsizçe sakınur “**Dahası**, kadınların görüntüsünü, yüzünü asla yokmuş gibi düşünür.” (M III 22), **Yme** kaltı kün batsıgdın sıñar yil yiltriser ol bulgamakıg yaykanmakıg kün tugsugdan sıñar elitir yanturur “**Ayrıca**, batı taraftan nasıl rüzgâr esiyorsa, o bulanıklığı, sarsılmayı doğu taraftan iletir, döndürür.” (M III 10), **Yme** yirig teñrig yaratgalı itgeli anuntılar “**Dahası**, yeri ve göğü yaratmak, inşa etmek için hazırlandılar.” (M I 14), **Yme** ev bark tutduk için yilkıka barımka bolup azu muñumuz takımız tegip “**Ayrıca** ev bark, mal mülk sahibi olmak için ya da ihtiyaçlarımızı, sıkıntılarımızı bahane edip ...” (Chuast 287-289).

Bağlaç, aynı zamanda “yine” anlamına da gelmektedir: *Yitiñsiz korkmasar ökünmeser ol tınlıg üç yavlak yolka tüşer tip yarlıkadı takı yme anant men ulug yarlıkañçuçı biligin* “Ulaşılmaz, korkmasa, tövbe etmese o canlı üç kötü yola düşer diye emretti ve **yine** Anant, büyük merhametli, bilgisi...” (M III 44), **Yme** erkligin erksizin erinip ermegürüp işke küdügke tıtanıp yazukda boşungalı barmadımız erser “**Yine** bilerek veya bilmeyerek, erinip ihmal ederek ya da işe güce dalarak günahtan arınmayı istemediysek ...” (Chuast 303-307).

*Yme* bağlacının “da, de, ve” anlamlı örneklerinden bazıları ise şunlardır: *Baru yme umaz men* “Gidemiyorum **da**...” (ETŞ 4), *Ekinti yme ogrı ogurladım erser* “İkinci olarak **da**, hırsızlık yaptıysam ...” (BT V 22), *Antada kin yme firişteler ingey* “Ondan

sonra **da** melekler inecek.” (BT V 40), *Ol irkeklerinij ... uruğı **yme** ol tişilernij “O erkeklerin ve kadınların soyu.”* (M II 7), **Yme** bişinç körk meñiz tegşürmek “**Ve**, beşincisi görünüş değiştirmek...” (M I 25).

## 1.14. EDATLAR

### 1.14.1. Ara “arasında” (ED: 196).

TürkRunik: ara “arasında, içinde” (Şirin, 2016: 720); BuddhUyg: ara “ara(sında)” (Maitr: 351); İlkİslami: ara “ara, arasında” (KB: 22), ara “(çekim edatı olarak) arasında, arasına; bir şeyin ortası” (DLT: 554).

**ManTürk:** IrkB: 10, 38, 52. Pohti: 42, 255. M I: 10, 36. M III: 6, 20, 45.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ara* sözcüğü “arasında” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Kamuş **ara** kalmış “Kamuşlar arasında kalmış.”* (IrkB 38), *Kamuş **ara** başım “Başım kamuşların arasında.”* (IrkB 10), *Busanç **ara** meñi kelmiş “Kederler arasından sevinç gelmiş.”* (IrkB 52), *Bulut **ara** kün tugmış “Bulutların arasından güneş doğdu.”* (IrkB 52), *Yalñuklar **ara** “İnsanoğlunun arasında.”* (Pohti 42), *toğıl ... **arasında*** (Pohti 255), *Korkınçig etin olar **ara** yok “Onların arasında korkunç olanlar yok.”* (M III 45), *Ada tüz bizni **ara** yok* (M I 10).

### 1.14.2. Asra “aşağıda, altta” bkz. 1.3.4.7.2. Asra

### 1.14.3. Berü “-dan beri” (ED: 355; Erdal, 2004: 332).

TürkRunik: berü “beri yan” (Şirin, 2016: 723); BuddhUyg: berü “beriye; -dan beri” (Maitr: 363); İlkİslami: berü “beri” (KB: 75), berü “beri, konuşana doğru” (DLT: 583).

**ManTürk:** Chuast: 17, 32, 51, 87, 123, 134, 163, 169, 196, 230, 271, 316, 326. Pohti: 5, 23, 379. M I: 11, 30. M II: 5. M III: 14, 34. TT II: 414, 416. BT V: 45, 52.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *berü* edatının tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Munçada **berü** teñri ogulı mitri burkan kelgey tipen*

küdügli ertinizler “O zamandan **beri**, Tanrı'nın oğlu Mithra burkan gelecek diye umuyordunuz.” (M II 5-6), Baştın **baru** “Başından **beri** ...” (M I 30), İlkite**berü** atkanıp “Başından **beri** bağlanıp...” (Pothi 23), Antadata **berü** teyrim yek kılınçına anıg kılınçlıg şimnu ögümüzni sakınçımızni azgurdukin arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için “O zamandan **beri** tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...” (Chuast 16-20), Teyrim söde **berü** bilmetin teyrike igideyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser “Tanrım ezelden **beri** farkında olmadan Tanrı'ya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak ...” (Chuast 32-34), Kaltı etöz kodsar biz teyri yirin **berü** bargay biz (TT II 414), Üküş ödte **baru** emgenmiş emgekemezın unutalım “Uzun zamandan **beri** çektiğimiz acıları unutalım.” (M I 11).

#### 1.14.4. Birle “ile” (<bir+le: Erdal, 2004: 333).

TürkRunik: birle “ile, birlikte (edat); ile (bağlaç)” (Şirin, 2016: 724); BuddhUyg: birle “ile, birlikte” (Maitr: 366); İlkİslami: birle “ile, beraber” (KB: 92), birle “ile, birlikte, arasında” (DLT: 590).

**ManTürk:** Chuast: 2, 11. Poti: 106, 242, 378, 381. ETŞ: 4. M I: 5, 15, 17, 19, 21. M III: 12, 16, 17, 18, 19, 21, 49. BT V: 29, 35, 49, 60 TT II: 414. Licht: 259.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *birle* edatının “ile” anlamında tanıklandığı örnekler şunlardır: *Alınları oğlanlarıñız **birle** eviñizlerke teğiñler tiyü etözın kodtı “Çocuklarıyla evlerine ulaşsınlar diye bedenlerini terk etti.”* (Pothi 381-382), *Közi karam **birle** külüşügin oluralım “Kara gözlüm **ile** güle güle oturalım.”* (ETŞ 4), *Yavaşım **birle** yakışpan adrımalım “Yumuşak huylum **ile** birleşerek, bir daha ayrılmayalım.”* (ETŞ 4), *Yekler ünüp yañı kişi **birle** sünüşürler “Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşsınlar.”* (M III 18), *Ölüğ **birle** yatı “Ölü **ile** yattı.”* (M I 5), *Neçe otaçı otın **birle** kelser anı otayu umagay “Nice hekim, ilaçları **ile** gelse onu iyileştiremez.”* (M I 15).

*Birle* sözcüğü bazen de bağlaç olarak kullanılmıştır: *Hormuzta teyri beş teyri **birle** kamag teyriker sözınlüğün yekke sünüşgeli kelti “Hormuzta Tanrı, Beş Tanrı **ile** bütün Tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler.”* (Chuast 1-3).

#### 1.14.5. Eñ “en, pekiştirme edatı” (ED: 166).

TürkRunik: Ø; BuddyUyg: eñ “en” (Yüan: 331); İlkİslami: eñ “en, daha, kuvvetlendirme edatı” (KB: 149).

**ManTürk:** M I: 14. M III: 14, 39. BT V: 43. Yosipas: 53.

Maniheist Uygurca metinlerde, *eñ* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Bitigeçi oğlan eñ ilki üküş emgek körür “Yazıcı çocuk çok önceleri çok acı çekmiştir.”* (M III 14), *Eñ öñre biş/...* (BT V 43), *Eñ ilki kirt//////// birti* (M III 39).

#### 1.14.6. Inaru “-den sonra, sonra” (<in+garu: Erdal, 2004: 332).

TürkRunik: ıngaru “-dan sonra” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: inaru “-den başka; -den itibaren” (Maitr: 392); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** M I: 35. M III: 25. Yosipas: 62.

Maniheist Uygurca metinlerde, *inaru* edatının “-den sonra” anlamında tanıklanan iki örneği şunlardır: *Muntada inaru “Bundan sonra...”* (M III 25), *Sizinte inaru saçılıp yeklerke olurtmayın* (M III 25). Sözcük, bir örnekte de zarf olarak kullanılmıştır: *Az inaru barmış “Az sonra gitmiş.”* (M I 35), *Yanıp inaru körü...* (Yosipas 62).

#### 1.14.7. İkileyü “yeniden” (<iki+leyü: Erdal, 2004: 223).

TürkRunik: ekileyü “birden fazla, katmerli, kat kat, üst üste, çok defa” (Şirin, 2016: 727); BuddhUyg: ikile “iki defa; yeniden” (Maitr: 394); İlkİslami: ikile “tekrar, yeniden” (KB: 191).

**ManTürk:** M III: 32. TT II: 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ikileyü* sözcüğünün tanıklandığı örneklerden biri şudur: *İkileyü ol Perikan Katun //// ordusınaru bardım “Yeniden, o Perikan Hatun’un ... sarayına gittim”* (M III 32). Ağca (2018: 21), bu sözcüğün tarihsel Türk dili alanlarında “iki defa ...” şeklinde eylemlerde katlama ifade eden bir anlam ve kullanım ile ortaya çıktığını, bununla birlikte zamanla “tekrar, yeniden” anlamlı bir edata dönüştüğünü ifade etmektedir.

#### 1.14.8. İyin “nedeniyle” (ED: 274).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: iyin “göre; sıra; tâbî; takip; çok, gönülden” (Yüan: 347); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 203, 272. TT II: 424.

Maniheist Uygurca metinlerde, *iyin* sözcüğünün tanıklandığı örnekler şunlardır: *Barça öpke bilig iyin tetrülmektin törüyür belgürer “Hepsi, öfke nedeniyle aldandıklarından ortaya çıkar ve görünür.”* (TT II 424), *Ayığ kılınç iyin “Kötü amel nedeniyle...”* (TT II 424), ... *iyin edgü a* (Pothi 272), ... *nizvanılarka iyin yi/...* (Pothi 203).

#### 1.14.9. Kin “-den sonra” bkz. 1.1.3.4.8. Kin “sonra”

#### 1.14.10. Kisre “-den sonra” (ED: 751).

TürkRunik: kisre ~ kesre “batı; -den sonra” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kisre “sonra” (Maitr: 412); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Chuast: 210.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kisre* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Antada kisre ne bolgay “Ondan sonra ne olacak?”* (Chuast 210). Örnekte *antada kisre* yapısı “ondan sonra” anlamına gelmektedir.

#### 1.14.11. Kodı “aşağı” (<kod-ı: ED: 596; <kud-ı: Erdal, 2004: 334).

TürkRunik: kodı “boyunca, aşağı doğru” (Şirin, 2016: 733); BuddhUyg: kodı “aşağı, aşağıya” (ED: 596); İlkİslami: kodı “aşağı, aşağıya, dip, çukur” (KB: 267), kodı “herhangi bir şeyin alt kısmı, aşağı kısım, aşağı doğru” (DLT: 724).

**ManTürk:** IrkB: 44, 50. Pothi: 35, 40. M I: 26. M III: 8, 23, 25, 34, 37. BT V: 62.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *kodı* sözcüğünün “aşağı” anlamında tanıklandığı örneklerinden bazıları şunlardır: *Yazıg kodı yadrat “Kula atı yıkılıp yere yayılincaya kadar koştur.”* (IrkB 50), *Togan kuş teñriden kodı tabışgan tipen kapmış “Bir doğan (işte) bir tavşan, diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak*

istemiş.” (IrkB 44), *Üstürti **kodı** inmeser “Yukarıdan **aşağı** inmezse.”* (Pothi 40), *Yokaru **kodı** ilgerü kirü atı iştilmiş “Yukarıda **aşağıda** ileride geride adı duyulmuş.”* (M I 26), *Kaçan ıduk kañımız kalıktın **kodı** intijiz “Kutsal babamız, gökyüzünden **aşağı** ne zaman indiniz?”* (Pothi 34-35), *Kanatımın silkinip yme terkleyü kalıktan **kodı** intim “Kanatlarımı çırpıp hızlı bir biçimde gökyüzünden **aşağı** indim.”* (M III 23). ***Kodı** içiñe kün batsıgtakı yir suv “**Aşağıdaki**, batıdaki yer.”* (M III 8).

#### 1.14.12. Mu ~ Mü “soru edatı”

TürkRunik: gu / gü/ mu “soru edatı” (Şirin, 2016: 728); BuddhUyg: mu “soru edatı; bir ek olarak da telâkki etmek mümkündür” (Maitr: 431); İlkİslami: mU “soru edatı” (DLT: 765).

**ManTürk:** Pothi: 65. M III: 45. BT V: 66, 68.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *mU* soru edatının tanıklandığı örnekler şunlardır: *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz **mu** erti tınlıglar “Bundan önce yeryüzü ve canlılar yok olmaz **mydı?**”* (Pothi 65), *Körtle antag bar **mu** “O kadar güzel var **mi?**”* (M III 45), *Etözi köñlü edgü **mü** yini yinik **mü** ne teg yarlıkar “Bedeni, gönlü iyi **mi**, (yoksa) bedeni değersiz **mi**, nasıl buyurur?”* (BT V 66).

#### 1.14.13. Ok ~ Ök “pekiştirme edatı”

TürkRunik: ok ~ ök “pekiştirme ve vurgulama edatı” (Şirin, 2016: 736); BuddhUyg: ok ~ ök “tekîd edatı: bizzat” (Maitr: 437); İlkİslami: ok ~ ök “kuvvetlendirme edatı” (KB: 335, 357), ok ~ ök “pekiştirme enklitiği” (DLT: 772).

**ManTürk:** BT V: 22, 52. TT II: 425. M I: 20. M III: 32. Pothi: 94, 185.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ok ~ ök* pekiştirme edatının tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Munçulayu **ök** ökünmiş boşunmiş “Böylesine tövbe etmiş, bağışlanmış.”* (BT V 22), *Ot türtüp ///g **ök** yana yaşarur “Otlara dokunur ... onlar tekrar yeşerir.”* (BT V 52), *Anın tınlıglar öpke nızbanıların iya basa umadın **ok** “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını bastıramazlar.”* (TT II 425), *Ol **ok** ot teñrig yitmiş tümen birle* (M I 20).

#### 1.14.14. Öñi “-den başka” bkz. 1.7.26.5. Öñi

#### 1.14.15. Ötgürü “dolayı” (<öt-gür-ü: ED: 54; OTWF: 756).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: ötgürü “dolayısıyla, sebebinden” (Maitr: 448; BT III: 94); İlkİslami: Ø.

**ManTürk:** Pothi: 374.

Maniheist Uygurca metinlerde, *ötgürü* sözcüğünün tanıklandığı tek örnek şudur: *Arıg kirtgünçintin **ötgürü** yiztin yitiztin barça manastar hirz kılı tekinti “Saf imanlarından **dolayı**, tüm günahları için tövbe etme girişiminde bulundular.”* (Pothi 374-375).

#### 1.14.16. Ötrü “ötürü, dolayı; bu yüzden; bunun üzerine, sonra” (<öt-ür-ü: ED: 64; OTWF: 728).

TürkRunik: ötrü “-den sonra” (Şirin, 2016: 738); BuddhUyg: ötrü “-den dolayı; bunun üzerine, sonra” (Maitr: 448), ötrü “bunun üzerine, bundan dolayı” (Yüan: 398); İlkİslami: ötrü “ötürü, dolayı” (KB: 366).

**ManTürk:** Chuast: 203, 208. M I: 5, 6, 9, 15, 16, 24, 32, 34, 35. M I: 8, 9. M II: 5. M III: 8, 12, 17, 20, 22, 23, 31, 32, 37, 42. BT V: 26, 30, 35, 40, 43, 50, 61 TT II: 414, 416, 418. Licht: 256, 261. Windgott: 42. Yosipas: 65.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *ötrü* yaygın olarak “ötürü, dolayı” anlamına gelmektedir. Bu sözcüğünün tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *Nede **ötrü** sühüşmiş “Neden **dolayı** savaşmış.”* (Chuast 203), *Kılmış edgü kılınçda **ötrü** “İşlemiş olduğu iyi amelden **ötürü**.”* (M III 31), *Nede **ötrü** “Neden **ötürü**...”* (M III 12), *Biş türlüg suvdan **ötrü** belgülig bolur “Beş türlü sudan **ötürü** açık olur.”* (M III 20), *Biş teñrilerde **ötrü** “Beş Tanrılardan **ötürü**.”* (M I 8), *Ol ödün kaltı teñri ilig böğü kan inçe aydukta **ötrü** biz dindarlar kamag ilteki bodun ertinü ögrünçülüğ boltumuz “O zaman öyle ki, Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduğundan **ötürü** biz seçkinler ve ülkedeki tüm halk olağanüstü sevinçli olduk.”* (TT II 416), *Küçedükinte **ötrü** ölüg yarılı “Zorladığından **ötürü** ölünün (bedeni) yarıldı.”* (M I 5).



*Anta ötrü ve antada ötrü yapıları ise “ondan ötürü” anlamına gelmektedir: **Antada ötrü** vadzivanta teñri on kat kök teñride öz ton türdi “**Ondan ötürü**, Vadzivanta Tanrı on kat gökyüzünde kendi giysisini dürdü.” (M III 8-9), **Anta ötrü** üzüti ozaki özke emgentükin iglemekin ölmekin “**Ondan ötürü** ruhu önceki bedenine acı çekmesini, hastalanmasını ve ölmesini ... (M I 9), **Anta ötrü** ogul kız tugar “**Ondan ötürü** oğul ve kız doğar.” (M I 16).*

Maniheist Uygurcada, *ötrü* bazen de “bu yüzden” anlamında tanıklanmaktadır: *.../y taşksar **ötrü** ol yekler yigey “... dışarı çıkarsa, **bu yüzden** o şeytanlar (onu) yiyecek.” (BT V 40), Kün teñri inçe sakındı **ötrü** tıdgalı erti “Güneş Tanrısı böylece düşündü ve **bu yüzden** mâni olacaktı.” (M III 37).*

*Ötrü’nün “bunun üzerine, sonra” anlamlarına gelen örnekleri de mevcuttur: **Ötrü** ol yek ogulu igid Mitri “**Bunun üzerine**, o şeytanın oğlu sahte Mitri.” (M II 5), Yme kaltı kün ortuda sınar yil tursar **ötrü** ol bulgaklarag irdin sınar elitir tegürer “Ayrıca, rüzgâr güney taraftan çıktığında **sonra** o dalgalanmaları kuzey tarafa nasıl taşır, ulaştırır?” (M III 10).*

#### 1.14.17. Sınar “-den taraf” bkz. 1.3.4.2.2. Sınar

#### 1.14.18. Teg “gibi” (ED: 475; Erdal, 2004: 332).

**ManTürk:** BT V: 64. TT II: 416. M I: 20. M III: 8, 12, 14, 25, 46. ManTürkGed: 6, 7, 10. ETŞ: 3, 5. Pohti: 26, 29, 36, 48, 49, 62, 64, 104, 115, 173, 247, 248, 251, 271, 447, 448, 471, 499. BT V: 31, 45, 57, 60.

Maniheist Uygurca metinlerde, *teg* edatı “gibi” anlamına gelmektedir. Bu edatın tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Hormuzta teñriniñ didim **teg** “Hormuzta Tanrı’nın tacı **gibi**...” (Pohti 247), Ezrua teñriniñ psak **teg** “Ezrua Tanrı’nın çelengi **gibi**...” (Pohti 248), Ot teñrig yitmiş tümen bire sünjü **teg** kılıp şimnu başın “Ateş Tanrısı’nı yetmiş bin bire uzunluğundaki mızrak **gibi** kullanıp Şimnu’nun başını...” (M I 20), Kamağ ayaguluğ **teg** ögülüğ **teg** siz (M III 25), Bilegüke yarı **teg** bolayın “Bileğiye tükürük **gibi** olayım.” Örginiñ ... olurgusin **teg** “Tahtın yeri **gibi** ...” (BT V 31).*

*Ne teg* ise “nasıl” anlamında tanıklanmaktadır: *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar* “Bedeni, gönü iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, **nasıl** buyurur?” (BT V 66), *Kerekü içi ne teg ol* “Çadırın içi **nasıl?**” (IrkB 18), *Etözi köñlü edgü mü yini yinik mü ne teg yarlıkar* “Bedeni, gönü iyi mi, (yoksa) bedeni değersiz mi, **nasıl** buyurur?” (BT V 66).

Maniheist Eski Uygurca metinlerde, *munı teg* de “bunun gibi” anlamına gelmektedir. Bu yapının tanıklanan örneklerinden bazıları ise şunlardır: *Uzatu üzüksüz muniteg ulug asıg tusu kultıñız* “Uzun süre **bunun gibi** büyük yararlar sağladınız.” (Pohti 104-105), *Apam birök muniteg arıg nomug nomlap kodmasar* (Pohti 64), *Tutçı üzüksüz muniteg* “**Bunun gibi** istikrarlı.” (Pohti 26).

#### 1.14.19. Tegi “-e kadar” (<teg-i: ED: 477).

TürkRunik: tegi “-e kadar, - değin” (Şirin, 2016: 741); BuddhUyg: tegi “kadar” (Maitr: 470); İlkİslami: tegi “kadar, dek” (KB: 432), tegü “kadar, değin” (DLT: 866).

**ManTürk:** IrkB: 9, 16. Chuast: 125. Pohti: 65, 379, 381. M I: 5, 16, 30. M III: 34, 41, 44, 48. TT II: 414, 416. Aesop: 1040.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *tegi* edatının “-e kadar” anlamında tanıklanan örneklerinden bazıları şunlardır: *Yiliñe kudursuğıña tegi yagrıpan kamşayu umatın turur* “Yelesine ve kuyruğıña **kadar** yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor.” (IrkB 16), *Katıña tegi kalmaduk* “Katına **kadar** (sağlam yeri) kalmamış.” (IrkB 9), *Öñtün kün tugsug kidin kün batsığıña tegi meni atasar men anta tegeyin* “Güneşin doğduğu yerden battığı yere **kadar** (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.” (M III 48), *Ol tıñlıg tuga edgü kılınç kılur ölüm künke tegi suy anıg kılınç* “O canlı, iyi ameller işler, ölüm gününe **kadar** kötü amel ...” (M III 44), *Kök teñride kodı yir teñri kanına tegi* (M III 34), *Tonı baştan adaka tegi kanka irinke ürgenip* “Giysisi baştan ayağa **kadar** kan ve irine bulanıp ...” (M I 5), *Üçünç künte bir köziñe tegi teñriken inçek katıglantı* (TT II 414), *Amtıkategi yirtinçü alkınmaz mu erti tıñlıglar* “**Şimdiye kadar** yeryüzü ve canlılar yok olmaz mıydı?” (Pohti 65).

#### 1.14.20. Utru “-e karşı, karşın” bkz. 1.3.4.9.1. Utru “karşı”

#### 1.14.21. Üçün “için” (ED: 28).

TürkRunik: üçün “için” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üçün “için, dolayısıyla; sebep” (Maitr: 495); İlkİslami: üçün “için” (KB: 503), üçün “sebep ifade eden bir edat, için” (DLT: 929).

**ManTürk:** IrkB: 67. Chuast: 20, 78, 82, 288, 291, 292, 342, 343, 345, 349. Pothi: 96, 180. M I: 5, 6, 22, 23, 24, 30, 34, 35. M III: 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 23, 24, 25, 26, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 44, 49. BT V: 35, 52, 57, 58, 60. TT II: 414. Licht: 261. Yosipas: 28, 33, 42, 61, 70, 102, 125.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üçün* edatının tanıklandığı örneklerden bazıları şunlardır: *İçimiz isig Sangun İtaçuk **üçün** bitidim “Ağabeyimiz sevgili Sangun İtaçuk **için** (bu kitabı) yazdım.”* (IrkB 67), *Sön yeklügün sünüşüp balıkdukın karaka katiltukın **üçün** “Ezelden beri şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa karıştığı **için** ...”* (Chuast 75-78), *Üze on kat kök asra sekiz kat yer beş teñri **üçün** turur “Üstte on kat gök, aşağıda sekiz kat yer Beş Tanrı **için** vardır.”* (Chuast 80-82), *Ol kamağ tanmışlar edgü kılınçlıg teñrig bilmedük **üçün** sagrulgay örengey “O bütün inkârcılar, iyi davranışlı Tanrı’yı bilmediği **için**, sürüklenecekler ve yanacaklar.”* (M III 6), *Kim etöz **üçün** emgenser tolgansar yme anañ utlısı etözke ölmek artamak bulunçı ol “Kim bedeni **için** acı çekerse, onun sonucu olarak ölmesi ve bedeninin çürümesi onun kazancıdır.”* (M III 11), *Üzütlerig inçgedük **üçün** “Ruhları azat edildiği **için** ...”* (BT V 35), *Bu körkün tegşilip yine irinçüsin kalın **üçün** “Günahları çok olduğu **için** bu görüntüsünü yine değiştirep...”* (BT V 57), *Esrükün bilgisizin **üçün** “Sarhoş ve bilgisiz olduğu için. (M I 5).*

Maniheist Uygurca metinlerde, *anı üçün* yapısı ise “onun için” anlamına gelmektedir: *Koduru tınlañ **anı üçün** nomlayu bireyin tip yarlıkadı “Hepsini dinleyin, onun için öğüt vereyim diye buyurdu.”* (M III 44), ***Anı üçün** koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançığ teñrikenimiz ulug kutın ertinü “Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...”* (M III 40), *Koyn **anı üçün** ündemez “Koyun onun için seslenmez.”* (M III 33).

*Ne üçün* ise “niçin” anlamındadır: *Ol kişi evinte teglük yüz agın aksak çoluk kal iğlig togalıg bolmazun **ne üçün** tiser “O kişinin evinde kör, dilsiz, aksak, çolak, deli ve hastalıklı olmasın, niçin?”* (M III 49).

#### 1.14.22. Üstün “üstüne” bkz. 1.3.4.7.3. Üstün

#### 1.14.23. Üze “üzerinde, üstte, yukarıda; ile” (ED: 280).

TürkRunik: üze “yukarı, üst, yukarıda, üstte; üstüne, üzerine, üstünde, üzerinde, -a göre, gereğince” (Şirin, 2016: 746); BuddhUyg: üze “ileri, üzeri, sebebiyle, -da/de, -ca/-ce” (Yüan: 452), öze “için; ile; üzerine; üst” (Maitr: 449); İlkİslami: üze “üzerine, üzerinde; ile; boyunca” (DLT: 937).

**ManTürk:** IrkB: 1, 4, 6, 15, 17, 20, 26, 53, 54, 60, 64. Chuast: 80, 83. Pothi: 21, 29, 57, 99, 102, 108, 115, 158, 182, 205, 250, 254, 267, 279, 372, 376, 450. ETŞ: 5. ManTürkGed: 8. M I: 8, 21, 22, 28. M II: 5. M III: 6, 7, 9, 13, 14, 16, 20, 22, 26, 27, 28, 34, 35, 37, 38, 42, 49. BT V: 37, 40, 62. TT II: 416, 418.

Maniheist çevreye ait Uygurca metinlerde, *üze* sözcüğü yaygın olarak “üzerinde, üstte, yukarıda” anlamlarına gelmektedir. Maniheist Uygurca *üze* sözcüğünü tanıkladığımız örnekler şunlardır: **Üze** tuman turdı “**Yukarıdan** sis bastırdı.” (IrkB 15), *Boz bulut yorıdı, bodun üze yagdı* “Boz bulut hareket etti, halk **üstüne** yağmur bıraktı” (IrkB 53), *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men* “Sabah akşam altın taht **üzerinde** oturarak mutlu oluyorum.” (IrkB 1), *Tag üze yol sub körüpen* “Dağ **üstünde** yol (ve) su görerek...” (IrkB 17), *Çıntan ıgaç üze olurupan meñileyür men* “Sandal ağacı **üzerinde** oturarak mutlu oluyorum.” (IrkB 4), *Yagaklıg toprak üze tüşüpen yaylayur men* “Cevizli kavak **üzerine** inip yazı geçiririm.” (IrkB 64), *Adıglı toñuzlı art üze sokuşmış ermiş.* “Bir ayı ile domuz dağ geçidinde çarpışmışlar.” (IrkB 6), *Bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men* “Yüksek dizlerimin **üstüne** çıkararak böğürürüm.” (IrkB 60), **Üze** teñrike tegir asra yirke kirür “**Yukarıda** göklere erişir, aşağıda yerin dibine girer.” (IrkB 20), **Üze** Teñri eşidti asra kişi bilti “**Üstte** Tanrı işitti, altta insan bildi.” (IrkB 54), *Kamag üze yaruk boltı* “Her şeyin **üzeri** aydınlık oldu.” (IrkB 26), **Üze** on kat kök asra sekiz kat yer beş teñri üçün turur “**Üstte** on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş tanrı için vardır.” (Chuast 80-82), *Töş üze olurup tültürür* “Göğsüne oturup delik deşik eder.” (ETŞ 5), *Kara kuzgun teg toprak üze kalayın* “Kara kuzgun gibi toprağın **üzerinde** kalayım.” (ManTürkGed 7-8), *Yaruk ilig teñrilerden terk kelip ür kiç tüz tüz kamagurtnı üze kelzün* “Hâkim Tanrılardan hızlıca gelen aydınlık, uzun zaman boyunca temiz ve doğru olarak hepsinin **üzerine** gelsin.” (M III 42), *Tintura teñri üze kedürür* “Tintura Tanrı **üzerine**

giydirir.” (M III 16). *Kamag yer üzekini kutı kıvı öñi meñizi özi üzüti küçi yarukı tözi ıltızı beş teñri ol “Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası beş tanrıdır.”* (Chuast 83-86), *Kişi kentü etözin üze erklig bolup “Kişi, kendi nefsi üzerinde muktedir olup ...”* (M III 20).

Maniheist Uygurcada *üze* sözcüğü, aynı zamanda “ile” anlamında da tanıklanmaktadır: *Övke nizvani üze kuturup ögsüz köñülsüz ertiler “Öfke ve tutku ile çılıgına dönüp, akıl ve fikirden yoksunlardı.”* (Pohti 29-30), *Ol tıltag üze öge yükünür men “Bu neden ile, seni överek, sana secde ederim.”* (Pohti 250), *Altı kaçığ üze azmışlarka agmak inmek azunlarıg körkittiniz “Altı duyu ile yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.”* (Pohti 57-58), *Ulug yarlıkançuçi köñül üze olarnı barça sıgurup “Yüce merhametli düşüncesi ile onların hepsini kucakladı.”* (Pohti 158-159), *Başkuklarıg hunku üze “İlahileri arp ile ...”* (Pohti 450).

## 1.15. ÜNLEMLER

### 1.15.1. A “ah” (ED: 1).

TürkRunik: Ø; BuddhUyg: a “sesleniş, nida” (U III: 35); İlkİslami: a ~ a’ “hitap ve şaşırma bildiren bir ünlem” (DLT: 538).

**ManTürk:** Pohti: 245, 252, 272. M III: 49.

Maniheist Uygurcada *a* sözcüğü; nida, sesleniş olan “ah” anlamındadır. Bu sözcüğün tanıklanan örnekleri şunlardır: **A** *Sen tegimlig erür sen “Ah! Sen çok kıymetlisin.”* (Pohti 252), *Ulug küçlüg teñri a kim maña atayu arıg baçak baçasar “Ulu, güçlü Tanrı, ah! Kim beni anarak temiz oruç tutarsa...”* (M III 49).

## 1.16. ALINTI SÖZCÜKLER

Maniheist Uygurca metinlerde alıntı sözcüklere rastlansa da *nom, taluy, dindar, çahşapat, azun, nigoşak, manistan, tamu, yek, redni* gibi bazı sözcükler dışında diğer alıntı sözcüklerin kullanım sıklığı çok azdır. Genelde, tek örnekte tanıklanan veya tanıklandığı birkaç örneğin hepsinde farklı yazımlara sahip olan bu sözcüklerin sayısı

oldukça fazladır. Metinlerde, genel olarak alıntı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunduğu veya o sözcüklere Türkçe ekler getirilerek sözcüklerin Türkçeleştirildiği görülmüştür. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: *burkan*, *nomçı*, *nomla-*, *nomlug*, *rednilig*, *buyanlig*, *anvardışnlig*, *buyançı*, *bügteğçi* vb. Genel itibarıyla dinî kavramlarla ilgili olan alıntı sözcükler bazen cümlede anlamdaşı Türkçe sözcüklerle ikileme olarak da kullanılmıştır.

Maniheist Uyurca metinlerde Soğdça, Çince, Sanskritçe, Partça gibi birçok dilden alıntılanan sözcük bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, metinlerde *astar hirza / manastar hirz/ manastar hirza* gibi cümle yapıları da geçmektedir. **Manastar hirza** “günahlarımı bağışla” anlamına gelmektedir. *Hormuzta Teñri bu alkatmış kiçig baçak künte yazukumın boşuyu biriñ teñrim manastar hirza* “Hormuzta Tanrı; Efendim! bu övülmeye değer, kutsal küçük oruç gününde günahlarımı bağışla!” (BT V 23). [**Man** (<Par. ’z Özbay, 2014: 151) “ben”; **astar** (<Par. ’st’r Durkin-Meisterernst, 2004: 55) “günah, suç”; **hirz / hirza** (<Par. *hyrz-*, *hyrz-* (Özbay, 2014: 148) “(günahları) bağışlamak”]. Yine **manastar hirz kıl-** “tövbe etmek” anlamına gelmektedir: *Arazan atlıg satıgçınıñ öti erigi üze evrilip yazukların ökünü yaşların akıtu ... manastar hirz kıltilar* “Arazan adlı tüccarın nasihatleri üzerine yollarından dönüp pişman olarak ve gözyaşları dökerek tövbe ettiler.” (Pohti 372-373),

Metinlerde, alıntı sözcüklerin farklı yazımlı biçimlerine sıkça rastlanmaktadır: **Ançan ~ ançman ~ ançuman** (<Soğ. ’ncmn (Özertural, 2005: 269) “topluluk, cemaat” anlamına gelen sözcüğün bazı örnekleri şunlardır: *Iduk ançanka tutuztuñuz* “Onları kutsal topluluğa emanet ettiniz.” (Pohti 57), *Bu ançan kuvraglıg iduk rednike* “Bu topluluğun kutsal mücevheri.” (Pohti 277-278), *Eki ançuman* “İki topluluk.” (M III 34). **Azant ~ Aznd** (<Soğ. ’znd Özertural, 2005: 270) “masal, hikâye, temsil, anlatı” anlamına gelmektedir: *Brama azant* “Ezrua Tanrı masalı.” (M III 32), *Bir aznd sözleyin* “Bir masal anlatın.” (M III 14).

**Dintar ~ dendar ~ dindar** (<Soğ. *δynd’r* Gharib, 1995: 149) “dindar; rahip; seçilmiş, seçkin” anlamlarıyla Maniheist metinlerde sıkça geçmektedir: *Tay-gün-tan manıstantaki kiçig di[n]tar* “Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar...” (IrkB 67), *arıg dendar* “temiz rahip (Chuast 106), *Ol dindarka inçe aygay* “O seçilmişe böyle buyuracak.” (M II 5), *Ögürzün dindarlar* “Dindarlar mutlu olsun.” (M III 5), *Arıg dintarlarka* “Saf dindarlara ...” (BT V 37), *Dindarlar inçe kiginç birdiler*

“Dindarlar, böyle yanıt verdiler.” (TT II 414), *Kańuda dindarlarıg basıngay ölüргеyle* “Hangi dindarları zaptedip öldürecekler?” (TT II 414).

**Baçık ~ Başıık ~ Başkuk** (<Soğ. p’syk Clark, 1982: 214) “ilahi” anlamına gelmektedir: *Üçünç baçık* (M III 32), *Başıık aymakıña bitig okımakıña* “İlahi söylemesine, kitap okumasına...” (M III 21), *Başkuklarıg hunku üze* “İlahileri arp ile...” (Pothi 450). **Firişti ~ Firişte ~ Brişti** (<Soğ. fryšty Gharib, 1995: 157) “melek” anlamındadır: *Beş teñri yarukın kuvratıgı firištiler hroštağ padvahtağ teñri* “Beş Tanrı ışığı ile toplanmış olan melekler, Hroštağ ve Padvahtağ Tanrıları ...” (Chuast 261-263), *Küçlüg firištiler küç birzün* “Güçlü melekler güç versin.” (ETŞ 4), *Antada kin yme firišteler ingey* “Ondan sonra da melekler inecek.” (BT V 40), *Amari burkanlar brišteler.* (M I 24).

**Nizbani ~ Nizvani** (<Soğ. nyzβ’n Clark, 1982: 214) “tutku” anlamındadır. *Az nizvanika agukup* “Açgözlülük tutkusıyla zehirlenip...” (Pothi 28), *Uzun öñedmez nizvanilig igig emleteçi bolalum* “Tutkunun kronik hastalığını iyileştirelim.” (Pothi 348-349), *Anın tunlıgılar öpke nizbanıların iya basa umadın ok* “Onunla, canlılar öfke tutkularını ve korkularını bastıramazlar.” (TT II 425).

**Suy ~ Tsuy** (<Çin. tsui (ED: 560) “günah, suç, kötülük” anlamındadır: *On türlüg suy yazuk* “On türlü günah.” (Chuast 135-136), *Suy anıg kılınç* (M III 44), *Yazukumu boşuñ suyumın tarkarañ irinçümin arıtıñ* “Günahlarımı affedin, kötülükleri yok edin ve temizleyin.” (M III 25), *Tsuy irinçüleri arıamakı bolzun* “Günahları ve kötülükleri temizlensin.” (BT V 23).

**Koştir ~ Koşti** (<Soğ. xwštr Clark, 1982: 215) “hoca” anlamına gelmektedir: *Koštisiñe bakşısiña* (M III 21) *Tištiler koštika örteyürçe* “Öğrencilerin hocalarını kızdırması gibi.” (M III 12), *Koštisi inçe tip yarlıkadı* “Hocası böyle buyurdu.” (M III 12), *Men Aryaman Fristum Koştir* (Pothi 278). **Krmşugun ~ Krmşuhn** (<Soğ. krmwšn (Clark, 1982: 213) “günah çıkarma” anlamındadır. *Yazukların ökünü yaşların akıtu krmşuhn kolu manastar hirz kılular* “Günahları için tövbe edip, gözyaşları dökerek af diledir.” (Pothi 373-374), *Krmşugun kolur* “Günah çıkarmak ister.” (BT V 26), *Krmşuhn ötüñür biz yazdan astar hirza.* (BT V 29).

Maniheist metinlerde sıkça geçen bir diğer alıntı sözcük olan **nom** (<Soğ. nwm(h) (Gharib, 1995: 246) “dinî öğreti” anlamına gelmektedir: *arıg nomnuñ* “temiz öğretinin” (Chuast 41), *Teñri nomın* “Tanrının öğretilerini ...” (Chuast 110), *Agılıg*

nomlarıg “Değerli öğretileri....” (Pothi 74), *Tejri nomun todagmalar* “Tanrı’nın öğretilerine değer vermeyenler.” (ETŞ 5), *Yazuksuz arıg nomug süñüşürler* “Günahsız, temiz öğretiyile uğraşırlar.” (M III 5), *Anunmiş bışrunmiş nomlarıg* “Hazırlanmış, olgunlaşmış öğretileri.” (TT II 425), *Nom bitig* (M I 25),

**Azun** (<Soğ. ’zwn ED: 28) “varoluş; yeniden doğuş” anlamına gelmektedir: *Altı kaçıg üze azmışlarka agmak inmek azunlarıg körkittiñiz* “Altı duyu aracılığıyla yoldan çıkanlara varoluşun iniş ve çıkışlarını gösterdiniz.” (Pothi 58), *Beş azunug irkletip ozgurtunuz* “Beş varoluş hâlini çiğnetip, kurtardınız.” (Pothi 47), *Yanıñsız azunka tegdiler* “Geri dönüşü olmayan varoluşa ulaştılar.” (Pothi 156). **Buşi ~ Puşi** <Çin. *pu shih* (ED: 377) “sadaka” anlamına gelmektedir. *Puşi bir-* “sadaka vermek”, *buşi al-* “sadaka almak” anlamına gelmektedir. *Neçe yanılı yüküntümüz erser neçe yanılı puşi birdimiz erser* “Ne kadar yanılarak secde ettiyse, ne kadar yanılıp sadaka verdiyse...” (Chuast 177-179), *Ol birmiş buşide* (M III 31), *Ara yuva buşi alırlar* “Yalan dolanla sadaka alırlar.” (M III 29).

**Buyan** (<*Skr. punya* Clark, 1982: 212) “sevap; iyi davranış” anlamına gelmektedir. **Bügteg** ise (<*Par. bwxtk* Durkin-Meisterernst, 2004: 116) “kurtuluş” anlamındadır. Maniheist metinlerde, *buyan bügteg kıl-* “sevap işlemek, iyi davranmak” anlamına gelmektedir: *Buyan bügteg kılur biz tip yanılı neçe anıg kılınç kılımız erser* “Sevap işliyoruz diye yanılarak ne kadar kötü davranışlarda bulduysak...” (Chuast 179-182), *Bu buyan edgü kılınç küçinte* “Bu iyi davranışların gücüyle.” (Pothi 504).

Sık rastlanan bir diğer alıntı sözcük olan **çahşapat** (<*Skr. śikṣapada* Arslan, 2017: 357) “buyruk, emir, dinî talimat” anlamına gelmektedir. Metinlerde, *çahşapat tut-* “emri kabul etmek, dinî öğretiye bağlı kalmak” anlamlarına gelmektedir: *Tokuzunç, on çahşapat tutdukumuzda* “Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden (Chuast 229-233), *Bir ay çahşapat tutmak kergek erti* “Bir ay boyunca dinî öğretiye sıkı sıkıya bağlı kalmak gerekliydi.” (Chuast 312-313), *Titsileriñe çahşapat tamga tutuzdı* “Öğrencilerine buyruk ve nişane emanet etti.” (M III 39).

**Esen** (<*Far.asan* ED: 248) “esen, sağ salim; mükemmel” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük, bazı örneklerde *tükel* sözcüğüyle ikileme oluşturmaktadır: *Kop esen tükel körüşmiş* “Hepsi sağ salim görüşmüşler.” (IrkBit 15), *Esen tükel bolmiş* “Sağ salim kalmış.” (IrkBit 27), *İdişin ayakın esen tükel bulmiş* “Kabını kacağını



*sapasağlam bulmuş.*” (IrkBit 42), *Tirig esen yıdlig yıparlıg yıl küçlüg ... teñri “Diri, mükemmel, mis kokulu rüzgâr gibi güçlü ... Tanrı.”* (BT V 24), *Küçünüzke esenin bardamaz esenin keltemez “Sizin sayenizde sağ salim gittik, geldik.”* (M I 10).

**Kunçuy** (<Çin. *kung chu* (ED: 635) “prenses” anlamına gelmektedir: *Üçünç kunçuyı urılanmış “Üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş.”* (IrkB 5), *Tüzün Tarkan kunçuy ... beg tutuk çigşi “Asil Tarkan, prenses ... bey, vali, çigşi”* (M III 41), *İligler kanlar toñalar katunlar kunçuylar barça “Hükümdarlar, hanlar, kahramanlar, hatunlar, prensesler, hepsi ...”* (M III 41), *Dindarlar, teñriken kunçuy tarkan tigiter ilçi bilgeler ... teñrikenim “Dindarlar, hükümdarımız, sahibimiz prenses ve Tarkan, şehadeler, elçi bilgeler ... hükümdarım.”* (M III 36).

**Nigoşak** (<Soğ. *nygwş’k* Zieme, 1975: 82) “dinleyici; inanan” anlamına gelmektedir: *Burkanlarka inantımız tayantımız nigoşak boltumuz “Peygamberlere inandık, (onlardan) destek aldık, (onların) dinleyicisi (mümini) olduk.”* (Chuast 213-214), *Nigoşak atın tutar biz “Dinleyici adını veririz.”* (Chuast 359-360), *Nigoşak nigoşakançlar kamağ kelmiş “Dinleyicilerin hepsi gelmiş.”* (M III 42), *Nigoşaklarıg sartlarıg bulsar alkunı ölüргеş “Dinleyicileri ve tüccarları bulduğı zaman hepsini öldürecek.”* (TT II 414), *Bek katıg kirtgünçlüg nigoşak Arslan “Sağlam inançlı dinleyici Arslan...”* (M I 30).

**Taluy** (<Çin. *talei* < *ta* “büyük” + *liu* “su kökü” Ağca ve Gül 2018: 58) “deniz, umman” anlamına gelmektedir: *Taluyda yatıpan tapladukumin tutar men “Deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum.”* (IrkB 3), *Taluy ügüzdeki balıklar “Denizdeki ve ırmaktaki balıklar...”* (Pohti 90), *Ançula kaltı ol taluy “Tıpkı o denizdeki gibi* (M III 10). *Buyanlıg taluy ügüzüg akıtıp “Erdemin ırmak ve denizini akıtıp...”* (Pohti 228), *Emgeklig taluytın keçürtünüz “Izdrap denizinden geçirdiniz.”* (Pohti 51).

**Manistan** (<OFar. *m’nyst’n* Zieme, 1975: 81) “manastır, Mani manastırı” anlamındadır: *Tay-gün-tan manistantaki kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip]* “*Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar , mürşit kahinden işitip...*” (IrkB 67), *Bukünki kutlug künke teñri arıg manistangaru tiriltiñizler “Bugünkü kutlu günde, Tanrı (sizi) temiz manistana doğru toplansın.”* (M III 42).

**Tamu** (<Soğ. *tmw* ED: 503) “cehennem” anlamına gelmektedir: *Tamu kapıgıña “Cehennem kapısına...”* (Chuast 162), *Tamu yolın totuñuz “Cehennem yolunu kapattınız.”* (Pohti 14), *Yalınayu turur tamutın oztılar “Alev alev yanan*

cehennemden kurtuldular.” (Pohti 175), *Aviş tamu emgekin biltürünjüz* “*Aviş cehenneminin acısını bildirdiniz.*” (Pohti 59-60), *Tünerig tamuka tartar* “*Karanlık cehenneme sürükler.*” (ETSŞ 6), *Tamudaki yekler tutar* “*Cehennemdeki şeytanlar onları yakalar.*” (ETSŞ 6), *Tünerig tamuka tüşmeki bar* “*Karanlık cehenneme düşmesi var.*” (ETSŞ 5), *Otlug tamu içinte* “*Ateşli cehennem içinde...*” (M III 6).

**Vajır** (<Skr. vajra Zieme, 1975: 88) “elmas” anlamındadır: *Bilegüsüz yiti vajır tiyür* “*Elmas bilenmeden keskin, derler.*” (ETSŞ 3), *Vajırda ötvi biligligim tüzünüm yarukum* “*Elmasta daha keskin benim bilgim, asilim, ışığım.*” (ETSŞ 3), *Vajırda ötvi biligligim bilgem yaşam* “*Elmasta daha keskin benim bilgim, bilgem, film.*” (ETSŞ 3), *Yaruk yaşuk vajır önlüg alkatmış yir* “*Aydınlık, ışıltılı elmas renkli mukaddes yer.*” (BT V 31). **Vakşik** (<Soğ. w’xşyk Zieme, 1975: 88) “ruh” anlamındadır: *Üstünki altunki teñrilerniñ öñi öñi kut vakşiklerniñ üstelzün teñridem küçleri* “*Yukarıdaki ve aşağıdaki tanrıların, ayrı ayrı ruhların ilahi güçleri artırılın.*” (Pohti 234-235), *Anı üçün koço uluş eki otuz balık kutı vakşiki yme sukançig teñrikenimiz ulug kutın ertinju* “*Onun için, Koço memleketi yirmi iki şehir ruhu ve dahası, hoş, latif sahibimizin yüce kutu, olağanüstü ...*” (M III 40).

**Yek** (<OHin. yakhha, Skr. yaksa Özbay, 2014: 155) “şeytan” anlamına gelmektedir: *Teñrili yekli yaruklı karalı ol ödün katıldı* “*O zaman Tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı.*” (Chuast 6-7), *Tetrü saçlıg kurtga yek kelipenin* “*Ters, kıllı, yaşlı şeytan gelip.*” (ETSŞ 6), *Tamudaki yekler tutar* “*Cehennemdeki şeytanlar onları yakalar.*” (ETSŞ 6), *Tünerig yeklerle tapunugmalar* “*Karanlık şeytanlara tapınanlar.*” (ETSŞ 5), (Pohti 91), *Ötrü ol yek ogulu igid Mitri* “*Bunun üzerine, o şeytanın oğlu sahte Mitri.*” (M II 5), *Ol kamag yekler oganları kim köklerden ... yirgerü tüşmüşler erti* “*O şeytanın tüm çocukları, göklerden yere inmişlerdi.*” (M II 7), *Yeklerig alñadduruñ* “*Şeytanları zayıflatın.*” (M III 5), *Ol yekig basa tutar* “*O şeytanı baskı altında tutar.*” (M III 8), *Yekler ünüp yañı kişi birle sünjüşürler* “*Şeytanlar çıkıp yeni kişiyle savaşır.*” (M III 18), *.../y taşıkсар ötrü ol yekler yigey* “*... dışarı çıkarsa, bu yüzden o şeytanlar (onu) yiyecek.*” (BT V 40).

**Redni** (<Soğ. rtny, Skr. ratna Clark, 1982: 215) “mücevher” : *Tükeşiğçe redni yinçü ed tavar alıp öz balıkına uluşıña tegdiler* “*Yanlarına taşıyabilecekleri kadar mücevherat ve mal alıp kendi şehirlerine ulaştılar.*” (Pohti 384-385), *Biziñ teñrimiz edgüsi redni tiyür* “*Bizim Tanrımızın iyiliği mücevherdir, derler.*” (ETSŞ 3), *Çintamani redni teg* (Pohti 251). **Sansar** (<Soğ. sansar, Skr. samsara Erdem, 2014: 70) “yeniden

doğuş döngüsü, samsara” *Korkınçig sansartın ozku üze kutlug çigayın ermek çahşapat bütürdi* “*Korkunç samsaradan kaçış yoluyla kutsanmış fakir olma emrini yerine getirdiler.*” (Pohti 181-182), *Uzun sansar içindeki otça öpülür opuça kinlenürler tegzinürler* “*Uzun samsara içindeki ilaç gibi içilirler, üstübeç gibi dönerler.*” (TT II 425).

**Afyakirt** (<Skr. *avyakrta* Clark, 1982: 211) “tarafsız, nötr” *Köñülü afyakirt* “*Düşüncesi tarafsız.*” (Pohti 86). **Amarı** (<OFar. *abarig* ED: 164) “bazı” *Amarı tınlıglar* “*Bazı canlılar...*” (Pohti 92), *Mani burkan amari burkanlar ...* (M I 24). **Anvardışn** (<Par. *’mwrđyšn* Clark, 1982: 211) “toplanma” *Adın tümke köñüller arıg yollarta yorıp anvardışn kılular* “*Diğer saf gönüller, temiz yollarda yürüyüp, toplandılar.*” (Pohti 229-230), **Anuşagan** (<OFar. *’nwşg-’n* Clark, 1982: 211) “ölümsüzlük” *Anuşagan orduta tuğtılar* “*Ölümsüzlük sarayında yeniden doğdular.*” (Pohti 230).

**Arvan** (<Par. *’rw’n* Özertural, 1996: 77) “ruh” *Bodun arvanı* “*Halkın ruhu.*” (M III 40). **Aviş** (<Toh. *aviş*, Skr. *avici* Clark, 1982: 211) “sekizinci cehennem” *Aviş tamu emgekin biltürünüz* “*Aviş cehenneminin acısını bildirdiniz.*” (Pohti 59-60). **Az** (<OFar. *’z* Clark, 1982: 211) “açgözlülük” *Az nizvanika agukup* “*Açgözlülük tutkusıyla zehirlenip...*” (Pohti 28). **Bakşı** (<Çin. *po-shih* ED: 321) “hoca” *Koştisişe bakşısıña ...* (M III 21). **Bekiz** (<Pâkîza Far. ED: 330) “belirgin” *Bekiz belgüliüg bolzun* “*Belirgin olsun.*” (Pohti 264).

**Bun** (<Soğ. *βunt* Gharib, 1995: 115) “esas” *.../iñ-niñ bun tözlerin bölmek* “*... esaslarını bölmek.*” (BT V 34). **Burua ~ Murva** (<OFar. (*murw’* Tekin, 2013: 52) “fal, kehanet” *Kiçiğ di[n]tar burua guru eşid[ip]* “*Genç dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip ...*” (IrkB 67), *Teñriden murva üçün* (Chuast 345). **Çaydan** (<Çin. *zhaitan* Özbay, 2014: 148) “dinî tören ya da oruç için kullanılan salon; Bema Töreni” *Yme çaydanta yimki olurup baçak baçap, teñri burkanka bir biligin köñülte berü bir yılkı yazukumuznu boşunu ötünmek kergek erti* “*Dahası, tören yerinde yimki töreni yapıp,*” (Chuast 313). **Çıntan** (<Skr. *candana* Tekin, 2013: 52) “sandal ağacı” *Çıntan ıgaç üze olurupan meñileyür men* “*Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.*” (IrkB 4).

**Çintamani** (<Toh. *cintamani* Clark, 1982: 212) “bir mücevher” *Çintamani redniteg* (Pohti 251). **Didim** (<Soğ. *đedem* Erdem, 2014: 77) “taç” *Hormuzta teñriniñ didim teg* “*Hormuzta Tanrı’nın tacı gibi...*” (Pohti 247), *Ol ödün teñri ilig toyka kirip*

*didmin başına urdı “O zaman, Tanrı hükümdar karargâha girip tacını başına taktı.”* (TT II 416). **Din** (<Soğ. *dyn* Arslan, 2017: 357) “din” *Dinke dindar* //// (TT II 416). **Frnibran** (<Par. *prnybr’n* Clark, 1982: 213) “parinirvana” *Frnibran-keh sanlig kultıñız “Parinirvanaya ait oldun.”* (Pohti 32-33). **Guru** (<Skr. *guru* Tekin, 2013: 54) “ruhani lider” *Kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] “Genç dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip ...”* (IrkB 67).

**Hua** (<Çin. *hua* (Maitr: 391) “çiçek” *Nom huasi “Öğreti çiçeği.”* (M III 32). **Huastuanift** (<Par. *xwastwanift* Özbay, 2014: 149) “tövbe, günah çıkarma” *Bir yigirmiş ay beş otuzda bütürmiş tarkan tüketdi nigoşaklarınıñ suyun yazukın öküñgü huastuanift “On birinci ayın yirmi beşinde Bütürmiş Tarkan dinleyicilerin günahattan arınması için tövbe duasını bitirdi.”* (Chuast 376-378). **Hunku** (<Çin. *k’ung hou* Clark, 1982: 213) “arp” *Başkuklarıñ hunku üze “İlahileri arp ile...”* (Pohti 450). **Kesi** (<Toh. *kessi* Clark, 1982: 213) “hoca” *Kesi Beddi teñri* (Pohti 280). **Kşanti** (<Skr. *kşanti* Zieme, 1975: 81) “tövbe” *Boş bolayın kşanti bolzun “Serbest olayım, tövbe olsun.”* (BT V 22), *Kşanti kılmış bolzunlar “Tövbe etmiş olsunlar.”* (BT V 23).

**Lagzın** (<Toh. ED: 764) “domuz; Domuz Yılı” *Beş yüz artukı eki otuzunç lagzın yulka “Beş yüz yirmi ikinci domuz yulında...”* (MI 12). **Moguç** (Özertural, 1996: 148) “sihirbaz” *Arıg turug moguç nomın urtı “Arı, duru sihirbaz yarasını koydu.”* (M III 39). **Mozak** (<Soğ. (*mwj’k* Arslan, 2017: 364) “hoca” //// *teñri mozak eşidgey* (TT II 414), *d/... başlayu teñri mozak ...* (BT V 55). **Muntrumuntuz** *muntr muntuz* (Özertural, 1996: 150) “ahmak, bunak” *Mutrumuntuz yekler kelir “Mutrumuntuz şeytanlar gelir.”* (ETŞ 6). **Nirvan** (<Toh. *nervam*, *Skr. nirvana* Clark, 1982: 214) “nirvana” *Amrılmış nirvanıñ tapsunlar “Huzur dolu nirvanaya erişsinler.”* (Pohti 233-234), *Nirvankah yakın elttiñiz “Onları nirvananın yakınına getirdin.”* (Pohti 51-52).

**Ongzin** (<Çin. *wang jen* Clark, 1982: 214) “şeytan” *ünürinteki yek ongzinler “... mağarasındaki şeytanlar”* (Pohti 91). **Psak** (<Soğ. *ps’k* Clark, 1982: 214) “çelenk” *Ezrua teñriniñ psak teg “Ezrua Tanrı’nın çelengi gibi...”* (Pohti 248). **Rand** ~ **Arhant** (<Soğ. *rhnd* Clark, 1982: 211) “kutsal” *Evsiz rand dintarka ev kılı birmeser “Evsiz kutsal dindara ev yapıp vermese.”* (M III 29), *Arhant kutın buldılar* (Pohti 161). **Sart** (<Skr. *sartha* Erdem, 2014: 79) “tüccar” *Nigoşaklarıñ sartlarıñ bulsar alkunı ölürgey “Dinleyicileri ve tüccarları bulduğı zaman hepsini öldürecek.”* (TT II 414). **Stir** (<Soğ. *st’yr* Özertural, 1996: 199) “ölçü birimi” *Stir yinçge arıg barıg yalprgaki* (M III 32).

**Şatu** (ED: 867) “merdiven” *Bilge biliglig şatu tiktijiz “Bilgelik merdivenini diktiniz.”* (Pohti 46-47). **Tarazuk** (<OFar. tarazuk Özertural, 1996: 206) “terazi” *Tarazuk içinte olgurtur “Terazi içine oturtur.”* (ETSŞ 6), *Tarazuk agsar kılınçı aytig bolur “Terazi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir.”* (ETSŞ 6). **Tauçang** (Özertural, 1996: 208) “taht” *Altun örgin rednilig tauçang üze “Altın ve mücevherli taht üzerine.”* (M III 34). **Titsi** (Çin. Özertural, 1996: 219) “öğrenci” *Titsileriñe çahşapat tamga tutuzdı “Öğrencilerine buyruk ve nişane emanet etti.”* (M III 39), *Meniñ titsilerim “Benim öğrencilerim.”* (M III 37), *Titsiler koştika örteyürçe “Öğrencilerin hocalarını kızdırması gibi.”* (M III 12). **Vuşanti** (<Skr. βws’nty Özbay, 2014: 155) “oruç” *Eki yigirminç bir yılka elig kün dendarça vuşanti olursug törü bar erti “On ikinci olarak bir yılda elli gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekliydi.”* (Chuast 282-285). **Yimki** (<Soğ. Ymkyy (Özertural, 1996: 261) “dinî tören” *Tört yigirminç bir yılka yeti yimki olursug törü bar erti “On dördüncü olarak bir yılda yedi kez yimki töreni yapmamız farzı.”* (Chuast 310-311).

## SONUÇ

Maniheist çevrede Uygur Türkçesiyle yazılmış metinler, Budist Uygurca metinlere nazaran oldukça kısadır. Ayrıca, birçok fragman yırtık ve deformasyondan ötürü eksik okumalar içermektedir. Eldeki çalışmada, öncelikle Maniheist metinlerde yer alan tüm sözcüklerin tezde bir araya getirilerek tematik söz varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Birçoğunun Türkiye Türkçesine aktarımı dahi olmayan bu kısa metinlerde yer alan sözcüklerin anlamları yine Maniheist metinlerde yer alan cümlelerden hareketle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Kullanım sıklıkları da verilen sözcükler, konularına göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

Maniheist Uygurca metinler; kısa ve eksik okumalar içermesine karşın söz varlığı açısından zengin metinlerdir. Tanıklanan sözcüklerin çok anlamlılığı, metaforik kullanımları ve metinlerde sık sık benzetmelerden yararlanılması bu metinlerin söz varlığının zenginliğini gösteren unsurlardan bazılarıdır. Metinlerde birçok soyut kavram ve bu kavramların somutlaştırıldığı örnekler de tespit edilmiş ve bunlar maddelerde belirtilmiştir. Yine, Maniheist Türklerin Maniheizm'e ait dinî sözcüklere Türkçe karşılıklar bulması veya alıntı sözcüklere Türkçe ekler getirerek bu alıntıları Türkçeleştirdikleri gözlemlenmiştir.

Çalışmamızda dikkat çekici noktalardan biri, bazı sözcüklerin Eski Türkçede yalnızca Maniheist Uygurcada tanıklanması veya farklı biçiminin bulunmasıdır. Bazı araştırmacılar bunu Maniheist Uygurca metinlerin lehçesiyle ilgili bir durum olabileceğini belirtmektedir. Maniheist Uygurca metinlere ait sözcükler; Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami Türkçe metinlerdeki sözcüklerle karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda bazı sözcüklerin bu çevrelerde tanıklanamadığı görülmüştür. Yine, Köktürkçe, Budist Uygurca ve İlk İslami metinlerde temel anlamıyla tanıklanan bazı sözcüklerin, Maniheist metinlerde metaforik kullanımda veya bir disipline ait terim olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, bazı sözcüklerin de yuvarlaklaşma, metatez, bağlantı ünlüsü gibi sebeplerle farklı yazımları yalnızca Maniheist metinlerde tanıklanmıştır.

Maniheist Uygurca metinler, genel itibarıyla Tanrı'ya yakarılan ve yapılan kötülüklerin ve günahların bağışlanması dilenilen dinî içerikli metinlerdir. Bundan ötürü dinî terimlerin ve soyut kavramların çokluğu dikkat çekmektedir. Maniheist

Türkler; aynı duyguyu, düşünceyi, değer yargısını, davranış ve iletişim biçimini veya iktidar ifadesini içinde bulunan durumu daha iyi tasvir etmek için farklı farklı sözcüklerle ifade etmişler; bunu yaparken de sıkça benzetmelerden yararlanmışlardır. Ayrıca, Maniheist Türklerde gök cisimleri ve atmosfer olaylarına ait meteorolojik terimler aynı zamanda Tanrı adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Maniheist Türkler “Ay”, “Güneş”, “hava”, “ateş”, “rüzgâr”, “ışık”, “şimşek” gibi terimlere Tanrı adı vererek o sözcükleri dinî terminolojide kullanmışlar ve o sözcüklere kutsal bir hüviyet kazandırmışlardır. Metinlerde, meteorolojik terimler gibi coğrafi terimler, yiyecek içecek, meslek ve akrabalık adları da Tanrı adı olarak kullanılmıştır.

Soyut kavramların yanı sıra, Maniheist Türklerin günlük yaşamlarını nasıl geçirdiklerini metinlerden saptamaktayız. Söz gelimi, bitki bilimine ait birçok terimin tanıklanması, ürünlerin nasıl yetiştirildiği, tarım ürünlerinden elde edilen besinler ve kullanılan tarım aletleri gibi unsurlar Maniheist Türklerin hayatında tarımın önemini gözler önüne sermektedir. Hayvanlar bölümü ise çalışmamızın en hacimli bölümlerinden biridir. Metinlerde; birçok küçükbaş/büyükbaş, yabani hayvan ve kuş, balık ve sürüngen adı tanıklanmıştır. Maniheist Türklerin hayvancılık kültürünü de yine avcılığa ait söz varlığı maddeleriyle; bunların yanı sıra Maniheist Türklerde diğer Türkler gibi “at”ın önemini yine atçılıkla ilgili birçok terimle ve at donlarının çeşitliliğiyle anlamaktayız.

Maniheist Türklerde toplum yapısı da oldukça güçlüdür. Metinlerde akrabalık adı, unvan, iletişim ve insan ilişkilerine dair birçok sözcük tespit edilmiştir. Metinlerde aynı akrabalık adı için bazen üç ayrı sözcüğün kullanıldığına bile rastlanmıştır. Yine, meslek adlarının tanıklanmasıyla hangi meslek dallarıyla uğraşıldığı anlanmaktadır. Meslek hususunda ise demirciliğe ayrıca değinmek gerekiyor. Çünkü hem madenler hem de o madenlerin işlenmesiyle ilgili birçok sözcüğün tanıklanması, Maniheist Türkler için demirciliğin önemini gözler önüne sermektedir. Yine, demirciliğin yanında dokumacılık da Maniheist Türkler için önemli bir alandır.

Hacimli olan bir diğer bölüm ise tıp terimleridir. Metinlerde, anatomiye ait birçok terim, vücudun bölümleri ve tüm organ adları mevcuttur. Maniheist Türklerin hastalıklara ne ad verdikleri ve o hastalıkları nasıl tedavi ettiklerini yine metinlerden gözlemlemekteyiz. Bunların yanı sıra engelli kişilere veya sakatlık geçiren kişilere ayrı adlar verdiklerini yine metinlerden anlamaktayız. Maniheist Uygurca metinler, barınma ve yerleşim birimleriyle ilgili sözcükler açısından da zengin metinlerdir.

Metinlerde, Türklerin yaşadığı evler, ev eşyaları bilhassa mutfak eşyalarına ait birçok sözcük tespit edilmiştir. Yine, söz varlığı çalışmalarında temel sözcükler olarak esas alınan tüm renk adları, metinlerde mevcuttur.

Metinlerin içeriğinden ötürü, siyasi ve askerî söz varlığı kısıtlıdır. Ordu ve savaşla ilgili tanıklanan sözcükler; savaş aletleri ve ceza biçimleri genelde mecazi bir anlamda kullanılmıştır. Metinlerde, cehalet ve bilgisizlikle savaşılması gerekliliği ifade edilmiştir. Sık kullanılmamasına karşın; Maniheist Türklerin sanat anlayışı hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Metinlerde; süsleme, müzik, dans ve edebiyatla ilgili sözcükler de tespit edilmiştir.

Yukarıda, Maniheist Uygurca metinlerin söz varlığı kısaca değerlendirilmiştir. Yine, söz varlığı çalışmalarında önemli kabul edilen sayısal verilere de kısaca değinmek yararlı olabilir. Maniheist Uygurca metinlerde, 1675 Türkçe sözcük tespit edilmiştir. Bu veriye alıntı sözcükler ve özel adlar dahil değildir. Çalışmamızda, birçok sözcüğün bazen üç dört anlamı olduğu, bir sözcüğün birden fazla kavram için kullanıldığı, metinlerin genelde dinî içerikli olduğu için bazı konularla ilgili yeterli sözcük bulunmaması ve ileri öge olarak nitelendirilen birçok sözcüğün bulunması gibi hususlar göz önünde tutulduğunda ve bilhassa alıntı sözcüklerin ve özel adların dahil edilmesiyle Maniheist Uygurca metinlerin söz varlığı istatistiğinin katlanacağı şüphesizdir.

Sözcüklerin konularına göre dağılımı da bize Maniheist çevrede yaşayan Türkler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Söz gelimi, meteorolojiyle ilgili 88 sözcük tespit edilmiştir. Bunların 7'si gök cisimleri ve gökyüzü, 25'i atmosfer olayları, 56'sı ise zaman kavramıyla ilgili sözcüklerdir. Bitki bilimiyle ilgili 21 sözcük tespit edilmiştir. Yine, 13'ü yer şekilleri ve 8'i coğrafi yönlerle ilgili toplam 60 sözcük coğrafyayla ilgilidir. Bunların yanı sıra; 37'si dört ayaklı ve 11'i kanatlı olmak üzere 56 sözcük hayvanlarla ilgilidir. Çalışmamızda 49'u vücudun bölümü ve organ adı olmak üzere, 15'i hastalık ve tedaviyle, 8'i engel ve sakatlıklarla ilgili toplam 113 sözcük vücut bilimiyle ilgilidir. İnsan ve toplumla ilgili toplam 183 sözcük tespit edilmiştir. Bunların 28'i toplumsal tabakalaşma ve unvanlar, 50'si duygu biçimi, 18'i iletişim, 16'sı insan ilişkileri, 15'i akrabalık ve 13'ü mesleklerle ilgilidir.

362 sözcük günlük hayatla ilgilidir. Bu hacimli bölümde Maniheist Türklerin günlük hayatlarını nasıl geçirdiklerini görebilmekteyiz. 10'u demircilikle ilgili toplam



20 sözcük madencilikle ilgilidir. Avcılıkla ilgili 6, yiyecek içecek adı olarak 11 ve dokumacılıkla ilgili 8 sözcük vardır. Tarım aletleri, silahlar ve mutfak eşyalarıyla ilgili toplam 21 sözcük vardır. Yerleşim yeri, barınma ve evin bölümleriyle ilgili toplam 19 sözcük vardır. İktidar söz varlığına dair 14 sözcük vardır. Yine, bu bölümde en hacimli alt başlık olarak toplam 47 sözcük davranış ve tutumla ilgili sözcüklerdir. Ölçü ve hacim birimi olarak 34 sözcük, değer yargılarıyla ilgili 21, etkileşimle ilgili de 42 sözcük tespit edilmiştir.

Din ve inançla ilgili 61 Türkçe sözcük vardır. Maniheist çevrede yaşayan Türkler dinî terimlere Türkçe karşılıklar bularak o terimlerin halk tarafından daha iyi kavranmasını sağlamışlardır. Konu dağılımına bakıldığı zaman; Tanrı adları, peygamber, din yargıları, ibadet biçimleri gibi hususların hepsinde alıntı sözcüklerin Türkçe karşılıkları mevcuttur. Bu bölümde hacim olarak 14 Türkçe Tanrı adının tespiti dikkate değerdir. Ayrıca, 18'i renk / at donu olmak üzere 23 sözcük renklerle ilgilidir. 31'i belirsiz sayı sözcüğü olmak üzere 66 sözcük sayılarla ilgilidir. Son olarak, çalışmada 561 fiil, 44 zamir ve zamir kökenli öge, 13 bağlaç, 23 edat ve ünlem tespit edilmiştir.

## KAYNAKÇA

Ağca, F. (2006a). “Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Ağca, F. (2006b). “Maniheizt ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (25-26 Mayıs 2006.), ss.:237-250.

Ağca, F. (2013). “Türk Budist Çevresi Metinlerinde Bir Gramerleşme Örneği Olarak arıtı Sözcüğü”, *Bengü Bitig. Dursun Yıldırım Armağanı* (Ed.: B. Gül, F. Ağca, F. Gökçe), ss: 63-74. Türkbilig- Öncü Kitap: Ankara.

Ağca, F. (2018). “Eski Uygurcada Katlama Zarfları”, *Köktürk Yazısının Okunuşununun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu* (1-7 Haziran 2018). C. : 1, ss. :14-24. Kesit Yayınları : İstanbul.

Ağca, F. ve Bayrak, S. (2019). “Eski Uygurca “küçinte” Sözcüğü Üzerine”, *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (16-18 Ekim 2019), ss.: 800-811.

Ağca, F. ve Gül, B. (2018). “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Geçen Moğolca Sözcükler”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları* 36, ss. 47-62.

Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, (3. Bs.) Engin Yayınevi: Ankara.

Arat, R.R. (1937). *Türkische Turfan Texte VII, Von Dr. G R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard*. Berlin.

Arat, R.R. (1942). “Uygurlarda İstihlamlara Dair”, *Türkiyat Mecmuası* 7-8, ss.:56-81.

Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz.: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: İstanbul.

Arat, R.R. (1986). “Iduk-Kut Unvanı Hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.24-25. ss.: 23-33.

Arat, R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri* (4. bs.), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

- Arslan, H. Ç. (2017). "Eski Uygur Türkçesinin Manihaist Dönem Metinlerinde Yetke Kavramı", *International Journal of Language Academy Volume 5/4* ss. 348-373.
- Azılı, K. (2017). "Eski Türkçede Renk Kategorisi ve Farklı Bir Renk Adı Yapım Stratejisi", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 2017/1. ss. 9-19.
- Azılı, K. (2018). "Eski Türkçede Bitig Adları", Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı C.:1, ss.: 270-299. Kesit Yayınları: İstanbul.
- Bang, W. (1923). "Manichaische Laien-Beichtspiegel", *Le Museon* 36, ss.: 137-242.
- Bang, W. (1925). "Manichaeische Hymnen", *Le Museon* 38, ss.: 1-55.
- Bang, W. (1931). "Manichaische Erzähler", *Le Museon* 44, ss.: 1-36.
- Bang W. ve Gabain, A. von. (1928). "Ein uigurisches Fragment über den manichaischen Windgott", *Ungarische Jahrbücher* 8, ss. 248-256.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte, II Manichaica*, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte, III, Der grosse Hymnus auf Mani*, Berlin.
- Bang, W. ve Gabain, A. Von. ve Rahmati G. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte, VI, Das Buddhistische Sutra Sekiz Yükmek*, Berlin.
- Barutçu, F. S. (1987). "Sadaprarudita ve Dhar Modgata Bodhisattva Hikâyesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Barutçu, F. S. (1991). "Maniheist ve Buddhist çevrelerde Türk Şiiri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss.: 69-87.
- Barutçu Özönder, F.S. (1992). "Eski Türkçe *kaltı* ve *nelük* Kelimeleri Üzerine" *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, C:10, S:1*, ss.71-76.
- Barutçu Özönder, F.S. (1998). *Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, XXX Levha*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Caferoğlu, A. (1986). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: İstanbul.
- Clark, L. (1982). "The Manichean Turkic Pothi-Book", *Altorientalische Forschungen* 9, ss.: 145-218.

- Clark, L. (1997). "The Turkic Manichaeic Literature", *Emerging from Darkness, Studies in the Recovery of Manichaeic Sources*, (Ed. P. Mirecki ve J. Beduhn). Leiden: Brill, ss.: 89-141.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press: Oxford.
- Doerfer, G. (1963-75). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden.
- Durkin-Meisterernst, D. (2004). *Dictionary of Manichaeic Middle Persian and Parthian*. Brepols: Turnhout.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi (5.bs)*. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Dîvânu Lugâti 't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin) (3. bs)*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Erdal, M. (1977). "İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss.: 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill Academic Publishers.
- Erdem, M. (2014). "Soğdca, Türkçedeki Soğdca Kelimeler ve Bunların Türkçeye Uyumları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 21, 1*, ss.65-90.
- Gabain, A. Von. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII, Texte in Brahmischrift*. Berlin.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: M. Akalın). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Gabain, A. von ve Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte, IX, Ein Hymnus an den Vater Mani auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung*, Berlin.

- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, Farhangon Publications: Tehran.
- Gül, B. (2004). “Eski Türk Tarım Terimleri”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Gül, B. (2012). “*tarı-* Fiili ve Türevleri Üzerine”, *Bilig* 61, ss.: 99-120.
- Gül, B. (2016). *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Gül, B. (2019). “Eski Uygurcadan Moğolcaya Geçen *tükel* Sözcüğü ve *esen tükel* İbaresini Üzerine”, *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları* (Ed. Hüseyin Yıldız) ss.: 49-58. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Güngör, H. (2012). *Türk Din Etnolojisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.
- Henning, W.B. (1959). “A Fragmente of the Manichaean Hymn-Cycles in Old Turkish”, *Asia Major*, 7, ss: 122-124.
- Kara, G. Ve Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Akademie Verlag Berlin, Berliner Turfan-Texte VII, Berlin.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Koç, A. T. (2020). “Maniheist Uygurca Metinlerde Bir Kavramsal Metafor Örneği”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15, ss.: 70-81.
- Le Coq, A. von. (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin.
- Le Coq, A. von. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin.
- Le Coq, A. von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- Müller, F. W. Karl. (1908). *Uigurica I*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl. (1911). *Uigurica II*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl. (1922). *Uigurica III- Uigurische Avadana-Bruchstücke (I-VIII)*. Berlin.
- Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi – Uigurica IV- A*, (Çev.: S. Himran). Bürhaneddin Erenler Basımevi: İstanbul.

- Müller, F. W. Karl ve Gabain, A. von (1946). *Uygurca Üç Hikâye – Uigurica IV- B, C, D*. (Çev.: S. Himran). İbrahim Horoz Basımevi: İstanbul.
- Orkun, H.N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. İstanbul Devlet Basımevi: İstanbul.
- Ölmez, M. (1993). “Ein weiteres alttürkisches Pañcatantra-Fragmente”, *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge:12*, ss.:179-191.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Özertural, Z. (1996). “Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözcük Varlığı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özertural, Z. (2005). “Türk Kaynaklarından Maninin Öğretisi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Özgür, C. (2009). “Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji” *Turkish Studies* Volume 4/4 Summer/2009, ss.: 891-905.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sertkaya, O. F. (1986) “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Şiiri Özel Sayısı I, Eski Türk Şiiri, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, ss.43-80.
- Sertkaya, O. F. (1996). “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (Bildiriler)*, Ankara.
- Sundermann, W. (1991). “Der Sermon von der Seele”, *Ein Literaturwerk des östlichen Manichaismus*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Şahin, U. (2017). “Rasulid Hexaglot: The King’s Dictionary’nin Moğolca Söz Varlığı”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tekin, T. (1986). “İslam Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Şiiri Özel Sayısı I, Eski Türk Şiiri, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, ss.3-42.

- Tekin, T. (2013). *Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tekin, Ş. (1962). “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss. 1-11.
- Tekin, Ş. (1976a). “Bir Uygur Şiiri Hakkında Not” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1975-1976*, ss.:61-63.
- Tekin, Ş. (1976b). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram, (Burkancılığın Vaibhaşika tarikatına ait bir eserin Uygurcası)*, Sevinç Matbaası: Ankara.
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra)*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tekin, Ş. (2002) “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı C.2 Dil-Kültür-Sanat. (3. bs)* ss. 69-119. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Tekin, Ş. (2015). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler (2. bs.)*, Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Tenişev, E. R. (1997). *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-Leksika*, Moskva-Nauka.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra, Berliner Turfan-Texte III*. Berlin.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Ankara.
- Tezcan, S. (2001) “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, (3. bs.)* ss.:271-323. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tulum, M.M. ve Azılı, K. (2015). *Edgü Ögli Tigin Anyıg Ögli Tigin (İyi Niyetli Şehzade – Kötü Niyetli Şehzade)*, Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II, Berliner Turfan-Texte XXV*, Berlin.
- Yunusoğlu, M. K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

- Zieme, P. (1968). "Die türkischen Yosipas-Fragmente", *Mitteilungen des Instituts der Orientforschung* 14, ss.: 45-67.
- Zieme, P. (1969a). *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*. Basılmamış Doktora Tezi. Berlin.
- Zieme, P. (1969b). "Türkçe Bir Mani Şiiri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, ss.: 39-51.
- Zieme, P. (1969c). "Zwei Textergänzungen zu A. Von Le Coq's Türkische Manichaica aus Chotscho III" *Rocznik Orientalistyczny* 32, ss.: 7-18.
- Zieme, P. (1971). "Äsop in Zentralasien", *Das Altertum* 17/1. ss.: 40-42.
- Zieme, P. (1975). *Manichaisch-türkische Texte, Berliner Turfan-Texte V*, Berlin.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Berliner Turfan-Texte XIII*, Berlin.
- Zieme, P. (1988). "Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichaer", *Manichaeen Studies. Proceedings of the First International Conference on Manichaeism, 5-9 Ağustos 1987*, ss.:221-228. Lund: Plus Ultra.
- Zieme, P. (1992). "Manichaische Kolophone und Könige", *Studia Manichaica, Internationaler Kongress zum Manichaismus*, ss. 319-327. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Zieme, P. (1995). "Neue Fragmente des alttürkischen Sermons vom Licht-Nous", *Iran und Turfan. Beiträge Berliner Wissenschaftler, Werner Sundermann zum 60. Geburtstag gewidmet* (Ed. C. Reck ve P. Zieme). ss.: 251-276. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Zieme, P. (2003). "Fabeln des Aesop in Alttürkischer Version" *Turcica et Islamica, Studi in memoria di Aldo Gallotta*, ss.:1033-1045.
- Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus, Berliner Turfan-Texte XXIII*, Berlin.



